

INHOUD POLITIEK

JAARGANG 18: MAART 1964 - MAART 1965

I. Algemene en politieke onderwerpen

Nr.	Blz.
1. Politiek en ideologie, door <i>Dr. K. J. Hahn</i>	3
1. Sociale organisaties in het perspectief van de politiek, door <i>Drs. C. A. Smal</i>	12
1. Staatsrechtelijke nabeschouwing over godsdienst en kroon in Nederland, door <i>Drs. W. A. van der Donk</i>	18
2. Enkele gevleugelde woorden uit de Nederlandse politiek, door <i>Mr. K. Groen</i>	48
2. Het departement van defensie I, door <i>H. C. W. Moorman</i>	56
3. Het departement van defensie II, door <i>H. C. W. Moorman</i>	82
3. De algemene vergadering der V.V.D. op 17 april j.l. te Eindhoven, Politieke kanttekening	79
3. In het belang van de „C”? door <i>Drs. W. J. G. M. Gielen</i>	89
4. De K.V.P. politieke beweging of confessionele partij? door <i>Mr. F. C. L. M. Crijns</i>	105
4. „Politieke samenwerking”. Politieke kanttekening, door <i>W. Perquin</i>	118
4. Een tweede randstad Holland in ontwerp, door <i>Dr. Miermans</i> . .	125
6. De Defensie-nota, door <i>Ltn. Kol. J. H. Jansen</i>	185
6. Is er in 1964 nog ruimte voor een gemeentelijk beleid inzake filmvertoningen, door <i>Dr. G. L. Elsen</i>	189
7. Naar meer democratie ook op provinciaal en gemeentelijk niveau, door <i>W. Perquin</i>	222
8. „Wet Installaties Noordzee”, Politieke kanttekening	257
9. Rondom de discussie over de Partijvorming, door <i>Mag. Dr. J. G. Stokman O.F.M.</i>	291
12. Personeelsbeleid defensie, Politieke kanttekening	415

II. Sociale, economische en financiële onderwerpen

Nr.	Blz.
2. Sociaal-economische democratie, door <i>Drs. W. K. N. Schmelzer</i>	41
3. Landbouwstructuurpolitiek, door <i>Prof. Dr. Th. L. M. Thurlings</i>	73
6. Een semi-belastinggebied voor gemeenten, door <i>L. Sonnenschein</i>	173
6. Bankfusies, door <i>M. van Amelsvoort</i>	177
6. „Medezeggenschap in de onderneming”, Politieke kanttekening .	182
7. „Prijzen van onroerend goed”, Politieke kanttekening door <i>Drs. J. J. F. M. van der Heijden</i>	214
8. De K.V.P.-Bijdrage tot de Algemene Politieke beschouwingen door <i>Drs. W. K. N. Schmelzer</i>	241
9. Het woningbeleid, een uitzicht, door <i>Drs. J. Dorrestein</i>	305
10. Naar een meer bevredigende vermogensverdeling, door <i>Drs. P. J. Jansen</i>	330
10. Een drietal belangrijke wetsontwerpen op het terrein van de sociale zekerheid, door <i>Dr. J. A. M. Cornelissens</i>	339
11. Het systeem van loonvorming, door <i>F. G. van der Gun</i>	357
11. „Verdere ontwikkeling P.B.O.”, Politieke kanttekening	361
11. De landbouw als hefboom voor verdere Europese Integratie? door <i>Ir. P. J. Lardinois</i>	364
11. Kwantiteit en kwaliteit in de woningvoorziening, door <i>C. P. A. Bakker</i>	375
12. Het systeem van loonvorming, door <i>Drs. M. J. W. M. Peijnenburg</i>	397
12. Conjunctuur en groei, door <i>Drs. J. J. F. M. van der Heijden</i> . .	403
12. „Woningbouw”, Politieke kanttekening	414

III. Buitenlandse onderwerpen

Nr.	Blz.
5. Betekenis van de encycliek „Pacem in Terris”, door <i>Jhr. Dr. F. A. M. Alting von Geusau</i>	141
5. De ontwikkeling van de economische blokvorming in de wereld, door <i>Mr. P. A. Blaisse</i>	152

7. Betekenis van de encycliek „Pacem in Terris” voor de Nederlandse katholieke politiek, door <i>Dr. J. E. M. A. Zonneberg</i> . . .	209
7. Overwinning voor christelijke democratie in Latijns-Amerika, door <i>M. Montealegre</i>	226
8. Kontakten met kommunistische landen, door <i>G. Gielen</i>	252
9. De relatie tussen de Verenigde Staten van Europa van Noord-Amerika, door <i>Dr. W. J. A. Visser</i>	229
11. Samenwerking tussen overheid en particulier initiatief	382
11. Christelijke democratie in twee continenten, door <i>K. J. Hahn</i>	384

IV. Onderwerpen betreffende onderwijs en cultuur e.d.

Nr.	Blz.
7. Landschap en recreatie, door <i>Mr. J. M. Schampers</i>	230
8. Uitzicht door een beslagen venster, door <i>Dr. M. F. Brok</i> . . .	262
9. Naar een onderwijskundige onderwijspolitiek I, door <i>Prof. Dr. Jos J. Gielen</i>	277
10. Naar een onderwijskundige onderwijspolitiek II, door <i>Prof. Dr. Jos J. Gielen</i>	317
11. Radio- en televisiebeleid, door <i>Mr. A. M. I. H. Baeten</i>	369

Ten geleide

Vanaf het eerste nummer van de achttiende jaargang verschijnt het Katholiek Staatkundig Maandschrift onder de naam „Politiek” in een kleiner formaat, met een ander lettertype en in een nieuwe omslag.

De verandering van naam vindt haar grond in twee overwegingen.

Vooreerst wekte de oude naam de indruk, dat het maandschrift alleen of in hoofdzaak theoretische artikelen over staatkunde zou bevatten, terwijl het in werkelijkheid naast veel artikelen over staatkunde ook overzichten en kronieken inhield, welke van documentaire aard waren of kwesties van actueel en praktisch te voeren beleid behandelden.

Vervolgens zou uit de naam Katholiek Staatkundig Maandschrift ten onrechte de conclusie getrokken kunnen worden, dat de oplossing van de staatkundige en de politieke vraagstukken in de katholieke beginselen zelf reeds besloten ligt. Zo is het echter niet. Er is geen soort wetboek van natuurrechtelijke beginselen, waaruit de inrichting van de staat en het op het algemeen welzijn gerichte beleid naar katholiek model maar behoeft te worden afgelezen. Analyse van de beginselen en uitgangspunten en diepgaande onderzoekingen van al de feitelikheden zijn noodzakelijk om tot verantwoorde conclusies te komen. Ook politieke wetenschappen en staatkunde hebben als alle andere wetenschappen de hun eigen autonomie. Ook zij hebben daarbij — wederom evenals alle andere wetenschappen en wellicht méér dan andere — raakvlakken met de levens- en wereldbeschouwing, van waaruit de beoefenaren van de staatkunde en de politiek leiding, inzicht en inspiratie ontvangen. In deze zin begrepen kan men dan ook blijven spreken van katholieke staatkunde en katholieke politiek.

De naamsverandering van ons maandschrift betekent dan ook geenszins, dat naar onze mening de staatkunde met haar vele vragen over de inrichting en het bestuur van de staat ooit zou kunnen worden losgemaakt van de diepste beginselen over de mens en de gemeenschap, die voor ons verankerd liggen in de katholieke levens- en wereldbeschouwing. Wel echter wil deze naamsverandering tot uiting brengen, dat iedere overdrijving in de richting van het principiële, het theoretisch en a priori allemaal vaststaande uit den boze is. Ook onder de katholieken zelf blijven meningsverschillen over belangrijke zaken mogelijk. De redactie van dit maandschrift heeft steeds getracht ook „afwijkende meningen” tot uiting te laten komen in dit blad; zij heeft deze openheid door de naamsverandering slechts willen accentueren en zal zich in de toekomst door deze gedachte blijvend laten leiden.

De redactie is er eveneens op bedacht de kring van haar medewerkers uit te breiden om aldus over de actuele en belangrijke problemen op het terrein van de politiek van deskundige zijde voorlichting te krijgen en de discussie daarover te vergemakkelijken.

De technische veranderingen in de uitwendige verschijningsvorm van het maandschrift hebben geen ander doel gehad dan aan het blad een levendiger aanzien te geven, het beter leesbaar te maken en gemakkelijker te hanteren. Wij vertrouwen onze lezers daarmee een dienst te bewijzen.

De Redactie

Politiek en ideologie

door dr. K. J. Hahn

De vraag, of en in hoeverre de wereldbeschouwelijke grondslagen van een politieke beweging in onze moderne maatschappij nog van belang zijn, de kiezers nog kunnen aanspreken, en omgekeerd, of en in hoeverre de ideologische motieven en doelstellingen van een bepaalde politiek in de concrete actie zichtbaar en kenbaar kunnen worden gemaakt, deze vraag blijft haar actualiteit behouden, er is zelfs een veel sterkere belangstelling voor dit probleem aanwezig dan kort geleden nog kon worden vermoed: de intensieve discussie die op het ogenblik gaande is in de gehele organisatie van de Franse christelijke vakbeweging die met duizenden van questionnaires haar leden vroeg of zij de „C” in haar naam: C.F.T.C., dus het predikaat christelijk willen laten vallen, is er slechts een van de vele symptomen voor deze situatie. Eerst hebben zich de sociologen, de sociale psychologen, de politieke wetenschappen met deze kwestie bezig gehouden, nu worden de politieke partijen en de vakbewegingen hiermede geconfronteerd, en zeker ook de christelijke partijen, omdat zij zich bewust op een wereldbeschouwelijk fundament plaatsen en niet uitsluitend op een concreet en praktisch programma of op bepaalde klasse-belangen.

Daarbij komt dat zich bij de bestaande politieke partijen in hun concrete politieke doelstellingen een proces van hervorming en aanpassing aftekent, dat tot gevolg heeft dat de grenzen tussen de partijen, kortom het politieke profiel van de partijen begint te vervagen: wij denken hier bv. aan de wijzigingen die in het Duitse en Oostenrijkse socialisme door de reform-socialisten Kautsky—Wehner—Carlo Schmid etc. zijn aangebracht, zowel in de programma's als in politieke eisen, en aan de politieke leuzen, waarmede zich ook de CDU tot een zeer breed publiek wendt, om zoveel mogelijk van de randkiezers nog te kunnen bereiken: „Keine Experimente” is kennelijk geen al te sterk ideologisch getinte verkiezingskreet. Deze geleidelijke en gedeeltelijke vervaging van het eigen politieke en partijpolitieke „image” begint alle partijen steeds meer te verontrusten, zo zelfs dat het woord „ideologie”, wereldbeschouwelijke, principiële grondslag tot een soort „profielneurose” bij de politieke bewegingen geleid heeft, tot een onrust die ten slotte altijd uitmondt in de vraag: kunnen wij nog voortgaan een politieke beweging vanuit een duidelijk ideologisch fundament op te bouwen en vanuit dit fundament een concrete politiek te voeren? Het is duidelijk dat deze vraag juist voor een christelijke politieke partij essentieel ja, beslissend is en dat het nodig is zich juist binnen het kader van

de christelijke politieke beweging met alle, en vooral de nieuwe aspecten van dit vraagstuk bezig te houden.

Dit was dan ook het motief, waarom wij, in het opstel „Politiek zonder ideologie?” (Kath. Staatk. Maandschrift, aug. 1963) op dit probleem hebben gewezen, dat in toenemende mate de aandacht niet alleen van theoretici vindt, ook sommige politieke partijen tot geheel onverwachte tactieken en strategieën aanleiding geeft. De actualiteit van het behandelde probleem bleek uit verschillende reacties, die het opstel had uitgelokt, en daarmee was dan ook het eerste doel van deze publikatie bereikt: een feit signaleren dat de aandacht verdient, en dat in het licht niet alleen van oude en altijd geldende principes, maar ook van de nieuwe maatschappelijke en geestelijke werkelijkheid van onze tijd beoordeeld moet worden. Op een van deze reacties moet schrijver dezes nader ingaan, omdat zij in het septembernummer van het Katholiek Staatskundig Maandschrift werd opgenomen als een geheel afwijkende, ja tegenovergestelde mening: drs. W. J. G. M. Gielen „Over ideologie en ontideologisering”. De nogal felle kritiek van de heer Gielen vraagt begrijpelijkerwijs een antwoord.

Voor we op de zaak zelf ingaan, moeten we op enkele opmerkingen antwoorden ten einde de heer Gielen gerust te stellen. Hij zegt, dat nergens blijkt — uit ons opstel — dat het in het geval van de ideologie om een begrip gaat dat „in de wetenschappelijke literatuur tot belangrijke uiteenzettingen aanleiding heeft gegeven”. Het lag niet in mijn bedoeling meer te bieden dan een schets, meer te doen dan een belangrijk politiek en maatschappelijk fenomeen te signaleren en een discussie hierover uit te lokken. Het was me bekend, dat de „ideologie” een gecompliceerd probleem is en dat de wetenschap zich hiermede al lang bezig houdt, dat moet de heer Gielen mij nu wel geloven, zoals het mij ook niet is ontgaan, dat over natuurrecht, katholieke sociale leer, massa etc. in de laatste tijd een en ander is gezegd in de betreffende wetenschappen (ten slotte hebben wij nu al bijna 30 jaar geleden op de universiteiten, na de eerste publicaties van Jacques Maritain, over het begrip van de „christelijke filosofie” op dezelfde wijze gediscussieerd, en dat was nog veel gecompliceerder!). Als het gesprek over de „ideologie” allereerst een terminologische toelichting noodzakelijk maakt en vervolgens ook de bestaande literatuur ten minste voor een deel er bij betrokken wordt, dan is dit alleen toe te juichen. Alleen verbaast het mij dat de heer Gielen, kennelijk bezeten door een onvermoeibare „furor terminologicus”, zich deze analyse zo gemakkelijk maakt. Het was voor iedereen duidelijk dat ik — in een niet-wetenschappelijke politieke schets — het woord „ideologie” in een bepaalde positieve zin gebruikte, zoals wereldbeschouwing. De heer Gielen gaat van de definitie van het begrip uit die hij in Herder's Staatslexikon vindt, die afkomstig is van Ernst Topitsch, en in de „Moderne sociologie” van prof. Van Doorn en dr. Lammers. In beide gevallen wordt de term in negatieve zin gebruikt, als een „onwaar, halfwaar en onvolledig gedachtesysteem” of een gestandaardiseerde wijze van denken, die de positie van een bepaalde groep rechtvaardigt.

De gehele argumentatie van de heer Gielen is op deze zienswijze gebaseerd. Een klein probleem- en begripshistorisch onderzoekje, dat de heer Gielen bij zijn grote terminologische interesse zeker niet moeilijk had kun-

nen vallen, had vrij vlug de grenzen van een dergelijke definitie kunnen bewijzen. Vanaf Condillac tot in de negentiende eeuw betekent „ideologie” zoals het bij Destutt de Tracy heet: „L'idéologie est la science des idées”. En volgens de Duitse filosoof K. Rosenkranz verstaat de „Franse school” onder ideologie: „de gang van het subjectieve denken”. Volgens het „Philosophische Wörterbuch” van Eisler is het begrip „ideologie” als leer van de ideeën oorspronkelijk een volkomen neutraal begrip en inderdaad wordt het als zodanig in de Franse en Angelsaksische wereld van vandaag ook voortdurend nog als neutraal voor „wereldbeschouwing” gebruikt. In Nederland, waar zowel Duitse als Franse en Engelse termen hun invloed uitoefenen, wordt dan ook „ideologie” zowel positief als negatief, dus zowel in neutrale als in pejoratieve zin gebruikt. Dat de heer Gielen zich uitsluitend op de negatieve betekenis in de zin van Herder's Staatslexikon baseert, is dus een eenzijdigheid die haar redenen heeft: de negatieve betekenis van „ideologie” heeft haar niet oninteressante geschiedenis. Reeds Napoleon keerde zich tegen de dwepende romantische idealisten, die hij „ideologen” noemde — kennelijk „Realpolitik” tegenover vaste morele principes plaatsend, die voor hem natuurlijk pure romantiek vormden. Beslissend echter voor de bijzondere negatieve betekenis van „ideologie” waren juist twee Duitse filosofen: Marx en Nietzsche. Voor Marx zijn de geestelijke waarden en principes alleen maar „ideologische” decoraties van klassebelangen, de „Ueberbau” van een bepaald economisch stelsel. En voor Nietzsche zijn de ideeën van het christendom alleen maar elementen van een ideologie van de zieken en zwakken die zich willen wreken tegenover de krachtige en gezonde „Uebermensch”, het blonde ras; in beide gevallen wordt dus de wereld van de ideeën gerelativeerd en polemisch gereduceerd tot „ideologie”. Bij Marx is het christendom de ideologie van de kapitalistische onderdrukker, bij Nietzsche de ideologie van de zieke en zwakke. (Nadere gegevens vindt men hierover bij Hans Barth, „Wahrheit und Ideologie”, Zurich 1963).

Het is op grond van deze specifieke opvatting van „ideologie” dat vooral in de Duitse terminologie het woord uitsluitend een negatieve betekenis heeft gekregen. Het is ook op grond hiervan dat de marxisten in de „Biedermeier”-tijd van het marxisme, na de eerste wereldoorlog, overal erop uit waren, de verborgen ideologische Achilles-pezen, dus de gecamoufleerde of onbewuste klassebelangen en economische afhankelijkheden in de ideeën, de wetenschap, de kunst te ontdekken, dat zij een marxistische geschiedenis, een marxistische kunstgeschiedenis, een marxistische letterkunde, ja een marxistische wiskunde wilde opbouwen (volgens welke laatste 2x2 niet altijd 4 is, soms meer, soms minder, al naar gelang van de economische omstandigheden). Hier gebeurde dus hetzelfde als op het gebied van de psychoanalyse die de geestelijke sfeer geheel en al afhankelijk wil maken van de seksueel-erotische sfeer.

Het is voor mij dan ook volstrekt onbegrijpelijk hoe de heer Gielen nu er toe komt deze oude en versleten discussie, die vandaag zelfs socialisten niet meer opwindt, omdat zij de beperktheid van de marxistische stellingen hebben ingezien en de niet-marxisten de relatieve juistheid van belangrijke stellingen van Marx niet meer verloochenen, juist nu op te halen en mij

voor te houden. De twee voorbeelden, die hij noemt, en waarvan een volgens hem geschikt zou zijn, de moderne economici in hun hemd te zetten, missen ieder element van nieuwigheid: dat prof. Pen in sommige economische theorieën en de Duitser Theodor Geiger in sommige liberale staatsrechtelijke theorieën verborgen „apologieën” voor economische en klassebelangen ontdekken, zal geen zinnig mens onmogelijk of onjuist achten, maar nog minder is hiermede iets gezegd dat niet al dertig, veertig jaar geleden met ijver bedreven werd. Alleen zijn wij een stuk, een groot stuk verder: de christenen zijn niet meer bang dat het vaststellen van gedeeltelijke economische of erotisch-seksuele geconditioneerdheid van ons geestelijk leven een argument tegen het geloof vormt, en aan de andere kant zijn de socialisten heden niet meer van mening dat Marx absoluut genomen moet worden, en nog minder zijn de psychologen van mening dat Freud alles kan verklaren.

Nog meer verbaast, en tegelijk vergenoegd heeft mij echter het feit dat de heer Gielen in deze bovenomschreven argumentatie nu ook mijn eigen artikel analyseert, het een „ideologisch getinte bijdrage” noemt, waarin een „verdediging van een aristocratisch-culturele traditie”, een „conservatieve verdediging van privileges”, „klaagzangen” en een „gebondenheid aan een specifiek cultuurideaal” te ontdekken zou zijn. Ziedaar dus mijn „aristocratische” Achilles-pees, mijn verborgen klasse-ideaal, waardoor ik dus, bewust of onbewust, bij mijn bezorgdheid om de „ideologische” grondslagen van de christelijke politieke beweging werd geleid — een analyse die in haar methode verschrikkelijk simpel en in het concrete geval — gezien het notoir onaristocratische karakter van het onderzochte object — volkomen ernaast is. Dit moge nader worden toegelicht.

Allereerst ten aanzien van de „ideologie”: dat dit begrip inderdaad in de Frans-Engelse en ook in de Nederlandse terminologie in vergaande mate een neutrale, dus positieve betekenis heeft in de zin van „wereldbeschouwing”, dit kan men bv. vinden in het zojuist verschenen boek van Robert Houben, „De miskende politiek” die (in de Franse editie van het boek) van de „grands courants idéologiques”, namelijk het spiritualisme en het materialisme spreekt. Nog uitvoeriger is prof. R. C. Kwant in zijn „Sociale Filosofie” (Utrecht, 1963), waar hij o.a. zegt: „De term „ideologie” wordt in verschillende betekenissen gebruikt. Marxistische auteurs duiden denkstelsels die zij bestrijden, soms aan als „ideologieën” en hechten dan blijkbaar aan het woord een ongunstige betekenis. Zij zijn de mening toegedaan dat hun wijsbegeerte de enige is die geen ideologisch karakter draagt. De morele herbewapening duidt zichzelf aan als een „ideologie” en stelt haar eigen goede ideologie tegenover andere verkeerde ideologieën. Volgens haar heeft het woord „ideologie” dus een neutrale betekenis. Onder „ideologie” kan vooreerst worden verstaan het geheel van ideeën dat leiding geeft aan het leven. Hoewel men van mening kan verschillen over de vraag of het leven al dan niet door ideeën geleid wordt, zal iedereen toegeven dat de ideeën die in een bepaalde samenleving heersen, een zekere invloed uitoefenen. Deze ideeën vormen tezamen een samenhangend geheel, en dit geheel kan als „ideologie” worden aangeduid.”

De term dus in deze zin te gebruiken is volkomen gerechtvaardigd

en in geen enkel opzicht nieuw. Dit bewijst ook een Franse publikatie over dit onderwerp die wij hier vermelden om ook het tweede grote bezwaar, de kern van de kritiek van de heer Gielen, te ontzenuwen, of beter om aan te tonen dat de gehele kritiek van de heer Gielen wat de „ideologie” betreft aan het gestelde probleem voorbij gaat en zich in wezen op een ander door mij niet aan de orde gestelde probleem richt.

Een van de meest bekende socialistische denkers van vandaag is prof. Jeanne Hersch van de universiteit van Genève, die in het jaar 1956 een boek over „Idéologies et réalité” (Plon, Parijs), deed verschijnen. De Duitse uitgever van het boek, R. Piper te Munchen, (waar het boek in 1957 onder de titel „Die Ideologien und die Wirklichkeit” verscheen), liet Jeanne Hersch een reis door geheel West-Duitsland doen, om het boek in de Duitse editie aan de omstandigheden van Duitsland aan te passen. In een inleidende brief tot de uitgever verklaart de schrijfster in de Duitse editie, waarom zij na zo vele gesprekken met vele politici, vakbondsbestuurders, economici etc. niets aan haar tekst heeft veranderd en zij zegt wat haar in Duitsland het meest getroffen heeft: „In der heutigen politischen Situation ist das ideologische Vakuum in Deutschland beängstigend”. In een discussie over de Oost-West-relaties ontdekt zij bij de Duitsers met schrik dat „ideologische motieven” geen rol meer spelen. Een industrieel zegt haar: „De Russen zullen verburgerlijken, wij zullen socialiseren, en zo komt het vergelijk tot stand”. Jeanne Hersch vond in Duitsland een „verschrikkelijk gevoel van leegte”, zij stelt vast dat de mensen „zonder bewuste ideologie”, zonder beroep op een bepaalde moraal, of ideaal, „zuiver empirisch” de problemen willen oplossen. En zij beoordeelt ook de socialisten niet anders: „Het ideologische gebrek van het huidige socialisme vormt een van de meest bedenkelijke symptomen van onze tijd”.

Wij hebben in ons opstel van het gevaar van het „ideologische vacuum” in dezelfde zin gesproken. De heer Gielen zal nu moeilijk ook aan de Zwitserse socialiste kunnen verwijten dat haar „klaagzang” volkomen onrechtvaardig is en voortkomt uit een hunkering naar een aristocratisch cultuurideaal of uit een verborgen „apologie” van feodale klasse-belangen. Hier wordt een tendens in onze moderne maatschappij gesignaleerd die nu, acht jaar later, nog veel duidelijker is geworden: de tendens naar pragmatisering, ideologisch indifferentisme, wereldbeschouwelijk non-engagement, een koude secularisatie. Dit fenomeen is een nieuw maatschappelijk feit dat niet kan worden vereenzelvigd met het agressieve atheïsme van de negentiende eeuw en niet met het communistische materialisme van deze eeuw: het is een proces van wereldbeschouwelijke reductie dat niet alleen een groot religieus probleem, maar ook een probleem voor wereldbeschouwelijk gerichte politieke bewegingen en voor iedereen vormt, die vanuit een wereldbeschouwing politiek, maatschappelijk werkzaam is, in welke omstandigheid dan ook. (Het religieuze aspect van dit vraagstuk hebben wij behandeld in een opstel: „Das heutige Profil des Unglaubens”, in het tijdschrift „Hochland”, okt. 1961).

De heer Gielen heeft de kern van deze problematiek eenvoudig niet willen erkennen en de argumentatie verplaatst: hij wil niet aannemen dat de koude secularisering, en de tendens tot pragmatisering van het leven in

onze moderne „affluent society” werkelijk een gevaar vormt. Wij hebben de indruk dat de heer Gielen de gehele tijd vanuit Nederland en Nederlandse verhoudingen denkt en niet ziet of niet wil erkennen welke snelle veranderingen in de laatste jaren in Italië, Spanje, Latijns-Amerika plaatsvinden, om van Engeland en Frankrijk als oude en bekende voorbeelden van de post-christelijke maatschappij nog niet eens te spreken. Iedere religieuze socioloog met Europese ervaring zal hem hierover gemakkelijk kunnen inlichten en publikaties zijn er te over. Als het vaststellen van deze wetenschappelijk notoire fenomenen een klaagzang is, dan mag niemand meer over „vervreemding”, eenzaamheid, isolement, geworpenheid, angst etc. spreken; dat daarbij natuurlijk niets is gezegd over de verdieping en loutering van het religieuze leven bij vele anderen, niets is gezegd over de kracht van de christelijke literatuur in onze dagen, niets over het veel grotere aanzien van de Kerk in de gehele wereld van vandaag, dit behoeft geen betoog. Het wereldbeschouwelijke disengagement als een kenmerkend fenomeen van onze moderne maatschappij, als een neiging van velen, een gevaar dat reëel bestaat, is daarmee echter niet ontkend.

Hierin ligt dan ook het eigenlijke verschil tussen de argumentatie van de heer Gielen en mijn opvatting: hij draait het probleem terug naar de Nederlandse verhoudingen van 10 jaar geleden, projecteert mijn betoog terug in het „Rijke Roomse leven” en ziet niets anders in mijn argumentatie dan een poging tot reconfessionalisering van het niet-confessionaliseerbare. Hij staat een deconfessionalisering voor waarover eigenlijk geen verschil van mening tussen ons bestaat, en waarover het meer katholieken vandaag eens zijn dan hij ogenschijnlijk vermoedt en weet; het probleem van de „ontideologisering” is echter iets anders dan deconfessionalisering, en hierin ligt het gehele geschil en verschil.

De destructie van de ideologie in de slechte zin ontmoet vandaag bij niemand meer weerstand en ook de christelijke partijen zijn voortdurend ermee bezig, onnodige „ideologische” bagage in deze zin af te werpen. Op dit gebied is al veel gebeurd, ook door de KVP, en het is evenwaar dat er nog wat te doen valt. Dit was echter niet het probleem dat door ons aan de orde gesteld werd. De „ontideologisering” raakt andere en meer aspecten, en gaat van een maatschappelijke realiteit uit die niemand over het hoofd kan zien.

De „nachideologische Epoche”, waarvan o.a. de Duitse socioloog Helmut Schelsky spreekt, is voor het eerst ongeveer tien jaar geleden door de Amerikaan Edward Shils voorspeld en aangekondigd. Sindsdien hebben zich bekende schrijvers en sociologen als Daniel Bell, Raymond Aron, Rolf Dahrendorf hiervoor uitgesproken en dit proces als een juiste zuivering van ons maatschappelijk en politiek denken beschouwd. De invloed van het angelsaksische pragmatisme bij deze hoofdzakelijk positieve beoordeling van het ontideologiseren behoeft niet onderstreept te worden. De gedachte is vrij eenvoudig: de moderne maatschappij en de moderne mens houdt kennelijk niet meer van kunstmatige en irreële dogma's, waar dogma's geen zin hebben, hij ontkleedt de „systemen” van hun destructieve wijding, zoals Kierkegaard dit deed, vraagt naar concrete oplossingen voor concrete problemen; een nuchtere, onpathetische, werkelijkheidstrouwe en „sach-

gerechte" denkstijl neemt de plaats in van de oude omvattende wereld-beschouwingen.

Dat dit zuiveringsproces zijn voordelen kan hebben, ja dat het tot op bepaalde hoogte nuttig en nodig is, hierover bestaat bij niemand twijfel. En dit aspect van het vraagstuk is dan ook heden noch nieuw noch bijzonder brandend. De drempel is in dit opzicht al lang overschreden, het proces voortdurend gaande. Waarvan men zich echter nog veel te weinig rekenschap geeft en wat een veel diepere bestudering en analyse vereist is juist het andere aspect van dit proces. Reeds schrijvers als Karl Bednarik en Jeanne Hersch hebben juist hierop gewezen; wij behoeven dit hier niet meer te herhalen. De pragmatisering en ontideologisering zijn alleen de uiterlijke verschijningsvormen van een niet-deelnemen aan een metapolitieke zijnsorde die niet alleen de politiek, maar aan het gehele menselijke zijn eerst zijn zin geeft.

De genoemde sociologen juichen het bijvoorbeeld toe dat door de ontideologisering de mens ophoudt een gesloten, systematisch opgebouwd politiek gebouw te eisen, waarin hij zich geheel en al kan inrichten. Hij vraagt veeleer naar een reeks van concrete formules voor actuele, brandende maatschappelijke, economische en sociale problemen. Hij verwerpt dus „utopische Totalentwürfe", zoals Rolf Dahrendorf zegt, en hij is er blij om. Dahrendorf is dan ook van mening dat op grond van deze ontideologisering de politiek niet meer volgens totale concepties, maar als „politiek van geval tot geval" gemaakt wordt. Dit lijkt alles heel gezond en verheugend — maar de situatie is daarmede nog lang niet gered. Rolf Dahrendorf komt zelf tot deze conclusie: „Man kann aus Prinzipien handeln, ohne utopische Totalentwürfe mit sich herumzutragen. Während nun die letzteren aus unserer Welt zu verschwinden scheinen, haben sich die ersteren, die moralischen Prinzipien politischer Entscheidung, leider nicht so rasch ausgebreitet, wie es gut für uns wäre. In der Kritik der politischen Wirklichkeit am Massstab der moralischen Prinzipien liegt daher die Aufgabe der Zukunft."

Hier wordt onverwachts het tere punt van deze ontwikkeling juist van degenen die ze toejuichen, duidelijk en scherp gezien: terwijl de destructie van de totale concepties, dus van de „ideologieën" vlot verloopt, treedt daarvoor niet vlug genoeg de gewoonte in de plaats, de politieke acties telkens onmiddellijk aan de morele principes te toetsen, met andere woorden, de ontideologisering gaat vlugger dan de opbouw van een nieuw politiek-moreel bewustzijn. Dit is het dan ook precies wat wij van begin af aan stelden. Gaat deze ontwikkeling namelijk in het tegenwoordige tempo verder dan wordt de afstand tussen pragmatisch handelen en moreel bewustzijn steeds groter. Dan kan de „ontideologisering" ook volgens Dahrendorf geen voordeel meer bieden.

Jeanne Hersch heeft reeds erop gewezen dat er mensen zijn die menen, dat deze ontideologisering zowel in het Oosten als in het Westen begint te spelen en dat beide werelden elkaar op een goede dag misschien op de bodem van dit nieuwe pragmatisme en indifferentisme ontmoeten. Dat

hiermede misschien de vrede gewonnen kan worden, wat zeer veel is, willen we niet ontkennen, dat wij dan geestelijk armer geworden zijn, is niet minder waar.

Wij achten het daarom nodig, de positie van een christelijke politieke beweging ook in het licht van deze feitelijke ontwikkeling in onze moderne maatschappij opnieuw door te denken. Aan de ene kant, om het te herhalen, zijn wij ook ervan overtuigd dat wij nog meer duidelijk moeten maken dat wij als christenen op politiek terrein niet alleen geroepen zijn „christelijke belangen” te verdedigen, maar bereid zijn mee te werken aan het welzijn van allen en de verantwoordelijkheid te dragen en mede te dragen voor de gehele gemeenschap. Dit houdt dan ook in dat wij niet-essentiële en pseudo-dogmatische eisen niet meer centraal stellen en dat wij een concreet politiek programma uitwerken dat vanuit de fundamenteën van ons politiek handelen het welzijn van allen kan verzekeren, menselijkerwijs gesproken. Tegelijkertijd moeten we en zelfs meer dan ooit onze wereldbeschouwelijke, geestelijke en morele inspiratie zichtbaar kunnen maken, zeker niet in ieder wetsvoorstel en in iedere paragraaf van het werkprogramma, maar in de wezenlijke punten, in de gerichtheid van het geheel en in de beslissende momenten van de politieke en maatschappelijke activiteit. Er is dus een zuivering nodig — sommigen zullen met de heer Gielen willen zeggen „deconfessionalisering” of „ontideologisering” — en tegelijk, en hierom ging het in deze twee uiteenzettingen, om een verdieping van ons politiek besef, om een versterking van onze wereldbeschouwelijke inspiratie, om een sterkere bewustwording van ons christelijk uitgangspunt. Dit kan en mag niet tot gevolg hebben een lichtzinnig superioriteitsgevoel, of zelfs de mening dat het woord „katholiek” of „christelijk” in de naam van onze politieke beweging een exclusiviteitskarakter draagt, veeleer moeten we beseffen dat in de *schijn* van deze aanspraak een zware verantwoording en een zware last ligt. De christenen moeten deze mijns inziens op zich nemen, omdat de andere keuze zou zijn een opgave van een eigen en zichtbare christelijke beweging. Daarmede zouden wij in onze tijd indirect, maar effectief bijdragen tot dit proces van pragmatisering dat ten slotte iedere, ook de niet-christelijke wereldbeschouwelijke oriëntering in toenemende mate uitvlakt. Dit proces zou de christenen terecht brengen in een dilemma, in een breuk tussen zuiver technocratisch handelen aan de ene zijde en een verheven spiritualisme aan de andere zijde. Er zal altijd een spanning blijven bestaan tussen de wereldbeschouwelijke principes en de reële verwezenlijking, tussen beginsel- en werkprogramma, om het gesimplificeerd uit te drukken. Deze spanning komt voort uit het christen-zijn-in-deze-wereld. Zij kan en mag echter niet ertoe leiden dat tussen deze beide polen een breuk ontstaat, dat zich de christen als christen in een politiek piëtisme terugtrekt en als burger van deze wereld „van geval tot geval” beslist, zonder de referentie naar de geestelijke principes.

Dat dit gevaar niet denkbeeldig is, toont de jongste ontwikkeling in velerlei opzichten: er zijn partijen, als de UNR in Frankrijk, die hun verkiezingscampagne — zoals het nu bij de Franse kantonale verkiezingen is gebeurd — voeren met de slogan: stem niet op de vertegenwoordigers van de al lang versleten, traditionele politieke partijen, kies mannen die

hun vak verstaan, deskundigen, harde werkers, betrouwbare bestuurders, toegewijde ambtenaren etc., hierdoor wordt uit de nood een deugd gemaakt, de ideologische indifferentie uitgebuit — en systematisch vergroot, om een onpolitieke, volkomen zakelijk ingestelde publieke opinie te creëren, — die politiek des te gemakkelijker van boven gemanipuleerd kan worden. Aan de andere kant kennen we in alle landen het verschijnsel van de groeiende scepsis van de intellectuelen tegenover de politiek, de politieke partijen, het parlementaire stelsel, in wezen tegenover de georganiseerde staat, een politiek spiritualisme, dat de politieke werkelijkheid, zoals het Proudhonse anarchisme, eenvoudigheid niet aanvaardt. Ten einde aan dit dilemma te ontsnappen, is het nodig de christelijke politieke beweging concreter, reëler, nuchterder, dus meer „open” ten aanzien van de werkelijkheid en de bestaande maatschappij te ontwerpen, een proces dat al gaande is, en aan de andere kant de christelijke inspiratie, het wereldbeschouwelijke engagement, de geestelijke keuze te versterken en te verdiepen, temidden van een welvaartsmaatschappij die steeds meer aan een dergelijke keuze tracht te ontsnappen, tegenover de ideologische uitdaging van oude en nieuwe totalitaire systemen, vooral het communisme, en in het perspectief van een nieuwe ontmoeting met de volkeren van de Derde Wereld, die van ons meer verwachten dan alleen een sociaal-economisch en technisch programma.

Sociale organisaties in het perspectief van de politiek

door drs. C. A. Smal

I SOCIALE ORGANISATIES: HUIDIGE STAND VAN ZAKEN.

In oorsprong en eerste ontplooiing heeft ons sociaal-economisch organisatie-
wezen ¹⁾ een grillig en onsystematisch verloop gehad. Dat zal geen verwondering wekken bij wie bedenkt, dat het in den beginne er vooral om ging in de meest dringende behoeften en noden collectief voorzieningen te treffen, dat de plaatselijke en regionale omstandigheden en de situatie in de verschillende lagen van de bevolking toen een veel grotere verscheidenheid vertoonden dan nu evenals overigens de persoonlijkheid en het inzicht van toevallig aanwezige leiders; ten slotte ontbrak toen eenheid van opvatting omtrent verder liggende doeleinden en omtrent de keuze der meest geëigende middelen volkomen. Langzamerhand echter is er meer eenheid en meer collectieve bundeling tot stand gekomen zij het ook niet zonder moeite, spanningen en strijd. Als resultaat van de historische ontwikkeling heeft het katholieke volksdeel zich met betrekking tot het sociaal-economische als volgt georganiseerd:

1) een — in het algemeen steeds kleiner wordend — aantal deels naar rangstanden deels naar maatschappelijke functie onderscheiden „stands“-organisaties ²⁾;

2) een aantal vak-, beroeps-, resp. bedrijfsorganisaties, welke ten dele zijn gebundeld in centrale organisaties, ten dele een zelfstandig bestaan leiden.

Opgemerkt moet worden, dat bovenstaande generale indeling in onze tijd niet aan kritiek kan ontkomen. Immers in de eerste plaats is er een algemene tendens — naar aanleiding van het Bisschoppelijk Schrijven van 1960 — het standsorganisatorische werk in het vakorganisatorische te integreren. Dat veroorzaakt in de tweede plaats een aantal organisatorische verschuivingen. Nieuwe organisatie-schema's doemen op. Deze hele zaak is volop in ontwikkeling.

Het organisatie-patroon.

Het Nederlandse katholieke organisatiepatroon op sociaal-economisch terrein kan globaal als volgt worden geschetst:

A. Centrales belast zowel met een standsorganisatorische als een vakorganisatorische taak ³⁾.

1. Nederlands Katholiek Vakverbond (N.K.V.);

2. Nederlandse R.K. Middenstandsbond (N.R.K.M.);
3. Katholieke Ned. Boeren- en Tuindersbond (K.N.B.T.B.);
4. Nederlands Katholiek Werkgevers Verbond (N.K.W.V.);
- B. *Centrales bedoeld als sociale en culturele studie- en werkkringen.*
1. Sint Adelbert-Vereniging (Adelbert).
2. Werknemende Middenstand (W.M.)⁴⁾.
- C. *Verenigingen van vooral beroepsorganisatorische aard* ⁵⁾.
1. Beroepscentrale Katholieke Intellectuelen (B.K.I.), waarbij zijn aangesloten: Sint Adelbert-Vereniging (Adelbert), Algemeen Katholiek Kunstenaars Verbond (A.K.K.V.), Algemene Rooms-Katholieke Ambtenaren Vereniging (A.R.K.A.), Algemene Rooms-Katholieke Officiëren Vereniging (A.R.K.O.), Katholieke Leraren Vereniging „St. Bonaventura”, Katholieke Artsen Vereniging, Katholieke Vereniging van Hoger Personeel (K.V.H.P.), Katholieke Rectoren Vereniging;
2. Katholieke Politiebond „St. Michael”;
3. Katholiek Onderwijzersverbond;
4. Nederlandse Katholieke Vereniging van Vroedvrouwen;
5. Katholieke Vereniging van Maatschappelijke Werkers;
6. Nederlands Katholieke Bond van Ziekenverplegenden „Salus Infirmorum”;
7. Katholieke Ingenieursvereniging „St. Barbara” (K.I.V.);
8. Katholieke Nederlandse Journalistenkring.

Beschouwd men het organisatiepatroon nader, dan ontdekt men een diversiteit van organisatiestructuren. Op de vraag of er wel zo'n diversiteit nodig is, zullen we niet ingaan. Wellicht zijn meer eenvoudige organisatiepatronen mogelijk. We denken in dit verband aan het feit, dat niet altijd — om welke (praktische) redenen dan ook — de juiste criteria voor deze of gene organisatievorm zijn of kunnen worden aangehouden. Dat vraagstuk is zo complex dat we het niet wagen daarover in beschouwingen te treden. In het algemeen echter rijst wel de vraag, of toch niet meer centralisatie — organisatorisch beschouwd — van gelijksoortige of aanverwante belangen zal moeten worden overgegaan. Die vraag dringt zich des te meer op, nu een Europees organisatiepatroon zich aan ons presenteert waarbij o.a. het vraagstuk van „hoe en in hoeverre aan te passen” rijst.

II SOCIALE WENSEN EN ECONOMISCHE MOGELIJKHEDEN.

Wat beogen de sociale organisaties? In het algemeen luidt het antwoord: de sociale en sociaal-economische belangenbehartiging. Dat antwoord lijkt al te simplistisch, als we ons gaan afvragen, wat daarmee zoal bedoeld wordt. In dit kader beperken we sociale en sociaal-economische belangen tot die wensen en verlangens, welke bij de vak- en beroepsorganisaties leven ten aanzien van het maatschappelijke en het culturele alsmede ten aanzien van het economische leven. Tevens achten wij het zinvol enkele theoretische gedachten te ontwikkelen over de huidige taak van de sociale organisaties. Uiteraard wordt hier gedacht in algemeenheden; nuanceringen en uitzonderingen op de regel blijven onbesproken. Ten slotte zijn de hier te ontwikkelen gedachten niet geheel „afgerond”; veeleer is het onze bedoeling vragen op te roepen, omdat allerwege om een goede probleemstelling gevraagd wordt.

Steeds meer wordt men zich in kringen van de sociale organisaties bewust, dat de belangen een complex geheel zijn. De verschillende menswetenschappen hebben hiertoe ongetwijfeld in belangrijke mate bijgedragen. De belangen impliceren een complex van wensen, gevoelens en verlangens, dat in een bepaalde bevolkingsgroep leeft ten aanzien van al hetgeen verband houdt met de onderlinge verhoudingen, de vormen en de toestanden. Meer in het bijzonder kan gedacht worden aan die wensen en verlangens, welke betrekking hebben op de opheffing van mistoestanden en wanverhoudingen in de maatschappij, de verbetering van de arbeidsvoorwaarden en arbeidsverhoudingen, de evenwichtige verdeling van de welvaart (en de armoede in de wereld) en het geheel van instellingen en regelingen, welke dienen om de angst voor gebrek uit te sluiten, de waardigheid van de mens als persoon te beschermen en de persoonlijke ontplooiing te bevorderen.

Men vraagt zich wel af, welke behoefte in dat complex van wensen en verlangens centraal staat. Zou men kunnen stellen, dat het in het bedrijf gaat om al of geen arbeidsvreugde, zoals wel wordt beweerd? Stellen de werkers in het bedrijf inderdaad aan hun arbeid de eis, dat deze hun vreugde moet schenken? Of gaat het hun meer om de beloning, de financiële verdienste? Of anders uitgedrukt: Is een bedrijfsbeleid, dat gericht is op een „engagement” van de werknemer bij het bedrijf niet een soort „verplicht paternalisme” van de werkgever? Immers de werknemer verlangt niets meer of minder dan een rechtvaardige, goede beloning. Zijn werkelijk leven, leven voor zichzelf en voor zijn gezin, begint eerst daarbuiten in zijn „vrije tijd”.

De hier opgeworpen vragen en mogelijke antwoorden zijn voor discussie vatbaar. Bovendien wordt de verwezenlijkbaarheid van de wensen en verlangens beperkt door techniek, beperkingen vanuit de arbeid, politiek. Uiteindelijk staat voor elke werknemer deze vraag centraal: Wat zoek ik in en door mijn werk? Het komt ons voor, dat het antwoord zeer verschillend kan zijn en in feite is voor de verschillende groepen. Wat de ene in zijn werk zoekt, dat is voor de ander geenszins hetzelfde. Meer en meer wordt de stelling gehoord, dat de industriële samenleving, ons „arbeidsbestel”, de oplossing moet zoeken in de neutraliteit, een zekere ongeïnteresseerdheid van de werknemer ten aanzien van zijn werk. Dan zou door het neutraalworden van de arbeid de zin van het bestaan van de werknemer uiteindelijk komen te liggen in de vrije tijd. Dat zou tevens een bepaalde heroriëntatie met zich brengen, een heroriëntatie van de sociale organisaties.

De sociale wensen beperken zich niet tot datgene, wat zich nu als behoefte presenteert, maar reiken ook tot datgene, wat zich nu reeds als tendensen naar de toekomst toe openbaart, ook al zijn die tendensen soms nog niet zo duidelijk.

In aansluiting op het voorafgaande rijst de vraag of het complex van wensen en verlangens ook metterdaad gerealiseerd kan worden. Zoals reeds aangeduid, zijn er beperkingen vanuit de techniek en de politiek (defensie-, sociale- en economische enz.). In dit kader willen wij ons bepalen tot deze vraag: Welke beperkingen worden gesteld vanuit de economie? Of anders uitgedrukt: Wat is economisch mogelijk? Er moeten mogelijkheden aanwezig zijn om te voldoen aan een aantal stoffelijke wensen en verlangens, welke willekeurig aanwezig zijn in een bevolkingsgroep, voornamelijk met

de bedoeling daardoor binnen de onderneming in eerste instantie maar ook binnen de nationale economie een zodanig rendement te verkrijgen, dat òn de onderneming òn de nationale economische beleidsvoering hun doeleinden bereiken.

Op beide terrein d.w.z. die van sociale wensen en die van economische mogelijkheden spelen spanningen veelal een wezenlijke rol, welke de tendens in zich hebben tot een evenwicht uit te groeien. Soms is er een spanning van voldane en niet voldane wensen en verlangens; anderzijds is er soms de spanning van het economisch mogelijke en het economisch niet-mogelijke.

Humanistisch-christelijke visie en materialistische visie.

Van groot belang echter is te weten, hoe deze twee terreinen met hun spanningen elkaar beïnvloeden, waarbij de vraag zich presenteert, wat hoger en wat lager gewaardeerd behoort te worden. In deze problematiek ligt ons inziens de spanning tussen een humanistisch-christelijke en een materialistische visie. De humanistisch-christelijke visie zal in zich de tendens vertonen — zo menen wij — om de arbeid zo „menselijk” mogelijk te maken. Wat betekent dat? In de eerste plaats moet er gezorgd worden voor een rechtvaardig loon, een goede beloning van de arbeid; in de tweede plaats dient men bij machinale arbeid te streven naar een neutrale houding van de werknemer ten aanzien van zijn arbeid en bij andere arbeid naar het scheppen van „menselijke bevredigende” arbeid. In de derde plaats zal ernaar gestreefd dienen te worden om zoveel mogelijk tijd vrij te maken voor „vrije tijdsbesteding” en ten slotte zal getracht dienen te worden mogelijkheden te bieden om die vrije tijd te „vullen”. De economische politiek zal er zorg voor moeten dragen, dat de zo juist genoemde doeleinden worden bereikt.

De materialistische visie zal in zich de tendens vertonen om de arbeid zo productief mogelijk te maken, de produktiviteit als enige norm en doel te nemen en het menselijk bevredigende aspect van de arbeid daaraan ondergeschikt te maken.

De vraag of de sociale organisaties zelf binnen het christelijk en katholiek kamp op dit moment die vier grote objecten kunnen en willen verwerkelijken, is een vraag welke wij niet zonder meer durven en kunnen beantwoorden. Veel hangt af van de (machinale) stand van onze ondernemingen op dit moment (in hoeverre deze al dan niet geautomatiseerd zijn). Wel wagen we te veronderstellen, dat de eigen taak door de verschillende sociale organisaties in concreto verschillend wordt gezien. Bepaalde organisaties van leidinggevendens bv. beschouwen het als hun typisch eigen taak de vragen van de economische mogelijkheden en van de sociale wensen tegen elkaar af te wegen. De organisaties van uitvoerenden daarentegen benadrukken meer de sociale wensen en de verwerkelijking daarvan. Het lijkt ons van groot belang, dat bezinning op de eigen taken in het totaal van het maatschappelijk gebeuren — nu meer dan ooit — systematisch geschiedt. De hulp van de mens-wetenschappen daarbij is onmisbaar. Dát inzicht is een van de belangrijkste verworvenheden van de laatste jaren.

III SOCIALE ORGANISATIES EN POLITIEK.

De sociale organisaties beogen — zoals gesteld — het behartigen van de sociale en sociaal-economische belangen. Vanzelf rijst dan de vraag: Op welke wijze dient die belangenbehartiging te geschieden? In kringen van sociale organisaties van katholieken geldt nog steeds de formule: „sociale organisaties behoren zich te onthouden van politiek”, welke formule haar oorsprong vindt in de vroegere bisschoppelijke instructies ⁶⁾. Deze formule impliceert echter niet, dat de sociale organisaties in feite geen gebruik maken van politiek en politieke organisaties. De historie toont ons dat ook aan ⁷⁾, maar tevens kan men constateren, dat het karakter van de sociale organisaties — zo is de Nederlandse situatie — daardoor in wezen onverlet wordt gelaten en dat ook — zo wordt het bijna algemeen wel gevoeld — het karakter van de politieke partij in wezen onverlet wordt gelaten (dus geen federatie van sociale organisaties). Beide hebben elkaar nodig en in feite doordringen ze elkaar: niet unilateraal, wel bilateraal; geen scheiding, wel onderscheiding; gereglementeerde samenwerking, wel overleg en samenspraak. De sociale organisaties zullen hun mensen in de vertegenwoordigende lichamen zien en de politieke partijen zullen deze mensen gaarne opnemen op hun verkiezingslijsten ten einde te komen tot een zo adequaat mogelijke representatie van de maatschappij en de verschillende groeperingen daarin.

Gelet op de zo juist geschetste praktijk vragen we ons af, of de formule van de bisschoppelijke instructie van 1918 eigenlijk niet reeds lang is achterhaald. Heeft ze nog wel actuele betekenis? Iets anders is het, wanneer aan de formule een sociologische betekenis wordt toegekend en we ons gaan afvragen, of het verstandig is sociale organisaties en politiek met elkaar te vermengen. In dat kader is het — zo menen wij — en voor onze tijd van differentiatie en specialisatie dringende eis, dat de taken en de daaraan corresponderende verantwoordelijkheden verspreid worden. Deze tendens van spreiding van publieke verantwoordelijkheden kan men ook bij de sociale organisaties waarnemen (arresten van bv. N.K.V., N.V.V. en C.N.V.). Daarbij zullen èn de sociale organisaties èn de politieke partijen waar moeten maken wat ze zeggen en beloven. De publieke mening staat garant en straft — in beide gevallen — niet-nakoming van beloften af. Anderzijds laat de huidige situatie de zelfstandigheid van beide met mogelijkheden van overleg en samenspraak onverlet. Is dat een ideale situatie? Moet dat zó blijven? Maar indien men andere structuren wenst, dan zal het aangeboden alternatief bruikbaar gemaakt moeten worden. Een corporatieve opbouw van de staat achten wij vooralsnog geen wenselijke zaak evenmin als een hervorming van de Eerste Kamer tot een vertegenwoordigend lichaam op corporatieve grondslag. Daarbij vragen wij ons af, op welke gronden en met welk recht de georganiseerden de niet-georganiseerden menen te kunnen vertegenwoordigen. Zo dat recht niet duidelijk gemaakt kan worden, dan rest ook de vraag, op welke manier de niet-georganiseerden hun vertegenwoordiger(s) kunnen aanwijzen. Die vragen kunnen — zo dachten wij — niet meer ontweken worden. Maar toch wagen wij ons af te vragen, of de huidige situatie niet in bepaalde trekken verouderd is en onbevredigend. Eén hoop rest ons, nl. dat de structuurcommissie van de K.V.P. met een redelijke en bevredigende oplossing komt.

AANTEKENINGEN

- 1) De term sociaal-economisch wordt hier in brede zin gehanteerd, zodat daaronder ook organisaties voor stand-in-nieuwe stijl (organisaties welke voornamelijk culturele, maatschappelijke en godsdienstig-zedelijke doeleinden nastreven) kunnen worden begrepen. De aanduiding sociaal-economisch wordt slechts gebruikt om de hier bedoelde organisaties te onderscheiden van de zuiver godsdienstige, politieke, wetenschappelijke en dergelijke organisaties.
- 2) cfr. Dr. H. H. M. Grootjans, *Het structuurvraagstuk in de Nederlandse Katholieke Middenstandsbond*, 's-Gravenhage 1963, p. 15 e.v.
- 3) We hebben ons hierbij bediend van de volgende begripsomschrijvingen:
 - a) Een *vakvereniging* of *vakorganisatie van werknemers* d.i. een vereniging, welke zich ten doel stelt de economische en sociale belangen van de aangesloten werknemers te behartigen.
 - b) Een *vakvereniging* of *vakorganisatie van zelfstandigen* of deels zelfstandigen, deels niet-zelfstandigen. Beide soorten vakverenigingen hebben nog additionele d.w.z. standsorganisatorische taken: culturele, humane en religieuze.
- 4) De nog steeds als zelfstandige organisatie bestaande W.M., afwachende de resultaten van de besprekingen met het Nederlands Katholiek Vakverbond.
- 5) Beroepsorganisatie wordt door ons omschreven als zijnde een *vakorganisatie van beroepsgenoten*, die zich ten aanzien van hun gemeenschappelijk beroep nog een maatschappelijke taak ten doel stellen (beter onderwijs, geneeskunde, ethiek).
- 6) cfr. De Kern, maart 1960, p. 75—76.
- 7) Dr. W. Albeda,
in: *Anti-Revolutionaire Staatskunde*, 2e jrg. no. 2, februari 1959.
Drs. Ph. van Praag,
in: *Sociaal Maandblad Arbeid*, 14e jrg. no. 11, 25 november 1959.

Staatsrechtelijke nabeschouwing over godsdienst en kroon in Nederland

door drs. W. A. van der Donk

Naar aanleiding van de overgang van H.K.H. Prinses Irene tot de R.K. Kerk, haar verloving en a.s. huwelijk, zijn in de Nederlandse pers en ook daarbuiten twee belangrijke kwesties aan de orde gesteld:

I. de aangelegenheid van de religie van een koning, regerende koningin of troonpretendent(e);

II. de voorwaarden, die vervuld zouden dienen te zijn, opdat de Nederlandse wetgever zijn toestemming geeft tot een huwelijk, aan te gaan door een kroonprins of kroonprinses of door een man of vrouw, die te zijner tijd geroepen zou kunnen worden de waardigheid van kroonprins of kroonprinses te bekleden.

Het komt mij voor, dat het, ter vermindering van misverstanden in deze, wenselijk is thans enige staatsrechtelijke kanttekeningen aan genoemde problemen te wijden.

I DE GODSDIENST VAN EEN KONING, REGERENDE KONINGIN OF KROONPRETENDENTE.

1747.

Toen in 1747 in alle gewesten van de „Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden” het stadhouderschap, gelegd in de handen van leden van het Oranjestad, in de mannelijke lijn en gedeeltelijk zelfs in de vrouwelijke lijn, erfelijk werd verklaard, werd tevens de voorwaarde gesteld, dat de erfstadhouder de gereformeerde religie moest belijden ¹⁾. Deze voorwaarde was een der consequenties van het toenmalige stelsel, dat aan genoemde godsdienst de positie van „heersende”, „bevoorrechte” of „publieke” religie had toebedeeld, terwijl de dissidente „Protestantse kerken” aanvankelijk „getolereerd” later „gepermitteerd” werden en de R.K. Kerk aanvankelijk „verboden” later „getolereerd” werd.

Grondwetten van 1798, 1801, 1805 en 1806.

De staatsregelingen van 1798 (art. 19 en 20)²⁾ en 1801 (art. 11 en 14) evenwel braken, in de lijn van de Nederlandse opvatting van het beginsel der scheiding van kerk en staat, voorzover dat niet alreeds in 1795 was geschied, met het systeem van de geprivilegeerde i.c. de Hervormde godsdienst, evenals de Staatsregeling van 1805 (art. 4) en de constitutie van 1806 (art. 6). Al deze grondwetten, zoals ook het op 24 mei 1806 tussen de Bataafse Republiek en Keizer Napoleon gesloten Tractaat (art. 1), waar-

borgden de godsdienstvrijheid der burgers en de gelijkheid van alle kerkgenootschappen voor de wet.

Noch voor de in 1805 aangestelde raadpensionaris, het staatshoofd van de Bataafse Republiek, noch voor het staatshoofd der monarchie, die in 1806 onder koning Lodewijk Napoleon een aanvang nam, gold de constitutionele eis, dat hij een bepaalde godsdienst moest belijden. De religievrijheid van de monarch werd in 1806 in de Constitutionele Wetten (2e afd., 2) zelfs nadrukkelijk vastgelegd, nadat sub 1 van genoemde afdeling — eigenlijk al afdoende — de algemene godsdienstvrijheid was gewaarborgd.

Grondwet van 1814 en 1815.

In de Grondwet van 1814, de „Grondwet van den Staat der Verenigde Nederlanden”, keert men weer — ten dele althans — terug tot het in 1795-1798 verlaten systeem van een bevoorrechte Kerk; ofschoon in art. 134 „aan alle bestaande Godsdiensten gelijke bescherming” werd verleend en vervolgens hetzelfde artikel „de belijders” van de bestaande godsdiensten „dezelfde burgerlijke voorrechten” genieten en „gelijke aanspraken” hebben op het bekleden van waardigheden, ambten en bedieningen”, bepaalde art. 133 der Grondwet imperatief:

„De christelijke hervormde Godsdienst is die van de Souvereine vorst”.

In deze discriminerende bepaling beluistert men duidelijk de invloed van de bekende, in 1812 geschreven en zoveel mogelijk op „restauratie” van het verleden gerichte „schets” van Gijsbrecht Karel van Hogendorp.

Toen na de vereniging met het overwegend katholieke België in 1815 een nieuwe Grondwet moest worden gemaakt heeft men daarin de bepaling van art. 133 der Grondwet van 1814 niet overgenomen, doch wel in de art. 191 en 192 de bepaling van art. 134 van de Grondwet van 1814 gehandhaafd. Daartoe was te meer aanleiding omdat in het door de vereniging van de noordelijke en zuidelijke Nederlanden ontstane, nieuwe koninkrijk de bevolking in meerderheid rooms-katholiek was, wel heeft men in de noordelijke Nederlanden nog getracht de bevoorrechte positie van de Hervormde Kerk in dit opzicht te herstellen. In een rapport der „Commissie van de leden der Staten-Generaal” over het onderwerp, waaruit de Grondwet van 1815 zou voortkomen, werd nl. blijkens de „Handelingen van de vergadering der Staten-Generaal in dubbelen getale van 8 tot 19 augustus 1815” betoogd, dat het „belang” en „het onbetwistbaar recht” der katholieken „genoeg gewaarborgd was door de volstreckte meerderheid, die zij bekomen door de vereniging met België, en van onze (d.i. Hervormde) zijde zou een Vorst, die onze (dus de Hervormde) leer belijdt, het evenwicht hersteld en volkomen gemaakt hebben”.

Men beweerde dus, daar in het door de vereniging van de noordelijke en zuidelijke Nederlanden ontstane nieuwe koninkrijk de bevolking in meerderheid katholiek was, een tegenwicht in de eis, dat de koning de hervormde godsdienst moest belijden.

Niettegenstaande het genoemde verzet van protestantse zijde werd in het zesde hoofdstuk van de nieuwe Grondwet („van de Godsdienst”) de bepaling van art. 133 der Grondwet van 1814 niet overgenomen. Zij zal

waarschijnlijk ook wel nimmer meer in dit staatsstuk een plaats verkrijgen.

Ca. 1840.

Wel heeft men nog omstreeks 1840, in welk jaar de Grondwet van 1815 voor de eerste maal gewijzigd zou worden, gepoogd de discriminerende bepaling van 1814 wederom in ons toenmaals hoogste staatsstuk te doen opnemen.

In 1839 nl. toen men de grondwetsherziening overwoog, zulks o.m. met het oog op de afscheiding van België, die in dat jaar door het betreffende eindverdrag een voldongen feit was geworden, verscheen van de hand van de A.R.-staatsman en historicus Mr. G. Groen van Prinsteren een Bijdrage tot herziening der Grondwet in Nederlandse zin. Groen's richting was negatief gezien „anti-revolutionair”, positief: „christelijk-historisch”. Hij verlangde daarom de handhaving en het herstel van wat hij noemde „Nederlandsche beginsels” en het Nederlandse beginsel vorderde z.i. vóór alles de erkenning van het protestants karakter der natie.

Daarom was volgens hem niets zo noodzakelijk als het herstel der bepaling van de Grondwet van 1814 (art. 133): „de Christelijke Hervormde godsdienst is die van de vorst”. Zijn wens is echter niet in vervulling gegaan. Daartoe heeft o.m. het verzet van liberale en katholieke zijde het zijne bijgedragen.

In zijn eveneens in 1839 (voor het eerst) verschenen „Aanteekening op de Grondwet” (2e uitg. 1843, 2e deel p. 208-209) verklaart de liberale staatsman mr. J. R. Thorbecke, dat het van het stadhoudelijk erfrecht van 1747 afkomstige art. 133 der Grondwet van 1814 een uitzondering is op art. 134 van hetzelfde staatsstuk, dat „aan alle bestaande Godsdiensten gelijke bescherming verleent” en vervolgens hetwelk de belijders dier godsdiensten „dezelfde burgerlijke voorrechten (genieten)” en „gelijke aanspraak (hebben)” op het bekleden van waardigheden, ambten en bedieningen”.

Thorbecke merkt voorts op, dat deze uitzondering, „in 1814 uit misverstand en verwarring van vroeger met later tijd ontsprongen”, in 1815 „moest vervallen”. „In de plaats kwam — aldus vervolgt de schrijver — art. 188: De volkomen vrijheid van godsdienstige begrippen wordt aan elk gewaarborgd”.

Hedendaags Staatsrecht

Ook heden ten dage bestaat gelijkheid van alle kerkgenootschappen voor de wet en voor ieder, ook voor de leden van het Koninklijk Huis, vrijheid van godsdienst (art. 181—183 der Grondwet-1963). Het is dus reeds gedurende bijna 150 jaar zo, dat naar Nederlands staatsrecht een koning of regerende koningin, die niet tot de Hervormde Kerk behoort, daarin geen beletsel mag vinden om op de troon van het Koninkrijk der Nederlanden te zetelen. Evenzeer geldt voor prins en prinsessen van het Koninklijk Huis, („het regerend Stamhuis”) dat het niet behoren tot de Hervormde Kerk voor hun (eventuele) aanspraken op de troon rechtens irrelevant is. Ook is het staatsrechtelijk onverschillig of degene, waarmede een lid van het Koninklijk Huis in het huwelijk treedt, al dan niet lidmaat is van enig kerkgenootschap, welk dan ook. Het is eveneens duidelijk, dat nòch de

Staten-Generaal aan het staatshoofd, noch de wetgever aan een prins of prinses van het Koninklijk Huis op grond van dezer godsdienstelijke overtuiging de toestemming tot het aangaan van een huwelijk kan weigeren.

II HUWELIJK VAN EEN KONING, REGERENDE KONINGIN OF TROONPRETENDENT(E)

Wanneer wij met betrekking tot leden van het Koninklijk Huis van een huwelijk spreken, bedoelen wij uiteraard een naar burgerlijk recht wettig huwelijk. Deze opmerking zou men voor volstrekt overbodig kunnen houden ware het niet dat het ten aanzien van de koning, regerende koningin, de kroonprins, de kroonprinses en de telg, die voorwaardelijke of secundaire rechten op de troon heeft, zoals H.K.H. prinses Irene, prinses Margriet en prinses Christina, om een in dubbel opzicht wettig huwelijk gaat.

Tweeërlei wettigheid

Het begrip „wettigheid” van het huwelijk moet nl. ten hunner aanzien worden verstaan:

1. in civielrechtelijke zin;
2. in staatsrechtelijke zin.

In civielrechtelijke zin, dus naar burgerlijk recht, zal een huwelijk van een der leden van het Koninklijk Huis vanzelfsprekend een wettig huwelijk zijn, indien aan de voorwaarden, door het Burgerlijk Wetboek c.a. daartoe gesteld, is voldaan.

Een civielrechtelijk wettig huwelijk van een der leden van het Koninklijk Huis is slechts dan ook in staatsrechtelijke zin wettig, indien het voorschrift van artikel 17 (1e lid) der Grondwet in acht is genomen. Dat in zijn huidige redactie in 1963 tot stand gekomen art. nu bepaalt:

„Van de erfopvolging, zowel voor zichzelf als voor hun nakomelingen, zijn uitgesloten alle kinderen geboren uit een huwelijk, aangegaan door een Koning buiten gemeen overleg met de Staten-Generaal, of door een man of vrouw, die de Kroon van de regerende Koning kan beërven, buiten bij de wet verleende toestemming”.

„Het aangaan van zodanig huwelijk heeft ten opzichte van het bezit van en de opvolging tot de Kroon hetzelfde gevolg als overlijden”.

Het bovenstaande betekent, dat door het sluiten van een weliswaar naar burgerlijk recht wettig, maar krachtens art. 1 staatsrechtelijk niet-wettig huwelijk:

1. De koning of de regerende koningin, een zodanig huwelijk sluitend, „ipso facto” ophoudt staatshoofd van het Koninkrijk der Nederlanden te zijn;
2. De man of vrouw, die geroepen zou kunnen worden om de koning of de regerende koningin op te volgen, ten aanzien van de Nederlandse Troon haar (direct of indirect) recht van erfopvolging verliest;
3. Alle kinderen, geboren uit zodanig aangegaan huwelijk, alsmede de nakomelingen van deze kinderen, ten aanzien van de Nederlandse Troon van de erfopvolging zijn uitgesloten.

Vóór de Grondwetsherziening van 1963 luidde de bepaling van art. 17 (1e lid) der Grondwet anders:

„Van de erfopvolging, zowel voor zichzelf als voor hun nakomelingen, zijn uitgesloten alle kinderen, geboren uit een huwelijk aangegaan door een koning of een koningin buiten gemeen overleg met de Staten-Generaal, of door een prins of prinses van het Regerend Stadhuis buiten de bij de wet verleende toestemming.” „Zodanig huwelijk aangaande, doet een koningin afstand van, en verliest een prinses haar recht op de Kroon”.

Dit oude artikel, dat aldus geredigeerd in 1887 in de Grondwet (art. 18 1e lid), is gekomen, doch in de hoofdzaken uit de Grondwet van 1815 (art. 21) stamde (in die van 1814 kwam een dergelijke bepaling niet voor) maakte alsoo discriminatie tussen mannen en vrouwen in die weg, dat de koning en een prins, zodanig huwelijk aangaande, wel voor hun uit dat zonder toestemming van de Staten-Generaal gesloten huwelijk geboren kinderen en derzelver nakomelingen het recht van erfopvolging deden verliezen, doch niet voor zichzelf, terwijl dit laatste wel geldt voor een regerende koningin of prinses. Hierin lag een aparte achterstelling voor de regerende koningin en van de prinsessen bij het mannelijke staatshoofd en de mannelijke primaire of secundaire troonopvolger.

In het recente wegnemen van bedoelde achterstelling beluistert men duidelijk niet minder, maar ook niet meer, dan het sympathieke verlangen om, nu het vrouwelijk element, zowel ten aanzien van de bezetting van de troon en de regentschappen als ten aanzien van de garantie der bezetting van de troon al sinds bijna driekwart eeuw voor ons land heilzaam is geweest resp. goede beloften voor de toekomst inhoudt het discriminerend onderscheid tussen mannen en vrouwen ten deze te elimineren.

De vraag is thans: wat heeft de Grondwetgever bewogen toen hij de staatsrechtelijke eis stelde van voorafgaande toestemming van (gemeen overleg met) de Staten-Generaal resp. van de formele wetgever vóór het aangaan van een wettig huwelijk naar burgerlijk recht?

Het kan zijn nut hebben voor de beantwoording van deze en andere vragen het woord te laten aan enige erkende staatsrechtsgeleerden. Dat de hier aan het woord komende auteurs, wier aan te halen werken, van vóór 1963 dateren, hun meningen over het *oude* art. 17 ten beste geven, is vanzelfsprekend principieel van minder belang.

Het woord van staatsrechtsgeleerden

„Onze Grondwet — aldus *prof. mr. R. Kranenburg*³⁾ — waakt... uitdrukkelijk tegen mogelijk vreemde invloeden; zo door het verbod van het dragen van een vreemde Kroon”.

Art. 17 beschouwt de schrijver als een „tweede bewijs voor de zorg van de Grondwetgever ongewenste vreemde invloeden te weren”.

Prof. mr. dr. A. A. H. Struycken (1873—1923) betoogt⁴⁾ dat de eis der voorafgaande goedkeuring van het huwelijk een „tweeledige strekking” heeft: „ten eerste met betrekking tot de persoonlijke hoedanigheden van den geen, met wien het huwelijk wordt aangegaan; de Staten-Generaal hebben er voor te waken dat niet een onwaardige aan ons Vorstenhuis wordt verbonden; in hoever zij daarbij eisen van stand, van zgn. „Ebenburtigheid”, willen doen gelden, staat geheel te hunner beoordeling, ten andere met

betrekking tot de band met vreemde vorstenhuizen, die door het huwelijk wordt gelegd; de Staten-Genraal hebben zich daarbij af te vragen, of niet door het huwelijk betrekkingen zullen worden in het leven geroepen, die voor de belangen, misschien zelfs de zelfstandigheid van ons volk, schadelijk kunnen zijn."

Jhr. mr. A. F. de Savornin Lohman (1837—1924)⁵⁾, staatsrechtsgeleerde en staatsman, wijst in zijn „Onze Constitutie” er op, dat, ofschoon de bepaling van art. 17 voor het regerende stamhuis haar nut moge hebben, „de onderlinge verwantschap der vorsten niet meer dezelfde betekenis heeft als vroeger”. „De bepaling, zo vervolgt de schrijver, — schijnt haar bestaan te ontleenen aan een herinnering aan toestanden uit lang vervlogen tijden; zij komt in andere constituties niet voor. De beste waarborg tegen min wenselijke buitenlandse invloeden ligt in onze staatsinstellingen zelf. Iets anders ware het, indien de grondwet het dragen toeliet van twee kronen. Maar dit is niet het geval."

*Prof. J. T. Buys*⁶⁾ beschouwt de door de Grondwet gestelde voorwaarde van voorafgaande instemming van de Staten-Generaal resp. van de wetgever met het huwelijk als „uit het bourgondische recht in het onze overgenomen” en „schier overal elders in Europa onbekend”. De eerste opmerking van de Leidse hoogleraar is zeer waarschijnlijk een zinspeling op het Groot-Privilege van Vrouwe Maria van 1477. Intussen zij er aan herinnerd, dat volgens de regeling van 1747 de eventueel vrouwelijke stadhouder, vóór haar huwelijk de toestemming daartoe van de Staten moest bezitten, een regeling die beoogde het wezen van ongewenste vreemd invloeden mogelijk te maken.

*Prof. mr. dr. G. van den Bergh*⁷⁾ schrijft in zijn „Hoofddlijnen van het Nederlandse Staatsrecht” (1958, p. 27) naar aanleiding van art. 17 der Grondwet het volgende: „Dit alles doet wel erg ouderwets aan... Laat ons hopen, dat de wetgever bij de vraag van het al — of niet — verlenen een (niet-enghartig) beleid zal volgen, dat met de moderne opvattingen in overeenstemming is. Dan zal de autorisatie wel steeds verleend kunnen worden. Deze en soortgelijke vraagstukken kunnen uiterst pijnlijk zijn, gelijk de recente Engelse geschiedenis tot tweemaal toe heeft getoond."

Redelijke Maatstaven

Wanneer de Staten-Generaal eens — vroeg of laat — door de regering mochten geroepen worden hun toestemming te verlenen voor een voorgenomen civielrechtelijk-wettig huwelijk van een der leden van het Koninklijk Huis, dan zullen zij — aan hen immers evenals aan de koning is de handhaving van de Grondwet toevertrouwd — niet dan om zéér gewichtige redenen mogen weigeren hun goedkeuring aan het (wets)ontwerp te verlenen; zij zullen zich daarbij op grond van de letter en de geest van de Grondwet noch door religieuze noch door niet ter zake dienende of overtrokken politieke motieven mogen laten leiden, doch — onder volledige eerbiediging van de godsdienstvrijheid van een ieder en een iegenlijk — slechts het waarachtig landsbelang als maatstaf hebben te hanteren.

Het initiatief tot zodanige wet kan, voor wat het a.s. huwelijk van een prins of prinses van het Koninklijk Huis betreft, zowel door de regering als door de Tweede Kamer genomen worden. Doorgaans echter zal, zoals trouwens de ervaring met betrekking tot de huwelijken van 1839, 1879 (koning Willem III), 1901 (Koningin Wilhelmina) en 1937 (prinses Juliana) ons leert, de regering het betreffende wetsontwerp indienen.

Een ander belang

De voorafgaande toestemming van het „gemeen overleg met” de Staten-Generaal voor een huwelijk, aan te gaan door een koning of een regerende koningin of de voorafgaande bij de wet verleende toestemming voor een huwelijk, aan te gaan door een prins of prinses van het regerende stamhuis, is niet alleen van belang voor het behoud van het bezit van de Kroon resp. voor het gerechtigd blijven tot de erfopvolging, bij de wet te verlenen toestemming tot een huwelijk, aan te gaan door een prins of prinses, lid van het Koninklijk Huis, is ook van betekenis voor het brengen van het inkomen van de meerderjarige prins van Oranje (de kroonprins) of van de meerderjarige kroonprinses op een hoger, door de Grondwet voorsalsdan genoemd of te noemen bedrag na het aangaan van het huwelijk en voor het genieten van een door de Grondwet genoemd inkomen door de gemaal van de dochter des konings, die de vermoedelijke erfgenaam is van de Kroon (art. 28, 29 en 30 Grw.).

Ministeriële verantwoordelijkheid

Het spreekt vanzelf, dat t.z.t. het niet indienen van een (wets-)ontwerp, dat de verlening van toestemming tot het voorgenomen huwelijk beoogt, als het wel indienen van zodanig ontwerp (van wet) onder het bereik der ministeriële verantwoordelijkheid valt. Het eerste omdat het zoveel mogelijk waarborgen van de handhaving en voortzetting van de dynastie, uiteraard rechte primair een aangelegenheid van de Kroon is, het tweede, omdat in de feitelijke orde vanzelfsprekend niet het risico mag worden gelopen, dat het (wets-)ontwerp door de Staten-Generaal wordt afgestemd of slechts een zeer geringe meerderheid behaalt.

In het licht van bovenstaande gezien, is de uitgesproken overigens respectabele wens alleen van een lid van het Koninklijk Huis, dat de regering voor zijn of haar voorgenomen huwelijk niet de toestemming van de Staten-Generaal zal vragen, vanzelfsprekend op zich genomen nog geen voldoende reden voor de Kroon om zich van de indiening van een daartoe strekkend wetsontwerp te onthouden. Ook de Kroon heeft dit bij monde van de minister-president, mr. Marijnen in het geval van H.K.H. prinses Irene nadrukkelijk erkend.

Een kroonprins(es) of een prins(es) met voorwaardelijke of secundaire aanspraken op de Troon heeft ten deze slechts een door de Grondwet gewaarborgd „verwachtingsrecht”. Slechts aan de formele wetgever staat het te beoordelen of de totstandkoming van het voorgenomen huwelijk van de primaire of secundaire verwachter voor deze het verwachtingsrecht al of niet moet doen verloren gaan. Het verlenen van toestemming aan een prins of prinses van het Koninklijk Huis tot het aangaan van een huwelijk is immers wat hun betreft slechts een éénzijdige en geen tweezijdige rechts-

handeling: de huwelijkskandidaat fungeert grondwettelijk niet als aanvrager van de toestemming; er wordt nog minder wilsovereenstemming tussen hem en de wetgever vereist; de regering⁸⁾ bepaalt of het in 's-lands belang is aan de Staten-Generaal het verlenen van toestemming door de wetgever voor het voorgenomen huwelijk voor te stellen.

Wordt door de formele wetgever toestemming tot het huwelijk verleend, dan staat het hem uiteraard vrij om, als en voorzover daartoe uit hoofde van landsbelang aanleiding of noodzaak bestaat, tevens bij dezelfde of bij een afzonderlijke wet gevolgen van het komende huwelijk te regelen op het stuk der nationaliteit: zulks ten aanzien van de huwelijkskandidaat, „die de Kroon van de regerende koning kan beërven” (art. 17 nieuw) ten aanzien van de andere huwelijkskandidaat en zo nodig ook, ten aanzien van de nakomelingen, die eventueel uit hun huwelijk mochten geboren worden.

H.K.H. Prinses Irene

In de gegeven omstandigheden zijn de grondwettelijke aanspraken van H.K.H. Prinses Irene op de troon uiteraard slechts als secundair of voorwaardelijk te kwalificeren: voor troonopvolging komt zij immers slechts na H.K.H. Prinses Beatrix en derzelver eventuele nakomelingen in aanmerking. Haar indirecte rechten op de troon blijven bestaan totdat zij zonder voorafgaande toestemming van de wetgever een naar burgerlijk recht wettig huwelijk zal hebben aangegaan.

Van afstand van deze aanspraak door prinses Irene kan rechteens geen sprake zijn. De Grondwet kent wel troonafstand door een koning of regerende koningin, doch geen afstand van de rechten op de troon door een kroonprins, kroonprinses of een ander lid van het Koninklijk Huis.

Deze personen verliezen voor zich en hun kinderen en derzelver nakomelingen ten aanzien van de troon eenvoudig hun al dan niet voorwaardelijk recht van erfopvolging, indien hun naar burgerlijk recht wettig huwelijk niet tegelijkertijd een staatsrechtelijk wettig huwelijk is.

De geschiedenis zal leren of de houding van sommige volksdelen ten opzichte van H.K.H. prinses Irene, of ook de houding van de Nederlandse regering ten opzichte van de Staten-Generaal en van deze zelve in de over bekende aangelegenheden van H.K.H. prinses Irene al dan niet gespaard is gebleven voor de „enghartigheid”, door prof. E. van den Bergh in zaken als deze terecht gelaakt. De historie zal *misschien* ook licht kunnen verspreiden over de oprechtheid van bepaalde motieven resp. over de juistheid van zekere beweegredenen, die, zowel in als buiten het Nederlands wetgevend apparaat werkzaam zijn geweest en tot het niet indienen van een wetsvoorstel tot het verlenen van toestemming voor het a.s. huwelijk van de Prinses hebben geleid resp. bepaalde fracties in de Kamers tot het zich onthouden van door anderen zo zeer begeerde, duidelijke uitspraken in zaken, welke door de „weigeraars” als „voorshands louter academische vraagstukken” werden gekenschetst.

Ten slotte nog dit. Het zal na het bovenstaande wel duidelijk zijn, dat de soms geuite bewering, als zou H.K.H. prinses Irene eerst afstand moeten doen van haar rechten op de troon, wil zij van de Nederlandse wetgever de toestemming tot haar huwelijk verkrijgen, volkomen onjuist is. Huwend

zonder de voorafgaande toestemming van koning en Staten-Generaal, verliest zij „ipso facto” haar potentiële aanspraken op de troon. Dit geldt evenzeer voor de andere prinsessen. Ook ten aanzien van haar, kunnen een of meer soortgelijke problemen, als zich ten aanzien van H.K.H. prinses Irene in de jongste tijd hebben voorgedaan (en misschien zich nog kunnen voordoen?), ooit om een oplossing vragen.

Moge zij, die in deze en dergelijke, uiterst delicate aangelegenheden eenmaal geroepen mochten worden onder hun grote verantwoordelijkheid te besluiten, door diepe wijsheid gezegend en niet door vooroordelen of sentimenten bewogen worden tot het nemen van in harer gevolgen verstrekkende besluiten!

-
- ¹⁾ Resolutie der Staten van Holland van 16 november 1747 (Groot Placaetboek VII pag. 157).
 - ²⁾ Burgerlijke en Staatkundige grondregels. De additionele artikelen der Staatsregeling (art. 1, 4 en 6) gewaagden van de „voormaals heersende Kerk”.
 - ³⁾ Het Nederlands Staatsrecht, (8e druk 1958, pag. 96 en 98).
 - ⁴⁾ Het Staatsrecht van het Koninkrijk der Nederlanden (1e druk 1917 pag. 322; 2e druk 1928, pag. 342).
 - ⁵⁾ Hij stichtte in 1908 de Christelijk Historische Unie: onze constitutie, 4e uitg. 1926, pag. 78.
 - ⁶⁾ 1828—1893; De grondwet, Deel I 1883, pag. 97.
 - ⁷⁾ Geboren 1890.
 - ⁸⁾ Het — zoals wij zagen — ongebruikelijke parlementaire initiatief laat ik nu maar verder onbesproken.

Buitenlands panorama

MIDDEN-OOSTEN

Van 13 tot 17 januari had in Cairo een Arabische topconferentie plaats, de grootste ooit gehouden. Koningen en presidenten uit dertien landen — Irak, Libië, Syrië, Libanon, Jordanië, Saoedi-Arabië, Jemen, Koeweit, Soedan, Tunesië, Algerije, Marokko en de VAR — vergaten voor enkele dagen hun onderlinge problemen en geschillen om een gemeenschappelijke politiek uit te zetten t.o.v. het plan van Israël om het water van de Jordaan te gebruiken voor irrigatieprojecten in de Negev-woestijn. Waar gaat het precies om? Indien Israël erin slaagt de uitgestrekte Negev met zoet Jordaanwater te bevoeien, dan kunnen daar 1 tot 32 miljoen Joden nieuwe levensmogelijkheden vinden. In 1955 werd door de Amerikaan Johnson voorgesteld het Jordaanwater te verdelen tussen Israël (40 pct.) en de drie oeverstaten (Libanon, Sirië en Jordanië). Het plan vond geen doorgang. Israël begon inmiddels aan een leiding tussen het Meer van Genesareth en de Negev-woestijn, een project dat nu praktisch gereed is. Dit nu is een doorn in het Arabische oog. Op de topconferentie keurde men een tegenproject goed, dat er in zal bestaan het water van de bijrivieren van de Jordaan af te takken voor zij de grens van Israël naderen of het meer van Genesareth bereiken. Daartoe zouden zijkanalen in Libanon, Syrië en Jordanië worden gegraven. Maar het project vraagt enorm veel geld, en het is zeer de vraag of de Arabische landen dit kunnen opbrengen. Opvallend was overigens, dat Nasser — de grote leider van deze conferentie — het niet op een oorlog met Israël heeft willen aansturen. Een oorlog zou trouwens voor Egypte uitermate riskant zijn. De Assaoendam immers is voor luchtaanvallen uitermate kwetsbaar. Indien — in geval van oorlog — de Israëliërs er in zouden slagen de dam te bombarderen, dan is het leed voor Egypte niet te overzien. De V.S. hebben de behoefte van Israël aan goed water openlijk erkend. De Arabieren, die toch al weinig steun uit Washington krijgen, zijn daarover zeer teleurgesteld. Het valt nu op, dat de Arabische regeringen een bijzonder vriendelijke toon tegenover president de Gaulle aanslaan. Wellicht hopen zij dat hij evenals in Zuid-Oost Azië een nieuwe politiek voor het Midden-Oosten zal gaan inluiden. Ook hier immers waren de Fransen voor de oorlog al actief.

VERENIGDE STATEN

Als president Johnson had gehoopt, dat hij in het verkiezingsjaar gespaard zou blijven voor al te ernstige buitenlandse problemen — een ter-

rein waarop de nieuwe president zich niet al te zeer thuisvoelt — dan moet hij wel teleurgesteld zijn. Juist in deze periode klimt de Vietnamese crisis naar een hoogtepunt, zijn er grote moeilijkheden rond de verhouding Indonesië—Maleisië, is de onrust in Latijns-Amerika als uitvloeisel van de Panamese crisis toegenomen, erkent Frankrijk Peking, schijnt de Gaulle nu definitief zijn eigen wereldpolitiek te hebben geïntroduceerd, stapelen de problemen zich op rondom de komende tarievenonderhandelingen en werd door de kwestie-Cyprus Amerika tegen wil en dank gemengd in een aller-onplezierigste situatie. Het zijn allemaal geen op zichzelfstaande vraagstukken, maar een voortzetting van problemen die zich al tijdens de presidenten Eisenhower en Kennedy voordeden. Men kan in dit opzicht president Johnson moeilijk verwijten maken. Maar toch wreekt zich wel het wegvallen van de grote lijn, die de buitenlandse politiek van Kennedy bepaalde, d.w.z. de lijn van het „grand design”, de inspirerende idee. Naar buiten wordt uiteraard gepoogd die lijn door te trekken, maar het nuchtere pragmatisme van Johnson, zo geschikt om door de binnenlandse problematieken te laveren, blijkt in de buitenlandse politiek minder geschikt te zijn Amerika's leidende plaats in de wereld te verzekeren. Ook Kennedy was een nuchter politicus, maar zoals gezegd school daarachter een wel-omlijnde conceptie. Het is overigens nog te vroeg een definitief oordeel te vellen over Johnsons buitenlandse politiek. Eenmaal voor vier jaar in het Witte Huis gekozen, zal hij waarschijnlijk beter in staat zijn zich aan de buitenlandse zorgen te wijden. Van de andere kant is het bepaald geen geruststellend gegeven, als wij er van uit zouden moeten gaan, dat de buitenlandse politiek van Amerika de komende maanden onzekerheden blijft vertonen. Temeer, omdat het anti-Amerikanisme op het ogenblik in Frankrijk hoogtij gaat vieren en de Gaulle nu duidelijk én in Azië, én in Latijns-Amerika en straks wellicht ook in het Midden-Oosten, Amerika voor de voeten gaat lopen.

SOWJET-UNIE

In de Sowjet-Unie is opnieuw een campagne ingezet tegen de godsdienst. Zij werd aangekondigd in het januarinumner van Kommunist, het theoretisch tijdschrift van de KPSU, waarin de propaganda-expert Leonid Iljitsjef zijn lezers voorhield, dat de strijd tegen de godsdienst een „urgente ideologische taak” blijft. In dit artikel kan men verder nog lezen: „De Sowjet-Unie heeft nu een bevolking van ongeveer 220 miljoen. De Russische Orthodoxe Kerk zegt dat 50 miljoen van hen nog lid zijn van deze kerk. Er zijn miljoenen anderen die zich als gelovigen beschouwen in de vele religies die hier nog bestaan. In het Centraal-Aziatische gedeelte van het land is de Islam nog steeds een belangrijke macht, bijna te machtig om te proberen aan te tasten.” Iljitsjef voegde daar nog aan toe: „Religie blijft onder alle omstandigheden anti-wetenschappelijk, een ideologie die vijandig is aan het communisme” en zijn klachten kwamen erop neer, dat het aantal kerken weliswaar afneemt maar dat het aantal erediensten relatief hoog blijft. Godsdienst zou voorts gebruikt worden om nationalistische ideeën te ontketenen en er zijn zelfs partijleden die nog naar de kerk gaan. Dit alles wijst er wel op, dat veertig jaar na de revolutie het communisme er niet in is geslaagd de godsdienst uit te roeien. Iljitsjef schijnt het getal van

50 miljoen orthodoxe gelovigen als juist te aanvaarden, wat toch wel een opvallende erkenning is. Hetzelfde getal is door de Russische Kerk ook genoemd op de derde Assemblee van de Wereldraad van Kerken in New Delhi. Opmerkelijk is voorts zijn klacht, dat de godsdienst gebruikt wordt om nationalistische ideeën te ontwikkelen. Dat zou er op kunnen wijzen dat bijv. in de Oekraïne, Wit-Rusland en de Baltische gebieden er nog veel verzet tegen het communisme bestaat.

Op hetzelfde moment, dat deze campagne begon hield het uitvoerend comité van de Wereldraad van Kerken zijn halfjaarlijkse bijeenkomst in Moskou. Op deze bijeenkomst werd een memorandum aanvaard over de kwestie van de gewetensvrijheid. Het werd opgesteld n.a.v. de debatten in de V.N. en van het daarop door de Sowjet-afgevaardigde uitgesproken verlangen naar een erkenning van de vrijheid van ongodsdienstigheid ter bescherming van atheïsten. Zoals bekend erkent de grondwet van de Sowjet-Unie alleen het recht op anti-godsdienstige propaganda, en niet het recht op godsdienstige propaganda. Trouwens, de communisten hebben altijd nadrukkelijk de gedachte van een vreedzame coëxistentie van de ideologieën van zich afgeworpen. Het maakt de positie van de Russische kerk, die in het uitvoerend comité door metropoliet Nikodim is vertegenwoordigd, wel bijzonder moeilijk. De Prawda heeft nu eveneens, zeer onlangs, opgeroepen voor de strijd tegen de godsdienst. De actie zou een jaar moeten duren en is bedoeld om „de voortdurende uitbreiding van de religieuze overtuiging tegen te gaan, die zich zelfs schijnt uit te strekken tot jeugdgroepen en leden van de partij”. Er zal een nieuw instituut voor wetenschappelijk atheïsme worden opgericht om het werk te coördineren. De Prawda schreef: „Elke godsdienst, elk geloof in het bovennatuurlijke, in goede en kwade krachten, in een God-Schepper, is een verdraaide anti-wetenschappelijke opvatting van natuur en maatschappij, een verloochening van de wetenschap, een vervanging van de wetenschappelijke kennis door fantastische legendes”.

OOST-EUROPA

In het satellietenrijk van Moskou beweegt alles zich al lang niet meer langs de zorgvuldig door het Kremlin uitgestippelde banen. Er zijn in Oost-Europa divergerende krachten aan het werk die Chroestjof en de zijnen nog al wat zorgen baren. Thans is het Roemenië, dat sinds enige tijd een eigenzinnigheid ten toon spreidt, die duidelijk aantoon dat de grote rode machtscentrale achter de muren van het Kremlin niet meer die onweerstaanbare magnetische werking heeft. De Roemeense premier Maurer schreef november vorig jaar in een veelbesproken artikel: „Het is aan geen enkele partij toegestaan aan andere partijen haar politieke lijn en besluiten op te dringen, zich met de partijleiding te bemoeien, veranderingen in het bestuur te eisen, groeperingen binnen of buiten de partij te steunen.” Kort, voordat dit artikel verscheen was Chroestjof nog in Roemenië geweest om te trachten de Roemeense leiders weer aan de leiband te haken. Dit is niet gelukt. De Roemenen werden dan ook buiten het overleg gehouden, dat Chroestjof met een aantal Oosteuropese leiders heeft gehad n.a.v. het geschil met China. De opvattingen, zoals Maurer

die had neergeschreven, bleken geen loze theorie te zijn. De Roemenen verzetten zich hardnekkig tegen de „socialistische arbeidsverdeling”, die de Russen binnen het raam van de Comecon trachtten op te zetten. In de Verenigde Naties stemden zij op enkele ondergeschikte punten niet mee met de Sowjetgroep. Roemenië is bovendien het enige lid van het Pakt van Warschau dat nog een ambassadeur in het eveneens weerspannige Albanië heeft. En als allerlaatste demonstratie van hun eigenzinnigheid aanvaardden de Roemenen een uitnodiging van de Chinese communisten om op hoog niveau besprekingen in Peking te komen voeren. Dit alles wijst er wel op, dat Roemenië er voorlopig niet aan denkt die eigen koers op te geven. Wat is de betekenis die men eraan moet geven? In Peking werd stellig gesproken over het geschil met Moskou. De Roemenen hebben er wel belang bij een definitieve breuk tussen de twee communistische kolossen te helpen voorkomen, want dat geeft hen de gelegenheid de beide machtscentra verder tegen elkaar te kunnen uitspelen. Er staan ook zakelijke belangen op het spel. Roemenië kan de Chinese olietekorten, ontstaan door het intrekken van de Russische leveranties aanvullen. Daarnaast mag men wel bedenken, dat het Roemeense optreden niet is te vergelijken met bijv. de onafhankelijkheidstendensen, die zich in 1956 elders in Oost-Europa voordeden. Roemenië is nog steeds het meest stalinistische land van Oost-Europa en evenals Albanië moet het een straf regiem voeren, om het volk achter en onder zich te houden. Wat het Westen betreft lijkt het de meest verstandige tactiek zich zoveel mogelijk buiten die wrijvingen en tegenstellingen binnen het communistische kamp te houden. Want de communistische rangen zouden zich wel weer eens hecht aaneen kunnen sluiten, wanneer zou blijken, dat het Westen bezig was de vuren van de onenigheid aan te blazen.

Parlementaire kroniek

DE RIJNMOND

Slechts het in stelling brengen van het allerzwaarste politieke geschut heeft de minister van binnenlandse zaken, mr. E. H. Toxopeus, in staat gesteld het wetsontwerp Instelling van een openbaar lichaam voor het gebied van de Rijnmond in veilige haven te voeren. Gedurende zes vergaderdagen heeft de Tweede Kamer zich met de Rijnmond beziggehouden op een wijze, die parlementair gezien, alle ingrediënten voor een smakelijke maaltijd bevatte. Reeds bij de algemene beschouwingen over de instelling van een Rijnmondraad van 81 leden, vertegenwoordigende de 24 gemeenten uit het Rotterdamse Waterweggebied, werd een stuk vuurwerk weggegeven, dat alle uitzicht bood op een politiek en zakelijk spannend debat tussen Kamer en regering. Daar was op de eerste plaats de wens bij de Kamer om de 81 leden van de Rijnmondraad geheel op basis van vrije verkiezingen te laten benoemen, zonder tussenkomst van de gemeenteraden. Minister Toxopeus voelde er niet veel voor, maar het amendement dat de heer P. C. Elfferich (AR) hierover indiende, verwierf een, zij het geringe, meerderheid. Later zou de minister zich er op beroepen, dat hij tegen dit amendement geen opstelling had gekozen, die van weinig soepelheid had getuigd. Want, zo redeneerde mr. Toxopeus, als ik ook over deze zaak het „onaanvaardbaar” had uitgesproken, zou drs. Aarden (KVP) met meer recht hebben kunnen zeggen, dat de uiteindelijke vorm van het wetsontwerp niet de vrucht is van gemeen overleg tussen regering en volksvertegenwoordiging.

De heer Aarden had de minister nl. met kracht van argumenten in een vurig betoog voorgehouden, dat het niet juist is over een zaak als het toekennen van bevoegdheden aan het boven-gemeentelijk lichaam Rijnmond zich zo scherp op te stellen als de bewindsman had gedaan. Hij had immers reeds bij de algemene beschouwingen tegen de heer Aarden gezegd, dat een amendement dat de rechtstreekse belangenbehartiging door Rijnmond in het wetsontwerp wilde brengen door hem als een „destructief amendement” zou worden beschouwd. Om de zaak nu heel pikant te maken, bleek dit een mening te zijn, die door een niet onbelangrijk deel van de politieke vrienden van drs. Aarden, aangevoerd door dr. M. A. M. Helvoort werd gedeeld.

De zaak waar het om ging is duidelijk, vooral na de toelichtende artikelen van mr. J. A. Boeren in dit maandschrift gewijd aan de „Bestuursvoorzieningen voor stedelijke concentraties” op het rapport van de Commissie

uit het Centrum voor Staatskundige Vorming. Drs. Aarden wilde het „district” hier dus de Rijnmondraad, wezenlijke betekenis, werkelijke inhoud geven. De regering, gesteund door een deel van de KVP-fractie, de VVD, de AR en de CHU, stelde zich „voorzichtig” op. Dr. Van Helvoort formuleerde het aldus: „Het Centrumrapport heeft een geheel ander district op het oog, dan het wetsontwerp. Het wetsontwerp tracht de zelfstandigheid der gemeenten zoveel mogelijk te behouden, het Centrumrapport tracht het district zoveel mogelijk zelfstandigheid te geven. Ik meen, dat dit twee totaal verschillende uitgangspunten zijn, die niet in één synthese bijeengebracht kunnen worden”.

Drs. Aarden stelde zijn visie daartegenover: „Is het dan niet zo, dat in het verleden Rijnmondgemeenten — toen heetten zij nog niet zo — eigenlijk, al doen wij dan een beroep op hun autonomie, bij al deze autonomie machteloos waren om autonoom datgene te doen, wat in het belang van het zich ontwikkelende gebied moest geschieden?”

Minister Toxopeus stelde zich geheel op het standpunt van het wetsontwerp. Dit was een volmaakt begrijpelijke en natuurlijke zaak. Het behoefde ook niet te verwonderen, gezien het verschil van inzicht, dat ook binnen de fracties in de Kamer aanwezig bleek, dat hij zich niet liet overtuigen door de heer Aarden c.s. Maar wat wel vreemd aandeed was, dat hij zich opstelde, met het onaanvaardbaar op de lippen en het intrekken van het wetsontwerp als dreigement achter de hand. De vraag, die het debat daardoor heeft achtergelaten was wel deze: was het nu nodig, om het „onaanvaardbaar” te hanteren ten einde het uitgangspunt van de regering veilig te stellen? Was het nu nodig om alles op alles te zetten, ten einde het formele gelijk in de Kamer te krijgen waar het hier niet ging om een diepgaand politiek controversieel punt, maar om een zakelijk verschil van inzicht? Waarom, zo moet men zich als onbevooroordeelde toeschouwer hebben afgevraagd, mag bij een dergelijk wetsontwerp de meerderheid van de volksvertegenwoordiging niet haar zin krijgen? Waarom — nog een andere vraag — was het voor minister Toxopeus bij voorbaat uitgesloten, dat op het punt van de rechtstreekse belangenbehartiging, een punt, waarvan hij wist, dat het het zwaartepunt van het debat zou zijn, het ene Kamerlid het andere zou kunnen overtuigen? Dat mocht kennelijk in de visie-Toxopeus niet.

Achteraf gezien is het een feit, dat het vasthouden en doorbijten van de heer Aarden — ook binnen de KVP-fractie — hem een zeer aanzienlijke steun voor zijn standpunt heeft opgeleverd. Met name in de hoek van de PvdA zou — zonder dat minister Toxopeus het slagzwaard dreigde te hanteren — het amendement-Aarden veel steun hebben gekregen, zoveel steun, dat dit amendement wellicht een meerderheid had verworven. In het parlementaire gevecht moet het mogelijk zijn — al gebeurt het niet vaak — dat men elkaar overtuigt. Als de minister zich bij voorbaat zo opstelt, dat dit onmogelijk wordt op een zuiver zakelijk punt, dan is er met het „gemeen overleg” iets mis.

Overigens was het manoeuvreren van dr. Vondeling (PvdA), heel zacht gezegd, wel wat vreemd. Toen hij merkte, dat het standpunt-Aarden grote steun in de KVP-fractie had verworven, probeerde hij daaruit politieke

ment te slaan. Dat is natuurlijk zijn goed recht. De manier waarop het nu geschiedde („Ik wil graag onderzoeken hoe groot de steun voor het amendement-Aarden in de KVP-fractie is”) deed wat onoprecht aan en fractievoorzitter Schmelzer gaf dan ook het enig juiste antwoord: „De KVP beziet de zaak op haar eigen merites en ongeacht het standpunt van de fractie van de PvdA”. Men dient de verantwoordelijkheden daar te leggen, waar zij thuis horen. Overigens was een en ander het gevolg van het „onaanvaardbaar” van minister Toxopeus. Uiteindelijk kon de beslissing een dag later toch over het amendement vallen: het werd met grote meerderheid van stemmen verworpen, omdat de PvdA vóór het halve ei van het wetsontwerp koos boven de lege dop. Want intrekking van het wetsontwerp zou het waarschijnlijke gevolg van aanneming van het amendement zijn geweest; althans was dat de eerste mogelijkheid, die de minister overwoog. De eindstemming over de Rijnmond leverde geen verrassingen meer op. Het wetsontwerp was op talrijke punten veranderd, het was op het stuk van de verkiezingen zelfs op tamelijk betekenende wijze bijgeschaafd, maar over de omvang der bevoegdheden was de beslissing al gevallen. Desondanks hield de groep-Aarden het been even stijf als minister Toxopeus had gedaan. Deze groep wenste het halve ei niet, nu, parlementair gezien, het hele ei binnen het bereik der mogelijkheden had gelegen. Van de KVP-fractie stemden 18 leden met 1 lid van de PSP tegen het wetsontwerp.

DRANK- EN HORECAWET

Bijna parallel met de behandeling van de Rijnmond, discussieerde de Tweede Kamer over het ontwerp van minister Veldkamp voor een nieuwe Drank- en Horecawet. Men was het er algemeen over eens, dat de oude wet zijn beste tijd gehad heeft en dringend aan vernieuwing toe was. De manier waarop dit diende te geschieden leverde echter stof voor een grote hoeveelheid amendementen, in totaal bijna vijftig stuks. De regering had in haar ontwerp afgezien van de handhaving van het huidige maximum stelsel als middel ter bestrijding van drankmisbruik. Krachtens dit maximum stelsel was het aantal per gemeente uit te geven vergunningen gekoppeld aan het inwonertal, uitgaande van de veronderstelling, dat het aantal verkooppunten bepalend is geweest voor het gebruik en daardoor ook voor het misbruik van alcohol. Op de tweede plaats stelde het wetsontwerp voor het verlot af te schaffen. Er zouden slechts drie vormen van vergunningen overblijven: voor horecabedrijven, waar alcoholhoudende dranken worden verstrekt voor gebruik ter plaatse; voor het slijtersbedrijf; voor het tegen betaling niet bedrijfsmatig verstrekken van alcoholhoudende dranken voor gebruik ter plaatse zoals in sociëteiten en kantines.

Verder had minister Veldkamp, die voor de technische vorm, waarin dit wetsontwerp gegoten was allerwege werd geloofd, kans gezien om ook de vestigingseisen voor het horecabedrijf in dit ontwerp van wet onder te brengen. Daardoor is een goed sluitend geheel ontstaan.

Ten slotte, maar niet op de laatste plaats, biedt de nieuwe wet de gemeenten grotere bevoegdheden, dan zij ooit op dit terrein hebben bezeten. De strijd in de Tweede Kamer is vooral gevoerd tussen de voorstanders en de tegen-

standers van het maximumstelsel, maar als waarborg tegen drankmisbruik. Het bleek, dat de PvdA en enkele leden van de CHU zo bevreesd waren voor een stijging van dit misbruik, dat zij zich tegen het wetsontwerp zouden keren.

Minister Veldkamp erkende uiteraard gaarne, dat het volksgezondheidsaspect bij een wetgeving als deze voorop behoort te staan. Wetgeving op het terrein van de drankverstrekking noopt tot voorzichtigheid en tot het stellen van waarborgen. Dit aspect, aldus de bewindsman, ligt aan het ontwerp ten grondslag en is bepalend voor de inhoud ervan. Met andere woorden: de regering en de Kamermeerderheid meenden, dat voldoende waarborgen in de nieuwe wettelijke vormgeving aanwezig zijn om drankmisbruik niet te stimuleren, de tegenstanders waren van mening, dat dit in onvoldoende mate geschiedt. Ook hier dus was er geen verschil van inzicht over het feit, dat drankmisbruik een sociaal kwaad is, maar wel over de middelen, die in verband daarmee dienen te worden gehanteerd.

Voor een deel van de CHU bood een amendement van mr. J. W. van Gelder (CHU) de helpende hand. Dit amendement beoogde om in de overgangperiode, die tot 1 januari 1975 duurt, als tussenvorm de gemeentelijke autoriteiten de bevoegdheid te geven een wijkmaximum in te voeren. Minister Veldkamp noemde dit amendement een *trouvaille* en mr. Daams (PvdA) — de felste bestrijder van het ontwerp — moest erkennen, dat mr. Van Gelder — zij het op een iets ander punt — geslaagd was waar hij gefaald heeft, nl. het vinden van de mogelijkheid om bij amendement alsnog het wetsontwerp aan de eigen wensen aan te passen. Voor de handhaving van het maximum stelsel kon de heer Daams geen technische mogelijkheden tot amendering vinden. Overigens is voor de invoering van wijkmaxima door gemeentebesturen de goedkeuring van de minister van sociale zaken en volksgezondheid nodig.

Andere pogingen van socialistische zijde gedaan, strandden op de Kamermeerderheid, zoals het amendement, dat port, sherry en madeirawijnen onder de categorie sterke drank wilde brengen. Naast een aantal andere wijzigingsvoorstellen, die door de Kamer werden verworpen, behaalde het amendement-Versteeg (AR) om de leeftijdsgrens voor het verstrekken van sterke drank van 16 op 18 jaar te brengen de instemming van de gehele Kamer. Zo verging het echter niet een amendement van liberale zijde, dat beoogde de bestaande kleine kroegjes voor onbepaalde tijd te handhaven. De strijd om dit wijzigingsvoorstel is fel, maar ook met humor gevoerd. Van de zijde der VVD had men er op gewezen, dat de nieuwe inrichtings-eisen, waaraan café's in de toekomst moeten voldoen, worden vastgesteld via algemene maatregelen van bestuur. Die eisen zullen ongetwijfeld hoger liggen dan thans het geval is. Mr. Portheine (VVD) vreesde nu, dat de kleine, gezellige kroegjes, trekpleisters vaak voor het vreemdelingenverkeer, niet aan die hogere eisen qua oppervlakte en inhoud kunnen voldoen omdat er in de binnensteden vaak onvoldoende mogelijkheden tot uitbreiding zullen zijn. Hij wilde nu voor deze kroegjes een verruiming van de mogelijkheden tot ontheffing. Noch minister Veldkamp, noch de Kamer voelde daar iets voor. De minister zei wel, dat het nieuwe systeem geen meedogenloos systeem zou zijn, dat alle gevestigde zaken omver haalt. Het zal rekening houden met plaatselijke omstandigheden. De in de wet neergelegde

mogelijkheden tot ontheffing vond minister Veldkamp voldoende. Met grote meerderheid van stemmen werd dit amendement-Portheine dan ook verworpen.

Het wetsontwerp zelf, het is hiervoor reeds opgemerkt, kreeg de instemming van de socialisten niet. Maar de tegenstand bij de CHU was tot twee Kamerleden ingekrompen. De kleine partijen stemden allen, om uiteenlopende redenen, tegen. Minister Veldkamp en staatssecretaris Bakker van economische zaken gingen ten slotte met een 72—52 overwinning strijken.

Nieuwe boeken

G. J. J. A. DELFGAUW: De Staatsleer van Hoedemaker. Een bijdrage tot de kennis van de christelijk-historische staatsopvatting. J. H. Kok, Kampen, 1963. Ingen. f 7,90, 180 bl.

Dit proefschrift is belangrijk, omdat de gedachten van Hoedemaker nog steeds leven in bv. de CHU. H. wens- te een staat met de Bijbel. Voor hem betekende dit bestuur van Nederland als een protestantse natie (zie art. 4 beginselprogram CHU). In het centrum van de beschouwingen van Dr. Delfgaw staat dan ook art. 36 der Ned. Geloofsbelijdenis (dat o.m. de overheid verplicht de hand te houden aan de heilige Kerkdienst en te weren en uit te roeien alle afgoderij en val- se godsdienst). Dit heeft consequen- ties voor de praktische politiek: ka- tholiken kunnen niet zonder de no- dige restricties tot de bediening van invloedrijke ambten in de staat wor- den toegelaten, de overheid moet in haar doen en laten gebonden zijn aan de belijdenis der nationale (= geref.) kerk, in zijn armenzorg moet het protestants karakter van het volk tot uiting komen, eveneens op 't ge- bied van het onderwijs enz. Aan de onveranderlijke geldigheid, d.i. aan het volstrekt Schriftuurlijk karakter van art. 36 heeft H. door dik en dun vastgehouden. Maar, zo zegt Delf- gaw, het is moeilijk vol te houden, dat art. 36 niet herzien zou worden indien een synode, die volgens H. be- voegd is om de belijdenis aan de Schrift te toetsen, het op zijn Schrift- matigheid zou onderzoeken. H.'s fout was, dat hij de mogelijkheid dat in art. 36 tijdsgebonden bestanddelen uit de cultuur van de zestiende en de ze-

ventiende eeuw zijn opgenomen, uit- sloot.

H. komt uit dit proefschrift tevoor- schijn als een man, die voor de toe- komstige politiek alleen maar een hinderpaal kan vormen. Het is te ho- pen, dat zijn invloed in protestantse kringen verder zal afnemen. Wie zich een beter begrip wil vormen van wat vele protestantse landgenoten be- weegt zal echter het boek van dr. Delfgaw met vrucht kunnen be- sturen.

WILLI KREITERLING: Katho- lische Kirche und Demokratie. Ein Beitrag zu Verstehen und Verständigung. Europäische Ver- laganstalt, Frankfurt a.M. 1960. Ingen. 83 bl. DM 5,80.

Het probleem van kerk en democra- tie kon ontstaan, omdat de politici de kerk zagen als een sociale organisa- tie, die zich met een beroep op transcendente principes onttrekt aan een volledig gebonden zijn aan de politieke orde, terwijl de kerk het eigen karakter van het politieke ge- beuren onvoldoende zag. Aan beide zijden hebben misverstanden hun werk gedaan. Door de evenwichtige wijze, waarop Kr. het probleem be- nadert, heeft zij inderdaad een bij- drage tot beter begrip kunnen geven. Zijn socialistische oriëntatie zal ook de K.V.P.-er niet weerhouden de waarde van dit boekje te erkennen. M.n. is het verheugend, dat Kr. er- kent, dat in het aanvankelijk verzet van de kerk tegen de opkomende liberale democratie elementen zaten, die vanuit een meer moderne demo- cratieopvatting alleen maar waarde- ring kunnen wekken.

J. M. BOCHENSKI. *The Dogmatic Principles of Soviet Philosophy*, 78 pagina's. Uitgeverij D. Reidel Publishing Company Dordrecht.

Prof. Bochenski heeft met dit werk in de bekende reeks *Sovietica* van de Reidel uitgeversmaatschappij de mogelijkheid geboden zich te verdiepen en snel te oriënteren in de filosofische opvattingen in de Sowjet-Unie en in een groot gedeelte van de communistische wereld.

Hij heeft daarvoor het officiële Russische leerboek *Osnovy Marksistskoj Filosofii* (de beginselen van de marxistische filosofie) vertaald en beknopt samengevat in deze *Sovietica*-uitgave. Als is het geen oorspronkelijke bijdrage van Bochenski zijn de verdienste is er niet minder om.

De (Oost)Duitse vertaling van de Russische uitgave — en evenals in de Sowjet-Unie bestemd voor universiteiten, hoge scholen etc. — uitgebracht bij Dietz Verlag in Oost-Berlijn, telt niet minder dan 743 bladzijden. De rijstebrij van formuleringen en breedsprakerige uiteenzettingen bracht Bochenski terug tot de essentie, die in goed 62 bladzijden omschreven wordt. Belangrijk is dit deel in de *Sovietica*-reeks vooral wanneer het bijvoorbeeld geconfronteerd wordt met de originele Russische uitgave of de Duitse vertaling daarvan.

De waarde blijkt dan overduidelijk. Een ieder die zich bezig houdt met de bestudering van de marxistische filosofie — volgens de inleiding in de Duitse vertaling van de Russische uitgave is sprake van marxisme — leninisme omdat Lenin de natuurwetenschap en de maatschappelijke praktijk veralgemeend heeft en daardoor de fundamentele beginselen van de marxistische filosofie verder ontwikkelde en op een hoger niveau heeft gebracht — kent uiteraard al de reeks *Sovietica* en Prof. Bochenski's aandeel daarin. Met de publicatie van dit boek hebben auteur en uitgeverij nogmaals een prijzenswaardig initiatief genomen. Het voorziet in een grote leemte en zal bij de bestudering van het filosofisch marxisme veelvuldig geraadpleegd worden.

Grondwet en Statuut voor het Koninkrijk der Nederlanden (56 pag.), uitgegeven bij J. B. Wolters' Uitgeversmaatschappij N.V., Groningen 1964, (prijs f 0,90).

Naast de tekst van de grondwet, waarin de laatste grondwetswijzigingen zijn opgenomen, en het Statuut voor het Koninkrijk is in deze derde druk ook opgenomen de Wet houdende Algemene bepalingen der wetgeving van het Koninkrijk.

KARL BUCHHEIM: *Ultramontanismus und Demokratie. Der Weg der deutschen Katholiken im 19. Jahrhundert.* Kösel-Verlag München 1963. Geb. 22 D.M. 536 bl.

B. beschouwt het ultramontanisme als de katholieke voorloper van de christelijke democratie in het tijdperk van het nationalisme. De band met de paus van Rome, die in de 19e eeuw de kerkelijke staat verloren zag gaan, verhinderde met name in Duitsland de vestiging van een nationale katholieke kerk en behoorde de katholieken ervoor zich onvoorwaardelijk achter het nationalisme te stellen. Het verlies van de kerkelijke staat dwong tot mobilisering van de leken, hetgeen uiteraard binnen de kerk de democratische gedachte veld deed winnen. Heel deze beweging loopt uit op de encycliek „*Graves de communi re*” uit 1901, waarin Leo XIII de term „christelijke democratie” introduceert. Het is een uitvoerig boek, dat men echter door de verdeling in vele hoofdstukken en de heldere schrijffranta gemakkelijk leest. Men ontmoet er vele figuren: de pausen Gregorius XVI, Pius IX en Leo XIII, von Ketteler, Windthorst, Döllinger e.v.a. Centraal staat de evenwichtige en bezielende commissaris van de Duitse katholieken, von Lönneberg, die in dit boek een monument van blijvende waarde is opgericht.

RAINER BARZEL: *Mater en Magistra und praktische Politik. Ein Diskussionsbeitrag aus dem politischen Alltag.* Verlag A. Fromm Osnabrück 1962. DM 3,80 118 bl.

De auteur, die in de discussie om de

vernieuwing van de CDU een grote rol speelt, laat de vertaling van de encyclicle Mater et Magistra voorafgaan door een inleiding, die de betekenis van het pauselijk woord voor de praktische politiek goed doet uitkomen. Zijn uiteenzettingen verwijzen meerdere malen naar typisch Duitse situaties, maar zijn ook voor de Nederlander bijzonder nuttig. De eigen verantwoordelijkheid van de politicus, die door de encyclieken niet wordt aangetaast, komt goed tot haar recht.

DR. A. C. DE RUITER: Kaart van het onderwijs in Nederland. Boektreeks nr. 69. J. H. Kok, Kampen 1963. Ingen. 136 bl. f 1,75.

Deze pocket is duidelijk geschreven onder invloed van het recente mammoetdebat. Aan de wet op het voortgezet onderwijs wordt onevenredig grote aandacht besteed. Wij hadden daarentegen de behandeling van de l.o.-wet graag wat uitvoeriger gewenst. Toch is dit een nuttig boekje, waar al lang op werd gewacht. Partijleden, die de onderwijspolitiek wenssen te volgen, zullen het met vrucht kunnen gebruiken. Hoewel natuurlijk een groot aantal wetsartikelen wordt behandeld, geeft de schrijver ook beschouwingen over politieke e.a. achtergronden, die de leesbaarheid verhogen.

HELGA GREBING: Geschichte der Deutschen Parteien. Franz Steiner Verlag GmbH Wiesbaden 1962. Ingen. 184 bl.

Naast uitvoeriger werken verdient dit boek over de geschiedenis van de Duitse partijen door zijn vrij beknopte vorm en duidelijke opbouw een plaats, al vraagt men zich af of het samenbrengen van de conservatieve en christelijke groepen in één hoofdstuk wel verantwoord is. In ieder geval wijst de schrijfster herhaaldelijk op de progressieve krachten, die in het Centrum werkzaam waren. Wat de Nederlandse lezer bijzonder treft, ja schokt, is het zwakke verweer der Duitse partijen tegenover het Hitleri-

aans nationalisme. Onbegrijpelijk zijn uitlatingen van verscheidene Duitse geestelijke autoriteiten over de NS-staat. Jammer is dat de periode vanaf 1945 zo weinig aandacht krijgt. Aan het slot van ieder hoofdstuk geeft de schrijfster telkens een uitvoerige literatuuropgave. Het boek besluit met korte biografieën van de belangrijkste figuren en schematische overzichten van de ontwikkeling der partijen.

RUDOLF SANDMEIER: Rund um die universale Erklärung der Menschenrechte der Vereinten Nationen (151 pag.), uitgegeven bij Francke Verlag, Bern 1963.

In deze interessante studie van Sandmeier wordt een vergelijking getrokken tussen de verklaring van de rechten van de mens van 1789 en die van 1948, welke in het kader van de Verenigde Naties werd opgesteld. Het werk draagt terecht als ondertitel „zu einem Gespräch zwischen West und Ost“. Immers wij zien ons geplaatst voor de paradox, dat Oost en West dezelfde verklaringen van de rechten van de mens hebben ondertekend en dezelfde doelstellingen lijken te onderschrijven. Maar de praktijk leert, dat waar men eenzelfde vocabulaire gebruikt bij het formuleren van de doelstellingen, men in feite toch iets geheel anders bedoelt.

Sociaal-Economische Vaktermen (157 blz.). Uitgegeven door J. H. de Bussy, Amsterdam 1964.

Het is een goede gedachte geweest van het Centraal Sociaal Werkgeversverbond om dit boekje te laten publiceren, waarin zijn samengebracht een aantal veel gebruikte vaktermen op sociaal-economische gebied in de Franse, Duitse en Engelse literatuur. Dit boekje zal zijn weg wel vinden. Als wij een opmerking willen maken, dan is het dat wij hopen, dat het spoedig zal worden gevolgd door een aanvulling, waarin ook de equivalente termen in de vreemde taal alfabetisch staan gerangschikt, hetgeen de bruikbaarheid meer dan verdubbelt.

Publicaties van het centrum voor staatkundige vorming

Bij het Centrum voor Staatkundige Vorming, Prinsegracht 95 's-Gravenhage, zijn o.a. de volgende uitgaven verkrijgbaar:

7. Richtlijnen voor een nieuw radiobestel (1948)	f 0,60
9. Wettelijke maatregelen tot beperking der veelvuldige echtscheidingen (1949)	„ 0,40
13. Reorganisatie van rechtspraak in Nederland (1950)	„ 0,45
14. Wereldomroep; richtlijnen voor 'n nieuw wettelijk bestel (1950)	„ 0,50
20. Bedrijfsrechtspraak; richtlijnen voor een wettelijke regeling (1951)	„ 0,70
30. Eed en belofte; zienswijze op het gelijknamige rapport van een commissie, ingesteld door het Humanistisch Verbond (1952)	„ 0,40
53. Wettelijke voorschriften betreffende de eed; wenselijkheid van herziening (1955)	„ 0,40
75. Regeling van de financiële verhouding tussen het rijk en de gemeenten (1958)	„ 2,—
81. Televisiebeleid en reclame (1959)	„ 0,75
85. Het ontwerp van Wet tot beperking van het verhaalsrecht (1960)	„ 0,75
87. Televisiebeleid en reclame; aanvullende publicatie (1960)	„ 1,25
91. Eigendom in het ontwerp nieuw Burgerlijk Wetboek; enige principiële beschouwingen (1961)	„ 1,75
92. L'Europe des patries; inleiding door Dr. W. J. Schuijt (1961)	„ 0,75
95. Principiële beschouwingen over beperking van het verhaalsrecht; aanvullende publicatie (1961)	„ 0,40
102. Verschijnselen van economische groei; inleiding door Prof. Dr. Th. L. M. Thurlings en gedachtenwisseling in de jaarvergadering van de bestuursraad op 19 mei 1962 (1962)	„ 1,75
122. Regionaal industrialisatiebeleid (1963)	„ 1,75
123. Het ontwerp van Wet houdende nieuwe regelen betreffende de verlening van bijstand door de overheid (Algemene Bijstandwet) (1963)	„ 0,75
124. Lid en leiding in de politieke partij; inleiding door Mr. P. J. M. Aalberse (1963)	„ 0,50
125. Waterschappen en gemeenten (1963)	„ 2,25
126. Bestuursvoorzieningen voor stedelijke concentraties (1963)	„ 2,25
127. Herziening van het echtscheidingsrecht (1963)	„ 2,75
128. Het ontwerp van Wet tot aanvulling Wet gemeenschappelijke regelingen inzake samenwerking gemeenten en waterschappen; enkele kanttekeningen (1964)	

Het bureau van het Centrum zendt op aanvraag een volledige lijst van publicaties. De prijs van een abonnement is f 7,50 per kalenderjaar; voor studenten f 5,—.

STUDENTEN

aan de Universiteiten en Hogescholen kunnen zich abonneren
op het maandschrift

POLITIEK

tegen een abonnementsprijs van f 6,— per jaar (desgewenst
in twee termijnen te voldoen)

Aan administratie

POLITIEK

Mauritskade 25

Den Haag

De ondergetekende wenst zich te abonneren op het maandschrift

POLITIEK

tegen de prijs van f 6,— per jaar. Het verschuldigde wordt
in eens/in twee termijnen voldaan door overmaking op
postrekening No. 379333 ten name van Secretaris Katholieke
Volkspartij, 's-Gravehage.

Naam

Faculteit

Straatnaam

Woonplaats

Handtekening

Sociaal-economische democratie

door drs. W. K. N. Schmelzer

In de discussie over de meest wenselijke basis voor Partijvorming hoort men terecht de vraag stellen: kunnen de politieke partijen, die hun uitgangspunt vinden in de christelijk geïnspireerde levensbeschouwing, bij de oplossing van de grote vragen van onze tijd nog een eigen bijdrage, een duidelijke eigen inbreng leveren?

Ook in onze eigen kring, waar men de historische betekenis van de christelijke partijen voor de emancipatie, de gelijkstelling van het bijzonder onderwijs, en de groei van klassenstrijd naar maatschappelijke solidariteit allerminst ontkent, hoort men deze vraag in onze dagen naar voren komen. Het is niet voldoende, een bevestigend beginsel-antwoord op deze vraag te geven. Uiteindelijk moet het bestaan van een christelijk-geïnspireerde politieke partij kunnen berusten op een herkenbare eigen richting bij het behandelen van een aantal wezenlijke politieke vraagstukken. Als voorbeelden van zulke vraagstukken, die men ten dele meer en meer ook in internationaal verband moet gaan bezien, heb ik bij verschillende gelegenheden gewezen op het bevolkingsvraagstuk en de taak en plaats van burgers, maatschappelijke organisaties en overheid daarbij; op onderwijs en opvoeding en de taak en plaats van ouders, school, kerk en staat daarbij; op de opbouw van de internationale en supranationale samenleving; en op het tot stand brengen van een werkelijke sociaal-economische democratie.

De christelijke politiek mag niet pretenderen pasklare recepten voor al deze vraagstukken te leveren en zij mag er evenmin van uitgaan, dat zij een monopolie ten aanzien van bepaalde oplossingen zou bezitten. Maar wanneer in feite blijkt, dat de richting die de christelijke politiek kiest voor het oplossen van zulke vraagstukken als zodanig niet of onvoldoende bij andere politieke groeperingen wordt aangetroffen, past ons vasthoudendheid en creatieve veerkracht veeleer dan moedeloosheid en twijfel.

In dit licht heb ik in mijn rede voor de Partijraad van de K.V.P. op 1 februari j.l. het vraagstuk van de sociaal-economische democratie behandeld en heb ik in het bijzonder getracht aan te geven waarin onze visie zich op dit stuk met name van de socialistische onderscheidt. Gezien de reacties die daarop in de socialistische pers zijn verschenen, alsmede in een artikel van „Ruim Zicht” van 17 februari 1964, ben ik op het Overijssels Appèl van de K.V.P. van 14 maart j.l. opnieuw op deze zaak ingegaan. Ik ben „Ruim Zicht” erkentelijk voor de constructieve reactie daarop in het nummer van 2 april 1964.

Inmiddels had de redactie van „Politiek” mij verzocht mijn laatste rede — die ik enigermate heb bewerkt — in dit nummer op te nemen.

Het sociaal-economisch bestel in de meer ontwikkelde landen wordt in het algemeen gekenmerkt door: het vrije ondernemingsgewijze produktiestelsel met vrijheid van arbeid, produktie, consumptie, investering en met de privaateigendom der produktiemiddelen. Zowel uit een oogpunt van beginsel als uit een oogpunt van doelmatigheid en economisch resultaat verkiezen wij dat stelsel. Wat het beginsel betreft, het schept de beste ruimte voor persoonlijk initiatief, voor creativiteit en verantwoordelijkheid. Wat de doelmatigheid betreft: door de stimulans tot concurrentie en de prikkel tot vernieuwing en groei wordt de economische vooruitgang — die tevens onmisbaar is ter financiering van tal van taken, nationaal en internationaal, sociaal, cultureel enz. — het best gediend.

Een optimale ontplooiing van talent en verantwoordelijkheid kan echter alleen worden bereikt wanneer de méns in het sociaal-economisch bestel zich zoveel mogelijk verantwoordelijk weet, indien hij of zij zoveel mogelijk invloed kan uitoefenen op en zich zo hecht mogelijk verbonden voelt met het ondernemingsproces en wanneer in de vruchten en vermogensgroei daarbij zoveel mogelijk kan worden geparticipeerd. De levende band die men in een gezinshuishouding nog kent en ook in het midden- en kleinbedrijf in de landbouw, het ambacht, de handel en in de dienstensector, dreigt in het steeds groeiende industriële grootbedrijf verloren te gaan. De technisch-economische ontwikkeling dringt naar concentratie van macht en vermogen. Wie gekozen heeft voor het vrije ondernemingsgewijze produktiestelsel en voor een optimale ontplooiing van verantwoordelijkheid door de burgers in álle lagen van onze samenleving moet een antwoord vinden op die moderne bedreiging van de grondslagen van het stelsel zelf. Dat is de achtergrond van ons overtuigde streven, met behoud van een slagvaardig ondernemerschap een zo ruim mogelijke verbreiding van verantwoordelijkheid en medeverantwoordelijkheid en een zo breed mogelijke participatie in de vermogensgroei te bevorderen, kortom een zo levend mogelijke sociaal-economische democratie te helpen verwezenlijken. Evenmin als het proces van klassenstrijd naar maatschappelijke solidariteit van vandaag op morgen kon tot stand komen, evenmin als de overwinning van een eng en desructief nationalisme kan worden vervangen door een constructief meer gemeenschappelijk handelen in het internationale vlak, evenmin kan de sociaal-economische democratie in een hand-omdraai worden bewerkstelligd. In al deze ontwikkelingen is immers de ontwikkeling van de mens in brede lagen van ons volk centraal: van zijn vorming en inzicht, van zijn bereidheid tot het dragen van meer verantwoordelijkheid en het verwerven en beheren van meer duurzaam vermogen. Op tal van terreinen en langs diverse wegen kan hem dit beter mogelijk worden gemaakt en kan hij daarbij worden gestimuleerd, maar nimmer kan het resultaat dwingend worden opgelegd op de wijze waarop de dreiging der zee door indrukwekkende Deltawerken wordt bedwongen.

Het bovenstaande zou ik voor ogen willen houden bij het belichten van gedachten die van de zijde van de Partij van de Arbeid nogal eens naar voren

worden gebracht. En nu wil ik allerm minst ontkennen dat met de socialisten ten aanzien van concrete punten in de praktijk vele malen overeenstemming kon en kan worden bereikt, ondanks het feit, dat zij meer vertrouwen in overheidsingrijpen en minder vertrouwen in het particulier initiatief hebben, en zij in het algemeen meer voelen voor uniformiteit en minder voor een rijk geschakeerde, gedifferentieerde samenleving. Zouden zij het in ons land voor het zeggen hebben dan zou het er met betrekking tot staatsbezit in het economisch leven, directe beheersing van kapitaalmarkt en investeringen, met het belastingstelsel e.d. echter wel iets anders uitzien.

Wat de sociale evenwichtigheid van onze maatschappij betreft tracht men van de zijde van de socialist n nogal eens de indruk te wekken, als zou deze *beslissend* zou kunnen worden beïnvloed door maatregelen als vermogensvermeerderingsbelasting, prijsbeheersing van onroerend goed, verhoging van bepaalde successierechten e.d. Men legt dus de *nadruk* op van staatswege opgelegde verplichtingen en op overheidsmaatregelen, vooral in de fiscale sfeer, die in de inkomens- en vermogensverhoudingen als een soort correctie achteraf ingrijpen. Zonder bepaalde van zulke maatregelen op zich zelf onaanvaardbaar te noemen, moet er wel op worden gewezen, dat bij de in ons land, vooral ook Europees gezien, buitengewoon zware druk der directe belastingen (vergelijk het geheel van een sterk progressieve loon- en inkomstenbelasting, de vermogensbelasting, de personele belasting, de grondbelasting, de druk van de successierechten in de directe lijn) zulke nieuwe fiscale lasten, voor de productieve inspanningen en de sociaal-economische groei, risico's inhouden. Juist ook Europees gezien moeten wij ons fiscaal-economisch beleid mede dienstbaar maken aan onze economische groeikracht. Overigens is het blijkbaar zó, dat maatregelen van fiscale aard in de vermogenssfeer zoals die van socialistische zijde worden voorgestaan, niet veel meer dan enkele tientallen miljoenen per jaar zouden opleveren, zodat ook aldus geen wezenlijke bijdrage tot de oplossing van het probleem van een sociaal-evenwichtige maatschappij kan worden verwacht: voor de brede lagen van ons volk worden aldus immers geen zoden aan de dijk gezet.

Ik erken, dat op tal van terreinen overheidsingrijpen gewenst en collectief bezit in velerlei vormen aanvaardbaar of wenselijk is, en ik stel, geheel in overeenstemming met ons K.V.P.-werkprogram, dat wij de *nadruk* in het beleid — in een tijd die toch al dringt naar centralisatie van staatsmacht en concentratie van economische macht — moeten leggen op de duidelijke bevordering van de persoonlijke krachten, op de ontplooiing van persoonlijke en maatschappelijke verantwoordelijkheid in ons sociaal-economisch bestel. Met nadruk moeten wij dan ook pleiten voor een verdere democratisering van ons onderwijs, voor een constructief beleid ter bevordering van winstdeling, gekoppeld aan bezitsvorming, voor een beleid, dat de invloed en de verantwoordelijkheid ook van de factor arbeid op nationaal, bedrijfstaks- en vooral ook op ondernemingsniveau — met handhaving van een slagvaardig ondernemerschap — versterkt. Door de krachtige aanmoediging van zulke ontwikkelingen van binnen onze maatschappij zal meer fundamenteel en meer effectief een werkelijk levende sociaal-economische democratie kunnen worden

opgebouwd. Onze fractie zal het beleid van dit kabinet waarlijk niet alleen beoordelen op grond van de vraag hoe het tot het bereiken van economisch evenwicht bijdraagt en tot het bevorderen van economische groei, maar bepaald ook aan de hand van het beleid met betrekking tot het bevorderen van deze sociaal-economische democratie. Als concrete aanknopingspunten voor de regering zijn daar: de studie die het Centraal Planbureau binnenkort wel zal afleveren over de vermogensaanwas bij ondernemingen; het belangrijke initiatief dat de vakcentrales — inmiddels reeds geruime tijd geleden — hebben aangekondigd te nemen op het gebied van winstdeling, gekoppeld aan vermogensvorming, de onder handen zijnde studie over de toekomst van de publiek-rechtelijke bedrijfsorganisatie, en het op handen zijnde rapport van de staatscommissie-Verdam tot herziening van het ondernemingsrecht.

Tegen de beleidsrichting, zoals ik die hierboven schetste en waarbij de nadruk ligt op de bevordering van de krachten binnen het maatschappelijk leven zelf en niet op corrigerend overheidsingrijpen achteraf, wordt wel aangevoerd, dat aldus de weg naar sociaal-economische democratie toch wel moeizaam en langzaam begaan wordt, omdat het verre van eenvoudig is op korte termijn werkgevers — en in een aantal gevallen ook: werknemers — in beweging te krijgen.

Inderdaad, hier is sprake van een ontwikkeling op langer zicht, juist omdat het gaat om een voor onze maatschappijstructuur zo fundamentele zaak. Wij moeten ons daarbij hoeden voor moedeloosheid. Deze is de christelijk-sociale en de christelijk-politieke beweging onwaardig. Wij mogen rustig en duidelijk — zoals in ons werkprogram ook is geschied — een krachtige sociaal-stimulerende taak van de overheid erkennen. Maar die wordt zinloos wanneer wij niet een duidelijk vertrouwen stellen in de positieve krachten van en de reële mogelijkheden in het maatschappelijk leven zelf. Zonder dit zal geen echte maatschappijhervorming tot stand kunnen komen. Is de praktijk werkelijk zo ontmoedigend, zelfs daar waar de sociale organisaties zelf hun visie verder lieten reiken dan de loon- en prijsproblematiek van vandaag? Ik meen van niet. Mede met behulp van reeds getroffen stimulerende overheidsmaatregelen konden vakbonden succes boeken in het scheppen van soms vrij ingrijpende winstdelings-stelsels, ook bij enkele grotere concerns. Ook voor een verdere bewuste en verantwoorde democratisering van het bedrijfsleven lijkt dat niet zonder belang: want een reëel vergrote medezeggenschap in het kader van het ondernemingsbeleid zal toch mede moeten steunen op een vergrote belangstelling en een versterkt inzicht in de gang van zaken. Winstdeling, vermogensaanwasdeling zullen zeker ook, bij een goed samenspel en een goede voorlichting, belangstelling voor en inzicht in de factoren die de winst bepalen kunnen versterken en zo tot een gezonde basis voor vergrote medeverantwoordelijkheid kunnen bijdragen. Wij beseffen, dat de weg naar een sociaal evenwichtige maatschappijstructuur niet probleemloos is en dat het om een fundamenteel proces van langere duur gaat. Laten wij ons zowel hoeden voor de illusie dat met enkele lapmiddeltjes snelle en bevredigende resultaten zullen kunnen worden geboekt, alsook het geloof in eigen zaak opbrengen, waardoor stap voor stap een meer levende sociaal-economische democratie naderbij komt.

Bij de discussie over sociaal-economische democratie zijn de laatste tijd enkele vraagstukken betrokken, die weliswaar niet in alle opzichten de grondslagen van ons produktiestelsel raken, maar die er toch in ieder geval wel nauw mee samenhangen. Ik doel op het gebruik voor diverse doeleinden van onze bodem, de vermogensontwikkelingen en -verhoudingen, wat de grond betreft, en de ontwikkelingen met betrekking tot het woningbezit en in het algemeen het gebouwd onroerend goed. Welk beleid moet de overheid voeren om een zo verantwoord mogelijk gebruik van onze bodem — woningbouw, recreatie, landbouw, industrialisatie, oefenterreinen enz. — te bevorderen? De ontwikkeling van de gedachten tot het bepalen van een zo doeltreffend mogelijk beleid in deze vraagstukken is nog in volle gang.

Aangezien grond in ons land met zijn dichte bevolking, die nog sterk groeiende is, in feite een absolute schaarste vertoont, moet de invloed van de overheid — zowel de centrale als de lagere — op de aanwending daarvan van andere aard en aanzienlijk groter zijn dan de invloed die de overheid op de gang van zaken in het bedrijfsleven uitoefent. Nu wordt van socialistische zijde de indruk gewekt, als zou een vermogensvermeerderingsbelasting — ik laat nu even daar hoe men daarover in ander verband zou kunnen denken — en een directe prijsbeheersing van onroerend goed, ons in deze vraagstukken degelijk kunnen helpen. Het is volkomen gerechtvaardigd zich af te vragen of allerlei speculatie in onroerend goed voor de woning-voorziening en de recreatiemogelijkheden van ons volk al of niet een belemmering vormen. Maar het is een eis van eerlijke politiek dat men in deze belangrijke zaken tracht, de werkelijkheid duidelijk te onderkennen en dat men jegens ons volk niet de illusie wekt dat wij fundamentele doeleinden als een evenwichtige vermogensverdeling en een verantwoord gebruik van onze bodem met een paar eenvoudige ingreepjes van de centrale overheid naderbij of tot stand zouden kunnen brengen.

Het krachtigste middel om terreinen voor woningbouw en om recreatiegebieden veilig te stellen, is gelegen in het overheidsbeleid met betrekking tot de ruimtelijke ordening en wel met behulp van de streek- en bestemmingsplannen. Het provinciaal bestuur kan de grotere recreatiegebieden veilig stellen via een streekplan: denk aan het streekplan — natuurschoon Noord-Brabant. Overigens wijs ik er op, dat, wanneer in het kader van de ruimtelijke ordening de bestemming van een bepaald terrein is bepaald, het vooral van het desbetreffende gemeentebestuur afhangt of die bestemming — b.v. ten behoeve van de recreatie — ook inderdaad zal worden verwezenlijkt. De gemeenten moeten de bouw van woningen regelen in een uitbreidingsplan. Buiten die uitbreidingsplannen wordt geen bebouwing toegestaan, behalve t.b.v. agrarische bedrijven of voor de bosbouw en in uitzonderingsgevallen wel eens ten behoeve van een hotel, klooster, seminarie e.d. Gedeputeerde Staten keuren geen uitbreidingsplannen goed, wanneer deze niet voldoen aan de eisen van een goede ruimtelijke ordening. Een goed provinciaal en gemeentelijk beleid kan dus in het algemeen schadelijke speculatie en verkeerd grondgebruik voorkomen. Wij kunnen zelfs wel zeggen, dat het Nederlandse beleid op het gebied van de ruimtelijke ordening in het algemeen gunstig afsteekt bij dat in andere landen.

Ofschoon ik weet, dat men vanuit het buitenland veelal bewonderend kijkt

naar de vooruitziende grondpolitiek die zeer vele van onze gemeenten voeren, menen wij ook, dat verdere verbetering nog geboden is, vooral nu onze bevolkingsdichtheid het vraagstuk zo zeer compliceert.

In de sfeer van het onroerend goed speelt — en in meerdere mate naarmate de schaarste groter is — de prijsontwikkeling een belangrijke rol. Minister Bogaers heeft op 28 februari j.l. voor de radio over de prijsontwikkeling van onroerend goed gesproken, toen hij onder andere eventuele huizenkopers opriep, zich waar mogelijk te verenigen en aldus door een versterkte onderhandelingspositie een prijsdrukkende werking uit te oefenen. De minister zei m.b.t. prijsbeheersende overheidsmaatregelen onder andere: „Dergelijke wettelijke voorschriften hebben het bezwaar van moeilijk controleerbare ontduiking, zoals in het verleden overduidelijk is gebleken. Het is daarom een gelukkiger en veel doelmatiger aanpak om de vraag- en aanbodverhouding zelf te beïnvloeden. In dit verband gaat het er in de eerste plaats om, het aanbod van woningen te vergroten en het oog gericht te houden op een verdere stijging van de produktie”. Ook de gemeenten zelf, aldus de minister, hebben mogelijkheden in handen om excessieve prijsstijgingen tegen te gaan. Zij hebben immers de bevoegdheid om slechts een vestigingsvergunning te verlenen als kopers van huizen zich metterdaad in het gekochte huis vestigen en economisch aan die gemeenten verbonden zijn. „Ook daardoor kunnen speculaties worden tegengegaan”. Verder hebben de gemeenten mogelijkheden om het oplopen van de grondprijzen tegen te gaan door het voeren van een grondpolitiek op wat langere termijn. „Naarmate de gemeente er beter in slaagt tijdig de nodige grond te verwerven, betekent dit niet alleen een betere continuïteit en kostprijs voor de woningbouw, maar ook, dat de grond tegen lagere prijzen wordt verworven dan op een later tijdstip het geval zou zijn”. Aldus minister Bogaers.

Inmiddels heeft dr. Vondeling bij de Tweede Kamer een initiatief-wetsontwerp ingediend waardoor hij de minister van Economische Zaken de bevoegdheid wil geven ook met betrekking tot de prijsvorming van onroerend goed in te grijpen. Terecht heeft hij zelf al gesteld, dat hij van dit voorstel geen wonderen verwacht. Ik zeg terecht, want de schaarste wordt door zulk een ingreep op geen enkele wijze verminderd, integendeel; en een zo doeltreffend mogelijke verdeling van het onroerend goed kan er — gesteld al dat de minister zulk een bevoegdheid practisch zou kunnen hanteren — evenmin door worden verzekerd.

Een fundamenteel beleid moet zich richten op de beïnvloeding van de vraag- en aanbodverhoudingen zelf. Minister Bogaers heeft dit reeds aangeduid. Een aantal wettelijke bevoegdheden, die in dit opzicht mogelijkheden bieden bestaan reeds: m.b.t. ruimtelijke ordening, woonruimte, huren, onteigening. Ook in onze K.V.P. wordt momenteel terdege onderzocht in hoeverre hier nog verbeteringen mogelijk zijn en in hoeverre wellicht de vraag- en aanbodverhoudingen door de overheid nog langs andere weg kunnen worden beïnvloed. De opgave waarvoor wij staan is: dat de overheid een zo goed mogelijk gebruik van onze schaarse grond voor de grote doeleinden van woningbouw, landbouw, industrialisatie, recreatie enz., bewerkstelligt, en in het bijzonder daarbij de sociale woningbouw voor ons volk veilig stelt, terwijl binnen dat raam het particulier

initiatief in de bouwsector tot een zo ruim mogelijke ontplooiing en activiteit kan geraken, en aldus mede zo doeltreffend mogelijk kan bijdragen tot het verminderen van de bestaande schaarste.

En wat de sociaal-economische democratie betreft: deze zou slechts worden versterkt, wanneer brede lagen van ons volk niet alleen naar meer medeverantwoordelijkheid en vermogensparticipatie in het bedrijfsleven zouden groeien, maar wanneer hun aandeel in het onroerend goed eveneens in stijgende lijn zou gaan.

Enkele gevleugelde woorden uit de Nederlandse politiek

Misbegrip en opheldering

door mr. K. Groen

Het schijnt wel het lot van gevleugelde woorden, zoals ook van sommige bijbelteksten, te zijn, verminkt dan wel op de klank af, en daardoor, of anderszins, met name doordat ze uit hun verband gerukt worden aangehaald, verkeerd begrepen en toegepast te worden.

Van de bijbelplaatsen noem ik er in dit staatkundig maandschrift twee.

„Wie meent te staan . . .”

Ten eerste Paulus' eerste brief aan de christenen van Korinte, hoofdstuk 10 vers 12. „Zoo dan, wie meent te staan, zie toe, dat hij niet valle”, heeft de Statenvertaling; en de Willibrordusvertaling: „daarom, wie meent te staan, moet oppassen dat hij niet valt”. Maar de Staten van Holland besloten de vermelding van Oldenbarnevelds onthoofding in hun dagregister met de woorden: „Die staet siet toe dat hij niet en valle...”; en dat was nu net een veel-betekennende kleinigheid anders.

„Een mens kostbaarder dan goud”.

Voorts Jesaja 13:12, dat in de Statenvertaling luidde: „Ik zal maken, dat een man dierbaarder zal zijn dan dicht goud, en een mensch dan fijn goud van Ofir.”

Ds. Talma hield naar aanleiding van dit woord een vermaarde „christelijk-sociale” preek, en het motto „een mens kostbaarder dan goud” doet in christelijk-sociale kring nog altijd opgeld. En dat mag ook best, *mits* men zich er maar van bewust is — en dat was uit de Statenvertaling al wel te lezen, maar uit nieuwere vertalingen als die van het Nederlands Bijbelgenootschap en de Canisiusvertaling (daar vers 17) nog beter —, dat het t.a.p. — anders dan b.v. in psalm 8 — niet gaat om de waarde die God de mens verleent; maar om het effect van Gods toorn over de trots der overmoedigen en de hoogmoed der geweldenaars — in casu die van Babel —: die toorn Gods zal n.l. „de stervelingen zeldzamer maken dan gelouterd goud en de mensen dan fijn goud van

Ofir" (Canisiusvertaling: „het volk — t.w. de Babyloniërs — maak Ik schaarser dan het goud, de mannen zeldzamer dan de metalen van Ofir”).

Politici, ook Nederlandse politici, uit de tijd toen er door dezen nog termen gesmeed en geveugelde woorden gesproken werden, zijn mede het slachtoffer van slordigheid in het citeren en verkeerd begrip bij tijdgenoot en naneef.

„Kunst is geen regeringszaak”.

Neem Thorbeckes woord „Kunst is geen regeringszaak”, door deze gesproken, toen hij bij de behandeling van hoofdstuk V der Staatsbegroting voor 1863 op 26 november 1862 „den geachten spreker uit Gouda, den heer de Brauw” antwoordde, „dat de kunst in mijn oog thans evenmin eene regeringszaak is als zij dit vroeger (bedoeld is vermoedelijk: in de zeventiende en achttiende eeuw; G.) was. De kunst is geene regeringszaak, in zooverre de Regering geen oordeel, noch eenig gezag heeft op het gebied der kunst. Dit is de zin waarin ik gesproken heb. Indien de uitgave tot aankoop van eene schilderij of tot oprichting van een museumgebouw (zaken die door Thorbecke in het voorafgaande debat met welwillendheid waren bejegend en in uitzicht gesteld; G.) de kunst maakt tot eene regeringszaak, zeg dan dat het gebied der kerkgenootschappen, daar zij meestal uit de schatkist onderhouden worden, eene eerste en voorname regeringszaak is.” (*Parlementaire redevoeringen van mr. J. R. Thorbecke. Ministerie. Van Februarij 1862 tot September 1863. Deventer, 1867, blz. 233*).

Eerder (blz. 217; vergadering van 25 november 1862) had hij gezegd: „Niemand verwacht van mij, dat ik niet zou wenschen wetenschap en kunst te bevorderen, dat wil zeggen, voor zoover het van Regeringswege geschieden kan. de middelen te verstrekken of te vermenigvuldigen, die tot bevordering van kunst en wetenschap kunnen leiden. Maar welke zijn die middelen?” En dan blijkt Thorbecke weinig heil te zien in het optreden van de staat als maecenas, maar sympathiek te staan tegenover het verlenen van reisbeurzen aan jeugdig talent, aan het inrichten van overheidswege van goede musea, aan het, als ereblijk te beschouwen, aankopen, volgens strenge keur, van werk van levende meesters voor musea. „De roeping der Regering is, meen ik, geene maatregelen te nemen dan die, zoo ik het dus mag uitdrukken, productief in nieuwe levenskracht en buiten het bereik van particulieren of van hunne vereenigingen zijn” (blz. 223).

Blijkens zijn vermaarde „Narede” — dat is het woord vooraf bij het laatste deel der *Parlementaire redevoeringen*, 1870 —, blz. VIII v.v., is „eene eerste wet (voor de staat) onthouding; onthouding van hetgeen zijne roeping als regtsvereeniging te buiten gaat”, „is het een eisch van liberale regering, dat de Staat hetgeen niet tot het gebied van het regt behoort meer en meer aan anderen overlate”, en was het dan ook „de toeleg . . . wetenschap en kunst van de officiële bescherming te verlossen; en over het algemeen, aan de maatschappelijke werkzaamheid wat hare taak is toekennende, vermenigvuldiging van scheppend vermogen te bevorderen.”

Het is nu wel duidelijk, dat Thorbeckes woord „de kunst is geen regeringszaak”, al hield het zeker wel in, dat hij het niet de taak van de staat achtte, als hoorn des overvloeds ten bate van de *kunstenaars* te fungeren — hij vond dat trouwens geen echte, maar zogenaamde bescherming van de *kunst*; *Parl. redev.* 1862/3, blz. 217 —, niet betekende, dat de overheid met betrekking tot de bevordering der kunst geen enkele taak had; en voorts dat dat woord *rechtstreeks* zelfs op heel iets anders sloeg.

Bijzonder hardnekkig plegen antirevolutionaire staatslieden te worden misverstaan.

De antiithese.

Te denken valt aan Kuyper. Nog altijd wordt hem nagehouden, dat hij met zijn „antithese” een scheidslijn zou hebben willen trekken tussen „christenen en paganisten”, wat dan telkens weer de gelegenheid geeft, zoveel eigengereide religieuze hoogmoed hoofdschuddend of zelfs smalend aan de kaak te stellen, of althans de vermeende politieke kortzichtigheid van zulk een standpunt te signaleren (zo laatstelijk b.v. in de *Winkler Prins Encyclopaedie*, zesde druk, dl. II, 1948, blz. 170, s.v. Antithese).

Maar wat zei en bedoelde Kuyper werkelijk?

Vele malen heeft hij zich, al dan niet met uitdrukkelijk gebruik van deze term, uitgelaten over de stand van zaken die hij met „antithese” aanduidde, maar in het bijzonder werd hij daartoe genoopt in de jaren van zijn ministerschap, als leider van het door hem gevormde kabinet. In zijn ministeriële redevoeringen uit die jaren, als delen II t/m IV opgenomen in de uitgave *Parlementaire redevoeringen door Dr. A. Kuyper*, verschenen bij Van Holkema & Warendorf te Amsterdam — die ook de oorspronkelijke editie verzorgden van de caricaturen op dr. Kuyper, met voorwoord van hemzelf — vindt men met behulp van de inhoudsopgaven dan ook gemakkelijk tal van passages die, in antwoord op daarop uit de Kamers gerichte aanvallen, over de antithese handelen. Het blijkt dan duidelijk, dat Kuyper daarmee niet doelde op een scheidslijn tussen *mensen*, maar tussen *beginselen*, tussen wat hij noemde „de *Christelijke* en de *moderne* levensopvatting” (IV, blz. 50), of wel: „levensbeschouwing” (IV, blz. 73).

Na zijn ministeriële periode is hij in zijn deputatenrede op 22 april 1909, getiteld *Wij, calvinisten . . .* — te vinden in de bundel *Geen vergeefs woord*, Kok, Kampen, 1951, blz. 139 v.v. — nog eens zeer opzettelijk op de antithese ingegaan, t.a.p. blz. 147 v.

De antithese als cement der coalitie.

Opvallend is, dat hij daar de antithese juist ziet als het cement van de toenmalige coalitie der drie toenmalige partijen ter rechterzijde. „Hoe meer ge voor het bestaan van die Antithese het oog sluit, hoe meer ge uw Coalitie verzwakt; maar dan ook omgekeerd: hoe scherper ge die Antithese in het oog

vat, hoe vaster uw Coalitie staan zal. Er is geen sprake van een stellen of vinden van die Antithese. Onafhankelijk van wat eenig Staatsman zon, of welke groep ook onder het volk orakelde, *bestaat* die Antithese, die de grondtegenstelling in ons leven vormt. Ze werkt op elk terrein en op elken dag in de gewaarwording van 't hart, in het weefsel van ons denken, in onze antipathieën en sympathieën, in geheel onze levensopvatting, en in geheel onze beschouwing van het persoonlijk, het huiselijk, het sociaal en het staatkundig bestaan.

Ze bestaat in onze wetenschap en in onze kunst, in onze jurisprudentie en in onze paedagogiek. Ze drong in alles door, uit alles perst ze naar twee kanten uit in generale levensopvatting zijn we niet één, maar onherroepelijk twee strijd, een principieele strijd, een levensworsteling of uit den wil *van den mensch*, dan wel *uit den wille Gods* het richtsnoer voor ons Staatsbeleid zou worden afgeleid Zóó is de tegenstelling van: Tegenover de Revolutie het Evangelie! opgekomen, en dát is de Antithese, die in heel de 19e eeuw, en nu nog, der burgeren levensopvatting verdeeld houdt. Die Antithese spon niemand uit, noch is door iemand verzonnen. Dit Antithese is er, ze bestaat, en beheerscht geheel ons leven."

„Vrees daarom nooit voor een duurzaam uiteenvallen der Coalitie. Al werd ze straks tijdelijk losgewrikt, altoos zal ze uit natuurlijke aandrift haar kracht herwinnen, en hoe voller nadruk ge op de Antithese legt, des te vaster zal ze inwortelen. Bij tal van afgelegen vraagstukken moogt ge gedeeld staan, zoodra deze Antithese trilt, huivert de zenuw in uw gevoel vanzelf op. Die Antithese is van de Coalitie het cement. Wie haar omnevelt of verzwakt, verzwakt tegelijk het saamwerken der Christelijke partijen. De stoot, dien zij aan het hart geeft, trilt in heel het aderenweefsel van ons volksbestaan door, en ze beheerscht *heel* het samenstel van ons volksleven, in gezin en maatschappij, in Staat en Kerk."

Zo bedoelde dr. Kuyper met het stellen der antithese dus niet anders, dan dat er een o.m. ook op het terrein van de staatkunde doorwerkende radicale (= wortel-) tegenstelling tussen de christelijke en de „moderne" *levensbeschouwing* bestaat. Uiteraard heeft het aanhangen van de ene of van de andere levensbeschouwing een scheiding der *geesten* tot gevolg, en daarmede een zich tegenover elkaar stellen van de „dragere" dier geesten, de aanhangers der opposiete levensbeschouwingen.

Maar dáárom ging het Kuyper niet als hij de antithese stelde. En het is dan ook niet waar, dat hij het Nederlandse volk zou hebben opgedeeld in „christenen" en „paganisten", zoals uit en ter na hardnekkig is en nog wel wordt beweerd.

Niet: *Christenen en paganisten*.

De term „paganisme" heeft Kuyper wel gebruikt, en daarmede bedoelde hij zo ongeveer een aan wat thans „humanisme" wordt genoemd grenzende „vrijzinnigheid", en dan meermalen met een sterke ondertoon van „libertinisme". Het humanisme van de opkomende renaissance kwalificerend als „eene reactie van den geest van Oud-Hellas tegen het gekerstende volksleven",

betoogde Kuyper in die zin, dat „thans . . . de Christelijke volksgeest (reageert) tegen het weder opkomen van paganistische factoren” (memorie van antwoord algemene beschouwingen Staatsbegroting voor 1904; *Parl. redev.* II, blz. 509).

Dat is dus geheel iets anders dan het Nederlandse volk te verdelen in christenen en paganisten. Het ligt integendeel geheel in de lijn van hetgeen zoëven werd medegedeeld aangaande hetgeen Kuyper met (het stellen van) de antithese *werkelijk* bedoelde.

En voorts, toen hij bemerkte, dat de term „paganisme” als kwetsend werd ervaren, liet hij het gebruik ervan na. „Zoo heb ik ook, om alle scherpte aan het debat te ontnemen, het woord „paganisme” *niet* gebezigd, omdat het mij bleek, dat dit woord hinderde. Ik heb de woorden „moderne levensbeschouwing” gebruikt. Toch heeft de geachte afgevaardigde (Treub; G.) die opzettelijk *niet* door mij gebezigde termen (t.w. materialisme en paganisme; G.) hier naar voren gebracht . . .” (enz.; volgt een van Kuypers parlementaire vertogen over de antithese); *Parl. redev.* IV, blz. 73 j° blz. 50; vgl. ook t.a.p. blz. 877, waar Kuyper betuigt, dat het kabinet ook de benaming „modern heidendom” voor de aan de zijne tegenovergestelde beginselen steeds heeft vermeden.

„Rechts” en „links” als schakeringen binnen een beginselpartij.

Hoe men zich met al te boud ontlenen kan vergissen, heb ik, in enkele, ook overgedrukte, artikelen in *De Roeper* van november 1950, onder de titel: „Dr. A. Kuyper over „droite” en „gauche” als schakeringen binnen een op principiële grondslagen gefundeerde partij” aangetoond met betrekking tot een bewering van jhr. Van der Goes van Naters. Deze had op 9 november 1948 in de Tweede Kamer (*Handd.* 1948—1949, blzz. 164 en 222) verzekerd, dat ook dr. Kuyper in 1872 had gepleit voor één grote progressieve en één grote conservatieve partij. Hij voerde daartoe een citaat aan, dat hij via zijn eigen geschrift *De leiding van de staat*, 1945, blz. 139/140, en de Leidse dissertatie van N. Kolff, van 1931, *Over den invloed van politieke partijen op den Nederlandschen regeeringsvorm*, blz. 135, had ontleend aan *De Standaard* van 22 november 1872.

Nader onderzoek toonde aan, dat de heer Van der Goes van Naters ten onrechte geen acht had geslagen op de in bedoeld citaat voorkomende, door hem overigens wel vermelde, zinsnede „bij eenheid van beginsel”. Het ging Kuyper en reeds in 1872 en, zoals ik in bedoelde reeks artikelen aantoonde, ook steeds nadien alleen om „droite” en „gauche” *als schakeringen binnen een op principiële grondslagen gefundeerde partij*, waarbij die grondslagen voor Kuyper niet anders dan *religieus-politiek* konden zijn: tegen de Revolutie het Evangelie.

En nu Groen van Prinsterer. Ook deze is met (ten minste) twee vermaarde uitspraken van hem bij voortduring het slachtoffer van onjuiste voorstellingen van zaken die bij velen leven.

„Een staatsman niet! een Evangeliebelijder”.

Allereerst noem ik zijn adagium „Een Staatsman niet! een Evangeliebelijder”. In 1946 werd dit door een man van de doorbraak een onjuiste zinspreuk geacht voor iemand die als politicus, als volksvertegenwoordiger, geroepen was mede te werken aan de oplossing van vraagstukken van praktisch-politieke aard. Maar evenzeer achtte hij deze zinspreuk typerend voor een geesteshouding die is ingesteld op „alleen-maar-principieel-práten” en die het „ermoet-wat-gebéuren”, waarom het in de politiek immers gaat, al te zeer veronachtzaamt. Ik heb daar toen in het orgaan der A.R. Partij *Nederlandsche Gedachten* van 6 juli 1946, en nog meer historisch toegelicht in een boekbespreking in het maandblad *A.R. Staatskunde* jg. XIX, blz. 357 v.v. (oktober 1949), een en ander over gezegd en aangetoond, dat Groen van Prinsterer toen hij het aangehaalde adagium gebruikte, „niet (bedoelde), dat hij geen staatsman was of wilde zijn. Maar dit, dat hij met de gelovige kiezers en het vrome volk achter hen was verbonden niet *als* staatsman of *als* partijhoofd, want als zodanig werd hij veelszins miskend en verkeerd begrepen, maar *als* Evangeliebelijder, die hùn gelovig Amen op zñn *belijdenis* in de Kamer vroeg.”

Groen van Prinsterer was hier zelf enigszins schuld aan het verkeerde begrip ten aanzien van zijn uitspraak. Het hierboven tweemaal gecursiveerde woordje „als” stond *in* het stuk, maar *er boven* schreef hij tweemaal „een”. Het klakkeloos gebruik door vriend en tegenstander, zonder dat men zijn betoog zelf las of in gedachten had, leidde er vervolgens toe, dat men in de woorden „een staatsman niet! een Evangeliebelijder” een zin ging leggen die zij bij Groen zelf niet hadden.

Dat ervoer hij reeds zelf bij zijn leven, toen deze woorden door „ethisch-irenische” „politicophoben” van zijn tijd tegen hem werden aangevoerd. Hij antwoordde hun dit:

„Mijn eigen leus. Zij is het nog. Mits in de beteekenis die ik zelf er aan geef en aan gaf.

Namelijk dat ik, eensgezind met de christelijk-protestantsche aspiratiën van het Nederlandsche Volk, in *de belijdenis van het Evangelie* de kracht en het doel mijner politiek stel.

Niet *elke* politiek misprijs ik; maar *enkel* die politiek acht ik prijzenswaard, welke met de uiting van het volksgeweten en met het levensbeginsel van onze *uit den strijd voor het Evangelie* geboren of herboren nationaliteit homogeën is.”

„In ons isolement ligt onze kracht”. *Verschil tussen Schaepman en Groen van Prinsterer/Kuyper?*

Het tweede veelszins misverstane woord van Groen van Prinsterer waarop ik hierboven doelde is zijn adagium „In ons isolement ligt onze kracht.”

Daarover bevat dr. Bornewassers in het *Katholiek Staatkundig Maandschrift* van september 1963 afgedrukte rede „Schaepman en het isolement der Nederlandse Katholieken” een passage die mij aanleiding gaf, dit opstel te schrijven. Zij luidde als volgt (blz. 218, bovenaan): „Dit alles geschiedde in de geest van Schaepman, die in 1880 het „in het (sic! G.) isolement ligt onze

kracht" van Groen van Prinsterer en zijn volgelingen als principe afwees en daarbij schreef: „Ieder isolement, dat gelijkkluidend is met handhaving van zelfstandigheid en onafhankelijkheid, heeft onze volkomen sympathie. Maar een isolement, dat meer is dan aaneensluiting en afronding, dat afsluiting en afzondering betekent, is ongezond en onstaatkundig.”²⁷⁾ Een nader onderzoek — vervolgt Bornewasser dan zelf — naar het verschil van opvatting der beide staatslieden omtrent het isolement zou overigens voor hedendaagse politici in confessionele kring interessante gegevens kunnen opleveren.”²⁸⁾

Noot 27 bevat dan een verwijzing naar Van Wely's *Schaepman. Levensverhaal*, blz. 232. Op die plaats wordt ook de zin geciteerd die nog voorafgaat aan wat Bornewasser van Schaepman aanhaalde; en daarin spreekt deze laatste misprijzend over „de neiging tot isolement, die nog altijd de volgers en opvolgers van den heer Groen bezielt”. Uit de context bij Van Wely zou men intussen geneigd zijn, op te maken, dat Schaepman hier met name doelde op een in zijn tijd bij de protestantse „anti-liberalen” nog altijd bestaand superioriteitsgevoel, waardoor dezen er toen — Van Wely citeert (en het is, dunkt mij, niet zonder betekenis, daarop te letten) Schaepman uit 1879 en 1880 — nog niet toe konden komen, de rooms-katholieken als *volwaardige* bondgenoten te benaderen en te erkennen. Als dat zo is, zou Schaepman dus niet zozeer het oog hebben op een algemeen streven naar een isolement van het door hem afgewezen karakter bij Groen van Prinsterer c.s., maar op een in die kring toen nog niet overwonnen afgeslotenheid jegens de rooms-katholieken.

Hoe dat zij, ook Bornewasser schijnt althans enigermate te hebben aangevoeld, dat het nog de vraag is, of aan Groen van Prinsterer c.s. een hang naar isolement van het door Schaepman afgewezen karakter wel terecht zou kunnen worden verweten. De inhoud van de hierboven mede aangehaalde volzin waarmede hij op het citaat van Schaepman aansluit, en haast nog meer de in de daarbij geplaatste noot 28 opgenomen verwijzing naar „P. A. Diepenhorst, *Ons isolement* Kampen 1935, pp. 433 vlgg.” zouden daarop kunnen wijzen.

T.a.p. is Diepenhorst er nl. op uit, de *ware* zin van Groen van Prinsterers veelal misverstane adagium „in ons isolement ligt onze kracht” te doen blijken. Met uitvoerige citaten aan Groen van Prinsterer zelf ontleend is dat ook gedaan in een advies in het maandschrift *A.R. Staatskunde* jg. IX, blzz. 562—567 (december 1933).

En dan blijkt, dat reeds Groen van Prinsterer zelf het woord „isolement” in zijn adagium niet anders verstaan wilde zien dan als: zelfstandigheid, beginselvastheid, als „zelfstandigheid die, het *heterogene* afstootend, al wat homogeen is aantrekt; die, zelf onwrikbaar, ter aansluiting bereidvaardig de hand reikt”.

Dat is dus *precies* datgene wat ook Schaepman het enige geoorloofde „isolement” achtte!

In dezelfde zin verstond ook Kuyper het, zoals het advies in *A.R.S.* aantoonst met een citaat uit diens ministeriële redevoering van 6 december 1901 — ook te vinden in de *Parlementaire redevoeringen* deel II, blz. 80/81 —, waaraan ik hier slechts het volgende ontleen: „Maar na zich aldus geïsoleerd te hebben in eene eigen partij, is aansluiting aan en samenwerking met anderen,

niet door fusie, maar federatief, juist datgene wat door het begrip van isolement gevorderd wordt."

Vandaar dat Kuyper en Schaepman ook konden komen tot het „monsterverbond" van hun dagen, en dat bij de antirevolutionairen van die dagen gehoor vond het beroep dat Schaepman in zijn *Een katholieke partij. Proeve van een program*, Utrecht, 1883, blz. 67 vlgg. (geciteerd bij Diepenhorst t.a.p.) op hen deed met de volgende woorden:

„Tot de anti-revolutionairen richten wij ons volgenderwijs: Als vriend en vijand tevens begroeten wij U. Wij verheugen ons in Uw bestaan, omdat daarin de liefde tot de waarheid en het recht, de liefde tot onzen Heer en Koning over de strenge gevolgelijkheid van een valsch beginsel zegepraalt. Uw strijd tegen de Revolutie verheugt ons en beschaamt ons tevens. Waar gij zóó veel doet, is het onze plicht meer te doen.

Wij wenschen in den strijd tegen den revolutionairen Staat U aan onze zijde te zien strijden. Uwe onhebbelijkheden kunnen wij U vergeven. Zelfs waar zij de billijke verhoudingen tusschen twee zelfstandige partijen min of meer te kort doen. Voor ons is de zaak alles. Zoolang het belang onzer beginselen, het waar belang van het Vaderland het nuttig maakt en noodig, beschouwen wij U als wel toevallige, maar toch achtenswaardige bondgenooten.

Het is ons niet onbekend, dat gij ons voor min of meer toevallige anti-revolutionairen houdt. Als katholieken meenen wij het zoozeer te zijn, dat wij het niet behoeven te zeggen. Wij hebben reden om te gelooven dat ook de Revolutie aldus oordeelt. Gij vraagt die reden: wij wijzen op onze martelaren.

Indien gij dus ten opzichte onzer samenwerking de vraag mocht herhalen: voor hoelang? dan meenen wij het recht te hebben u te antwoorden: voor zoolang gij waarlijk anti-revolutionairen blijft."

Naar het mij wil voorkomen, zou dit citaat tevens kunnen worden gelezen als een bevestiging van wat ik hierboven over Schaepmans werkelijke bedoelingen in het citaat van Van Wely-Bornewasser als mogelijkheid opperde.

Hoe dat zij, de conclusie kan wel zijn, dat het onderzoek naar het verschil tussen Schaepman en Groen van Prinster Kuyper als interessant gegeven oplevert, dat er in de principiële opvatting op dit punt tussen hen drieën geen verschil bestond; waaruit Schaepman en Kuyper, en hun opvolgers, toen en later, en de drie grotere confessionele partijen van thans, hun conclusies hebben getrokken.

Dit opstel heeft niet de pretentie, een diep-gravend artikel te zijn. Het beoogt niet veel meer, dan de geïnteresseerde lezer enige verwijzing te verschaffen naar bewijsmateriaal met behulp waarvan enige hardnekkige verkeerde begrippen en misverstanden over enkele markante politieke uitspraken van, met name, Nederlandse antirevolutionaire staatslieden kunnen worden weerlegd. Overigens heb ik de illusie reeds lang verloren, dat men met zulke ophelderingen die verkeerde begrippen en misverstanden voorgoed zou kunnen doen verdwijnen. Ik acht mijn moeite echter reeds beloond, wanneer althans de politieke kring om dit maandblad zich er mede met behulp van het bovenstaande voor zou weten te vrijwaren.

Het departement van defensie (I)

door H. C. W. Moorman

De taak van iedere defensie-organisatie is het tegen minimale kosten opbouwen van een strijdmacht die maximaal aan de gestelde eisen voldoet. Die eisen vloeien voort uit de nationale defensiepolitiek waaruit de doelstelling der krijgsmacht blijkt; de verwezenlijking van die eisen, dus het opleveren van het militaire produkt, is een technisch-organisatorische zaak, die met politiek weinig meer te maken heeft. Althans niet méér te maken mag hebben, dan een deugdelijke parlementaire controle onvermijdelijk met zich brengt. Zulks op straffe van afbreuk aan de kwaliteit en doelmatigheid van het militaire produkt.

Eigenlijk gaat het in de meeste landen om drie militaire produkten, die van geheel verschillend karakter zijn: leger, marine en luchtmacht. Dat verschil in karakter is niet alleen van technische aard, maar meer nog mentaal. Dit laatste is voor het leger verklaarbaar uit zijn binding aan het land waarvan de horizon vrijwel samenvalt of tot voor kort samenviel met zijn nationale grenzen. Voor de marine spruit het voort uit het feit, dat haar werkterrein nu juist buiten die landsgrenzen ligt, waar men andere mensen met andere gewoonten en zeden en geheel verschillende denkwijzen ontmoet. Bij de luchtmacht wordt de geestelijke instelling sterk beïnvloed, misschien wel bepaald, door de driedimensionale afmetingen van haar arbeidsterrein, de ontzagwekkende, nog steeds toenemende snelheden waarmede haar vliegers zich daarin voortbewegen, en de omstandigheid dat elke vlucht weer opnieuw een avontuur is, zowel voor de vlieger als voor het grondpersoneel dat verantwoordelijk is voor de technische conditie van het toestel. Wie bij voortbrenging, instandhouding en gebruik van de strijdmacht deze psychologische verschillen veronachtzaamt, brengt grote schade toe aan de zaak der strijdmacht.

Een tweede, dikwijls vergeten waarheid is dat de financiële, organisatorische, personele en materiële componenten van het militaire produkt volledig in elkaar moeten passen. De man, die het militaire produkt moet voortbrengen, of deze nu militair of politicus is, zal zeggenschap moeten hebben over alle vier om ze op het juiste ogenblik, de juiste plaats en de juiste wijze op elkaar te laten inwerken. Is aldus voor elk der drie strijdkrachten het beste militaire produkt verkregen, dan kunnen gecombineerde operaties, zoals bv. in het laatste jaar van het Nieuw Guinea-conflict of zoals vrijwel alle grote

operaties in de laatste twee jaren van W.O. II, worden voorbereid door een comité van de verenigde chefs van staven en uitgevoerd onder eenhoofdig bevel dat de beschikking heeft over een geïntegreerde staf.

De hoofdtak van een departement van defensie is de oplevering van het militaire produkt; het operationele optreden van leger, vloot en luchtmacht, zij het individueel, zij het gecombineerd, is de taak der militaire bevelhebbers, natuurlijk op aanwijzing van het bevoegde nationale of internationale (NAVO, VN) politieke gezag. De taak van het departement is dan teruggebracht tot instandhouding in de gewenste omvang.

De vraag, die nu rijst, is wie de man moet zijn die de volledige zeggenschap en controle over de vier samenstellende componenten van het militaire produkt moet hebben. Moet het de politieke man, dus de minister van defensie zijn of de militaire man die hem adviseert, en dat kan dan alleen de Chef van de Staf zijn? Maar dat zouden er dan drie zijn: die van het leger, van de luchtmacht en van de marine. En hoe past dat na-oorlogse verschijnsel, de staatssecretaris, in onze verdedigingsopzet? Een korte schets van onze recente defensie-geschiedenis kan hier verhelderend — en waarschuwend — werken.

Vóór de laatste wereldoorlog hadden de meeste Westerse landen twee of drie los van elkaar staande en handelende delen der strijdmacht. De moeilijkheid gedurende W.O. II was deze gecombineerd te laten optreden. Aan gezamenlijk optreden bestond in toenemende mate behoefte. Een zonder luchtsteun optredend leger werd steeds meer ondenkbaar en zodra de zee er bijkwam — en dat deed zich in toenemende mate voor — kon maritieme bescherming ook niet gemist worden.

Ruw aangegeven had men twee systemen, het continentale waarvan Duitsland de exponent was, en het Atlantische waarvan vooral Engeland en later de Verenigde Staten de voornaamste vertegenwoordigers waren.

In het continentale systeem werd de vereiste samenwerking verkregen door de drie strijdkrachten in hun geheel onder één oppercommando te brengen. Zo kende Duitsland zijn „Oberkommando der Wehrmacht” (O.K.W.), dat echter praktisch een leger-commando was. Het faalde, vooral omdat dit O.K.W. luchtmacht en marine verkeerd gebruikte. Het Atlantische systeem werkte met onderdelen der drie strijdkrachten, die onder eenhoofdige leiding gecombineerd optraden. De regionale opperbevelhebber had dan een eigen, geïntegreerde staf te zijner beschikking. Dit systeem werkte ook moeilijk, maar om geheel andere redenen. De samenwerking op hoger niveau dan dat van de regionale bevelhebber verliep vooral in het begin van de oorlog stroef. Er bestond grote rivaliteit tussen de drie strijdkrachten, en de driehoofdige politieke leiding — drie van elkaar onafhankelijke ministers — kon daaraan geen einde maken, of deed er aan mee.

In de Verenigde Staten werden daarom kort na de oorlog de eerste pogingen gedaan om, te beginnen op het hoogste politieke niveau, tot de „merger” te komen, het opgaan dus van de drie afzonderlijke ministeries der strijdkrachten in één ministerie van defensie. Aansluitend daaraan zou dan een zover mogelijk doorgevoerde integratie der drie militaire staven volgen. Het ging

niet gemakkelijk, niet in de laatste plaats omdat men met te grote sprongen voorwaarts wilde in de richting die overigens door de harde lessen van de oorlog als de enig goede was aangewezen. Men schonk daarbij te weinig aandacht aan de sterke karaktersverschillen tussen leger, marine en luchtmacht. In 1947 werd James Vincent Forrestal, van origine hoofd van een grote effectenfirma, en sedert 1944 minister van marine, benoemd tot minister van defensie der V.S. Hij was een der beste organisatoren die Amerika in W.O. II gekend had. Zijn hoofdzaak zou zijn de „merger” door te voeren. Het werd een strijd, die hem te machtig werd en tot zijn tragische dood in 1949 leidde. Sedertdien zijn de Amerikanen wat voorzichtiger te werk gegaan en trachten zij tot een zover mogelijk doorgevoerde eenheidsorganisatie te komen, echter met behoud van het eigen karakter der drie strijdkrachten.

De Engelsen deden het, hun aard niet verloochend, wat voorzichtiger; zij zijn sedert 1945 stap voor stap verder gegaan. Hun „central organisation for defence” zal in dit jaar voltooid worden en in hun witboek van februari jl. betreffende de defensiebegroting voor 1964 getuigen zij niet zonder voldoening daarvan. Deze centrale organisatie komt wat het politieke deel betreft vrijwel overeen met de onze. Op grond van hun wereldwijde militaire verplichtingen, hetgeen tegenwoordig bijna altijd betekent het gecombineerd optreden der drie strijdkrachten in verafgelegen gebieden, leggen zij meer de nadruk op de coördinatie, bijna integratie, der drie staven dan bijvoorbeeld bij ons het geval is. Dat verschil is verklaarbaar. De gecombineerde acties in Nieuw Guinea in 1961-'62 zullen voor Nederland voorlopig wel het einde betekend hebben van het gezamenlijk optreden der drie strijdkrachten in nationaal verband.

De Nederlandse regering in ballingschap had van 1940 tot 1945 gelegenheid te over om bij de geallieerden de stoeve politieke en militaire samenwerking van de drie strijdkrachten gade te slaan en daaruit de voor de hand liggende conclusies te trekken. Het vooroorlogse defensiedepartement, dat op 1 september 1928 uit de samenvoeging van de ministeries van oorlog en marine was ontstaan, was in feite een mislukking gebleken. Het was in juli 1941 te Londen, als gevolg van het praktisch ontbreken van een leger, uiteengevallen in een ministerie van marine en een van oorlog. Dit laatste was tot september 1942 ad interim ondergebracht bij binnenlandse zaken. Daarna bestond het weer als zelfstandig orgaan, doch vanzelfsprekend in micro-opzet. Na het einde van de oorlog en de terugkeer in Nederland was er voor de regering op defensie terrein wel belangrijker werk aan de winkel dan de weder-hereniging van oorlog en marine onder één noemer, met al de kinderziekten die dit onvermijdelijk met zich zou brengen. Er moest door een inderhaast bijeengeveegd departementaal apparaat een leger voor de bevrijding van Nederlands-Indië uit de grond gestampt worden. De technische evolutie, die gedurende de oorlogsjaren ook de legeropbouw had gekenmerkt, was, met uitzondering van het Londense deel, vrijwel geheel voorbijgegaan aan de nieuwe bezetting van het herrezen ministerie van oorlog. Temeer moet men respect hebben voor minister mr. J. Meynen, die het daardoor ontstane probleem op

grootscheepse wijze oploste door in Engeland de standaarduitrusting voor gehele divisies tegelijk op te kopen, ongeacht de risico's die hij daarbij moest nemen.

Het ministerie van marine had zich in die oorlogsjaren, in afwachting van wat er na terugkeer in patria zou gebeuren, intern aangepast aan de eisen des tijds. Een van die eisen was een straffe interne coördinatie der militaire en civiele afdelingen onder de persoonlijke leiding van de politieke bewindsman. Deze vond haar verwezenlijking in de zgn. Admiraliteitsraad waarin, onder voorzitterschap van de minister, de chefs der belangrijkste militaire en civiele afdelingen zitting hadden. De opperbevelhebber, secretaris-generaal en het hoofd der afdeling voorlichting namen ook aan de beraadslagingen van de Raad deel. Door deze straffe samenbundeling was het ministerie van marine kort na de terugkeer gereed om als organisatorische eenheid ingepast te worden in een te gelegener tijd op moderne grondvesten op te richten ministerie van defensie.

Het gezag was sterk gecentraliseerd bij de politieke figuur, de minister, zij het met vergaande delegatie van bevoegdheden aan de hoofden der hoofdafdelingen, zoals de stafchef, de vlagofficier personeel en die van het materieel. Opkomende tegenstellingen, die uit verschil van inzicht ontstonden, en tenderden naar uitstel van noodzakelijke beslissingen, konden daardoor snel en definitief worden uitgeschakeld. Het klassieke voorbeeld hiervan is voor elk der strijdmacht delen het touwtrekken om de bekwaamste officieren. De stafchef wil daarover beschikken voor staffuncties of belangrijke commando's, de materieelchef wil deze zeldzame figuren bij de aanbouw van materieel of bij de „research” inschakelen. En de personeelschef komt klem te zitten tussen die beide grootmachten. De beslissingsbevoegdheid moet dan bij een hoger gezag liggen, en dat kan alleen de minister zijn, of na 1949 de staatssecretaris. Het is niet te verwonderen, dat het eerste conflict na het optreden van de huidige minister zich op dit terrein voordeed.

Tegen de opzet van de departementale organisatie in speelde de legerstafchef in personeelsaangelegenheden de dominerende rol. De minister wilde de beslissingsbevoegdheid op hoogste niveau niet alleen in theorie doch ook feitelijk weer op ministerieel niveau leggen. Hij wilde bovendien zijn beslissingen baseren op meerdere, gelijkwaardige adviezen. De stafchef meende deze reductie van zijn invloed niet voor zijn verantwoording te kunnen nemen en trok de consequenties.

De ervaringen, die de Amerikanen en Engelsen gedurende W.O. II hadden opgedaan, werden in de jaren 1946—1949 voor ons nog eens onderstreept bij het veelvuldig gezamenlijk optreden der drie strijdmachten tijdens de politieke acties in Indonesië. Voorzichtig werd dan ook de weg betreden naar het „departement van defensie”. Eerst verscheen — in 1948 — de personele unie, d.w.z. dat de minister van marine en zijn collega van oorlog dezelfde persoon waren; daarna kreeg deze, twee functies vervullende, bewindsman een derde titel, nl. minister voor defensie en bij het optreden van het ministerie De Quay kwam bij K.B. van 19 mei 1959 het departement van defensie tot stand.

De soevereiniteitsoverdracht in december 1949 bracht voor leger en luchtmacht de liquidatie der in Indonesië ingezette strijdkrachten. Het grootste gedeelte van het daar gebruikte materieel werd overgedragen aan de R.I.S. Met een bijkans schone lei werd begonnen aan de opbouw van een modern leger en een moderne luchtmacht, die hun plaats zouden moeten innemen in de strijdmacht der inmiddels (april 1949) tot stand gekomen Noord Atlantische Verdragsorganisatie (NAVO).

Daarbij trad, zoals reeds gezegd, als nieuwe eis naar voren, de aanpassing aan de technologische evolutie die vanaf het begin van de oorlog een ononderbroken stijgende lijn had vertoond. De marine was al verder dan de beide anderen op die weg gevorderd, maar maakte na 1945 nog geruime tijd gebruik van Engelse adviseurs. Leger en luchtmacht stonden vrijwel aan het beginpunt van een lange en moeilijke weg. Het was de zware tocht over deze weg die leidde tot de verschijning van het fenomeen staatssecretaris bij de militaire departementen.

Op 7 augustus 1948 kreeg Nederland zijn eerste ministerie onder socialistische signatuur. Dr. Drees gaf de voorkeur aan een burger bewindsman voor de militaire departementen, en in de legpuzzel, die een kabinetsformatie in ons land steeds is, paste de christelijk-historische mr. W. F. Schokking als minister van oorlog en van marine.

De taak, die op de nieuwe bewindsman der militaire departementen lag te wachten, was een schier bovenmenselijke.

Marine zat nog opgescheept met een uit Londen overgekomen plan dat een vloot beoogde van ongeveer driemaal de omvang van de huidige. Leger en luchtmacht stonden, zoals gezegd, nog maar aan het begin van de lange weg. Er moest eerst worden uitgemaakt hoeveel divisies er zouden komen, van welk type deze zouden zijn, en hoe men die zou bemannen. En dan volgde de interessante vraag hoeveel dat zou gaan kosten. Voor de luchtmacht, toen een onderdeel van de landmacht, lag het vraagstuk nog moeilijker: zij had bijna geen deskundig personeel. De nu welhaast vergeelde dossiers van „oorlog” en de notulen van de Algemene Verdedigingsraad uit die dagen zouden van al die problemen een verhaal kunnen vertellen dat in het Amerikaanse tijdschrift „Stranger than Fiction” niet uit de toon zou vallen.

Minister Schokking stond voor een moeilijk dilemma. Hij, de noch politiek geschoolde, noch militair deskundige bewindsman had de taak overgenomen van twee vakministers, de heren Fiévez (oorlog) en Schagen van Leeuwen (marine). Er werd van hem verwacht, dat hij een nationaal defensiebeleid op lange termijn zou ontwikkelen, en een gecoördineerd defensieapparaat met de daarbij passende departementale organisatie zou opbouwen. Geleerd door de oorlogservaring en door enkele minder prettige voorvallen tijdens de korte periode van het daarop volgende Militair-Gezag, verwachtten regering en parlement dat het militaire element volledig ondergeschikt zou worden gesteld aan het politieke gezag. Een goed deel van de tijd van de minister werd bovendien in beslag genomen door de opkomende internationale samenwerking op verdedigingsgebied, eerst tussen de landen van het Pact van Brussel (1948)

en toen in de NAVO (1949). Wilde de bewindsman het politieke gezag laten prevaleren, dan diende hij zich op de hoogte te stellen van de grote problemen, die zich in een niet aflatende stroom bij elk der drie strijdkrachten-in-opbouw aandienden.

Zelfs indien hij over de nodige deskundigheid daartoe zou hebben beschikt, dan nog zou het fysiek onmogelijk zijn geweest dit op te brengen. Het alternatief was dat hij de door de militaire afdelingshoofden opgemaakte en door de stafchef gecoördineerde adviezen zonder meer zou overnemen. De minister zou dan het politieke verlengstuk van de drie krijgsmachtstaven zijn geworden en dat moest wel leiden tot moeilijkheden in het Kabinet en met de Staten-Generaal.

De aangewezen weg uit het dilemma was de introductie van een functionaris met een van de minister afgeleide eigen politieke verantwoordelijkheid en met militaire deskundigheid. Zo trad in mei 1949 de nieuwe politieke figuur, de staatssecretaris, de defensie-arena binnen. Aangezien het uitgesloten is dat één defensiespecialist voldoende deskundigheid bezit om de vooral technisch zo uiteenlopende vraagstukken der drie krijgsmachtstakken te beheersen, was het logisch dat de minister ten minste twee van die functionarissen aantrok, voor elk der beide toen nog bestaande ministeries een.

Eigenlijk zou het meer binnen het raam der logica hebben gelegen indien minister Schokking maar direct begonnen was met drie staatssecretarissen, voor elk der drie krijgsmachtstakken een. De luchtmacht was nog wel een deel van het leger, maar haar weg begon toch al te divergeren en het lag in de lijn der verwachtingen, dat zij een zelfstandig bestaan zou gaan leiden. Om dit staatsrechtelijk te formaliseren, moest de Grondwet gewijzigd worden, hetgeen in 1956 geschiedde.

Logica is niet altijd de meest in het oog springende karakteristiek van de politiek, voorzichtigheid soms wel, en in casu was dit stellig het geval. De introductie van staatssecretarissen was een experiment, vooral staatsrechtelijk. Men wist met de constructie van een aan de politiek verantwoordelijke minister ondergeschikte figuur, die toch weer een eigen politieke verantwoordelijkheid had — en moest hebben — om hem van een ambtenaar te onderscheiden, nog geen weg. De tegenwoordige staatsraad, mr. J. M. Kan, en de heilzame praktijk moesten hun licht nog over het nieuwe staatskind laten schijnen; de eerste staatssecretaris, prof. mr. W. C. L. van der Grinten, die nog maar kort, sedert januari 1949, als een wat eenzame figuur in het kabinet en op economische zaken ronddoelde, had nog weinig staatsrechtelijk houvast gegeven. Dus was het verstandig met niet te veel te beginnen. Vandaar twee.

Maar er was ook nog een moeilijkheid van politieke aard, die leidde tot een hinken op twee gedachten. Het voorstel tot het aantrekken van staatssecretarissen bij de militaire departementen was geboren uit de noodzaak het deskundig element op politiek niveau te versterken. Nu zal het niemand verwonderen dat op defensiegebied de deskundigen meestal militairen zijn. Aanvaarding van de consequentie daarvan zou betekenen dat de formateurs Drees—Van Schaik door de achterdeur toch weer de militaire vakman op

politiek beleidsniveau zouden binnenhalen, die zij bij de kabinetsformatie door de voordeur hadden uitgelaten. Dus werd voorzichtigheid betracht: op marine, waar op korte termijn zeer belangrijke beslissingen moesten worden genomen, kwam een militair vakman, maar op oorlog een jurist uit het bankwezen, die ten tijde van zijn benoeming als reserve-majoor op het bureau van de Chef van de Generale Staf werkzaam was.

Terwijl de jaren wentelden manifesteerde de tweeslachtigheid van deze keuze zich sterker naarmate de technische en organisatorische problemen in aantal en gecompliceerdheid toenamen.

Tien jaar later kon wel worden vastgesteld dat het aantrekken van niet-deskundige staatssecretarissen bij de militaire departementen evenmin als bij de civiele ministeries aan de verwachtingen had voldaan. De in mei 1959 optredende liberale minister, daarvoor zelf leider van een groot technisch handelsconcern, aarzelde dan ook niet en vroeg twee militaire deskundigen, waarvan een met parlementaire ervaring, met hem de politieke directie van het tezelfdertijd ingestelde „departement van defensie” te willen vormen. Wie het laatste decembrnummer, van het Tijdschrift voor Efficiëntie en Documentatie, dat geheel gewijd is aan de organisatie en werkwijze van de Unilever, heeft gelezen, zal met deze beslissing van de heer Van de Bergh geen enkele moeite hebben. Minister Visser continueerde deze toestand, en zijn opvolger, de heer De Jong, die in de vier jaar van zijn staatssecretarischap op het wel rustige, maar niet altijd gemakkelijke marinedepartement de betekenis van deskundigheid voor politieke gezondheid en -succes had leren kennen en waarderen, bracht in 1963 de ontwikkeling, die ruim 14 jaar daarvoor noodgedwongen was in gang gezet, tot haar logisch besluit. Hij trok drie deskundige staatssecretarissen aan, waaronder dus ook een voor de luchtmacht, die juist gewikkeld was in twee belangrijke evoluties, de overgang naar het supersonische vliegtuig en de introductie van de onbemande geleide-wapensystemen. Deze ontwikkelingen vroegen en vragen nog de waakzame belangstelling van een met deskundigheid uitgerust politiek gezag.

(Deze beschouwing wordt in het meinummer voortgezet)

Buitenlands panorama

WERELDHANDELSCONFERENTIE

Van 25 maart tot 15 juni vergadert in het Palais des Nations te Genève de wereldhandelsconferentie, de grootste ooit gehouden: ongeveer 1500 afgevaardigden uit 122 landen wisselen gedurende twaalf weken van gedachten over een enorme agenda. Deelnemers zijn de 113 leden van de V.N., alsmede West-Duitsland, Zwitserland, het Vaticaan, Lichtenstein, Monaco, Zuid-Korea, Zuid-Vietnam, San Marino en West-Samoa. Niet vertegenwoordigd zijn Oost-Duitsland, communistisch-China, Noord-Korea en Noord-Vietnam. Deze conferentie staat helemaal los van de zgn. Kennedy-ronde, de tariefbesprekingen in het kader van de Algemene Overeenkomst voor Tarieven en Handel (GATT), die op 4 mei begint en eveneens in Geneve bijeenkomt. Deze Gatt-conferentie beperkt zich tot de vijftig landen, die de westelijke wereldmarkt vormen. Hier zal het op de eerste plaats gaan om het wegnemen van handelsbelemmeringen en met name om een tarievenvermindering. De ontwikkelingshulp, het centrale punt van de wereldhandelsconferentie, komt daarbij op de tweede plaats.

De wereldhandelsconferentie is indirect tot stand gekomen door een Russisch initiatief, zij het dan dat de oorspronkelijke Russische denkbeelden, die vooral in de richting gingen van een propagandistisch trommelvuur, zowel door de westelijke industrielanden als door vele ontwikkelingslanden werden afgewezen. Maar de laatstgenoemden namen de idee van een wereldhandelsconferentie over om bij deze gelegenheid nadrukkelijk hun steeds geringer wordende aandeel in de wereldhandel aan de orde te stellen. In 1962 werd door de Economische en Sociale Raad van de V.N. een resolutie aanvaard, waarin tot bijeenroeping van zulk een conferentie werd besloten, een resolutie die in de daaropvolgende Algemene Vergadering van de V.N. werd bevestigd.

De agenda bevat de volgende hoofdonderwerpen: uitbreiding van de internationale handel en zijn betekenis voor economische ontwikkeling; internationale grondstoffenproblemen; handel in halffabrikaten en eindprodukten; verbetering van het dienstenverkeer van de ontwikkelingslanden; de invloed van regionale economische groeperingen; financiering van de internationale handel; institutionele regelingen, methoden en organisatie om de maatregelen betreffende de uitbreiding van de handel te verwezenlijken. De onderwerpen worden in vijf hoofdcommissies behandeld. Drijvende kracht achter deze con-

ferentie is de briljante Argentijnse econoom dr. Raul Prebisch, die naam heeft gemaakt als secretaris voor de Economische Commissie voor Latijns-Amerika van de V.N.

De eisen, die de ontwikkelingslanden op deze conferentie aan de geïndustrialiseerde wereld stellen zijn niet gering. In feite zullen vele van deze eisen onvervulbaar blijken. De grote vraag is hoe men de kloof tussen arme en rijke landen zou kunnen dichten. Hoe groot die kloof is is niet precies te zeggen, maar willen de doelstellingen van het V.N. ontwikkelingsdecennium verwezenlijkt worden dan gaat het tot 1970 om een bedrag van 20.000.000.000 dollar. Dr. Prebisch heeft in zijn rapport ook de aandacht gevestigd op de verslechtering van de ruilvoet van de ontwikkelingslanden. Hij zou daarvoor een oplossing willen zoeken door de instelling van een compensatiefonds, dat de „winst”, die de industrielanden maken als gevolg van een verslechtering van de ruilvoet van de ontwikkelingslanden, geheel of gedeeltelijk moet „terugploegen” naar de ontwikkelingslanden. Daardoor zou de uitvoering van ontwikkelingsplannen, gelanceerd en goedgekeurd door een „internationale financiële autoriteit” niet in gevaar worden gebracht.

De desiderata, die de ontwikkelingslanden aan de geïndustrialiseerde landen stellen hebben betrekking op een groot aantal punten: afschaffing van hoge binnenlandse verbruiksbelastingen, van de invoerrechten op tropische grondstoffen, verlaging van invoerrechten en binnenlandse belastingen voor die eindprodukten, waarin tropische grondstoffen een belangrijk bestanddeel vormen, het stellen van een limiet op de subsidies en afschaffing van variabele heffingen, kwantitatieve restricties, prohibatieve invoerrechten, preferenties en andere discriminatoire maatregelen t.b.v. productie en export van landbouwprodukten. Zij willen geleidelijk verlaging van invoerrechten van halffabrikaten en eindprodukten, een preferentiële behandeling bij de invoer van alle halffabrikaten en eindprodukten uit de ontwikkelingslanden, die voorts verlangen dat bij de Kennedy-ronde de belangrijkste exportprodukten niet uitgesloten mogen worden van de lineaire reductie. Men verlangt hulp bij het oprichten van instellingen voor exportbevordering, informatiecentra enz. Vele ontwikkelingslanden verlangen periodieke wereldhandelsconferenties, als voorloper op de oprichting van een nieuwe gespecialiseerde internationale handelsorganisatie, die de internationale handelsproblemen in het licht van de ontwikkelingslanden behandelt. Hun wensen en desiderata hebben niet alleen betrekking op de Westelijke landen, maar evenzeer op de zg. Staatshandellanden, de landen met een planeconomie, m.a.w. de communistische. Deze moeten zich verplichten in hun handel met ontwikkelingslanden vaste hoeveelheden af te nemen en deze in hun plannen vast te leggen. Waar het gaat om halffabrikaten en eindprodukten moeten deze vaste hoeveelheden worden aangevuld met preferentiële invoerrechten. Voorts zullen deze landen het systeem van bilaterale handelsakkoord geleidelijk moeten vervangen door een multilateraal systeem.

De Westelijke landen verkeren op deze conferentie niet in een prettige situatie. Van hen immers worden op deze conferentie de belangrijkste toezeggingen verwacht. Niet dat het aan begrip voor de verlangens van de ontwikkelingslanden ontbreekt. De jongste onderzoeken van de V.N. hebben nog eens de

ontstellende problematiek waarmede men in Afrika, Azië en Latijns-Amerika worstelt, aangetoond. Maar het is voor de Westelijke landen moeilijk definitieve toezeggingen te doen op een ogenblik waarop men zichzelf aan het heroriënteren is op het hulpverleningsbeleid met name wat betreft de duidelijke normen en criteria voor het verstrekken van verschillende vormen van leningen en giften. Bovendien vreest het Westen, dat door de voorstellen voor een nieuw handelspolitiek beleid en door het aanvaarden van nieuwe beginselen, waarvan men nog moet afwachten hoe zij in de praktijk zullen werken, een verwarring in de gehele internationale handel wat ook ten nadele van de ontwikkelingslanden zelf zal uitwerken. Het komt erop neer, dat inwilliging van alle desiderata en verlangens zoals gezegd in feite onmogelijk is, al is men bereid concessies m.b.t. institutionele regelingen te doen. Men staat bepaald niet onwelwillend tegenover periodieke handelsconferenties, al is de behoefte aan nieuwe organen naast de bestaande internationale instituten niet groot.

Bij monde van de Belgische minister van buitenlandse handel, Brasseur, hebben de zes EEG-landen verklaard positief te staan tegenover iedere constructieve vorm van samenwerking om de internationale handel dienstbaar te maken aan de ontwikkeling van de arme landen. Een van de maatregelen die minister Brasseur noemde is de prijsstabilisatie van de grondstoffen op een voor de arme landen gunstig peil en grotere export van de industrieproducten uit die landen, alsmede regionale economische samenwerking. De EEG ziet in het GATT een nuttig instrument voor de oplossing van tal van problemen in de wereldhandel, een opvatting echter die niet helemaal door Frankrijk wordt gedeeld. Brasseur diende tevens premier Chroestjof van repiek, die een uitdagende en agressieve boodschap aan de conferentie had gericht, waarin hij het Westen in feite van uitbuiting beschuldigde. Brasseur weer erop, dat de EEG de grootste klant geworden is van de ontwikkelingslanden. Sinds haar bestaan heeft zij haar import uit de ontwikkelingslanden met 25 procent vermeerderd, namelijk van 7 tot 9 miljard dollar. Als men daarbij de import van de andere Westeuropese industrielanden optelt dan komt men tot een bedrag van rond f 55 miljard. Wij vermelden dit niet om daaruit de conclusie te trekken dat West-Europa nu op zijn lauweren kan gaan rusten, aldus de Belgische voorzitter van de EEG-ministerraad, maar wij willen er slechts mee aantonen dat als bv. de communistische landen eenzelfde handelsvolume met de ontwikkelingslanden zouden hebben het probleem al voor een groot deel zou zijn opgelost.

Met name de Amerikaanse delegatieleider, George Ball, deed aan het begin van de conferentie een poging de ontwikkelingslanden te confronteren met de hard realiteit. Hij pleitte, evenals Brasseur, voor een grotere regionale samenwerking van deze landen, die ieder hun eigen staalindustrie, hun eigen luchtvaartmaatschappijen en hun eigen scheepvaartlijnen willen hebben. Het tekort op de betalingsbalans is slechts één kant van het probleem. Men moet zich, aldus de Amerikaan, realiseren dat volledige werkgelegenheid en voortdurende economische expansie in de industrielanden absolute voorwaarden zijn voor de ontwikkeling van andere landen. Hij vroeg meer waardering voor de

particuliere investeringen, die weliswaar relatief in betekenis dalen vergeleken bij de directe overheidshulp, maar die in 1962 toch nog 30 procent van het totaal uitmaken. „Het is tijd voor meer realisme. De grandioze en fantasistische plannen, die de laatste tijd zijn gemaakt wekken verwachtingen, die zeker niet vervuld kunnen worden.”

Wat kan men — alles bijeen genomen — van deze monsterconferentie verwachten? Het is nog te vroeg daarover een voorspelling te wagen, maar men zal er goed aan doen zijn verwachtingen niet te hoog te stellen. Men moet hopen, dat deze eerste keer, dat alle ontwikkelingslanden in mondiaal verband hun problemen kunnen bespreken, het tot een reëel gesprek zal komen. Voorts, dat de conferentie een coördinatie tot stand zal brengen tussen al die organisaties, die zich met ontwikkelingshulp bezighouden.

„EL MACHO”.

President de Gaulle heeft in Latijns-Amerika de bijnaam van „El Macho” gekregen, een moeilijk vertaalbaar woord, omdat het veel meer de uitdrukking is van een begrip, een mentaliteit, die men moeilijk kan afleiden uit de letterlijke betekenis. Er zit iets in van durf, moed, iemand die imponeert door zijn optreden. En dat is dan ook zeker de indruk, die de Franse president in Latijns-Amerika heeft gevestigd en waarvan hij enige tijd geleden Mexico bezocht. Hij gaat dan in de nabije toekomst terug, om nog een aantal andere Latijns-Amerikaanse landen te bezoeken. Maar ook de generaal zelf is onder de indruk gekomen van het laaiend enthousiasme, waarmede hij in Mexico is begroet. Zijn grote rede op het bordes van het presidentiële paleis in Mexico City voor een gehoor van 300.000 mensen — in het Spaans — was een meesterstuk van psychologisch inzicht. Frankrijk, „dat wezenlijk is voor Europa”, dat de vrede in de wereld niet verwacht van „elkaar overbiedende ideologieën”, maar van de „persoonlijkheid en de verantwoordelijkheid der staten”, wenst zich instinctief tot „het geweldige potentieel en de groeiende realiteiten welke Latijns-Amerika vertegenwoordigt”. De Franse president vermeed het over „zaken doen” te spreken. Zijn rede was een appèl aan het gevoel, vaag maar niettemin — of juist daarom? — de oorzaak van donderende ovaties.

Zijn reis naar Mexico en die van straks naar enkele andere Latijns-Amerikaanse landen vormen het duidelijke bewijs, dat de Franse president er niet over denkt zijn wereldvisie te wijzigen. Welbewust bouwt hij buiten Europa voort aan zijn prestige en dat van Frankrijk, om zo een hefboom te krijgen voor zijn Europese politiek. Het is begrijpelijk, dat Washington niet onverdeeld enthousiast is over de Gaulles Latijns-Amerikaanse escapades, al juichte het de reis van de president officieel toe. Deze verklaarde trouwens bij herhaling de Ver. Staten in Latijns-Amerika niet de voet dwars te willen zetten, al vermoedden vele Amerikanen, dat dit juist wel de bedoeling is. Wat de Amerikanen in ieder geval gestoten zal hebben is, dat de Franse president zonder een ogenblik overleg te plegen met zijn Amerikaanse bondgenoten, zich actief is gaan bezighouden met een gebied, dat traditioneel tot het werkterrein van de V.S. behoort. Een werkterrein, dat de V.S. overigens al moeite

en pijn genoeg bezorgen en waarvan het panorama door het Franse optreden nu nog gecompliceerder is geworden. Er zijn echter ook Amerikaanse stemmen, die het optreden van de Gaulle zonder meer nuttig achten. Volgens deze is er nu een nieuw, stimulerend element toegevoegd aan het beweeglijke Latijns-Amerikaanse patroon, waardoor wat meer cohesie mogelijk is. De Gaulle is uitdrukkelijk namens Europa opgetreden, zich daarbij niet afvragend of zijn EEG-partners dat al of niet goedkeuren. Maar de Franse president weet ook wel, dat Frankrijk niet alleen in staat is aan Latijns-Amerikaanse verwachtingen te voldoen. Hij heeft verplichtingen elders in de wereld en Latijns-Amerika heeft vele miljarden nodig. Die kan Frankrijk het onmogelijk alleen ter beschikking stellen. De vraag is waarop het wereldpolitieke spel van de Gaulle uiteindelijk zal uitlopen. Hij bouwt voor Frankrijk een positie op, waarvan men zich moet afvragen of het land daarvoor sterk genoeg is. Hoe zal de Gaulle dat weten te koppelen aan de onmisbare medewerking van de andere Westeuropese landen?

Nieuwe boeken

KARL W. BOETTICHER: Unternehmer oder Manager, Grundprobleme industrieller Führerschaft (239 blz.) G. Grote'sche Verlagsbuchhandlung KG, Köln/Berlin 1963.

De grootondernemingen zijn in de huidige tijd niet meer eenzijdig gericht op het behalen van een grote omzet en het maken van winst. Geleidelijk aan zijn zij geworden tot maatschappelijke organen op een gelijk niveau als het gezin, de gemeente e.d. Deze ontwikkeling had en heeft gevolgen voor de leiding van de grootonderneming. De tijd van het feodale, autoritaire gezag is ook in de economie verleden tijd. Op de plaats van de ondernemer van vroeger vindt men thans in de grootonderneming de modern opgeleide manager. Dit woord manager wordt nog al eens verkeerd verstaan. In werkelijkheid moet de manager de onderneming besturen in teamverband in een vrije maatschappij. Deze nieuwe conceptie van de onderneming en de ondernemer wordt door de schrijver op interessante wijze in dit aanbevelenswaardige boek naar voren gebracht.

EIBERT H. BUNTE De Uitdaging van het atoom (212 pag.), uitgegeven bij Ad. M. C. Stok, Forumboekery, Den Haag.

Op welke wijze zal de mens zijn grote uitvinding van de atoomsplitsing gaan gebruiken. Zal hij aan zijn eigen uitvinding ten gronde gaan, of zal hij hem weten te benutten voor een vreedzame toepassing. Dit pro-

bleem stelt Bunte in al zijn facetten aan de orde in dit boek, dat als ondertitel meekreeg: Onze keuze: Voorspoed of Vernietiging.

HANS ERICH FREUDENBERG: Jeder hat nur eine Stimme (220 pag.) uitgegeven bij See-wald-Verlag, Stuttgart-Degerloch, 1963.

Freudenberg is ondernemer van professie. In dit werk neemt hij stelling tegen de talrijke misstanden van het openbaar leven. Het is geen negatieve kritiek geworden. De schrijver doet een aantal voorstellen o.m. om te komen tot een verbetering van de structuur van het regeringsapparaat het partijwezen, rationalisering van het bestuursapparaat en een activering van alle krachten die van hun stemrecht iets willen maken. Het is een van de vele pogingen om de in het ondernemingsleven opgedane ervaringen ook in de politiek aan te wenden. Onder deze pogingen is dit echter een van de meest reële geworden.

PROF. MR. W. J. A. J. DUYNSTEE CsrR: Verspreide Opstellen (207 pag.). J. J. Romen en Zonen, Roermond-Maaseik, 1963.

Ter gelegenheid van het vijftigjarig priesterfeest van de hoogleraar werden een aantal van zijn belangwekkende publicaties, preadviezen en voordrachten gebundeld. Voor hen, die prof. Duynstee kennen als een wetenschapsman, die steeds met grote zorg en diepgaand zijn onder-

werpen benadert, behoeft dit werk geen verdere aanbeveling.

DR. J. VAN DER HAAR: Lijkbezorgingsrecht (292 blz.) N. Samson NV, Alphen a.d. Rijn, 1964.

Als uitgangspunt van dit academisch proefschrift is genomen het in 1959 verschenen eindrapport van de Staatscommissie tot herziening van de wet op de lijkbezorging met bijbehorend wetsontwerp. De auteur vergelijkt de momenteel nog van kracht zijnde wettelijke bepalingen met de in het rapport voorgestelde. Ruime aandacht wordt besteedt aan de geschiedenis, de literatuur en de jurisprudentie, waardoor een complete verhandeling tot stand kwam over het huidige en mogelijk toekomstige Nederlandse lijkbezorgingsrecht.

GERHART BINDER: Epoche der Entscheidungen (575 pag.) Seewald-Verlag, Stuttgart-Degerloch, 1963

Gerhart Binder stelde een overzicht samen van de geschiedenis van de twintigste eeuw. Het is geworden tot een documentair werk over de nieuwe en nieuwste geschiedenis, dat een „historisch” getrouw beeld geeft van de belangrijke ontwikkelingen en de bewogen geschiedenis van de eerste zes decennia van deze eeuw. Het is een omvangrijk werk geworden met vele tabellen, kaarten en foto's ter verduidelijking. De schrijver heeft zich weten te houden aan het wezenlijk belangrijke. Dit „modernste” werk over de „modernste” geschiedenis beleeft hiermede reeds zijn zevende druk, hetgeen op zich zelf reeds een aanbeveling mag zijn.

CLAUS SCHREMPF: Wirtschaftliche Orientierung (168 blz.), Seewald-Verlag, Stuttgart-Degerloch 1963.

Dit werk van Schrempp kreeg als ondertitel „Ein Kompass auf der Fahrt zum Vereinigten Europa”. Op duidelijke wijze worden onderwerpen behandeld als financiering, productie en afzet van de industrieproducten,

de samenhang tussen grondstoffen-, investerings- en consumptiegoederen industrie, geld-, krediet- en beurswezen, het conjunctuurverloop en de energieverzorging in het moderne economische leven.

Een goed boek voor hen die zich willen oriënteren over het economisch beleid in een zich integrerend Europa.

KURT GAYER: Wie man Minister macht. (236 blz.) een uitgave van Seewald-Verlag, Stuttgart-Degerloch, 1963

In dit boek doet Kurt Gayer „onthullingen” over de „ondergrondse verbindingen” tussen regerings- en partijinstanties en de propaganda-organen, de stille verleiders etc. Het in jaren van waarneming verzamelde materiaal dient als bewijs van de bestaande voor de schrijver onaanvaardbare wantoestanden.

Zonder te willen beweren, dat alles wat zich op dit terrein afspeelt helemaal juist is, kunnen wij ons toch niet aan de indruk onttrekken, dat Gayer enigszins bevooroordeeld zijn waarnemingen heeft verricht. Iets anders is, of de toestanden zoals de schrijver verondersteld tot de mogelijkheden behoren. Daarom is dit boek, ondanks zijn erg negatieve instelling toch een kennismaking zeker waard.

PROF. DR. G. C. HERINGA: De student (104 blz.) J. B. Wolters, Groningen 1963.

Beschreven wordt hoe in de stormachtige ontwikkeling van de maatschappij de student betrokken is. De afstand tussen studenten en „burgerij” wordt steeds kleiner, enerzijds door de democratisering van het wetenschappelijk onderwijs, anderzijds door de verandering van het levenspatroon van de student. Zowel de sociale als de psychologische aspecten van deze kwestie worden beschouwd waarbij tot de conclusie wordt gekomen dat het noodzakelijk is de student te geven wat hij tot op dit moment mist, nl. een erkende sociale status.

HEINZ ROBERT SCHLETTE: Der Anspruch der Freiheit. Vorfragen politischer Existenz. Kosel-Verlag München 1963. Ingen. DM 6,80, 134 blz.

Het eerste hoofdstuk gaat na wat het Nieuwe Testament over de staat te zeggen heeft. De conclusie van de schrijver is, dat wij in het N.T. niet naar een staatsleer moeten zoeken. De opdracht van de christen is in vrijheid en verantwoordelijkheid mee te bouwen aan de wereldorde. Die vrijheid wordt in het tweede hoofdstuk onderscheiden in de eschatologische, die de christen in het geloof kent, en de „welthafte” vrijheid, die hij met zijn medemensen deelt, en waarvan de christen weet, dat ze door God is geschonken. In het slot-hoofdstuk komt de schrijver dan over de democratie te spreken. Een fijn boekje, dat enige inspanning van de lezer vraagt, maar hem dan ook rijke stof tot overweging biedt.

KURT SONTHEIMER: Politische Wissenschaft und Staatsrechtslehre. Verlag Rombach Freiburg. 1963. Ingen. DM 5,80, 56 blz.

De schrijver ziet er terecht van af een waterdicht schot tussen beide wetenschappen op te trekken. Deze hebben immers veel gemeenschap-pelijks. Samenwerking tussen beoefenaars van staatsrecht en politieke wetenschap is daarom nodig. Hij ziet de politiek vooral gekenmerkt door de dialectiek van macht en recht. Houdt het staatsrecht zich aan de geldende constitutionele normen, de p.w. ziet daarenboven op de vraag naar de juiste, de aan onze tijd aangepaste staat.

ROBERT HOUBEN: De misken-de politiek. Centrum voor Politie-ke, Economische en Sociale Stu-dies Brussel 1963. Ingen. 80 F, 132 blz.

Houben, die zich meer dan eens een kritisch én opbouwend commentator van de christen-democratische ge-dachte heeft getoond, schreef een boekje over politiek, dat wij aan jon-geren- en werkgroepen graag ter be-

studering aanbevelen. Het wezen van de politiek, de verhouding van gods-dienst en politiek en de democratie worden op verhelderende wijze be-sproken. De systematische opzet ver-gemakkelijkt een gezamenlijk be-handelen van dit werkje, dat door de schrijver wordt aangekondigd als „de schets van een boek dat nooit zal geschreven worden”. Men kan na lezing slechts hopen, dat de heer Houben tóch voor het schrijven van een uitvoeriger werk tijd zal kunnen vinden.

GUNNAR MYRDAL: De toe-komst van de welvaartsstaat. N.V. De Arbeiderspers Amster-dam 1963. Geb. 270 blz. f 14,90.

De grote Zweedse econoom poneert in de aanvang van zijn boek, dat de tegenstelling tussen vrije en plan-economie een fictie is. De geleidelijk verwezenlijkte harmonie tussen de verschillende belangengroepen is niet spontaan ontstaan (volgens de leer van de natuurlijke harmonie der oude liberalen), maar gecreëerd door interventie en weloverwogen coördinatie van de interventie. Plan-ning betekent voor Myrdal echter niet hetzelfde als staatsingrijpen, al zal de overheid bij botsing van be-langen haar woord moeten spreken. Omwille van de democratie is het noodzakelijk, dat waar mogelijk staatszaken door anderen worden overgenomen. Hij verwacht voor de onmiddellijke toekomst een radicale vermindering van de bestaande staatsregelingen. De verschillen tus-sen planning in het Westen en in de rest van de wereld krijgen veel aan-dacht, evenals het feit, dat de wel-vaartsstaat tot desintegratie van de internationale verhoudingen leidt. Hier moeten de regeringen bijzonder waakzaam zijn. De uitzettingen zijn helder en ook voor de niet-econoom gemakkelijk te volgen.

THEODOR GEIGER: Demokra-tie ohne Dogma. Die Gesellschaft zwischen Pathos und Nuchtern-heit. Szczesny Verlag Munchen z.j. Geb. 376 blz.

Dit boek brengt herhaaldelijk tot be-

zinning op belangrijke vraagstukken. Het heeft daarom ongetwijfeld zijn goede zijden. Met de kritiek van Geiger (in 1952 als hoogleraar te Aarhus overleden) op de theorie van de zgn. massamaatschappij kunnen wij instemmen. Er wordt over de „massamens”, vereenzaming en atomisatie veel onzin gedebiteerd en lezing van wat Geiger hierover schrijft kan als een heilzame ontzuivering werken. Maar wat moeten wij met uitspraken als bv. deze, dat het gebod van de naastenliefde goed is voor de zondagspreek, maar niet een leefregel voor de werkdag kan zijn? Dat het christendom door een cultus van het gevoelsleven en een verachting van het intellect een samenleving in vrede en verdraagzaamheid onmogelijk heeft gemaakt. De zwakte van het boek is ontegenzeggelijk het gebrek aan kritische bezinning op eigen uitgangspunten. Democratie zonder dogma wil voor de schrijver zeggen democratie zonder dogma's, behalve die van de heer Geiger. Al met al een boek, dat door zijn scherpe formulering soms levendige instemming, meerdere malen echter ook ergernis bij de lezer wekt.

STEPHEN NEILL e.a.: Het Christendom in de 20ste eeuw. Aula Boek, 384 blz. Het Spectrum, Utrecht 1963.

In dit boek behandelen elf auteurs de achtergronden van het leven in de christelijke kerken, waarin de oecumenische beweging is gegroeid en in het licht waarvan zij moet worden beschouwd. Achtereenvolgens treft men hoofdstukken aan over de Rooms-Katholieke kerk, de Oosterse kerken, het Anglicanisme, het Protestantisme, het kerkelijk leven in Amerika, de voortgang van het zendingswerk, de situatie van de kerken in Indonesië, de ontwikkeling van het theologisch denken, het verzet tegen het christelijk geloof, de oecumenische beweging en een concluderend en vooruitziend slothoofdstuk. Hoewel iedere auteur alleen aansprakelijk is voor zijn eigen bijdrage, is men er toch in geslaagd tot een eenheid te komen, waarbij alle be-

langrijke facetten ter sprake komen. Een zeer uitvoerige bibliografie en een register completeren dit samenvattende werk.

F. L. MARCUSE: Hypnose, Waarheid en verzinsel (219 pag.) uitgegeven in de AULA-reeks nr. 149 bij het Spectrum, Utrecht/Antwerpen 1964.

Bij vele mensen heersen merkwaardige misverstanden en onzekerheden over het verschijnsel hypnose. Zodra men met dit onderwerp wordt geconfronteerd rijst de vraag, wat is nu echt en wat is verzinsel. De mens staat vaak wantrouwig of ongelovig tegenover iets dat hij niet begrijpt, in dit geval hypnose. De schrijver, hoogleraar in de psychologie te Washington, behandelt in dit boek de verschillende aspecten van het hypnotisme, waaruit naar voren komt in hoeverre en waar sprake is van feiten en van verzinsels.

SALVADOR DE MADARIAGA: Portret van Europa (192 pag.) uitgegeven in de AULA-reeks nr. 150 bij het Spectrum, Utrecht/Antwerpen 1964.

Salvador de Madariaga is een groot voorvechter van de Europese Beweging. Hij was onder meer Spaans afgevaardigde bij de Volkenbond en in 1927 voorzitter van de ontwapeningsconferentie, hoogleraar te Oxford en ambassadeur van Spanje in de Verenigde Staten. Na de oorlog werd hij president van de culturele afdeling van de Europese Beweging.

In dit boek wordt door de schrijver een voortreffelijk portret geschetst van Europa. Hij geeft zijn visie op „de” Duitser, Fransman, Noord- en Zuid-Nederlander, Spanjaard, hun wijze van denken, hun vooroordelen, hun jalouzieën. Deze visie heeft hij ontleend aan de geschiedenis en aan een uitgebreide kennis van de nationale literaturen. Hij laat de verschillen zien tussen de geportretteerden, maar ook de treffende familietrekken, die de Europeanen in oorsprong hebben door hetzelfde culturele erfgoed.

DR. IR. KARL STEINBUCH:
Menselijk en machinaal denken
(256 pag.) uitgegeven in de Aula-
reeks nr. 148 bij het Spectrum,
Utrecht-Antwerpen, 1964

Karl Steinbuch, hoogleraar aan de
technische hogeschool te Karlsruhe,
geeft in dit boek een verklaring van
de theoretische grondbegrippen die
nodig zijn voor het begrijpen van de
werking der automaten, die tegen-
woordig reeds zover zijn geperfectioneerd,
dat zij werk, vroeger alleen

bestemd voor mensen, kunnen verrichten.
Daarnaast bestudeert de schrijver,
aan de hand van inzichten verworven
door de werking van deze machines,
de zeer gecompliceerde handelingen
van de menselijke geest. Hierbij wordt
geen gebruik gemaakt van wiskundige
formules, maar van aanschouwelijke
afbeeldingen en platen. Het boek wendt
zich niet alleen tot de technici en
wiskundigen, maar evenzeer tot de
beoefenaren van de geesteswetenschappen.

Landbouwstructuurpolitiek

door prof. dr. Th. L. M. Thurlings

1. *Wat is structuurpolitiek?*

Onder structuurpolitiek verstaat men vooreerst een complex van maatregelen, dat tot oogmerk heeft de bedrijfsgrootte, de inrichting en oriëntatie der bedrijven gunstig te beïnvloeden. In Nederland blijft de interpretatie van het woord „structuurpolitiek” veelal hiertoe beperkt. De methoden die aangewend worden zijn ruilverkaveling, de aanleg van ontsluitingswegen of verharding van bestaande landbouwwegen, — al dan niet in het kader van een ruilverkaveling, — de verbetering der bedrijfsgebouwen, electrificatie en aanleg van waterleiding, de bevordering der specialisatie enz. Als middelen hierbij worden onderwijs en voorlichting, alsook uiteraard subsidiëring aangewend.

Gezien de nauwe samenhang tussen gezin en bedrijf valt bij een wat ruimere interpretatie ook de sociale voorlichting en dat complex van maatregelen, dat „streekverbetering” beoogt, onder het woord landbouwstructuurbeleid te schuiven. Het hangt uiteraard van het doel af, waarvoor een indeling gemaakt wordt, hoe de grenzen moeten liggen.

De beschikbaarstelling van gelden, en daarmee de competentie van de beschikbaarstellende instantie dwingt tot een exacte omgrenzing, in gevallen waar men voor een beschouwende benadering veel ruimer zou kunnen denken. Zo is het verdedigbaar in sommige gevallen regionaal industrialisatiebeleid als onderdeel van agrarisch structuurbeleid te beschouwen indien namelijk de beschikking over andere werkgelegenheid de voorwaarde vormt om een noodzakelijke afvloeiing van arbeid te bewerkstelligen. De zin is dan, dat op zijn minst genomen een enge coördinatie dient te bestaan tussen de instantie die het industrialisatie- en die welke het landbouwbeleid behartigt, zoal niet beide taken in één hand zijn gelegd.

In Frankrijk vindt men voor sommige gebieden zogenaamde compagnies nationales d'aménagement, die inderdaad alle facetten van een streekherforming behartigen. Zij houden zich dan tevens bezig met de opbouw of verbetering van het agrarisch afzetapparaat. Zij organiseren b.v. markten, bouwen de daartoe benodigde installaties, silo's, slachthuizen, verwerkende industrieën enz., danwel bevorderen de totstandkoming daarvan. Evenzo vindt men in Italië ten aanzien van bij de wet van 1951 voor landhervorming aangewezen streken zogenaamde Ente's, stichtingen die een geheel complex van activiteiten omvatten: de inrichting van nieuwe landbouwbedrij-

ven, de verzorging der afzetkanalen, de bouw en exploitatie van sociale centra enz.

Ook in West-Duitsland gaat men verder dan in Nederland. In het kader van het „Grüne Plan” worden bijv. niet alleen financiële faciliteiten geboden voor de aanleg van pluimvee-hokken, maar tevens voor eierpakplaatsen en pluimveeslachtingen.

De taakomschrijving, welke het onlangs in het leven geroepen E.E.G. Oriëntatie- en Garantiefonds op het stuk van „oriëntatie” heeft ontvangen, verraaft eveneens een ruimere interpretatie van het woord „structuurpolitiek” dan in Nederland gebruikelijk is. In Verordening no. 25 werd in art. 3 lid 1 sub d het beginsel neergelegd, dat communautair ook „structuurwijzigingen die door de ontwikkeling van de gemeenschappelijke markt vereist worden” kunnen worden bekostigd. In de verordening, welke als onderdeel van de package deal, in december 1963 werd aanvaard, en die dit beginsel uitwerkt staat, dat dergelijke acties, in *nauwe samenhang met de verbetering van de structuur ten plattelande in het algemeen* worden ondernomen, en betrekking hebben op:

- a de aanpassing en oriëntatie van de produktievoorwaarden in de landbouw
- b de aanpassing en oriëntatie van de landbouwproductie
- c de aanpassing en verbetering van de commercialisatie van landbouwprodukten
- d de ontwikkeling van de afzet van landbouwprodukten.

2. Hoe verhoudt de E.E.G.-structuurpolitiek zich tot de structuurpolitiek van de afzonderlijke partner-landen?

De partner-landen hebben ieder voor zich al vele jaren een actief structuurbeleid gevoerd. In de jaren onmiddellijk na de 2e wereldoorlog was de vergroting van het totale voedselaanbod in verband met de heersende nood het meest uitgesproken doelwit, later verschoof dit naar andere oogmerken. In Frankrijk b.v. werd in het begin van de jaren 1950 reeds de koers verlegd en een poging gedaan om de export van landbouwprodukten op gang te krijgen. „This change was dictated by the need to import raw materials for industrial expansion and to attain equilibrium in the balance of payments, but it was facilitated by the rise in agricultural output.” ¹⁾

In deze samenhang werden een drietal vierjarenplannen uitgevoerd, die vooreerst beoogden de landbouwproductie kwantitatief en kwalitatief te vergroten, de afzetwegen te verbeteren en tevens om de landbouwende bevolking te doen delen in de algemene welvaartsontwikkeling.

Om enig inzicht te geven in de omvang der door de Franse regering in het vooruitzicht gestelde financiële medewerking zij vermeld, dat in de wet van juli 1960, waarin het landbouwinvesteringsprogramma voor 1961, 1962 en 1963 werd vastgelegd, een overheidsbijdrage van NF. 2.223 miljoen was vervat. Dit bedrag was als volgt samengesteld:

a)	Landverbetering		855
	ruilverkaveling e.d.	475	
	grootscheepse streekverbetering	380	
b)	Uitrusting van nutsbedrijven		884
	watervoorziening	600	
	electrificatie	284	
c)	Afzet en verwerking van landbouwprodukten		484
	slachthuizen	105	
	marktorganisaties	199	
	verwerkende industrie	180	

Totaal N.F. 2223 milj.

Een aanmerkelijk deel van dit program had betrekking op streken met een groot tekort aan arbeidskrachten. Het economische moment prevalearde daar uiteraard meer dan in streken waar het er om ging een landbouwende bevolking naar moderne bedrijfsmethoden te brengen en moderne bedrijven te doen ontstaan, en waar het sociale element meer op de voorgrond treedt. Een extreem voorbeeld van het eerder bedoelde geval doet zich voor in de Camargue, een gebied vrijwel verstoken van bewoning, dat met buitenlandse arbeiders in cultuur wordt gebracht.

In de Italiaanse structuurpolitiek is dit sociaal element veel meer geaccentueerd. Dit geldt in het bijzonder voor die landstreken die in 1951 bij de wet zijn aangewezen als hervormingsgebieden, zoals Apulie, de Maremmen en de Po-delta. Ook echter buiten deze gebieden draagt het landbouwstructuurbeleid meer het stempel van op het welzijn van de mens gericht te zijn, en wel in die zin, dat het structuurbeleid het de agrariër moet mogelijk maken in bedrijven te werken die aan *de eisen van de tijd zijn aangepast*, zijn produkten te verkopen langs moderne kanalen en te leven in een menswaardige omgeving in een levensvatbare streek.

Dit is overigens een algemene karaktertrek, die in alle partnerlanden waarneembaar is en die uiteraard sterker spreekt, naarmate er forser gemoderniseerd moet worden. In de Duitse Bondsrepubliek spreekt het Grüne Plan op dit punt ook sterker tot de verbeelding in armoedige en ouderwetse gebieden als b.v. de Eifel dan in vruchtbare streken, die meer met hun tijd zijn meegegaan.

Overigens speelt natuurlijk ook de overweging mede, dat naarmate het landbouwstructuurbeleid beter slaagt, het gemakkelijker valt om de boerenbevolking in de welvaart te doen delen, zonder de — door de overheid gewaarborgde — prijzen te doen stijgen. De wens om de prijzen van de eerste levensbehoeften zo laag mogelijk te houden, speelde ook in Duitsland mede.

De bedragen die in West-Duitsland als „Grüne Plan” voor structuurpolitieke doeleinden worden besteed beliepen de afgelopen jaren gemid-

deld $\pm$ 1.600 miljoen DM per jaar. Dit is aanmerkelijk meer dan de Franse. Deze laatste immers vertoonde een jaargemiddelde van 750 miljoen NF, oftewel ongeveer 620 miljoen DM. Het verschil spreekt nog meer als men het relatieve gewicht van de Franse landbouw t.o.v. de Duitse beschouwt. De Franse levert ongeveer 10% van het Franse nationale inkomen, de Duitse 6% van het Duitse ²⁾). Het Franse nationale inkomen verhoudt zich tot het Duitse als 100 tot 120, zodat de Franse landbouw een totaal aan toegevoegde waarde produceert die ongeveer 40% groter is dan de Duitse, waarbij overigens nog moet worden aangetekend dat Frankrijk een laag en Duitsland een hoog agrarisch prijsniveau heeft. Gemeten tegen gelijke prijzen is de Franse produktie nog veel groter dan de Duitse.

De uitgaven van het Groene Plan hadden in 1961 deze procentuele samenstelling:

Verbetering van de bedrijfsstructuur	47%
Korting op kunstmestprijzen	11%
Kwaliteitspremies voor melk	27%
Andere uitgaven	15%

Deze procentuele samenstelling stemde nagenoeg overeen met die van eerdere jaren.

In Nederland nemen de cultuurtechnische werken, waarvan de ruilverkavelingen een belangrijk element vormen, de voornaamste plaats in het structuurbeleid in. Deze werkzaamheden vinden heden ten dage plaats volgens een meerjarig prioriteitenplan, en beogen vooral een streeksgewijze aanpak van verbetering der produktieomstandigheden. De huidige regering heeft voor dit doel het bedrag, dat als bijdrage in de kosten van werken van rijkswege wordt verschaft, verhoogd. Bedroeg het voor 1963 f 87 miljoen, voor 1964 is het verhoogd tot f 109 miljoen.

Aangenomen dat het verschil niet geheel teloor gaat in kostenstijgingen, laat het grotere bedrag ook een grotere activiteit toe, zoals de bedoeling was.

Vermeld moet worden de activiteit van het (Nederlandse) Ontwikkelings- en Saneringsfonds dat vervroegde bedrijfsbeëindiging nastreeft en voor dat doel voor 1964 de beschikking heeft over 25 miljoen.

In verhouding tot Frankrijk is de Nederlandse uitgave, de relatieve en absolute betekenis van de landbouw in acht genomen (10% van een nationaal inkomen van $\pm$ 45 miljard gld) niet onaanzienlijk, zij wordt echter door Duitsland verre overschaduwd.

Dat op het terrein van de structuurpolitiek nieuwe mogelijkheden voor concurrentievervalsing gegeven zijn, behoeft geen betoog. De Europese commissie onderzoekt dan ook thans of op dit terrein maatregelen met een concurrentie vervalsend effect worden waargenomen; waarna zij zullen moeten worden afgeschaft.

Terwijl op het stuk van markt- en prijsbeleid thans de Europese Commissie zo ver gekomen is dat zij reële inhoud kan gaan geven aan een Europees marktbeleid, is zij ter zake van het structuurbeleid nog slechts in het prille begin. Het structuurbeleid is ook zodanig verweven met allerlei andere activiteiten van interne aard, b.v. het industrialisatiebeleid van ieder der lid-staten, dat het zwaartepunt, zeker vooralsnog zal blijven liggen bij de lid-staten zelf. Evenwel is harmonisatie van de onderscheiden nationale structuurpolitieke maatregelen in het grote E.E.G.-geheel noodzakelijk.

De eerder bedoelde verordening nu inzake het Europese Oriëntatie- en Garantiefonds maakt het de E.E.G.-commissie mogelijk om een aantal activiteiten te subsidiëren, die een structurele aanpassing beogen, welke noodzakelijk is geworden als gevolg van de inwerkingtreding van een gemeenschappelijk landbouwbeleid; mits deze in nauwe samenhang staan met de verbetering van de structuur ten plattelande in het algemeen.

De bedoeling is „dat de interventie van het fonds een aanvullende bijstand vormt en derhalve niet mag leiden tot vermindering van andere bijdragen, die normaliter op communautair of nationaal niveau worden verleend.” ³⁾

Ter aanvulling derhalve van de nationale activiteiten dient de Europese bijdrage, en deze treedt slechts op voorzover de invoering van het E.E.G markt- en prijsbeleid aanleiding vormt tot structurele moeilijkheden. Het spreekt derhalve voor zichzelf, dat de noodzaak van harmonisatie niet wordt weggenomen doch juist wordt beklemtoond. Gelijk bekend, is het Oriëntatie- en Garantiefonds geen fonds dat zijn eigen financiële huishouding voert, doch in wezen een budgetpost, die, wanneer hij door de Raad van Ministers is aanvaard, volgens bepaalde sleutels door de lid-staten moet worden betaald.

Begrijpelijk is de aandrang van het Europese parlement tot verwerving van budgetrecht, begrijpelijk is ook de neiging van het bedrijfsleven der lid-staten om uit dit zogenaamde „fonds” zoveel mogelijk te putten. Begrijpelijk is ook de neiging van b.v. de Duitse Bondsrepubliek om in de sector oriëntatie een compensatie te vinden voor het feit dat zij in de sector „garantie” nu niet zo heel veel geld van het fonds heeft te verwachten, maar wel veel aan invoerheffingen zal moeten betalen.

3. De motivering van een landbouwstructuurbeleid.

Een moderne economie is een sociale economie, en wel in economisch en in technisch opzicht. In economisch opzicht doordat iedere produktiehuishouding en zelfs ieder individu is georiënteerd op de markt, en daardoor onderhevig is geworden aan de maatschappelijke wetten van vraag en aanbod, in technische zin doordat iedere produktie- en consumptiehuishouding aansluiting behoeft aan wegennet, aan electriciteits-, waterleiding-, riolering- en telefoonnet. Zo is er ook een aangewezen zijn op de aanwezigheid van scholen, ziekenhuizen, kerken enz.

Eerst moet de boom van deze voorzieningen aanwezig zijn, voordat de appel — bedrijfshuishouding of gezinshuishouding — zich kan vormen. Deze boom is het inwendige skelet, de infrastructuur.

In een primitieve economie is er niet deze allesomvattende samenhang van de markt. Produktiehuishouding en gezinshuishouding zijn nog één, zij zijn nog niet gespecialiseerd. In deze situatie ontbreekt ook de behoefte aan bovenbedoelde infrastructuur. Het landbouwstructuurbeleid nu komt voor een deel daarop neer, dat de restanten van een vroegere situatie worden opgeruimd. Dat zulks van overheidswege gebeurt is evenmin opmerkelijk als dat de voorbereidende werkzaamheden van nieuwe woonwijken en van nieuwe industrieterreinen van overheidswege gebeuren.

Maar de subsidiëring dan, zo zal men vragen? Maakt een gemeente grond bouwrijp, dan betaalt de koper van deze grond immers de volle prijs. Ook al zou men in een ruilverkavelingsproject aanleg of verbetering van wegen niet ten volle in rekening brengen omdat ook anderen van deze weg of wegverbetering profijt hebben, waarom gesubsidieerd wat onmiddellijk in de bedrijfssfeer valt?

Niet zonder politieke betekenis is natuurlijk de getalsterkte van een bevolkingsgroep zoals de landbouw, doch het is wel erg eenvoudig om alleen daarin de verklaring te zoeken. Dat men tegenover het feit, dat b.v. bij de ruilverkaveling zekere mate van dwang gebruikt wordt, — immers de minderheid moet zich voegen naar de meerderheid — op financieel gebied toeschietelijkheid betracht is begrijpelijk, maar verklaart nog niet het veel algemenere gebruik dat van subsidies in allerlei vorm in allerlei landen wordt gemaakt.

De verklaring lijkt daarin gelegen, dat in vele gevallen de landbouw in structureel opzicht is achtergebleven. Laat men de situatie zoals zij is, dan raakt de landbouwende stand steeds verder achter op de algemene welvaartsontwikkeling. Steeds minder raakt zij in staat om de kapitalen te vormen die voor vernieuwing nodig zijn. Dergelijke ontwikkeling mondt tenslotte uit in een massale landvlucht, waarna wellicht onder stimulans van de stijging der voedselprijzen moderne kapitalistische grote ondernemingen zich van deze bedrijfstak meester maken en inderdaad op louter commerciële basis de landbouw gaan bedrijven.

De integratie in de moderne markteconomie mogelijk te maken bij gehoud van het familiale karakter van het landbouwbedrijf, — zij het dan ook dat dat bedrijf groter moet zijn dan het heden ten dage is — is een belangrijke functie van het agrarisch structuurbeleid.

Een overweging van nationaal politieke aard is, dat in de E.E.G. een wedloop tussen de lid-staten gaande is, die Nederland dwingt, zijn structuurbeleid te versnellen, wil het tot niet een deel van zijn plaats verspelen.

¹⁾ Trends in Agricultural Policies, since 1955, fifth report on agricultural policies in Europe and North America, O.E.E.C., 1961, p. 137.

²⁾ De agrarische beroepsbevolking van Frankrijk bedroeg in 1962 21% van de totale beroepsbevolking; in Duitsland was dit percentage 13, in Nederland 10%.

³⁾ Vergelijk: Europees parlement, Handelingen zitting 1963-64, blz. 177 l.k.

De algemene vergadering der V.V.D. op 17 april J.l. te Eindhoven

Politieke kanttekeningen

Een jaarvergadering van een politieke partij krijgt in een jaar, dat vóór de Kamerverkiezingen ligt, vaak een bijzondere kleur. Als regel is dat niet het geval in het jaar na de verkiezingen dus na de vorming van een kabinet.

Deze regel geldt in het bijzonder voor een regeringspartij.

De V.V.D. en met name haar leider in de praktische politiek, mr. Geertsema, heeft voor een uitzondering gezorgd. Nog geen jaar na het optreden van het kabinet Marijnen, waarin ook representanten van de V.V.D. zitting hebben, heeft de fractievoorzitter van de V.V.D. een harde rede gehouden, waartoe ook zijn stemgeluid heeft bijgedragen, een rede die eindigde in een duidelijke waarschuwing na het uitspreken van de hoop en verwachting, dat „wij in eensgezindheid met onze huidige regeringspartners de weg zullen kunnen bewandelen, die leidt naar rechtvaardigheid voor allen, dus ook voor de middengroepen in onze maatschappij”.

Die waarschuwing luidde: „Maar mocht dat ooit niet het geval zijn, dan zullen wij geen ogenblik aarzelen deze weg desnoods alleen te bewandelen, in de zekerheid, dat brede lagen van ons volk in onze strijd voor rechtvaardigheid op alle fronten zullen steunen.”

In zijn rede betrok hij in het bijzonder de middengroepen, die „in de hoek zitten waarin de slagen vallen”. De V.V.D. kan beter dan welke partij ook voor haar belangen in de bres staan, zo zei de heer Geertsema. Daaruit blijkt wel, dat de positie van de V.V.D. als „Volkspartij” heel wat minder breed is, dan haar naam doet verwachten, hetgeen overigens als algemeen bekend verondersteld mag worden. Dat de opmerking van mr. Geertsema niet geheel juist was, moge blijken uit het feit, dat de K.V.P. die een echte volkspartij is d.w.z. haar aanhang vindt in alle maatschappelijke groeperingen, in de vijftiger jaren toen de positie der middengroepen werkelijk zeer slecht was geworden, hierin door haar grote invloed een essentiële verbetering heeft weten te brengen.

De rede van de V.V.D.-fractievoorzitter zat vol kritiek op de niet-liberale ministers, met name op minister Andriessen, op minister Bogaers en zijn beleid, op minister Veldkamp. Op de ministers dus, die als vooruitstrevend

bekend staan. Minister Toxopeus kreeg een pluim — zijn arbeid tot welvaartsvergroting der ambtenaren en daarmee gelijkgestelden verkreeg waardering, feitelijk in tegenstelling tot de beoordeling van de welvaarts-groei van de grote massa der werknemers — en minister Witteveen, die de verantwoordelijkheid niet op zich kan nemen nú een belastingverlaging te realiseren, werd begripend bejegend. Hoewel scherpe uitspraken over de „eenvoudig ondragelijke” belastingdruk niet ontbreken.

In de socialistische pers werd het betoog van Mr. Geertsema als conservatief betiteld; het lijkt mij juister om het typisch liberaal te noemen. En dan denk ik b.v. aan de vrijheidsgedachten der liberalen over de „zuilen” en de commerciële televisie, een andere vrijheidsgedachte dan die van het „vrije” onderwijs, waarvan de V.V.D. bepaald geen voorstandster is.

De lezer zal zich de fakkeldragersdag van de P.v.d.A. in 1958 herinneren met zijn verschillende eisen, de dag die indirect de aanleiding was voor de kabinetscrisis in dat jaar, waardoor de P.v.d.A. zich voor een reeks van jaren losmaakte van de regeringsverantwoordelijkheid.

De jaarvergadering van de V.V.D. in dit jaar heb ik een privé-fakkeldragersdag van haar fractievoorzitter horen noemen en niet geheel ten onrechte.

Mr. Geertsema heeft die sfeer, toen hij kennis nam van de reacties op zijn rede, blijkbaar ook zo aangevoeld. En dat achtte hij blijkbaar bij nader inzien minder gewenst. De fakkel, die hij had aangestoken — wat op 's harten grond lag welde hem naar de keel — heeft hij enkele dagen na de vergadering in Eindhoven te Doesburg weer gedooft op een oprichtingsvergadering van een V.V.D.-afdeling.

Hij verklaarde daar, dat van wapengekletter op de jaarvergadering geen sprake was geweest. De V.V.D. streeft niet welbewust naar een openbreken van de huidige regeringscombinatie. Een betere verdeling van het nationale inkomen kan z.i. eerder in deze combinatie verwezenlijkt worden dan met de P.v.d.A. als regeringspartij.

De V.V.D. fractievoorzitter wil de huidige samenwerking graag handhaven. Hij had in Eindhoven slechts de puntjes op de i willen zetten. Hij houdt zich aan het akkoord van Wassenaar.

En zo veranderde de „vuurspuwer” in een „vuurvretre” door het doven van de fakkel, die in Eindhoven was aangeblazen.

De toekomst zal uitwijzen of het vuur inderdaad gedooft is ook bij de V.V.D.-aanhang. Nablussingswerk kan soms langdurig en gevaarlijk zijn.

Belangrijk op de jaarvergadering der V.V.D. was ook het optreden van de oud-voorzitter en oud-fractievoorzitter Prof. Oud. Ondanks zijn toch al hoge leeftijd demonstreerde hij daar een bijzondere vitaliteit en een niet gewijzigde liberale instelling.

Aan de orde waren n.l. de discussiepunten voor een nieuw beginsel-program, opgesteld door een commissie waarvan de nieuwe partijvoorzitter Ir. v. d. Pols voorzitter was en waarbij Prof. Oud blijkbaar niet betrokken was geweest.

De jonge liberaal Dr. Nordlohne, een der opstellers van de punten, kreeg bij Oud geen voet aan de grond. Deze voelde niets voor de opvatting der commissie dat de V.V.D. een meer levensbeschouwelijk karakter zou krijgen, door haar normen te ontleen aan de bijbel. De grote meerderheid der vergadering ging met de oud-voorzitter mee in tegenstelling tot de opvattingen, die ook bij een jongeren-bijeenkomst der V.V.D. in Groningen leefden om grotere betekenis toe te kennen aan de levensbeschouwing in de politieke partij.

Het ligt voor de hand, dat een blad als Vrij Nederland er zeer mee instemde, dat Prof. Oud korte metten maakte met de denkbeelden der commissie. Het weekblad schreef: Naast KVP, ARP, CHU, SGP en GPV heeft men in Nederland niet ook nog behoefte aan een liberale partij op confessionele grondslag.

Naast de levensbeschouwelijke gedachte speelde bij de jongere liberalen in de genoemde commissie ook een rol de afkeer van het conservatisme van vele oudere liberalen. Dit conservatisme in liberale politieke zin heeft het op de jaarvergadering weer gewonnen. Ook de poging tot ideologisering der partij is mislukt. De stelling in het beginselprogramma der V.V.D. blijft voorlopig dezelfde: Gelijk inzicht aangaande staatkundig beginsel is bestaanbaar, ondanks verschil van mening omtrent de diepste levensgrond.

En verder: Het antwoord op de vraag, hoe de geestelijke overtuiging, waaruit het staatkundig beginsel voortkomt, behoort te worden verstaan, aan het individuele geweten overlatend, acht de V.V.D. gemeenschappelijk inzicht omtrent dit staatkundig beginsel voldoende voor vruchtdragend samengaan in dezelfde staatkundige organisatie.

De V.V.D. houdt voorlopig zijn karakter, dat nadrukkelijk afwijkt van dat van de doorbraakpartij, de P.v.d.A. Voorlopig, want de commissie heeft een jaar de tijd gekregen om zich nader over het beginselprogramma te beraden.

Het ligt voor de hand, dat het probleem, hetwelk in Eindhoven aan de orde kwam, al eerder in de liberale partij heeft gespeeld. Zo herinner ik mij een artikel van liberale huize, waarin de V.V.D. gekwalificeerd werd als in feite een vrijzinnig-protestantse partij. En ik herinner me ook, dat mr. v. Riel zich daartegenover zeer nadrukkelijk opstelde: de V.V.D. is een politiek vrijzinnige groepering. Ik mag er bij zeggen, dat de schrijver van het artikel over de „vrijzinnig-protestantse” partij naast die van invloedrijk partijlid de functie van dominee vervulde.

We zullen maar afwachten, wat de volgende jaarvergadering ons zal leren over het beginselprogramma der V.V.D.

A.

Het departement van defensie (II')

door H. C. W. Moorman

Tegen het aantrekken van drie staatssecretarissen zonder politieke ervaring op het Departement van Defensie rezen bedenkingen, waarvan vooral de socialisten de vertolkers waren. Zij deden dat in de Tweede Kamer op de eigen overtuigde zij het niet overtuigende wijze. En ook in het Voorlopig Verslag van de Eerste Kamer komen de socialistische senatoren tot een uitspraak, die aan duidelijkheid niet te wensen overlaat. Op bladzijde 2 kan men daar lezen: „Deze leden achten het onbegrijpelijk (...) dat meer behoefte bestaat (...) m.b.t. het vervullen der Staatssecretariaten (...) aan deskundigen dan aan politici.”

De kritische waarnemer zal op zijn beurt deze onbegrijpelijkheid der socialistische woordvoerders niet begrijpen wanneer hij haar plaatst tegen de achtergrond van de overigens betrekkelijk jonge geschiedenis van het instituut der staatssecretarissen, dat vooral gestalte kreeg gedurende de tien jaren der kabinetten-Drees (1948—1958).

In die spanne tijds traden vijftien staatssecretarissen voor het voetlicht, en daarvan beschikten er slechts twee, de heren mr. J. M. L. Th. Cals en mr. dr. A. A. van Rhijn, bij hun benoeming over enige politieke ervaring. Van dit vijftiental kwamen er in dat decennium vier voor rekening der militaire departementen. Geen van deze vier had enige politieke ondervinding in zijn ransel toen hij voor de eerste maal zijn bureau binnenstapte. En om het beeld compleet te maken: van de zes ministers voor of van defensie, die van 1948 tot vandaag het Plein nr. 4 bewoonden, had slechts één een rol gespeeld in de landspolitiek, en wel... de heer De Jong. Als men dan ten slotte ook nog vaststelt, dat het ministerie-Marijnen 12 staatssecretarissen aantrok, waarvan bij optreden alleen de bekwame oudgediende dr. W. H. van den Berge het politieke spel beheerste, dan lijkt de vraag gewettigd waarom onze socialisten zo ten opzichte van de huidige bewindslieden van defensie discrimineren. Zou hun politiek-oppositionele ijver hen hier dan toch parten spelen? Zou het niet doelmatig geweest zijn en van een te waarderen kritische inslag hebben getuigd, indien zij eens hadden nagegaan waarom sedert 1945 — met uitzondering van de heer Calmeijer — niet één uit het parlement stammend politicus een der defensiezetels heeft bezet? Licht voor degenen, die de verschillende kabinetsformaties van wat dichterbij hebben meegemaakt, het antwoord niet voor de hand, namelijk zo, dat geen ervaren politicus deze politiek en technisch moeilijkste bewindsposten aandurfde zonder deskundigheid? En in aanmerking komende politici met deskundigheid waren er niet.

ORGANISATIE MINISTERIE VAN DEFENSIE

Minister 1)
 Secretaris-Generaal 1) 2) Voorlichtings-adviseur 1)

	Legerraad 3) Staatssecretaris KI 1) Plv. Secr.-Generaal 1) 2)	Luchtmachtraad 3) Staatssecretaris Klu 1) Plv. Secr.-Generaal 1) 2)	Admiraliteitsraad 3) Staatssecretaris KM 1) Plv. Secr.-Generaal 1) 2)		
Voorzitter Comité Ver. Chefs v. Staven 1)	Chef Generale Staf	Chef Luchtmachtstaf	Chef Marinestaf Comité Verenigde Chefs van Staven		
Voorzitter personeelraad 1)	Opferofficier personeel KL	Opferofficier personeel KLu	Vlagofficier personeel Marine Personeelraad		
Voorzitter materieelraad 1)	Kwartiermeester-Generaal	Directeur materieel luchtmacht	Vlagofficier materieel Marine Materieelraad		
	Hoofd afd. Burgerpersoneel 4)		Hoofdintendant Zeemacht 5) Hoofd afd. Burgerpersoneel 4) Chef hydrografie Directeur generaal Loodswezen enz.		
Hoofd bureau algemene- en internat. fin. aangelegenheden 2)	Hfd. hoofdafd. comptabiliteit 2)	Hoofd accountantsdienst	Hoofd afd. MEVAG	Hoofd afd. huish. zaken	
	Hoofd afd. juridische zaken	Hoofd afd. eff. en adm. org.	Hfd. afd. dienstplichtzaken	Directeur gez. mil. pers. dienst. en pens.	Directeur geb., werk. en terr. 5)

1) heeft zitting in de defensieraad. 2) heeft zitting in de financiële raad. 3) waar nodig kunnen deze colleges worden uitgebreid met andere voor een bepaald krijgsmachtdeel specifieke functionarissen. 4) zijn in april j.l. samengevoegd 5) is buitengewoon lid van de materieelraad.

Gelet op het vorenstaande lijkt minister De Jong's keuze van drie deskundige staatssecretarissen niet alleen een juiste maar ook de enig mogelijke. Men mag bovendien niet vergeten, zoals hiervoor uiteengezet, dat in elk der drie krijgsmachtdelen met hun sterk verschillende karaktereigenschappen de problemen in een geheel eigen sfeer rijzen, om behandeling vragen, en een oplossing moeten vinden. En ook mag men niet voorbijzien, dat voor elk krijgsmachtdeel de organisatorische, materiële, personele en financiële componenten zó sterk verweven zijn, dat een straffe coördinerende en beslissende hand, die van het deskundig-politieke gezag — de staatssecretaris — niet ontbeerd kan worden.

Wie zich dan tevens herinnert, dat bij dreigend oorlogsgevaar de drie strijdkrachten elk de eigen weg gaan: het leger in oostelijke richting, de marine westwaarts en de luchtmacht verschillende kanten uit, moet wel komen tot de organisatie zoals die ook door de ons in denken naast staande Navo-partners, Engeland en de Verenigde Staten, is geaccepteerd: de verticale organisatie. Gemakshalve wordt het door minister De Jong bij zijn M.v.A. aan de Tweede Kamer aangeboden schema van deze organisatie, zoals hij die nastreeft, hierbij gereproduceerd. Het schema spreekt voor zichzelf en daarom slechts een enkele aantekening ter verduidelijking.

De verticale organisatie per krijgsmachtonderdeel wordt weergegeven door de drie grote verticale blokken. Daarin vindt men de afdelingen, die in samenwerking het eigenlijke militaire produkt: het leger, de luchtmacht en de zeemacht moeten voortbrengen. Deze organisatie stamt wat het marine-departement betreft, zoals reeds gezegd, uit de oorlog; zij was de vrucht der daarin opgedane ervaring. Zij maakt goed „teamwork” mogelijk doordat de afdelingshoofden in een admiraliteitsraad verenigd werden, een soort Raad van Bestuur, zoals grote concerns die kennen. Die Raad kwam sedert zijn instelling veelvuldig onder voorzitterschap van de minister of de staatssecretaris bijeen om de grote beleidsvraagstukken van verschillende kanten te bezien. Daardoor werd het nemen van belangrijke beleidsbeslissingen door de bewindslieden vergemakkelijkt en versneld. Deze verticale organisatie heeft dan ook een doelmatige, vrijwel geruisloze en financieel-verantwoorde opbouw van de vloot, de marineluchtvaartdienst en de vredessterkte van het Korps Mariniers — voortgekomen uit de Mariniersbrigade, die voor de bevrijding van het toenmalige Nederlands-Indië in Amerika was opgebouwd — mogelijk gemaakt.

Vanaf de terugkeer van het ministerie van oorlog uit Londen is gestreefd naar een soortgelijke verticale organisatie als bij marine reeds tot stand was gekomen. Ook dit ministerie kende vanaf het begin de operationele afdeling Generale Staf, de materieelafdeling van de, los van de Generale Staf staande, Kwartiermeester—Generaal (K.G.) en het Directoraat Personeel met een rechtstreeks onder de minister staande burgerfunctionaris als hoofd. Ook zij werden verenigd in een „Raad van Bestuur”, die de naam Legerraad kreeg en gepresideerd werd door de minister of staatssecretaris. In tegenstelling tot marine kwam de verticale organisatie bij oorlog niet tot rust als gevolg van een interne machtsstrijd, die veel van de besluitvaardigheid en daadkracht van het ministerie absorbeerde. Geleidelijk aan werd het Direc-

tooraat Personeel overheerst door de Generale Staf, maar het sterkst kwam deze strijd om de macht naar buiten in de materieelsector. Eerst kende men daar de van de C.G.S. onafhankelijke Kwartiermeester-Generaal, vervolgens kwam deze Materieelchef feitelijk weer wèl onder de C.G.S. te staan, later volgde de onafhankelijke, rechtstreeks onder de minister staande „Directeur Materieel der Koninklijke Landmacht” de Kwartiermeester-Generaal op, maar dat duurde niet lang. Een deel van het directoraat-materieel werd in 1954 afgesplitst als het zg. Basis-Commando dat onder de C.G.S. kwam, en ten slotte werd de Directeur-Materieel der K.L. een soort Siamese tweeling, waarvan de ene helft rechtstreeks onder het gezag van de minister stond en de andere de bevelen van de C.G.S. moest opvolgen. Een onmogelijke situatie. Minister De Jong tracht nu aan deze onhoudbare situatie een einde te maken door de her-introductie van de rechtstreeks onder het politieke gezag ressorterende Kwartiermeester-Generaal. De gang van zaken bij de aanschaffing van materieel wordt dan gekenmerkt door een nauwe samenwerking tussen C.G.S. en K.G. De Generale Staf stelt de eisen op waaraan het te verkrijgen materieel moet voldoen. Die eisen houden in: type, kwaliteit, kwantiteit en tijd van oplevering. De Kwartiermeester-Generaal adviseert de bewindsman dan inzake de realisatiemogelijkheden van die eisen, eventuele alternatieven en financiële consequenties. De bewindsman beslist, nadat hij zijn voelhorens voorzover wenselijk nog bij andere instanties, bijvoorbeeld de begrotingsbewakers, heeft uitgestoken. De politieke leiding van defensie zal bij voorstellen tot grote bedragen vergende aanschaffingen ook de toe te kennen prioriteit in haar overwegingen betrekken. En dit niet alleen binnen de grenzen van het eigen krijgsmachtdeel, doch ook in het raam der gehele krijgsmacht. Daaraan behoeft het principe van de verdeelsleutel (marine-leger-luchtmacht : 1—2—1) niet in de weg te staan. Een vaste verdeelsleutel, die, zoals hij is, overigens aardig de defensiebehoeften op grond van onze Navo-verplichtingen per krijgsmachtdeel dekt, is in ons land onontbeerlijk om planning op lange termijn mogelijk te maken en om het ontbranden van een hopeloze, de defensie-inspanning paralyserende strijd tussen de drie krijgsmachtdelen te voorkomen. Ook op dit punt kan de naoorlogse geschiedenis der Amerikaanse strijdkrachten een baken in zee voor ons zijn. Maar uitgaande van het principe van de vaste verdeelsleutel blijft er op het punt van de verdeling der beschikbare gelden nog voldoende manoeuvreerruimte over. De minister kan daarvan naar believen gebruik maken, zoals ook zijn voorgangers dat deden. Minister Staf toonde op dit punt zelfs een meesterhand: de marine denkt daaraan in dankbaarheid terug!

Op het punt van onderhoud van het operationeel parate materieel en de daarmee verband houdende organisatie der werkplaatsen en magazijnen kan natuurlijk altijd, onder goedkeuring van de bewindsman, een afspraak over de verdeling der bevoegdheden tussen C.G.S. en K.G. worden gemaakt.

De vervanging van de burgerfunctionaris, die als hoofd-directeur de grote afdeling voor het militaire personeel beheerde, door een opperofficier is in wezen geen wijziging van de organisatie zoals deze kort na de oorlog werd opgezet. Aan de verlegging van de verantwoordelijkheid voor het wel en wee

van de militair in handen van een opperofficier, zoals men dit ook vrijwel overal in het buitenland ziet, liggen enige logische overwegingen ten grondslag. Ook op personeelsgebied is een sterke wisselwerking tussen de stafchef en het personeelshoofd noodzakelijk. De staf stelt weer de militaire eisen, de personeelsafdeling moet eraan zien te voldoen. Daarnaast moet een, met de inzichten van de tweede helft der twintigste eeuw overeenkomend sociaal personeelsbeleid gevoerd worden. Daartoe is onder meer praktische bekendheid met de sterk variërende dienstomstandigheden onontbeerlijk. Tussen de militaire eisen en een verantwoord sociaal beleid kunnen spanningen optreden. De praktijk heeft dit herhaaldelijk aangetoond. Wie kan hier beter als de „gesprekspartner” van de stafchef optreden dan een militaire personeelschef, die zowel de militaire eisen als de grenzen van een verantwoord sociaal beleid kan overzien?

Ook hier zal het politiek gezag het laatste woord moeten hebben. En het terugleggen van de verantwoordelijkheid voor het personeelsbeleid in handen van de hoogste personeelschef duidt erop, dat de bewindslieden dit laatste woord niet wensen te spreken dan nadat zij advies hebben ontvangen van meerdere, onafhankelijk van elkaar staande instanties.

De noodzaak van verticale bundeling per krijgsmachtdeel van die afdelingen welke met de voortbrenging van het eigenlijke militaire produkt belast zijn, sluit niet uit dat een aantal andere afdelingen in horizontale richting „service” kunnen geven aan de drie krijgsmachtdelen gezamenlijk. Men vindt die afdelingen, een tiental, onderaan het schema, gekoppeld aan de horizontale lijn die de drie verticale organisaties van leger, luchtmacht en marine verbindt. Er zijn daaronder verscheidene — bv. de Accountantsdienst, de afdeling Computabiliteit en die van Juridische Zaken — die voorheen in tweevoud bestonden, één voor het ministerie van oorlog en één voor marine.

Minister De Jong is dus reeds sterk aan het combineren en integreren geslagen, meer dan een van zijn voorgangers heeft gedaan, en enige weken geleden heeft hij aan dit tiental nog een elfde toegevoegd door de beide grote afdelingen Burgerpersoneel van oorlog en marine, die in het schema nog gescheiden voorkomen, samen te voegen.

Een aantal zaken vraagt om coördinatie of ligt bij de drie strijdkrachten gelijk. Het eerste geldt voor de operationele samenwerking, het tweede komt in de personeels- en materieelsector tot uiting. Zo bestaat er bijvoorbeeld op personeelsgebied weinig of geen verschil waar het zaken betreft, die de rechtspositie raken. Het salaris- en personeelsbeleid, de secundaire arbeidsvoorwaarden, het huisvestingsbeleid en de verdere sociale zorg lopen bij de drie krijgsmachtdelen vrijwel parallel. Om hier een gecoördineerd beleid mogelijk te maken, zijn de drie personeelsafdelingen horizontaal gebonden en monden uit in een „Personeelraad”, waarvan de voorzitter rechtstreeks onder de minister staat. Slimme, een beetje politiek bedrijvende critici hebben wel eens getracht daaruit voor de personeelschefs een mogelijkheid te construeren tot het omzeilen van de staatssecretaris, wanneer deze hen onwelgevallige beslissingen zou hebben genomen. Zij zien daarbij echter de vier-eenheid der politieke

gezagsdragers over het hoofd. Mutatis mutandis bestaat zodanige binding ook voor de staven en de afdelingen voor het materieel. Het comité en de twee raden stammen reeds uit de eerste jaren van minister Stafs bewind; het leven was er echter een beetje uit, maar het is blijkbaar de bedoeling van minister De Jong dit er weer in te blazen.

De begrotingsbewaking, die tot voor de komst van de huidige bewindsman voor leger en luchtmacht bij de Directeur-Generaal lag, en voor marine bij de plaatsvervangend Secretaris-Generaal, is nu, wat het dagelijks (routine) beheer betreft, gecoördineerd in handen gelegd van het hoofd der uit twee tot een samengesmolten afdeling Comptabiliteit. Daarnaast bestaat er een „Financiële Raad”, die is samengesteld uit de drie plaatsvervangende secretarissen-generaal met de secretaris-generaal van defensie als voorzitter. Deze Raad behandelt de algemene financiële problemen en zorgt voor het stroomlijnen van de begrotingen der drie krijgsmacht delen. Het komt thans nog veelvuldig voor dat gelijke zaken, bijvoorbeeld de financiële regeling voor verblijf buitenslands, onderling verschillende behandeling krijgen.

Als hoogste adviescollege bij de opstelling van de hoofdlijnen van het defensiebeleid fungeert in de nieuwe departementale organisatie de „Defensieraad”, die vergadert onder voorzitterschap van de minister. Daarin hebben zitting de drie staatssecretarissen, de secretaris-generaal van defensie met zijn drie plaatsvervangers, de voorzitter van het comité der Verenigde Chefs van Staven en de voorzitters van de personeelraad en materieelraad. De voorlichtingsadviseur neemt deel aan de vergaderingen van de Raad.

Wat minister De Jong heeft gedaan, is dus niet anders dan het voltooiën van de in 1948 in gang gezette opbouw van een werkelijk „Departement van Defensie” gebaseerd op de lessen van W.O. II en de eisen, die de internationale samenwerking waaraan wij deelnemen stelt. De opzet is logisch en verantwoord. Hij centraliseert het gezag daar waar het hoort te liggen: bij de politieke bewindslieden. Hij verzekert elk van de drie delen der strijdkrachten een gelijkwaardige plaats. Hij voorkomt dat bij de noodzakelijke delegatie van bevoegdheden een te grote macht in handen van één functionaris wordt gelegd. Hij voert een trapsgewijs systeem van controle in, dat ten slotte uitmondt daar waar het zijn moet: bij het politieke gezag.

De wel gehoorde beschuldiging, dat de minister aan leger en luchtmacht het marine-systeem opdringt, waaruit dan moet worden geconcludeerd, dat dit „dus” fout zou zijn, houdt geen grond al is zij hardnekkig. Zij leeft voort in het Voorlopig Verslag van de Eerste Kamer waar de socialistische woordvoerders vragen: „waarom de verticale departementale organisatie het doorvoeren van het vooral bij de marine toegepaste systeem vereiste, waarbij naast de chef-staf personeels en materieel functionarissen zijn geplaatst?”

Nog los van het feit dat, zoals hiervoor reeds uiteengezet, de organisatie van het marine-departement haar bestaansrecht heeft bewezen door een snelle en efficiënte opbouw van de gevoteerde vloot — hetgeen, naar men zo zou zeggen, tot navolging noodt — is zij geenszins een specifieke marine-aangelegenheid of -hobby. Door de omstandigheden keerde het marine-departement

na W.O. II terug in patria met een organisatie, die de vrucht was van vijf oorlogsjaren en die ten slotte bestemd was om uit te monden in de grotere organisatie van een ministerie van defensie-nieuwe-stijl, waarvan dezelfde oorlog en de ontwikkeling der internationale samenwerking daarna de noodzaak dubbel dik onderstreept hadden. Het doet wat vreemd aan van de zijde van socialistische woordvoerders bezwaren te vernemen tegen een defensie-organisatie, die tracht te voorkomen, dat te veel en te grote bevoegdheden worden opgehoopt in de handen van één militaire chef of van één hoge ambtenaar, en die het gezag tracht te centraliseren bij de politieke, aan het parlement verantwoording schuldige, bewindslieden. Zou ook hier de oppositionele ijver....?

De toekomst alleen kan de vraag beantwoorden of minister De Jong erin geslaagd is aan Nederland een departementale defensie-organisatie te geven, die voldoet aan de norm die in de aanhef van dit artikel werd gesteld. Wil dat antwoord bevestigend luiden, dan zal echter eerst aan twee voorwaarden moeten worden voldaan. De minister zal binnen het ministerie de medewerking moeten hebben van al zijn ondergeschikten, militairen zowel als burgerambtenaren. Goede voorlichting, die zijn bedoelingen en verwachtingen duidelijk maakt, kan hierbij een werkzame katalysator zijn. Hij zal er ook de vaste, krachtige hand niet bij kunnen missen. Moge hij die met tact, en zo mogelijk in fluweel gestoken, hanteren!

De tweede voorwaarde om te slagen is de steun van het parlement. Sedert het optreden van de huidige minister is wel gebleken — zonder twijfel tot verwondering van velen in den lande — hoe moeilijk het een bewindsman gemaakt wordt, die eindelijk durft aanpakken wat naar ieders overtuiging aangepakt moest worden. Gelukkig heeft de Tweede Kamer in afwachting van komende resultaten de bewindsman het signaal „doorrijden” gegeven. Van de verdere houding der volksvertegenwoordiging zal het afhangen of ons land voor de toekomst zal beschikken over een Departement van Defensie, dat op efficiënte wijze onze strijdkrachten, die de belastingbetaler bijna 2,5 miljard per jaar kosten, kan opbouwen en in stand houden, of dat wij weer opnieuw moeten beginnen met het zoeken naar een andere, nog betere organisatie. Dat zou een lange, oneffen weg worden waarvan het einde niet is te zien, en waarvan de aanleg betaald zal moeten worden met veel goede guldens en met kwaliteit, paraatheid en moreel van de strijdkrachten. (Slot).

¹⁾ Het eerste deel van dit artikel verscheen in het aprilnummer van 1964, jaargang 18, nr. 2.

In het belang van de „C”?

door drs. W. J. G. M. Gielen

Toen ik gelezen had wat dr. Hahn in het K.S.M. van augustus 1963 over „politiek en ideologie” schreef, rezen bij mij enige ernstige bedenkingen. Het volstrekt negeren van een in de sociale wetenschappen ingeburgerde ideologieopvatting en een eenzijdige maatschappijbeschouwing brachten het niet geringe gevaar met zich, dat de door de redactie gevraagde gedachtenwisseling zich zou gaan afspelen binnen te enge grenzen en zou voorbijgaan aan enige belangrijke aspecten van de huidige politiek-culturele situatie. Een tegenhanger was daarom wenselijk en als zodanig wilde mijn bijdrage van september jl. fungeren. De reactie hierop van dr. Hahn in het maartnummer van Politiek toont, geloof ik, wel aan, dat het publiceren van die tegenhanger zijn nut heeft gehad. Wel schrijft mijn opponent, dat ik, door het ideologiebegrip van Topitsch e.a. over te nemen, een oude en versleten discussie ophaal, waar zelfs(!) socialisten zich niet meer over opwinden, maar een paar bladzijden verder heet het, dat een ontideologisering en deconfessionalisering in de door mij bedoelde zin nodig zijn. Van die noodzaak was in zijn eerste artikel niets gebleken en op dit punt is er dus winst geboekt. Vooruitgang is er ook gemaakt op het punt van de maatschappijbeschouwing, waar in tweede instantie het sombere pessimisme door een enkele hoopvolle noot wordt doorbroken. Het gevaar van een maatschappijbeschouwing pour le besoin de la cause is daardoor verminderd. Aldus is een gezonder uitgangspunt voor de discussie verkregen dan het eerste artikel van dr. Hahn bood.

Nogmaals: het begrip ideologie.

Hoewel er dus wat mij betreft reden tot tevredenheid is over de resultaten tot nu toe van de discussie, kan ik mij toch voorstellen, dat redactie en lezers, hoe opgewekt tot hun genoegen de gedachtenwisseling ook wordt gevoerd, een zeker gevoel van teleurstelling niet kunnen onderdrukken. Er is nl. de dreiging, dat de discussie in een begrippenoorlog zal ontaarden. Ik heb tot het bestaan van die dreiging het mijne bijgedragen; dr. Hahn, die mij beschouwt als iemand die door een onvermoeibare „furor terminologicus” is bezeten, niet minder. Wat daar verder ook van zij, ik heb mijnerzijds in ieder geval getracht mijn betoog te ondersteunen door vermelding van feiten. Het zou mij alleen maar

verheugen, indien zijnerzijds dr. Hahn, die zo kwistig met begrippen strooit (ideologie, secularisering, pragmatisering, vervreemding, massamaatschappij enz.) dit in het verdere verloop van de discussie ook meer en meer zou gaan doen.

Graag wil ik trachten een onder de lezers opkomende „horror terminologicus” te bezweren. Ik zal daarom over het begrip ideologie zo kort mogelijk zijn. Maar ik moet er wel over spreken, omdat het maartartikel van dr. Hahn mij daartoe dwingt. Hij schrijft nl., dat dit begrip in de Nederlandse terminologie „in vergaande mate een neutrale, dus positieve betekenis heeft in de zin van wereldbeschouwing”. De formulering „neutraal, dus positief” is wat eigenaardig, maar het is duidelijk wat dr. Hahn bedoelt. Tegenover de door mij genoemde auteurs plaatst hij Robert Houben (met diens aardige, maar wetenschappelijk weinig beteknende werkje „De miskende politiek”) en vooral prof. Kwant. De Utrechtse hoogleraar is het belangrijkste „bewijsmateriaal” voor de stelling, dat ik met mijn ideologiebegrip in Nederland maar een armzalig buitenbeentje ben. Mijn opponent citeert uit Kwants jongste boek „Sociale filosofie” een passage, die te vinden is op blz. 11. Wij mogen aannemen, dat de heer Hahn deze passage heeft gelezen. Maar voor iedere lezer van „Sociale filosofie” staat vast, dat dr. Hahn ófwel niet verder heeft gelezen dan blz. 11, ófwel, verder lezend, van het boek totaal niets heeft begrepen. Reeds de alinea, die direct aansluit op het door dr. Hahn geciteerde had hem kunnen doen inzien, dat deze passage niet meer is dan een inleiding op het eigenlijke betoog, dat zijn besluit vindt op blz. 15, waar prof. Kwant schrijft: „Er is dus sprake van ideologie, wanneer een idee wordt aangehangen, niet vanwege zijn waarheidsgehalte en vanwege zijn innerlijke overtuigingskracht, maar omdat het een belang sanctioneert, verdedigt, bevordert. Het is voor een ideologie niet vereist dat degene die het idee aanhangt, zich ervan bewust is dat hij geleid wordt door zijn belang. Men zou veeleer moeten zeggen dat degene die het idee aanvaardt, zich hiervan juist niet bewust dient te zijn. Indien er immers sprake is van kwade trouw, indien iemand beseft dat hij zich niet laat leiden door de waarheid, maar door zijn belang, dan ziet hij de onwaarheid van het idee in, en hangt hij het eigenlijk niet aan.” Dit begrip past prof. Kwant in zijn boek verder consequent toe.

Ik stel er prijs op te verklaren, dat ik bij het schrijven van mijn septemberartikel het boek van Kwant nog niet kende. Het was toen naar ik meen nog niet verschenen. Des te meer verheugt het mij, dat een zo vooraanstaand Nederlands wijsgeer een ideologiebegrip hanteert, dat gelijk is aan het mijne, en dat hij het anno 1963 nodig oordeelt om een studie over sociale filosofie te beginnen met een beschouwing over ideologie, in het bijzonder de ideologie van het individualisme. Wie sprak daar over een oude en versleten discussie? Het zal voor de lezers wel evenzeer als voor mij een raadsel zijn waarom dr. Hahn er toe kwam om uitgerekend prof. Kwant ten tonele te voeren om te betogen, dat in Nederland het begrip ideologie in vergaande mate een neutrale betekenis heeft.

Nog één opmerking over deze kant van de zaak. Ik heb in september geschreven, dat dr. Hahn's begrip ontideologisering zinloos is. De reden van zijn bezorgdheid blijkt in zijn terminologie in feite te zijn het verdringen van de ene wijze om de wereld te beschouwen (= ideologie) door de andere wijze om de wereld te beschouwen (= ideologie). Van ontideologisering is dan geen sprake. Ik vestig hier nogmaals de aandacht op, omdat wij toch moeten trachten met verantwoorde begrippen te werken.

Een groot stuk verder . . . ?

Tot zover de begrippen. Zij zijn belangrijk genoeg om over te schermselen (want begrippen moeten aansluiten aan de werkelijkheid), maar een denken-vanuit-de-feiten zal menigeen meer welkom zijn dan een betoog, dat zich in de hoge sfeer der begrippen opsluit. Hoe ziet dr. Hahn de werkelijkheid? Wij zagen reeds, dat de eenzijdigheid van zijn visie in tweede instantie voor een deel is weggenomen. Toch blijft er een merkwaardig verschil tussen zijn kijk op de samenleving en zijn idee over het politiek-sociale denken van vandaag. Het komt, als ik het wel zie, hierop neer: Er is een tendens naar pragmatisering, er is ideologisch indifferentisme, wereldbeschouwelijk non-engagement, koude secularisering, vervreemding, eenzaamheid, isolement, geworpenheid, angst, onze maatschappij is een consumptie-, massa-, industrie- en ontspanningsmaatschappij, maar... over het politiek sociale denken behoeven wij ons niet al te zeer ongerust te maken, al is een zuivering — „sommigen (!) zullen met de heer Gielen willen zeggen „deconfessionalisering” en „ontideologisering” — toch wel nodig. De voorbeelden, die de heer Gielen aan Pen en Geiger ontleent, „zal geen zinnig mens onmogelijk of onjuist achten, maar nog minder is hiermede iets gezegd dat niet al dertig, veertig jaar geleden met ijver bedreven werd. Alleen zijn wij een stuk, een groot stuk verder...”

De visie van dr. Hahn is dus een merkwaardige mengeling van hoop en wanhoop. Het oordeel over de maatschappij luidt: ongezond, met in tweede instantie de erkenning, dat er ook wel gezonde aspecten zijn. Het oordeel over het politiek-sociale denken luidt: gezond, met in tweede instantie de erkenning, dat er toch wel iets te zuiveren valt.

Ik wil er in deze discussie met kracht voor pleiten, dat wij ons niet zullen laten meeslepen door de banvloeken, die een suggestieve literatuur (niet helemaal ten onrechte) naar de hedendaagse maatschappij slingert. Ik heb in mijn eerste artikel reeds geschreven (zie blz. 233 e.v.), dat er veel is dat reden moet geven tot bezorgdheid, maar dat wij ons er anderszijds voor moeten hoeden om té snel bepaalde verschijnselen ongunstig te beoordelen. Het gaat er ons niet om de maatschappij te vonnissen, maar om haar te helpen. Zolang de politieke partijen er niet in slagen om een adequaat antwoord te geven op de werkelijke noden van de hedendaagse mens (de politici zouden er goed aan doen zich te bezinnen op het onderscheid tussen *gestelde* en *geleefde* problemen), zolang hebben zij

trouwens geen recht tot het uitspreken van een vonnis. (Een voorbeeld naast vele anderen is bv. het verlangen naar hoger loon, dat heel gauw voor materialisme wordt aangezien. Men leze eens wat prof. Kwant daarover in Sociale Filosofie op blz. 102 e.v. schrijft).

Wat geldt voor de maatschappijbeschuwing geldt echter even goed voor het vraagstuk van de ideologie in de door mij bedoelde zin. Ik heb daarom in mijn eerste artikel de lezer gevraagd er kritisch op toe te zien, dat ik niet val in dezelfde fout, die ik aan dr. Hahn meen te moeten toeschrijven (blz. 230 onderaan). Het feit, dat de ideologische bevangenheid door dr. Hahn in zijn eerste artikel volledig over het hoofd gezien werd kan er toe geleid hebben, dat ik in mijn reactie deze — onbewust — een te sterk accent gaf. Wat daar ook van zij, ik heb in ieder geval duidelijk gesteld, dat het proces van ontideologisering, ook in de K.V.P., op gang is gekomen. De optimistische opvatting van dr. Hahn, dat wij een groot stuk verder zijn dan dertig, veertig jaar geleden, moet ik echter bestrijden.

Men behoeft slechts een goed krantenlezer te zijn om herhaaldelijk op symptomen van ideologisch denken te stoten. De advertenties van de Morele Herbewapening zijn weinig meer dan behartiging van industriebelangen in een christelijk kleedje. Sedert kort fulmineren de liberalen graag tegen de verzuiling, niet uit verlangen naar geestelijke openheid, maar alleen om winst te halen uit de commerciële t.v. Nog steeds is het in socialistische kring gebruikelijk om over de staat te spreken als „de” gemeenschap, een begripsvernaauwing, die zich gemakkelijk uit de oude socialistische ideologie laat verklaren. Wanneer men leest hoe nú overal mensen opstaan om de consument te verdedigen tegen de politiek, die de regering in het belang van de consument is gaan voeren, rijst als vanzelf de vraag op, of het bij deze bezorgden in laatste instantie niet gaat om het belang van de... producent. De kwestie-Irene heeft de katholieken tot hun grote verbazing geleerd, dat veel protestanten nog steeds oprecht geloven in de mythe van de protestantse natie

Hoe hardnekkig het confessionele denken is kan blijken uit het boekje „Bezitsvorming” van dr. Albeda en drs. Schmelzer, waar na een uitvoerig betoog omtrent „eigendom en H. Schrift” wordt geconcludeerd, dat wij de „opdracht” hebben de functie van de individuele eigendom in de moderne industriële samenleving aan te wijzen, hoewel in de Bijbel, blijkens het betoog van de schrijver zelf, van een dergelijke opdracht niets te bespeuren valt. Wie de mythe van het particulier initiatief aan het werk wil zien, leze de Handelingen van de Tweede Kamer 63/64, blz. 85, rechter kolom, waar de minister-president i.v.m. de beperking van de vraag als dogma voorop stelt, dat de overheid „allereerst” daartoe dient bij te dragen, terwijl de credietverlening aan het bedrijfsleven slechts „in de hand moet worden gehouden”. De gevolgen van deze excellente redenering, die (om het eens overdreven voor te stellen) uit eerbied voor het particulier initiatief — vertaal: het bedrijfsleven — liever beperkt op verbeteringen aan levensgevaarlijke wegen dan op de bouw van een fabriek voor

een nieuw soort priklimonade, ondervind ik in de door het Rijk gesubsidieerde sector, waarin ik werkzaam ben, dagelijks. Terwijl de credietverlening aan het bedrijfsleven „in de hand wordt gehouden”, worden aan de noodzakelijke arbeid voor de Nederlandse kinderen talrijke hinderpalen in de weg gelegd, zozeer, dat héél veel achterwege moet blijven.

Ik schreef hier maar enkele dingen op, die mij de laatste maanden zijn opgevallen. Ik erken, dat een nauwgezet onderzoek, waartoe ik helaas niet in de gelegenheid ben, nodig is om tot definitieve conclusies te komen. Ik ben er echter van overtuigd, dat met name de Handelingen van de Staten-Generaal een Fundgrube zijn voor wie een studie wil maken van het ideologisch denken in Nederland. En dat wij op het gebied van de ontideologisering „een groot stuk verder” zijn dan dertig of veertig jaar geleden, ja, zóver dat het hele probleem rustig vergeten mag worden, lijkt mij een opvatting, die van weinig werkelijkheidszin getuigt.

In het belang van de „C”.

Laten wij echter, evenals de vorige maal, vooral zien naar wat dr. Hahn schrijft. Is het artikel, dat hij in het maartnummer publiceerde, een bewijs voor zijn opvatting, dat wij op het punt van de ontideologisering, in de door mij bedoelde zin, „een groot stuk verder zijn”? Ik meen van niet. Mijn overtuiging, dat hij vanuit een bepaalde ideologische achtergrond denkt is niet aan het wankelen gebracht. Integendeel! Dr. Hahn heeft die achtergrond zelfs op niet mis te verstane wijze geformuleerd. Ik doel hier op de grote alinea, die wij vinden op blz. 10 en die aanvang met de woorden „Wij achten...”. Hier staat veel te lezen, dat mijn instemming heeft en dat ik in zijn eerste artikel node heb gemist. Zo waarschuwt dr. Hahn er ons voor, dat een sterkere bewustwording van ons christelijk uitgangspunt niet tot lichtzinnig superioriteitsgevoel mag leiden. Wij moeten niet denken, zegt hij, dat het woord „katholiek” en „christelijk” in de naam van onze politieke beweging een exclusiviteitskarakter draagt, veeleer moeten wij beseffen, dat in de *schijn* van deze aanspraak een zware verantwoording en een zware last ligt.

Men zou nu mogen verwachten, dat dr. Hahn zich en ons de vraag zou voorleggen of het wel verantwoord is deze zware verantwoording en zware last te dragen. Daarop hadden wij te meer mogen rekenen, omdat, naar algemene overtuiging in onze kring, een katholieke of christelijke politieke beweging geen doel maar middel is, een middel dat niet per se onder alle omstandigheden moet worden gebruikt. Niets van dit alles! Want na de zojuist geciteerde zinsneden volgt deze onthulling: „*De christenen moeten deze mijns inziens op zich nemen, omdat de andere keuze zou zijn een opgave van een eigen en zichtbare christelijke beweging*”. Deze zin kan alleen maar betekenen, dat voor dr. Hahn de noodzaak van een eigen katholieke of christelijke politieke beweging het absolute uitgangspunt is vanwaaruit hij denkt. De verantwoording en de last van het gebruik van de woorden katholiek of christelijk is zwaar, zegt hij, maar wij, christenen,

moeten deze last wel dragen, omdat wij, indien wij dit zouden weigeren, gedwongen zijn de eigen politieke beweging op te geven.

Wij zijn hiermee gekomen aan het beslissende punt van de discussie. Laat ik, om niet misverstaan te worden, duidelijk zeggen, dat men het volste recht heeft een discussie op gang te brengen, die geen andere bedoeling heeft dan de grondslagen van de politieke beweging, waarvan men lid is, te verstevigen. Ik kan mij voorstellen, dat onder bepaalde omstandigheden een dergelijke discussie zinvol is. Alleen... wie dit doet moet die discussie dan niet aandienen onder de veel te ruime aanduiding „politiek en ideologie”. Hij moet, wanneer hij bepaalde conclusies uit de discussie a priori niet wenst te aanvaarden, niet met de pretentie van wetenschappelijkheid gaan rondlopen. Hij moet beseffen, dat hij, dusdoende, bepaalde zeer belangrijke vragen buiten bespreking houdt. Hij moet met name weten, dat hij onvoldoende contact zal krijgen met de nieuwe katholieke theologie en filosofie. En tenslotte zal hij zich moeten realiseren, dat wat ook resultaat van een dergelijke discussie zal zijn, dit bij de tegenstander geen verrassing en bij de voorstander geen geestdrift zal wekken. Want beiden weten nu al wat er uit de bus zal komen.

Tegenover het standpunt van dr. Hahn, die de noodzaak van een eigen christelijke beweging als het absolute uitgangspunt wil zien, zou ik willen pleiten voor een *onbevangen* onderzoek, dat welbewust alle risico's en onzekerheden, die zo'n onderzoek met zich brengt, aanvaardt. Want alleen zó kan een resultaat worden bereikt waarin wij kunnen *geloven*. Een dergelijk onderzoek is nodig. Het is doodtij in de Nederlandse politiek. Politieke persoonlijkheden van formaat zijn er niet; alleen wie onder de heersende middelmaat blijft valt nog op. Er zijn geen politieke programs, die geestdrift kunnen wekken en waarvoor het de moeite waard is om te vechten, omdat zij aansluiten op de werkelijke noden van de hedendaagse mens. Onze programs staan nog te veel stil bij de *gestelde* problemen en niet bij de *geleefde*. Daarom ook zijn de initiatieven, die na de oorlog zijn ontwikkeld vastgelopen. Men weet zich niet los te rukken uit het vertrouwde denkkader en men doet te weinig moeite om de dikke brei van vooronderstellingen op te ruimen. Wat er gebeurt is nog steeds van te weinig betekenis om de hoop op een spoedige doorbreking van de impasse waarin ons politieke leven verkeert, te rechtvaardigen.

Dr. Hahn spreekt over vervreemding en angst bij de moderne mens. Dat is inderdaad een belangrijk probleem, dat wel eens zeer ernstige vormen zou kunnen aannemen. Maar die vervreemding en die angst kunnen alleen worden weggenomen door een levensechte politieke visie, waarin de moderne mens een zorg voor en meelevens met zijn werkelijke noden ervaart. Die vervreemding en die angst zullen alleen maar toenemen, wanneer wij een visie gaan ontwikkelen, die onecht is omdat ze — onbewust — is *gewild*.

Zowel in zijn eerste als in zijn tweede artikel schrijft dr. Hahn over het streven in de Franse C.F.T.C. om de tweede C in de naam (van „chrétiens”) te doen vervallen. In aansluiting daarop zou ik de vraag,

waarop het in deze discussie nu aankomt, als volgt willen formuleren: gaat het er ons om onbevreesd voor welke conclusie dan ook en onbevungen te zoeken naar onze taak als christenen in deze tweede helft der 20ste eeuw, of zullen wij alleen maar gaan nadenken in het belang van de „C”?

Buitenlands panorama

ATLANTISCH DEELGENOOTSCHAP

Voor de tweede maal organiseerde het Bestuur van de Nederlandse Equipe van de Internationale Unie van Christendemokraten (NEI) op 1 en 2 mei een studieconferentie, ditmaal in Scheveningen over het thema „Atlantisch Deelgenootschap”. De eerste conferentie werd vorig jaar gehouden in Woudschoten, toen het onderwerp „Verdediging der vrijheid” was. Bij die gelegenheid werd er reeds gesproken van een gelukkig initiatief, omdat een dergelijke confrontatie van meningen tot stand gebracht door de in de Equipe samenwerkende partijen (KVP, ARP en CHU) een nuttige resonans bleek te hebben. Bij deze tweede studieconferentie kon men rekening houden met ervaringen in Woudschoten opgedaan. De organisatorische opzet van de conferentie in Scheveningen kon dan ook zeer doeltreffend zijn. Het accent lag daarbij vooral op de discussies, die waren voorafgegaan door korte inleidingen. Deze inleidingen waren in feite slechts een toelichting op tevoren aan de deelnemers — afkomstig uit zeer gevarieerde maatschappelijke en politieke groeperingen — toegezonden stellingen. Daarnaast bestond er ruimschoots gelegenheid tot gedachtewisseling buiten de discussiegroepen om. De conferentie werd besloten met een plenaire zitting, waarin werd gediscussieerd met een forum, samengesteld uit de zes inleiders. Deze inleiders hadden een drietal aspecten van het deelgenootschap behandeld: lt. gen. b.d. prof. Th. E. E. H. Mathon en vice-admiraal b.d. H. Bos spraken over de politiek-militaire aspecten, prof. dr. J. Zijlstra en dr. W. Albeda over de sociaal-economische aspecten en dr. K. J. Hahn en prof. dr. ir. H. van Riessen over de geestelijk-culturele aspecten van het deelgenootschap. Vooral in deze laatste discussiegroep kwam een bijzonder interessante gedachtenwisseling tot stand, die er in de nabije toekomst stellig wel toe zal leiden dat aan dit geestelijk-cultureel aspect nog eens apart aandacht zal worden geschonken. De conclusies, die aan het eind van de conferentie werden aanvaard geven een goed inzicht in de gedachten, die werden geuit. Deze conclusies werden door de deelnemers aan de in de Equipe samenwerkende partijen aangeboden. Zij luiden als volgt.

Bij de gedachtevorming rondom een Atlantisch Deelgenootschap — door wijlen president Kennedy genoemd „een stelsel van samenwerking, onderlinge afhankelijkheid en eensgezindheid, waarbij de volkeren tesamen hun

lasten kunnen dragen en hun kansen waarnemen" — dient één van de uitgangspunten te zijn, dat de toekomst van de wereld voor wat het doen van mensen en staten betreft, afhankelijk is van de doorwerking van het Evangelie, van de roeping van mensen en staten in dienst van God en van het tot gelding brengen, ook in het verkeer der staten, van het grote gebod van de naastenliefde.

Daarom dient een centraal punt van christelijk geïnspireerd buitenlands beleid in dit atoomtijdperk te zijn de inspanning tot de vrede, in het bijzonder gericht op alle daarmee samenhangende, concrete vormen van samenwerking op het gebied van wapenbeheersing en wapenbeperking die tenslotte moeten leiden tot een verantwoorde uitvoering van een algemene ontwapeningsovereenkomst.

De Atlantische Gemeenschap vormt geen gesloten, uniforme en homogene wereld en belangrijke aspecten van haar cultuur, die vrucht en erfgoed van het Christendom is, deelt zij met gebieden die niet tot deze Atlantische wereld behoren. Dit impliceert dat hier een geheel eigen taak en verantwoordelijkheid zijn weggelegd voor de christen-democratische partijen.

Er bestaan in de Atlantische Gemeenschap gezamenlijke waarden en grondgedachten, die de eigenlijke inzet van een Atlantische verdediging vormen. Deze worden verdedigd uit de overtuiging, dat zij voor de gehele wereld van essentieel belang zijn. Ondanks verschillen en tegenstellingen hebben deze gezamenlijke waarden en grondgedachten wederzijds begrip en tolerantie ontwikkeld, die de basis vormen van het democratisch denken.

Het tijdstip is aangebroken voor een ontmoeting met de grote buitenlandse culturen, waarin geestelijke waarden werden ontwikkeld, en vastgehouden in een eeuwenoude traditie.

In het huidige wereldbeeld is nog steeds duidelijk aanwijsbaar de fundamentele tegenstelling tussen Oost en West. Deze tegenstelling blijft een nauwer samengaan van de Atlantische wereld vereisen. Vervolgens moet geconstateerd worden, dat zich op sociologisch, economisch, technisch en wetenschappelijk gebied in de laatste decennia een snelle ontwikkeling heeft voorgedaan, die in de huidige vormgeving van het gesloten nationale kader niet voldoende tot haar recht komt. Een Atlantisch Deelgenootschap zou een stap kunnen zijn op de weg naar meer overeenstemming met deze ontwikkeling.

Voor een werkelijk Atlantisch Deelgenootschap is de uiteindelijke totstandkoming van een geïntegreerd Europa een vereiste, om op basis van gelijkwaardigheid tot een nauwere samenwerking te komen met de Verenigde Staten van Amerika en Canada op politiek, militair, sociaal-economisch en cultureel-wetenschappelijk terrein.

Deze integratie van Europa is moeilijk denkbaar zonder een duidelijk Europees politiek gezag en zonder de deelname van Engeland en andere Europese landen.

Gestreefd dient te worden naar de totstandkoming van een geïntegreer-

de Atlantische kernmacht die het ontstaan en de uitbreiding van nationale atoommachten zal voorkomen en die beschouwd moet worden als een belangrijke vooruitgang op de weg naar verdere verbondenheid.

Op het ogenblik echter zijn de regeringen om politieke redenen van verschillende aard gedwongen tot een zekere immobiliteit bij het nemen van initiatieven tot een verdergaande Atlantische samenwerking. Deze immobiliteit dient te worden doorbroken door discussies over een nauwere Atlantische samenwerking in nationaal en internationaal verband door parlementariërs en particulieren. Overwogen zou kunnen worden de instelling van een „commissie van wijze mannen” om te inventariseren en voor te bereiden, wat naar vorm en inhoud in de toekomst een Atlantisch Deelgenootschap zou kunnen zijn, o.a. op het gebied van de handelspolitiek, het landbouwbeleid, het monetair beleid en de ontwikkelingshulp, niettegenstaande het feit, dat deze vraagstukken reeds in internationale organisaties zoals de OESO, aan de orde zijn gesteld. Dit geldt met name ten aanzien van de ontwikkelingslanden, waarvan het toenemende verschil met de rijke landen in welvaart en levensomstandigheden een permanente bron van onrust en spannende in de wereld vormt. Dit verschil kan slechts worden opgeheven door een maximale en gemeenschappelijke krachtsinspanning van die landen, die in staat en bereid zijn, met de minderontwikkelde landen en gebieden samen te werken en zodanig hulp te verlenen dat deze landen als gelijkwaardige partners in het onderlinge verkeer der staten kunnen optreden.

Het zal voor een krachtige Atlantische bewustwording nodig zijn een grotere verwevenheid van de maatschappelijke structuren op sociaal gebied tot stand te brengen. Deze grotere verwevenheid zou mede bevorderd kunnen worden door een regionalisatie van de Internationale Arbeidsorganisatie, nu het overleg, zoals dat binnen deze organisatie plaats vindt, in verband met de ontwikkelingslanden, van steeds minder betekenis wordt voor de ontwikkelde landen van het Westen. Voor dit alles is het dan ook van het grootste belang dat de contacten tussen de Westeuropese en Amerikaanse vakbewegingen over gezamenlijke problemen in het Atlantisch gebied blijven gehandhaafd en worden versterkt.

Bij de gedachtevorming rond het Atlantisch Deelgenootschap dient ten slotte te worden uitgegaan van de bijzondere taak, die de Europees-Atlantische landen hebben; de gezamenlijke grondgedachten te verdiepen en te verduidelijken, de beperktheden en de gevaren scherp te zien, ten einde de juiste kern als erfdeel niet voor zichzelf te reserveren, maar in een nieuwe en open confrontatie met de overige wereld vruchtbaar te maken voor allen.

Parlementaire kanttekeningen

door M. van Amelsvoort

Verticale prijsbinding

Wie in zijn kennissenkring nog wel eens jongelui ontmoet die gaan trouwen en voor de uitzet aan het zorgen zijn, kan hen enthousiast horen praten over de kortingen die zij bij hun aankopen krijgen. Zij praten over twintig, dertig en soms veertig procent. De verticale prijsbinding is blijkbaar niet zo stevig of er kan nog van alles versierd worden. Er zijn andere voorbeelden te noemen dan die van aanstaande bruidsparen. Het is gebruikelijk, dat men bij de aankoop van duurzame consumptiegoederen korting vraagt voor contante betaling, ook al is de prijs à contant bedoeld, of men vraagt een toegift in de vorm van een of ander accessoir. Bij de niet-duurzame verbruiksgoederen komt deze praktijk minder dikwijls voor; meestal gaat het dan om hoeveelheden die groter zijn dan normaal.

Men moet zich de gevolgen van verticale prijsbinding niet voorstellen als een concurrentie-vacuum, luchtdicht afgesloten van de buitenwereld. De leveranciers weten op verschillende manieren met de vastgestelde prijzen te manipuleren. Bovendien zijn er tal van andere aspecten aan de concurrentie dan alleen de winkelprijs. De gedeeltelijke afschaffing van de verticale prijsbinding zal dan ook niet zulke verstrekkende gevolgen hebben als sommige voor- of tegenstanders suggereren. Het is zelfs moeilijk te voorspellen welke gevolgen zullen optreden. De ervaring in andere landen levert geen duidelijk beeld op. Woordvoerders van hier te lande gevestigde internationale concerns hebben te kennen gegeven, dat de beweging van de prijzen op den duur niet door de afschaffing beïnvloed zou worden. De regering gaat niet verder dan in algemene termen haar verwachting uit te spreken, dat de afschaffing een prijsverlagende invloed zal uitoefenen.

Zowel de voorstanders als de tegenstanders van verticale prijsbinding beroepen zich op goede argumenten. Het vraagstuk is zó ingewikkeld en heeft zóveel kanten, dat men er veel waarheden over kan verkondigen zonder de gehele waarheid te zeggen. Men komt al spoedig tot de conclusie, dat het grotendeels van de omstandigheden in een bepaalde bedrijfstak afhangt of de voordelen dan wel de nadelen overwegen — dat wil zeggen, de voor- of nadelen voor de consument. Het zou daarom voor de hand liggen, als de overheid bij haar optreden tegen de schadelijke gevolgen van verticale prijsbinding selectief te werk zou gaan en alleen

daar zou ingrijpen waar het overwegende nadeel aantoonbaar is. Dat zou ook in overeenstemming zijn met het karakter van misbruikwetgeving, dat de Nederlandse wettelijke voorzieningen op dit punt kenmerkt.

Wat de collectieve vormen van verticale prijsbinding aangaat, heeft het kabinet een andere gedragslijn gevolgd. Het op 15 juni in werking tredende besluit waarbij deze vormen onverbindend verklaard worden heeft een algemene strekking. Het laat echter de mogelijkheid van ontheffing open. Degenen die van die mogelijkheid gebruik willen maken, zullen moeten aantonen dat de afschaffing van de prijsbinding in hun branche ernstige stoornis teweeg zal brengen. De bewijslast wordt dus bij het bedrijfsleven gelegd.

Vanuit enkele bedrijfstakken zijn al verzoeken om ontheffing ingediend. Het is opmerkelijk, dat daaronder ook twee bedrijfstakken voorkomen, die van boeken en die van farmaceutische artikelen, die in het onlangs door het Britse Lagerhuis aangenomen wetsontwerp op de verticale prijsbinding van het verbod zijn uitgezonderd. Daar is de ontheffing dus al in het wetsontwerp opgenomen. Het is erin gebracht bij amendement tijdens de parlementaire behandeling. Voor het parlement is dat een meer bevredigende gang van zaken dan de afkondiging bij wijze van algemene maatregel van bestuur in ons land. De Tweede Kamer is bij dit stuk wetgeving slechts zijdelings betrokken geweest.

Ook de maatregelen tegen de individuele verticale prijsbinding zullen bij algemene maatregel van bestuur genomen worden. De regering heeft het voornemen daartoe bekend gemaakt in haar toelichting bij het besluit op de collectieve vormen. Anders dan bij de collectieve vormen, zal zij echter bij haar optreden tegen de individuele vormen van prijsbinding wel selectief te werk gaan. Zij stelt maatregelen in het vooruitzicht tegen branches waarvan de artikelen vrijwel uitsluitend met toepassing van verticale prijsbinding verkocht kunnen worden.

Het verschil in optreden wordt gemotiveerd met een algemene verwijzing naar omstandigheden, die het voortbestaan van prijsbinding rechtvaardigen, en met opmerkingen die hierop neerkomen, dat het met de nadelige gevolgen van de individuele prijsbinding zo'n vaart niet loopt. De motivering is summier en niet zeer sterk. Duidelijker was de uiteenzetting van Staatssecretaris Bakker tijdens de discussie in de Tweede Kamer over dit onderwerp. De staatssecretaris voerde toen aan, dat de collectieve vormen per definitie de concurrentie meer beperken dan de individuele vormen. Een individuele prijsbinder legt immers alleen zijn afnemers aan banden, terwijl een collectieve overeenkomst ook de leveranciers beperkingen oplegt.

Daar staat echter tegenover, dat de individuele prijsbinding alleen mogelijk is voor een leverancier die al een stevige positie heeft en dat de onverbindendverklaring van de collectieve overeenkomsten deze voorgrond vergroot. Door de opheffing van de collectieve afspraken wordt aan kleine leveranciers de mogelijkheid ontnomen om zich door samenwerking sterk te maken tegenover groteren.

Men kan zich afvragen welke argumenten de regering straks zal aanvoeren ter verdediging van de individuele onverbindendverklaringen die zij in petto heeft. Zal zij trachten aan te tonen dat de prijsbinding in de betrokken branches overwegend nadelige gevolgen heeft? Het lijkt er meer op, dat zij zal volstaan met een omklede uitspraak waarin geconstateerd wordt, dat de onderwerpelijke artikelen inderdaad vrijwel uitsluitend met toepassing van verticale prijsbinding verkocht kunnen worden. Dit vermoeden wordt gewekt door de bewoordingen van de meergenoemde toelichting. Deze bewoordingen schijnen te impliceren, dat verticale prijsafspraken in het algemeen niet gerechtvaardigd zijn, dat zij eigenlijk allemaal verboden moesten worden, maar dat het niet nodig is dat te doen in branches waar zij niet erg effectief zijn. De afspraken behoeven een uitdrukkelijke rechtvaardiging, zo suggereert deze passage, en het verbod behoeft slechts een motivering van algemene strekking. De bewijslast blijft in wezen rusten op het bedrijfsleven.

Hierin komt de houding van de bewindslieden tot uiting: prijsafspraken zijn in beginsel verwerpelijk en slechts bij uitzondering toelaatbaar. Deze houding strookt niet met de traditionele opvatting van de Nederlandse wetgever op dit punt. Het is daarom des te meer te betreuren, dat de zittende wetgever onvoldoende gelegenheid heeft om zich in deze ontwikkeling te mengen. Er is weliswaar een algemene discussie geweest in de Tweede Kamer over het prijsbeleid. Het voornemen van minister Andriessen om generieke maatregelen tegen bepaalde vormen van verticale prijsbinding te nemen, was toen al bekend. Maar het was een min of meer vrijblijvend debat, voor zover er geen stemming over een wetsontwerp op kon volgen, laat staan een stemming over amendementen. Bij die gelegenheid bleek duidelijk genoeg, dat de visie van de bewindslieden van Economische Zaken op verscheidene punten kritiek ontmoette van de zijde van de partijen die vertegenwoordigd zijn in het kabinet. Gebrek aan overeenstemming tussen de bewindslieden en vertegenwoordigers van de regeringspartijen bleek ook tijdens het overleg in de vaste Commissie voor Economische Zaken over het besluit inzake de collectieve verticale prijsbinding. De kritiek betrof met name ook de visie die in de toelichting tot uiting kwam.

Verruiming Prijzenwet

Het parlementaire overleg kon beter tot zijn recht komen bij de wijziging van de Prijzenwet, die de regering de bevoegdheid moet geven om individuele ondernemingen een prijsstop op te leggen. Zowel in de Tweede als in de Eerste Kamer toonden veel leden zich huiverig om met de minister mee te gaan. Het wetsontwerp werd op drie belangrijke onderdelen geamendeerd. Twee amendementen, ingediend door de kpv-ers Nelissen en Van Son, beoogden een bescherming van de ondernemer terzake van de maatstaven van beoordeling en terzake van de procedure. Het derde amendement, dat werd ingediend door de heer Roolvink (a.r.) beperkte

de duur van de wetswijziging tot anderhalf jaar. In alle drie de amendementen kwam het onbehagen van de kamerleden tot uiting, in het derde speciaal het onbehagen over het feit, dat de Sociaal-Economische Raad bij de voorbereiding van het wetsontwerp gepasseerd was. De minister heeft zich tegen deze drie wijzigingen in zijn ontwerp niet principieel verzet. Wel hebben de indieners op zijn verzoek enige ondergeschikte veranderingen aangebracht. Een vierde amendement, van de heer Van Rijckevorsel, achtte de minister „enigszins bezwaarlijk”, alhoewel zijn standpunt, zakelijk gesproken, geheel met dat van de indiener overeenkwam. De heer Van Rijckevorsel zag hierin analeiding, zijn amendement in te trekken.

Tijdens de anderhalf jaar dat de wijziging van de Prijzenwet van kracht zal blijven zal de SER gelegenheid hebben een advies uit te brengen. Mede op grond daarvan kunnen regering en parlement dan bezien of de wijziging definitief verdient te worden gemaakt. De gang van zaken overziende, kan men zeggen dat er met betrekking tot dit wetsontwerp vruchtbaar overleg tussen regering en volksvertegenwoordiging heeft plaats gehad, een overleg dat aan beide kanten tot tevredenheid strekte. Zelfs verklaarde minister Andriessen in de Eerste Kamer, dat de procedure van een tijdelijke wijziging, in afwachting van een advies van de SER, beter is dan de procedure met voorbijgaan van de SER, waartoe hij onder druk van de omstandigheden had besloten. Middelerwijl beschikt hij toch over het instrument, dat hij in deze omstandigheden onontbeerlijk acht voor het prijsbeleid.

Ook na de amendering van het wetsontwerp bleven de meningen in de Kamers verdeeld. De scheidingslijn liep door de regeringspartijen heen. De heer Vos (p.v.d.a.) deed in de Eerste Kamer bekwame pogingen om er munt uit te slaan, door de v.v.d. voor te houden hoe zij fakkeldrager zou moeten spelen. Haar woordvoerder, de heer Van de Vliet, nam de fakkel echter niet over. Ook trachtte de heer Vos de minister in een moeilijk parket te brengen ten overstaan van SER. Minister Andriessen liet zich evenwel niet verleiden tot zo absolute uitspraken over de noodzaak van de voorgestelde definitieve wijziging van de Prijzenwet, dat hij daarmee het SER-advies tot een paskwil gemaakt zou hebben.

De heer Vos toonde zich, evenals zijn partijgenoten in de beide Kamers, een voorstander van de voorgestelde verruiming van de Prijzenwet. Dit is opmerkelijk, omdat hij bij andere gelegenheden de waarde van een stabiel prijsniveau niet erg hoog scheen aan te slaan. Een beetje inflatie achtte hij gunstig voor de economische groei. Het zij erkend, dat het thans niet om een beetje, maar om veel inflatie gaat. Het is daarom eigenlijk nog meer opmerkelijk, dat de krachtigste weerstand van liberale zijde kwam, juist van de zijde die zo dikwijls haar hoge waardering voor de waardevastheid van het geld belijdt. De prijs was haar deze keer zeker te hoog — en het prijsniveau nog niet.

Het is begrijpelijk, dat menigeen ervoor terugschrok, de regering de bevoegdheid te geven om de individuele ondernemer een maximum-prijs voor te schrijven. Ten eerste is het individuele verbod een ongebruikelijke

figuur in het Nederlandse recht. Naast deze juridische reden is er een economische reden. De regering betreedt met dit verbod een gebied — dat van de prijsvaststelling — dat ten nauwste verweven is met het hele ondernemersbeleid. Zij betreedt een gebied, dat in onze maatschappijvorm onder normale omstandigheden het hare niet is. Er moeten dus bijzondere omstandigheden aanwezig zijn ter rechtvaardiging van dit optreden; die omstandigheden moeten zodanig zijn, dat juist de mogelijkheid van een individueel verbod dringend gewenst is, en zij moeten zodanig zijn dat de regering bij het onderzoek naar de wenselijkheid van een verbod niet genoopt wordt het ondernemersbeleid aan een oordeel te onderwerpen als ware zij de ondernemer zelf.

Op het laatste punt blijft de schoen enigszins wringen. De eerste twee punten leveren minder moeilijkheden op. De huidige omstandigheden zijn inderdaad uitzonderlijk. De economische situatie is in veel opzichten kritiek en maakt het nodig dat alle zeilen bijgezet worden. Ook voor de toekomst heeft de minister zich vastgelegd op de voorwaarde van uitzonderlijke omstandigheden.

Ter adstructie van het tweede punt heeft minister Andriessen zich, behalve op zijn eigen ervaring met de Prijzenwet tot nu toe, mede beroepen op het bedrijfsleven. De nu aangebrachte tijdelijke wijziging voorziet in die gevallen, waarin een gering aantal ondernemers een prijsverhoging doorvoert, die zich als een olievlek dreigt uit te breiden. Optreden daartegen kon tot heden alleen gebeuren in de vorm van een prijsstop voor de hele branche. Vertegenwoordigers van het bedrijfsleven zouden tijdens de besprekingen, die aan zo'n prijsstop vooraf gingen, herhaaldelijk hebben verklaard, dat individueel optreden in een dergelijk geval de voorkeur zou verdienen. In andere gevallen heeft de minister, vanwege het verzet van de branchegenoten, er maar van afgezien om een prijsmaatregel te treffen. Wil men nu de kool en de geit kunnen sparen, dan is het inderdaad gewenst dat men individueel kan optreden. Of die wenselijkheid nu ook dringend is, hangt af van de dringendheid van de omstandigheden en van de vraag, hoe zwaar men de bedenkingen van de branchegenoten weegt.

De dringendheid van de omstandigheden staat, zoals gezegd, buiten kijf. De bezwaren van de branchegenoten zijn blijkbaar ernstig genoeg geweest om de minister in bepaalde gevallen te doen besluiten een maatregel achterwege te laten. Zij zijn ook van betekenis voor de verdere bereidheid van het bedrijfsleven tot medewerking aan het prijsbeleid. Psychologisch werkt het individuele optreden naar twee kanten: naar de kant van degene die het treft en naar de kant van degenen die ervoor gespaard blijven, als een soort erkenning van hun correctheid. Dit psychologische voordeel kan in gespannen verhoudingen van groot belang zijn — „onontbeerlijk”, zoals de minister het noemde, is wel een wat groot woord.

Blijft als derde punt de verwevenheid van de prijsvaststelling met het gehele ondernemersbeleid. In de Eerste Kamer kreeg dit punt veel aandacht van de heren Terwindt (k.v.p.) en Zijlstra (a.r.).

In het algemeen zal het wapen van het individuele verbod, aldus de minister, slechts dan gehanteerd worden als er van te voren prijsgedragsregels zijn vastgelegd in overleg met het bedrijfsleven en als een bepaalde ondernemer zich daaraan manifest niet houdt. Door deze koppeling aan de branchebesprekingen wordt de individuele maatregel a.h.w. ingebed in het gebruikelijke overleg met het bedrijfsleven. De minister moest toegeven, dat het kan voorkomen dat hij wil optreden ook al zijn er tevoren geen prijsgedragsregels overeengekomen in de desbetreffende branche. Dan moet het echter om een zo manifeste afwijking van het normaal te achten prijsgedrag gaan, dat zij buiten alle proporties valt.

Als de zaken zo gesteld worden, hoeft de regering inderdaad niet op de stoel van de ondernemer te gaan zitten. Maar dat zal nu ook in de praktijk moeten blijken. Het ingrijpen, dat door deze wijziging van de Prijzenwet mogelijk wordt, zal beperkt moeten blijven tot flagrante gevallen en tot uitzonderlijke omstandigheden. Minister Andriessen heeft — die indruk krijgt men — van de voorstellers uit de regeringspartijen *the benefit of the doubt* gekregen. Het concrete beleid zal de doorslag moeten geven. Eén belangrijke toezegging heeft de minister al tijdens de debatten gedaan: individueel optreden tegen middenstandsbedrijven ligt niet in de bedoeling. Naast het volgen van het concrete beleid is echter ook een doordenken van de beginselen van het beleid en van de consequenties van de nu ingeslagen weg noodzakelijk. Want de minister moge zijn wetgevende arbeid en zijn beleid tot heden — behoudens de kwestie van de verticale prijsbinding — vooral op de korte termijn hebben gericht, de consequenties werken door op lange termijn.

De K.V.P. politieke beweging of confessionele partij? *)

door Mr. F. C. L. M. Crijns

Nu de kruitdamp tussen de Heren Hahn en Gielen lijkt te zijn opgetrokken, is het wellicht nuttig ook enkele gedachten te formuleren over het onderwerp, dat indertijd door de redactie van het toen nog Katholiek Staatskundig geheten Maandschrift in het augustusnummer van 1963 aan de orde werd gesteld, namelijk het vraagstuk van de politieke beweging op levensbeschouwelijke grondslag, toegespitst op de K.V.P. Nuttig om twee redenen. In de eerste plaats blijkt de Heer Hahn in zijn twee artikelen¹⁾ niet zozeer *dit vraagstuk* te hebben behandeld als wel het meer algemene en ook meer omvattende probleem van de verhouding tussen politiek en levensbeschouwing, waarbij hij vooral het fenomeen van de ontideologisering van de secularisatie in onze maatschappij onderzoekt. Het door de redactie ingeleide onderwerp staat dus eigenlijk nog open.

Een tweede reden om juist op dit onderwerp terug te komen is gelegen in het feit, dat binnen de K.V.P. de discussie op gang is gekomen over de structuur van de partij: de structuurcommissie zal zich, lijkt mij, ook met de levensbeschouwelijke grondslag van de K.V.P. bezighouden.

De notities, die ik in dit verband wil maken, strekken er slechts toe enkele gedachten te ontwikkelen, waarmee de op gang zijnde discussie misschien zijn voordeel kan doen. Geeft men daarmee echter niet blijk — zou men zich kunnen afvragen — teveel betekenis te hechten aan een onderwerp, dat volgens sommigen zichzelf al overleefd heeft en in ieder geval geen wezenlijke verbinding zou hebben met de grote problemen,

*) *Noot van de reductie.* Het artikel van de heer Crijns wordt door ons gaarne geplaatst om de opinievorming over dit onderwerp ook via ons maandschrift te blijven bevorderen. Wij zijn echter wel van mening, dat in dit artikel te weinig onderscheid wordt gemaakt tussen het „levensbeschouwelijke” en het „confessionele” als grondslag enerzijds van het in de staat en de volkerengemeenschap te voeren beleid en anderzijds van een bepaalde politieke partij. Ook schijnt de schrijver voorbij te gaan aan de zich toch opdringende vraag, of en in hoeverre zelfs een tot politieke beweging omgevormde K.V.P. zich bij het door haar te voeren beleid zou moeten laten leiden of inspireren door de algemene beginselen van wijsgerige en confessionele aard, voorzoverre deze relevant zijn voor het leven van de mensen in de staat en in de gemeenschap der volkeren.

die zich aan ons voordoen? Het zou namelijk niet zozeer gaan om de grondslagen van de partijvorming als wel om de werking van ons democratisch stelsel zelf.⁷⁾

Niet uit het oog mag echter worden verloren, dat over de betekenis van de confessionele partijgrondslag toch nog wel verschillend gedacht wordt. Prof. Banning bijv. meent in een recente publikatie (3), dat één van de belangrijkste oorzaken van de huidige politieke malaise en van de apathie, die op de politieke democratie in Nederland drukt, gezocht moet worden in de confessionele partijvorming. Drs. A. Hoogerwerf stelt daar in hetzelfde tijdschriftnummer (4) tegenover, dat de grondslag van de partijformatie voor het functioneren van de Nederlandse democratie betrekkelijk irrelevant is.

Bovendien — ook al erkent men dat de wezenlijke oorzaken van deesignaleerde crisis waarschijnlijk elders liggen — *zou een bezinning op de confessionele partijgrondslag met name van de K.V.P., niet gunstig kunnen inwerken op de onderlinge verhouding tussen de politieke partijen en niet nieuwe impulsen kunnen geven aan de K.V.P. als politieke beweging?* In alle betrekkelijkheid lijkt het daarom toch zinvol in te gaan op enkele aspecten van het gestelde onderwerp.

De politieke beweging en levensbeschouwelijke grondslag in het algemeen.

Over dit onderwerp is na de Tweede Wereldoorlog ontzaglijk veel gedacht, geschreven en... getwist! De diepgaande discussie, die in de jaren na 1945 over de „doorbraak” gevoerd is, zal de meeste lezers nog wel goed in het geheugen liggen. Dit alles kweekt niet bepaald de behoefte om wat gezegd en geschreven is nog eens in herinnering te roepen of daar iets aan toe te voegen! Aan de andere kant kan, lijkt mij, aan de kern van de door de doorbraak opgeworpen problematiek ook niet helemaal voorbijgegaan worden, wanneer men zich over de grondslag en de structuur van een politieke partij als de K.V.P. bezint. De doorbraak beoogde in feite een „doorbreken” van het vooroorlogse partijstelsel en was in het bijzonder gericht tegen een partijvorming op de grondslag van een bepaalde godsdienstige belijdenis (de antithese) (5). Deze gedachte vindt men terug in artikel 15 van het beginselprogramma van de P.v.d.A. van 1959 (6). Deze omschrijving bevredigt echter maar ten dele. In de discussie over de doorbraak lijkt namelijk wat op de achtergrond te zijn geraakt, dat zij een dubbele strekking had: de doorbraak probeerde niet alleen een nieuwe grondslag van de partijvorming in het Nederlandse politieke leven te introduceren, *maar zij bood ook aan het Nederlandse socialisme een nieuw onderdak*. Te dikwijls is m.i. uit het oog verloren, dat — ook al erkent men de juistheid van het nieuwe „indelingsbeginsel” an sich — men daarmee nog niet automatisch socialist wordt, en *dat men zich ook op grond van politieke inzichten*

achter de K.V.P. scharen kan! Dit onvoldoende onderscheiden tussen het nieuwe indelingsbeginsel als criterium voor de partijvorming aan de ene kant en de Partij van de Arbeid als socialistische partij aan de andere kant is met name van invloed bij de beoordeling van het slagen van de doorbraak: ik meen, dat erkend moet worden, dat de doorbraak geslaagd is, voor zover zij inderdaad een nieuw criterium voor de partijvorming heeft geïntroduceerd; voor zover echter met behulp van het nieuwe criterium gepoogd is de Nederlandse kiezer voor het democratisch socialisme te winnen, kan niet van groot succes gesproken worden, want, vergeleken met de situatie van vóór 1940, lijkt niet zo erg veel veranderd.

Het toetsen van het nieuwe criterium — los gezien van de P.v.d.A. — aan het traditionele confessionele indelingsbeginsel levert overigens vanuit katholiek gezichtspunt geen enkele moeilijkheid op: dat uit de katholieke levensbeschouwing geen enkele imperatief kan worden afgeleid voor een of andere grondslag van de partijvorming is het intrappen van een open deur. En tegenwoordig is ook iedereen het er wel over eens, dat de wenselijkheid van een partij op levensbeschouwelijke grondslag alleen uit bepaalde omstandigheden van tijd en plaats kan worden afgeleid (7).

Het lijkt daarom interessanter — het abstracte onderwerp van de politieke beweging op levensbeschouwelijke grondslag in het algemeen latend voor wat het is — zijn gedachten te laten gaan over een partij, die als een concretisering daarvan kan worden beschouwd in dit geval de K.V.P., en in dat verband een tweetal vragen nader te bezien:

8 Mag de K.V.P. inderdaad nog als een confessionele partij worden beschouwd?

— Is het wenselijk dit confessionele karakter te behouden?

Mag de K.V.P. nog als een confessionele partij worden beschouwd?

Kan men niet zeggen, dat de K.V.P. in feite geen confessionele partij meer is, en dat de pleidooien voor deconfessionalisering eigenlijk nogal overdreven zijn?

Het begrip „confessionele partij” laat ruimte voor meerdere interpretaties. Tussen de stelling, dat de K.V.P. tot heden *en* principieel, *en* historisch *en* nominaal een confessionele partij is (8), en die, dat de K.V.P. niet meer gebonden is aan Kerk en confessie en open staat voor iedereen (9) ligt een scala van mogelijkheden. Vast staat, dat bepaalde confessionele elementen nog in de K.V.P. kunnen worden aangewezen (10). Daar is in de eerste plaats de naam. Nu kan men over de importantie daarvan van mening verschillen. Dat die niet onderschat mag worden, blijkt uit de reacties in de Internationale Christelijke Vakbeweging in Europa, toen bekend werd, dat de belangrijkste partner van de Europese Organisatie van dit christelijk wereldvakverbond, de Franse C.F.T.C. (Confédération Française des Travailleurs Chrétiens), op een buiten-

gewoon congres zou besluiten het woord „christelijk” in de naam te schrappen (11). Als gevolg daarvan werd gevreesd, dat dit Franse vakverbond geen lid meer zou blijven van het Internationaal Christelijk Vakverbond, waardoor de Europese organisatie van het I.C.V., gelet op de zwakke positie van de christelijke vakbeweging in Italië en West-Duitsland, ineen zou schrompelen tot niet veel meer dan een Beneluxorganisatie, waarvan op E.E.G.-niveau vrijwel geen invloed zou zijn te verwachten. „In bepaalde kringen vraagt men zich dan ook af (12), of het in dat geval niet beter zou zijn zich als christelijke werknemersvakverbonden maar aan te sluiten bij het Internationaal Verbond van Vrije Vakverenigingen (socialistische) in Europa. Binnen het I.V.V.V. zou aan deze vakverbonden dan een bepaalde status toegekend dienen te worden, zodat de invloed in dat geval veel groter wordt dan van een tot Benelux-organisatie ingeschrumpelde Europese organisatie van de I.C.V.”!

Een tweede confessioneel element ligt opgesloten in de bekende zinsnede van artikel 1 van het Algemeen Staatkundig Program: „de K.V.P. staat op de grondslag van de natuurlijke zedewet en de goddelijke openbaring, waarbij zij de uitspraken van het kerkelijk leergezag aanvaardt”. In een iets zwakkere vorm vindt men deze gedachte terug in het werkprogram 1963 (blz. 3): „... de K.V.P. aanvaardt de voorlichting door de Kerk verstrekt over de maatschappelijke en staatkundige beginselen, waaraan de christelijke levens- en wereldbeschouwing ten grondslag ligt.” Het is overigens merkwaardig, dat deze passus zo'n taai leven heeft, want hij lijkt moeilijk verenigbaar met het openstaan van de partij voor niet-katholieken.

Afgezien van beide voorgaande min of meer formele criteria mag tenslotte niet vergeten worden, dat de K.V.P. in feite uitsluitend of in hoofdzaak uit *katholieke* leden bestaat. Bij het Partijbureau in Den Haag zullen heel weinig en vermoedelijk helemaal geen niet-katholieke leden geregistreerd zijn. De openstelling van de partij voor niet-katholieken, die de jonge K.V.P. na de tweede wereldoorlog als een soort doorbraak vanuit de katholieke partij voor ogen stond, is mislukt (13). Het gevolg daarvan is geweest, dat het eenheidskarakter van de partij en daarmee het confessionele karakter weer meer nadruk kreeg.

Het minste, wat derhalve gezegd kan worden, is dat de K.V.P. een sociologisch-confessionele partij is in de door Dondeyne daaraan gegeven zin (14), wanneer namelijk een christelijk geïnspireerde partijformatie in feite met een bepaalde geloofsgroep op vaste wijze samenvalt.

De K.V.P. kan geloof ik, niet beschouwd worden als een confessionele partij in strikte zin, namelijk een, die zich tot doel stelt in de maat van het mogelijke de zogenaamde „thesis” te realiseren (15), al is hier natuurlijk belangrijk, welke visie in de partij bestaat ten aanzien van de theorie van thesis en hypothesis. Ligt echter aan de huidige artikelen 1 en 2, onder c (16) van het Algemeen Staatkundig Program die theorie nog ten grondslag? Daarop wordt straks nog teruggekomen.

Is het wenselijk het confessionele karakter te behouden?

Een pleidooi voor het afleggen van het confessionele karakter door de K.V.P. ontmoet nog wel eens het verwijt, dat daarmee het bestaansrecht van die partij in het geding gebracht wordt, of zelfs dat het gevolg daarvan de liquidatie van de partij zou zijn. Daargelaten het feit, dat de K.V.P. een realiteit is in het Nederlandse politieke leven, die niet weggedacht kon worden, lijkt een dergelijk verwijt ook onbillijk en onjuist. Onbillijk, omdat het bepleiten van de liquidatie van de confessionele elementen ingegeven wordt door het verlangen de K.V.P. een meer bewuste en meer levende *politieke* partij te doen zijn. Een dergelijk verlangen is legitiem, omdat het aansluit bij het standpunt van de partij zelf (17). Onjuist, omdat het pleidooi voor deconfessionalisering van de K.V.P. slechts gericht is op een K.V.P. „in nieuwe stijl” (18). Degenen, die dit verwijt maken, beschouwen de bestaande situatie te zeer als een absoluut gegeven en hebben te weinig oog voor de mogelijke ontwikkeling die overigens al plaats heeft: men vergelijke de K.V.P. van 1964 met de R.K. Staatspartij van voor de oorlog. Zou die ontwikkeling niet verder doorgetrokken kunnen worden? (19) Ik meen, dat men de vraag naar de ontwikkeling in ieder geval niet uit de weg mag gaan.

Vormt het confessionele karakter een „bagage” uit een achter ons liggend tijdperk?

Het verenigen van de katholieke Nederlanders op staatkundig gebied moge aanvankelijk zijn tot stand gekomen om „op te kunnen tornen tegen verdrukkers met de wet in de hand” (20), thans gaat het eerder over de vraag, of het katholieke bevolkingsdeel niet zodanig „op krachten is gekomen”, dat het op het staatkundige plan geen behoefte meer heeft aan de katholieke levensbeschouwing als bindend element van de politieke partij, of anders en precieser gezegd, of de K.V.P. — naast de bestaande maatschappelijke veelzijdigheid — de levensbeschouwelijke gemeenschappelijkheid (21) niet kan verwijderen tot een gemeenschappelijkheid van ethische waardebetrachting, of zo men wil, van zedelijke normen.

Volgens Welvaart, Welzijn en Geluk (22) is de emancipatie goeddeels voltooid. Ook de schoolstrijd in antithetische zin lijkt definitief verleden tijd. Ik meen, dat met name de kamerdebatten over de Mammoetwet dat aangetoond hebben.

Het zou echter onjuist zijn nu als conclusie te trekken — omdat de oorzaken, die tot het ontstaan van de confessionele partijen en van de K.V.P. in het bijzonder aanleiding hebben gegeven, zijn weggevallen — dat die partijen dan ook maar moeten verdwijnen. Men mag het uitgangspunt, het criterium van de partijvorming niet verabsoluteren, dat geldt zowel voor het door de doorbraak geïntroduceerde indelingsbeginsel als voor het confessionele. Bovendien dient, zoals reeds opgemerkt, de ontwikkeling uit te gaan van de realiteit; bespiegelingen over theoretisch

denkbare constructies hebben in het onderhavige geval weinig zin. Aan de andere kant mag men dan ook niet de ogen sluiten voor bepaalde indicaties, die in de omstandigheden hic et nunc liggen opgesloten.

Ik denk in het algemeen aan het feit, dat er in katholieke kring een grotere bewustwording valt waar te nemen inzake de natuurlijke functie van de politieke partij, een politieke beweging te zijn. De noodzaak van uit een vooroorlogse tijd stammende uitgangspunten en doelstellingen van de politieke partijen aan te passen aan de in vergelijking daarmee zo sterk veranderde maatschappelijke constellatie (23), ontmoet dan ook praktisch geen bestrijding meer. Is het in dit verband niet opvallend, dat de jongere generaties vooral behoefte blijken te hebben aan een pragmatische visie op de toekomst? Een fenomeen, dat geen leeftijdsverschijnsel lijkt te zijn, maar eigen aan het denken van deze tijd (24). Ik meen, dat ook de waarde van de vrijheid van politieke keuze hoger geschat wordt en dat men meer oog gekregen heeft voor de nadelen, die verbonden zijn aan een terecht of ten onrechte gemaakte identificatie van geloof en politieke partij. Een duidelijke richtingaanwijzer vormt de grotere openheid in de samenwerking met anderen al enkele jaren bepleit (25) en zijn bekroning vindend in de encycieliek „Pacem in Terris”.

Ik denk echter in het bijzonder aan de nieuwe inzichten op het gebied van de theologie en de wijsbegeerte, die nog heel weinig doorgewerkt hebben in het staatkundig denken, en daarom ook voor een bezinning binnen de K.V.P. belangrijk zijn. Enkele wezenlijke voorbeelden daarvan zullen hier worden aangegeven.

Democratie en godsdienstvrijheid in de verhouding Kerk-Staat.

Democratie wordt in onze tijd meer en meer gezien als een veruit te prefereren ideale wijze van leiding en bestuur, niet alleen op staatkundig, maar op alle terreinen van het leven, zelfs in zo sterke mate, dat democratie thans beschouwd wordt als een zedelijke opgave voor mens en mensheid (26). In dit democratische gemeenschapsideaal is de *verdraagzaamheid* een constituerende bestanddeel geworden (27). Van verdraagzaamheid in eigenlijke zin is echter pas sprake, wanneer het gaat over de vraag welke houding de christen moet aannemen tegenover die levensbeschouwingen, die geheel of gedeeltelijk onwaar zijn. Op welke gronden moet een verdraagzaamheid ten aanzien van deze dwalingen gefundeerd zijn? In het kerkelijk denken kan men hieromtrent twee richtingen onderscheiden: de ene richting stelt dat het wel of niet verlenen van tolerantie bepaald wordt door de situatie in een land; de andere richting fundeert de tolerantie op de waardigheid van de menselijke persoon, zodat tolerantie in alle omstandigheden plicht wordt. Men spreekt over het algemeen van these en hypothese. Men kan echter constateren dat de katholieke theologie en het kerkelijk leergezag steeds meer kiezen voor de absolute argumentatie van de tolerantie (28).

„Naar de christelijke thesis moet de Staat christelijk zijn. Deze Staat

moet de goddelijke zending van de Kerk erkennen; hij heeft de plicht alle voorrechten te eerbiedigen die uit deze zending voortspruiten, inzonderheid het recht van de Kerk haar gezag onvermengd op het haar toebehorende gebied uit te oefenen, evenals haar recht op een voor allen, zelfs de Staat, dwingende wijze te beslissen in alle gemengde zaken voor zover deze tot het natuurrecht of de moraal ressorteren. De hypothese is de toestand voortspruitend uit het feit dat de staatsburgers verschillende godsdiensten aankleven of als gelovigen en ongelovigen verdeeld zijn.” (29). De positieve erkenning van de waarde en rechten van andere levensbeschouwingen wordt daarbij meestal als *pluralisme* aangeduid (30).

Het is duidelijk, dat de katholiek, die kiest voor het democratische ideaal, waaraan die verdraagzaamheid (tolerantie, godsdienstvrijheid) inhaerent is, de these moet afwijzen, want zijn houding kan bezwaarlijk bepaald worden door opportunistische motieven. Hij zou dan terecht van onbetrouwbaarheid worden beschuldigd. De professoren Loeff en Verberne hebben daarop al in de 50-er jaren gewezen (31): „Wanneer een democratie werkelijk wil functioneren, dan moeten de verschillende bevolkingsgroepen in de democratie overtuigd zijn van de trouw van de ander aan het democratisch ideaal. Wanneer een katholiek kiest voor dit democratisch ideaal van godsdienstvrijheid voor ieder op grond van de moraal-theologische motivering, dat men een kwaad mag dulden om een relatief groter kwaad te vermijden, dan gaat men uit van toepasselijkheid van het totaliteitsbeginsel (d.i. de katholieke staat) als de normale toestand, waarvan dan echter in bijzondere gevallen kan worden afgeweken. Het in theorie uitgaan van dat beginsel, dat praktisch niet toegepast kan worden, brengt het zeer ernstige gevaar met zich mede, dat de houding van de katholiek in de politiek zal gaan lijden of aan een tekort aan werkelijkheidszin of aan beginselloosheid.”

De *principiële* erkenning van de verdraagzaamheid wordt bevestigd in „Pacem in Terris”.

Tegelijk met deze ontwikkeling valt er ook nieuw licht op de verhouding Kerk en Staat. Dat de Kerk het tijdelijke niet direct raakt en dat het niet tot de taak van de burgerlijke overheid behoort religieuze belangen direct te bevorderen, wordt thans in de katholieke theologie duidelijker gezien. De Staat heeft ten opzichte van de Kerk slechts één taak, namelijk de Kerk de mogelijkheid geven haar werkzaamheid in deze wereld te verrichten. De Staat kan niet de belangen van de Kerk rechtstreeks verdedigen en de Kerk kan de Staat daartoe ook niet mandateren. De eis dat iedere burger in vrijheid zijn eigen geloofsovertuiging mag kiezen en beleven, wordt door de principes, die de verhouding Kerk en Staat moeten bepalen, niet beperkt, maar opnieuw bevestigd (32).

Het bovenstaande houdt o.a. de afwijzing in van de „these” die nog ten grondslag lijkt te liggen aan het Algemeen Staatskundig Program van de K.V.P. (artikel 2, sub c) (33). In de jaren vóór de oorlog leefde men politiek volop in de gedachtenwereld van de „these”, waarin de noodzaak van een katholieke partij gemakkelijk onder te brengen was.

In dit opzicht is dus een kentering der geesten op theologisch gebied zichtbaar, die op politiek terrein nog afgerond kan worden.

Gewetensvrijheid.

Veronderstel, dat een katholiek kamerlid zijn stem moet uitbrengen over een wetsontwerp, waarvan de inhoud niet in overeenstemming is met bepaalde pauselijke richtlijnen, gegeven in een encycliek, of in een Romeinse toespraak. Het betrokken kamerlid voelt zich na rijp beraad — waarin ook de pauselijke uitspraken hebben meegewogen — in geweten verplicht voor te stemmen, en stemt dus voor. Ik ben er mij van bewust, dat deze constructie enigszins theoretisch aandoet, en ik neem ook aan, dat men met de door het kamerlid gedane keuze instemt. Maar het lijkt zinvol de betekenis van de gewetensvrijheid in het kader van dit artikel te onderstrepen. Niet alleen vanwege de vragen, die artikel 1 van het Algemeen Staatskundig Program van de K.V.P. (...waarbij zij de uitspraken van het kerkelijk leergezag aanvaardt) en — in een iets zwakkere vorm — het Werkprogram 1963 (...de K.V.P. aanvaardt de voorlichting door de Kerk verstrekt...) in dit verband oproepen, maar in het bijzonder, omdat er ten aanzien van de gewetensvrijheid ook een ontwikkeling valt waar te nemen, die het begrip een zinnvollere inhoud geeft. Tussen de opvatting dat het „met betrekking tot katholieken moeilijk is een verschoonbare dwaling aan te nemen, en dat katholieken weten, dat zij de leiding van de Kerk moeten volgen. Zij moeten zelf hun geweten vormen, maar bij deze gewetensvorming hebben zij zich aan de normen te conformeren, die de Kerk voorhoudt,” (34) en die, welke de vrijheid van de mens onderstreept, bestaan meer dan alleen nuanceverschillen. In de laatste visie houdt die vrijheid het recht van de mens in om vrij en naar eigen geweten te beslissen over zijn eigen lot; uit deze vrijheid vloeit voort de plicht en het recht van de mens om zijn eigen geweten te volgen, en aan dit recht en deze plicht beantwoordt de plicht van het individu en van de maatschappij om deze vrijheid en dit zelfbeschikkingsrecht te respecteren. Op de opmerking, dat de dwaling geen recht van bestaan heeft, kan volstaan worden met het antwoord, dat de dwaling iets abstracts is en er bijgevolg van recht geen sprake kan zijn; maar er is sprake van de mens, hij heeft het recht, ook wanneer hij zolang dwaalt, dat hij niet op het rechte spoor terug kan komen! Hij heeft de plicht en dus ook het recht dat zijn onafhankelijkheid door iedereen gerespecteerd wordt.” (35) Dat het geweten de laatste norm van het eigen handelen is (36) onderstreept de *eigen verantwoordelijkheid van de mens op alle levensgebieden, ook op dat van de politiek.*

Het waarheidsbegrip en de „beginselen”.

Het is niet meer in de mode met voorliefde over natuurwet en natuurrecht te spreken. De begrippen zijn voor ons niet meer zo duidelijk (37),

als ze in het verleden leken te zijn. Uit het natuurrecht meende men een scala van onveranderlijke „waarheden” te kunnen afleiden. Het primaire natuurrecht had betrekking op die normen en beginselen, die uit het wezen zelf van de menselijke natuur en de menselijke gemeenschap voortvloeien en die altijd een onveranderlijke gelding hadden onafhankelijk van de omstandigheden, terwijl daarnaast de normen van het secundaire natuurrecht uit de omstandigheden werden afgeleid. Het primaire natuurrecht bestond uit „*abstracte, universele en onveranderlijke waarheden*”, waaraan (uiteraard) nooit getornd kon worden.

Te dien aanzien heeft een belangrijke ontwikkeling plaats. Men denke bijv. aan de nieuwere opvattingen van Plattel en Hoefnagels. Pater Hoefnagels spreekt van „wordend sociaal natuurrecht”, een begrip, dat verwantschap vertoont met de uitdrukking „natuurrecht met progressieve inhoud” van de Franse Dominicaan Renard. Meer in het algemeen is vooral van betekenis het ontdekken en aanvaarden van de „historiciteit” van de waarheid. Te dien aanzien moge ik hier enkele passages citeren, ontleend aan Katholiek Archief van 14.12.1962 (38).

„Wij hebben vanuit een eindig, beperkt, steeds wisselend en historisch standpunt een perspectief op het absolute, dat wij uiteraard nooit in onze macht hebben. In deze zin kunnen wij niet zeggen dat de waarheid *verandert* (dat dus wat vroeger waar was, nu onwaaar zou kunnen zijn), zelfs onze affirmatie van de waarheid verandert of veroudert niet, maar de *perspectieven van waaruit* wij de waarheid benaderen veranderen en wisselen voortdurend; en zo *groeit* onze kennis innerlijk. Zo zijn al onze menselijke kennissen in hun ordening op het absolute tevens perspectivistisch gekleurd. Maar uit het feit dat wij ons van dit „perspectivisme” bewust zijn blijkt tevens dat wij ontstijgen aan het relativisme. Wij hebben geen „*conscience survolante*”, geen bewustzijn dat, boven alle betrekkelijke standpunten uit, de objectieve werkelijkheid zou kunnen overschouwen. Nochtans is deze laatste opvatting nog steeds de zienswijze die men zich in vele scholastieke milieus over de waarheid vormt. Het gevolg hiervan is dat men andersluidende inzichten vaak verwart met relativistische tendenzen die er metterdaad in het moderne denken aanwezig zijn. Uit het perspectivisme van onze nochtans op de absolute werkelijkheid gerichte en daardoor ook genormeerde kennis blijkt tegelijkertijd dat het menselijk waarheidsinzicht nooit zal leiden tot een volstrekte eensgezindheid. Voorwaarde om te komen tot de grootst mogelijke eensgezindheid is zodoende een houding waarbij wij, in en bij onze waarheidsaffirmatie, open en ontvankelijk blijven voor het waarheidsgehalte in de zienswijzen van anderen. Bovendien is onze tijd tot een genuanceerder inzicht gekomen in „de meerdimensionaliteit van de menselijke waarheidswereld” (zie A. Dondeyne, *Geloof en Wereld*, Bilthoven-Antwerpen 1962, blz. 147 vv). „Zo is er o.m. de waarheid van de alledaagse praktische wereld, de waarheid van de moderne positieve wetenschap, de waarheid die de wijsbegeerte nastreeft;

en eindelijk, de waarheid die wij in het religieus geloof bereiken en liefhebben" (1.c.; blz. 148). Aldus blijft b.v. de waarheid van de positieve wetenschappen binnen de wereld van *wat verschijnt*. Deze wetenschappen houden zich dus slechts bezig met de controleerbare aspecten van de werkelijkheid. Daaruit volgt ook dat deze wetenschappen niet de hele werkelijkheid bestrijken, en zich dan ook niet kunnen aandienen als vervanging van metaphysische en religieuze waarheden. Maar ook zal wie overtuigd is van zijn metaphysische en religieuze waarheidsaffirmaties, deze niet zomaar mogen uitspelen tegen de deelwaarden van de positieve wetenschappen. De eerste houding zou leiden tot „dogmatiserend positivisme” en sciëntisme, de tweede tot een „religieus dogmatisme” dat andere waarheidsniveau's loochent. In het waarheidsprobleem moeten wij dus rekening houden met de meer-dimensionaliteit van de waarheid die niet tot één waarheidstype kan herleid worden. Ook deze opvatting is nog niet algemeen doorgedrongen in alle katholieke milieus.”

Parallel hiermee lopen in de theologie nieuwere opvattingen over de zgn. dogma reïnterpretatie. „Daarin vervalt niet een gedeelte van de aanvankelijke geloofsbetekenis, maar wordt de aanvankelijke betekenis, die confuus vergroeid zat in een historisch geconditioneerde inkleding, daarvan losgemaakt. Dat kan gebeuren door de geloofsinzichten te zuiveren van een verouderde franje van voorstellingen waarin het dogma ligt opgesloten, maar ook door het dogmatische begrip zelf, voorzover zij de heilsrealiteit direct-waarachtig zij het niet uitputtend uitdrukt, meer genuanceerd gaat voorstellen. juist omdat onze kennis „perspectivistisch” is en dus vanuit een bepaald standpunt de heilswerkelijkheid benadert, kan dit intact blijvende inzicht vanuit andere standpunten als het ware geïntegreerd worden in een hoger inzicht of aangevuld door complementaire waarheden. Wat eens waarlijk tot dogma werd verklaard, kan dus nooit meer ongedaan gemaakt worden, het kan wel geïntegreerd worden in nieuwere inzichten waarin het, zij het wellicht in een ander perspectief, zichzelf overleeft. Alleen moet hierbij in het oog gehouden worden, dat de nieuwe inzichten niet als een „aanhangel” extrinsiek worden toegevoegd aan de oude bepalingen, maar dat de oude verworven waarheden in de nieuwe worden omgedacht. *Deze inzichten, die men vrijwel algemeen aanvaard kan noemen in de West-Europese theologische wereld, worden nochtans niet aanvaard door een hele strekking in de Scholastieke Theologie, die de menselijke kennis sterk conceptualistisch blijft opvatten, en de onveranderlijkheid van de waarheid verwacht met een representatienistische opvatting van de menselijke begripelijkheid.*”

Het ligt voor de hand, dat de betekenis, die aan het begrip „beginsel” wordt gegeven sterk zal verschillen naargelang de „oude” of de nieuwere opvatting het uitgangspunt is. „Vroeger” werd het recht op privé-eigendom als een primair natuurrechtelijk beginsel aangemerkt, dat nooit mocht worden aangetast. Dat men door een dergelijke rationeel-statische bena-

dering gedwongen werd achter de feiten aan te lopen, heeft de praktijk laten zien. Erger is echter, dat door die benadering de kern van het „oude beginsel”, of zo men wil, het „ideaal” dat daarin verankerd lag, namelijk de dienstbaarheid van de stoffelijke wereld aan de mens, niet meer gezien werd. Immers daardoor werd het antwoord op de vraag, hoe die dienstbaarheid van de stoffelijke wereld in de gegeven tijdsperiode gerealiseerd zou moeten worden, in feite onmogelijk gemaakt. Er rust dan ook een zware hypotheek op het begrip „beginsel”, en het ware wellicht beter dit woord zo min mogelijk te gebruiken, en meer te proberen het oude ideaal op *onze* werkelijkheid te projecteren. Dit geldt nog meer wanneer het gaat over „politieke beginselen”, welke woorden eigenlijk een contradictio in terminis vormen. Is immers niet ieder politiek beginsel naar het woord van Burke, afhankelijk van de omstandigheden? Ook hier gaat het er au fond om een ideaal te projecteren en telkens *opnieuw* te projecteren op de steeds wisselende werkelijkheid, om een „effort de vérité” zoals de voorzitter van het Franse C.F.T.C. het noemde, d.w.z., *dat men de realiteit onbevooroordeeld onder ogen moet zien en moet trachten te beantwoorden aan de eisen, die zij stelt*. Het schijnt wel, dat de katholieken speciale moeilijkheden hebben, wanneer het gaat over politieke beginselen. Van nature ertoe geneigd dogmatisch te werk te gaan, zien zij niet alleen vaak beginselen, wanneer die helemaal niet zo duidelijk zijn, maar zij menen ook dikwijls, dat uit hun geloof bepaalde *politieke* beginselen kunnen worden afgeleid. Ook de K.V.P. staat nog op dit standpunt. In het werkprogram 1963 heet het (blz. 3): „De K.V.P. streeft een politiek na, die voortvloeit uit maatschappelijke en staatkundige beginselen, waaraan de christelijke levens- en wereldbeschouwing ten grondslag ligt...”. Een amendement om deze passus te schrappen, omdat daarin een dubbel misverstand ligt opgesloten (als zouden er strikt genomen staatkundige „beginselen” zijn, die uit de christelijke wereldbeschouwing voortvloeien, en als zouden anderzijds die beginselen een *pas-klare* politiek opleveren), werd door de Partijraad eind 1962 verworpen.

Een „effort de vérité” van de partij lijkt te dien aanzien zinvol. Dit betekent echter veel meer dan een wijziging van bijv. het werkprogramma; *een heroriëntatie op dit punt veronderstelt een doorwerken in de partij van de hiervoor geschetste nieuwe wijsgerige en theologische opvattingen*.

Conclusie.

Het komt mij voor, dat het voorgaande een aantal aanknopingspunten bevat voor een deconfessionalisering van de K.V.P., die naar ik hoop (want daar gaat het mij au fond om) positief kunnen bijdragen aan de plaatshebbende gedachtenvorming.

Zou men met een deconfessionalisering niet een stuk dichtter bij de verwezenlijking komen van wat Prof. Romme indertijd de „ideale doorbraak” noemde (39)?

Dat het accentueren van het zijn van politieke beweging de K.V.P. stemmen kan kosten zou als consequentie aanvaard moeten worden (40).

Daar kan dan echter winst van niet-katholieke kiezers tegenover staan, zeker als men het zou aandurven de huidige ondoorzichtige situatie — ondoorzichtig, omdat de kiezer niet kan kiezen voor een beleid, maar slechts op een algemeen program (41) — te doorbreken door inderdaad een *bepaalde* politiek aan de kiezers voor te leggen, hetgeen zou betekenen, dat men het aandurft de prioriteiten voor een komende periode vóór de verkiezingen aan te duiden.

(1) „Politiek zonder ideologie” K.S.M. augustus 1963 — (2) „Politiek en ideologie” — „Politiek”, maart 1964.

(3) Dr. S. Couwenberg in „Oost-West”, maar 1964. „Oost-West” april 1964, blz. 50/51.

(4) blz. 60/61.

(5) Dr. H. M. Ruitenbeek omschrijft de doorbraak in zijn bekende boek „Het ontstaan van de Partij van de Arbeid” als volgt: „Het verlangen naar politieke samenwerking in één breed politiek verband van personen met een geheel verschillende wereld- en levensbeschouwing doch gelijkgezind in concrete politieke opvattingen”.

(6) „Artikel 15. — De partij acht partijvorming op grondslag van een godsdienstige belijdenis — waartoe de vrijheid uiteraard gewaarborgd dient te zijn — als beginsel verwerpelijk en in de huidige Nederlandse verhoudingen schadelijk. Het streven alle geloofsgenoten ondanks uiteenlopend politiek inzicht aan zulk een partij te verbinden, belemmert een zuiver functioneren van de politieke wilsvorming”.

(7) Het spreekt vanzelf, dat het niet voldoende is zich te beroepen op de bestaande omstandigheden tout court: een dergelijk beroep moet met concrete argumenten waargemaakt kunnen worden. Natuurlijk mag een beroep op de omstandigheden hic et nunc niet zo gehanteerd worden, dat confessionele partijvorming onder n'importe welke omstandigheden dus altijd wenselijk wordt, want dan zou in feite een *beginsel* van confessionele partijvorming langs een achterdeur geïntroduceerd worden, en zoals gezegd, volgens katholiek gezichtspunt bestaat een dergelijk beginsel niet.

(8) Fons Hermans in „Vrij Nederland” van 10.8.1963.

(9) Dr. W. de Kort in de Volkskrant van 2 en 9 mei 1963.

(10) Cfr. Drs. W. J. G. M. Gielen in „De Tijd-De Maasbode” van 30 mei 1963.

(11) Men weet, dat het C.F.T.C. intussen besloten heeft de „C” te schrappen.

(12) Zo voegde het Politiek Overzicht van de K.V.P., no. 32/33 van 1963 hieraan toe.

(13) Dr. L. A. H. Albering in het Katholiek Staatskundig Maandschrift van februari 1960, blz. 498.

(14) „Geloof en Wereld” blz. 236.

(15) t.a.p. blz. 234.

(16) Artikel 2, onder c: „In ontstaan en voortbestaan afhankelijk van de Schepper, moet ook de Staat tot het Scheppingsdoel bijdragen en bijgevolg God erkennen en dienen, met name door in wetgeving en bestuur Gods wet tot operste richtsnoer te nemen.”

(17) Mr. P. J. M. Aalberse op de Jaarvergadering 1963 van het Centrum voor Staatskundige Vorming; „de partij wil een politieke beweging zijn. . .”

(18) Cfr. Dondeyne t.a.p. blz. 239: „Het gaat niet om het bestaansrecht van de bestaande confessionele partijen, maar om de noodzaak van de confessionalisering van de politiek.”

(19) Ook Dr. Hahn duidt in zijn eerder genoemde artikelen aan, dat hij instemt met de deconfessionalisering van de politieke partijen. Hij maakt alleen een onderscheid met de destructie van de ideologie in de politiek als nieuw fenomeen, die hij betreurt.

- (20) Cfr. Prof. Rogier in zijn rede te Nijmegen op 30 mei 1964.
- (21) Prof. Romme op 29.3.1960 te Nijmegen: „Aan de K.V.J. kleeft het minus van de levensbeschouwelijke eenzijdigheid. Hier staat het plus tegenover van de veelzijdigheid der maatschappelijke opvattingen in de partij (volgens het verslag in de N.R.C. van 30.3.1960).
- (22) Deel II, blz. 140.
- (23) Cfr. Prof. F. Duynstee in „De Tijd-De Maasbode” van 5 januari 1963.
- (24) Cfr. Prof. R. Kwant in zijn rede op het 3de lustrum van het Centrum voor Staatskundige Vorming in 1960: „De wijsbegeerte van vandaag beschouwt de mens als een „hebben te zijn”, als drager van een taak, en daarom heeft zij de toekomst in sterke mate in haar belangstellingsveld betrokken.”
- (25) Het rapport van de St. Willibrord Vereniging over „Openheid en geslotenheid van de Katholieken in de wereld” (1957); Het Nederlands Episcopaat: „De Katholieke sociale organisaties in deze tijd” (1960); Welvaart, Welzijn en Geluk, Deel I, blz. 128, Deel II, blz. 139 (1960).
- (26) Prof. J. van Bostel: „Democratie en menselijke verhoudingen” in „Menselijke verhoudingen” blz. 89, Bussum 1955.
- (27) Prof. A. Dondeyne t.a.p. blz. 215.
- (28) Ontleend aan Katholiek Archief, Capita Selecta, 9-23 augustus 1963, blz. 822.
- (29) Prof. R. Houben: „Christenen en politieke doctrine, sterkte en zwakheden”: „Tijdschrift voor Politiek” van 31.12.1962, blz. 19.
- (30) Cfr. Prof. L. Schlichting in „De Linie” van 5.11.1960.
- (31) „Katholicisme, verdraagzaamheid en democratie naar Nederlandse verhoudingen.” Centrum voor Staatskundige Vorming” 1950, blz. 10.
- (32) Ontleend aan Katholiek Archief t.a.p. blz. 845.
- (33) Zie voetnoot (16).
- (34) Prof. W. Duynstee C. ss R. in „De Tijd-De Maasbode” van 11 juni 1963.
- (35) Rede van Kardinaal Bea bij de Agape van „Pro Deo”, Katholiek Archief 1963, blz. 210.
- (36) Publikatie van het Nederlandse Episcopaat van 10.8.1963, Katholiek Archief 1963, blz. 938.
- (37) Mgr. Bekkers in „De Nieuwe Linie” van 17.8.1963. Vergelijk ook Prof. R. Kwant in „Mens en Kritiek” blz. 124: „Wij zijn bevreesd geworden voor de term „natuurwet”, omdat vaak als natuurwet werd gepresenteerd wat slechts de vastlegging was van feitelijke bestaanspatronen.”
- (38) Katholieke Archief, no. 50, Capita Selecta: „Het waarheidsbegrip en aanverwante problemen”, blz. 1170 en 1178/1179.
- (39) Prof. Romme in het Katholiek Staatskundig Maandschrift van mei 1952: „De uitbreiding der Katholieke eenheidspartij tot niet-katholieken is eigenlijk het ideaal. Zo'n politieke groepering van alle katholieken tesamen met die niet-katholieken, die toch onze zedelijke beginselen onderschrijven, is beter dan wat wij hebben in de K.V.P. Maar voor dit betere is de toestand nog niet rijp. Maar wij moeten er heen. Dat wij aan de ideale doorbraak nog niet toe zijn, bewijst de praktijk. De K.V.P. staat open voor niet-katholieken, maar hoevelen stappen door deze open deur? Er zijn er genoeg, die roepen „kom bij ons” — maar wie roept er „ik kom bij U?””
- (40) Pater Stokman in een interview in „De Maasbode” van 14.9.1945 (ontleend aan „Socialisme in de branding” 1952, blz. 23/24): „Het program moet primair zijn, niet de omvang van de organisatie of het aantal stemmen. Terwille van het program moeten wij zulke kleine groepen durven afschrijven.”
- (41) Prof. L. Schlichting op de Jaarvergadering van het Centrum voor Staatskundige Vorming op 23.5.1964 te Nijmegen.

Politieke kanttekeningen

Discussie over politieke samenwerking

Er hebben de laatste tijd weer een aantal gebeurtenissen plaats gevonden, welke het vraagstuk van de politieke samenwerking nog weer eens in de schijnwerpers hebben geplaatst.

In discussies op afdelingsvergaderingen der K.V.P. wordt door werknemers nogal eens een ongerustheid geuit over de mogelijkheid van een voldoende effectief christelijk-sociaal beleid bij de huidige regeringscombinatie. Met name de VVD zou remmend werken en Minister Veldkamp zou onvoldoende kansen krijgen zijn sociaal program te realiseren. Onomwonden wordt dan wel eens uitgesproken, dat wij maar zo spoedig mogelijk een einde moeten maken aan de huidige samenwerking en een samenwerking met de Partij van de Arbeid zouden moeten nastreven, ook nog in deze parlementaire periode.

Die gedachte aan de wenselijkheid van een tussentijdse crisis wordt zeker niet gedeeld op de Oudenoord. In een interview met de scheidende NKV-voorzitter heeft De Nieuwe Linie kunnen constateren, dat de heer Middelhuis niets voelt voor een tussentijdse crisis. Er staan belangrijke zaken op het spel zoals de arbeidsongeschiktheidswet, de wet op de zware geneeskundige risico's en de optrekking van de AOW tot een sociaal minimum. Hoewel de heer Middelhuis, volgens dit interview, bij de Kabinetsformatie mogelijk aan een andere combinatie de voorkeur gegeven zou hebben, meent hij, dat een crisis maar vertragend zou werken op realisatie van deze belangrijke zaken. Hij zou in deze vierjarige periode geen verandering in de huidige situatie wensen, tenzij er een groot punt komt, waarop het Kabinet breekt. Hij spreekt in het bedoelde interview over kansen die gegeven moeten worden aan „jonge, frisse, bekwame kerels” die zitten op Financiën, Economische Zaken, Sociale Zaken en Volkshuisvesting.

„Geachte zijde”.

Een andere zaak, welke de aandacht gevraagd heeft is het verschijnen van enkele artikelen in „De Gelderlander”. Anonieme artikelen van „geachte zijde”. Uitgaande van de vertrouwenscrisis tussen katholieken en protestanten, ontstaan rond de kwestie Irene, werd de vraag gesteld of men niet tot een andere politieke samenwerking moest komen, waarbij vooral de

gedachte uitging naar een combinatie KVP-PvdA onder leiding van Minister Veldkamp. Een merkwaardige redenering om daar de Irene-kwestie en de „vertrouwenscrisis” tussen katholieken en protestanten als uitgangspunt voor te nemen! Terecht merkte „De Tijd” op, dat de Irene-kwestie toch ook nog wel enkele polemieken tussen KVP en PvdA veroorzaakt had. In wezen richtte het Geldlander-artikel zich tegen de samenwerking met de VVD, omdat in deze samenwerking een onvoldoende christelijk-sociaal beleid gevoerd zou kunnen worden. Niet geheel onschuldig aan die gedachte waren de vele polemieken, welke in de publiciteit, in vergaderingen en bij demonstraties gevoerd werden rond de optrekking van de AOW en de geruchten, welke de ronde deden, dat Minister Veldkamp in het Kabinet zoveel tegenstand zou ondervinden, dat hij daar een soort uitzonderingspositie zou bekleden.

„De Telegraaf” fulmineerde hevig tegen het Geldlanderartikel en suggereerde zelfs, dat Minister Veldkamp er achter zou zitten.

„Fakkeldragersdag”?

Mede aanleiding tot de onrust rond de AOW-kwestie, welke tot een criterium werd gemaakt ten aanzien van een al dan niet sociaal beleid, vormde het feit van het SER advies over deze zaak, hetwelk niet eensluidend was, maar uit drie opvattingen bestond. Mr. Geertsema, de liberale fractievoorzitter nam een stellig standpunt in op het VVD congres in Eindhoven, dat op zich weer aanleiding werd tot stromen geruchten en speculaties.

Dat Eindhovens Congres van de VVD vormde op zich een spectaculaire gebeurtenis rond de vraag van de politieke samenwerking. Door meerderen werd de stevige taal, welke de heer Geertsema daar bezigde, op het eerste gehoor aangevoeld als een soort preludium op een komende boedelscheiding, in de geest als van de bekende „Fakkeldragersdag” van de PvdA in 1958. Nadere beschouwing leerde dat de heer Geertsema meer de bedoeling gehad schijnt te hebben de ontevreden in zijn Partijkader een hart onder de riem te steken. Die ontevredenheid onder het VVD kader was niet geheel onbegrijpelijk, aangezien van de typische VVD desiderata nog weinig terecht was gekomen in de huidige regeerperiode. Bovendien brachten de conjuncturele omstandigheden, welke optraden kort na de Kabinetsformatie, de noodzaak mee van een nogal vergaande overheidsbemoeiing met het economisch leven, hetgeen nu niet direct behoort tot de hartewensen van de VVD. Het moet tot de eer van de VVD Ministers gezegd worden, dat zij de noodzaak van een dergelijk beleid in het algemeen belang erkennend, de verantwoordelijkheid daarvoor hebben mee willen dragen.

Ook moet het tot de eer van de VVD Fracties in de Eerste en Tweede Kamer gezegd worden, dat zij, weliswaar met licht bloedende harten, het de Regering niet onmogelijk gemaakt hebben dit noodzakelijke beleid te voeren. De VVD fractie in de Tweede Kamer heeft bijvoorbeeld wel tegen de prijzenwet gestemd (en de heer Geertsema heeft dit wapenfeit dan ook

luidkeels bezongen in Eindhoven) maar men heeft aan het tegenstemmen geen consequenties verbonden voor het voortbestaan van het Kabinet, en derhalve daardoor dit onderdeel van de conjunctuurpolitiek mede mogelijk gemaakt. Ook heeft de VVD medegewerkt aan realisatie van andere aspecten van sociaal beleid als door de overige regeringspartijen voorgestaan.

Practisch mogelijk gebleken

Bestaat er voor de KVP nu werkelijk een gerede aanleiding om verbreking van de huidige politieke samenwerking op dit moment te overwegen?

Uitgangspunt voor de keuze van partners is voor de KVP steeds geweest, dat de KVP bereid is tot politieke samenwerking met iedere democratische partij, die — zich met ons zijn minderheidspositie bewust — bereid is een program te realiseren, waarin geen punten voorkomen, welke met onze beginselen in strijd zijn en waarin een voldoende aantal voor ons wezenlijke punten zijn opgenomen. Tot die wezenlijke punten behoren ongetwijfeld bepaalde desiderata ten aanzien van een christelijk sociaal beleid.

Toen de Partij van de Arbeid in 1959 zich buiten spel plaatste is een Kabinet tot stand gekomen, waarin naast KVP, AR en CHU ook VVD ministers zitting hadden. Ook bij het eerste optreden van het Kabinet De Quay is bij herhaling twijfel geuit over de vraag of deze combinatie wel behoorlijk christelijk sociaal beleid mogelijk zou maken. Men herinnere zich de reacties rond de eerste sociaal-economische nota van het Kabinet de Quay.

Tijdens de parlementaire periode sloeg die twijfel geleidelijk aan om in zekerheid, dat in Nederland ook zonder socialisten een goed en verantwoord sociaal beleid gevoerd kon worden. De eindbalans was zelfs zeer gunstig. Minder tevredenheid bestond met name over het woningbouw-beleid.

De verkiezingsuitslag van 1963 sprak voor zich.

Hoewel men bedenkingen kan hebben tegen bepaalde facetten van de Kabinetsformatie 1963 mocht men op grond van de opgedane ervaringen toch niet met recht en reden twijfelen aan de reële mogelijkheid van een voortzetting van de lijn van het beleid van het Kabinet de Quay op sociaal gebied in een zelfde soort samenwerking. De heer Vondeling heeft — hoewel hij begrijpelijk bezwaren had tegen bepaalde aspecten van de Kabinetsformatie — begrip getoond voor de feitelijke keuze van de KVP.

Voorlopige balans bevredigend

Hoewel men van de ervaringen met het Kabinet de Quay wel het een en ander had kunnen leren, is het op zich niet onbegrijpelijk, dat het hernieuwd samengaan met de VVD opnieuw vragen oproep over de mogelijkheid van voldoende kansen voor een verantwoord sociaal beleid. Maar het antwoord op die vragen kan alleen gegeven worden op grond van de praktijkervaringen.

Het Kabinet Marijnen regeert nog slechts een jaar en het is dus nog te vroeg om een balans op te maken.

Toch zijn er in de periode tot nu toe voldoende indicaties om vooralsnog geen negatief antwoord te geven op de vraag of in de huidige combinatie het sociaal beleid, zoals wij dat willen zien, zijn kansen krijgt. Wij noemen bijvoorbeeld:

- a. Het Regeringsprogram zelf, waarin deze desiderata zijn opgenomen.
- b. De vernieuwde en van fantasie en doorzettingsvermogen getuigende aanpak van het woningbouwbeleid.
- c. Het conjunctuurbeleid, waarbij ondanks alle moeilijkheden, toch bereikt kon worden, dat de forse loonsverhogingen —ondanks de o.a. daardoor veroorzaakte prijsstijgingen — zeker vooralsnog een reële welvaartsvermeerdering voor de werknemers betekende.
- d. De oplossing, welke de Regering gekozen heeft voor de optrekking van de AOW tot een sociaal minimum.
- e. De aanpassingen van de uitkeringen van diverse sociale verzekeringen.
- f. De plannen ten aanzien van de arbeidsongeschiktheidswet en de wet op de zware geneeskundige risico's.
- g. De uitbreiding van de Kinderbijslagwet voor zelfstandigen.
- h. De aangekondigde belastingverlaging, waarin zowel de optrekking van de vrijstelling aan de voet als de verzachting van de progressie is opgenomen.

Geen alternatief van de P.v.d.A.

Men kan in het licht van dit alles begrip hebben voor de door de heer Geertsema uitgesproken bezorgdheid op het VVD congres. Wanneer men daarbij betreft de critiek van de voorzitter van het CSWV op het sociale beleid van de Regering dan is het toch zeker wel duidelijk, dat van een tekort „aan sociaal beleid” niet gesproken kan worden. De Partij van de Arbeid is dan ook volledig in gebreke gebleven om met een reëel alternatief te komen; het initiatief-wetje Vondeling kan men tenminste moeilijk als iets wezenlijks en als een werkelijk alternatief beschouwen.

Te eenzijdig?

Van de zijde van de middenstand en van de werkgevers bestaat enige critiek op het beleid van deze Regering. Op zich is dit ook reeds een bepaalde indicatie. Daartegenover staat, dat men zich met middenstand en werkgevers terecht kan afvragen of het prijsbeleid wel in alle opzichten beantwoordt aan de eisen, welke in conjunctuurmoeilijkheden als welke wij thans beleven, gesteld mogen en moeten worden. In conjunctuurmoeilijkheden van de aard als de huidige is echter altijd een sterkere bemoeiing van overheidswege noodzakelijk en dit zal altijd critiek uitlokken van de betrokkenen. Het is echter een eis van het algemeen belang. Bij niet hono-

rering van die eis zal het bedrijfsleven zelf het eerste slachtoffer zijn. Maar men kan discussiëren over de vraag of alle getroffen maatregelen wel noodzakelijk en doelmatig zijn. De KVP fractie heeft zich bij bepaalde gelegenheden dan ook genoodzaakt gezien van bepaalde maatregelen de scherpste kanten af te slijpen. Een kritisch volgen van het prijsbeleid naar twee kanten blijft noodzakelijk.

Voor de hand liggend

In zijn algemeenheid kan men zeggen, dat in een periode van moeilijke conjuncturomstandigheden, waarbij verdergaande overheidsbemoeiingen met het bedrijfsleven noodzakelijk zijn — ook vanuit de gedachtengang van de KVP — een samenwerking met de PvdA meer voor de hand ligt, gezien het karakter van de PvdA politiek. Ook kan men stellen, dat in een periode, waarin de conjuncturomstandigheden minder gecompliceerd zijn en de overheid — ook gezien vanuit de gedachtengang van de KVP — zich van beperkingen van de vrijheden van het bedrijfsleven zoveel moet onthouden als in verband met het algemeen belang mogelijk is, een samenwerking met de VVD meer voor de hand ligt, gezien het eigen karakter van de VVD politiek.

Men dient zich echter te herinneren, dat in 1958 de moeilijkheden met de PvdA tot een hoogtepunt kwamen, vooral juist omdat de KVP niet bereid was verdergaande beperkingen van de vrijheden te laten voortbestaan omdat de na-oorlogse conjuncturomstandigheden wezenlijk gewijzigd waren en het dieptepuntje van de bestedingsbeperking 1956 weer overwonnen was. De PvdA had immers in deze gehele ontwikkeling van de na-oorlogse conjunctuur tot de welvaartspositie van 1958 mede-verantwoordelijkheid dragend voor het beleid, steeds maatregelen moeten treffen — en tot zijn eer moet gezegd worden, dat de PvdA die verantwoordelijkheid heeft willen dragen — welke op den duur tot ontevredenheid van de achterban leidde, omdat een aantal oude socialistische ideeën daar beslist nog niet met de wijziging van het beginselprogram uit hart en geest van de oude trouwe socialisten gebannen waren.

Moeilijk verteerbaar

Het is begrijpelijk, dat het voor de VVD achterban moeilijk te verteren is, dat men, zo kort na het optreden van het Kabinet Marijnen geconfronteerd werd met conjuncturomstandigheden, welke verdergaande overheidsbemoeiing noodzakelijk maakten. Ook oude en traditionele liberale ideeën vinden, ondanks gewijzigde beginselprogramma's, in de practijk van de dagelijkse politiek slechts moeizaam een kalm en gedragen sterfbed. Zoals gezegd, is de rede van de heer Geertsema op het VVD congres in dit licht gezien, begrijpelijk.

Maar toch hebben noch de VVD Ministers noch de VVD Fracties tot nu toe werkelijk aanleiding gegeven te veronderstellen, dat men de ver-

antwoordelijkheid voor het thans noodzakelijke beleid niet wenst te dragen, ondanks het feit, dat dit de VVD achterban van nature niet ligt.

Daarbij dient aangetekend, dat men toch mag verwachten, dat de huidige conjunctuurmoeilijkheden overwonnen zullen worden. Dan zal er weer een periode aanbreken, waarin grotere vrijheden voor het bedrijfsleven weer geboden zullen zijn. Wanneer de periode aanbreekt zou het ook voor de KVP om zijn doelstellingen te bereiken wel eens gemakkelijker kunnen liggen, dat de samenwerking met de VVD gekozen is boven die met de PvdA, gezien de ervaringen van 1958. Zeker ook, wanneer de VVD bereid blijft, zoals zij dat tot nu toe geweest is, ook ten aanzien van andere sociale desiderata positieve medewerking te blijven verlenen.

De structurele vraagstukken

Men mag deze kanttekeningen niet zien als een pleidooi voor een blijvende samenwerking met de VVD. De KVP zal steeds kritisch het beleid en de mogelijkheden tot maximale realisatie van zijn desiderata als criterium moeten blijven hanteren.

Dat geldt niet alleen ten aanzien van de welvaarts politiek, conjunctuurpolitiek en de meer incidentele sociale desiderata. Dat geldt met name ook ten aanzien van de grote structurele vraagstukken op het gebied van de sociaal-economische democratie.

Er zijn argumenten aan te voeren, dat deze laatste beter realiseerbaar zouden kunnen zijn in samenwerking met de Partij van de Arbeid. Maar hoewel in die kringen een evolutie in opvattingen dienaangaande waarneembaar is, mag men zich toch ook wel herinneren en realiseren de taaierheid van bepaalde traditionele instellingen.

Er zijn ook argumenten aan te voeren, dat zij beter realiseerbaar zouden kunnen zijn in samenwerking met de VVD, mede met het oog op de elementen van persoonlijkheidsontwikkeling, welke in deze structuurvraagstukken zitten; maar ook geldt voor de VVD de taaierheid van bepaalde traditionele instellingen.

Voor ons staat vast, dat deze structuurvraagstukken tot een oplossing gebracht moeten worden. De concrete mogelijkheden zullen beslissend moeten zijn voor de keuze van de partner.

Veronderstellingen door de feiten gelogenstraft.

Geen pleidooi dus voor een blijvende samenwerking met de VVD. Ook geen pleidooi voor een toekomstige samenwerking met de PvdA. Maar anderzijds wil deze kanttekening wel aantonen, dat er momenteel geen enkele indicatie is op grond waarvan men de kort geleden op tafel geworpen twistappel over de wenselijkheid om het nu maar tot een crisis en tot een changement du décor te laten komen, gretig moet aanvaarden en er stevig in moet bijten. Die appel bevatte als onechte pitten een aantal veronderstellingen, welke door de feiten gelogenstraft zijn.

Dat is dan ook in de publiciteit wel duidelijk geworden. Men heeft dit appeltje, dat van „geachte zijde” op tafel werd geworpen eerst erg serieus genomen, vervolgens kritisch bekeken en het toen maar gelegd waar het hoorde te liggen: in de vergeethoek, afdeling onnutte zaken.

Voor ons mag het daar blijven liggen. Uiteraard volgen wij de feiten kritisch en zullen op grond daarvan moeten oordelen en handelen. Maar dan de werkelijke feiten.

W.P.

Een tweede randstad Holland in ontwerp

door dr. C. Miermans

De voornaamste doelstellingen van het ruimtelijk beleid in ons land zijn: het verruimen van de economische ontwikkelingsmogelijkheden, het betrekken van de achtergebleven delen van ons land in de economische en demografische ontwikkeling en de verhoging van hetgeen met een weinig fraai modewoord genoemd wordt „de leefbaarheid” zowel van de dicht- als van de dunner bevolkte delen van ons land.

Mede dank zij dit beleid is de afgelopen jaren een niet onbelangrijk deel van de groeiende economische bedrijvigheid verlegd naar gebieden buiten het westen des lands. Met name delen van het zuiden en oosten vertonen een versnelling in economische ontwikkeling, gepaard met een groeiende bevolkingsdichtheid, die op hun beurt ook „de leefbaarheid” van die gebieden hebben verhoogd.

Een en ander heeft echter niet tot gevolg gehad dat de groei in het westen en speciaal in de zgn. Randstad Holland tot stilstand is gekomen. Uiteraard niet, want de beide Rijnmondingen bieden unieke mogelijkheden voor scheepvaart, handel en industrie. Vooral zware industrieën vertonen de tendens zich van de grondstofgebieden en de streken met een arbeidsreserve te verplaatsen naar diepe zeehavens. Waterweg- en Noordzeekanaalgebied bieden dan ook mogelijkheden die uniek zijn in deze zin, dat ze elders in ons land niet of niet in die mate aanwezig zijn. Het ligt dus voor de hand er van uit te gaan, dat de economische en demografische ontwikkeling van de Randstad zich in de toekomst zal voortzetten.

De Randstad Holland groeit verder dicht

Honderden miljoenen guldens worden — terecht — uitgetrokken voor de verbeteringen van de toegangen van Waterweg en Noordzeekanaal, voor de uitbreiding van havens en industrieterreinen, voor de verbindingen met het achterland en voor het aanleggen van nieuwe woongebieden. Bij de ruimtelijke vormgeving worden thans — overigens in alle delen van het land — prestaties geleverd, die vergelijking met hetgeen in de 19de eeuw en de eerste helft van de 20ste eeuw werd gepresteerd glansrijk doorstaan. En toch vinden er thans ontwikkelingen plaats

die in een richting gaan, welke bij voorbaat al zijn verworpen. We doelen hier in het bijzonder op de druk die het open middengebied van de Randstad, het zgn. groene hart, ondervindt. In Zuid-Holland dreigt een nieuwe stedelijke ring te ontstaan beoosten Den Haag, Leiden en Delft. Ook op de grens van Noord- en Zuid-Holland lijkt een voortgaande verstedelijking van het groene hart niet te stuiten. Elders in het open middengebied groeien dorpen door vestiging van forenzen (suburbanisatie). In het befaamde groene hart van de Randstad is de dreiging van een amorphe bebouwing reëel aanwezig. De unieke mogelijkheden van dit groene hart (o.a. recreatie) zouden daarmee meer dan evenredig worden geschaad. Immers enerzijds wordt het groene territoir dan verkleind en anderzijds wordt de druk op die kleinere ruimte groter als gevolg van een toenemende concentratie van bevolking. Een en ander betekent een aantasting van de bewoonbaarheid, zowel van de Randstad als van het open middengebied.¹⁾

Op zichzelf zijn afwijkingen van een gewenste ontwikkeling niet opmerkelijk, noch behoeven ze zonder meer te worden afgewezen. Deviaties zijn echter wel verwerpelijk, wanneer ze het algehele beeld dreigen te (gaan) bepalen. De door feiten bevestigde indruk bestaat dat de ruimtelijke ontwikkeling in het westen des land op fundamentele punten de gewenste ontwikkeling zal gaan frustreren. Deze indruk zal in dit artikel verder worden toegespitst op de situatie en de ontwikkelingstendenties in het Noordzeekanaalgebied.

Expansie van het Noordzeekanaalgebied.

De thans onderhanden werkzaamheden aan het Noordzeekanaal zullen er toe leiden dat schepen met een inhoud tot 100.000 ton kunnen binnenvaren. De basisbreedte van het kanaal zal op 225 meter worden gebracht, de waterspiegel op een breedte van 400 meter. Werkzaamheden aan het Amsterdam-Rijnkanaal zullen bestaande beperkingen voor de scheepvaart wegnemen of verkleinen. Zes vaste oeververbindingen zullen het scheepvaartverkeer op het Noordzeekanaal ongestoord laten en tegelijkertijd een aanzienlijke verbetering inhouden voor het landverkeer. Twee van deze verbindingen zijn gereed (IJ- en Coentunnel) en de dan nog resterende twee oeververbindingen zullen resp. de Hembrug (spoorwegen) en de pont bij Buitenhuizen vervangen. Het in voorbereiding zijnde streekplan voor het Noordzeekanaalgebied zal aan de gehele beschikbare ruimte langs het kanaal bestemmingen geven. De achterwaartse havenuitbreidingen aan de zuidkant van het kanaal zullen bestemd worden voor grondstofintensieve, zware industrieën. Deze zullen relatief weinig arbeidskrachten vergen (20 tot 30 per ha.). Aan de noordzijde zal ruimte komen voor arbeidsintensieve, lichte industrieën (300 arbeidskrachten per ha), zodat aan deze zijde van het kanaal een sterke demografische ontwikkeling is te verwachten.

Het totale aantal arbeidskrachten in nog te vestigen bedrijven aan en

rond het Noordzeekanaal wordt gesteld op 50.000. Dit betekent dat er woonruimte moet komen voor een half miljoen mensen. Het structuurplan voor de agglomeratie Amsterdam biedt nog mogelijkheden voor 90.000 nieuwe bewoners (938.000 nu, 1.028.000 in 1980). Dit houdt in dat het aantal mensen per km² zal toenemen van 3300 tot 3500. De agglomeratie Haarlem (293.000) kan nog uitgroeien tot 366.000 bewoners (van 1600 tot 2000 mensen per km²). De Gooi- en Vechtstreek (225.000) zal waarschijnlijk kunnen uitgroeien tot 266.000 bewoners (van 1200 tot 1500 mensen per km²). Het geldende streekplan voor de Zaanstreek (110.000; 950 mensen per km²) voorziet in een groei tot 132.000 bewoners (1300 per km²), terwijl de Zaanse gemeenten zich voorstellen uit te groeien tot zelfs 240.000 bewoners in 1980²). De IJmond-Noord (63.000) verwacht rond 1980 140.000 bewoners (van 1000 tot 2200 mensen per km²), terwijl Noord-Kennemerland (120.000) zal kunnen uitgroeien tot 244.000 bewoners (van 450 tot bijna 1000 mensen per km²). Vervolgens zijn er ook nog mogelijkheden voor een verdere ontwikkeling in de richting van Purmerend (in de periode 1950-1960 nam de bevolking in Waterland 27 procent sterker toe dan in 1950 werd geraamd). Globaal genomen bieden het zuiden en midden van Noord-Holland nog werk- en woongelegenheden voor 500.000 tot 700.000 nieuwe bewoners. Gezien de „eigen” groei in dit gebied, welke niet direct in verband staat met de nieuwe economische impulsen rond het Noordzeekanaal, mag verwacht worden dat de maximale bevolgingscapaciteit vóór 1980 wordt bereikt, tenzij een belangrijk deel van de groei naar „elders” wordt afgeleid. Deze maximale capaciteit betekent het eindstadium voor het gehele gebied, waarbij bedacht moet worden, dat de nu geldende normen met betrekking tot de behoefte aan ruimte voor „werken” en „wonen” zeker nog zullen toenemen.³) De reële kans bestaat dus dat nu een situatie wordt gecreëerd, die binnen enkele tientallen jaren volledig zal zijn achterhaald door de groeiende ruimtebehoeften. In verband met een en ander ligt het voor de hand nu een begin te maken met decentralisatie binnen het westen zelf, i.c. het noorden van Noord-Holland te betrekken in de ruimtelijke en economische ontwikkeling rond het Noordzeekanaalgebied.

Noordhollands Noorden, bedreigd gebied.

Het gebied ten noorden van de lijn Schoorl-Purmerend omvat bijna de helft van het Noordhollands territorium, terwijl er slechts 10 procent van de bevolking woont. Dit gebied wordt bedreigd door een verder dalende werkgelegenheid (in de jaren 1947-1960 daalde deze met 8,7 procent), in het zuiden van de provincie steeg ze in dezelfde periode met 11 procent.⁴)

Oostelijk West-Friesland geniet sinds 1952 de faciliteiten van een probleemgebied. Dit heeft (industriële) resultaten opgeleverd. Het streven is er (in Noord-Holland) nu op gericht de gehele Kop van de provincie tot probleemgebied verklaard te krijgen. Tezamen met beschikbaar zijnde

en nog komende vaste oeververbindingen van het Noordzeekanaal en een doelmatiger wegennet moet hiermee de mogelijkheid tot versnelde ontwikkeling in het noorden reëel geacht worden.

Er zijn echter een aantal omstandigheden welke dit proces kunnen vertragen of afremmen: Om te beginnen is het (nog) niet zeker dat het rijk er toe zal overgaan naast Hoorn, Medemblik en Enkhuizen nog meer ontwikkelingskernen in de Kop aan te wijzen. Immers een economisch achtergebleven gebied op slechts enkele tientallen kilometers afstand van de Randstad Holland, dat met ruimtelijke spanningen van formaat kampt, moet ook langs andere wegen tot ontwikkeling zijn te brengen. Om die reden kan men stellen, zijn kostbare faciliteiten voor de gehele Kop misschien of wellicht overbodig.

In de tweede plaats is de bereidheid om mee te werken aan decentralisatie van lichte industrieën naar de Kop niet onbeperkt en bovendien afgeleid. Men is er ook wel huiverig voor. Er is immers sprake van een verplaatsing van het economisch zwaartepunt in West-Europa naar het zuiden. De vaste oeververbinding Dover-Calais zal deze ontwikkeling nog versterken.⁵⁾ De groei-impulsen van het Noordzeekanaalgebied komen vooral uit het Ruhrgebied. De Kop van Noord-Holland beschikt niet over autonome industriële impulsen.⁶⁾ Verplaatsing van lichte industrieën vanuit het Noordzeekanaalgebied naar de Kop betekent vergroting van de afstand tot het achterland. Bovendien is men zich in het zuiden van Noord-Holland sterk bewust van de moeilijkheden, die zich (zullen) voordoen bij verplaatsing naar het noorden. In dit verband is te verwijzen naar de problemen die manifest zijn in Amsterdam, waar het er om gaat lichte industrieën uit de binnenstad naar elders te verplaatsen. In de derde plaats bestaat het streven om langs het noordzeekanaal ook petrochemische industrieën aan te trekken, mede omdat deze een katalyserende werking hebben. Dit laatste betekent dat de petrochemische industrieën toeleverende bedrijven zullen aantrekken. Deze overweging zou in strijd kunnen zijn met het streven naar decentralisatie. Voegt men hier aan toe de bestaande tendens om eerst het zuiden en midden van de provincie optimaal (lees: maximaal) te benutten, dan is het duidelijk dat ingrijpende maatregelen moeten worden getroffen om de Kop van Noord-Holland snel en doelmatig uit de positie van bedreigd gebied te verlossen.

Doorbreking van de impasse: een tweede Randstad.

De voortgaande bebouwing en bewoning van het gebied aan weerszijden van het Noordzeekanaal houdt onherroepelijk een verdere verdichting in. De ruimtebehoefte van bedrijven en mensen wordt echter voortdurend groter. Hoe langer een alternatief voor deze ontwikkeling uitblijft, des te eerder wordt het moment bereikt waarop deze gebieden in de eindfase verkeren. Indien de Kop van Noord-Holland zich daaren-

tegen blijft ontwikkelen in de richting en het tempo van de afgelopen jaren, behoudt ze voorlopig nog de status van „bedreigd gebied”.

Teneinde uit deze impasse te raken is een forse ingreep nodig, die niet in strijd is met de voorwaarden voor een verdere economische ontwikkeling, die reëel haalbaar is te achten en die — zo mogelijk — nog secundaire voordelen biedt. Hiertoe kan de ontwikkeling van een tweede Randstad een belangrijke bijdrage leveren. Ter bepaling van de gedachten is deze te denken vanaf Alkmaar, via Hoorn naar Enkhuizen en van daar in de toekomst via de Markerwaard en Zuid-Flevoland over Lelystad in een boog en het Oostvaarderdiep (een toekomstige verlenging van het Noordzeekanaal) naar het „oude land” in de omgeving van Amersfoort. Belangrijke aanzetten tot deze ontwikkeling zijn thans Hoorn en Alkmaar.

De voornaamste voordelen van deze tweede Randstad zijn:

1) Behoud van de unieke mogelijkheden van Noordzeekanaal (en Oostvaarderdiep), immers de beschikbare (en beschikbaar komende) ruimte wordt dan niet gebruikt voor doeleinden, die ook elders zijn te realiseren.

2) Groter bevolkingsconcentratie op de gedachte tweede Randstad betekent verhoging van „de leefbaarheid” en versterking van de aantrekkingskracht voor industrieën in het noorden van de provincie. De graad van verstedelijking en de mate van concentratie behoeft hier per se niet zo groot te zijn als in de eigenlijke Randstad Holland het geval is. Integendeel, enkele centra van 100.000 inwoners zullen voldoende zijn, mede gezien de korte afstanden tot de Randstad Holland. Een bijzondere aantrekkelijkheid van deze stedelijke boog kan en moet juist zijn een betrekkelijk geringe bevolkingsdichtheid (kernen van 20.000 tot 50.000 inwoners).

3) Tussen de stedelijke concentraties langs het Noordzeekanaal en de tweede Randstad blijft een „open” ruimte van enige tientallen kilometers, die agrarische en recreatieve functies heeft. Te vaak nog wordt bij stedelijke concentraties gestreefd naar bufferstroken van 1.5 tot 3 km. waaraan nauwelijks een ruimtelijk scheidende werking kan worden toegekend.

4) De tweede Randstad kan de aanzet betekenen voor:

- a. verbreding van het zeefront (Den Helder),
- b. ontwikkeling van Friesland-Groningen; immers de afstand tot de centra in het westen wordt verkleind.

Teneinde deze tweede Randstad te realiseren zal het noodzakelijk zijn:

- a) te overwegen welke stringente(r) bepalingen in het streekplan voor

het Noordzeekanaalgebied kunnen bijdragen om dit gebied te reserveren voor de specifieke taken van dit gebied;

b) de ontwikkeling van het gebied Alkmaar-Hoorn-Enkhuizen te stimuleren door de verdeling van het woningcontingent voor de provincie sterker op het noorden te richten (Provinciaal Bestuur, intergemeentelijke samenwerking), door de vaststelling van streekplannen (Provinciaal Bestuur) en/of van structuurplannen (intergemeentelijke samenwerking), door het maatschappelijk opbouwwerk te versterken (particulier initiatief en overheden) en door de gemeentelijke indeling aan te passen aan de komende situatie (overheden);

c) te overwegen of het geen aanbeveling verdient om, in plaats van er naar te streven de gehele Kop tot probleemgebied verklaard te krijgen, naast het probleemgebied Oostelijk West-Friesland voor de rest van de Kop de status van beperkt probleemgebied te verwerven, bijvoorbeeld met speciale mogelijkheden om de infrastructuur te verbeteren;

d) het noorden van de provincie uit zijn perifere positie te verlossen via een modern wegennet (de oeververbindingen van het Noordzeekanaal bieden daartoe een belangrijke aanzet) en een aan de eisen van de tijd beantwoordend openbaar vervoer. In dit verband kan de vraag worden gesteld of de Nederlandse Spoorwegen met hun geldende vervoersbeleid nog voldoen aan te stellen eisen, of hierin verandering is te brengen (openbaar vervoer mag thans gekenmerkt worden als een maatschappelijke functie), of dat er naar andere mogelijkheden moet worden omgezien en welke instantie daar dan een taak heeft.⁷⁾

Tot slot mag niet onvermeld blijven, dat de hierboven aangeduide ruimtelijke conceptie geenszins wordt aangeboden als een revolutionair idee. Integendeel, er is dankbaar gebruik gemaakt van opvattingen die (geheel of gedeeltelijk) gemeengoed zijn en van strevingen die vaste vorm hebben gekregen, terwijl startpunten om de conceptie te verwezenlijken reeds aanwezig zijn.

1) Het is in dit verband opmerkelijk, dat, terwijl de opvattingen over intergemeentelijke samenwerking vaster vorm krijgen en de mogelijkheid van districtsbestuur in stedelijke concentraties zelfs het stadium van louter commissariaal onderzoek achter zich heeft gelaten, het interprovinciaal overleg omtrent ruimtelijke vraagstukken in het westen des lands de fase van commissariaal onderzoek zelfs nog niet heeft bereikt.

2) Studie over het structuurplan voor de Zaanstreek, november 1963, blz. 47.

3) Het stedelijk gebied per hoofd van de bevolking is in Amsterdam de afgelopen 30 jaar toegenomen van 51 tot 90 m²; ir. L. H. J. Angenot, De uitbreidende en uitdijende stad, Alphen aan den Rijn 1963, blz. 17.

4) Drs. J. G. Brautigam, directeur E. T. D. Noord-Holland, in Noord-Holland Noord, bedreigd gebied, Haarlem 1963, blz. 13.

5) Tussentijdse verkenning inzake de planologische ontwikkeling in Zuid-Holland, uitgave van de P.P.D. van Zuid-Holland, 1963, blz. 85.

6) Zie de rede van de Amsterdamse wethouder Drs. den Uyl, gehouden 9 juli 1963 en weergegeven in het maandblad Noord-Holland, december 1963, blz. 206.

7) We zijn in ons land bereid miljoenen uit te trekken voor het vervoer en transport over lange afstanden, terwijl de overbrugging van korte afstanden vaak op weinig moderne wijze plaats vindt en onevenredig tijdrovend is.

Buitenlands panorama

EEG

Het welslagen van het economisch integratie-proces en het weinige succes van de pogingen om tot een politiek integratie-verdrag te komen, zouden aanleiding kunnen geven tot een te scherp onderscheid tussen deze twee begrippen, waardoor het in wezen politiek doel van de economische integratie min of meer op de achtergrond zou geraken. Het EEG-verdrag zelf geeft ook weinig directe verwijzing naar haar politieke bedoeling. Alleen de Preamble van het EEG-verdrag begint met een algemene formulering en constateert dat de lid-staten vastberaden zijn „de grondslagen te leggen voor een steeds hechter verband tussen de Europese volkeren”; hier is dus niet sprake van het vormen van een *economisch* verband. De artikelen van het verdrag zijn allen uitsluitend gericht op economische doelstellingen. De artikelen betreffende de „instellingen” van de EEG vormen hierop geen uitzondering, alhoewel de compositie van de instellingen volgens het principe van de „Trias Politica”, een executieve (de Commissie), een embryo van een legislatieve (de Vergadering) en de judiciële macht (Hof van Justitie), een politieke achtergrond verdraagt. Dit is een magere oogst wanneer men er de politieke basis van het EEG-verdrag mee wil substantiëren.

Niettemin hebben de grondleggers van de Gemeenschappelijke Markt hun creatie beschouwd als een phase in het proces naar politieke integratie. Dit werd ook door de overige Europese staten als zodanig onderhouden en zij hebben zich juist om die reden van meet af aan van de Gemeenschappelijke Markt afzijdig gehouden¹⁾. De gebeurtenissen van de laatste jaren hebben echter aangetoond, dat ondanks het échec van recente jaren om tot een politieke formulering van de Gemeenschap te komen, de politieke betekenis van de EEG levendig is gebleven. De pogingen van de huidige Franse regering om juist de politieke betekenis van de EEG te minimiseren, door haar als een louter technische instelling te betitelen, is daarvan een, alhoewel negatieve, bevestiging.

Is dit op zichzelf een gunstig teken, het uitblijven van een verdrag betreffende de politieke integratie van de Zes zou niet alleen uitstel maar ook afstel kunnen betekenen, indien met de politieke eenwording ook de formulering van de staatkundige principes, waarop men de poli-

tieke integratie dacht te baseren, zou moeten worden uitgesteld. Het democratische bestel van de Zes, bekrachtigd door de Europese Conventie ter bescherming van de Rechten van de Mens²⁾, maakte oorspronkelijk de noodzaak voor een gezamenlijke bevestiging van deze principes voor de Gemeenschap als zodanig weinig urgent. Met het voortschrijden van de economische integratie en belangengemeenschap en het uitblijven van de politieke gemeenschap, is echter een onevenwichtige situatie ontstaan. De Europese Conventie was niet alleen ter verdediging en bekrachtiging van de democratische principes in de betreffende Europese staten, maar ook ter unificatie van de staatkundige principes in Europa, in afwachting van de totstandkoming van een geïntegreerd Europa, welke op deze principes gebaseerd zou worden.

De situatie gecreëerd door het verdrag van Rome is echter een ganz andere. De zes democratisch geregeerde landen hebben een belangengemeenschap gevormd, welke reeds een gevorderd stadium van integratie heeft bereikt, zonder daarbij de politieke beginselen van hun belangengemeenschap vast te leggen. Indien onder deze omstandigheden in een van de toetgetreden landen een niet-democratische regering aan het bewind zou komen, zou men plotseling voor de noodlottige keuze worden gesteld het dan bereikte niveau van integratie op te geven of het democratische principe los te laten. Daarentegen zou het vastleggen van de democratische principes van de Gemeenschap, gevormd onder het verdrag van Rome, de positie van de Gemeenschap verduidelijken en versterken.

De dreiging uitgesloten te worden uit de economische belangengemeenschap zou, zeker nu de economische integratie reeds zover is voortgeschreden, een preventieve uitwerking hebben op eventuele niet-democratische oppositiegroepen in de participerende landen.

Een dergelijke verklaring van algemene grondbeginselen is niet alleen van belang voor mogelijke toekomstige gebeurtenissen en ontwikkelingen, minstens zo belangrijk is de positieve bijdrage welke zij zou vormen voor het aanzien en de aantrekkingskracht van de EEG in de huidige Europese politieke realiteit. Het weinige enthousiasme van een groot deel van het Engelse en Scandinavische publiek voor een Europese Federatie, voor een belangrijk deel gebaseerd op het gebrek aan vertrouwen dat men daar heeft in de democratische gezindheid en standvastigheid van de grotere lid-staten van de EEG, zou door het vastleggen van de democratische principes van de EEG ten dele kunnen worden weggenomen. Een mogelijke machtspolitiek van een van de lid-staten, welke minder aandacht zou schenken aan democratische beginselen, zou door een dergelijke verklaring doorkruist worden; (Spanje zou onder deze omstandigheden nooit een verzoek hebben ingediend voor toelating als geassocieerd lid van de EEG). Het zou tevens een niet te onderschatten ruggesteun vormen voor de Turkse regering in haar strijd voor de handhaving van de democratische beginselen. De veelvuldige militaire interventies sinds de val van Menderes hebben niet bijgedragen tot een grotere stabiliteit

van het huidige democratische regiem en de groeiende algemene ontevredenheid, opgeroepen door de ongelukkige situatie in Cyprus, zou een militaire reactie kunnen uitlokken van een meer blijvend karakter, Last but not least, het zou kunnen bijdragen tot het herstel van het, sinds de crises van januari 1963, geschokte vertrouwen tussen de lidstaten onderling.

De noodzaak om de staatkundige principes van de EEG vast te leggen wordt echter niet door alle lidstaten gelijkelijk aanvaard. De reeds genoemde oppositie van de huidige Franse regering tegen het politieke karakter van de EEG, sluit een positieve houding ten aanzien van een politieke beginselverklaring, de EEG betreffende, uit. De Franse regering is er echter wel van overtuigd, volgens diverse uitspraken van het Franse staatshoofd, dat de Europese samenwerking op de duur noodwendig zal uitlopen op een politieke integratie, een Verenigde Staten van Europa. Dat men over de duur van dit integratie-proces en de manier waarop dit proces zal plaatsvinden van mening verschilt is in het onderhavige geval niet van belang. In principe moet het dus mogelijk zijn voor de huidige lidstaten tot een verdrag te komen, waarin zij verklaren, dat zij zich een politieke Federatie als uiteindelijk doel stellen, gebaseerd op te noemen democratische beginselen, welke beginselen de lid- en geassocieerde lidstaten vanaf het moment van ondertekening gehouden zijn in hun nationale wetten op te nemen. In plaats van een aparte uitwerking van de democratische beginselen, welke in het verdrag zouden moeten worden opgenomen, zou het aanbeveling verdienen de beginselen neergelegd in de Europese Conventie van de Raad van Europa over te nemen, waardoor het streven naar een Europese integratie van de EEG-landen meer in het ruimere kader van de Raad van Europa wordt geplaatst en een verscherping van de breuk tussen de EEG-landen en de overige Europese staten zoveel mogelijk wordt voorkomen.

Ds. P. H. Gommers.

¹⁾ „Public opinion in all the OEEC countries which do not belong to the Common Market, is not yet ready to adhere to an enterprise aiming at European unity, whose political implications, it must be said, are liable to extend far beyond the sphere of economics and trade”; The Common Market and the OEEC — Marc Ouin, OEEC 15th April 1958.

²⁾ De Conventie en Protocol zijn niet geratificeerd door Frankrijk.

Parlementaire kanttekeningen

Volkshuisvesting

De minister van Volkshuisvesting en Bouwnijverheid, drs. P. Bogaers, heeft in zijn dagelijkse werk nauwelijks iets van het enorme elan verloren, waarmee hij, nu bijna een jaar geleden, zijn zware taak is begonnen. De bestrijding van de woningnood, hoogste prioriteit uit het vrij omvangrijke program van Wassenaar, is een zaak, die door deze energieke bewindsman met veel enthousiasme en een enorme werklust is aangepakt. De minister slaagde er in, in de eerste maanden van zijn optreden, grote verwachtingen te wekken; een concretisering daarvan werd neergelegd in de Bouwnota, een fors werkstuk, dat weliswaar idealistisch van strekking was, maar toch ook een duidelijke visie weergaf. Sindsdien is deze minister van vele zijden, uit het maatschappelijke en het politieke leven, uitbundig begroet als degene, die nu echt wel in staat is de woningnood op korte termijn te bedwingen. Overigens hebben noch zij, die de minister met lof overlaadden, noch zijn critici van hem te horen gekregen wat het maximaal bereikbare niveau zal zijn, waartoe de sector woningbouw in Nederland zal kunnen komen. Want het geven van een vrij exact cijfer is een hachelijke zaak, waarvoor ook deze bewindsman, overigens terecht, terugdeinst. Het enige, wat hij heeft willen beloven is dat de kansen groot zijn op beëindiging van de ellende, waarmee ons volk nu al bijna twintig jaar kampt, rond het jaar 1970.

Uiteraard zou men, van dat jaar uitgaande, tot een zekere berekening kunnen komen van de noodzakelijke jaarproductie. Het heeft echter weinig zin, omdat bijvoorbeeld de vervanging van krotten, sneller zal kunnen gaan naarmate de totale jaarproductie stijgt. Ook door die vervanging immers kan een reëel stuk woningnood aan zijn einde komen.

Los hiervan echter is in de eerste helft van 1964 duidelijk gebleken, dat het aantal critici van het ministeriële beleid groter is geworden. Dat is een zeer verklaarbare zaak, want minister Bogaers was zijn arbeid op het departement van Volkshuisvesting begonnen met het demonstren van een zeer groot optimisme. Dit heeft bijzonder aanstekelijk gewerkt en heeft, behalve zuiver psychologische invloeden, ook een wezenlijk effect gehad op de woningproductie. Men had in zeer brede kring vertrouwen in het nog door de bewindsman uit te stippelen beleid, men had vertrouwen in de volksvertegenwoordiging, die ongetwijfeld

een dergelijke energieke bewindsman alle steun zou geven en men had het vertrouwen, dat de regering als collectiviteit drs. Bogaers ook de financiële middelen ter beschikking zou stellen, die hij nodig dacht te hebben om de beloften, in de regeringsverklaring neergelegd, waar te kunnen maken. Maar men vergiste zich op één niet onbelangrijk punt: het enthousiasme van minister Bogaers was er in geslaagd krachten los te weken, die voordien sceptisch aan de kant hadden gestaan, het had tot gevolg, dat het aantal werknemers in de bouwnijverheid een voortdurende stijging te zien gaf, maar men dacht dat de minister ook wonderen zou kunnen doen. Men wilde, de realiteit wat uit het oog verliezend, alle moeilijkheden, die men in de afgelopen twintig jaar niet had kunnen oplossen, nu in één keer uit de weg ruimen. En dat kon ook deze enthousiaste en daadkrachtige minister niet. Het voorbeeld dat dit kan illustreren is overigens voor het grijpen: de z.g. 14.000 gulden woningen, ook wel Bogaerswoningen genoemd. Toen door de stimulerende invloed van het ministeriële beleid nieuwe initiatieven uit het bedrijfsleven zelf los kwamen en de plannen voor de bouw van een goedkope 10.000 gulden woning op tafel kwamen, weigerde drs. Bogaers aan die plannen zijn medewerking te geven. Onmiddellijk laaide de kritiek hoog op, omdat „het ministerie” kennelijk weer bureaucratische bezwaren zat uit te denken. Totdat, na rijp beraad, minister Bogaers zelf ingreep en duidelijk maakte, dat hij weigerde om mee te werken aan de bouw van toekomstige krotten. Hij toonde zich bereid het particulier initiatief met alle macht te steunen, wanneer deze Bogaershuizen zouden voldoen aan de normen, die ook voor de woningwetwoningen gelden. Maar dan zouden die huizen minstens 14.000 gulden moeten kosten. Goed, dat bleek de oplossing te zijn en in snel tempo werden niet minder dan veertig ontwerpen voor dit soort huizen op tafel gelegd. Zij zijn intussen van de zijde van het departement gebundeld en verkrijgbaar gesteld.

Maar wat gebeurde er nu, in en buiten het parlement, ten aanzien van het ministeriële beleid op dit onderdeel? Men ging het voorstellen alsof minister Bogaers van plan was de hele woningnood met Bogaerswoningen op te lossen. Kritiek dus op een onderdeel van het beleid, dat door die kritiek tot hoofdbestanddeel van het beleid werd gepromoveerd. Ten onrechte. Want de minister heeft in de Eerste Kamer bij de behandeling van zijn begroting bijzonder duidelijke taal in dit opzicht gesproken: „Het is nooit mijn bedoeling geweest met deze 14.000 gulden woningen de woningnood in Nederland op te lossen. Van de kant van mijn departement is deze regeling steeds gepresenteerd als één van de vele onderdelen van het pluriform beleid en bepaald niet als het belangrijkste onderdeel”. De minister stemde tevens in met hetgeen de katholieke senator ir. Kraaijvanger had gezegd, dat het er niet om mag gaan zo goedkoop mogelijke woningen zo goed mogelijk, maar om zo goed mogelijke huizen zo goedkoop mogelijk te bouwen. Een heel reële benadering.

Er zijn overigens meer van dergelijke symptomen geweest. Maar goed, het is duidelijk, dat minister Bogaers met zijn huidige beleid reeds de eerste niet onbelangrijke successen heeft kunnen boeken. Werkende met het z.g. voortschrijdende twaalf-maands gemiddelde kon de bewindsman reeds in maart in de Tweede Kamer mededelen, dat een produktie van 90.000 woningen in twaalf maanden was bereikt. In de Eerste Kamer kwam rond een maand later de melding van het eerste rekord onder leiding van deze bewindsman bereikt: in de twaalf maanden van april 1963 tot april 1964 waren 90.678 woningen gereedgekomen, een aantal, dat nooit eerder in Nederland werd bereikt, ook niet in de topjaren 1957 en 1958. Daaraan werd door de bewindsman de mededeling gekoppeld, dat het thans niet meer de vraag is of het aantal van 90.000 huizen per jaar wordt bereikt, maar met hoeveel dit aantal wordt overschreden! Op dat overschrijden is het huidige beleid doelbewust gericht.

Het pluriforme en expansieve bouwbeleid heeft dus in zijn eerste en nog prille stadium toch al vruchten afgeworpen. Dat blijkt ook uit verdere mededelingen, die de bewindsman heeft gedaan. Hij achtte voor de oplossing van de woningnood van veel grotere importantie, dan de bouw van 14.000 guldenwoningen:

1. de harmonisch verlopende bouwstromen; in meer dan 40 gemeenten wordt op het ogenblik reeds volgens dit principe gebouwd;
2. de produktiviteitsverhoging op de bouwplaats, waarvoor de prestatiebeloning in de nieuwe C.A.O. van groot belang is;
3. de geprefabriceerde woningen, wier aantal van 4300 in de jaren 1962 en 1963, oplopend tot 8000 in 1964, zich tot 13.000 à 14.000 in 1965 zal uitbreiden;
4. het aanboren van additionele bouwcapaciteit.

Daarbij komen dan andere initiatieven als de Bogaerswoningen, verletbestrijding, de vrijetijdbouw e.d. Het zou in dit kader ongetwijfeld te ver gaan om ook te herinneren aan talrijke andere maatregelen, die de minister al genomen heeft ter bevordering van de woningbouw, zoals de verhoging van de extra bijdrage voor keuzewoningen, de wijzigingen in de beschikkingen voor de premiewoningen in de A en B-sectoren, de subsidiëring van de research e.d. Maar wel dient hier te worden belicht welke mogelijkheden de gemeenten hebben om het hun toegewezen contingent belangrijk te overschrijden. Daardoor n.l. kan een groot deel van vaak niet juiste kritiek op het z.g. stringente beleid van de centrale overheid worden weggenomen.

De gemeenten hebben thans immers belangrijke mogelijkheden om extra contingenten te verwerven: behalve de toeslag voor arbeidsbespa-

rende bouw, welke kan variëren van 25 tot zelfs 55 procent, bestaat nog de mogelijkheid extra-contingent te verdienen op grond van een relatief lage prijs bij de keuzewoningen en door snel en continu te bouwen, b.v. door een vierjarenplan in drie jaren te realiseren. In totaal is op deze wijze een extra-contingent van ongeveer honderd procent te verdienen!

Tenslotte een enkel woord over de stijging van de prijzen van onroerend goed, gekoppeld aan de huurverhoging, inmiddels door de Kamer aanvaard. De kritiek van de socialistische oppositie op het huurbeleid van minister Bogaers hield ten nauwste met de voortdurende prijsstijgingen verband. Het heeft geen zin de huren te verhogen, zei de socialist Bommer, wanneer men niet weet waar het evenwichtspeil zal komen te liggen. Bovendien was de grief van de P.v.d.A., dat men telkens weer meer moet betalen voor de oude woning, terwijl het woongerief gelijk blijft of minder wordt. Minister Bogaers erkende, dat de beste bestrijding van stijgende bouwprijzen is het oplossen van de woningnood door zoveel mogelijk nieuwe huizen tot stand te brengen. „Het streven van de regering is onverminderd gericht op het totstandkomen van een evenwichtige woningmarkt met een evenwichtig huurniveau en meer normale omstandigheden op het gebied van de woningvoorziening. Maar even belangrijk is... om door vermindering van de tussen de onderscheidene categorieën woningen bestaande huurverschillen, die niet op kwaliteitsverschillen berusten, een evenwichtiger huurpatroon te krijgen binnen de bestaande woningvoorraad.” Als de huren in dit jaar van grote prijsstijgingen als gevolg van de loonexplosie niet verhoogd zouden worden zou dit in feite, aldus meende minister Bogaers in de Tweede Kamer, een prijsdaling van woondiensten betekenen. Men mag de volkshuisvesting niet het slachtoffer laten worden van een prijsontwikkeling, die de gebruikelijke maat overtreft.

Maar wellicht het meest dringende pleidooi voor deze huurverhoging was gelegen in het doorstromings-argument, dat de bewindsman hanteerde. Als het gaat om een eliminering van het woningtekort, hetgeen kan door een aanzienlijke stijging van het aantal nieuwbouw huizen, dan dient men te beseffen, dat realisering van dit doel mede afhankelijk is van een betere benutting van het bestaande woningbestand. Daarom moeten de aanwezige mogelijkheden, die de drie miljoen woningen bieden, beslist beter worden gebruikt. Om een doorstroming te krijgen, zo redeneerde de minister verder, is er behoefte aan harmonisatie van huurniveaus. Hij vond een dergelijke harmonisering een essentieel onderdeel van het arsenaal in de strijd tegen de woningnood, precies zoals b.v. de verbetering van de sociale status van de werknemers in de bouwnijverheid of het afstemmen van het toewijzingsbeleid mede op produktie-overwegingen.

Het eerste jaar van het woningbouwbeleid van minister Bogaers overziende, is het duidelijk, dat nog geen afsluitend oordeel kan worden gegeven. De minister heeft een aantal indrukwekkende successen geboekt: de produktie van de woningen is gestegen, het aantal arbeiders neemt

toe, er is een reële verbetering in de arbeidsvoorwaarden ontstaan, het euvel van de zwarte lonen is niet onaanzienlijk ingeperkt en er zijn in het particuliere bedrijfsleven krachten losgemaakt, die van grote betekenis voor het uiteindelijke slagen van het „pluriforme en expansieve” beleid van deze minister zullen kunnen zijn. Dat hij in dit eerste jaar ook een huurverhoging mede voor zijn verantwoordelijkheid heeft moeten nemen, lag niet in zijn initiële beleid opgesloten, doch werd door externe factoren bijna dwingend voorgeschreven. De vruchten, die hij daarvan evenwel voor zijn taak kan plukken, zal drs. Bogaers ongetwijfeld niet aan zich voorbij laten gaan.

v.d.S.

Nieuwe boeken

DR. G. M. J. VELDKAMP: Sociaal Palet, in het spanningsveld van economische en sociale politiek. Aulaboek nr. 154 (253 pag.), uitgegeven bij het Spectrum Utrecht/Antwerpen 1964.

In het eerste hoofdstuk van zijn boek gaat de huidige minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid uit van de gedachte, dat de sociaal-economische wetenschappen dienstbaar moeten zijn aan de politiek. Het sociaal-economisch denken moet voor de politicus een zo objectief mogelijke wegwijzer zijn voor zijn handelen. Juist daardoor krijgt dit denken een steeds grotere maatschappelijke betekenis.

In dit boek zijn bijeengebracht een aantal opstellen van Dr. Veldkamp op drie gebieden: dat van het economische, van het sociale en dat van de Volksgezondheid. Aan de hand van een aantal thema's wordt getracht het sociaal-economisch denken vruchtbaar te maken voor de politiek.

DRS. P. G. RIDDER: Prijs en Overheid (125 blz), uitgegeven in de Serie Bedrijf en Recht bij uitgeverij N. Samson N.V., Alphen aan de Rijn, 1963.

Nu de prijzenwet weer in het middelpunt van de belangstelling staat zal menigeen behoefte gevoelen aan enige voorlichting ten aanzien van het doel, de door de wet aan de overheid toegekende bevoegdheden, de waarborgen die het bedrijfsleven worden geboden en aan de praktijk van het prijsbeleid in het kader van de Prijzenwet. Niet opgenomen is de laatste wijziging waardoor aan de minister nieuwe (zij het in tijdsduur beperkte) bevoegdheden kunnen worden verleend.

Dit boek is een goede wegwijzer en

beantwoordt in alle opzichten aan zijn doel. Niettemin zijn enkele kritische opmerkingen wel op zijn plaats waar de schrijver nogal gemakkelijk tot de conclusie komt ook het onroerend goed onder de werkingssfeer te willen zien én waar zonder de speciale positie van effecten in aanmerking te nemen, ook de prijzen van effecten, gezien het feit, dat artikel 567 van het BW deze als onroerend goed aanmerkt, naar de mening van de schrijver zonder meer onder de werkingssfeer van de wet zouden vallen. Over deze twee onderwerpen zullen wij ons liever tot andere studies wenden.

Als bijlage is de Prijzenwet aan het boek toegevoegd.

PROF. DR. J. KLOEK: Criminaliteit en geestelijk gestoorden, 131 pag., uitgegeven in de reeks Mens en Medemens/aspecten der sociale werkelijkheid nr. 54, bij Uitgeverij Het Spectrum, Utrecht/Antwerpen 1964.

De schrijver, hoogleraar in de forensische psychiatrie aan de Rijksuniversiteit in Utrecht richt zich in dit boek tot al degenen, die hier en daar wel eens iets opvingen over het psychiatrisch onderzoek van delinquenten, over de mate van toerekenbaarheid en de mogelijkheid van terbeschikkingstelling-van-de-regering. Zoals Prof. Kloek zelf zegt, is het aantal rapporten dat in Nederland gemiddeld per jaar wordt uitgebracht geleidelijk toegenomen tot ongeveer 2000, bij een aantal veroordelingen wegens misdrijf van omstreeks 40.000. De ideeën die bij vele, ook bij zeer ontwikkelde, mensen nog steeds bestaan getuigen meestal van weinig inzicht in de werkelijke situatie. Doel van dit boek is dan ook een bijdrage te leveren tot een meer bewust wor-

den van alles wat met criminaliteit te maken heeft. In deze opzet is de schrijver mede door de „illustratieve” opzet zeker geslaagd.

PROF. DR. W. K. GROSSOUW: Bijbelse vroomheid, beschouwingen over de spiritualiteit van het Nieuwe Testament (184 blz.), zesde druk verschenen in de Aula-reeks nr. 153 bij uitgeverij Het Spectrum, Utrecht/Antwerpen 1964.

Dit boek van Prof. Grossouw dat hiermede zijn zesde druk heeft beleefd, behoeft geen verdere aanbevelingen. Volstaan kan worden met te vermelden, dat voor deze uitgave een aantal hoofdstukken werd herschreven en de aantekeningen werden uitgebreid. Een „oecumenisch” werk.

PROF. DR. DAALDER: Leiding en lijdelijkheid in de Nederlandse politiek. Een uitgave van Van Gorcum & Comp. N.V., Dr. H. J. Prakke & H. M. G. Prakke, Assen 1964.

Het betreft de inaugurale rede van Dr. Daalders, uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van gewoon hoogleraar in de wetenschap der politiek aan de Rijksuniversiteit te Leiden. In zijn rede gaat dr. Daalder in op de vraag hoe men de Nederlandse lauwheid ten aanzien van de politiek zou kunnen verklaren. Aan de hand van een vijftal hypothesen wordt getracht een fundering te vinden voor de stelling, dat de politieke lauwheid van het Nederlandse volk een verklaring vindt in het feit, dat vele wezenlijk-politieke zaken in de Nederlandse samenleving niet als zodanig gesteld worden, dat daarom de politiek in de ogen van vele niet beroepsmatig geïnteresseerden niets anders is dan het slechtgekend en weinig geacht bedrijf van een luttel aantal politici, en dat beide factoren zowel veroorzaakt worden door als oorzaak van de grote afstand, die er heerst tussen hen die het beleid vormen en hen die het ondergaan. Een interessante rede over een actueel onderwerp.

PASTERKAMP en SCHAAPE: De Zaak Irene (224 pag.). Een ABC-pocket, uitgegeven bij N.V. De Arbeiderspers, Amsterdam 1964.

Het betreft een (Vrije Volk-)objectief overzicht van feiten en gebeurtenissen in „de zaak Irene”, samengesteld uit berichten uit het Vrije Volk en uit commentaren uit hetzelfde dagblad en een klein aantal andere bladen uit de Nederlandse pers. De samenstellers — Bert Pasterkamp en Dick Schaap — zijn er in geslaagd in recordtijd deze „documentaire” het licht te doen zien.

HANS HABE: De dood in Texas. De Amerikaanse tragedie (273 pag.). Uitgegeven bij Uitgeversmaatschappij Ad. M. C. Stok, Den Haag 1964.

Onder de vele publikaties die naar aanleiding van de dood van President Kennedy zijn verschenen, neemt dit boek van Hans Habe een bijzondere plaats in. Het is met name de wijze waarop, die dit boek zo waardevol maakt. Als Europeaan zien wij het grote Amerika als één (groot) geheel, terwijl de verschillen tussen de staten die tezamen de „Verenigde Staten” vormen, naar het tweede plan verhuizen. In deze verschillen nu ligt juist het eigene van Amerika. Daarom kunnen daar dingen gebeuren welke wij niet helemaal begrijpen; het negervraagstuk, de moord op President Kennedy zijn twee van die feiten. Ook wordt nogal eens de fout gemaakt teveel een causaal verband te leggen tussen de twee genoemde feiten. Zeker, er zal een oorzakelijk verband bestaan, maar dan is dat toch niet het enige. De verdienste van dit boek is, dat het ons een inzicht geeft van de mentaliteit, de verhoudingen tot Washington in de verschillende delen van de V.S. kort voor het moment van de moord op de President. Of de toestanden in Amerika een pessimisme waartoe de schrijver nogal eens overhelt, rechtvaardigen, daar valt intussen nog over te discussiëren. Een feit is, dat in de Verenigde Staten mentaliteitsverschillen bestaan, die een waarschuwing inhouden.

Betekenis van de encycliek

"Pacem in Terris"

door Jhr. Dr. F. A. M. Alting von Geusau

Zelden of wellicht nooit in de geschiedenis, is een pauselijk document zo algemeen en met zoveel instemming ontvangen als de encycliek *Pacem in Terris*; de encycliek, die het geestelijk testament zou blijken te zijn van Paus Joannes XXIII. Ongetwijfeld betekende haar verschijning het hoogtepunt in het streven van Paus Joannes om de kerk een vernieuwde plaats te geven in de hedendaagse samenleving en om de verhouding tussen kerk en wereld in de nieuwe banen van de dialoog te leiden. Daarmede kwam hij niet alleen tegemoet aan de wensen van het Concilie om de dialoog met de wereld aan te gaan, hij behandelde ook juist dat grote vraagstuk, dat iedereen vandaag bezighoudt: de vrede in een chaotische wereld, die bedreigd wordt door wantrouwen, sociale onrechtvaardigheid en vernietiging. Hij stelde dit vraagstuk bovendien op een wijze, die „alle mensen van goede wil” moest aanspreken: geen veroordeling, maar een klemmend beroep om de vrede te baseren op het principe van wederzijds vertrouwen; geen leerstellige uitspraken, maar een uitnodiging tot actieve deelname aan de opbouw van de vrede.

Teneinde de draagwijdte van deze encycliek aan te geven, willen wij op deze plaats eerst inhoud en betekenis van de encycliek bespreken, om haar vervolgens te plaatsen in het kader van de kerk in concilie en tegen de achtergrond van de verhouding kerk en wereld.

2. Inhoud van de encycliek.

De encycliek is opgebouwd uit vijf hoofdstukken: De orde onder de individuele mensen (I); Betrekkingen tussen de individuen en het openbaar gezag binnen iedere politieke gemeenschap (II); Betrekkingen tussen de politieke gemeenschappen (III); Betrekkingen van de individuen en de politieke gemeenschappen met de wereldgemeenschap (IV); en Pastorale richtlijnen (V). Deze opbouw impliceert geenszins het vasthouden aan de klassieke scheiding tussen staats(politieke)gemeenschappen enerzijds en de tussenstaatse (internationale) gemeenschap anderzijds. Integendeel, drie grote thema's beheersen de gehele encycliek: de rechten van de mens, de grondslag van het natuurrecht (de natuurwet), en het beginsel van de orde. Aan deze drie thema's zullen wij achtereenvolgens aandacht besteden.

De bescherming en bevordering van de rechten van de mens is het fundamentele doel van de menselijke samenlevingsverbanden en van hun onderlinge samenwerking. Deze encycliek over de vrede opent daarom haar eerste hoofdstuk met een opsomming van menselijke grondrechten.¹

Daarbij gaat het zowel om de individuele vrijheidsrechten, die grenzen stellen aan de uitoefening van het openbaar gezag, als om de sociale rechten, die een opdracht tot steun en bescherming inhouden voor dit gezag. Ieder mens heeft het recht om te leven, maar ook op die steun, die nodig is om een menswaardig bestaan te verzekeren (al. 11). De mens heeft recht op respect, op vrije meningsuiting en -vorming, maar ook het recht op adequaat onderwijs (al. 12, 13). De Paus erkent ook uitdrukkelijk de vrijheid van godsdienst en godsdienstuitoefening. Hij gaat hierin duidelijk een stap verder dan zijn voorgangers: de kerk heeft deze vrijheid niet alleen voor zichzelf op te eisen; men moet ook altijd onderscheid maken tussen de dwaling en de dwalenden, „want de mens, die dwaalt, blijft altijd een menselijk wezen en behoudt altijd zijn waardigheid van persoon, waarmee men in alle omstandigheden rekening moet houden” (al. 158, 14). De mens heeft eveneens het recht op vrije keuze van zijn levensstaat; het gezin — de natuurlijke kern van de menselijke samenleving — heeft recht op steun en bescherming (al. 15-17). Met grote duidelijkheid pleit de encycliek ook voor het recht tot economische activiteit: vrije beroepskeuze, werkgelegenheid en rechtvaardig loon. Met nadruk wordt aan het recht op privaat-eigendom een sociale functie toegekend (al. 18-22). Naast het recht van emigratie en immigratie (al. 25, 106), sluit de encycliek zich vervolgens ook aan bij de erkenning — in een groot aantal grondwetten — van het recht op vereniging en associatie, op actieve deelname in het openbare leven en op onpartijdige en effectieve rechtspraak (al. 23-27). Tegenover de rechten van het individu, staan echter ook zijn plichten tot wederzijdse erkenning en onderlinge samenwerking, waarbij met name in onze tijd rassendiscriminatie beschouwd moet worden in strijd te zijn met „eenzelfde natuurlijke waardigheid”, die alle mensen bezitten (al. 28-33, 44, 86, 89). Op de overheid, binnen iedere politieke gemeenschap, rust in het bijzonder de plicht om de rechten van de persoon te doen erkennen, in onderlinge overeenstemming te brengen en daadwerkelijk te bevorderen (al. 60-64). In de formulering van de grondrechten in de nationale grondwetten, ziet de Paus een bewijs, „dat de mensen in onze tijd zich steeds meer bewust worden van hun waardigheid” (al. 75, 79).

Bevordering van de mensenrechten — en ook hierin gaat de Paus een stap verder dan zijn voorgangers — moet vooral ook als doelstelling gezien worden voor internationale samenwerking en een na te streven universeel gezag (al. 139). Met name wordt in dit verband gewezen op de plicht de levensomstandigheden van minderheden te verbeteren — waarbij de

minderheden de plicht hebben eigen belang ondergeschikt te maken aan het universeel belang — en de persoonlijke waardigheid en rechten van politieke vluchtelingen te erkennen (al. 94-96, 103-108). Eén van de meest typerende voorbeelden, tenslotte, van de geheel nieuwe en zoveel menselijke benadering van de „wereld” door de kerk is wellicht de passage, waarin Paus Joannes spreekt over de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens. Na te hebben gesteld, dat deze verklaring „een duidelijk bewijs is van de belangrijkheid van de U.N.O.” (al. 143), zegt hij — doelend op de bezwaren binnen de kerkelijke hiërarchie —: „Het is ons bekend, dat tegen bepaalde punten van deze Verklaring bezwaren zijn geopperd, en niet ten onrechte. Maar toch beschouwen wij deze verklaring als een stap op weg naar de oprichting van een juridisch-politieke organisatie van alle volken ter wereld. Want ze kent plechtig aan alle mensen, zonder uitzondering, de waardigheid toe van de menselijke persoon, en ze proclameert plechtig het recht van iedere mens, vrij de waarheid te zoeken, de normen van de zedelijkheid te volgen, de plichten van de rechtvaardigheid te vervullen, een menswaardig bestaan te eisen, en verder nog andere rechten, die met de voorafgaande samenhangen” (al. 144). De vurige wens, die hij hieraan verbindt, dat de U.N.O. steeds beter in staat moge zijn, de mensenrechten te waarborgen (al. 145), is in drieërlei opzicht de meest positieve benadering van de wereld, sinds eeuwen door de kerk aanvaard: (1) het is een erkenning en ondersteuning van de U.N.O. als stap op weg naar een universele rechtsorde; (2) een aanvaarding van de grondrechten, welker bevordering eerste doel is van ieder gezag; en (3) een erkenning, dat rechtstreeks internationaal toezicht op de eerbiediging van die rechten, voorwaarde is voor de vrede.

De grondslag van het natuurrecht.

In navolging van de gangbare kerkelijke maatschappijleer, baseert de encycliek de intermenselijke betrekkingen op het natuurrecht, dat allereerst berust op het beginsel, „dat iedere mens een persoon is” (al. 9). Daarop zijn de rechten en plichten van de mens gebaseerd (al. 28, 30), hun onderlinge betrekkingen en evenzeer² de betrekkingen tussen de staten (al. 80, 85). Nergens echter — opnieuw een typerend kenmerk van deze encycliek — fungeert het natuurrecht als uitgangsstelling voor verstarde uitspraken of veroordelingen. De Paus stelt zelfs, dat de middelen, „die het natuurrecht, het volkenrecht en het internationaal recht” in het verleden aan de hand deden om de tussenstaatse betrekkingen te regelen, thans ontoereikend zijn in de zo ingrijpend gewijzigde internationale verhoudingen (al. 133-135). De encycliek ziet het natuurrecht als grondslag, waarop alle mensen van goede wil — katholieken, andere christenen en niet-christenen — elkaar kunnen vinden, om samen te bouwen aan die orde, die vrede in de wereld kan brengen (al. 157).

Het beginsel van de orde.

Daarmede zijn wij dan gekomen op het derde grote thema van deze

vredesencycliek: de orde onder de mensen. „Wat ons echter opvalt is het contrast tussen deze wonderbare orde in het heelal en de verwarring die er heerst onder de mensen en volken, alsof hun onderlinge betrekkingen slechts zouden kunnen berusten op geweld” (al. 4). Er moet orde zijn tussen de mensen onderling, op de grondslag van het natuurrecht (al. 8, 9). Binnen de politieke gemeenschappen (staten) behoren er wettige gezagsdragers te zijn, die hun wettig gezag ontleen aan God (al. 46-48). „Uit het feit, dat het gezag zijn oorsprong heeft in God, volgt echter niet, dat de mensen de gezagsdragers niet kunnen kiezen, dat zij de staatsvorm niet kunnen bepalen of geen regels en grenzen kunnen vaststellen voor de uitoefening van het gezag. En zò is de boven uiteengezette leer volkomen te verenigen met elke echte democratische regeringsvorm” (al. 52). „Onaanvaardbaar is echter de theorie, dat de wil van mensen, hetzij individuen of groepen, de eerste en enige bron zou zijn van de rechten en plichten der burgers, de eerste en eige bron ook van de bindende kracht van de grondwet en van het gezag van de overheid” (al. 78).

Ook uit deze passages klinkt weer duidelijk de toon van de menselijke Paus, die synthetiseert, wat als contrast werd gezien en verenigt, wat de kerk te lang onverenigbaar heeft geacht: de goddelijke oorsprong van het gezag en de menselijke keuze van zijn vorm. De Paus onderschrijft ook uitdrukkelijk het grondbeginsel van de moderne democratische staat: de z.g. machtscheiding. „Toch vraagt, naar wij menen, de menselijke natuur om een inrichting van de staatsgemeenschap, die een drievoudige orde van gezagsdragers bezit, beantwoordend aan de drie voornaamste functies van het publiek gezag” (al. 68).

Het meest klemmende beroep, dat de encycleiek doet, is dat op de totstandkoming van een wereldrechtsorde. Het wordt reeds in de inleiding gesteld als „een dringende eis van het algemeen belang” (al. 7). Met het oog op dit algemeen welzijn, zal het gezag ook moeten worden uitgeoefend in de betrekkingen tussen de politieke gemeenschappen (al. 84). „Bij de tegenwoordige ontwikkeling van de mensheid moet dus én de structuur en functionering van de staten én de macht, waarover het publiek gezag in iedere staat beschikt, ontoereikend geacht worden om het universeel algemeen welzijn naar behoren te vervullen” (al. 135). „Het universeel algemeen welzijn stelt in onze tijd problemen van mondiale omvang, die alleen maar kunnen worden opgelost door een publiek gezag, uitgerust met een macht, een structuur en met middelen van een eveneens mondiale proportie, en met een activiteit, die zich over heel de wereld uitstrekt. Bijgevolg eist de morele orde zelf de instelling van een publiek gezag met een universele competentie” (al. 137). Dit universeel gezag moet worden ingesteld met instemming van alle volken en mag niet met geweld worden opgelegd (al. 138). Daarom moeten de internationale betrekkingen steunen op waarheid en rechtvaardigheid en bevorderd worden door effectieve solidariteit en samenwerking (al. 98). Daarom ook moet gestreefd worden naar ontwapening met wederzijdse en doeltreffende contròle (al. 112). De vrede

immers zal moeten steunen op wederzijds vertrouwen en niet op het evenwicht in de bewapening (al. 113).

Een werkelijke wereldorde zal een algehele orde moeten zijn, die alle menselijke verbanden omvat, in evenwicht gehouden door het subsidiariteitsbeginsel (al. 7, 120, 140, 141) en gericht door één en dezelfde natuurwet (al. 80).

2. *Betekenis van de encycielik.*

Reeds in de inleiding hebben wij kunnen wijzen op de uitzonderlijk gunstige ontvangst van deze vredesencycliciek, die verklaard kan worden uit haar menselijke toon en haar klemmend en bewogen beroep. Onze summierse analyse van de inhoud zal aangetoond hebben, waarom deze encycliciek van zo bijzonder grote betekenis geacht moet worden.

Zij is allereerst een unieke uiting van de bovennationale, geestelijke roeping van de kerk. Geen positie wordt ingenomen in de bestaande conflicten tussen staten — zelfs geen „neutrale” positie. Overal wordt het bestaande in zijn positieve elementen gesteund (de U.N.O. b.v.) en volgt een beroep dit geleidelijk uit te bouwen. Overal ook spreekt een onmetelijk vertrouwen in de mensheid, dat zij haar gezond verstand zal gebruiken (bij de ontwapening b.v.) om dat te doen wat wenselijk en nodig is.

De Paus schrijft ook vanuit een diep menselijk inzicht in deze tijd, wat steeds weer blijkt uit de paragrafen „tekenen van de tijd” aan het einde van ieder hoofdstuk. Heel duidelijk is dit b.v. aan het einde van hoofdstuk III, waar de Paus over de oorlog spreekt. Wat de traditionele leer over de z.g. rechtvaardige oorlog ook zegt, volgens de Paus „is het bijna ondenkbaar, dat in ons atoomtijdperk de oorlog nog het geschikte middel zou kunnen zijn om de geschonden rechten te herstellen” (al. 127). Daarmede, zoals op zovele andere plaatsen in de encycliciek, doet hij geen uitspraak tot, maar vertolkt hij de zorgen en gedachten van de gehele mensheid.

De encycliciek is ook in een ander opzicht een hoogtepunt in de benadering van de wereld door de kerk: nadat de Paus in *Mater et Magistra* de sociale leer van de kerk op wereldniveau had gebracht, integreert hij hier deze mondiale eis van sociale rechtvaardigheid als essentieel element in een constructieve vredespolitiek.

Tenslotte, de Paus heeft bewust nergens gepoogd technisch-politieke voorschriften te geven, hoe aan de internationale en supranationale samenwerking gestalte te geven.³ Hij deed een appél op alle mensen en vooral op de zijnen om actief deel te nemen aan het openbare leven om met de hen ter beschikking staande competentie en bekwaamheid gestalte te geven aan het ideaal, waarvan hij de hoofdlijnen heeft willen schetsen (al 146-156), teneinde de vrede op te bouwen, die steunt op een orde, „die als grondslag heeft de waarheid, als norm de rechtvaardigheid, als bezieling en voltooiing de liefde, en als uiterlijk kenmerk de vrijheid” (al 167).

3. *De encycliek en het concilie.*

In de visie van Paus Joannes XXIII is een onverbreekelijke samenhang te herkennen in zijn vurig verlangen bij te dragen tot de vrede in de wereld en een vernieuwing van de kerk. Zijn herhaalde oproepen tot vrede onder de volkeren en zijn pogingen de betrekkingen tussen de kerk en de staten en volkeren in een nieuwe geest te ontwikkelen⁴, culmineerden in de verschijning van zijn vredesencycliek. Dat de kerk, om deze vredestaak te vervullen, zich intern moet vernieuwen en aanpassen aan deze tijd, om daardoor de dialoog met de andere christenen en de niet-christenen te kunnen aanvatten en zo beter het licht in de wereld te zijn, lag aan de oorsprong van de bijeenroeping van het Concilie.⁵

De concilievaarders, die zich in oktober 1962 in Rome verzamelden, begrepen dit verband beter dan uit de ontwerpen voor de eerste zitting is gebleken. Reeds op 20 oktober 1962 richtten zij zich in een — door de Franse theoloog Chenu ontworpen — boodschap tot alle mensen: „Wij, die hier zijn samengekomen uit alle volkeren, die er onder de hemel zijn, dragen in ons hart de zorgen, de noden naar lichaam en ziel, het lijden, de verlangens en de hoop van alle volkeren, die ons zijn toevertrouwd. Wij hebben grote aandacht voor alle noden, waardoor de mensen in onze tijd worden gekweld. Laat daarom onze zorg vooral uitgaan naar de geringsten, naar de armsten en de zwaksten; laten wij in navolging van Christus medelijden hebben met de schare, die lijdt aan honger, ellende en onwetendheid; laten wij voortdurend aandacht hebben voor hen, die bij gebrek aan de nodige hulp nog geen menswaardig bestaan hebben bereikt. Laten wij daarom nu wij aan ons werk beginnen grote waarde hechten aan alles wat betrekking heeft op de menselijke waardigheid, aan alles wat bijdraagt tot de ware gemeenschap onder de volkeren...”⁶

In dezelfde zin kunnen ook het voorstel van Kardinaal Suenens, gedaan op 4 december 1962, en het overweldigende applaus daarop van de concilievaarders verstaan worden,⁷ om de werkwijze van het concilie grondig te veranderen. Hij stelde daarin voor de werkzaamheden te plaatsen onder het thema van een drievoudige dialoog: met de gelovigen (de kerk met zichzelf), met de oecumenische broeders en met de wereld van vandaag. In de dialoog met de wereld zou het concilie iets moeten zeggen over het leven zelf van de menselijke persoon (met name zijn onschendbaarheid en het bevolkingsvraagstuk), over de sociale rechtvaardigheid op wereldniveau, over de evangelisatie van de armen en over de internationale vrede en het oorlogsvraagstuk. Het concilie zou aan deze dialoog een permanent karakter dienen te geven door de oprichting van een speciaal secretariaat voor deze vraagstukken.

De coördinatiecommissie (in december 1962 opgericht), die belast werd met het toezicht op de voorbereidingen van de tweede zitting, hergroepeerde de talrijke ontwerpen aanvankelijk tot 17 schema's. Het 17e schema zou moeten handelen over „de werkzame tegenwoordigheid van

de kerk in de hedendaagse wereld", met als zesde en laatste hoofdstuk „de kerk en de volkerengemeenschap; richtlijnen voor internationale en supranationale gemeenschappen." De redactie werd opgedragen aan de gemengde commissie voor de theologie en het lekenapostolaat.

Waarschijnlijk heeft Paus Joannes — met het oog op de felle tegenstellingen rondom dit vraagstuk — een aantal gebieden veilig willen stellen. De inhoud, immers, van zijn vredesencycliek zou precies kunnen passen in het zesde hoofdstuk van dit schema.⁸ Kardinaal Feltin heeft er — in een toespraak op 15 december 1963 — dan ook op gewezen, dat het de voornaamste taak van het concilie zou zijn om te voorkomen, dat *Pacem in Terris* een dode letter blijft.

Een eerste concept voor het hoofdstuk (en het schema) kwam gereed in mei 1963 — een maand na het verschijnen van de encycliek dus. Het stuk had een sterk leerstellig karakter, baseerde zich op talrijke pauselijke uitspraken, inclusief *Pacem in Terris*, maar deed niettemin enige stappen terug op de weg, die Paus Joannes met zijn encycliek was ingeslagen. Het wekt sterk de indruk onafhankelijk van (of wellicht vóór?) de verschijning van de encycliek te zijn opgesteld. De menselijke grondrechten b.v. komen nauwelijks aan bod. Nergens vindt men een nadere uitwerking van deze rechten, nergens ook wordt de noodzaak beklemtoond van internationaal toezicht op de naleving ervan.

De noodzaak van een wereldrechtsorde — de kern van de encycliek — wordt niet genoemd, de U.N.O. komt niet ter sprake. In plaats daarvan is het ontwerp gebaseerd op de verouderde conceptie van het volkerenrecht, dat als eerste zorg had: het respect voor en de onafhankelijkheid van de soevereine staten. Slechts de plicht tot samenwerking tussen staten wordt genoemd.

De bewapeningswedloop wordt gelaakt, maar aan de leer van de rechtvaardige oorlog wordt vastgehouden, zij het dan, dat het gebruik van wapenen wier effecten in het geheel niet meer te berekenen zijn,⁹ in moreel opzicht niet tot een goed gemaakt kan worden. Daarmede wordt voorbijgegaan aan het volkerenrecht — zoals neergelegd in het U.N.O. Handvest — dat zelfverdediging pas toelaat, indien (niet alleen) vreedzame middelen, (maar ook) collectieve vredeshandhaving, zo nodig met geweld, falen.

Waar het, tenslotte, gaat over de zending van de kerk en de christenen, wordt volstaan met de gebruikelijke wensen: uitbreiding van de officiële (is diplomatieke) tegenwoordigheid van de H. Stoel, individuele deelname aan het internationale leven en samenwerking in eigen internationale verenigingen.

Dit eerste ontwerp werd door de coördinatiecommissie verworpen. Zij verzocht om — o.l.v. Kardinaal Suenens — een nieuw ontwerp te maken, dat zich zou beperken tot een aantal beginselen, met verwijzing naar bijlagen voor nadere uitwerking. Dit tweede ontwerp, welks hoofdstuk IV handelt over de bevordering van de solidariteit onder de volkeren en de vestiging van de vrede, is in feite een zeer korte samenvatting van *Pacem*

in *Terris* geworden. Het is eigenlijk niet meer dan een beroep op de christenen, op alle mensen en op de staatslieden in het bijzonder, mee te werken aan de opbouw van wederzijds begrip, vriendschap en vrede, iedere gelegenheid aan te grijpen geschillen vreedzaam op te lossen en af te zien van gevaarlijk nationalisme en ongefundeerde wederzijdse verdachtmaking. De kernoorlog wordt in het stuk als een absurditeit beschouwd, en daarom als een onwettig middel voor de oplossing van conflicten. Wie zijn toevlucht neemt tot zo'n oorlog moet als misdadiger veroordeeld worden. Overeenkomsten moeten gesloten worden om ABC wapens te vernietigen en de overige strijdkrachten te verminderen.

De gemengde commissie achtte deze tekst te abstract en te haastig geformuleerd. Een derde tekst — door de gemengde commissie aanvaard in juni 1964 — schijnt nu gereed te zijn voor bespreking in de coördinatiecommissie. Deze houdt het midden tussen de twee vorige ontwerpen, zij het, dat het nauwer aansluit bij *Pacem in Terris* dan het eerste ontwerp. Echter ook het totale schema (nu nr. XIII) is weer gewijzigd. Na twee hoofdstukken over beginselen en een derde hoofdstuk over de geest van *engagement*, armoede en dialoog, bevat het vierde hoofdstuk nu zes paragrafen — ieder met bijlagen — over: de menselijke waardigheid, het gezin, de cultuur, het economisch sociale leven, de solidariteit tussen de volkeren, en de vrede.¹⁰

Alles wijst erop, dat de theologen — of ze nu „progressief” of „conservatief” genoemd worden — geen raad weten met dit schema over kerk en wereld, dat zij geen van allen een welomschreven visie hebben op deze vraagstukken, ook niet op die van de internationale samenleving. De wereld echter verwacht de kerk, de kerk is verplicht — kardinaal Feltrin impliceerde dit — aan de idealen van *Pacem in Terris* nadere uitwerking te geven. Het is te hopen, dat uit deze — volkomen begrijpelijke — onmacht, de openbare discussie met en misschien wel vooral door de „leek in de wereld” geboren wordt.

4. Kerk en wereld.

Meer dan wie ook, heeft Paus Joannes begrepen, dat de tijd gekomen is voor een nieuwe benadering van de wereld door de kerk en dus van nieuwe verhoudingen tussen de kerk en de staten, kerk en internationale samenleving en kerk en wereld.

Meer dan ooit verkeert dit concilie in de gunstige omstandigheid, aan deze vernieuwing gestalte te kunnen geven. Voor het eerst immers sinds eeuwen, is de kerk van dit concilie verlost van de tijdelijke macht (de kerkelijke staten), die als een zware hypotheek drukte op haar moreel en internationaal aanzien. Bovendien bestaat er geen enkel acuut conflict, dat het concilie direct aangaat: het merendeel van de twintig voorgaande concilies kwam bijeen in een kerkelijk conflict, Trente was het concilie van de contrareformatie, vaticanum I kwam bijeen tijdens het zich ontknopend conflict tussen de H. Stoel en Italië onder een Paus, die verklaard

tegenstander was van de toen heersende liberale en democratische denkbeelden.

Er zijn echter nog belangrijkere en dieperliggende redenen, die om een fundamenteel nieuwe verhouding tussen kerk en internationale samenleving vragen. Wij staan n.l. aan het einde van een historische periode, waarin drie factoren deze verhouding voor een belangrijk deel bepaald hebben: de machtsstrijd tussen kerkelijk en politiek gezag, de verdeeldheid tussen de christenen, en de secularisatie van de westerse maatschappij. Tegelijkertijd staan wij aan het begin van een nieuwe tijd: een feitelijk eenwordende wereld, die de kerk verwacht.

De *machtsstrijd* tussen kerkelijk en politiek gezag, die terug te voeren is tot de investituursstrijd en het conflict tussen Paus en Keizer heeft allereerst de kerk grote schade berokkend. Daardoor verloor de kerk haar geestelijk gezag als bindend element van de middeleeuwse christenheid, om partij te worden bij machtsconflicten, die zij, krachtens haar roeping had willen bestrijden. De pogingen om de feitelijke machtsverhouding tussen Paus en Keizer theologisch — als „ideaaltipe” — te funderen heeft „het clericale conservatisme met zijn tegenhanger, het politieke anticlericalisme, geweldig in de hand gewerkt.”¹¹ Bovendien heeft dit als gevolg tot in onze dagen, dat de theologie van alle kerken zich — in tegenstelling tot waar het de verhouding kerk en staat betreft — nauwelijks bezighouden heeft met de internationale betrekkingen.

De *godsdienstige verdeeldheid* — naar oorsprong nauw verbonden met het voorgaande en ook met de maatschappelijke tegenstellingen aan het einde van de middeleeuwen — is een tweede bepalende factor in de verhouding tussen kerk en wereld. Daardoor is de godsdienst van inspiratiebron tot eenheid, verworpen tot factor van verdeeldheid in de samenleving.

Beide factoren zijn voorname oorzaken voor de *secularisatie* van de westerse maatschappij. Door de machtsstrijd tussen pauselijk en politiek gezag, ging het eerste zo zwaar op de vorsten drukken, „dat deze laatsten tenslotte hun boeien slaakten op een ogenblik, waarop het hun nauwelijks enig belang inboezemde of zij door zichzelf te bevrijden ook de oecumenische eenheid vernietigden, die het Pausdom had geschapen en behoed.”¹² De moderne seculiere staat is feitelijk ontstaan als oplossing van het vraagstuk der godsdienstige verdeeldheid¹³; de moderne soevereine staat n.l., die extern ieder hoger gezag verwierp en, intern, de religieuze eerbied van de mens ging opeisen (het nationalisme), die daarvòòr de oecumenische kerk genoot. Van de nuttige instelling, die het vroeger was — merkt Toynbee terecht op — werd de nationale staat gemaakt tot die bedreiging van de beschaving, die hij nu ongetwijfeld is. Merkwaardigerwijze ging ook de kerkelijke staat — die door de opkomst van de moderne nationale staat steeds meer van zijn politiek gezag zag verminderen — ertoe over het spel van de alliantie diplomatie en het machtssevenwicht in de statensamenleving mee te spelen.

Zo is een situatie ontstaan, waarin de internationale betrekkingen en de buitenlandse politiek van de staten steeds verder losraakten van christelijke en ethische normen, die alle tussenmenselijke betrekkingen zouden moeten beheersen; er groeide een volkerenrecht, dat individualistisch en niet sociaal is en dat de solidariteit niet tot haar wezenskenmerken heeft.

In de *wereld van vandaag*, de wereld van dit concilie, zijn meer dan ooit de voorwaarden aanwezig voor een geheel nieuwe benadering door de kerk. De kerk is vrijer om zijn morele inspiratie te geven en het licht der wereld te zijn. De mensheid in nood en bedreiging verwacht de kerk in zijn verlangen naar solidariteit, eenheid en vrede. De christenen streven naar eenheid, om daardoor beter dienstbaar te kunnen zijn aan een grotere eenheid in de wereld. Dit laatste blijkt met name uit de activiteiten van de reformatorische kerken. Daar immers gaat het streven naar eenheid samen met een groeiende bezinning op de internationale vraagstukken in het kader van de wereldraad van kerken.¹⁴

Paus Joannes heeft al deze vraagstukken scherper doorzien dan wie ook. Hij heeft de kerk (als gemeenschap), met het concilie als haar spreekbuis, de opdracht meegegeven werkzaam aanwezig te zijn in de hedendaagse wereld, en daarbij uit te gaan van de situatie van de hedendaagse mens, eerder dan van „de onveranderlijke en altijd geldende leer van de kerk.”

Dit vraagt om een hernieuwde bezinning en inspiratie van alle gelovigen, eerder dan om uitspraken van het concilie, om aanpassingen eerder dan om voortzetting van bepaalde traditionele activiteiten.

Wij zouden daarom willen pleiten voor maatregelen, die juist de bezinning op en de aanvaarding van onze werkzame aanwezigheid als kerk mogelijk gaan maken.

Allereerst moeten we een theologie, een christelijke visie van de internationale betrekkingen pogen uit te werken. Is er in dit verband geen plaats voor een permanente commissie voor internationale zaken — naar het voorbeeld van de commissie van de wereldraad van kerken — die, samen met de commissie uit de wereldraad, zo'n christelijke visie poogt uit te werken, omdat deze taak èn oecumenische is, èn overgelaten moet worden aan competente mensen, die staan in de wereld en de specifieke internationale problemen kennen?

Vervolgens zal de kerk meer dan ooit zijn bovennationale roeping moeten bevestigen om inspiratiebron te zijn voor die leden, die rechtstreeks aan de opbouw van een wereldorde moeten meewerken. Zou het concilie niet de plaats kunnen zijn om plechtig de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens te onderschrijven, zijn steun als gemeenschap te geven aan de U.N.O. als stap op weg naar een noodzakelijke wereldorde, de weg die de mensheid naar een andere richting dan de vernietiging kan leiden?

Moeten wij in dat belang ook niet de overblijfselen van een vroegere periode, n.l. de diplomatieke vertegenwoordigingen van de H. Stoel —

met zijn te „wereldlijke” problemen van diplomatieke voorrang edgl. — afschaffen, ten behoeve van meer aangepaste en werkzame aanwezigheid in de wereld? Wij menen, dat de voornaamste taken, die thans nog worden uitgeoefend door het vaticaanse diplomatieke corps, beter kunnen worden uitgeoefend door de plaatselijke hiërarchie en deskundige christenen, die werkzaam zijn in de internationale samenleving.

Paus Joannes heeft het initiatief genomen om allen en vooral de christenen aan te sporen tot hernieuwde bezinning op de internationale verhoudingen en onze plaats daarin. Het was zijn vurig verlangen, dat *Pacem in Terris* het begin zou zijn van een nieuwe aanwezigheid van Christus' kerk. Indien we die wens verstaan en daaruit de consequenties durven trekken, als kerk en als christen, is *Pacem in Terris* niet tevergeefs geschreven.

1. *Pacem in Terris* Encycliek van Paus Joannes XXIII van 11 april 1963. In de reeks *Ecclesia Docens*. Hilversum 1963.
2. Zie: Welvaart, Welzijn en Geluk. Deel V: *Internationale samenwerking, opdracht en mogelijkheid*. Blz. 96-99. Hilversum 1963.
3. *Op. cit.* blz. 377-380.
4. *Katholiek Archief*, 18e jaargang. 1963. blz. 362-383.
5. *Katholiek Archief*, 17e jaargang. 1962. blz. 979-988.
6. *Katholiek Archief*, 17e jaargang. 1962. blz. 1025-1026.
7. *Katholiek Archief*, 18e jaargang. 1963. blz. 233-234.
8. *Katholiek Archief*, 18e jaargang. 1963. blz. 970-972.
Ontleend aan Dr. L. G. M. Alting von Geusau, Aarzelend tussen gisteren en morgen. *Te Elfder Ure*. 10e jaargang. juni-juli 1963. nrs. 6-7.
9. Bij de huidige stand der wetenschappen zijn dit waarschijnlijk slechts kernwapens boven de 50 megaton!
10. Gegevens ontleend o.a. aan de persconferentie van het DO-C (Documentatie centrum concilie) van 16 juni 1964.
11. Dondeyne, *Geloof en Wereld*. blz. 207. Balthoven 1961.
12. Toynbee, *Een studie der geschiedenis*. Deel I van de verkorte uitgave. blz. 403 e.v. Bussum 1952.
13. Dawson, *Het oordeel van de volken*. blz. 36, 147. Amsterdam/Antwerpen, 1947.
14. Tekenend in dit verband is de oprichting — kort na de tweede wereldoorlog — van de Commissie voor internationale zaken van de wereldraad (CCIA).

De ontwikkeling van de economische blokvorming in de wereld

door Mr. P. A. Blaisse

Historische groei.

Direct na afloop van de Tweede Wereldoorlog tekenden zich twee grote economische- en politieke belangengroepen af, het communistisch blok en het kapitalistisch blok. Het Oost-blok, onder leiding van Rusland, voerde een agressieve en expansieve politiek, welke door het vrije Westen, onder leiding van Amerika, werd beantwoord met een defensieve opstelling. Europa koos bij deze mondiale tegenstelling duidelijk de zijde van Amerika, doch haar stem had belangrijk aan kracht ingeboet. Door de lange en verwoestende oorlog was de invloed van dit werelddeel in het internationale gesprek belangrijk teruggevallen. Het feit echter, dat Europa nog vele koloniale en/of semi-koloniale gebieden bestuurde, gaf dit werelddeel een potentieel sterke economische, politieke en strategische betekenis, en zorgde ervoor dat Europa's stem onmiddellijk na de oorlog niet geheel verloren ging. Bovendien zag Amerika het nut van een sterk Europa in en wist via het Marshall Plan voor een belangrijke opbloei te zorgen. Van kardinaal belang was, dat Amerika deze hulp niet aan de afzonderlijke Europese landen verstrekke, doch aan Europa als geheel. De Europese landen moesten via een eigen organisatie (O.E.E.S.) deze hulp onderling verdelen. In feite is hierdoor dan ook de kiem gelegd voor de latere economische aaneensluiting van Europa, waarbij gewezen kan worden op de E.G.K.S. (met een duidelijk politiek en economisch doel), de E.E.G. en Euratom. Met het Europa van de Zes ontstonden tegelijkertijd reacties. Actie vraagt om reactie en dit tekende zich zowel in Europa als in wereldverband af.

Hierbij kan in eerste instantie worden gewezen op de associatie van een 18-tal Afrikaanse landen met de E.E.G. en op de verhouding van de Zes tot de andere ontwikkelingslanden. Voorts op de economische conflicten binnen Europa, welke ertoe hebben geleid dat de E.F.T.A. als een soort tegenhanger van de E.E.G. werd opgericht. Ook in het G.A.T.T. heeft het ontstaan van de E.E.G. veel conflict-stof doen opwaaien, doordat werd gevreesd, dat de preferentiële zone van de Zes een protectionistische koers zou gaan varen en dat door een opvoering van de zelfvoorzieningsgraad de importen sterk zouden worden beperkt. Ook binnen het Oost-blok

hebben de landen zich, mede naar aanleiding van het ontstaan van de E.E.G., in een eigen economische organisatie (Comecon) verenigd, terwijl binnen de Commonwealth de behoefte werd gevoeld de bestaande economische samenwerking te activeren. Zelfs in Latijns Amerika kreeg de economische samenwerking gestalte in de L.A.F.T.A. (Latin American Free Trade Association), zij het dat het hier een overeenkomst betrof zonder concrete afspraken. Verder hebben zich een aantal Midden-Amerikaanse landen aaneengesloten om bepaalde vormen van samenwerking op economisch gebied onder ogen te zien en is onder leiding van Amerika voor geheel Zuid-Amerika een alliance for progress gevormd, welke naast het verstrekken van economische- en financiële steun er naar streeft in Zuid-Amerika meer begrip te krijgen voor de grondslagen van de vrije atlantische wereld. Sedert kort zijn wij tenslotte geconfronteerd met het samengaan van een groot aantal ontwikkelingslanden en tijdens de Wereldhandelsconferentie te Genève is wel gebleken, dat zich hier een sterke formatie aan het vormen is.

Nog een enkele opmerking moge worden gemaakt over de twee economische blokken in Europa, welke overigens moeilijk met elkaar te vergelijken zijn. Het bestaan van de E.F.T.A. brengt toch al grotere gevaren met zich mede dan aanvankelijk door de voorstanders van de E.E.G. werd gevreesd. Een splitsing in Europa is economisch en politiek ongewenst. Ten eerste is het Europa van de Zes te klein en op den duur te onmachtig om zich werkelijk in een „equal partnership” met Amerika te meten. Europa bestaat niet uit zes landen. Dat dient nog eens duidelijk te worden gesteld! Het is ook politiek ongewenst om de Franse-Duitse macht-concentratie het leidend beginsel in Europa te doen zijn. In de tweede plaats kan een grotere expansie worden bereikt, indien verschillende E.F.T.A.-landen, waaronder Engeland, lid worden van de E.E.G. en andere vormen van samenwerking worden gevonden met de overige landen. Tenslotte betekent een verbreding van de basis van de E.E.G. een versterking van de interne markt, hetgeen van grote betekenis is voor de sociale vooruitgang.

De-kolonisatie en Noord-Zuid tegenstelling.

Naast de Oost-Westverhouding en de positie van Europa in dit opzicht, heeft zich na de Wereldoorlog een tweede wereldprobleem gevoegd, nl. de positie van de zo juist afhankelijk geworden landen. Een Noord-Zuid tegenstelling, die in feite kan worden gekarakteriseerd als tegenstelling tussen de bezitters en de niet-bezitters. Weliswaar is de problematiek van de ontwikkelingslanden reeds geruime tijd algemeen erkend en vloeit er sedert de jaren 50 een geregelde stroom hulp van het Noorden naar de ontwikkelingslanden van het Zuiden, doch de economische positie van deze gebieden is hierdoor in feite nauwelijks verbeterd. Politiek heeft de hulpverlening eerder de tegenstelling vergroot dan verkleind, terwijl de welvaart in de ontwikkelingsgebieden maar in zeer geringe mate is ge-

stegen. Volgens een vrij optimistische schatting is het geldinkomen in een honderdtal ontwikkelingsgebieden per jaar per hoofd sinds 1950 met nauwelijks 1% toegenomen. In verhouding tot de industrielanden heeft zich de economische positie van de ontwikkelingslanden zelfs belangrijk verslechterd. Hun aandeel in de wereldhandel daalde van 30% in 1950 tot 20,4% in 1960, terwijl de Westelijke industrielanden hun aandeel van 59,8% in 1950 opvoerden tot 66% in 1960 en de Communistische landen van 8,4% in 1950 tot 12,4% in 1960. De wereldexporten stegen in totaal tussen 1950 en 1962 met 70%, in Zuid- en Zuid-Oost Azië daarentegen bedroeg deze stijging slechts rond 25% en in Latijns-Amerika nog geen 50%. Niet alléén percentsgewijze, doch ook qua geldswaarde namen de exporten der ontwikkelingslanden weinig toe. Dit wordt in de eerste plaats veroorzaakt door de gestadige prijsdaling sinds 1950 van de belangrijkste exportprodukten van deze landen, nl. de grondstoffen. De door deze prijsdaling ontstane verliezen komen ongeveer overeen met het totale bedrag van de door de industrielanden verstrekte ontwikkelingshulp. Er vindt in feite geen of nauwelijks export plaats van industriegoederen, want de meeste landen hebben een duidelijke monocultuur. Bovendien is de koopkracht van de bevolking gering en hebben deze landen in het algemeen slechts kleine eigen markten. Daarnaast stegen de prijzen van de importgoederen uit de geïndustrialiseerde landen, welke voor meer dan de helft uit kapitaalgoederen bestaan. Hier komt nog bij, dat de vraag naar kapitaalgoederen in de ontwikkelingslanden veel sterker stijgt dan de vraag naar grondstoffen in de industrielanden. Het is duidelijk, dat als gevolg hiervan de ruilvoet regelmatig verslechterde (tussen 1950 en 1960 9%). Het grootste probleem is de *financiering* van de ontwikkeling, met name de financiering van de import. Ten dele zijn deze importen gefinancierd door internationale financiële bronnen. Hierbij doet zich echter het probleem voor, dat de rentelast en eventuele aflossingen de financiële draagkracht van de desbetreffende landen te boven gaan en in vele gevallen een kritieke toestand veroorzaken. Zo zien wij een voortdurende trend naar externe onevenwichtigheid. Hier ligt een van de belangrijkste oorzaken van het echec van de hulpverlening. Voorts zij nog gewezen op de explosieve bevolkingsaanwas. De economische groei, welke in deze landen wordt gerealiseerd, wordt vrijwel geheel geabsorbeerd door de bevolkingstoename, zodat van een welvaartsverbetering eigenlijk geen sprake is. Er is dus, alles bijeen genomen, niet voldoende economische en financiële kracht om de voor de economische ontwikkeling noodzakelijke goederen in te voeren. Op deze wijze wordt de toestand eerder slechter dan beter.

Wereldhandelssysteem.

Het is begrijpelijk, dat deze onaanvaardbare ontwikkeling tot nieuwe inzichten leidt. De ontwikkelingslanden zijn dan ook sterk in beweging gekomen. Het is te betreuren, dat de geïndustrialiseerde landen de nieuwe problematiek onvoldoende onderkennen. Dit is duidelijk gebleken op de

conferentie te Genève. Het huidige systeem van wereldhandel met de daaraan ten grondslag liggende regels is voor een oplossing van het ontwikkelingsprobleem niet meer geschikt. Sterker nog, dit systeem vormt een van de oorzaken van het probleem. Het berust op de stelling, dat een vrij en onbelemmerd handelsverkeer een maximale internationale arbeidsverdeling en een optimale inschakeling van de produktiefactoren mogelijk maakt. De maatregelen ter liberalisering van de handel mogen dan ook niet discriminatoir zijn en dienen rekening te houden met de verleende tegenprestaties. Deze regels veronderstellen echter dat de handelspartners met elkaar vergelijkbaar zijn. In het handelsverkeer tussen de onderontwikkelde landen en de industrielanden, is dit echter niet het geval. Daarom zijn de ontwikkelingslanden van mening, dat het huidige systeem te hunnen nadele werkt en dat op deze wijze de bestaande ongelijke verdeling van economische welvaart wordt bestendigd. Het multilateralisme en de reciprociteit — de grondregels van het G.A.T.T. — zijn in de ogen van de ontwikkelingslanden exponenten van een periode, waarin het lot van de landen van het zuidelijk halfrond door de industrielanden van het Noorden werd bepaald. Deze gang van zaken is naar hun opvatting door de politieke ontwikkeling achterhaald.

Gemeenschappelijke actie ontwikkelingslanden.

De ontevredenheid van de ontwikkelingslanden nam acute vormen aan, toen de industrielanden zich aaneensloten om hun economische verhoudingen opnieuw te ordenen. De oprichting van de E.E.G., de Comecon en de E.F.T.A., de onderhandelingen over toetreding van Groot-Brittannië tot de E.E.G. en voorts de door president Kennedy geïnspireerde Trade Expansion Act, welke was bedoeld ter liberalisering van de handel in het Noordatlantisch bekken, hebben de ongerustheid van de ontwikkelingslanden sterk doen toenemen. Deze ontwikkelingen wekten bij hen nl. de indruk, dat de industrielanden zowel in Oost als in West, er primair in geïnteresseerd waren hun toch al grote welvaart nog verder op te voeren en de problemen van de ontwikkelingslanden slechts als sluitpost te willen zien. Om al deze redenen drongen de ontwikkelingslanden er, met steun van het Oost-Blok, in het kader van de Verenigde Naties op aan, een wereldhandelsconferentie bijeen te roepen.

Wereldhandelsconferentie.

Hoofdthema was de uitbreiding van de handel der ontwikkelingslanden, de verbetering van hun ruilvoet, een diversificatie in de produktie, financiële bijstand en het aangeven van de organisatie voor de toekomst. Van belang is hierbij op te merken, dat het karakter van de ontwikkelingshulp anders wordt gezien. Bij de economische betrekkingen tussen Noord en Zuid staat thans voorop het: „Not aid but trade”. Handel acht men derhalve een belangrijker inkomstenbron dan kapitaalhelp. Uiteraard zullen

de acties ter stabilisering van de buitenlandse handel der ontwikkelingslanden zich in de eerste plaats moeten richten op de *grondstoffen*. De gevaren van de monocultuur worden algemeen ingezien. De mogelijkheden voor een belangrijke kwantitatieve stijging van de exporten van grondstoffen zijn echter beperkt, gezien het bestaande consumptiepatroon. Toch zijn er additionele mogelijkheden, indien de contingenteringen, de belastingen, de preferenties en andere restricties, welke de uitvoer van de ontwikkelingslanden in de weg staan, worden verminderd of opgeheven. Tevens moet dan worden onderzocht, welke parallelle maatregelen de landen met Staatshandel kunnen nemen ter liberalisering van het handelsverkeer met de ontwikkelingslanden. Daar bepaalde produkten van de ontwikkelingslanden met eigen produkten van de industrielanden concurreren, betreft het hier vooral een politiek probleem. Dit kan alleen worden opgelost, indien de industrielanden tot offers bereid zijn.

Belangrijke mogelijkheden liggen ook bij de *stabilisering van de grondstoffenprijzen*. Daarbij gaat het erom door mondiale afspraken al te grote prijssschommelingen van de afzonderlijke produkten te voorkomen. Deze afspraken zijn echter bijzonder moeilijk realiseerbaar, hetgeen de mislukkingen in het verleden hebben aangetoond. Het is uitermate moeilijk alle daarvoor in aanmerking komende landen in een dergelijke overeenkomst te verenigen en overeenstemming te verkrijgen over een prijsfixering, d.w.z. een uitschakeling van de produktie en verkoop. Wellicht nog moeilijker dan een stabilisering van de prijzen is de verbetering van de ruilvoet door *verhoging van de grondstoffenprijzen* der ontwikkelingslanden. Hierbij doen zich weer nieuwe problemen voor, zoals overproductie en concurrentie met synthetische- en vervangingsprodukten. De hier genoemde problemen zijn in Genève uitvoerig besproken, hetgeen tot gevolg heeft gehad, dat door de Conferentie een zekere samenhang is vastgesteld tussen de afbraak van de handelsbelemmeringen en de opbouw van marktorganisaties. Deze facetten zullen in de komende jaren nader worden uitgewerkt. Vele landen verschillen hier van mening.

Naast de grondstoffen exporten staat het vraagstuk van de exporten van halffabrikaten en eindprodukten uit de ontwikkelingslanden. Indien de industrielanden, in dit speciale geval, niet het reciprociteitsbeginsel opheffen, dan bestaat er weinig hoop, dat de ontwikkelingslanden hun positie kunnen verbeteren. Een begin zou hier kunnen worden gemaakt met eenvoudige arbeidsintensieve produkten, waarbij de ontwikkelingslanden een voorsprong hebben. Daar echter dezelfde produkten ook in de industrielanden zelf worden geproduceerd, zou een programma moeten worden opgesteld, waarbij naast de afbouw van de importbelemmeringen een hulpverlening voor de betreffende nationale industrieën dient te worden vastgesteld.

In Genève is uitvoerig gesproken over de mogelijkheden van tariefpreferenties en de meningen hierover bleken vooral in het Westelijke kamp verdeeld te liggen. Zo verklaarden Amerika, Zweden, Noorwegen en Zwitserland zich tegen iedere vorm van preferentie, terwijl België en Frankrijk

sterk geporteerd bleken voor het z.g. plan-Brasseur, waarin werd voorgesteld bepaalde preferenties ten opzichte van bepaalde ontwikkelingsgebieden te verlenen. De ontwikkelingslanden hebben deze gedachte echter zonder meer van de hand gewezen en hebben uitdrukkelijk verklaard slechts akkoord te kunnen gaan met algemene preferenties, welke voor alle ontwikkelingslanden toegankelijk zijn. Over de modaliteiten is nog geen overeenstemming bereikt. Wel is het van groot belang er op te wijzen, dat nu voor het eerst in de geschiedenis een georganiseerde en geoorloofde uitzondering op de meestbegünstiging als hulpmiddel is overwogen. Opvallend hierbij was, dat de met de E.E.G. geassocieerde Afrikaanse landen hebben te kennen gegeven hun eigen, exclusieve, preferenties in het kader van het Associatie Verdrag ondergeschikt te willen maken aan een meer algemene oplossing van dit vraagstuk. Wel zou hier dan compensatie moeten worden verstrekt.

Een groot aantal Westelijke landen, waaronder Nederland, hebben zich met de gedachte van algemene preferenties kunnen verenigen, doch tot beslissingen is men niet kunnen komen, omdat met name Amerika iedere vooruitgang op dit punt door tegenstemmen blokkeerde. De verwachting is echter, dat de Amerikaanse afvaardiging na de verkiezingen een soepeler houding ten aanzien van het preferentie vraagstuk zal innemen.

Een derde hoofdthema van de conferentie te Genève betroffen de financieringsproblemen. Hieronder vallen in de eerste plaats de financiering van een stabiliseringsfonds (in verband met grondstoffenovereenkomsten) en een marktordeningsorganisatie; voorts klassieke ontwikkelingshulp in de vorm van kapitaal (deze zal ook bij stijgende exporten van de ontwikkelingslanden nog lange tijd nodig zijn om aan de grote behoeften aan kapitaalgoederen tegemoet te komen), kredietmogelijkheden, bevordering en beveiliging particuliere investeringen; en tenslotte de vraag hoe de ontwikkelingslanden hun dienstenbalans kunnen verbeteren (opbouw van scheepvaart — luchtvaart en ontwikkeling van het tourisme).

De enige resolutie, welke met vrijwel algemene stemmen werd aangenomen betrof die, waarin werd uitgesproken dat de industrielanden per jaar tenminste 1% van hun nationaal inkomen aan de arme landen zouden afstaan. Uitzondering hierop vormde het Oostblok dat zich niet verantwoordelijk achtte voor de armoede in de ex-koloniale gebieden en diengevolge zich niet aan enige norm voor de hulpverlening wilde binden. Of het vaststellen van de 1%-regel echter erg gelukkig is, dient te worden betwijfeld. Het stellen van een percentage is gevaarlijk, want de betekenis ervan is onduidelijk en onzuiver, terwijl tenslotte ook niet te Genève kon worden uitgemaakt, welke hulp onder de 1%-regel diende te vallen. Aangenomen moet worden, dat niet alleen kapitaaloverdrachten van de overheid, maar ook andere vormen van directe of indirecte kapitaalshulp onder deze regel zijn begrepen, zoals particuliere investeringen.

Een verrassende ontwikkeling heeft zich voorts voltrokken in de commissie, welke zich bezig heeft gehouden met de regionale samenwerking. Aanvankelijk werd verwacht, dat in deze commissie een aanval van de

ontwikkelingslanden zou worden gelanceerd op de E.E.G., waarbij een drietal problemen op de voorgrond zouden staan, t.w.:

- 1) hoe kan worden vermeden, dat het gemeenschappelijke landbouwbeleid van de Zes de grondstoffenuitvoer van de ontwikkelingslanden belemmert;
- 2) hoe kan de export van eindprodukten uit de ontwikkelingslanden stijgen als de E.E.G. haar gemeenschappelijk buitentarief invoert en een protectionistische koers vaart;
- 3) hoe kan discriminatie worden vermeden, nu de E.E.G. met een beperkt aantal ontwikkelingslanden een associatie-overeenkomst heeft afgesloten.

Deze gehele discussie is echter achterwege gebleven en de commissie heeft zich, tot verrassing van het Westen toegelegd op het formuleren van regels voor het wereldhandelsverkeer. Door gebrek aan voorbereiding kon uiteraard geen enkele beslissing worden genomen, doch het gesprek hierover zal zeker bij een volgende gelegenheid worden voortgezet.

Tenslotte is een van de meest spectaculaire resultaten van de conferentie te Genève, het besluit tot institutionalisering van het gesprek over handel en ontwikkeling binnen de Verenigde Naties. Besloten is, de Wereldhandelsconferentie in 1966 opnieuw bijeen te laten komen en daarna eens per drie jaar een plenaire vergadering te beleggen. De resultaten van deze conferenties zullen worden voorgelegd aan de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties. Het ECOSOC zal weliswaar worden geïnformeerd, doch in feite komt dit orgaan bij de nieuwe institutionele opzet buiten spel te staan. In de conferentie heeft ieder land één stem. Besluiten kunnen met 2/3 meerderheid worden genomen behoudens inzake procedure-kwesties, welke met eenvoudige meerderheid zullen worden beslist.

Onder de conferentie is een „standing committee” gecreëerd, de „Trade and Development Board”, welk lichaam bestaat uit 55 leden (18 Westelijke landen, w.o. Nederland, 6 Oost-bloklanden, 9 Latijnsamerikaanse landen en 22 Afro-Aziatische landen). Dit orgaan zal tweemaal per jaar bijeenkomen. De Board heeft niet de bevoegdheid bindende besluiten vast te stellen, doch kan met eenvoudige meerderheid aanbevelingen richten tot de aangesloten landen. Daar deze aanbevelingen door de betrokken landen niet behoeven te worden opgevolgd, is de gekozen stemprocedure niet erg praktisch. Het Westen heeft onder leiding van de Verenigde Staten dan ook getracht de Westelijke landen een veto-recht te geven, waardoor zou kunnen worden voorkomen, dat een groot aantal aanbevelingen, welke toch geen kans op uitvoering hebben, worden aangenomen. De ontwikkelingslanden hebben zich hier echter niet mee kunnen verenigen. Wel is besloten de gehele stemprocedure nog eens aan een aparte commissie ter bestudering voor te leggen.

Voor de dagelijkse leiding zal in het kader van de Verenigde Naties een permanent secretariaat worden ingesteld, waarover de Argentijn, Dr. Prebisch, de scepter zal zwaaien.

Van belang is de vraag, in hoeverre deze nieuwe organisatie zich op het terrein van het G.A.T.T. gaat begeven. Door het Westen is getracht de

Wereldhandelsconferentie als een discussie-orgaan en het G.A.T.T. als een werkorgaan te typeren, doch de ervaring in Genève heeft wel aangetoond, dat dit nuance-verschil in de praktijk niet te handhaven is. Zonder twijfel zal de wereldhandelsconferentie tot eigen spelregels komen, waardoor het gevaar van uitholling van het G.A.T.T. niet denkbeeldig is. Een extra handicap voor het G.A.T.T. is bovendien het zeer moeilijke verloop van de Kennedy-onderhandelingen, hetwelk er zeker niet toe bijdraagt de waarde van het G.A.T.T. te vergroten. Niettemin is in Genève wel gebleken, dat ook de ontwikkelingslanden respect hebben voor hetgeen het G.A.T.T. heeft bereikt en zeker niet uit een soort rancune het G.A.T.T. zullen ondergraven. Zoals echter de ontwikkeling zich thans aftekent, zou het G.A.T.T. op den duur wel eens door de Wereldhandelsconferentie kunnen worden overvleugeld.

Zeker is dat de conferentie er mede toe heeft geleid, dat de noodzaak van heroriëntatie op economisch terrein in de wereld thans vrijwel algemeen als een urgente zaak wordt gezien. De eenheid van de ontwikkelingslanden, zoals deze zich in Genève heeft gemanifesteerd, kan bij deze heroriëntatie van de wereldeconomie een belangrijk ordenend element betekenen. Veel zal hierbij ook afhangen van de wijze, waarop de Westelijke industrielanden deze problematiek benaderen. Een positieve instelling op zich is niet voldoende. Concrete oplossingen zullen moeten worden gevonden om de, thans nog steeds breder wordende kloof tussen arm en rijk te overbruggen.

Conclusies.

- 1) Blokvorming in de wereld is begrijpelijk in verband met het creëren van grotere politieke en economische macht, alsook als afweer tegen bestaande of dreigende onevenwichtigheden.
- 2) Blokvorming is aanvaardbaar, indien deze grotere politieke en economische macht wordt aangewend voor de economische en sociale vooruitgang van de volkeren en van de omstandigheden waaronder deze leven.
- 3) Mitsdien mag blokvorming niet leiden tot politiek en economisch protectionisme.
- 4) De economische politiek op nationaal en internationaal gebied moet erop zijn gericht het verschil in niveau tussen de landen in de wereld, en in het bijzonder de achterstand van de landen in ontwikkeling met de geïndustrialiseerde landen, te verminderen.
- 5) Het tot nu toe gevoerde beleid voor internationale bijstand biedt onvoldoende perspectief om aan de fundamentele onevenwichtigheden in de wereld-samenleving een einde te maken.
- 6) Op de wereldhandelsconferentie in Genève is dit gebleken. Een gemeenschappelijk standpunt tussen de ontwikkelingslanden en de geïndustrialiseerde landen over het te voeren beleid kon op deze conferentie niet worden bereikt.

- 7) Een meer genuanceerde en precieze hantering van de instrumenten van de economische politiek, zowel binnen de ruime mogelijkheden, die de G.A.T.T. hiertoe opent, als in het kader van de nieuwe ontwikkelingsorganisatie (wereldhandelsconferentie en de Raad voor handel en ontwikkeling) is noodzakelijk. In het bijzonder zal onder ogen moeten worden gezien het creëren van *tijdelijke én afnemende preferenties* voor de ontwikkelingslanden, zonder onder alle omstandigheden de uitdrukkelijke eis te stellen van reciprociteit en non-discriminatie.
- 8) Een goede coördinatie van het beleid is geboden. Het is een juiste beslissing het internationale overleg over de economische en sociale ontwikkeling in de wereld aan een voortdurend onderzoek te onderwerpen. Het is daarom een goede gedachte de wereldhandelsconferentie niet af te breken, maar periodiek voort te zetten. In dit verband zal het optreden van de Raad voor handel en ontwikkeling zeer nauwkeurig dienen te worden gade geslagen.
- 9) Het is van grote betekenis, dat het Westen in de toekomst de eigen coördinatie krachtig ter hand neemt. Deze heeft tot op heden ontbroken.

Buitenlands panorama

LATIJS-AMERIKA

Midden juni kwamen delegaties van de Christen-Democratische partijen uit vrijwel alle Latijns-Amerikaanse landen in de Venezolaanse hoofdstad bijeen voor het 6e Congres van de ODCA, de Christen-Democratische Organisatie van het Latijns Amerikaanse continent; de talrijke afgevaardigden wisten zich tijdens dit congres gesteund, niet slechts door hun grote leiders: Rafael Caldera van Venezuela, Cornejo Chávez van Perú. Franco Montoro van Brazilië en de vertegenwoordigers van de helaas afwezige Eduardo Frei van Chili, maar ook door belangrijke vertegenwoordigers van de Europese en Centraal-Europese zusterorganisaties, Nouvelles Equipes Internationales en de Union Démocrate-Chrétienne de l'Europe Centrale, die, de dagen voorafgaand aan het congres, in Caracas bijeen waren voor de installatie van het Wereldcomité van de Christen-Democratie, waarin de drie regionale organisaties een systematischer wijze van samenwerken en coördinatie zullen trachten te vinden.

Het buitenland in het algemeen liet zich tijdens dit congres niet geheel onbetuigd. Er waren adhaesie-betuigingen van Robert Kennedy, Konrad Adenauer en Theo Lefèvre.

Dit alles tekent nog eens hoe belangrijk het is om juist ook vanuit Europa aan de groeiende kracht van de Christen-Democratie als nieuwe politieke factor in Latijns Amerika aandacht te besteden. Want als Europa, terecht, van mening is dat de politieke constellatie van Latijns Amerika aan grote en snelle veranderingen onderhevig is, dan is dat niet slechts het gevolg van het optreden van de traditionele demagogen, staatsgrepen en paleisrevoluties, zoals nog teveel wordt gedacht, maar vooral van de groeiende betekenis van de voor sociale rechtvaardigheid strijdende beweging, geïnspireerd op en sterk gestimuleerd door de Pauselijke encyclieken *Rerum Novarum* en *Mater et Magistra*, waarvan vooral de laatste hier zo'n grote weerklank heeft gevonden.

Het is ook niet geheel zonder betekenis dat als thema voor dit Congres werd gekozen: de sociale, economische en politieke integratie van Latijns Amerika. Men mag hiermede begrijpen dat de Latijns Amerikaanse Christen-Democratische partijen, ondanks de moeilijke strijd die in vele Latijns Amerikaanse landen nog moet worden gevoerd tegen de traditionele aristocratische minderheidsregeringen van rechts, respectievelijk militaire juntas enerzijds en de imperialistische ambities van het communisme anderzijds, toch tot voldoende rijpheid zijn gekomen om zich

bewust te worden van de noodzaak om door eenheid en integratie van hun politieke programma's, de transformatie van hun onderontwikkelde economieën en samenlevingen op continentaal niveau door te voeren.

Men dient er zich rekenschap van te geven dat aan een congres als dit, jaren van politieke en organisatorische arbeid zijn voorafgegaan, waarin uiteraard aan de leiders van het ideologische, politieke en syndicale vormings- en opvoedingswerk de hoogste eisen zijn gesteld.

Dat al deze pogingen niet zonder resultaten zijn gebleven bewijzen de politieke successen in Venezuela, waar Rafael Caldera, na een stabiele regeringscoalitie in de afgelopen vijf jaar, zijn partij na de recente verkiezingen in de oppositie dirigeerde: in Perú waar Cornejo Chávez zijn nog jonge partij op constructieve wijze doet samenwerken met Belaúnde's Acción Popular; in Chili, waar Eduardo Frei voor de presidentiële verkiezingen in september ongetwijfeld de beste kansen heeft.

Het is daarom verheugend dat Europese vertegenwoordigers tijdens dit congres getuigen konden zijn van hetgeen de Latijns Amerikaanse Christen-Democratie tot nu toe heeft tot stand gebracht en van hetgeen van de integratie van Latijns Amerika langs Christelijke en democratische lijnen kan worden verwacht.

De politieke integratie werd tijdens dit congres in drie aspecten bestudeerd:

Een analyse van de minimum-eisen waaraan een democratisch bewind zal moeten voldoen: de waardigheid van de menselijke persoon, het pluralisme van de politieke partijen, de verantwoording van de regering tegenover het volk, leverde de politieke lijn die de Christen-Democratie op continentaal niveau voorstaat: een opvoeding tot democratie van de massa, bestrijding van dictatoriale of anti-democratische régimes, scherpe veroordeling van de staatsgrepen die een op constitutionele wijze aan de macht gekomen regering trachten omver te werpen.

In het hoofdstuk van de supra-nationale organisaties die de politieke integratie zullen moeten patrocineren werd, naar het Europese model, gepleit voor een Raad van Ministers van Economische Zaken en van Onderwijs, een Latijns Amerikaans Parlement en een Latijns Amerikaans Hof van Justitie.

Bij het punt van de internationale verplichtingen binnen de Organisatie van Amerikaanse Staten, kwamen andermaal hevige ressentimenten naar voren tegen het inter-americanisme en met name tegen de disproportionele politieke en economische invloed van de Verenigde Staten binnen dit lichaam. Het Chileense voorstel om zo spoedig mogelijk tot een Organisatie van Latijns Amerikaanse Staten, met uitsluiting dus van de V.S. te komen, kon echter, waarschijnlijk door vrees voor bepaalde represailles, geen meerderheid halen, al bleef de kritiek op de OAS gehandhaafd.

In de sociale integratie werden minimum-eisen gesteld voor de sociale verzekering, het arbeidsrecht en de organisatie van de arbeider, en er werden plannen gepresenteerd voor de agrarische hervorming, de sane-

ring van de woningtoestanden in de steden, de verbetering van opvoeding en onderwijs.

Ten aanzien van de economische integratie werd aandacht besteed aan de reeds bestaande vrijhandelszone van de ALALC en de Centraal-Amerikaanse Economische Gemeenschap.

Zoals kon worden verwacht werd uitvoerig gesproken over twee van de grootste problemen die de economieën van deze onderontwikkelde gebieden in gevaar brengen: de buitenlandse kapitaalinvesteringen en de verslechtering van de exportprijzen der primaire produkten.

Met betrekking tot het eerste punt werd gepleit voor een uniformering van de minimum-eisen die door het ontvangende land aan het buitenlandse kapitaal gesteld dienen te worden en de opstelling van een Latijns Amerikaans Statuut, volgens hetwelk de buitenlandse investeerder zich meer bewust zal moeten worden van de sociale verantwoordelijkheid die hij heeft tegenover het land van vestiging, dat een actievere participatie in de bedrijfsvoering en een groter deel van de vruchten van de investering toekomt.

In de discussies die werden gewijd aan de verslechterende verhouding tussen export- en importprijzen werd de grootst mogelijke steun toegezegd aan de spectaculaire eisen die door de ontwikkelingslanden in de wereldhandelsconferentie te Genève werden gesteld.

Het zijn vooral deze laatste problemen die de laatste tijd in Europa voor een zekere bewustwording van de ontwikkelingsproblematiek dezer landen hebben gezorgd. Europa zal er goed aan doen de gebeurtenissen in Latijns Amerika op de voet te blijven volgen en dienovereenkomstig zijn houding te bepalen, resp. prudente stappen te ondernemen. Ook en juist voor de kleinere landen als Nederland, die niet onmiddellijk met een economische of politieke machtsfactor kunnen worden geïdentificeerd, ligt in Latijns Amerika een grote taak.

Kennedy-ronde.

Op 4 mei begon te Genève de konferentie van de General Agreement on Tariffs and Trade (GATT), waarbij thans 62 landen zijn aangesloten over de verlaging van de handelstarieven. Deze bijeenkomst wordt algemeen aangeduid als de „Kennedy-ronde”.

Wijlen president Kennedy nam twee jaar geleden het besluit een dam op te werpen tegen het groeiende handelsprotectionisme, dat de V.S. praktisch de toegang tot vele landen versperde. Zijn „Trade Expansion Act” kreeg op 11 oktober 1962 kracht van wet. Hierdoor werd de Amerikaanse president gemachtigd de Amerikaanse invoertarieven over een periode van vijf jaar op basis van wederkerigheid met maximum 50% te verlagen en deze tarieven helemaal op te heffen voor produkten, waarin de V.S., de Euromarktlanden en Engeland tesamen meer dan 80% van de wereldmarkt voor hun rekening namen. Door deze maatregelen hoopte de president niet alleen een zo groot mogelijke liberalisering van de han-

delsbetrekkingen te bereiken, maar ook de economische samenwerking en op langere termijn de politieke eenwording te bevorderen.

De Gaulles weigering Engeland toe te laten tot de EEG zette een zware domper op het toenmalige optimisme. Niettemin werd op 16 mei 1963 te Genève met de voorbereidende onderhandeling begonnen ten doel hebbend, de tarieven te halveren en enkele andere handelsbelemmeringen uit de weg te ruimen. De Amerikanen stelden een lineaire (d.w.z. uniforme, over de hele linie) vermindering van 50% voor op alle produkten, maar de Zes wilden daar niet aan omwille van de grote dispariteit in de invoerrechten. Uiteindelijk gaven de Amerikanen toe en verklaarden zich akkoord met een formule, waarbij de verlaging voor aanpassing vatbaar zou zijn.

De onderhandelingen waren en zijn uitermate moeilijk. De fameuze kippenoorlog van verleden zomer, toen de EEG de invoerrechten op geslacht pluimvee verhoogde, was niet bevorderlijk voor het klimaat en lokte scherpe reacties uit van Amerikaanse kant. Na de dood van Kennedy moest de vrees bestaan, dat conservatieve krachten nu meer vat zouden krijgen op de Amerikaanse houding. De besprekingen gingen echter door, zodat de konferentie op de oorspronkelijke vastgestelde datum kon beginnen.

Het doel van de huidige konferentie is vierledig:

- 1) verlaging met 50% van het overgrote deel van de invoerrechten op industriële produkten;
- 2) het wegnemen van een groot aantal belemmeringen voor de wereldhandel;
- 3) het doen toenemen en stabiliseren van de handel in landbouwprodukten;
- 4) verlenen van bijzondere hulp aan ontwikkelingslanden.

Bij de tariefdispariteiten zal onvermijdelijk op een compromis moeten worden aangestuurd. Een ideale oplossing schijnt niet voorhanden. Maar in zoverre men dat kan zien, schijnt een dergelijk compromis wel haalbaar. Veel moeilijker ligt het met de bepaling van de uitzonderingen. Tegen 10 september moeten de betrokken landen hun lijsten van uitzonderingen hebben ingediend; het betreft hier dan produkten, die zij weigeren aan een lineaire verlaging te onderwerpen. Het is in Genève monnikenwerk dat verricht moet worden. Een andere grote moeilijkheid is het vinden van de juiste methode voor het landbouwgedeelte van de Kennedy-ronde. Na een tweedaagse konferentie in Washington begin dit jaar tussen vertegenwoordigers van de EEG-commissie en de Amerikaanse regering werd toegegeven, dat omtrent dit omstreden probleem geen enkel punt van overeenkomst bestond. Zelfs binnen de EEG werd geen eenstemmigheid bereikt over de prijzen van de landbouwprodukten en over de vaststelling van een gemeenschappelijke graanprijs.

Aan de konferentie nemen 42 deelnemers deel. Tijdens de opening werd een boodschap van president Johnson voorgelezen, waarin deze op de volgende punten wees: de verbruiker zal een grotere verscheidenheid aan

goederen ter beschikking krijgen en dit tegen redelijke prijzen; zakenlieden en industriëlen zullen nieuwe kansen krijgen in de internationale handel; de ontwikkelingslanden zullen hun uitvoer kunnen opvoeren en daarmee hun ontwikkelingsplannen beter kunnen financieren.

Intussen waren de Zes na een nachtelijke vergadering erin geslaagd een gemeenschappelijk standpunt te vinden t.o.v. de Amerikanen. Vooral de Fransen hadden zich verzet tegen een lineaire verlaging als basis voor de onderhandelingen. EEG-commissaris Rey zeide, dat de 50% als een streefdoel was beschouwd en niet als vaste belofte kon worden aangenomen. De formule moest worden gezien als een „werkhypothese” en niet als een „aanbod”.

Op 6 mei gingen de onderhandeling endan definitief van start. Zij zullen in de komende periode nog menig probleem te verwerken krijgen. Hoewel zij zich vooral afspelen in de technische sfeer, is de politieke vrucht bij een slagen daarvan duidelijk zichtbaar. Dit slagen zal een belangrijke bijdrage zijn voor de totstandkoming van het Atlantische Deelgenootschap.

Parlementaire kanttekeningen

De belastingherziening.

De drie wetsontwerpen, die de Tweede Kamer in de laatste week voor het zomerreces bij zitten en opstaan heeft aangenomen, kunnen onder geheel verschillende hoeken worden gezien. In het licht van het regeringsstandpunt is het niet meer, maar ook niet minder dan een „technische herziening”, waarbij tal van knelpunten in de Vermogens-, de Inkomsten- en de Loonbelasting konden worden weggenomen. Dit standpunt wordt gedeeld door de regeringspartijen. De oppositie, bijgevallen door de kleine partijen als C.P.N. en P.S.P., heeft een dergelijke benadering bestreden toen bleek, dat de regering forse bedragen voor deze technische herziening ter beschikking wilde stellen. Het is nu veel meer geworden, het is in feite op een structurele herziening uitgelopen, zei dr. Van den Tempel (P.v.d.A.) toen hij het tegenstemmen van de oppositie moest verklaren.

Het heeft weinig zin om, aan het eind van enkele weken debatteren, na te gaan wie gelijk heeft. Want uit de debatten, die vaak een zeer verwarrend karakter droegen, kan men noch tot de ene, noch tot de andere conclusie komen. Het opmaken van een eindoordeel was dan ook pas aan het slot van het debat mogelijk, omdat tot het laatste uur van het „gemeen overleg” tussen regering en volksvertegenwoordiging, nog veel mogelijk bleek. De oorzaak van dit alles lag, zoals zovaak in het politiek gebeuren, in een zekere onduidelijkheid, die nauwelijks viel weg te nemen. Bovendien — en dat pleit tegen het accepteren van de stelling, dat het hier uitsluitend om een technische herziening zou gaan — was elke beslissing, die geld zou gaan kosten aan de schatkist in feite een politieke beslissing. Het was steeds weer een afwegen van prioriteiten, een wikken van politieke mogelijkheden, een geven en een nemen.

Hoe anders is het te verklaren, dat tegen het einde van de debatten de amendementen, in broederlijke eensgezindheid door de vertegenwoordigers van KVP, VVD, AR en CHU opgesteld, eenvoudig werden „gehalveerd”, zodat meer wijzigingsvoorstellen — weer gelet op de beschikbare middelen — de eindstreep zouden kunnen halen, ongeacht het standpunt van de socialistische oppositie. Voor een politiek oordeel over deze technische herziening dient men objectief ook deze houding van de regeringspartijen te laten meespreken. Nu is een dergelijke politieke benadering uiteraard weer anders dan het structureel wijzigen van de belastingdruk, zoals dr. Van den Tempel namens de P.v.d.A. wilde betogen. Maar vast staat, dat de techniek en de politiek bij de behandeling van deze drie wetsontwerpen hand in hand zijn gegaan.

Bij de indiening van de vijf wetsontwerpen (de ontwerpen tot herziening van de vennootschapsbelasting en de dividendbelasting horen er ook bij) had minister Hofstra er naar gestreefd, dat de schatkist geheel quitte zou spelen. Tegenover verlichtingen voor de contribubalen stonden gelijke verzwaren.

Onder het kabinet-De Quay moest de nieuwe schatkistkanselier, prof. Zijlstra, beslissen of en in hoeverre hij de voorstellen-Hofstra zou overnemen. De minister heeft toen in een uitvoerige nota zijn standpunt bepaald, nieuwe knelpunten ontdekt en fiscale middelen ter bestrijding daarvan beschikbaar gesteld. De verliezen voor de schatkist zouden toen 150 miljoen belopen, de baten 85 miljoen, zodat de fiscus er per saldo 65 miljoen bij zou inschieten. De „bulk” van deze bedragen lag echter bij de vennootschapsbelasting en de dividendbelasting, die 75 miljoen aan lasten en baten gingen kosten opleveren. Voor de drie hier besproken wetsontwerpen ging het dus om 75 miljoen vermindering en tien miljoen verzwaren.

Toen konden de wetsontwerpen in de parlementaire molen worden verwerkt. De Kamer legde een enorme lijst van wensen op tafel en minister Zijlstra moest bij zijn memorie van antwoord wel met enkele nota's van wijziging komen, die ook weer financiële gevolgen zouden hebben: 125 miljoen verlies voor de schatkist tegenover 45 miljoen winst, zodat het offer, dat de fiscus bereid was te brengen was opgelopen tot 145 miljoen gulden. Daar is in het stadium van het mondeling overleg nog eens 6 miljoen per saldo bijgekomen, zodat bij het begin van de openbare behandeling het „offer” van de schatkist 151 miljoen gulden bedroeg. Dat kan nog als volgt worden gespecificeerd: verlies 283 miljoen, baten 132 miljoen, saldo 151 miljoen. Zonder de vennootschaps- en dividendbelasting: verlies 208 miljoen, baten 57 miljoen, verlies 151 miljoen.

Om het nog iets gecompliceerder te maken dient er aan te worden herinnerd, dat tussentijds reeds uit de wetsontwerpen één onderdeel was gelicht: n.l. de fiscale verlichting voor de werkende gehuwde vrouw, waarmee 40 miljoen gemoeid waren. Zodat het officiële cijfer van 111 miljoen, door minister Witteveen in de Tweede Kamer medegedeeld, daarmee is bereikt. Op de begroting was een bedrag van 115 miljoen gereserveerd, er was 111 miljoen „op” (die 40 miljoen werden vergeten omdat ze al budgettair waren verwerkt), zodat nog vier miljoen overbleef voor de amendementen.

Toen werd, na de algemene beschouwingen, een spelletje touwtrekken tussen kamer en regering opgevoerd. Er lagen rond honderd amendementen op tafel, die bij elkaar vele honderden miljoenen guldens zouden gaan kosten. Niemand wist wanneer de minister en de staatssecretaris van Financiën de Kamer een halt zouden toeroepen, zodat het feitelijk onjuist en ook onrechtvaardig zou zijn om, bij welk wetsontwerp dan ook, eenvoudig het ene amendement na het andere in behandeling te nemen en eventueel te aanvaarden. Dat bleek heel duidelijk toen de voorstellen van de heer Scholten (CHU), met steun van KVP en AR, bij de vermogens-

belasting op tafel kwamen: verhoging van de belastingvrije voet en van de vermogens, waarover belasting betaald moest worden. De regering wilde een geheel andere regeling: aftrekbaar stelling van een derde deel van de vermogensbelasting voor de inkomstenbelasting. Hiermee was een bedrag van 22 miljoen gemoeid. Gezien de procedure kon echter geen „ruil” worden toegepast, zodat pas in een veel later stadium zou kunnen blijken of de Kamermeerderheid bereid zou zijn tegen het regeringsvoorstel tot aftrek van één-derde der vermogensbelasting voor de inkomstenbelasting, te stemmen, dan wel, dat staatssecretaris Van den Berge zelf met een nota van wijzigingen zou komen om dit voorstel ongedaan te maken. Daar kwam bij, dat de VVD kwam verkondigen eigenlijk beide voorstellen te willen effectueren. Er ontstond een forse spraakverwarring in de Kamer, de vergadering moest enkele malen worden geschorst voor fractieberaad, minister Witteveen moest in de Kamer verschijnen, de bijzondere commissie en de regering gingen in de beslotenheid van een commissiekamer nog eens overleg voeren en in de openbaarheid bleek, dat minister Witteveen niet, dan na zeer lang aandringen, bereid bleek om mee te delen, wat nu in totaal voor amendering nog beschikbaar zou zijn: vijftig miljoen gulden, plus nog enkele tientallen miljoenen, die vrij kwamen door correctieposten, die staatssecretaris Van den Berge zou aanbrengen. Maar... zei de minister, houdt in het oog, dat er ook nog 13 miljoen gulden nodig zijn voor de door de regering beloofde verbeteringen in de successiebelasting. Weer werd gerekend: de 4 miljoen werden nu 54 miljoen, minus 13 miljoen voor de successie, bleef 41 miljoen, waarvan echter voor de Vermogensbelasting reeds 22 miljoen was verbruikt. Zodat voor de resterende 99 amendementen (om het wat overdreven te zeggen) nog 19 miljoen overbleef, plus de „correcties”, die nog 25 miljoen bij de belastingbetaler zouden brengen. Die correctieposten hadden o.a. betrekking op het feit, dat de verhoging van de inkomensgrens van de loonbelasting reeds op 10.000 gulden was gebracht, los van de herziening. De regering wilde daarom dit verlies als „reeds verkregen” beschouwen. Alles bijeen, er kwam ook een anticipatie-effect op tafel, bleek, dat de schatkist bereid was een „verlies” van 215 miljoen te accepteren, waarvan dus een groot bedrag reeds was verwerkt via de regeringsvoorstellen en de nota's van wijzigingen, die tussen de bedrijven door werden ingediend, o.a. in verband met de zeer belangrijke wijziging van de aftrekregeling in de loon- en inkomstenbelasting.

De zaak van de kant van de amendementen bezien, komt deze rekensom uit de bus: er werden verliesgevende amendementen aanvaard tot een bedrag van 82 miljoen, de nieuwe aftrekregeling zou per saldo nog 18 miljoen meer kosten, zodat het totale verlies op 100 miljoen kwam. Daar stond voor 26 miljoen meeropbrengsten tegenover, hetgeen een saldo-verlies van 74 miljoen opleverde. Het verschil tussen de 215 miljoen beschikbaar en de reeds verwezenlijkte wensen was 79 miljoen, zodat aan het eind van de veldslag 5 miljoen overbleef van de 13 miljoen, die de schatkist nog nodig heeft voor de verlaging van de successiebelasting.

Uit deze opsomming van cijfers blijkt al, dat de liberale wens om de verlichting van de Vermogensbelasting dubbelop te doen plaatshebben, niet is doorgegaan: aan het slot van de debatten, toen de stroom amendementen nog niet was uitgeput, moest staatssecretaris Van den Berge wel met een nota van wijzigingen komen om de één-derde aftrekregeling ongedaan te maken en zo weer 22 miljoen binnen te halen.

Voor de socialisten is vooral van doorslaggevende betekenis geweest of bij deze wat kostbare technische herziening de verdelende rechtvaardigheid werkelijk is betracht, zoals door dr. Lucas was geconstateerd. Men heeft in de kring van de P.v.d.A. die vraag ontkennend beantwoord. Dr. Lucas, die bij deze debatten wellicht zijn laatste hoofdrol in de Kamer heeft vervuld, al zal hij ook de vennootschapsbelasting en (uiteeraard) de algemene financiële beschouwingen nog wel doen, heeft in de Kamer de insinuaties van de socialistische publiciteitsmiddelen fel gehekel. Nu is een exacte berekening moeilijk te maken, omdat bepaalde „sferen” in elkaar overlopen. Maar globaal kan worden gezegd, dat van de 215 miljoen gulden, die „verdeeld” zijn, 101 miljoen aan de kant van de werknemers is terecht gekomen, 35 miljoen bij de ondernemers, 40 miljoen bij de vermogensbezitters en 39 miljoen bij meerdere groepen. In die 101 miljoen-werknemersaandeel zitten wel verwerkt de verhoging van de aanslaggrens en het „anticipatie-effect”, waarmee tesamen een bedrag van 45 miljoen is gemoeid.

Bovendien is een verzachting bereikt voor het belastingverhogende effect van het nieuwe bijzondere tarief. Zoals bekend is hiermee een bedrag van 40 miljoen gulden gemoeid, omdat door de verhoging van de inkomsten belastinggrens tot 12.000 gulden de bijzondere beloningen, zoals overwerkvergoeding, vakantietoeslagen, tantièmes e.d., veel te laag belast zouden worden volgens de bestaande regeling. De nieuwe regeling maakt onderscheid zowei naar het inkomen van de belastingplichtige als naar de gezinssamenstelling, waarbij steeds het tarief aan de voet van de betrokken tabel is aangehouden. Deze nieuwe regeling, zo heeft staatssecretaris Van den Berge de Kamer toegezegd, zal niet in werking treden vóór de grote belastingverlaging van 1 miljard gulden geëffectueerd wordt.

Het geheel overziende, los van de budgettaire consequenties, kan worden gezegd, dat een bijzonder redelijk resultaat is bereikt. Belangrijke wensen van ondernemers, vooral in de land- en tuinbouw, zijn verwezenlijkt, zoals o.a. het middelen van inkomens; de heffing op een aanmerkelijk belang is verzacht, evenals de lijfrenteclausule, terwijl mogelijkheden tot onjuiste toepassing van de bestaande wetgeving zijn uitgebannen. Voor de middenstand zijn de stamrechtvrijstelling en de z.g. doorschuifmogelijkheid van wezenlijke betekenis. De N.V.'s hebben een definitieve en permanente herkapitalisatiemogelijkheid gekregen, plus een éénmalige herkapitalisatie op grond van de bestaande regelingen. Van grote betekenis zijn voorts de nieuwe ouderdomsaftrek, een verbeterde kinderaftrek voor schippers-kinderen, kinderen op seminaries en internaten e.d., de vrijstelling van neveninkomsten en de nieuwe kostenaftrekregeling voor de loon- en in-

komstenbelasting, waarin ook de reiskosten van woning naar werk zijn opgenomen.

De Kamer heeft met minister Witteveen en vooral staatssecretaris Van den Berge een boeiend gevecht geleverd, dat uiteindelijk geresulteerd heeft in een betere belastingwetgeving, die bovendien een vermindering van de belastingdruk tot gevolg heeft.

De Ziekenfondswet.

De minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid, dr. G. M. J. Veldkamp, is er in geslaagd met de nieuwe Ziekenfondswet het laatste stuk bezettingsrecht op te ruimen. Ofschoon men er over kan twisten of de minister alles heeft bereikt wat hem voor ogen stond, toch staat vast, dat de bewindsman met dit ontwerp geen nederlaag in de Kamer heeft geleden. Want alleen een goede codificatie van wat als bezettingsrecht kan worden aangemerkt en door aanvullende regelingen was gegroeid moet op dit onderdeel van de sector volksgezondheid reeds als een grote prestatie worden beschouwd. Het is dan nog niet eens nodig er aan te herinneren, dat vorige ministers van Sociale Zaken er niet in zijn geslaagd een voor het parlement acceptabele wet in het Staatsblad te krijgen.

Er is tijdens de behandeling van het ontwerp-Ziekenfondswet in de Tweede Kamer de nadruk op gelegd, dat minister Veldkamp enkele forse wijzigingen in zijn voorstel niet heeft kunnen tegenhouden. Dat is juist. De minister had de bedoeling de Ziekenfondsraad radicaal te reorganiseren. Hij vond het onjuist, dat deze raad voor één-derde bestond uit ambtenaren, die daar een beleid konden voeren vóór of wellicht ook tegen de eigen minister, en voor tweederde uit vertegenwoordigers van de ziekenfondsen en de medewerkers, wier aangelegenheden steeds weer in de raad ter sprake komen. De bewindsman streefde dan ook naar een geheel andere samenstelling: werkgevers, werknemers en kroonleden. Tot deze laatste groep zouden overigens best enkele ambtenaren kunnen behoren. De Kamer heeft dit niet gewild. De „belanghebbenden”, i.c. de ziekenfondsen en de medewerkers moesten in de raad-nieuwe-samenstelling een plaats hebben. Maar wel had de Kamer er begrip voor, dat het wat moeilijk wordt, wanneer deze direct belanghebbenden de door henzelf gesloten overeenkomsten (honoraria e.d.) ook zouden moeten goedkeuren. Vandaar dat het amendement, dat de bijzondere commissie op tafel legde, met die van dr. Veldkamp rekening hield en de instelling van een commissie voorstelde, die dergelijke overeenkomsten zal moeten goedkeuren. In deze, uit de Raad samengestelde commissie, zullen de beide betrokken groeperingen, fondsen en medewerkers, geen zitting mogen hebben. De beslissingen van de commissie behoeven echter wel de bekrachtiging van de gehele Ziekenfondsraad. Wanneer een besluit van de commissie om haar goedkeuring aan een overeenkomst te onthouden, niet door de raad wordt bekrachtigd, moet een dergelijke beslissing tenminste een tweederde meerderheid hebben. De nieuwe Ziekenfondsraad zal uit 35 leden bestaan. Bovendien ging de

Kamer akkoord met een amendement van de bijzondere commissie — dit werd dan ook door de minister overgenomen — dat het voorzitterschap van de Ziekenfondsraad in handen legt van een der Kroonleden.

Een tweede niet onbetekenende wijziging heeft de Kamer in het ontwerp aangebracht door de aanvaarding van een amendement van de bijzondere commissie op het stuk van de werkgebieden der ziekenfondsen. In de KVP waren voorstanders van vrijheid voor de fondsen om zich ook elders, dan waar men thans gevestigd is, te ontplooien. Er worden reeds jarenlang gevechten over gebiedsuitbreiding tussen „bijzondere” en „algemene” fondsen geleverd. Minister Veldkamp heeft deze „vrijheid van uitbreiding der werkgebieden” waar de P.v.d.A. fel tegen gekant was, niet ongeschonden kunnen bewaren. Eén fonds per gebied en daarmee uit, was de leuze van de heer Berger van de P.v.d.A., waartegen overigens de heren De Vreeze en Maenen van de KVP niet zonder succes hebben geopereerd. Toen de heer Berger dan ook verklaarde, dat hij nooit verder zou willen gaan dan het toelaten van nieuwe fondsen tot gebieden waar zij nog niet werkzaam zijn „als dit met een doelmatige organisatie van de ziekenfonds-verzekering in overeenstemming zou zijn”, was een formule gevonden, die de basis bood voor amendering. Met deze tekst in de wet vastgelegd hebben de minister en de KVP slechts een deel gekregen van hetgeen zij wensten. Alleen de Staatkundig Gereformeerden waren tegen dit amendement.

Van grote importantie was het vraagstuk van de vrijwillige verzekering. Reeds thans is het zo, dat de verplicht en de vrijwillig verzekerden op gelijke wijze worden behandeld en dezelfde verstrekkingen krijgen. Maar toch is er, voor wat de vrijwillige verzekering betreft, een, vaak groot, verschil in premie in de verschillende streken van ons land. Met uniforme verstrekkingen zijn dergelijke verschillen moeilijk verdedigbaar, zei minister Veldkamp en hij stelde voor een premie naar draagkracht in te voeren, die in het gehele land gelijk zou zijn. De premiebedragen zouden dan, met het inkomen, stijgen. Centraal zullen de ziekenfondsen hun uitkeringen krijgen op basis van de werkelijk gemaakte kosten. Daar wilde de Kamer niet aan, omdat men vreesde, dat degenen, die, door hun inkomen, de hoogste premies zouden moeten betalen, zich uit de verzekering zouden terugtrekken, waardoor de premielasten van de lagere inkomensklassen, verhoudingsgewijze, zouden stijgen. De heren Maenen en De Vreeze van de KVP kwamen met een amendement, dat voor het gehele land wilde volstaan met één premie; een vereveningspot zou aan de fondsen, die meer kosten hebben, suppleren, ten koste van de fondsen, die minder besteden dan de landelijke premie zou bedragen. Maar dat amendement had geen schijn van kans, omdat alleen de A.R. het wilde steunen. Toen trokken de KVP'ers hun voorstel in en vervingen het door een ander, dat niet onvriendelijk door de Kamer werd ontvangen: het stelde voor een uniforme landelijke premie vast te stellen, met dien verstande, dat rekening wordt gehouden met de grootte der gezinnen. Maar er lag een amendement-Berger (P.v.d.A.), dat alles bij het oude wilde laten: elk ziekenfonds heeft

de vrijheid zelf zijn premie te bepalen, zij het dat het tarief de goedkeuring behoeft van de ziekenfondsraad. Toen dat amendement werd aangenomen met 70 tegen 41 stemmen was het amendement-Maenen automatisch vervallen.

Een laatste groot strijdpunt bestond in het al dan niet handhaven van de z.g. eigen instellingen van de ziekenfondsen. Een aantal fondsen heeft eigen optiekzaken, apotheken, tandheelkundige poliklinieken of ziekenhuizen opgericht, waarin het personeel, dus ook artsen, op arbeidscontract in dienst is. In het wetsontwerp werd nu gesteld, dat de verzekerden vrije keuze hebben uit de aan de fondsen verbonden medewerkers en dat de fondsen verplicht zijn overeenkomsten te sluiten met alle medewerkers, die hiertoe de wens te kennen geven. De minister zou echter uitzonderingen kunnen toestaan, waarbij hij dacht aan de handhaving van een eigen apotheek, tandheelkundige polikliniek of ziekenhuis. De socialisten hebben gepoogd het hele artikel, waarin dit beleid, met de mogelijke ontheffingen, was neergelegd, uit de wet geschrapt te krijgen, echter zonder resultaat. Deze slag werd overduidelijk door minister Veldkamp gewonnen.

Op de overige punten heeft het wetsontwerp slechts ondergeschikte wijzigingen ondergaan. Dat betekende, dat de wezenlijke inhoud er van door de Kamer werd geaccepteerd als deugdelijke regeling voor de gezondheidszorg van 72 procent van de Nederlandse bevolking, die is ondergebracht bij 115 ziekenfondsen. De totale uitgaven van deze fondsen bedragen meer dan een miljard gulden per jaar. Met de vrijwillige en de verplichte verzekering is ook de bejaardenverzekering in dit nieuwe wetsontwerp geregeld. Van groot belang zal het kunnen zijn, dat iedere verzekerde bij een ziekenfonds nu het wettelijke recht van beroep heeft gekregen. Al heeft minister Veldkamp niet voor de volle negentig procent zijn verlangens gehonoreerd gezien, ook dit wettelijke werkstuk, binnen twee jaar door de Tweede Kamer volledig en grondig behandeld, is een bewijs voor zijn bestuurlijke kwaliteiten.

Een semi-belastinggebied voor gemeenten

door L. Sonnenschein

In het kader van de discussies omtrent een eigen belastinggebied voor gemeenten verdient het de aandacht, dat een grote gemeente beslissingen heeft genomen waardoor, op waarlijk originele wijze, zoal geen eigen belastinggebied, dan toch iets wat soortgelijk effect heeft, gecreëerd kan worden.

In de gemeenteraadsvergadering van de gemeente Eindhoven van 1 juni jl. is met grote meerderheid een voorstel van het college van B. en W. goedgekeurd, om gemeentegronden te verhuren aan exploitanten van benzinestations tegen een huursom per jaar gelijk aan 1,4 pct. van de jaaromzet van het benzinestation.

Deze beslissing verdient een bijzondere aandacht omdat hier sprake is van een beleidsverandering ten opzichte van de in het verleden in Eindhoven en eveneens bij praktisch alle gemeenten gevolgde gedragslijn, welke beleidsverandering een precedent voor vele gemeenten kan vormen.

Tot goed begrip is het noodzakelijk te vermelden dat het tot nu toe gebruikelijk was, dat aan exploitanten van benzinestations vergunning werd verleend ten behoeve van het station gebruik te maken van het voor de openbare dienst bestemd terrein. Als voorbeeld hiervoor is te wijzen op de vele benzinepompen, welke op de trottoirs geplaatst zijn en dus beslag leggen op gronden welke bestemd zijn en gebruikt worden voor de openbare dienst. Wanneer de gemeente op een dergelijke wijze aan exploitanten van pompen vergunning verleent, treedt artikel 275 van de Gemeentewet in werking. In dit artikel is bepaald dat voor plaatselijke belastingen worden gehouden „de door de gemeente gevorderde gelden wegens het hebben van voorwerpen onder, op of boven voor den openbaren dienst bestemden gemeentegrond”.

Het feit dat krachtens artikel 275 de door de gemeente gevraagde vergoedingen voor plaatselijke belastingen worden gehouden, heeft tot gevolg dat ten aanzien van de vaststelling van de te vorderen vergoeding alle formele voorschriften moeten worden nagekomen welke nodig zijn om rechtsgeldig tot het heffen van plaatselijke belastingen te kunnen overgaan. Deze voorschriften in de gemeentewet dwingen ertoe dat in een zodanige situatie de vergoeding na vastgesteld te zijn door de raad, goedkeuring behoeft van Gedeputeerde Staten en vervolgens nog

van de Kroon. Hieruit kan geconcludeerd worden dat de wetgever de vaststelling van de tarieven welke voor belastingen worden gehouden en dus ook de tarieven voor beschikking over de voor de openbare dienst bestemde grond, met de meeste zorg heeft willen omringen en deswege derhalve aan de rechtsgeldigheid een toetsing door de Kroon heeft laten voorafgaan.

Men kan gaan filosoferen over de achtergronden die hiervoor gegolden hebben doch in ieder geval staat vast dat een van de achtergronden zeker zal zijn dat, zodra de gemeente overgaat tot heffingen welke voor belastingen gehouden worden, de gemeente in een monopoliepositie verkeert ten opzichte van degenen die moeten betalen en dat dan derhalve een zekere rechtsbescherming moet worden gecreëerd. Met betrekking tot het verlenen van vergunning voor het houden van pompen is de gemeente ook in een machtspositie ten opzichte van de toekomstige exploitant en uit hoofde van deze machtspositie zouden vergoedingen kunnen worden gevorderd, welke in redelijkheid niet gevorderd mogen worden.

Dat in een dergelijke situatie een toetsingsrecht bestaat door de Kroon, lijkt niet alleen redelijk doch moet ook uit het oogpunt van gelijke rechtsbedeling als noodzakelijk worden aangemerkt.

Nu zijn er twee methoden om aan deze toetsing van hogerhand te ontkomen en deze zijn de volgende:

- a. De gemeente stelt de grond, waarop de pomp staat, ter beschikking van de exploitant middels een huurovereenkomst, in geval gebruik gemaakt wordt van voor de openbare dienst bestemde grond.
- b. De gemeente draagt er zorg voor dat geen pompen meer geplaatst kunnen worden op voor de openbare dienst bestemde weg, doch staat dit slechts toe op aan deze weg grenzende, meestal in gemeente-eigendom zijnde gronden.

ad a. Een dergelijke werkwijze lijkt op het eerste gezicht niet mogelijk te zijn gezien de bepalingen van artikel 275 Gemeentewet. Het kan echter blijkens de heersende juridische opvatting als vaststaand worden aangenomen, dat artikel 275 Gemeentewet niet derogeert aan het privaatrecht. Dit standpunt houdt derhalve in, dat ondanks de bepaling in artikel 275 Gemeentewet de gemeente gerechtigd is met de exploitant een privaatrechtelijke overeenkomst te sluiten terzake van het hebben van opstanden onder, op of boven de voor de openbare dienst bestemde grond. Daar in een dergelijke situatie geen vergoeding krachtens artikel 275 wordt gevorderd, doch een vergoeding krachtens een privaatrechtelijke overeenkomst, zijn de voorschriften welke in de gemeentewet zijn vastgelegd om te komen tot voor belasting gehouden vergoedingen, niet van toepassing. Dit houdt dus mede in dat de toetsing door de Kroon niet nodig is om rechtskracht te geven aan de vergoeding, daar deze uit een overeenkomst voortvloeit.

ad b. In deze gevallen is er in het geheel geen sprake van toepassing van artikel 275, omdat dan geen gebruik gemaakt wordt van voor de openbare dienst bestemde gronden. Het is niet noodzakelijk een der-

gelijke werkwijze te zien als een middel om aan artikel 275 te ontkomen, immers ook uit een oogpunt van verkeersveiligheid kan het gewenst zijn de benzinepompen niet meer op de trottoirs langs de verkeersweg te laten plaatsen. Welke overwegingen echter ook gelden, in elk geval staat vast dat een toetsingsrecht van de Kroon niet aanwezig is, indien de gemeente haar terreinen middels huur of erfpacht ter beschikking stelt.

In principe is in de gemeenteraad van Eindhoven het besluit gevallen om zowel methode a. als methode b. toe te passen. Hierbij wordt als uitgangspunt genomen, dat methode b. de gebruikelijke zal worden, terwijl methode a. alleen in uitzonderingsgevallen, waarin het niet anders mogelijk is, zal worden toegepast.

Uit het hiervoor weergegevene volgt de conclusie dat het te verwachten is dat eerlang, voorzover het betreft de situering en exploitatie van benzinestations, artikel 275 Gemeentewet een dode letter zal zijn en dat derhalve het toetsingsrecht van de Kroon daarmede illusoir geworden is. Indien dit toetsingsrecht uitsluitend te verdedigen zou zijn op grond van nu eenmaal bestaande voorschriften, zou met deze ontwikkeling genoeg genomen kunnen worden. De vraag moet echter gesteld worden of deze toetsing in de tegenwoordige omstandigheden gemist kan worden. Dit zou mogelijk het geval zijn indien de gemeenten thans minder dan voorheen in een monopoliepositie zouden verkeren ten opzichte van de toekomstige exploitanten. Dit is echter niet het geval.

Hierbij valt te bedenken dat de stadsplanning en het ontwerpen van nieuwe wegennetten nog in een beginstadium verkeren. De gemeenten gaan hoe langer hoe meer over tot het ontwerpen van nieuwe invalsen doorvoerwegen en om deze wegen te kunnen realiseren, dient de gemeente de nodige gronden in handen te krijgen, zulks middels vrijwillige koop en verkoop, dan wel middels onteigening. Een en ander houdt in dat het te verwachten is, dat de gemeenten, meer dan in het verleden het geval was, de eigendom van de gronden langs de wegen zullen verwerven en derhalve de monopolie-positie sterker zal zijn dan in het verleden. Dit is voor Eindhoven zeker het geval.

Wanneer voorts nog overwogen wordt dat de verwerving van de gronden door de gemeente alleen te bereiken is omdat ze krachtens haar publieke taak, desnoods middels onteigening, kan optreden, rijst toch wel de vraag of het dan juist is dat direct na de verwerving uit de publieke sfeer wordt getreden en het in deze publieke sfeer verkregen monopolie, in de private sfeer tot waarde wordt gebracht.

De hier naar voren gebrachte argumenten leiden eerder tot de conclusie dat het thans, gezien in het kader van gelijke rechtsbedeling, noodzakelijker is dan in het verleden, dat een toetsingsrecht bestaat en dat de gemeenten ook verplicht zijn zich aan dit toetsingsrecht te onderwerpen. De vraag dient zelfs gesteld te worden of een toetsingsrecht ook niet op zijn plaats ware voorzover het betreft niet voor de openbare dienst bestemde terreinen. Een dergelijk toetsingsrecht zou in elk geval

een redelijk tegenwicht vormen tegen de monopoliepositie van de gemeenten en de rechtszekerheid kunnen geven dat geen willekeur in de vaststelling van de tarieven optreedt.

Dat dit probleem naar aanleiding van de beslissing van de gemeenteraad van Eindhoven aan de orde wordt gesteld, houdt niet in dat daarmee gesteld wil zijn dat het tarief dat in Eindhoven is vastgesteld, nl. 1,4 procent van de omzet, als willekeur zou zijn te bestempelen. Wel staat vast dat door deze vaststelling van de heffing in het geheel niet gedifferentieerd wordt naargelang de mogelijkheden welke de ligging biedt, hetgeen bij hoge tarieven als onjuist moet worden aangemerkt. Voorts heeft deze wijze van heffing in zo sterke mate overeenkomst met de verbruiksbelasting dat het moeilijk aanvaardbaar is dat deze heffing niet voor een gemeentelijke belasting gehouden behoeft te worden.

Bankfusies

door M. van Amelsvoort

„Who ever saw one that size?”
Alice in Wonderland

Voorwaarden

Tijdens de debatten in de Tweede Kamer over de fusies, twee aan twee, van de vier grootste handelsbanken van het land, is het woord „grootkapitaal” niet gevallen. Het zou in ons land ook niet op zijn plaats zijn, nog afgezien van de ouderwetse klank die het heeft gekregen. Het bankwezen heeft in ons land een eigen structuur, zoals het in alle landen typische karaktertrekken heeft. Een van de belangrijkste trekken van het bankwezen in ons land is, dat de banken slechts in zeer beperkte mate deelnemen in ondernemingen die niet op financieel gebied werkzaam zijn. In andere landen is dat veelal anders. Daar bestaan banken, waarvan de belangen door rechtstreekse financiële deelneming sterk vervlochten zijn met ondernemingen in handel en industrie. Op die manier ontstaan financiële concentraties met grote economische macht, ware **centres de gestion**, wier invloed niet zonder gevaren voor de maatschappij is.

Het is denkbaar, dat de fusies tussen de grote banken in ons land een dergelijke ontwikkeling ingeluid zouden hebben. De Nederlandsche Bank is daar blijkbaar beducht voor geweest, of althans heeft zij gemeend een ontwikkeling in die richting bij voorbaat aan haar controle te moeten onderwerpen. Krachtens de bevoegdheden haar door de Wet Toezicht Kredietwezen gegeven, heeft zij de gefusioneerde banken verplicht haar elke verwerving van deelnemingen in het kapitaal van andere dan kredietondernemingen ter voorafgaande goedkeuring voor te leggen.

Deze verplichting heeft de Nederlandsche Bank aan de betrokken banken opgelegd als een der drie voorwaarden waarvan zij de verstreking van een verklaring van geen bezwaar afhankelijk stelde. Een tweede belangrijke voorwaarde luidt, dat deze banken de Nederlandsche Bank in kennis zullen stellen van kartelafspraken in binnen- en buitenland. De derde voorwaarde heeft een meer technisch karakter en verzekert de Nederlandsche Bank van de mogelijkheid om toezicht uit te oefenen op de kredietverlening van dochterinstellingen die niet in het register van kredietinstellingen zijn ingeschreven.

Het verdient de aandacht, dat de monetaire overheid haar toestem-

ming niet onvoorwaardelijk heeft gegeven. Aan de andere kant mag het voor de bezorgden een geruststelling heten, dat de voorwaarden er zijn en dat de overheid onder die omstandigheden geen afwijzende houding nodig heeft gevonden.

De voorwaarden brengen mee, dat de twee nieuwe grootbanken aan scherpere controle onderworpen zullen zijn dan welke andere kredietinstelling ook. Met haar eis ten aanzien van dochterinstellingen heeft de Nederlandsche Bank een lek gedicht dat ook bij andere kredietinstellingen wel aanwezig is. Met de andere voorschriften heeft zij duidelijk beoogd verdere concentratie in de hand te kunnen houden.

Buitenlandse concurrentie

De beduchtheid die hier en daar in het bedrijfsleven bestaat betreft vooral de geringere keus die de ondernemers na de beide fusies zou overblijven. Vooral ondernemingen van enige omvang zouden het als een onplezierig gevoel kunnen ervaren, dat zij eigenlijk nog slechts bij twee banken terecht zouden kunnen. Hun keuzemogelijkheid zou daarmee wel sterk verkleind worden.

Zo is de situatie echter niet volledig getekend. Als kredietnemers een grote bank nodig hebben, kunnen zij bijvoorbeeld ook terecht bij de Bank of America en de First National City Bank, die zich allebei onlangs in ons land gevestigd hebben en die respectievelijk tien en acht keer zo groot zijn als de Amsterdam-Rotterdam Bank. Het is dit aspect, de vervaging van de landsgrenzen in het bankwezen, dat wel een van de belangrijkste drijfveren tot de fusies gevormd zal hebben. De concurrentie tussen de banken speelt zich voor een kleiner wordend deel binnen de landsgrenzen af. Het zou daarom onvolledig zijn te spreken van vermindering van concurrentie ten gevolge van de fusiebesluiten. Juister is het om te zeggen, dat die besluiten voor een tegenwicht in de verscherping van de concurrentie moeten zorgen.

Ook buiten het bankwezen vordert de concentratie van ondernemingen. De te financieren ondernemingen worden steeds groter en hun financieringseisen worden zwaarder. De voormalige „grote vier” onder de banken hebben zich al eerder genoopt gezien tot incidentele samenwerking, als zij elk afzonderlijk niet meer in staat waren in de behoeften van grote cliënten te voorzien. De kans, dat buitenlandse banken op deze cliënten grote aantrekkingskracht zouden uitoefenen, was niet denkbeeldig. Zo gezien, is de concentratie in het bankwezen een consequentie van de concentratie in de rest van het bedrijfsleven. Ook van de kant van de kredietvrager uit gezien vervagen de landsgrenzen.

Het is voor een land niet onverschillig, of zijn bedrijfsleven gefinancierd wordt door banken van eigen bodem of door banken die hun hoofdzetel in een ander land hebben. 's Lands economische kracht hangt er mischien niet van af, maar hangt er wel mee samen. Wie de macht van de nieuwe combinaties in Nederland vreest, zou nog meer

bevreesd moeten zijn voor de invloed van buitenlandse banken van een grootte, waarbij ook de nieuwe Nederlandse combinaties nog maar half-was zijn.

Wij zijn gemakkelijk geneigd grote woorden in de mond te nemen, soms ontleend aan de paleontologie, om de omvang van de nieuwe bank-combinaties aan te duiden. Naar Europese maatstaven gemeten zijn die woorden echter niet nodig. Het woord „groot” is ruimschoots voldoende. Tot heden toe konden de grootste Nederlandse banken ten hoogste middelgroot genoemd worden. Ook de grootste van de twee nieuwe combinaties zal altijd nog iets kleiner zijn dan de grootste banken in België, Zweden en Zwitserland, om enige kleine landen te noemen. De gefusioneerde banken zijn in West-Europa in de rij gekomen, maar zij staan niet vooraan.

Binnenlandse concurrentie

Indien de nieuwe combinaties nu het predicaat „groot” verdienen, dan moet daarbij aangetekend worden, dat groot zijn niet enkel voordelen oplevert, zoals opgroeiende kinderen ontdekken. Zo is het voor de bank een nadeel dat een gedeelte van wat zij „het publiek” pleegt te noemen — waarmee voornamelijk bedrijven en particulieren bedoeld zijn — niet graag in relatie treedt met een grote bank.

Na de oorlog heeft het opmerkelijke verschijnsel zich voorgedaan, dat de grootste banken naar verhouding minder gegroeid zijn dan de kleinere, waaronder als belangrijkste genoemd kunnen worden de Hollandsche Bank Unie, de Middenstandsbank en de twee organisaties van boerenleenbanken. Het succes van de kleinere banken is zeker voor een deel te verklaren uit de voorkeur van particulieren en kleinere bedrijven voor banken die niet al te groot van omvang zijn, temeer daar deze zich erop toeleggen het volledige dienstenpakket van een moderne bank ter beschikking te stellen. Er zijn dan ook al economen, die de kleinere banken adviseren toch vooral geen fusies aan te gaan.

Behalve de kleinere banken, zijn ook levensverzekeringmaatschappijen en andere institutionele beleggers zich gaan bewegen op terreinen, waar voordien alleen de grote banken kwamen. Door deze ontwikkeling vindt de kredietvrager op het ogenblik een veelvormig aanbod tegenover zich, meer gevarieerd dan voor de oorlog, toen het kredietwezen weliswaar minder geconcentreerd was, maar tevens meer traditioneel. Niet alleen de landsgrenzen zijn aan het vervagen; met de branchegrenzen, die traditioneel in het bankwezen aanwezig zijn, is dat proces zelfs al verder voortgeschreden.

Naast het succes van de kleinere banken, en ten dele ermee samenhangend, is de branchevervaging het voornaamste kenmerk van de na-oorlogse ontwikkeling in het Nederlandse kredietwezen. De fusies van de grote banken moeten daarom mede beschouwd worden als zetten in de binnenlandse concurrentiestrijd. In dit opzicht is het bijvoorbeeld van

betekenis, dat met name de Amsterdam-Rotterdam Bank straks over een uitgebreid net van vestigingen zal beschikken.

Financiële politiek

De vraag kan gesteld worden, of de effectiviteit van de financiële politiek van de overheid — regering en Nederlandsche Bank — door de fusies verminderd wordt.

De regering heeft in haar financiële beleid weinig met de banken te maken, meer met de institutionele beleggers, waaronder een aantal overheidsinstellingen. Het betreft hier voornamelijk de leningspolitiek. Daarbij treedt de minister van financiën in contact met de institutionele beleggers. De banken spelen als beleggers een veel kleinere rol. Voorts hebben zij enige invloed door middel van hun adviezen aan beleggende cliënten, maar de omvang van de particuliere beleggingen is te verwaarlozen in vergelijking met die van de institutionele beleggingen. Langs die kant is voor de financiële politiek geen gevaar op komst.

De Nederlandsche Bank heeft, zoals wij zagen, de gelegenheid aangegrepen om de grondslag van haar monetaire beleid te verstevigen en tegelijk het werkingsgebied van haar voornaamste instrument, de rechtstreekse kredietbeperking, te verruimen. De techniek van de kredietbeperking is sinds een aantal jaren zodanig, dat de effectiviteit ervan niet afhangt van de grootte van de banken.

In de hantering van haar andere monetaire instrumenten, de openmarktpolitiek en de discontopolitiek, zou de Nederlandsche Bank het iets moeilijker kunnen krijgen, enerzijds door de grote invloed van de gefusioneerde banken op de binnenlandse geldmarkt en anderzijds door de omvangrijke kortlopende beleggingen in het buitenland van deze banken, met behulp waarvan zij de monetaire politiek kunnen doorkruisen, zoals zij dat nu in mindere mate ook al kunnen. Deze twee instrumenten zal de Nederlandsche Bank met nog meer behoedzaamheid moeten gebruiken dan zij al deed, en het zwaartepunt van de monetaire politiek zal nog meer in het instrument van de rechtstreekse beperkingen komen te liggen.

In de discussies rond de fusiebesluiten is het woord „nationalisatie” opgedoken. Men moet aannemen dat de manoeuvre van de vier grote banken in zekere zin de kans op nationalisatie vergroot heeft: hoe meer het bankwezen zich concentreert, hoe dichter het bij nationalisatie komt. De graad van concentratie kan zo groot worden, dat er voor een belangrijke groep kredietnemers geen reële keus overblijft, in het bijzonder voor ondernemingen met een grote kredietbehoefte, die al hun bankzaken willen laten behandelen door een en dezelfde bank en zich daarom niet gauw tot kredietverschaffers buiten het bankwezen wenden.

Bij welke concentratiegraad dat het geval is, is een andere vraag. Het hangt er mede van af, of men uit politiek oogpunt een buitenlandse bank als gelijkwaardig alternatief voor een Nederlandse bank beschouwt.

Laat men de buitenlandse banken geheel buiten beschouwing, dan is de concentratiegraad momenteel wel zover voortgeschreden, dat de vraag naar het tolerabele niveau actueel is geworden.

Men moet zich overigens van de uitwerking van nationalisatie geen overdreven voorstellingen maken. De voorbeelden van Frankrijk en Italië zijn in dit opzicht leerzaam. Die landen hebben de grootste handelsbanken — in elk land drie — genationaliseerd. Dit betekent echter niet dat het kredietbeleid van deze banken nu gelijkgeschakeld is. Zij blijven elk hun eigen beleid volgen, elk blijft zich bij voorkeur op bepaalde terreinen bewegen en op andere bij voorkeur niet, kortom, elk behoudt zijn eigen gezicht.

In deze landen is nationalisatie trouwens maar een deel van een groter geheel van wettelijke en andere maatregelen, waardoor de banken aan banden zijn gelegd. Vermoedelijk geniet het bankwezen in West-Europa nergens zo'n vrijheid en strekt ook de concurrentie zich nergens over zoveel onderdelen van het bankbedrijf uit, als in ons land. Nationalisatie zou in die sfeer kwalijk passen. Minder vergaande maatregelen, meer specifiek gericht op het doel dat men wil bereiken, zouden eerder dienstig zijn, indien men al meent dat zij nodig zijn.

Politieke kanttekeningen

KVP-beraad over medezeggenschap in de onderneming

Ter afsluiting van de desbetreffende discussies op een aan dit onderwerp gehouden studiedag van de Sociaal-Economische Commissie van de KVP, heeft het partijbestuur van de KVP zich in zijn laatst gehouden vergadering beraden over een aantal aspecten van het vraagstuk van de medezeggenschap van de werknemers in de onderneming. Met name is besproken op welke wijze nu in de nabije toekomst voorlopig verder gehandeld zou dienen te worden om tot een nadere ontwikkeling en realisatie van deze medezeggenschap te komen.

Het partijbestuur van de KVP acht het gestalte geven aan de gelijkwaardigheid van de Arbeid een van de belangrijkste problemen, waarvoor de christelijke politiek vandaag staat.

Het streven naar medezeggenschap heeft tot doel de samenwerking tussen de bij de onderneming betrokken groepen, kapitaal, arbeid en leiding, tot uitdrukking te brengen en een evenwichtige belangenbehartiging te waarborgen. Het streven naar medezeggenschap, dat zich in onze maatschappij manifesteert, strookt met het verlangen van de mens naar ontplooiing van zijn persoon. Ook voor de bevrediging van het rechtsgevoel van de werknemers dient de mogelijkheid te worden geopend om invloed uit te oefenen op de grote beslissingen bij het ondernemingsbeleid.

De staatscommissie-Verdam bestudeert de mogelijkheden voor een herziening van het ondernemingsrecht. De Katholieke Volkspartij, die zich bewust blijft, dat haar bij de Kamerverkiezingen ontvouwde program, „de wereld van morgen”, vooral op vernieuwing van de maatschappijstructuur in christelijke zin gericht is, verwacht dat met deze studie spoed zal worden betracht. De KVP vertrouwt er op, dat een herziening van het ondernemingsrecht in deze kabinetsperiode kan worden ter hand genomen.

De medezeggenschap, dit dient voorop te worden gesteld, hangt niet enkel af van wettelijke maatregelen. Voorzover met medezeggenschap de mondigheid en het directe meespreken van alle werknemers in de onderneming bedoeld wordt is zij een zaak van mentaliteit, menselijke verhoudingen en een democratische manier van leiding geven, die is afgestemd op de juiste opvattingen over persoonlijke vrijheid en waarzigheid. Om de ontwikkeling evenwichtig te laten verlopen, zal het mee-

spreeken van allen uitgangspunt moeten zijn van ieder verder uitgebouwde stelsel van medezeggenschap, in of buiten de onderneming, waarin ook het medebeslissingsrecht zijn juiste plaats moet vinden.

De voor directe medezeggenschap in de onderneming nodige mentaliteit kan bevorderd worden door kadervorming, periodieke bedrijfsbesprekingen en spreiding van taken, door de werknemers bij het zoeken naar verbeteringen te betrekken en door allerlei andere voorzieningen, die het medeverantwoordelijk zijn van allen duidelijk en aantrekkelijk maken.

De wet op de Ondernemingsraden biedt reeds een mogelijkheid om de indirecte medezeggenschap door middel van door de werknemers gekozen vertrouwensmannen, te verwezenlijken. Naast het bevorderen van de totstandkoming van Ondernemingsraden, waar deze om welke reden dan ook nog niet bestaan, dient gestreefd te worden naar uitbreiding van taken. De Ondernemingsraad, als college van overleg en samenwerking tussen ondernemer en werknemers, heeft — krachtens de wet — niet enkel de bevoegdheid om sociale-, maar ook om economische aangelegenheden te behandelen. Het partijbestuur van de KVP meent, dat hiervan nog veel te weinig gebruik wordt gemaakt.

Uitbreiding van het werkterrein van de Ondernemingsraad kan betrekking hebben op het personeels- en promotiebeleid, de problemen rond de produktiviteitsbevordering, een periodiek uit te brengen houvastgevend verslag over de gang van zaken en op plannen voor de toekomst. Een regelmatig contact tussen de Raad van Commissarissen en de Ondernemingsraden is gewenst. Er kunnen meer mensen uit het bedrijf bij het werk van de Ondernemingsraad worden betrokken als voor bijzonder belangrijke aangelegenheden speciale commissies worden ingesteld.

Het is wenselijk om na te gaan of in de toekomst wellicht de mogelijkheid geschapen moet worden om de Ondernemingsraden een verdergaande dan een adviserende bevoegdheid te geven.

Hoe belangrijk het meespreken in de Ondernemingsraden ook is, de Arbeid zal daarnaast een grotere invloed moeten uitoefenen op het beleid van de leiding door haar een plaats te geven in de Raden van Commissarissen. Hierbij gaat het niet meer om medezeggenschap in de betekenis van meespreken en mee-adviseren, maar om medezeggenschap in de zin van meebeslissen.

Het is niet noodzakelijk, dat de Arbeid in de Raad van Commissarissen vertegenwoordigd wordt door een werknemer uit het eigen bedrijf. De figuur van de arbeiders-commissaris in deze zin kan soms aanleiding zijn tot ongewenste verhoudingen. Het gaat om een vertegenwoordiger, die speciaal bij de Arbeid vertrouwen geniet, hoewel uiteraard van alle personen, die in de Raad van Commissarissen zitting hebben, verwacht wordt dat zij de belangen van de onderneming als geheel zullen behartigen en dat zij het vertrouwen hebben van alle in de onderneming samenwerkende groepen van kapitaal, arbeid en leiding. De taak van

de aldus samengestelde Raad van Commissarissen, zal, waar nodig, versterkt moeten worden ten aanzien van het meebeslissen bij het beleid in ruime zin en voor de controle op de dagelijkse leiding.

In het betrekken van de Arbeid bij de samenstelling van de Raad van Commissarissen ziet het Partijbestuur van de KVP een doortrekken van de samenwerkingsgedachte in de onderneming. Dit zal geleidelijk en doelbewust moeten worden nagestreefd. Ter bescherming van de rechtspositie van de Arbeid en van een evenwichtige belangenbehartiging binnen de onderneming verdient een nader onderzoek naar het enquête-recht en de praktische uitvoerbaarheid van een beroepsrecht voor de werknemers aanbeveling.

In afwachting van de conclusies van de staatscommissie-Verdam en daarop gebaseerde voorstellen tot herziening van het ondernemingsrecht is het partijbestuur van de KVP van oordeel, dat onderwijl alle bestaande middelen moeten worden aangegrepen om de medezeggenschap, rekening houdend met aard en grootte van de onderneming, al zoveel mogelijk te realiseren.

Om te komen tot een verdergaande ontwikkeling en realisatie van de gedachte van de medezeggenschap in de onderneming moet een beroep worden gedaan op alle organisaties en instanties (zowel overheid als maatschappelijk leven) die in onderlinge samenwerking hieraan een bijdrage kunnen leveren. Ook verder overleg op het sociale vlak, over punten waarover nu nog verschil van mening bestaat, is noodzakelijk om tot een wezenlijke vernieuwing van de ondernemingsstructuur te komen, die in de naaste toekomst volledig recht doet aan de gelijkwaardigheid van de Arbeid.

De Defensie-nota

door Lnt. Kol. J. H. Jansen

De defensie-nota welke is aangeboden aan de voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, is een kloek en gedegen document. Gedegen, daar het een duidelijk inzicht verschaft in de problematiek rond de defensie en kloek, daar er een duidelijk beleid in tot uiting komt. Bij dit laatste is niet geschroomd, waar nodig ingrijpende beleidsbeslissingen te nemen, welke aanleiding kunnen geven tot discussie, waarbij tegenover grote waardering, uiteraard ook kritische geluiden zullen kunnen worden gehoord.

Door de steeds toenemende invloed van de snel evoluerende techniek, zal de defensie duur blijven en zelfs duurder dreigen te worden. Het is daarom dat de kerngedachte van het voorgenomen beleid, nl. het doelbewust richten van alle energie en middelen op de hoofdtaken van de strijdkrachten binnen de door de regering aanvaarde financiële grenzen, valt toe te juichen. De toename van de invloed van kostbare technische middelen vereist meer en meer de nadruk op kwaliteit, instelle van kwantiteit.

Terecht begint de Nota met het nadrukkelijk wijzen op een primaire voorwaarde voor een goede defensie, nl. het bestaan van belangstelling voor de defensieproblemen in brede lagen van de bevolking. Niet alleen de financiële offers welke ons volk zich voor de defensie wil getroosten zijn van groot belang, doch vooral ook de daadwerkelijke belangstelling, welke ook zal moeten blijken uit een vergroot aanbod van aspirant beroepspersoneel.

Een leger moet, zoals Mao Tse Toeng het eens dichterlijk uitdrukte, in het volk leven als een vis in het water. Mogelijk ware — ter bevordering van de belangstelling — van de zijde der strijdkrachten bij te dragen door het opvoeren van de inspanning op het gebied der voorlichting en op het gebied der maatregelen ter verbetering van de verhouding tussen volk en strijdkrachten.

Bij de doelstelling en de strategie van de NAVO, wordt er terecht op gewezen, dat het doel der inspanning is gericht op het voorkomen van een oorlog. Hierbij moeten de middelen het mogelijk maken de conceptie van de „flexible response” en de „graduate deterrent” te realiseren, waardoor zonodig een krachtige politiek kan worden gevoerd, zonder door een starre conceptie direct te worden geconfronteerd met

de consequentie van een kernwapenoorlog, welke alleen door de nieuwe strategie zo lang mogelijk kan worden vermeden. Uiteraard heeft dit consequenties m.b.t. het vermogen van de strijdkrachten om met conventionele middelen aan beperkte agressie een halt te kunnen toeroepen. In het kader van het vermijden van grote conflicten, had mogelijk in principe meer op de voorgrond kunnen komen de taak van alle strijdkrachten bij te dragen in een snel optreden, tot handhaving van orde en rust in de wereld.

Ten aanzien van de politiek zo belangrijke multilaterale kernmacht (MLF) wordt een zakelijke uiteenzetting gegeven van de Nederlandse opvatting. Het blijkt, dat thans aan de met polarisraketten uitgeruste bovenwaterschepen ook militair-technisch levensvatbaarheid zou kunnen worden toegewezen en dat SACEUR deze kernmacht als een welkome aanvulling van zijn middelen ziet. Hopelijk zullen er — met inachtneming van andere prioriteiten — middelen gevonden kunnen worden om aan deze kernmacht deel te kunnen nemen, ten einde ook als kleine mogendheid politiek constructief te kunnen bijdragen tot het verkrijgen van een eerste basis voor een politieke medezeggenschap op het gebruik van kernwapens. Het probleem van deze medezeggenschap knaagt immer voortdurend aan het bondgenootschap en eist een vormgeving. Ook het — door het instellen van de MLF — mogelijk beperken van het aantal „kern-mogendheden” is van grote waarde.

Zeer belangrijk is de grotere aandacht welke aan de ontwapeningsvraagstukken zal kunnen worden besteed, door het terzake instellen van een apart bureau. De mogelijke gevolgen van een kernwapenoorlog hebben de vraagstukken betreffende wapenbeheersing, wapenvermindering en ontwapening tot een nimmer aflatende actualiteit gemaakt. Een nauwe samenwerking met de minister van buitenlandse zaken zal op het gebied van het ontwapeningsvraagstuk zeer zijn gewenst met name ook t.a.v. het gememoreerde niet gouvernementale apparaat.

De strijdkrachten

Bij de behandeling der strijdkrachten komt duidelijk het verschil in problematiek tot uiting. De Koninklijke Marine en de Koninklijke Landmacht werken aan een gelijkmatig moderniseringsprogramma. De Koninklijke Luchtmacht daarentegen worstelt enerzijds met grote moeilijkheden tot het formuleren van een verantwoorde „forecast” op lange termijn, terwijl anderzijds de afronding van de laatste modernisering grote financiële lasten met zich meebrengt.

De Koninklijke marine

In haar gedegen planning volgt de Koninklijke Marine de technische evolutie. Mede gelet op de grote onderzeebootdreiging wordt het accent gelegd op de onderzeebootbestrijding, tevens echter achtgevende op het

grote belang van mijnenbestrijding in verband met het openhouden van vitale aanvoerhavens. Grote bovenwaterschepen zoals het vliegkamp-schip Hr. Ms. Karel Doorman en de kruiser Hr. Ms. de Ruyter zullen niet meer worden vervangen, terwijl de inspanning verder zal worden gericht op kleiner hoogwaardig materieel en onderzeeboten.

De aangekondigde bouw van een nucleair voortgestuwde onderzeeboot past geheel in het kader van de moderne onderzeebootbestrijding. Overigens worden de maritieme middelen door modernisatie of vervanging op peil gehouden. Uit het feit dat het aantal onderzeeboottreganten van 12 naar 6 kwalitatief verbeterde schepen terugloopt, blijkt dat de Koninklijke Marine in haar planning waar noodzakelijk kwaliteit boven kwantiteit stelt.

Het voorbeeld van de Koninklijke Marine om effectieven — in casu contingenten van het korps mariniers — te bestemmen voor het nakomen van Nederlandse verplichtingen voortvloeiende uit het handvest van de Verenigde Naties, ware in beginsel bij de andere strijdkrachten tot navolging te doen overwegen.

De Koninklijke landmacht

De KL trekt bij haar planning de consequenties uit haar huidige taak in de verder naar het Oosten geprojecteerde verdediging van het NAVO-gebied en uit het eerdergenoemde nieuwe concept van de flexible response. De eerste factor leidt tot legering van troepen in Duitsland, terwijl de tweede een verbetering van de conventionele middelen vergt o.m. t.a.v. verdragende artillerie en anti-tankwapens. De motorisatie en mechanisatie wordt voortgezet. Bij de invoering van het nieuwe Franse AMX materieel is in beperkte mate vertraging ontstaan in de aflevering, terwijl een aantal technische moeilijkheden een snelle indeling bemmeren.

Het grootste probleem bij de Koninklijke Landmacht is het personeelsprobleem. Een te geringe aanwas bij officieren en onderofficieren, terwijl een overcompleet zich ontwikkelt in de Int.kol. rang. Het geheel vormt een uiterst gecompliceerd en moeilijk vraagstuk, voor de oplossing waarvan bijzondere voorzieningen nodig zullen zijn. Uit de Nota blijkt dat behalve voor de doelmatigheidoverwegingen, duidelijk begrip bestaat voor de sociaal-ethische aspecten van dit probleem. Een verantwoorde oplossing van het vraagstuk zal een gunstige invloed op de weraving kunnen hebben. De meer en meer materieel intensief wordende KL zal in toenemende mate behoefte krijgen aan kortverband kader en technici, dat uiteindelijk goedkoper en efficiënter zal kunnen zijn, dan het gebruik van dienstplichtigen. Bovendien kan duur der eerste oefeningen van bepaalde categorieën dienstplichtigen hierdoor worden bekort.

Evenals het personeelsvraagstuk is het probleem der oefenterreinen zonder bijzondere voorzieningen moeilijk oplosbaar. Verruiming van oefengelegenheid in het buitenland kan enige verlichting brengen, doch

ook daar — met name in Duitsland — kampt men met moeilijkheden. Mogelijk zou opnieuw kunnen worden overwogen in hoeverre het gebruik van goed „dummy” oefenmaterieel, bij de oplossing van dit vraagstuk enig soulaas zou bieden.

De reorganisatieplannen worden zakelijk geargumenteed, op het niet strikt noodzakelijke moet nu eenmaal tenbehoeve van de eerste prioriteiten worden bezuinigd. Indien hiervoor — als resultaat van de operatie chirurg — financieel enige ruimte zou kunnen worden gevonden, ware het wellicht te overwegen om het korps commandotroepen op zijn oude sterkte te handhaven. Als non-assigned eenheid niet alleen, doch vooral ook door traditie en esprit de corps, zouden deze troepen zich vooral kunnen lenen om beschikbaar te worden gesteld in het kader van peace-force.

De in de Nota aangevoerde argumenten rechtvaardigen het uitstel met betrekking tot de vervanging van de centurion tanks. Hoewel de wapenindustrieën vermoedelijk niet binnen korte termijn een tank op de markt zullen kunnen brengen, welke geheel voldoet aan de ideale NAVO-eisen, ware de ontwikkeling wel nauwlettend te volgen ten einde — om de gedachten te bepalen — tegen 1970 nader een vervanging in fasen opnieuw in overweging te nemen.

De Koninklijke luchtmacht

Zoals in de Nota duidelijk tot uiting komt is het voor de Koninklijke Luchtmacht bijzonder moeilijk een planning op lange termijn te realiseren. Enerzijds stuit men bij het ontwikkelen van een „high-performance” onderscheppingsjager met V-STOL mogelijkheden, op grote technische moeilijkheden, anderzijds dreigt de ontwikkeling zeer kostbaar te worden (onder V-STOL worden verschillende soorten vliegtuigen verstaan nl. of met vertical take off and landing, dan wel short take off and landing).

Om deze reden wordt het zoeken thans meer gericht op een betrekkelijk goedkoop toestel, dat voornamelijk de rol van gevechtsvliegtuig en verkenningsvliegtuig kan vervullen, zoals bv. de Focke Wulf VFW-1262. Zo dit type toestel tegen 1970 kan worden gerealiseerd, is het de vraag of dit langzamere vliegtuig wel als opvolger van de Starfighter kan worden geaccepteerd. Dit gevoegd bij de verder gaande perfectionering van geleide raketten, welke de vraag doet rijzen of de behoefte aan een onderscheppingsjager niet steeds minder wordt, illustreert de moeilijkheden van de Koninklijke Luchtmacht bij haar planning op lange termijn. In de planning op korte termijn rondt de KLu de in gang zijnde modernisatie af.

De groepen geleide wapeneenheden (NIKE — grote hoogte en HAWK — lage hoogte), deel uitmakende van de geïntegreerde geleide wapengordel, zullen verder worden uitgebouwd, dan wel worden geformeerd.

Is er in 1964 nog ruimte voor een gemeentelijk beleid inzake filmvertoningen

door Dr. G. L. Elsen

Art. 16, eerste lid der bioscoopwet luidt:

„In het openbaar worden geen films vertoond dan indien en voor zoover zij door de centrale commissie, als niet in strijd met de goede zeden of de openbare orde, voor openbare vertooning zijn toegelaten’.

Art. 4 dezelfde wet bepaalt:

„1. Bij verordening kan de gemeenteraad onder Onze goedkeuring bepalen, dat vergunningen als bedoeld in artikel 1 slechts met inachtneming van de in de verordening gestelde voorschriften zullen worden verleend.

2. Deze voorschriften zullen, behoudends eene keuring van de te vertoonen films en de afbeeldingen ter reclame voor films, niet mogen betreffen voorstellingen, die uitsluitend voor personen, die den leeftijd van 18 jaren hebben bereikt, toegankelijk zijn.”

Daarmede is de rijkskeuring gemaakt tot sluis, waarlangs elke in het openbaar te vertonen film (al of niet in een bioscoop) moet gaan, wil zij in Nederland het publiek bereiken; daarmede is de mogelijkheid van aanvullende keuring (ik kom op de keuze van deze term nog terug) geschapen althans voor de vertoning van films in het openbaar door bioscoopondernemers. Die mogelijkheid wenste de regering indertijd niet. Bij amendement-Tilanus is zij in de wet gebracht. Ik wijs er op, dat het toezicht op filmvertoningen, die niet uitgaan van een vergunninghouder, die niet in een bioscoop worden gegeven maar wel in het openbaar, onder het normale politietoezicht vallen, dat in de gemeentewet aan de burgemeester is opgedragen.

Ik kom daarmede aan de relatie tussen bioscoopwet en gemeentewet en ik zou dan even een streep willen zetten onder „normaal politietoezicht”.

Lang voor de Bioscoopwet van 1926 was er al de gemeentewet van 1851. In die gemeentewet is — al meer dan honderd jaar — aan de gemeenteraad opgedragen het maken van de verordeningen, die in het belang van o.m. de openbare orde en zedelijkheid worden vereist (art. 168). In die wet is, eveneens ononderbroken, aan de burgemeester opgedragen de politie over o.m. schouwburg en openbare vermakenheden en bovendien het waken tegen met de openbare orde of zedelijk-

heid strijdige vertoningen (art. 221). De raad verordenend, b. en w. en de burgemeester uitvoerend en deze laatste bovendien zelfstandig besturend, hebben van het begin af van ons gemeentelijk bestel de publieke verantwoordelijkheid gedragen voor het hier bedoelde bestuurs-terrein.

Toen de cinématographie was uitgevonden en leidde tot een nieuw soort amusement, wat we — als we met name denken aan de eerste tijd — wel tussen aanhalingstekens mogen plaatsen, rangschikte deze vorm van vermaak zich vanzelfsprekend in de rij van geneugten, waarover gemeenteraad en burgemeester hun vroede en sterke arm uitstrekten. De bioscoopwet bracht een nieuw régime maar sloot aan op de oude toestand en liet met name ruimte voor niet als nieuw maar als nader geregeld, doch overigens voortgezet, ervaren plaatselijk bestuur. Ik kom daarop terug.

De boven deze bijdrage staande vraag kan dan ook naar mijn mening moeilijk los gezien worden van die andere vraag van wat ruimer strekking: is er *nog* ruimte in onze samenleving voor een gemeentelijk beleid met betrekking tot de publieke gemakkelikheden en de publieke moraliteit.

Wanneer men de moeite zou nemen de honderden gemeentelijke algemene politieverordeningen door te nemen en met elkaar te vergelijken — ik voel menigeen huiveren bij de gedachte en toch ligt hier een in veel opzichten verrukkelijk stuk literatuur — wanneer men dus deze gemeentelijke wetboeken eens zou bekijken en vergelijken dan zou men naast veel uniformiteit juist op terreinen als dat van de publieke moraliteit en het amusement nogal wat nuances aantreffen. Van plaats tot plaats verschillende bepalingen en voorschriften nopens het dansen, het open zijn van drankwetlokaliteiten, kleding, maskerades, onwelvoegelijk gedrag, optochten, demonstraties. En die verschillende gemeenten bezogend zou men bemerken, dat nogal wat artikelen der AVP, tot dode letter zijn verworpen maar dat die, waarop ik doel, veelal levend recht zijn en in het algemeen streng worden gehandhaafd; dat zij meer andere voorschriften appelleren aan goederen als levensbeschouwing en rechtsbewustzijn van een plaatselijke bevolking. Men zou bemerken bovendien, dat in de verschillende gemeenten de burgemeesters, zich conformerend aan de plaatselijke opvattingen, een in reukelijkheid wel zeer uiteenlopend breidel aanleggen als het gaat om het toezicht op toneel, cabaret, openbare gemakkelikheden in het algemeen, vertoningen. Men zou kortom ervaren, dat er een duidelijk verschillend plaatselijk beleid is op dit stuk en dat het steunt op duidelijk verschillende, nog in 1964 duidelijk verschillende, plaatselijke opvattingen. Wil men categorieën dan zou men in Nederland kunnen onderscheiden in drie soorten van gemeenten, van elkander in openbare sfeer en klimaat notoir verschillend: nl. overwegend katholieke, overwegend protestants-christelijke en de overige gemeenten; voort daarnaast en daardoorheen nog de groepen van stedelijke en niet stedelijke gemeenten. Verschillen met betrekking

tot wat de geesten beroeren kan en de mens heilig is; verschillen die zich vooralsnog niet laten nivelleren, landelijk niet en zelfs gewestelijk niet; verschillen, die — in de sfeer der publieke welzijnsverzorging — erkenning vragen op het niveau der laagste publiekrechtelijke corporatie met een algemene bestuurs taak: de gemeente.

Ik geloof, dat het moeilijk is vol te houden een gemeentelijk beleid op het stuk der publieke orde en zeden als niet meer van deze tijd te kwalificeren. Nog altijd terecht laat de wet ruimte aan gemeentelijke zelfwerkzaamheid terzake. Het ligt in de lijn van ons gedecentraliseerd bestuursstelsel; het is heilzaam bovendien in een land met zo verschillende, van streek tot streek en van plaats tot plaats nog steeds verschillende opvattingen en gevoeligheden. In plaats van een terugtreden der gemeenten op het terrein der publieke orde en moraliteit is er van tijd tot tijd in de administratieve of gewone jurisprudentie blijk van een streven van gemeentebesturen om op dat terrein verder te gaan. De geruchtmakende kwestie der prikkellektuur in stationskiosken (Sittard en Tilburg in 1950) is daar om het te bewijzen. Pogingen van gemeentebesturen om zich in te laten met de lectuurvoorziening via bibliotheken eveneens.

Hoe begrijpelijk is het, dat plaatselijke overheden, bezorgd om de toenemende botsing tussen de opvattingen over wat ter plaatse als betamelijk geldt en de „geest”, die uit een groot aantal, vooral geïllustreerde, boeken en tijdschriften naar boven borrelt, probeerden om verordnend paal en perk te stellen aan uitstallingen van ergerniswekkende rommel, aan het uitlenen van rijp en groen aan ieder die maar lezen wil. De grondwet echter laat alleen de Rijkswetgever de vrijheid om de publikatiedrift achteraf te corrigeren en zo moeten de gemeenten onderwille van het goed der drukpersvrijheid het kwaad van drukpersmisbruik tolereren. Dat is al erg genoeg en verwonderlijk in een land, waar het wel nog steeds verboden is met godsdienstige manifestaties op straat te komen. Er is een groeiende neiging om met een beroep, nota bene, op vrijheid en verdraagzaamheid plaatselijke gemeenschappen te dwingen de morele en religieuze gevoelens van een meerderheid te doen wijken voor die van minderheden niet alleen, maar die meerderheidsgevoelens te laten kwetsen door demonstraties naar buiten van die minderheidsopvattingen. Men kome daar niet te gemakkelijk in en ga niet te gauw opzij voor kreten als „breed” en „ruimdenkend”, „vlot” en „progressief”. Er zou, zo redeneert men ook wel, door de toenemende intercommunicatie (voortschrijdende vervoersmogelijkheden, radio, televisie, pers) een zodanige nivellering in opvattingen tot stand komen, dat een plaatselijk beleid op het bedoelde gebied toch eigenlijk niet effectief en overigens aflopend zou zijn. Ik zou hier een gedeelte willen aanhalen uit een artikeltje, dat ik bijna een jaar geleden in het blad „De Gemeenteraad” heb geschreven:

„Handhaving van de openbare orde en goede zeden betekent dan o.m. het zich te weer stellen tegen gedragingen en uitingen, welke

zich met de ter plaatse geldende normen niet verdragen, zich daartegen verzetten. Het plaatselijk beleid zal zich daarbij dienen te stellen op basis van op democratische wijze verkregen uitspraken van de plaatselijke gemeenschap, op de ter plaatse levende opvattingen, niet op de grondslag van daarmede niet verwante subjectieve inzichten van een burgemeester of een plaatselijke autoriteit. Ook hier zal de minderheid zich bij de meerderheid hebben aan te passen. Ook de vreemdeling!

Het is bepaald wonderlijk, dat vurige voorstanders van gedecentraliseerd bestuur en warme pleitbezorgers voor de gemeenschap in haar prevalentie boven het individu, zoveel moeite hebben om voor deze zaken begrip op te brengen als het gaat om de hier aan de orde zijnde aangelegenheid. Dan bepleit men niet alleen de grootst mogelijke centralisatie maar bovendien voor het individu een onbeperkte vrijheid ook tegen de gemeenschap, de meerderheid, in.

Men verlangt dan dat een gemeenschap meer respect heeft voor de vrijheid van minderheden en vreemdelingen dan deze vaak bereid zijn op te brengen voor de gemeenschap waarin zij leven danwel wier gast zij zijn. ...

In dit verband — het is met het vorenstaande ten nauwste verwant — worde ook gewezen op het onbeschaafde, aan plaatselijke opvattingen en gevoeligheden voorbijgaande, gedrag van sommige „toeristen”. Een katholieke gemeenschap heeft groot gelijk wanneer zij lieden, die niet weten hoe zij zich in bv. kleding hebben te uiten in de omgeving waar zij te gast zijn en daardoor ergernis geven, tot de orde roept. De overheid van een streng protestantse gemeente staat volledig in haar recht wanneer zij tegen vakantiehouders die aldaar ter plaatse geldende gebruiken en opvattingen bv. op het gebied van de Zondagsheiliging, weigeren te respecteren, optreedt.”

Keren wij thans terug tot de filmvertoningen, die in het vorenstaande werden meegenomen, als het ware, met de vertoningen en de schouwburgen waarvan in de gemeentewet sprake is. Is er met betrekking tot de filmvertoningen toch niet een zodanige aparte situatie, dat de overeenkomst met plaatselijke vermakelijkheden, toneelvertoningen e.d. minder naar voren komt dan de afwijking, het anders zijn? Er is immers een eigen wettelijke regeling op het bioscoopbedrijf, waarin een preventieve censuur is geëist op alle in het openbaar te vertonen films. De afzonderlijke wettelijke regeling lijkt de filmvertoningen buiten het wetgevend bereik der gemeenten te brengen; die preventieve censuur lijkt gemeentelijke bemoeienis op dit stuk overbodig te maken. In dubbel opzicht schijnt hier een andere situatie aanwezig dan op het stuk van alle mogelijke andere openbare vermakelijkheden en vertoningen.

Omwille van de duidelijkheid is het wellicht goed hier een klein uitstapje te maken naar het staats- en gemeenterecht.

In de openbare welzijnsverzorging zien we vaak de gemeenten als pioniers optreden en taken ter hand nemen, waaraan de Rijkswetgever geen behoefte heeft of niet toe is. Geleidelijk aan neemt het aantal

zich daarmee bezig houdende gemeenten toe doch er kan een aantal gemeenten afzijdig blijven omdat het hier vrij gemeentelijk bestuur betreft. Wordt nu het publiek belang, dat in het geding is, zó hoog aangeslagen door de rijksoverheid — en meestal is ook hier van geleidelijkheid sprake — dat naar de mening van die overheid een behoorlijke behartiging daarvan in heel het land eis is en dat niet kan worden berust in niet of niet afdoende verzorging door de gemeenten dan zal het Rijk terzake een wettelijke regeling treffen. Daarbij kan de wetgever verschillende kanten uit:

1. Hij kan de gemeentelijke werkzaamheid laten bestaan maar in plaats van vrijheid tot besturen een verplichting stellen en dan eventueel nog voorwaarden aangeven waaraan het plaatselijk bestuur zijn maatregelen in elk geval zal hebben te laten voldoen, voor het overige dat bestuur vrij latend om aanvullend te regelen of niet te regelen en omtrent de manier waarop. Een mooi voorbeeld daarvan is de Woningwet, die de gemeenten verplicht bouwverordeningen vast te stellen en daarin met name genoemde onderwerpen te regelen.
2. De wetgever kan ook wat de gemeenten tot dusver al of niet deden zelf gaan doen maar de gemeenten vrij laten in aanvullende regeling als ze daaraan behoefte hebben. Een voorbeeld daarvan is de Zondagswet, die algemene als minimum bedoelde regelen geeft tot veiligstelling van de zondagsheiliging maar daarnaast de gemeentebesturen de vrijheid geeft om aanvullend verder te gaan. Sommige gemeenten maken daarvan gebruik, andere niet.
3. De meest straffe weg is, dat het rijk de hele materie aan zich trekt en elke gemeentelijke bemoeienis verder uitsluit. In zijn meest extreme vorm komt dat welhaast niet voor. De politiewet is, althans voor de kleinere gemeenten, wellicht een voorbeeld. Had den vroeger de gemeenten haar eigen politie niet alleen maar maakten ze ook de nodige reglementen daarop; voor de kleinere gemeenten is van enige gemeentelijke regeling geen sprake meer, ook niet aanvullend.

Toetsen we aan dit schema nu eens de gang van zaken met betrekking tot de produkten van de oude cinématographie zoals die zich ontwikkelden tot filmvertoningen. Het waren weer de gemeenten, die het nieuwe verschijnsel, ik wil niet zeggen te lijf gingen maar dan toch het bv. al te lijfelijke daarin tegen gingen. Het waken tegen de maatschappelijke en zedelijke gevaren van die vertoningen trokken zij zich aan, daarbij uitgaande van de algemene bestuursbevoegdheid, in de gemeentewet toegekend en de meer specifiek in art. 221 daarvan omschreven taak volvoerend. Zo was er vóór de bioscoopwet een gemeentelijke

keuring van films en ontstond er vóór 1926 reeds een gemeenschap-pelijke regeling op dit punt. Toen de rijksoverheid meende, dat ener-zijds hier een groot publiek belang op het spel stond en anderzijds vond dat de behartiging van dit belang niet aan het al of niet danwel aan het niet afdoende optreden der gemeentebesturen kon worden overgela-ten, greep zij in en kwam met een regeling. Wat nu de keuring betreft koos zij voor de weg van centrale censuur met de mogelijkheid van aanvulling door de gemeenten, die daaraan behoefte mochten hebben. Daarmede was het niet meer aan het vrije goedvinden der gemeenten overgelaten of er gekeurd zou worden maar wel *hoe* er uiteindelijk gekeurd zou worden. De gemeentebesturen konden voor vertoning ter plaatse vrij geven alle films, die landelijk als toelaatbaar waren ge-kenschetst; zij konden ook de grens der toelaatbaarheid hoger stellen (niet lager). Een film, die landelijk door een witte bril was bekeken en toelaatbaar bevonden kon plaatselijk alsnog door een rode, groene of andere spectraal-kleurige bril bekeken worden.

De term *aanvullende* keuring acht ik in dit verband juister en meer passend in de rechtsverhoudingen dan *nakeuring*. De eerste term duidt op iets nieuws, dat nog niet gebeurde, dat komt *naast* hetgeen reeds is terhandgenomen; *nakeuring* kan wel eens de indruk wekken — en blijkt die ook te wekken — van „overdoen”, van nog eens doen wat al gedaan werd. Maar dat is hier helemaal niet aan de orde wanneer landelijke censuur gevolgd wordt door plaatselijke. Deze laatste treedt *voor de bioscoopvertoningen* in de plaats van, specificeert nader, het toezicht op toneelvertoningen, schouwburgen en zo voorts, welk toezicht, nogmaals, onverkort en onveranderd in tact blijft ten aanzien van filmvertoningen in het openbaar *buiten bioscopen*.

Ten principale *blijven* dus bioscoopvoorstellingen vertoningen, die zich onder het gezag der gemeentebesturen onttollen en doet noch de bioscoop-wet noch de daarin geëiste centrale keuring af aan de verwantschap in rechte en in feite met de gemakelijkheden en vertoningen, die in art. 221 der gemeentewet worden bedoeld.

Dus, moet mijn conclusie zijn, verdient de vraag, die boven deze bijdrage staat, een bevestigende beantwoording zolang er nog ruimte is voor een plaatselijk beleid als in art. 221 der gemeentewet omschre-ven, hetwelk, zoals wij zagen, nog duidelijk het geval is. Daaraan zij nog toegevoegd, dat we in de bioscoop te maken hebben met een bijzonder indringend en over grote technische mogelijkheden van dictie en uitbeelding beschikkend medium, dat bij uitstek toezicht behoeft. Dat het gemeentelijk toezicht beslist geen dode letter is gebleven noch zin-loos is geweest moge o.m. blijken uit een onverdacht getuigenis, dat ontleend worde aan het officieel orgaan van de Christelijke Filmactie in Nederland, waarin drs. P. H. van Gorkum (in het februarinummer van 1963) o.m. schrijft:

„Het feit doet zich dus voor en het mag van protestantse zijde wel eens openlijk erkend worden, dat het gehele Nederlandse volk, voor

zover het ten minste prijs stelt op het weren van excessen op zedelijk gebied, hier aan de K.F.C. veel dank verschuldigd is.”
en verder:

„Nu de wet voor een materiële wijziging terug verwezen is naar de minister, zal het nog wel enige tijd duren, alvorens een nieuw wetsontwerp de Tweede Kamer zal bereiken. Die tijd biedt de gelegenheid het instituut der nakeuring, dat zo vruchtbaar gewerkt heeft, een hechtere fundering te geven. Daartoe zien wij twee mogelijkheden:

1. Overleg met de K.F.C. voor een eventuele gemeenschappelijke nakeuring van rooms-katholieken en protestanten.
2. Het opnemen van contact met overwegend protestantse gemeenten of gemeenten, waar rooms-katholieken en protestanten samen een meerderheid hebben, om de nakeuring ook daar daadwerkelijke inhoud te geven. Deze gemeenten zullen moeten worden uitgenodigd tot een nakeuringsacckoord toe te treden.”

Ten slotte worde even stil gestaan bij enige van de in het voorafgaande niet behandelde, belangrijkste bezwaren, welke tegen de gemeentelijke keuring, zoals die nu in een 110-tal overwegend katholieke gemeenten gemeenschappelijk wordt gepractiseerd, worden aangevoerd en geprobeerd tegen de achtergrond van hetgeen daarover nu gezegd is nog een enkele opmerking te maken.

1. In feite, zo wordt gezegd, is er niet van gemeentelijke keuring sprake maar van een tweede algemene keuring, nu plm. 110 gemeenten hun bevoegdheid terzake hebben gedelegeerd aan een centrale katholieke keuringsinstantie, waar zowel een stad als Eindhoven als een klein dorp onderdoor moeten.
Nu is het natuurlijk wel zo, dat de aangesloten gemeenten in vrijwilligheid zich bij een gemeenschappelijke keuringsregeling hebben aangesloten en daar ook weer van af kunnen en dat we moeten aannemen, dat de K.F.C. normen overeenstemmen met die welke in de betrokken gemeenten leven, de katholieke normen namelijk, maar ik zou daar intussen toch wel iets aan willen toevoegen. Van een *plaatselijke* keuring is inderdaad, behalve in Nijmegen, geen sprake. Het is bovendien nauwelijks een vraag of in Eindhoven nu wel dezelfde opvattingen over laat ons zeggen publieke moraliteit bestaan als in Goirle en of in deze laatste gemeente weer niet andere normen gehanteerd moeten worden dan in Diessen. Maar men dient niet te vergeten, dat de door de K.F.C. aangelegde maatstaven beslist eerder, binnen het katholiek geheel, stedelijke dan plattelands maatstaven zijn zodat zij, naar ik me voorstel, Eindhoven meer zullen bevredigen dan de bestuurderen van Goirle en á fortiori die van Diessen. Anders zou er ook geen reden zijn om

in sommige gemeenten te komen tot een fiscale regeling, die zodanig is ingericht, dat het voor de bioscoopexploitant onaantrekkelijk wordt gemaakt bv. C3 films te draaien. Een soort derde keuring dus. De gemeenten, waarvoor de K.F.C. te ruim keurt, moeten dan geacht worden met die te ruime keuring in te stemmen nu een keuring per gemeente feitelijk onmogelijk is en het alternatief zou zijn géén aanvullende keuring. En juridisch én in feite moet er dus wel degelijk gesproken worden van zoal niet plaatselijke dan toch gemeentelijke keuring. Zij is immers niet gestoeld op landelijke, noch op gewestelijke maar op katholieke beginselen, die juist in die aangesloten gemeenten beleden worden door een meerderheid der *plaatselijke* bevolking.

2. Het instituut der gemeentelijke keuring schept in ons land een ongelijke rechtsbedeling. Immers waar in veruit de meeste gemeenten wordt volstaan met de centrale keuring houden een 110-tal gemeenten er nog een eigen keuring op na.
Na wat ik in het voorgaande heb gezegd over de verdeling van overheidstaken over rijk en gemeenten kan ik hierover kort zijn. De aanvullende keuring is een zaak van autonomie der gemeenten zoals zo vele zaken. Iedere gemeente moet zelf weten of zij wenst op te treden of niet. Dat geldt met betrekking tot de bioscoopwet zo goed als met betrekking tot de zondagswet en menige andere wet om niet te spreken van door de wet niet geregelde aangelegenheden (riolering, ophalen van huisvuil, enz.). Er is landelijk een gelijke rechtsbedeling in zoverre *alle* en niet 110 gemeenten bevoegd zijn tot aanvullende filmkeuring. Er is plaatselijk gelijke rechtsbedeling omdat per gemeente voor alle ingezetenen gelijke regelen gelden. Maar tegen gelijk recht voor allen op *plaatselijk* niveau wordt in de onderhavige materie door sommigen bezwaar gemaakt, ook door overigens vurige voorstanders van gedecentraliseerd bestuur en gemeentelijke autonomie.
3. Televisievertoningen zouden de K.F.C. toch doorkruisen, met name buitenlandse uitzendingen.
Wat in de huiskamers gebeurt en in besloten kring is een particuliere aangelegenheid. Dit geldt ook voor filmvertoningen buiten de televisie. In openbare gelegenheden vallen televisie-uitzendingen onder de plaatselijke censuur. En in zover televisieuitzendingen en andere communicatiemiddelen nivellerend werken met betrekking tot moraliteitsopvattingen zal dat wel zijn terugslag hebben op het bestuur, dat immers op democratische wijze zich zal richten naar levende en niet naar voorbijgevoerde opvattingen.
4. Hiermede kom ik aan een volgende objectie: gemeentelijke keuring zou bevoogdend zijn en in strijd met het groeiend verantwoordelijk-

heidsgevoel onder katholieken. In de eerste plaats worde daartegen opgemerkt, dat bevoogding plaats heeft van boven naar beneden doch dat hier sprake is — ik kan het niet genoeg zeggen — van uitvoering van een meerderheidswil, die bovendien geen opvattingen oplegt maar ontoelaatbaarheden uitspreekt. We hebben met een negatieve overheidstaak te maken. Overigens is ten principale dan rijkskeuring evenzeer of even weinig verwerpelijk als gemeentelijke keuring. Het *is* hier geen vraag van vrijheid of onvrijheid maar veeleer van centralisatie of decentralisatie; van meerderheidsbestuur of minderheidsdwang.

5. Ik betwijfel of serieus moet worden ingegaan op het „bezwaar”, dat het enkele feit van het bestaan van een K.F.C. filmverhuurders zou weerhouden bepaalde films ter keuring aan te bieden, voor de landelijke danwel voor de gemeentelijke keuring. Het bezwaar demonstreert alleen hoe gezocht tegenargumenten kunnen zijn.

Moge met het vorenstaande een bijdrage zijn geleverd in de discussie, die rond de filmkeuring telkens weer opleeft, welke discussie ertoe moge leiden, dat we in Nederland een systeem houden, dat is aangepast aan redelijke eisen van een gedecentraliseerd bestuursstelsel.

Buitenlands panorama

Kongo

Vier jaar na de onafhankelijkheid blijft de toestand in het voormalige Belgisch Kongo moeilijk. In bepaalde delen van de republiek zijn rebellen nog steeds actief. De onverwachte terugkeer van Tsjombe, het vertrek van de UNO-troepen en het aftreden van de regering Adoela vestigden de laatste weken nog eens de aandacht op dit ongelukkige land. Zijn er nu tekenen, dat de situatie zich geleidelijk zal verbeteren? Er is nu een nieuwe grondwet, die bv. in vakbondskringen goed is ontvangen. Op partijpolitiek gebied vonden enige ontwikkelingen plaats, zoals de vorming van de Radeco, het Rassemblement des Démocrates Congolais, onder leiding van Adoela, dat ernaar streeft talrijke politieke partijen op etnische basis te overkoepelen. Een andere partijpolitieke concentratie was die van het Comité Démocratique Africain, een versmelting van de Abakopartij van president Kasavoeboe met andere partijen. Deze ontwikkelingen hebben in ieder geval enige klaarheid gebracht in de wirwar van Kongolese partijen. Dat Tsjombe door Adoela uit zijn 18-maanden lange ballingschap in Madrid werd teruggeroepen, wekte toch wel enige verbazing. De voormalige Katangese leider, die erin slaagde een nieuwe regering te vormen, werd op de meeste plaatsen in Kongo enthousiast ontvangen. Zeker is het, dat vele Kongolezen op hem hun hoop hebben gevestigd. Maar zolang Tsjombe er niet in slaagt de rebellenbeweging te onderdrukken, zolang zal hij niet definitief orde kunnen scheppen. Een van Tsjombe's eerste daden was ook een contact zowel met Kalondji, de gewezen „keizer” van de diamantprovincie Zuid-Kasai en met Gizenga, die indertijd te Stanleystad een Loemoembistische regiem had gevestigd, maar kort daarna gevangen werd gezet. Maar voorlopig weigert Gizenga in te gaan op de voorwaarden, die de regering aan zijn vrijlating had verbonden. Het blijft dus afwachten of de rust in Kongo zal terugkeren. De dieperliggende achtergronden van de Kongolese problemen, zo nauw verbonden met de Bantoe-filosofie, kunnen nog voor menige verrassing, ten goede en ten kwade, zorgen.

De kwestie-Cyprus blijft slepend. Een aantal maanden geleden wijzigde de president Makarios de grondwet. Hij keerde zich tegen een eventuele NAVO-tussenkomst, maar ging akkoord met de zending van een UNO-contingent. Deze heeft echter een beperkte opdracht. Inmiddels zou de UNO-bemiddelaar de Fin Tuomioja trachten een oplossing te vinden. Op 1 juni keurde het Grieks-Cypriotische parlement een wetsvoorstel op de dienstplicht goed. Daardoor werd de regering in staat gesteld 25.000 man, tussen de 18 en 50 jaar voor een dienstdtijd van zes maanden op te roepen. Deze wet, die veel beroering wekte, was één van de maatregelen om een eventuele Turkse invasie het hoofd te bieden. Uiteraard sprak de vice-president Küçük zijn veto over deze wet uit, evenals tegen de aankoop en invoer op Cyprus van militaire vliegtuigen, vloot-eenheden en zware wapens, alsmede over de samensmelting van rijkswacht en politie. President Makarios stoorde zich echter niet aan dit veto en enige dagen later waren reeds 4000 dienstplichtigen onder de wapenen. Turkse vlootconcentraties deden toen inderdaad een inval vrezen. Op dit gespannen ogenblik deden de Amerikanen een bemiddelingspoging. De V.S. vreesden terecht, dat een eventuele Turkse interventie onvermijdelijk moest uitlopen op een militair conflict tussen de NAVO-partners Griekenland en Turkije, met alle kwalijke gevolgen — een Sowjetinterventie inclusief — vanden. Georges Ball kreeg opdracht vanuit Geneve naar Athene en Ankara te gaan, om te trachten de betrokken regeringen van de ernst van een NAVO-conflict te wijzen. Athene maakte de Amerikanen echter duidelijk, dat er geen sprake kon zijn van een terugkeer naar de akkoorden van Zurich en Londen, hetgeen door de Turken werd beoogd, omdat ook dezen wel inzien, dat hun wens tot verdeling van het eiland niet haalbaar is. Op 16 juni kwam de Veiligheidsraad bijeen. Op 27 juni immers verstreek de termijn voor de UNO-troepen. Oe Thant sprak zich uit voor een verlenging met drie maanden, maar maakte van de gelegenheid gebruik zowel Turken als Grieken te kapittelen. In ieder geval: het UNO-mandaat werd met drie maanden verlengd. Kort daarop brachten zowel premier İnönü als zijn Griekse collega Papandreou een bezoek aan Washington. Te betwijfelen is of dat bezoek resultaten opleverde. De toestand op het eiland bleef onrustig. De onverwachte komst van de voormalige EOKA-leider Grivas naar het eiland, was nu ook niet bepaald kalmerend voor de gemoeieren. Grivas zelf liet weten, dat hij enkel was gekomen om de Cypriotische veiligheidstroepen te reorganiseren en niet om bevelhebber te worden van een nationaal leger. Hij is de enige, die de gewapende Grieks-Cyprioten in de hand kan houden. In een radiotoespraak en later in een openbare rede pleitte Grivas voor een vreedzame co-existentie tussen Grieken en Cyprioten, maar hij voegde eraan toe gekant te zijn tegen ieder compromis en dat hij slechts één oplossing kon aanvaarden: zelfbeschikking of een „vrij Grieks Cyprus”. Dit alles toont wel aan,

dat de standpunten in feite nog even ver van elkaar liggen en dat een oplossing van deze kwestie voorlopig zeer moeilijk, zo niet onmogelijk blijft.

Verenigde Staten

De verkiezingen van Barry Goldwater als republikeins kandidaat voor de presidentsverkiezingen heeft overal in de wereld een gevoel van onbehagen gewekt. Goldwaters uitspraken geven daar ook wel aanleiding toe. Zij komen van een man uit de uiterst conservatieve hoek en het wordt menigeen bang om het hart, als men bedenkt, dat hij degene zou kunnen zijn, die straks de leidinggevende positie in de wettelijke wereld vervult. Afgezien van de vraag of Goldwater er in zal slagen Johnson uit het zadel te lichten, is het bovendien de vraag of het Amerikaanse regeringssysteem van checks and balances Goldwater als president niet zal dwingen wat kalmer aan te doen dan hij zich nu voorstelt. Hoe dan ook: relatief gezien vinden deze geluiden kennelijk bij een groot aantal Amerikanen weerklank. Een groter aantal dan men kon vermoeden, toen Goldwater aankondigde de strijd om de kandidatuur van de republikeinse partij aan te binden. De ongerustheid, die dit alles in de wereld heeft verwekt, kan slechts bij een zeer duidelijke overwinning van Johnson worden weggenomen.

Italië

Regeringscrises zijn in Italië niet ongewoon. De regering-Moro — de voormalige secretaris-generaal van de Democrazia Italiana heeft inmiddels weer een nieuwe ploeg achter zich — die einde juni over een begrotingspost struikelde was tenslotte de 25ste regering sinds de oorlog, een aantal dat tot nu toe alleen nog maar werd „gehaald” door de Franse vierde republiek en de Duitse eerste republiek. Wat zijn de oorzaken van deze crisis in de democratie? Op de eerste plaats moet hier toe gerekend worden de teruglopende tendens in de Italiaanse economie, die enige voorspoedige jaren achter de rug heeft. Zo ontstond onzekerheid bij de ondernemers, ontevredenheid bij de arbeiders en vakbonden en ongerustheid bij de politieke partijen. Een uitweg scheen een verbreding van de regeringscoalitie te zijn: de befaamde „opening naar links”, een uitdrukking die men overigens in Italië liever niet bezigt, waar men de voorkeur geeft aan een regering „links van het centrum” geheten. Deze uitweg kwam neer op het binnenhalen van de Nenni-socialisten in de regering, een politiek, waarvan men de aanzet reeds in de tijd van de regering-Fanfani moet zoeken, die als de voornaamste exponent van de linksgeoriënteerde groeperingen in de D.C. geldt. Het had heel wat voeten in de aarde voor het zover was. De doctrinaire vleugel in Nenni's PSI, aangevoerd door Lombardi, stelde zich tegen over de partijleider op, toen hij inderdaad Moro's team binnentrad. Het

vreemde van de situatie blijkt wel uit het feit, dat de PSI weliswaar in de regering met de christen-democraten samenwerkt, maar in de gemeentes en vakbonden onveranderd met de communisten samengaat. Dat was niet bevorderlijk voor Nenni's positie in het kabinet en was koren op de molen voor de rechts-georiënteerden in de DC, tot wier rijen wonderlijk genoeg nu ook Fanfani is toegetreden. Noch gecompliceerder werd de partijpolitieke situatie, toen de uiterste linkse vleugel van de SPI o.l.v. de Vecchietti eind januari van dit jaar de zgn. „Socialistische Partij voor de Proletarische Eenheid” stichtte. En zo strekt zich het panorama van de Italiaanse arbeiderspartijen thans uit van de communisten, weer verdeeld in pro-China en contra-China gezinden, tot socialistische partijen van Nenni en Vecchietti en de sociaal-democraten van Saragat. De „opening naar links” heeft, zo lijkt het nu, de wortels van de crisis niet weggenomen. De parlementaire krachtsverhouding van het ogenblik biedt geen betrouwbare grondslag voor ingrijpende sociale maatregelen, die de regering zou moeten nemen. Wat gedaan zou kunnen worden is de parlamentsverkiezingen, die eerst in 1968 moeten plaatsvinden, te vervroegen of — zoals de president van de senaat Merzagora voorstaat — een presidentieel kabinet, waarvan ook Fanfani schijnt te dromen, maar dat ogenblikkelijk de arbeiderspartijen in het geweer zou brengen. Onaanvaardbaar is in ieder geval een Volksfront-regering, die door Lombardi wordt gepredikt.

Parlementaire kanttekeningen

Technische Hogeschool Twente

MET name sedert de bevrijding weerklonk van vele kanten het verlangen naar vernieuwing en verjonging van het onderwijs in Nederland. Bij dat verlangen is het gelukkig niet gebleven. En vanuit het onderwijs zelf — en via de wetgeving is een vernieuwing tot stand gekomen, die weliswaar telkens nadere aanvullingen behoeft, maar die toch belangrijk genoemd moet worden.

Hierbij denk ik in het bijzonder aan het werk der pedagogische centra, maar ook aan de mogelijkheden, die een nieuwe wetgeving — vooral uit de periode-Cals — heeft geboden.

Enige voorbeelden ter illustratie mogen hier volgen: de wet op het kleuteronderwijs, de wet op het kweekschoolonderwijs, waardoor de opleiding tot onderwijzer of onderwijzeres een nieuw karakter kreeg en de hoofdacte-examens vervangen werden door de opleiding tot volledig bevoegd onderwijzer. Dan de wet op het voortgezet onderwijs, de zg. mammoetwet, die al het onderwijs van lagere school tot wetenschappelijk onderwijs nieuwe kansen gaat bieden — een nieuwe wetgeving voor het basis-onderwijs moet nog volgen — en niet te vergeten de wet op het wetenschappelijk onderwijs. De mammoetwet zal over enkele jaren van kracht worden, maar onderwijl worden reeds experimenten met het oog daarop toegepast.

Naast de vernieuwing is de uitbreiding van het onderwijs in zijn verschillende geledingen over heel het land in sneller tempo dan vroeger voortgegaan. Steeds groter wordt het aantal leerlingen, dat na het basis-onderwijs voortgezet algemeen vormend of beroepsonderwijs volgt. Die uitbreiding van het onderwijs voltrekt zich ook op het wetenschappelijk niveau. Naast de bestaande universiteiten en hogescholen, waarvan de groei opvallend is, zijn nieuwe tot stand gekomen zoals in Eindhoven en nu ook in Twente, beide Technische Hogescholen, noodzakelijk in ons steeds verder industrialiserend land.

De Tweede T.H. trok een studenten-aantal aanmerkelijk groter dan verwacht werd en de aanmeldingen voor de derde T.H. in Drienerlo hebben eveneens al gedemonstreerd, dat deze nieuwe hogeschool in een behoefte voorziet. Terwijl bij de Tweede Technische Hogeschool

al gepoogd wordt de studieduur binnen redelijke perken te houden, wordt dit aan de Twentse Hogeschool straks óók beproefd door een kortere opleiding, een afsluitende wetenschappelijk technische opleiding op een lager dan het ingenieurs-niveau, nl. een baccalaureaatsopleiding. Hierin alleen is de vernieuwing van het wetenschappelijk technisch onderwijs in Twente niet gelegen, maar ook in de invoering van de vakken wijsbegeerte en maatschappijwetenschappen, in de bestuursvorm en in het karakter der hogeschool als campushogeschool.

Het wetsontwerp „Bijzondere voorzieningen van tijdelijke aard met betrekking tot het bestuur en het onderwijs aan de technische rijks-hogeschool te Enschede” (machtigingswet technische rijks-hogeschool te Enschede) werd op 4 maart 1964 bij de Tweede Kamer ingediend. De commissie van voorbereiding werd weinig tijd gegund voor de bestudering van het ontwerp, voor haar bezoek aan de hogeschool in voorbereiding en voor de vaststelling van het voorlopig verslag, omdat de hogeschool in werking moet treden in september '64.

Vóór het zomerreces moest de openbare behandeling plaatsvinden, zodat ook de Eerste Kamer nog tijdig haar behandeling zou kunnen voltooien. De Tweede Kamer aanvaardde het wetsontwerp via een behandeling met onderbreking, op 9 juli van dit jaar. De Eerste Kamer gaf haar goedkeuring op 28 juli, zij het met bezwaar.

In de memorie van toelichting wordt het karakter van de nieuwe technische hogeschool kort maar zeer duidelijk als volgt omschreven: „De campushogeschool dient niet te worden gezien als een voortzetting van traditionele vormen van onderwijs en daarbij nog een campus, maar als een opzet, waarin de verantwoordelijkheden van de student en van de docent in een ander vlak komen te liggen, waardoor de ontmoeting docent-student — de kern van alle didactiek — nieuwe kansen krijgt. De opzet is echter niet slechts een integratie van levens- en studieomstandigheden, doch een poging tot volledige integratie van de vier elementen: onderzoek, onderwijs, gemeenschapsleven en bestuur.”

Als onderdeel van die opzet bevat het wetsontwerp het experiment met een geïntegreerde bestuursvorm. Deze kent de nieuwe wet op het wetenschappelijk onderwijs niet; het dualistische bestuursstelsel — curatoren en senaat — is daarin gehandhaafd. Want het door de Staatscommissie tot reorganisatie van het hoger onderwijs aanbevolen stelsel — de vervanging van het college van curatoren door een algemeen bestuur, bestaande uit twee leden als representanten der maatschappij, één vertegenwoordiger der regering en twee leden van de senaat, w.o. de rector magnificus — werd niet aangenomen. Wél werd een algemeen bestuur ingesteld bij de landbouwhogeschool te Wageningen (herziening van de Wet tot regeling van het hoger landbouwonderwijs, 1956).

Deze problematiek is nog in studie, maar daarop kan de voorlopige regeling van Enschede, welke hogeschool in meer opzichten afwijkt van de andere hogescholen, werkelijk niet wachten.

Vandaar de in het wetsontwerp in de memorie van toelichting ver-

melde regeling van het bestuur voor de eerste periode van het bestaan der nieuwe hogeschool. Daarbij is het dualisme tot uitgangspunt gekozen; het college van curatoren en dat van rector en assessoren is gehandhaafd, maar beide colleges vergaderen gezamenlijk en bepalen zoveel mogelijk in gemeenschappelijke vergadering het algemeen beleid. Daartoe behoort de benoeming van de afdelingsvoorzitter, aan wier positie zoveel mogelijk reliëf zal worden gegeven. In de Tweede Kamer bleek er een grote eenstemmigheid te bestaan, een positieve eenstemmigheid met betrekking tot het experiment met de bestuursvorm, in de Eerste Kamer waren er bezwaren. Zo werd gevreesd, dat het dualistische uitgangspunt wel aanwezig was, maar dat een monistische praktijk zou ontstaan en in feite ook een monistische structuur. Immers alleen, wanneer er geen overeenstemming is bij curatoren en senaat in hun gemeenschappelijke vergadering, komt weer de eigen verantwoordelijkheid van beide colleges aan de orde.

Aan de hogeschool als campus-hogeschool is in beide Kamers grote aandacht gewijd. Bij de behandeling daarvan kwam in de Tweede Kamer vooral de korte voorbereiding van het wetsontwerp aan de orde en met name ook de moeilijkheid, dat geen advies kon worden ingewonnen van de afzonderlijke universiteiten en hogescholen, terwijl de stukken niets vermeldden over het oordeel van de Academische Raad. De minister kon een bevredigend antwoord geven over deze kwestie, zowel in de memorie van antwoord als in de openbare behandeling. Van de KVP-zijde werd met nadruk verklaard, dat de aanvaarding van Drienerlo als plaats van vestiging van de T.H.T. voor haar reeds inhield, dat deze hogeschool een eigen aard zou krijgen, in het wetsontwerp aangeduid als campus-hogeschool. Voor de studenten moest er immers wel woongelegenheden ter plaatse geschapen worden. Hengelo en Enschede bieden daarvoor geen of zeer onvoldoende gelegenheid.

Al met al kon een grote meerderheid van de Kamer zich verenigen — grotendeels con amore — met dit overigens noodzakelijk experiment. De woonregel werd dus aanvaard; terwijl een grote meerderheid der Tweede Kamer, waaronder de KVP, verder wilde gaan dan de minister in het wetsontwerp voor wat de woonverplichting betreft. De minister wilde één jaar, het bestuur van de T.H.T. en bijvoorbeeld ook de Ned. Studentenraad wilde een verplichting van twee jaar. De KVP stelde in het voorlopig verslag, dat bij een verplichting van slechts één jaar de naam campus-hogeschool geen vlag zou zijn die de lading dekte. De minister kwam de overgrote meerderheid in de Kamer tegemoet met een nota van wijzigingen, die het bestuur der hogeschool de bevoegdheid verleent één of twee jaren als verplichte woontijd te bepalen. Gelet op de opvattingen in de Kring van het bestuur ging de Kamer met de nota van wijzigingen accoord. Maar niet nadat en KVP en PvdA de nadrukkelijke verzekering hadden ontvangen, dat aan een beslissing van het bestuur niet getornd zou worden. Het terzake ingediende amendement van de heer Schuring werd ingetrokken.

Een ander punt, dat van vele kanten bij de behandeling in de Tweede Kamer — evenals in het voorlopig verslag — aan de orde gesteld werd, was de positie der studenten in de campus en met name hun vrijheid. Van een wetenschappelijke „kostschool” wilde de Kamer niet weten, evenmin van een isolement. De minister betoogde met nadruk, dat hiervan geen sprake zal zijn; integendeel de te maken regelingen zouden soepel zijn, de vrijheid der studenten zoveel mogelijk bevorderen — uiteraard zonder de gemeenschap te schaden — terwijl ook bij de toepassing der regelingen een zo groot mogelijke soepelheid zou worden betracht.

Even kwam de herinnering boven aan de discussie bij de behandeling van de wet op het wetenschappelijk onderwijs, toen mevrouw Kuiper van de VVD ernstig bezwaar maakte tegen de bevoegdheid om studenten niet alleen in bepaalde gevallen de toegang tot de campus en de colleges, maar ook tot examens te ontzeggen. Gelet op de situatie aan de campus-hogeschool erkende de woordvoerder der KVP, dr. Albering, de noodzaak om hiertoe in uitzonderingsgevallen over te gaan, terwijl dr. Tans namens de PvdA verklaarde, dat destijds bij de behandeling van de wet op het wetenschappelijk onderwijs een dergelijke consequentie niet was aanvaard onder meer wegens onvoldoende leiding en begeleiding bij de studie. Het overgrote deel van zijn fractie achtte de vergaande leiding en begeleiding bij de T.H.T met name in het eerste jaar een voldoende reden om in bepaalde gevallen de toegang tot de hogeschool daaronder begrepen de toegang tot de examens, te ontzeggen. Het terzake ingediende amendement van liberale zijde kon bij de meerderheid der Kamer dan ook geen instemming verkrijgen. Ook andere aspecten van de positie der studenten kwamen nog aan de orde. Zo diende de heer Van Dijk (VVD) gesteund door de AR een amendement in, dat beoogde de instelling van een campus-reglement, waarin bepaald zou worden onder welke voorwaarden de studenten gebruik zullen maken van andere voorzieningen dan de kosten van inwoning. Daarbij werd aangenomen, dat dit reglement zal worden opgesteld door de campus-raad, zodat de inbreng van de studenten gewaarborgd zou zijn.

De minister, die het amendement juridisch overbodig achtte, wilde niet doctrinair zijn en diende daarom een nota van wijzigingen ook op dit amendement in, luidende: „Het bestuursreglement kan regelen stellen betreffende de wijze waarop de studenten bij het bestuur van de campus worden ingeschakeld.” De Kamer ging hiermee gaarne akkoord.

Deze kanttekeningen zouden te onvolledig zijn, indien geen aandacht werd geschonken aan de wijziging in de opleiding, die de titel van baccalaureus ten gevolge heeft, nu ook bij de wetenschappelijke technische opleiding. In het voorlopige verslag werd vrij uitvoerig ingegaan op dit aspect van vernieuwing van het wetenschappelijk technisch onderwijs, zijnde enerzijds een verantwoorde verkorting van de studieduur, anderzijds een volwaardige wetenschappelijke opleiding.

Hoe staat het bedrijfsleven er tegenover? De minister kon in de memorie van antwoord zeer bevredigend reageren. Maar hoe is de verhouding HTS en THS? Ook hierop gaf de minister een principiële bevredigend antwoord. Gewezen was op een verklaring van de rector magnificus van de THS die luidde: „De THS zal dus geen kandidaatsexamen kennen. Ten opzichte van het gebruikelijke kandidaatsexamen zal een gedeelte van de stof worden verschoven tot na het baccalaureaats-examen.” Naar aanleiding van dit citaat verklaarde de minister in de memorie van antwoord — antwoordend op de vraag of het baccalaureaats-examen daardoor niet gemakkelijker werd en dichtbij het eind-examen HTS-nieuwe stijl zou komen te liggen — dat de beperking van het kandidaatsexamen in het baccalaureant een relatief weinig omvangrijk gedeelte van de stof van het gebruikelijke kandidaatsexamen zal betreffen en dat bovendien de invoeging van de vakken wijsbegeerte en maatschappijwetenschappen daartegenover niet uit het oog mocht worden verloren. Het baccalaureaat geeft toegang tot het doctoraal examen, ook aan een andere technische hogeschool, zij het dat aanvullende eisen kunnen worden gesteld. Dit geldt uiteraard alleen voor de andere technische hogescholen.

Bij de openbare behandeling kwam de KVP bij monde van dr. Albering nadrukkelijk op deze kwestie terug. Hij meende begrepen te hebben uit de verklaring van de rector-magnificus, dat het baccalaureaats-examen gemakkelijker zou zijn dan het kandidaatsexamen. Uiteraard had hij grote waardering voor de toevoeging van wijsbegeerte en maatschappijwetenschappen, maar deze toevoeging neemt de verlichting op wetenschappelijk technisch niveau niet weg. Terwijl de HTS nieuwe stijl juist tot een zwaarder eindexamen komt dan tot dusver. En dit zonder enige graad. Zijn conclusie was: óf het eindexamen HTS-nieuwe stijl een titel verlenen (bv. „ing” achter de naam van de gegradueerde) óf, wat hij prefereerde, een werkelijk verantwoorde en afsluitende wetenschappelijke opleiding voor de baccalaureus. Hij stelde bovendien dat de kans zou bestaan, dat veel meer jongelui het baccalaureaats-examen zouden willen doen, waardoor er onvoldoende HTS-ers zouden komen en te veel studenten in Twente, voor wie dan te weinig woonruimte zou zijn.

De minister is op deze belangrijke zaak in zijn antwoord aan de Kamer bij de openbare behandeling uitvoerig ingegaan. Hij verklaarde dat het baccalaureaats-examen inderdaad de afsluiting zal zijn van een volwaardige wetenschappelijke technische opleiding; alleen die delen van de stof die nodig zijn voor de doctoraal-studie zullen bij het baccalaureaats-examen niet worden vereist. Daartegenover staat, dat meer aandacht dan bij het gewone kandidaatsexamen zal worden besteed aan de ontwikkeling van het synthetisch denken door middel van oefeningen in een geïntegreerde aanpak van de problemen en projecten, die de afsluiting van de baccalaureaats-studie vormen en die aansluiten

op het werk bij de praktijkstages van de student en de latere praktijk van de baccalaureus.

De minister verzekerde dat hem bij bezoek aan Twente nadrukkelijk gebleken was, dat de hoogleraren ook een gevaar zagen voor het welslagen van het experiment, indien het baccalaureaatsexamen te gemakkelijk zou worden. Met betrekking tot de HTS merkte de minister nog op, dat het Twentse experiment geen principiële wijziging brengt in de verhouding HTS en THS. Het HTS blijft hoger beroepsonderwijs, de TH geeft wetenschappelijk onderwijs, welk onderwijs nauw samenhangt met de beoefening van de wetenschap.

De Kamer kreeg de toezegging, dat zij op de hoogte zal worden gehouden met de ontwikkeling der problematiek, dat eens per jaar aan de Kamer een verslag van Twente (vooral wat het baccalaureaat betreft) zal worden verstrekt en dat er overleg zal zijn zowel tussen de HTS en de THT als tussen de Technische Hogescholen onderling.

Dit antwoord en deze nieuwe informaties van de minister konden de Kamer geheel bevredigen.

En zo zal op 14 september a.s. de nieuwe Technische Hogeschool op de grondslag van de aanvaarde wet voor 10 jaar van start gaan. In 1974 zal óf een bevestiging van de huidige regeling óf een wijziging daarvan tot stand moeten komen. Het eerste grote experiment op het gebied van het wetenschappelijk onderwijs vangt dus aan. Een voldoende deelname van studenten uit het oosten des lands en uit de rest van Nederland is reeds gegarandeerd. Een bekwaam en enthousiast bestuur is werkzaam; de mentaliteit der hoogleraren wekt grote verwachtingen. Een meer bevredigend studie-rendement kan door leiding en begeleiding der studie verwacht worden. De campus-gedachte heeft sympathie verworven. Een gezonde gemeenschap zonder isolement met zoveel mogelijk vrijheid en met inschakeling der studenten in het bestuur van de campus kan ontstaan. Deze verwachtingen mogen bevestigend worden.

Dr. A.

Nieuwe boeken

DR. B. DE GOEDE: Aan de hand van de Grondwet (321 pag.). Uitgegeven in de VUGA-boekerij, Arnhem 1964.

Dr. de Goede is Buitengewoon Hoogleraar in het Staats- en Administratief-recht aan de Technische Hogeschool te Delft. Of dit hooglerarschap aan een technische Hogeschool, waar het doceren in een onderwerp van de rechtswetenschap misschien niet zo gemakkelijk ligt, aanleiding is geworden tot dit bijzondere boek, weten wij niet. Wat het ook zij, uitgangspunt is in ieder geval wel geweest, dat de grondwet niet uitsluitend en ook niet allereerst een zaak is die alleen de vakman aangaat, maar dat de grondwet in belangrijke ogenblikken voor Nederlanders wel degelijk betekenis heeft. De artikelen krijgen een behandeling in een historisch perspectief, geen dorre benadering van de stof, maar levend, zoals het betreffende artikel op een gegeven ogenblik heeft geleefd, in het leven van de mensen. Men kan met recht stellen, dat in onze staatkundige literatuur tot op heden nog nooit een zo geheel nieuw werk is verschenen, waarin die markante staatkundige en politieke gebeurtenissen rond de grondwet zo helder worden belicht, welke in hun tijd, zowel als in de onze felheid en diepe ontroering in het menselijk gemoed hebben teweeg gebracht.

ATLANTISCHE BEGEGNUNGEN. Eine Freundesgabe für Arnold Bergstraesser, 222 bladzijden. Verlag Rombach Freiburg im Breisgau.

Dit boek geschreven door 14 auteurs is opgedragen als een eerbewijs aan de Duitse geleerde Prof. Bergstraesser, bekend door zijn Freiburger

Studien zur Politik und Soziologie, alsmede door hem geredigeerde tijdschriften Politik u. Soziologie. Tot de schrijvers behoren o.a. generaal dr. H. Speidel (in zijn kwaliteit als historicus), de socioloog Helmut Schelski en de Amerikaanse historici Jordan en Vann Woodward. Alle schrijvers behandelen thema's die bij elkaar een atlantische wereld cultuur-historisch pogen te omlijnen. Het boek eindigt met een bijdrage van Vann Woodward „Gleichberechtigung — Amerika's aufgeschobene Verpflichtung”.

KURT GOLDAMMER: Der Mythos von Ost und West, 111 bladzijden. Ernst Reinhardt Verlag Basel.

De schrijver is uitgegaan van het gebod: de ander te leren kennen, met hem te spreken om daardoor te bereiken dat de vooroordelen die er tussen Oost en West bestaan uit de weg geruimd worden. Goldammer veronderstelt dat hij is doorgedrongen tot de wortel van de Oost-West tegenstellingen. Oost-West hierbij niet op te vatten in zijn huidige actueel-politieke betekenis maar in de historische tweedeling die het Westen tegenover het „Oosten” stelt. De schrijver komt tot de stelling dat de antithese Oost-West geen historische en zakelijke basis heeft en waar die is slechts aanwezig kan zijn dank zij een historische mythe, „ein jener zum Selbstwert gewordenen Hilfskonstruktionen in deren Banne das Leben der Menschheit seit Jahrhunderten steht”. De ander te leren kennen geschiedt niet via een dialoog, maar door het aandragen van argumenten om te bewijzen dat de Oost-West tegenstelling een hardnekkige maar onjuiste veronderstelling is.

Betekenis van de encycliek „Pacem in terris” voor de Nederlandse katholieke politiek

door Dr. J. M. E. M. A. Zonneberg

Inleiding

De bespreking die Jhr. Dr. F. A. M. Alting von Geusau op blz. 141—151 van de juli-aflevering van „Politiek” van bovengenoemde encycliek geeft, noopt allereerst tot rechtzetting van een daarin voorkomende — overigens verontschuldigbare — vergissing van essentiële aard en vraagt tevens nog wel enige aanvulling, voorzover zulks het hoofdthema van genoemde encycliek betreft: „de vrede in een chaotische wereld”. Ten besluite wordt op de betekenis van deze encycliek voor de praktijk van de Nederlandse katholieke politiek in het kort ingegaan.

Niet „bijna ondenkbaar”, doch „ondenkbaar”!

Dr. Alting von Geusau citeert op blz. 145 van zijn genoemde bijdrage al. 127 van de encycliek en wel als volgt: „is het bijna ondenkbaar, dat in ons atoomtijdperk de oorlog nog het geschikte middel zou kunnen zijn om de geschonden rechten te herstellen”.

Aldus is inderdaad te lezen in de druk van 1963 van genoemde encycliek in de Nederlandse vertaling verzorgd door Ecclesia Docens. Echter is er reeds in de vergadering van de Begrotingscommissie voor Buitenlandse Zaken van 6 november 1963 op gewezen (1), dat in de Latijnse tekst staat: „Alienum est a ratione”. Het woordje „bijna” is uit deze Latijnse tekst *niet* te halen. Zoals in bedoelde vergadering terecht werd opgemerkt, is het woordje „bijna” een *toevoeging van de Hollandse vertaler*. Paus Joannes XXIII zegt: „het is ondenkbaar”. In de tweede druk is het woord „bijna” dan ook vervallen.

Het is nodig het bovenstaande op te merken, temeer daar ook uit het feit, dat Paus Joannes reeds in al. 112 de dringende eis had uitgesproken „dat atoomwapens worden verboden”, is af te leiden, dat Z.H. bezwaarlijk even verderop, nl. in al. 127, enigerlei toelaatbaarheid of rechtvaardiging voor atoomwapens zou kunnen inruimen.

Dr. Alting von Geusau schrijft op blz. 145 van zijn artikel, dat „de Paus bewust nergens (heeft) gepoogd technisch-politieke voorschriften te geven, hoe aan de internationale en supranationale samenwerking gestalte te geven”.

Ofschoon men natuurlijk van mening zal kunnen verschillen over de inhoud van het begrip „technisch-politieke voorschriften”, rijzen toch de volgende vragen. Geeft Paus Joannes in al. 93 niet een bezwaarlijk voor tweeërlei uitleg vatbaar richtsnoer voor „eventuele conflicten”? Wijst Hij in al. 113 niet de leer van het machtsevenwicht (populair uitgedrukt: het evenwicht in verschrikking) van de hand? En eist Hij niet in al. 118 grondige studie terzake van de kwestie „een meer menselijk evenwicht op wereldniveau” tot stand te brengen?

Het in al. 93 genoemde richtsnoer wijst „wapengeweld, bedrog of list” af en meent, dat „zoals het aan mensen betaamt” eventuele conflicten „door wederzijds begrip, rijp en eerlijk overleg en door een billijk compromis” moeten worden opgelost.

In al. 113 zegt de Paus, dat het nodig is „het hoogste principe, waarop de vrede thans gebaseerd is” (nl. het machtsevenwicht), te vervangen „door een geheel ander beginsel”, nl. „het wederzijds vertrouwen”. Zulks is volgens Z.H. „een *eis van het gezond verstand*” benevens „een uiterst *wenselijke en heilzame zaak*”.

Ten slotte, roept de Paus in al. 118 „wijze en competente mensen” op tot grondige studie van dit door „wederzijds vertrouwen, eerlijke diplomatie” en „trouw nakomen van de verplichtingen” te bereiken „evenwicht op wereldniveau”, dat ten grondslag moet liggen aan „vriendschappelijke, duurzame en vruchtbare verdragen”.

Het wil schrijver dezes derhalve voorkomen, dat de titelvraag van deze paragraaf *bevestigend* moet worden beantwoord.

Besluit

Als enigerlei betekenis van deze encycieliek door en voor katholieken in Nederland moet worden nagegaan, dan is het wel haar betekenis voor de praktijk der Nederlandse Katholieke politiek.

In de democratie Nederland hebben de Nederlandse katholieken thans deel aan de regeringsverantwoordelijkheid. Ofschoon het Nederlandse buitenlandse beleid kabinetsbeleid zal zijn, betekent een katholiek minister van Buitenlandse Zaken stellig niet minder doch eerder iets meer aandacht voor het buitenlands beleid bij het katholieke volksdeel.

Uitgaande van de stellingen in de encycieliek over de ondenkbaarheid van een atoomoorlog als rechtvaardige oorlog en over de dringende eis tot een verbod van atoomwapens te geraken, is er — gezien het feit, dat de Nederlandse regering „algemene en volledige ontwapening onder passende internationale controle en gekoppeld aan maatregelen tot doel-

treffende organisatie van de vrede, als een reëel en bereikbaar doel beschouwt" (2) — voor de Nederlandse Katholieken alle aanleiding om na te gaan in hoeverre de praktische Nederlandse (Katholieke) politiek deze zo gewenste zaken al dan niet bevordert.

Het spreekt vanzelf, dat de „Nota betreffende het Ontwapeningsvraagstuk" door minister Luns op 11 maart 1964 aan de Tweede Kamer aangeboden en in deze Kamer op 9 en 10 juni 1964 besproken, bij deze zaken aan de orde zal komen.

Samenvattend kan hieruit ten minste als stellige conclusie worden getrokken, dat „afspraken omtrent verdergaande bewapeningsbeperking niet of nauwelijks mogelijk zijn zonder dat minstens gelijktijdig" voor het — door minister Luns herhaaldelijk met name genoemde — politieke conflict inzake Duitsland „een bevredigende en verantwoorde regeling is gevonden" (3).

Bij deze citaten komt nu de betekenis van de encycliëk — met name van de alinea's 93 en 118 — ten volle tot gelding. Hier is dan ook de allerbangrijkste vraag te stellen:

Voldoet het zgn. Westelijk vredesplan van 14 mei 1959 inzake het Duitse vraagstuk, dat — volgens minister Luns — „ook nu nog in grote lijnen de opvatting van de Westelijke regeringen weergeeft" (4), aan het voorschrift van al. 93, als zijnde „een billijk compromis". c.q. voldoet dit Westelijk plan aan de eisen van al. 118 in zoverre het een bijdrage vormt tot het tot stand brengen „op wereldniveau" van „een meer menselijk evenwicht", dat zijn neerslag zal vinden in „vriendschappelijk, duurzame en vruchtbare verdragen"?

Het spreekt vanzelf, dat bij het beantwoorden van deze vraag noch het totale gebeuren inzake Hitler-Duitsland en de beide na-oorlogse Duitslanden noch het Russische ontwerp-vredesverdrag van 10 januari 1959 buiten beschouwing kunnen worden gelaten.

Gesteld eens, dat de Nederlandse regering en het Nederlandse parlement volharden in de houding, die bv. bij de behandeling van het „Generalbereinigungsvertrag" op 19, 20 en 21 februari 1963 in de Tweede Kamer is gebeleden, waaruit naar hun eigen vaststelling een blokkering van het Duitse vraagstuk tot St. Juttemis en daarmee tevens van het ontwapeningsvraagstuk volgt naar uit de Ontwapeningsnota is af te leiden, dan lijkt het toch dat onderzoek als in de hierboven gestelde vraag bepleit dient te geschieden „in de bijeenkomsten van wijze en competente mensen". M.a.w. het berusten door regering en parlement in een tijdslimiet voor het Duitse vraagstuk — en derhalve voor de ontwapening — gemeenlijk aangeduid met de niet misverstande termen als „ad calendas graecas" c.q. „St. Juttemis", mag, gelet op de encycliëk, niet leiden tot een *algehele* berusting, ook binnen de politieke partijen, met name de K.V.P. Daarvoor is de zaak van „de vrede in een chaotische wereld" te bangrijk!

De gegeven rechtzetting en aanvulling van de betekenis van de encycliek „Pacem in terris” kunnen dus tot een uiterst nuttige taak leiden: door *studie* gegrondvest op de beginselen van deze encycliek bij te dragen tot de oplossing van het Duitse vraagstuk via een billijk compromis en daarmee de oplossing van het ontwapeningsvraagstuk bevorderend, opdat worden vermeden beschouwingen en uitspraken die erop zouden neerkomen, dat ook voor de vrede in het atoomtijdperk de tijdslimiet „St. Juttemis” zal worden gesteld.

Naschrift van Jhr. Dr. F. A. M. Alting von Geusau

Gaarne wil ik dr. Zonnenberg danken voor de rechtzetting in de vertaling van al. 127. Het versterkt naar mijn mening, de conclusie, die ik op blz. 145 daaraan verbonden had.

Met zijn daarop volgende aanvulling kan ik mij minder goed verenigen. De Paus heeft m.i. uitdrukkelijk *vermeden* om „technisch-politieke voorschriften” te geven (zie mijn aanhalingen op blz. 145). Hij wilde de uitwerking van zijn visie overlaten aan „wijze en competente mensen”, zoals in al. 118 staat. De voorbeelden van dr. Zonnenberg, ten bewijze van het tegendeel, overtuigen niet. De al. 93 en 113 geven een aantal algemene wensen en beginselen aan (Ik moge er overigens op wijzen, dat het in de encycliek genoemde „evenwicht in de bewapening” bepaald niet hetzelfde is als „de leer van het machtsevenwicht”). Naar mijn mening zijn „evenwicht op wereldniveau”, „eerlijke diplomatie”, „trouw nakomen van verplichtingen”, „vreedzaam oplossen van conflicten” enz., moeilijk technisch-politieke voorschriften te noemen. Vraagstukken van technisch-politieke aard zijn bv.: wat voor organen zijn nodig om dat evenwicht te verzekeren, hoe kan een beleid van internationale integratie tot het bereiken ervan bijdragen, op welke wijze kan het beginsel *pacta sunt servanda* geldend gemaakt worden (inclusief de problematiek van *peaceful change*), hoe kunnen internationale conflicten het beste opgelost worden e.d. Indien dr. Zonnenberg de beginselen van de encycliek bv. eens zou vergelijken met een poging tot uitwerking en beleidssuggesties in Welvaart, Welzijn en Geluk, deel V: Internationale Samenwerking, Opdracht en Mogelijkheid, dan lijkt mij een verschil van mening over de inhoud van het begrip „technisch-politieke voorschriften” wel opgelost.

Er is, naar mijn mening, echter een veel *fundamenteler bezwaar*. Aan-

(1) Handelingen Tweede Kamer blz. C 269 en C 270.

(2) Aldus minister Luns op 10 juni 1964 in de Tweede Kamer (Handelingen, blz. 2094, linksboven).

(3) Citaten ontleend aan „Nota betreffende het Ontwapeningsvraagstuk” van 11 maart 1964, blz. 10 rechtsboven.

(4) Dezelfde publicatie als in noot 3 genoemd, blz. 26 rechtsboven.

en datgene, wat ik meende te begrijpen in de encycliek. De encycliek vulling en besluit gaan lijnrecht in tegen de strekking van mijn artikel wil inspireren, een beroep doen op allen — en vooral de katholieken — zich bewust te zijn van hun taak en persoonlijke verantwoordelijkheid. De encycliek heeft naar mijn mening geen code willen zijn om te interpreteren bij concrete internationale vraagstukken en nog minder bij het bepalen van „DE nederlandse katholieke politiek”. Die politiek is er niet, wat het buitenlands beleid betreft; en de belangstelling van het katholieke volksdeel schiet in dit opzicht bepaald wel te kort — misschien wel juist omdat we te veel op „voorschriften” zitten te wachten. Is het bv. geen teken aan de wand, dat de internationale vraagstukken juist in katholieke kring nog zo weinig echt bestudeerd worden?

De functie van de encycliek was: bij te dragen tot de morele gewetensvorming van de mensen, opdat zij — en weer vooral de christenen — gewetensvol zullen handelen in het autonome gebied van de internationale politiek (Zie Dondeyne's *Geloof en Wereld*). Hoe gevaarlijk de kortsluiting tussen pauselijke „uitspraak” en oplossing van concrete politieke vraagstukken is, blijkt wel uit de toetsing van het Duitse vraagstuk aan twee alinea's van de encycliek. Het zou nl. niet moeilijk zijn, ook alinea's te vinden, waaraan een andere oplossing, dan die gesuggereerd door dr. Zonnenberg, uitstekend zou voldoen (bv. al. 26 ter ondersteuning van het houden van vrije verkiezingen); hoe moet men overigens rekening houden met het „totale gebeuren inzake Hitler-Duitsland”?

Dr. Zonnenberg's reactie zie ik daarom eerder als een andere mening dan een aanvulling. Een bewijs overigens — en daarin ben ik het met hem eens — dat een gewetensvolle studie, vanuit de beginselen van *Pacem in Terris* dringend nodig is; maar dan niet alleen over het Duitse vraagstuk, ook niet in de vorm van een „citatenlag” tussen katholieken, maar een dialoog tussen christenen, die een menselijke wereldorde willen, waarvoor zij geen van allen de oplossing weten, maar waar allen voor verantwoordelijk zijn.

Politieke kanttekening

DE PRIJZEN VAN ONROEREND GOED

Op 10 maart van dit jaar werd door de socialistische fractievoorzitter in de Tweede Kamer dr. Vondeling een wetsontwerp ingediend ten einde het onroerend goed te brengen onder de werkingssfeer van de Prijzenwet.

In een radio-uitzending van de Katholieke Volkspartij op dinsdag 8 september jl. sprak de KVP-fractievoorzitter drs. Schmelzer over het vraagstuk van de prijzen van onroerend goed. Beide fractievoorzitters zijn het er over eens, dat bepaalde prijsontwikkelingen in de sector van het onroerend goed minder gewenst zijn. Over de wijze waarop aan een dergelijke situatie een eind gemaakt zou kunnen worden lopen de meningen uiteen.

Het initiatief-ontwerp Vondeling

De bedoeling van het ontwerp-Vondeling is, om via een toevoeging aan artikel 1 van de Prijzenwet, deze wet ook van toepassing te maken voor het onroerend goed. In de huidige vorm biedt de Prijzenwet geen mogelijkheid in te grijpen in de prijsvorming van onroerend goed. In artikel 1 van de wet wordt de werkingssfeer beperkt tot die van het roerend goed. Het ontwerp Vondeling wil aan dit eerste artikel toevoegen „en voor het onroerend goed”. Nog afgezien van het feit, óf hiermede inderdaad een mogelijkheid wordt geboden om effectief op te treden ten aanzien van de prijsvorming voor onroerend goed blijft de vraag of een dergelijke toevoeging zich verstaat met het karakter en de sfeer van de wet. Deze vraag moet ontkennend worden beantwoord, aangezien de wet — door in het eerste artikel aan te geven, dat het alleen het roerend goed betreft — zich in de verdere regeling in die wet, richt naar de aard van het roerend goed, dat niet alleen in zijn wettelijke definitie, maar ook in fysiek opzicht sterk verschilt van het onroerend goed. Een onderscheid tussen onroerend goed en roerend goed blijkt immers van ingrijpende betekenis onder meer voor de vorm van de levering, voor het bezit, voor de verjaring, voor pand of hypotheek, en voor het beslag. Niet te verwaarlozen factoren zijn daarnaast nog de plaatsgebon-

denheid, de reproductiemogelijkheden, de mate van vatbaarheid voor vermeerdering. Bovendien vervullen onroerende goederen vergeleken bij roerende goederen een dubbele rol. Onroerende goederen komen in de prijsvorming tot uitdrukking met het oog op hun genot (huur, pacht) waarop de prijsbeheersing stringenter is dan op de roerende goederen (en diensten), én met het oog op hun vermogenswaarde, waarbij zij op een lijn gesteld kunnen worden met aandelen.

Een ander aspect is het conjuncturele karakter van de Prijzenwet, terwijl het bij het onroerend goed gaat om het structurele vraagstuk, dat vraag en aanbod niet tot een evenwicht kunnen komen op een aanvaardbaar niveau. *Door het instellen van een prijsbeheersing voor onroerend goed — via het brengen ervan onder de Prijzenwet of anderszins — wordt de vraag niet verminderd en het aanbod niet vergroot;* integendeel eerder mag worden verwacht, dat het marktmechanisme nog verder wordt verstoord, waardoor de discrepantie tussen vraag en aanbod nog groter wordt.

Verder richt een prijsbeheersing, mogelijk gemaakt via de Prijzenwet, zich op die essentiële goederen, die de overheid binnen het bereik van de massa wil houden, wanneer in tijden van uitzonderlijke schaarste dit moeilijk op andere wijze mogelijk blijkt te zijn. Ook in dit opzicht is een prijsbeheersing voor onroerend goed geen deugdelijk middel: er komt immers geen huis méér door.

Ook de Memorie van Toelichting van het initiatief-ontwerp is niet zodanig, dat zij kan overtuigen van de noodzakelijkheid en het nut van het voorstel. Enerzijds zijn de in de M. v. T. genoemde voorbeelden niet erg sterk en kunnen zij nauwelijks als bewijs dienen voor de onrustbarende prijsstijgingen in de sector van het onroerend goed, anderzijds blijken ook de als „zuivere beleggingsmaatschappijen” gekwalificeerde maatschappijen bij nadere beschouwing niet zo zuiver te zijn. Vervolgens blijkt men ook in de PvdA-fractie niet het idee te hebben, dat het ei van Columbus gevonden is, zodat het ontwerp op verzoek van de indieners in de „iJskast” verdween. Dit is niet zo verwonderlijk; immers in de M. v. T. wordt toegegeven, dat men van het voorstel nu niet direct zo enorm veel resultaat verwacht. Het enige positieve resultaat zou zijn, dat overleg gepleegd zou kunnen worden met de Contactcommissie voor Onroerende Zaken. Ook dit blijkt van weinig betekenis; immers van de elf organisaties die zitting hebben in deze Contactcommissie zou slechts één — en dan nog een zeer geringe — invloed uit kunnen oefenen op de prijsvorming van het onroerend goed.

Al met al moet de conclusie wat betreft het voorstel-Vondeling luiden, dat zij op geen enkele wijze effectief kan zijn voor het gestelde doel: het tegengaan van bepaalde ongewenste prijsontwikkelingen in de sector van het onroerend goed.

Verschillende leden van de KVP-fractie in de Tweede Kamer hebben reeds eerder duidelijk laten blijken, dat zij er niet op zaten te springen om aan het voorstel-Vondeling hun steun te geven. Dit neemt niet weg,

dat men zich positief heeft willen opstellen tegenover het vraagstuk waarop het voorstel-Vondeling betrekking heeft. Hiertoe heeft een commissie samengesteld uit leden van de KVP-Tweede Kamer-fractie en van de Sociaal Economische Commissie van de Partij onlangs een advies uitgebracht, waarvan drs. Schmelzer in zijn radiovoordracht de sluier heeft opgelicht. Duidelijk is, dat men zich ook in kringen van de KVP zorgen maakt over bepaalde prijsontwikkelingen in de sector van het onroerend goed. Tevens wordt duidelijk, dat men de oplossing niet heeft willen zoeken in algemene maatregelen, maar in maatregelen, die effectief zouden zijn waar zich bepaalde ongewenste toestanden voordoen. Daarbij is vooropgesteld, dat het met name gaat om een structureel vraagstuk: hoe kan het aanbod worden vergroot.

De prijzen van het onroerend goed

De toeneming van de bevolking, de achterstand in de woningbouw ten gevolge van de laatste wereldoorlog, de toegenomen welvaart hebben geleid tot een sterk gestegen vraag naar huizen en derhalve ook naar grond waarop de huizen gebouwd moeten worden en naar grond voor recreatiedoeleinden. De aldus toegenomen vraag naar grond heeft op zijn beurt weer tot gevolg gehad, dat de prijzen voor deze onroerende goederen zijn gestegen. Daarnaast wordt nog een belangrijke invloed uitgeoefend door de verdere verdieping van de planologie en de niet te ontkennen schaalvergroting. Was het vroeger zo, dat aan bestaande woon- of werkkernen zo maar een stuk werd „aangebreed”, thans spreken we van tuinsteden, van groenzones, van satellietsteden, van industriekernen, van recreatiegebieden, van de Europoort en zo voort. Door deze snelle ontwikkeling op het gebied van de ruimtelijke ordening is een situatie ontstaan, waarbij de verwachtingswaarde sterk bepalend is geworden voor de werkelijke waarde van de grond. Deze werkelijke waarde moet worden vergoed en bij het bepalen van de werkelijke waarde ligt de nadruk op de toekomstige bestemming. Dit heeft geleid tot zeer uiteenlopende prijzen voor aan elkaar grenzende en overigens gelijkwaardige grond. Deze verscheidenheid is mede zo groot geworden door enkele speculatieve aankopen en de mede daarop gebaseerde waardering van een commissie van deskundigen, die zich nu eenmaal moet richten naar de mogelijkheden in de zg. vrije markt. Deze methodiek is herhaalde malen door de Hoge Raad bevestigd.

De verwachtingswaarde stijgt en daalt echter met één potloodstreep op een kaart wanneer de ontwikkelingsplannen worden vastgesteld. Deze ontwikkelingsplannen zullen echter grote investeringen vergen van de overheid en de onderlinge samenhang van de onderscheiden werken wordt met de dag duidelijker. Wanneer iemand grond moet afstaan voor een rijksweg en daarvoor een vergoeding krijgt niet veel boven de gebruikswaarde (bv. f 1.- per m²), dan wordt hierdoor de ontwikkeling van een industrie- of werkgebied mogelijk gemaakt. De dáárvoor be-

stemde grond zal echter meestal voor een veelvoud van genoemde f 1.- worden afgestaan. Voor de grond met een recreatieve bestemming geldt uiteraard hetzelfde, ook hier kan worden gesproken van een functie ten behoeve van de woongebieden en waarom dan een andere basisprijs voor ruwe grond aan te nemen? In het dichtbevolkte Nederland met een strak planologisch beleid vervult de ene bestemming een noodzakelijke functie voor de andere bestemming. Ook hierom wordt het begrip verwachtingswaarde uit hoofde van toekomstige bestemmingen niet alleen een onzeker element voor de betrokkenen, maar gaat tevens een onrechtvaardigheid betekenen voor degenen, die hun grond niet met een gunstige bestemming beloond zien.

Bij de beoordeling van de prijzen van landbouwgronden sinds het aflopen van de Wet op de vervreemding van landbouwgronden per 1 januari 1963, moet nog rekening worden gehouden met een aantal factoren welke direct verband houden met de in het algemeen hogere prijzen:

- het onder de Wet vervreemding landbouwgronden veelvuldig voorkomen van zwarte prijzen;
- de verandering in gebruik of bestemming van de gronden, bv. het gebruik van bouwland als tuinland en de bestemming van grond voor recreatiegebieden, bouw- of industrieterein;
- belegging of speculatie;
- het feit, dat onteigende boeren door de hen geboden onteigeningssommen vaak in staat zijn hoge prijzen te betalen voor een nieuw bedrijf;
- de muntontwaarding.

Waar ligt de oplossing?

De minister van Volkshuisvesting en Bouwnijverheid drs. Bogaers heeft in de Tweede Kamer bij de behandeling van de tweede brief inzake de algemene situatie op het gebied van lonen en prijzen in februari van dit jaar het antwoord al gegeven. De minister zei toen, dat het een gelukkiger en veel doelmatiger aanpak is om de vraag- en aanbodverhoudingen zelf te beïnvloeden. Het zijn inderdaad deze verhoudingen, die de belangrijkste oorzaak zijn van de opvallende prijsstijgingen. De voornaamste grond voor het afwijzen van het voorstel-Vondeling was dan ook, dat er via dit voorstel geen huis méér zou worden gebouwd. In de sector van de woningbouw is het primair zaak het aanbod van woningen te vergroten en het oog gericht te houden op een verdere stijging van de productie. Hierop heeft minister Bogaers zijn expansief bouwbeleid gebaseerd. Op korte termijn zal hiermede de discrepantie tussen vraag en aanbod op de woningmarkt nog niet worden opgeheven, daarom voorzag de minister in een aantal maatregelen waardoor bepaalde ongewenste toestanden belemmerd zouden kunnen worden. Het is nu nog niet de tijd een oordeel te geven over de resultaten van dit beleid, wel kan gezegd worden, dat het beleid in ieder geval steunt op

de juiste uitgangspunten en dat het de mogelijkheid biedt zo nodig verdere maatregelen te nemen waar dit nodig mocht blijken.

Drs. Schmelzer, die overigens de strekking van het ontwerp-Vondeling wel kan onderschrijven, wees het concrete voorstel-Vondeling af vanuit technisch oogpunt zowel als uit een oogpunt van praktisch resultaat.

Naar de mening van drs. Schmelzer zouden ongewenste prijsontwikkelingen langs andere wegen op een meer effectieve wijze dan ooit met de Prijzenwet het geval zou kunnen zijn, kunnen worden belemmerd. Wij zullen een aantal van de door drs. Schmelzer genoemde mogelijkheden bezien.

a. een consequente en gerichte toepassing van een aantal reeds bestaande wetten als de Pachtwet, de Huurwet, de Woningwet, de Onteigeningswet, de Woonruimtetwet.

— de Pachtwet.

De sociaal-economisch gezien belangrijkste bepalingen van de Pachtwet zijn die met betrekking tot de toetsing van de pachtprijs. Hierdoor wordt paal en perk gesteld aan een vrije vorming van pachtprijzen. Discrepancie tussen vraag en aanbod van land zou kunnen leiden tot prijsopdrijving, hetgeen een onverantwoorde stijging van de produktiekosten van landbouwprodukten tot gevolg zou hebben.

In dit opzicht biedt de pachtwet voldoende garanties, dat beschermend kan worden opgetreden. Geen weldenkend mens zal thans opheffing van deze wet willen aanbevelen. Daarnaast kan bij verkoop van landbouwgrond door de verpachter aan een pachter de Grondkamer als intermediair ten aanzien van de prijsvaststelling worden ingeschakeld.

— de Huurwet.

Ook de bepalingen van de Huurwet betreffende de huurprijs en de „huurbescherming” bieden voldoende mogelijkheden (prijs)regelend op te treden (ter bescherming van de consument). In het kader van de Huurwet kan dan ook slechts gedacht worden aan een zéér geleidelijke liberalisatie en dan nog slechts in die sectoren, waarin de praktijk van de vrije markt de wettelijke bepalingen heeft overleefd, of de liberalisatie een bijdrage kan leveren tot opheffing van het „huurprobleem” en/of van de „woningnood”.

— de Woningwet/Wet Ruimtelijke Ordening.

Krachtens de bepalingen van de Woningwet kunnen uitbreidingsplannen worden opgesteld, welke een directe invloed hebben op de waarde van het onroerend goed. Voor het tegengaan van speculatieve prijsstijgingen kan voor dergelijke uitbreidingsplannen alleen door een zg. bevriezen van de bestemming tijdelijk iets worden bereikt. Dit zal vooral van invloed zijn ten aanzien van recreatiegronden. Door middel van premie-regelingen en woningwetbijdragen kan ook prijsstabiliserend worden gewerkt.

De nieuwe Wet Ruimtelijke Ordening zal uiteraard door middel van bestemmingsplannen dezelfde of nog betere mogelijkheden bieden dan

de huidige Woningwet om door regeling van de bestemming bepaalde speculatieve ontwikkelingen te voorkomen.

— de Ontheeningswet.

Het vaststellen van de schadeloosstellingen en de uitvoering van de Ontheeningswet is uiteraard een element van grote betekenis bij de totstandkoming van de prijzen voor nieuwe bouwgrond. Zonder wetswijziging kan hieraan *geen* rol van betekenis worden toegekend bij het beheersen van de prijzen.

De Ontheeningswet in zijn huidige vorm biedt niettemin een mogelijkheid om bepaalde speculatieve aankopen tegen te gaan welke door bouwers tegen hoge prijzen worden gedaan in goedgekeurde of te verwachten uitbreidingsplannen. Het beleid is thans in hoofdlijnen nog zo, dat goedkeuring aan een ontheeningsplan of een deel daarvan wordt onthouden als redelijkerwijze voldoende gewaarborgd is, dat zal worden gebouwd overeenkomstig het uitbreidingsplan en de bijbehorende voorschriften. Bezien zou kunnen worden of het bovenstaande beleid omgebogen zou kunnen worden in die richting, dat altijd wordt onteigend tenzij bedoelde eigenaren de betrokken gronden reeds bv. 10 jaren vóór de onteigening hebben verkregen, zodat de desbetreffende aankopen vermoedelijk geen speculatieve elementen bevatten.

— de Woonruimtetwet.

Vooral de toepassing van de Woonruimtetwet heeft grote invloed op de waarde van de woningen. Prijsstijgingen van grote omvang zijn vooral te zien bij die woningen, welke vrij mogen worden betrokken. Het is daarom belangrijk na te gaan in hoeverre een stringente toepassing van de Woonruimtetwet een matigende invloed kan hebben op prijsstijgingen van woningen.

b. Nieuwe mogelijkheden, vergroting van het aanbod van grond, wijziging van de ontheeningswet.

Interessant en belangrijk zijn de ideeën welke door de KVP-fractie-voorzitter naar voren zijn gebracht ten aanzien van nieuwe mogelijkheden.

— VERGROTING VAN HET AANBOD VAN GROND.

De prijs van de ruwe bouwgrond is voornamelijk afhankelijk van het ontheeningsbeleid. De hoogte van de prijs van de ruwe bouwgrond is doorgaans slechts een klein deel van de definitieve bouwgrondprijs. Niettemin mag dit element niet worden verwaarloosd. In bepaalde delen van het land zijn deze prijzen de laatste tijd niet onaanzienlijk gestegen. Deze situatie heeft nadelige gevolgen naar twee kanten nl. door de prijsverhoging van de nieuwbouw en de prijsverhoging van de landbouwgronden en boerderijen, vooral als deze vrij van pacht komen.

De aanzienlijke sommen, die voor ruwe bouwgrond betaald worden werken speculatie in de onmiddellijke omgeving van de onteigende

gronden in de hand. Bovendien zoeken onteigende boeren en tuinders veelal onmiddellijk belegging voor de ontvangen gelden in soortgelijke projecten in een veel wijdere omgeving. Deze gelegenheidskopers werken sterk prijsverhogend in de verre omgeving van onze bevolkingscentra.

Het algemeen prijsniveau van pachtvrije landbouwgronden wordt in grote delen van ons land hierdoor niet onbelangrijk gestimuleerd. Dit heeft diverse nadelige gevolgen, o.m. voor jonge boeren en tuinders die zelfstandig een bedrijf willen beginnen. Tegen deze situaties zou inderdaad iets gedaan moeten kunnen worden. Immers ook de onteigende boer of tuinder die ergens anders een bedrijf wil beginnen, is er in wezen niet mee gebaat, dat hij een grote vergoeding ontvangt, die hij straks weer moet uitgeven om een vervangend bedrijf te kopen. Hij zou niet slechter af zijn met een vergoeding in natura: in een soortgelijk object elders plus een vergoeding voor het verschil in waarde tussen de twee objecten.

Incidenteel gebeurt dit trouwens reeds bij enkele gemeenten. Voor iedere gemeente afzonderlijk zijn deze mogelijkheden echter beperkt. Gezien in het kader van provincie of van het hele land zijn zij lijkheden aanmerkelijk ruimer. Indien wij in Nederland jaarlijks over een paar duizend ha pachtvrije gronden méér konden beschikken om aan deze categorie van onteigenden aan te bieden, dan zou hiermede daadwerkelijk een bijdrage geleverd kunnen worden tot een meer stabiel prijspeil voor landbouwgronden en daarmee tot een meer stabiel grondprijspeil in het algemeen.

Hiervoor zouden dienstbaar gemaakt kunnen worden de nieuwe poldergronden, domeingebieden, een deel van de gronden die vrijkomen door de werking van het Ontwikkelings- en Saneringsfonds. De waardevolle gronden in de Zuiderzeepolders zouden op deze wijze wel eens het hoogste rendement op kunnen brengen voor ons volk door als ruilobject te fungeren van onze volkshuishouding.

Dit wil niet zeggen, dat iedere onteigende boer of tuinder moet verhuizen, maar wel moet de mogelijkheid benut worden via ruil met anderen die daar wel toe bereid zijn ruimte te creëren waar die nodig is. Voorop moet staan, dat wij bereid zullen zijn een deel van de staatsgronden aan deze grondgebruikers te verkopen. De staat heeft voldoende grond in bezit om door verkopen — wanneer de marktsituatie dit wenselijk maakt — gedurende een groot aantal jaren een prijsdrukkende werking te kunnen uitoefenen.

— WIJZIGING VAN DE ONTEIGENINGSWET.

Om een dergelijk prijsdrukkend beleid een wettelijke grondslag te geven zou onderzocht moeten worden of het niet gewenst zou zijn de Onteigeningswet zodanig te wijzigen, dat als de waarde van het te onteigenen goed, wordt beschouwd de beleggingswaarde overeenkomstig

het gebruik van het te onteigenen goed, mits een economisch evenwaardig beleggingsobject kan worden aangeboden.

Gezien de toezegging van drs. Schmelzer, dat bij de behandeling van begrotingen en wetsontwerpen in het komende parlementaire jaar de conclusies van de gezamenlijke studie van Partij en Fractie een richtsnoer zullen zijn, is het vertrouwen gewettigd, dat het maatschappelijk euvel van bepaalde ongewenste prijsontwikkelingen in de sector van het onroerend goed tot staan gebracht kan worden.

v. d. H.

Naar meer democratie ook op provinciaal en gemeentelijk niveau

In meerdere publikaties is in het afgelopen parlementaire jaar de vinger gelegd op een aantal manco's in ons politieke leven, welke voor een groot deel eraan schuldig zouden zijn, dat de democratie niet zo functioneert als men zou mogen verlangen. Gewezen is op de wenselijkheid van wijziging in een aantal stelsels en instituties. Wij behoeven slechts te herinneren aan de suggesties ten aanzien van het kiesstelsel, de wijze van samenstelling, karakter en werkmethode van de Eerste Kamer, de werkwijze van de Tweede Kamer enzovoorts. Men gaat daarbij van de veronderstelling uit, dat het gebrek aan interesse voor de politiek en het gebrekkig contact tussen kiezers en gekozenen, welke ongetwijfeld terecht worden geconstateerd, door wijziging van instituties, stelsels en werkmethoden in betekenende mate verbeterd kunnen worden. Daaruit zou dan een beter functioneren van de democratie kunnen voortvloeien.

De min of meer vage suggesties, welke in deze richting zijn gedaan, zijn beslist niet alle als donderslagen uit heldere hemel komen vallen en de discussies omtrent deze problematiek munten ook niet alle uit door originaliteit van ideeën. In de werkmethode van de Tweede Kamer is een aantal wijzigingen aangebracht; er wordt geëxperimenteerd en commissies zijn doende zich te beraden op verdergaande wijzigingen in het geheel van instituties, stelsels en werkmethoden.

Het zal ongetwijfeld waar zijn, dat bepaalde wijzigingen bevorderlijk kunnen zijn voor de interesse van de burger in het politieke bedrijf. Wanneer zij dat zullen zijn of wanneer men in redelijkheid mag verwachten, dat zij dat zullen worden, zal men niet moeten aarzelen ze aan te brengen, voor zover zij althans niet andere, misschien hogere waarden, schaden. Dat zal dan een kwestie van afwegen moeten worden.

Maar men zal ook de nuchterheid moeten opbrengen niet alle heil te verwachten van die eventuele wijzigingen. Beslissend zal zijn of die grotere interesse van de burger ook leidt tot daadwerkelijk meedoen, tot een daadwerkelijk zich bemoeien met de politiek. Anders blijft die grotere interesse praktisch steriel ten aanzien van het beter functioneren van de democratie.

Van nog groter belang zal het zijn, dat dit daadwerkelijk zich be-

moeien met de politiek effectief tot uitdrukking komt in de gang van zaken in het politieke bedrijf zelf.

Wanneer de burger niet zal ervaren, dat zijn daadwerkelijke interesse in de politiek leidt tot een feitelijke beïnvloeding op — althans, dat zijn mening serieus meetelt bij de discussies over — de besluitvorming, zal de interesse weer spoedig verdwijnen.

Van essentieel belang voor een ontwikkeling in die richting is, dat de burger beschikt over organisatorisch doelmatige kanalen om zijn daadwerkelijke interesse in de politiek te doen uitmonden daar waar de politieke beslissingen worden genomen. Het eerst aangewezen instrument voor het doen gelden van invloed, voor het doen meetellen van de eigen mening van de burger over de actuele politieke vraagstukken, is de politieke partij.

Een moderne politieke beweging kan niet meer volstaan met uitsluitend kiesvereniging te zijn, hoe belangrijk ook het electorale werk met al wat daaraan verbonden is, in het geheel van een politieke beweging zal blijven. Maar de politieke partij zal zeer bewust er naar toe moeten groeien de werkelijke spreekbuis te zijn van de burgers, die zich tot haar bekennen. Dat vereist van die partij, dat zij de wegen en middelen zoekt om dat waar te kunnen maken en ook in feite waar te maken.

Om alle misverstand bij voorbaat te voorkomen: de partij zal niet op de stoel van de fractie moeten gaan zitten. Fractie en partij hebben ieder hun eigen verantwoordelijkheid en behoren die te behouden. In de onderlinge verhouding behoort het echter zo te zijn, dat de partij — niet alleen door middel van haar eenmaal in de vier jaar vast te stellen program — zijn inbreng levert aan meningen en gedachten ten aanzien van de politieke vraagstukken, waarover de fractie uiteindelijk in eigen verantwoordelijkheid dient te beslissen. Maar dan ook een feitelijke inbreng, welke door de fractie terdege wordt betrokken bij de besluitvorming.

Bij die inbreng van partijwege behoort de partij te zorgen, dat voor haar leden alle mogelijkheid bestaat mee te denken en mee te spreken over het door de partij in te nemen standpunt, waarbij uiteraard alle regels dienen te gelden, welke wezenlijk zijn voor de democratie.

Niet zonder succes heeft de KVP in de afgelopen jaren gezocht naar nieuwe mogelijkheden om dit te bereiken. Door middel van de werkgroepen, commissies, hearings, vertrouwelijke gespreksbijeenkomsten, besprekingen van politieke vraagstukken in de organen van de partij, die daarvoor in aanmerking komen, studiedagen en de zgn. „Bouvignebijeenkomsten”, rapportering aan en overleg met de fractie is bereikt, dat men terecht kan spreken van een gezonde ontwikkeling en groei naar wat men van een politieke beweging in deze tijd kan en moet eisen.

Te zeer echter nog betreft het hier een ontwikkeling ten aanzien van de vraagstukken, welke liggen op het vlak van de nationale en internationale problematiek. Op het gebied van de provinciale politiek en de gemeentelijke politiek kan men ook in de KVP nog maar nauwelijks

van een werkelijke politieke beweging spreken; de gunstige uitzonderingen uiteraard daargelaten.

Toch liggen juist daar grote mogelijkheden om zowel het democratisch besef als de democratische realiteit te bevorderen. Provincie en gemeente liggen veel dichterbij huis voor de gemiddelde burger. De problemen, die daar spelen zijn in vele gevallen overzichtelijker en raken ook meer direct het dagelijks leven van de burger. Beoordeling en meningsvorming over deze problemen is in vele gevallen eenvoudiger.

De groei naar een meer levende democratie zou voor het overgrote deel van de burgers het best kunnen beginnen bij het daadwerkelijk interesse tonen voor en het betrokken worden bij de politieke vraagstukken van de kleinere leefgemeenschappen, waarin zij zich dagelijks bewegen en waar zij hun meest directe en meest aansprekende belangen hebben.

Dat veronderstelt echter, dat de plaatselijke partijafdelingen en de gewestelijke verbanden een dergelijke ontwikkeling systematisch ter hand nemen. Zij zullen zich moeten bezinnen op de methodes om dit te bereiken, waarbij zij een vruchtbaar gebruik kunnen maken van de ervaringen, welke de partij ten aanzien van de nationale en internationale politieke vraagstukken heeft opgedaan.

Teveel nog beperken vele plaatselijke verbanden zich tot het organisatorische werk, hoe belangrijk dat op zichzelf ook is. Men klaagt over de moeilijkheid om mensen bereid te vinden zich voor het politieke werk in te zetten. Maar zouden door een ontwikkeling naar het werkelijke politieke beweging zijn op gemeentelijk niveau niet juist mensen bereid gevonden worden om mee te doen, die men zo graag bij het politieke werk zou willen betrekken, maar die nu te weinig werkelijke politieke inhoud aanwezig achten in wat vele plaatselijke afdelingen aan activiteiten ontwikkelen? Vooral ook jongere mensen, die niet al teveel moeten hebben van het dikwijls toch nog erg dorre „vergadering-schema” — laten wij het toch eerlijk bekennen — dat in nog veel te veel plaatselijke afdelingen onuitroeibaar lijkt te zijn.

Het organiseren van besprekingen met belanghebbenden, wanneer bepaalde concrete vraagstukken aan de orde komen in de gemeenteraad; het instellen van commissies van werkelijk deskundigen voor bepaalde gemeentelijke vraagstukken; het geregelde contact tussen afdelingsbestuur en raadsfractie; het voorleggen aan de plaatselijke werkgroep van plaatselijke politieke vraagstukken; het bevorderen van het directe contact tussen kiezers en gekozenen; het organiseren van enquêtes onder de leden en rapportering van het resultaat aan de raadsfractie en noem maar op; dat alles biedt mogelijkheden te over om meer en beter politieke inhoud te geven aan het werk van de plaatselijke afdelingen.

Wanneer de plaatselijke afdeling door een dergelijke ontwikkeling tot een doelmatig middel uitgroeit om de burgers goed georganiseerd meer werkelijk te betrekken bij het politieke reilen en zeilen van hun directe leefgemeenschap, zal dat niet alleen een wezenlijke bijdrage vormen

tot een beter functioneren van de democratie, maar zal dat ook ongetwijfeld bijdragen tot een grotere bereidheid voor het vervullen van de onmisbare organisatorische en electorale taken. Men ervaart dan immers de werkelijke waarde van een goed geoutilleerd en goed georganiseerd instrument. En het bevordert de belangstelling voor de politiek in het algemeen en de bereidheid om ook ten aanzien van de vraagstukken van de nationale en internationale politiek daadwerkelijk mee te doen.

Het vraagstuk van „de crisis in de democratie” kan men niet alleen oplossen door wijzigingen van instituties, stelsels en werkmethoden van de vertegenwoordigende lichamen. Zij kunnen een bijdrage ertoe leveren. Maar het belangrijkste aandeel zullen de politieke partijen moeten leveren door hun aangepaste werkmethodes, waardoor de burgers inderdaad ervaren aan politiek te doen. De plaatselijke afdelingsverbanden zullen daar een groot aandeel in moeten hebben. Want daar zal het moeten beginnen. De staatsburger is allereerst burger van zijn dichtstbijzijnde leefgemeenschap.

W.P.

Overwinning voor christelijke democratie in Latijns-Amerika

door Marcelo Montealegre

De verkiezing van de christen-democratische senator Eduardo Frei tot president van Chili — met een belangrijke voorsprong op de door communisten en socialisten gesteunde tegenkandidaat Allenda — is niet alleen voor de christelijke democratie in Chili zelf, maar ook voor die van geheel Latijns-Amerika van zeer grote betekenis. Niet alleen is daarmee een prestigeslag met het communisme gewonnen, maar ook is aangetoond, dat een door de christelijke democratie geïnspireerd programma in staat is de volkeren van Latijns-Amerika werkelijk hoop te geven voor een oplossing van de ontstellend sociaal-economische noden, waarmee dit continent worstelt. Stellig zal de overwinning van Eduardo Frei de christelijke democratie in Latijns-Amerika nieuwe bezieling geven in de harde strijd, die wordt gevoerd om door middel van ingrijpende politieke programma's in Latijns-Amerika het klimaat te scheppen, waarin een nieuwe samenleving kan worden opgebouwd.

Wie is Eduardo Frei? Het is belangwekkend zijn persoonlijkheid nader te beschouwen, omdat zij typerend is voor die van verscheidene andere christen-democratische leiders in Latijns-Amerika, op wie de hoop van zeer velen is gevestigd.

Eduardo Frei werd in 1911 geboren als zoon van een kleine middenstander van Zwitserse afkomst. Zijn sociale opvattingen behoren tot die van de middenklasse. Na de middelbare school begon hij met zijn rechtenstudie aan de katholieke universiteit van Santiago met het doel advocaat te worden. Zijn financiële middelen lieten hem niet toe te studeren zoals hij wilde. Hij was een werkstudent en van het weinige geld dat hij verdiende, moest hij bovendien zijn inmiddels weduwe geworden moeder, een broer en een zuster onderhouden. Zijn studie aan de universiteit weerhield hem er niet van zich diepgaand met de sociale problematiek van zijn land en met de sociale doctrines van de Kerk bezig te houden. Op 22-jarige leeftijd verbaasde hij zijn hoogleraren en mede-studenten reeds met een studie over het loonstelsel. Bij de beëindiging van zijn universitaire studies verkreeg hij de „Gran Premio de Honor” de grote ereprijs, die de universiteit verleent aan haar meest briljante leerlingen. Samen met Rafael Agustin Gumuncio, Manuel Sanchez, Pádomiro Tomic en Bernard Leighton begon hij zich steeds intensiever met de sociale problemen van Chili bezig te houden. In het

begin beperkten deze onderzoeken zich tot een kleine kring. Later ontstond er geleidelijk een politieke partij uit, toen Falange Nacional geheten (nu PDC, christen-democratische partij), waarmede het verdere leven van Eduardo Frei steeds verbonden is geweest.

Op 24-jarige leeftijd reisde Eduardo Frei naar het noorden van het land om de leiding op zich te nemen van „El Tarapaco” een belangrijk dagblad in de Iquique-provincie. Werkend als journalist leerde Frei de trieste werkelijkheid kennen, waarin de provincies, als een gevolg van een tot in het extreme doorgedreven centralisatie van het land, zich bevonden. De journalist Frei werd schrijver om in boekvorm zijn voornaamste gedachten over wat hij noemde „het onbekende Chili” neer te leggen. Dit boek maakte grote indruk en wees al vooruit naar de faam die hij later als schrijver van andere werken zou gaan verwerven. Zijn tweede boek „Aún es tiempo” (Nog is het tijd) droeg hij op aan allen die leden onder sociale onrechtvaardigheid en bereid waren met vertrouwen in een betere toekomst van het land politieke strijd te voeren. Vervolgens verscheen „La Política y el espíritu”, een essay dat eveneens bewonderende commentaren verwierf. De bekende Chileense dichteres en Nobel-prijswinnares, Gabriela Mistral, heeft het eens genoemd: het beste sociale essay dat in lange jaren in Zuid-Amerika is gepubliceerd.

Maar Eduardo Frei had nog meer te zeggen en zijn nieuwe ervaringen en denkbeelden in zijn boek „La Verdad tiene su Hora” (Het is tijd voor de waarheid) droegen de gunsten van de publieke opinie zozeer weg dat het een bestseller werd.

Gedurende jaren doceerde hij arbeidsrecht aan de katholieke universiteit van Santiago. De schrijver en journalist, Alejandro Magnet, herinnert zich van deze periode: „Slechts bij twee gelegenheden heb ik een college van een hoogleraar horen toejuichen. De eerste keer was dat het geval toen Frei een college recht had beëindigd en de tweede maal toen Frei een uiteenzetting had gegeven over de communistische doctrine”. „Ik kan er aan toevoegen,” aldus Magnet, „dat er in Chili niemand is, die zo’n diepgaande kennis van het marxisme heeft als Frei.”

Als hoogleraar heeft Eduardo Frei zijn denkbeelden en ervaringen op alle niveaus uitgedragen, vooral in universitaire kringen.

De denkbeelden en studies van Frei dreven hem steeds meer in de richting van de politiek. Zijn belangstelling in deze richting bleef in de Falange Nacional niet onopgemerkt. In 1949 wordt hij gekozen tot senator voor de noordelijke provincies Atacama en Coquimbo. Met zijn 38 jaren was hij het jongste lid van de senaat. En ook in het parlement begon hij onmiddellijk zijn pleidooien die hij voor de verbetering van Chili noodzakelijk achtte. De bladen, zowel communistische als die van uiterst rechts, tekenden hem in zijn eerste parlementaire jaar eenstemmig als „de meest briljante figuur in de senaat”, een eretitel, die hem gedurende de rest van zijn parlementaire loopbaan telkens opnieuw werd verleend. In 1959, toen Frei 44 jaar was, noemden dezelfde kranten

hem „dé politieke figuur van het jaar“. In 1957 stelde hij zich kandidaat voor de zetel van Santiago. Met grote meerderheid werd hij verkozen. In hetzelfde jaar volgde zijn benoeming tot presidentieel kandidaat van de PDC en hij is dat sedert die tijd gebleven.

In 1945 vroeg president Juan Antonio Rios aan Frei zich te belasten met het ministerie van Openbare Werken. Ondanks het feit dat hij slechts negen maanden de ministersportefeuille beheerde kon hij zich niettemin vertrouwd maken met het werk in het regeringsapparaat en de overheidsadministratie. Hij diende een groot aantal plannen in, waaronder dat voor een hangbrug over de rivier de Imperial, een van de grootste werken in zijn soort op het gehele continent. Frei gaf de aanzet tot bevoelingsprojecten in het noorden van het land en een net van verbindingswegen over het uitgestrekte noord-Chileense gebied. Zijn arbeid als minister vond erkenning in de uitspraak van de communistische afgevaardigde Diaz in de volksvertegenwoordiging die zei: „Ik geloof dat in het ministerie voor Openbare Werken nog nimmer een zo realistisch denkend mens en iemand die zo bereid is het belang van ieder deel in het land te bevorderen als Eduardo Frei.“

Frei trad uit het kabinet toen bij een onverantwoordelijk politie-optreden een aantal mensen met bajonetsteken werden gedood.

In 1932 maakte Frei zijn eerste reis naar de oude wereld. In 1947 en 1949 vertegenwoordigde hij zijn partij op de eerste bijeenkomsten van de christen-democratische partijen. Hij nam deel aan conferenties in Peru, Colombia, Argentinië, Duitsland, Italië en in een reeks andere landen. Bij al deze gelegenheden betoonde hij zich een vurig pleitbezorger van de Latijns-Amerikaanse sociale beweging.

In 1950 vertegenwoordigde hij zijn land in de Sociaal Economische Raad van de V.N. In 1956 was hij aanwezig op het eerste wereldcongres van de christen-democratische partijen in Parijs waar hij met Schuman en Adenauer kennis maakte. In 1962 werd hij tot vice-president van de wereldorganisatie van christen-democraten verkozen. Senator Eduardo Frei, die thans 53 jaar oud is, is voor Chili en geheel Latijns-Amerika nu reeds een historisch figuur.

De wijze, waarop in Chili door de christen-democraten de verkiezings-campagne is gevierd, is een geslaagd voorbeeld van de wijze waarop door directe benadering van de kiezers vertrouwen kon worden gegeven in het programma. Trouwens, deze gedachte stond ook centraal in de campagne. Zo werd voor de provincie Llanquihue, een groot probleemgebied een speciale groep mensen gevormd, afkomstig uit het gebied zelf, die huis aan huis te werk gingen. Daarbij werd het programma van de PDC nauwkeurig uiteen gezet. Aan de bewoners zelf werd gevraagd welke oplossingen zij voor hun problemen voorstaan. Vervolgens werden in de streek bijeenkomsten gehouden, waaraan de bevolking met enthousiasme deelnam. Uit deze bijeenkomsten kwamen petitie's en resolutie's voort welke werden opgenomen in het presidentiële programma van de christen-democratische kandidaat Eduardo Frei. Opzet van deze hele

campagne was naar de praktische oplossing te zoeken van de plannen die door technici van de PDC waren uitgewerkt.

Wat de christendemocraten vooral interesseerde was het ontstaan van een nationale bewustwording over de problemen waarmee het land worstelt. „Wij willen,” zei een van hen, „dat de regering ons technische bijstand verleent en in sommige gevallen ook financiële hulp. Wijzelf zullen het werk dan wel doen. We kunnen niet hopen dat de regering alles doet. Maar wij willen een actieve bijdrage leveren om dit land omhoog te brengen.”

De geest van samenwerking werd ook merkbaar in het noorden van het land. Hier zijn de kopermijnen gevestigd, temidden van een wrede en moeilijke natuur. De aarde wil er geen vruchten dragen. Zijn rijkdom is alleen maar mineraal en de in het noorden levende mensen moeten hard vechten om die rijkdommen aan de aarde te ontworstelen.

Ook hier, in het noorden, heeft de PDC hard gewerkt. De marxistische ideologie leeft onder de bevolking om wier lot de „derechistas”, de rechtsen, zich nauwelijks hebben bekommerd. Zeer langzaam en geleidelijk kon terrein op de marxisten worden gewonnen.

Het werk was riskant, gevaarlijk soms. De arbeider in het noorden zwijgt en toont geen toenadering. Maar in zijn plaats doet de huisvrouw het. En ook in deze regionen zoekt de PDC aanhang te winnen. De belangstelling van de vrouwen voor de politiek was een verrassend karakteristiek kenmerk van deze verkiezingscampagne. Het ongelooflijke enthousiasme van de persoonlijke inzet der vrouwen leidde tot de vorming van comité's en werkorganisaties. Zij zijn het die in grote getale naar de politieke bijeenkomsten komen, die huis-aan-huis propaganda bedrijven.

Landschap en recreatie

door Mr. J. M. Schampers

In juli 1963 stelde het bestuur van het Centrum voor Staatskundige Vorming een commissie in onder voorzitterschap van Ir. F. N. Sikkes.

De commissie werd niet alleen gevraagd, na te gaan op welke wijze(n) van overheidswege kan worden bevorderd dat het landschap meer dan thans reeds het geval is dienstbaar wordt aan de recreatie — zoals de intiulé van het dezer dagen gepubliceerd rapport luidt — maar ook om haar visie te geven op het bij de Tweede Kamer ingediende ontwerp-Natuurbeschermingswet.

Dit ontwerp vormde voor het Centrubestuur een gerede aanleiding om het vraagstuk van de recreatie in de open lucht aan de orde te stellen op een moment, dat dit allerwegen — en ook in politieke kringen — in de belangstelling staat.

De commissie was door haar gedifferentieerde samenstelling in de gelegenheid zowel aan het planologisch- en juridisch-wetenschappelijk als ook aan het beleidsaspect van het probleem aandacht te schenken.

Zij stelde zich daartoe de volgende vragen:

- a. Welke behoeften bestaan er of zullen er in de toekomst ontstaan met betrekking tot de onderhavige recreatievorm?
- b. Op welke wijze(n) kan in deze behoeften worden voorzien?
- c. Bieden de bestaande en de in voorbereiding zijnde wettelijke regelingen voldoende mogelijkheden tot het voeren van een verantwoord recreatiebeleid?
- d. Is de rechtbescherming van de particulier in deze regelingen naar behoren gewaarborgd?

Behoeftepeiling

Voor dit onderzoek heeft de commissie gebruik gemaakt van de gegevens, vervat in het in 1963 door de Rijksdienst voor het Nationale Plan uitgebracht studierapport: „Recreatieruimten in Nederland”. In overeenstemming met haar opdracht beperkte de commissie zich tot de recreatie in de zgn. „groene ruimte”, daarmede de kust en de watersportgebieden terzijde latend.

Een enkel cijfer verdient ook hier vermelding. Aangenomen wordt, dat op zomerse zondagen 25 à 30 procent van de stedelijke bevolking van de randstad Holland er op uit trekt. De grote meerderheid blijft binnen een straal van 30 km rond de woonplaats. 15 Procent van de Nederlandse bevolking vierde in 1960 vakantie in de groene ruimten van het eigen land. Men kampeert meer dan vroeger, terwijl het „uit logeren gaan” afneemt. Van de rond 330.000 ha recreatiegebied in de groene ruimte is 57 pct. vrij en 32 pct. beperkt toegankelijk. Voor de toegankelijkheid van terreinen in particulier bezit bestaan de meeste, hoewel in het algemeen zeer milde, beperkende bepalingen.

Verskil in persoonlijke instelling, sociale achtergrond en financiële middelen der recreanten zullen een verscheidenheid aan recreatiedoelen nodig maken. In dit verband wijst de commissie ook op het bermtoerisme. De omvang van dit verschijnsel moet volgens haar echter niet worden overschat.

Hoewel vastgesteld kon worden, dat de behoefte aan open-lucht-recreatie sterk zal toenemen door inwerking van factoren als: een sterk groeiende bevolking, grotere welvaart, toenemende motorisering e.t.q., moest deze peiling in bepaalde opzichten toch een gissing blijven. Thans is nog niet te overzien, hoe bijvoorbeeld de vakantiespreiding zich zal ontwikkelen, welke recreatiedoelen in de toekomst zullen worden geprefereerd en welke vlucht de drang naar buiten wonen en naar een tweede woning zal gaan nemen.

Vaststaande feiten zijn wel, dat de dagtrek momenteel het grootste knelpunt vormt, dat aan een diversiteit van mogelijkheden behoefte bestaat en dat verkeersvoorzieningen dringend noodzakelijk zijn.

Behoeftievoorziening

De commissie wijst er allereerst op, dat stedenbouwkundige maatregelen — aanleg van parken en tuintjes bij de huizen — aan het wonen zelf een recreatieve functie verschaffen en daardoor wellicht de trek naar buiten afremmen. Niettemin zal momenteel de bouwpolitiek in de eerste plaats de leniging van de woningnood ten doel moeten hebben. Zij gaat er verder van uit, dat het ons land vooralsnog niet aan voldoende natuurgebied ontbreekt en dat het scheppen van nieuwe groenelementen slechts nodig is in de omgeving van de dichtbevolkte randstad en van enige andere bevolkingsagglomeraties. Het beleid zal derhalve hoofdzakelijk gericht dienen te zijn op behoud en doelmatig gebruik van de aanwezige recreatiegebieden.

Het rapport benadrukt, dat de zorg voor behoud en vermeerdering van landschappelijk schoon dient te worden gecoördineerd en op alle overheidsniveaus centraal in de belangstelling moet staan.

Het tot stand komen van facetstreekplannen voor de recreatie acht de commissie daartoe in de eerste plaats een geëigend middel. Via

deze plannen zal ook het streven naar buiten wonen en naar een tweede woning in goede banen kunnen worden geleid.

Voorts verdienen voorbereiding en uitwerking van integrale landschapsplannen, mede gebaseerd op sociaal-wetenschappelijk onderzoek naar de wijze waarop verschillende landschappen en hun componenten door de mensen worden ervaren, met name ook in het streekplanwerk, ten zeerste aanbeveling.

Gezien het bij Staatsbosbeheer en Cultuurtechnische Dienst bestaande streven, grote aandacht te schenken aan het probleem van de landschapsverzorging, heeft de commissie er alle vertrouwen in, dat met de landbouw een redelijk compromis te bereiken is. Voorkomen moet worden, dat rationalisatie en schaalvergroting het landschap blijvend verarmen. Anderzijds zal volledige conservering van het landschap slechts in beperkte mate mogelijk zijn, immers ook de landbouw bepaalt het karakter van het landschap.

Tot een doelmatig gebruik van recreatieterreinen werkt volgens de commissie in hoge mate mee de bevordering van een optimale toegankelijkheid en bereikbaarheid ervan. Maatregelen tot ontsluiting, zoals daar zijn: wegeaanleg, uitzetten van routes en goede voorlichting, dienen te worden genomen, terwijl het voor de particuliere eigenaar door het verlenen van financiële en andere faciliteiten aantrekkelijk moet worden gemaakt, zijn bezittingen voor de recreatie open te stellen.

Ten behoeve van het „dagje uit”, de zgn. dagtrek, zal uitbreiding moeten worden gegeven aan het aantal dagkampeerterreinen en picnicplaatsen. Waar gebleken is, dat de belangstelling van het publiek zich vaak richt op grote technische werken (Zuiderzeewerken, Deltaplan), zullen ook in het kader daarvan recreatieve voorzieningen dienen te worden getroffen.

Ten slotte noemt de commissie nog een aantal niet strikt landschappelijke maatregelen, waarvan ruimtelijke spreiding van de recreatie mede door verspreide situering van verblijfsaccommodaties wel het meest vermeldenswaard is.

Overheidsbeleid en wetgeving

Aan de hand van een uitgebreide inventarisatie van de wettelijke regelingen, die samenhangen met de relatie landschap-recreatie, gaat de commissie vervolgens na, of de overheid voldoende middelen worden geboden om een goed recreatiebeleid te voeren. Zij meent, dat dit inderdaad het geval is.

De inhoud van de meeste regelingen laat de commissie voor zich zelf spreken: Natuurschoonwet, Onteigeningswet, Boswet, verordeningen van provincies en gemeenten, waterschapsreglementen.

Bij andere plaatst zij een enkele kanttekening. Zo merkt zij ten aanzien van de uitvoering van de Ruilverkavelingswet op, dat de mogelijkheid om bij reconstructie van agrarische gebieden het landschap op

bevredigende wijze te handhaven en te herscheppen is vergroot, nu gronden aangekocht door de Stichting Beheer Landbouwgronden tevens voor doeleinden van landschappelijke en recreatieve aard kunnen worden gebruikt. Zij acht het voorts van belang, dat bij de voorbereiding van een ruilverkaveling intensief contact met de landschapsconsulent wordt onderhouden en dat deze eventueel als deskundige aan de plaatselijke commissie wordt toegevoegd.

Uitvoeriger staat de commissie stil bij inhoud en mogelijkheden van de — nog niet in werking getreden — Wet op de Ruimtelijke Ordening. Deze wet omvat een regeling van het planologische beleid op het nationale, regionale en gemeentelijke vlak, zonder daarbij overigens de mogelijkheid te openen tot het ontwerpen van een allesomvattend nationaal plan. Wel echter tot het opstellen van nationale facetplannen, streekplannen, structuurplannen en bestemmingsplannen. Tot het opstellen van bestemmingsplannen zijn de gemeenten zelfs verplicht, terwijl de provincies verplicht kunnen worden streekplannen vast te stellen. De commissie benadrukt de noodzaak, dat juist in deze twee opzichten de wet tijdig en doelmatig tot uitvoering wordt gebracht.

Indien gemeenten, die gezamenlijk een recreatiegebied bestrijken, zouden overgaan tot een gemeenschappelijke regeling (op grond van de Wet Gemeenschappelijke Regelingen) en het ontwerpen van een gezamenlijk structuurplan, en bovendien gezamenlijke exploitatie van zulk een gebied zou worden overwogen, dan acht de commissie het behoud van integrale recreatiegebieden voldoende gewaarborgd.

Overheids- en particuliere activiteiten

Een opsomming van hetgeen overheid en particulier thans reeds doen ten behoeve van het dienstbaar maken van het landschap aan de recreatie, sluit hoofdstuk III af. Diverse posten uit de begrotingen van 1963 en 1964 worden vermeld, waarbij opvalt, dat op de begroting van het Ministerie van Volkshuisvesting en Bouwnijverheid (Rijksdienst voor het Nationale Plan) in 1964 voor het eerst een bedrag van f 500.000 is opgenomen ten behoeve van voorzieningen in het belang van de ruimtelijke ordening. Blijkens de memorie van toelichting is deze post bedoeld als een eerste bijdrage tot de veiligstelling van bufferstroken tussen de grote steden.

De commissie memoreert nog, dat over de besteding van de op de begrotingen van de Ministers van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen en van Economische Zaken uitgetrokken gelden (voor 1963 in totaal f 7.750.000) wordt geadviseerd door de Incoret (Interdepartementale Coördinatiecommissie voor de Openluchtrecreatie en het Toerisme). Sommige werken worden zowel met Incoret-gelden als met die van de Cultuurtechnische Dienst en/of het Staatsbosbeheer gesubsidieerd.

De commissie beziet de wettelijke regelingen ook nog vanuit het oogpunt van de rechtsbescherming van de particulier en vraagt zich af, of die voldoende is gewaarborgd.

Zij maakt daarbij onderscheid tussen overheidsoptreden dat geschiedt op basis van vrijwillige medewerking van de particulier en het optreden, waarbij de overheid als zodanig ten behoeve van het algemeen belang inbreuk maakt op diens privaatrechtelijke bevoegdheden.

Duidelijk is, dat in het eerste geval in de verhouding overheid-particulier in beginsel geen spanningen optreden. De overheid moet zich hierbij beperken tot activiteiten, die op één lijn zijn te stellen met het zuiver privaatrechtelijk handelen van instellingen als de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten en de provinciale „Landschappen”.

De tweede vorm van optreden, waartoe de overheid in diverse wetten de mogelijkheid wordt geboden, behandelt en beoordeelt de commissie aan de hand van de volgende criteria:

- a. In welke gevallen mag de overheid een zodanige inbreuk maken; welke procedure moet worden gevolgd?
- b. Welke genoegdoening of compensatie moet bij een gerechtvaardigd te achten inbreuk aan de burger worden toegekend en volgens welke procedure dient die toekenning te geschieden?

Aan deze procedures stelt de commissie als algemene normen: een behoorlijke rechtsgang met mogelijkheid van beroep moet zijn verzekerd; overheid en particulier dienen hun belangen voldoende naar voren te kunnen brengen; aan de beslissende instantie moet een objectieve belangenafweging kunnen worden toevertrouwd.

Besproken worden: de Onteigeningswet, de Boswet en de Wet op de Ruimtelijke Ordening.

Bij de onteigening, welke door de wetgever van algemeen nut moet worden verklaard en waarvoor de particulier volledig schadeloos dient te worden gesteld (dit laatste ter beoordeling van de gewone rechter), acht de commissie de rechten van de particulier naar beide criteria voldoende veilig gesteld. Ten aanzien van de regeling in de Boswet veroorlooft de commissie zich een kritische opmerking en wel bij haar beoordeling van de wetsinhoud naar het tweede criterium. Het gaat hierbij om de herplantplicht (de Boswet kent ook nog een tweede vorm van binnendringen in de private rechtssfeer, te weten het kapverbod). Artikel 9 zegt dat — indien de rentabiliteit van de bosbouw of houtteelt ten tijde van de vervulling van de herbepantingsplicht daartoe naar het oordeel van de minister aanleiding geeft — uit 's lands kas een al dan niet rentedragend krediet voor de kosten van herbepanting kan worden toegekend, later desnoods om te zetten in een bijdrage. De commissie betreurt het, dat bij een afwijzende beslissing de betrokken eigenaar geen enkele mogelijkheid van beroep heeft. Hieraan doet naar haar oordeel niet af dat de tegemoetkoming bedoeld is als een

collectieve maatregel, bestemd voor tijden dat het in het algemeen slecht gaat in de bosbouw.

De regeling in de Wet op de Ruimtelijke Ordening geeft de commissie geen aanleiding tot het maken van bijzondere opmerkingen.

Het ontwerp-Natuurbeschermingswet

De commissie conformeert zich aan het standpunt van de memorie van toelichting met betrekking tot de vraag of de invoering van de wet wel noodzakelijk is.

Zij is het derhalve niet eens met de in agrarische kring vaak gehoorde opvatting, dat de in het ontwerp vervatte verbods- en gebodsbepalingen ook wel langs andere weg kunnen worden tot stand gebracht.

Men denkt dan met name aan de Wet op de Ruimtelijke Ordening. De in het kader van een planologische bestemming mogelijke gebruiksvoorschriften kunnen hiertoe echter niet dienen, immers „deze mogen” — blijkens de memorie van toelichting — „slechts om dringende redenen een beperking van het meest doelmatige gebruik inhouden...”

Naast andere argumenten voert de commissie bovendien nog aan, dat de natuurbescherming uit de aard van haar conserverende strekking per se een zwak belang is. Het terrein blijft liggen, zoals voordien, en wordt ten eeuwigden dage bedreigd door een andere bestemming, hetgeen onomkeerbaar is. Van een natuurterrein industriegebied maken is eenvoudig genoeg, maar een industrieterrein haar voormalig karakter van natuurgebied hergeven is een haast onmogelijke zaak. Vandaar dat de commissie ook om deze reden de dubbele grendel voor natuurgebieden die van algemeen belang zijn (nl. die van het ontwerp naast die van de Wet op de Ruimtelijke Ordening) alleszins gerechtvaardigd acht.

Desiderata

De commissie geeft de inhoud van het ontwerp wat uitvoeriger weer dan die van de reeds bestaande wettelijke regelingen, maar legt overigens bij haar beoordeling wederom eerdergenoemde criteria aan.

In tweeërlei opzicht wil de commissie het ontwerp gewijzigd zien en beide keren omdat zij meent, dat er iets schort aan het gewaarborgd zijn van de rechten van de particuliere grondeigenaar (-gebruiker). (Bovendien bepleit zij om diezelfde reden een belangrijke aanvulling, waarover nader).

Een der rechtsgevolgen van de aanwijzing tot beschermd natuurmonument, waartoe de overheid de bevoegdheid krijgt, is dat de minister, de Natuurbeschermingsraad gehoord, voor een bepaalde periode een beheersplan voor het goed kan vaststellen. Deze vaststelling dient volgens het ontwerp te geschieden in overeenstemming met de eigenaar of gebruiker. Beroepsmogelijkheid is niet gegeven, omdat men er ken-

nelijk van is uitgegaan, dat een beheersplan, op deze wijze vastgesteld, de volledige instemming van betrokkene heeft. De commissie betwijfelt echter of hier wel sprake kan zijn van een volkomen vrije wilsbepaling. Op het moment van de vaststelling van het beheersplan is immers de aanwijzing reeds een feit, terwijl de totstandkoming van het beheersplan betrokkene ontheffing van in eerder stadium opgelegde verboden garandeert (artikel 12, lid 3).

Aangezien de betrokkene bij het beroep tegen de aanwijzing op zich, dat wel mogelijk is, de gevolgen van die aanwijzing nog onvoldoende kent (het beheersplan is dan immers nog niet gereed), kan hij in die procedure de *mate* van aantasting niet in het geding brengen.

De commissie wil daarom teruggrijpen op de redactie van het voorontwerp 1954, waarin was bepaald dat het beheersplan na overleg met de betrokkene zou worden vastgesteld, tegen welke vaststelling beroep op de Kroon openstond.

Het tweede verlangen van de commissie houdt met het eerste verband en gaat uit naar een schadevergoedingsprocedure na de vaststelling van het beheersplan. Het ontwerp voorziet slechts in een mogelijkheid tot schadevergoeding, indien een vergunning is geweigerd of onder beperkende bepalingen is verleend om handelingen te verrichten, die schadelijk of ontsierend zijn voor het beschermd natuurmonument. Het vaststellen van een beheersplan behoeft in de gedachtengang van de ontwerpers geen schadevergoedingsplicht van de overheid ten gevolge te hebben, omdat dit immers geschiedt „in overeenstemming” met de betrokkene. Waar — zoals boven aangegeven — de commissie deze redenering niet geheel kan volgen, zou zij ook voor dit geval een schadevergoedingsprocedure ingevoerd willen zien.

Bijzondere beroepsgrond

Naar het oordeel van de commissie vertoont de regeling van de rechtsbescherming nog een lacune. Indien een ingrijpen van de overheid op grond van de Natuurbeschermingswet in feite zou neerkomen op een diepgaande uitholling van eigenaarsbevoegdheden, is het redelijk te achten dat de eigenaar, die met een dergelijke verschraalde eigendom weinig meer zou kunnen doen, zijn goed kan verkopen of laten onteigenen tegen de tot dan toe geldende werkelijke waarde.

De commissie stelt daarom voor in het ontwerp uitdrukkelijk te bepalen, dat het de rechthebbende is toegestaan om, bij bezwaarschrift tegen aanwijzing of beheersplan en eventueel later in beroep, aan te voeren dat zijn belangen redelijkerwijze vorderen, dat het betreffende goed door de overheid tegen de vóór de eigendomsaantasting geldende verkoopwaarde wordt aangekocht dan wel wordt onteigend. De commissie verwijst hierbij naar de regeling in de Belemmeringenwet Privaatrecht. In die wet is de burgerlijke rechter als beroepsinstantie aangewezen, doch de commissie heeft er geen bezwaar tegen dat in het

onderhavige geval ook deze beslissing in handen gelegd wordt van de Kroon.

De instantie in hoger beroep zal dan kunnen overwegen, dat de belangen van de rechthebbende in casu niet voldoende redelijk gewaarborgd zijn door het verkrijgen van schadevergoeding ingevolge de Natuurbeschermingswet, doch dat deze belangen redelijkerwijs vorderen dat de overheid — wil deze het gestelde doel bereiken — het goed aankoopt of onteigent.

De commissie heeft het niet tot haar taak gerekend, nader in te gaan op de gevolgen van een dergelijke beslissing. Indien de beslissing wordt genomen na beroep tegen de aanwijzing op zich, lijkt het duidelijk dat de aanwijzing zou moeten komen te vervallen. Het is dan aan de overheid uit te maken of zij inderdaad aankoopt of onteigent. Wordt de particulier echter in het gelijk gesteld in een beroepsprocedure tegen vaststelling van of schaderegeling in een beheersplan, dan zou de overheid de mogelijkheid kunnen worden geboden een minder verstrekkend beheersplan vast te stellen. Ten einde de rechtsonzekerheid voor de particulier niet te lang te laten voortduren zou dan een termijn kunnen worden gesteld binnen welke een dergelijk gewijzigd beheersplan gereed dient te zijn. Laat de overheid deze termijn ongebruikt verlopen, dan zou ook in dat geval de aanwijzing van rechtswege kunnen komen te vervallen. Aankoop of onteigening blijft dan uiteraard nog mogelijk.

Nieuwe boeken

ARTHUR ROSENBERG: Demokratie und Sozialismus. Zur politischen Geschichte der letzten 150 Jahre. Europäische Verlagsanstalt, Frankfurt am Main 1962. Ingen. 308 bl.

Dit laatste boek van de bekende Duitse historicus verscheen in Nederland in 1938. Sedertdien is een belangrijke periode in de geschiedenis van de democratie verstreken. Men kan het de schrijver, die in 1940 overleed, niet euvel duiden, dat hij de ontwikkeling na 1945 niet heeft voorzien. De waarde van zijn boek is daardoor trouwens niet sterk aangetast. Het toont ons de vele vormen, die de democratie in de laatste eeuwen in Europa aannam. Zijn opvatting, dat wij niet een catastrofhe van de democratie beleven, maar slechts de ondergang van het burgerlijk-liberale type van democratie, is juist. Het boek is in grote stijl geschreven en boeit van begin tot eind.

RAYMOND ARON: Dix-huit leçons sur la société industrielle. Editions Gallimard, Paris 1962. Ingen. 375 bl.

Deze reeks colleges is gegeven voor studenten in de sociologie, die over het algemeen weinig economisch inzicht bezaten. Het inleidend karakter en de heldere betoogtrant van de schrijver, een der beste wetenschapsmensen, die Frankrijk momenteel bezit, maken het boek bijzonder geschikt voor allen, die zekere grondtrekken van onze maatschappij willen gaan bestuderen. De onderzoeken beperken zich niet tot de Westerse landen, maar strekken zich ook tot de Sovjet-Unie uit.

DR. G. A. KOOY: Het echec van een „Volkse” beweging van

Gorcum en Comp. N.V. - Assen 1964.

In dit boek, dat als ondertitel draagt: Nazificatie en denazificatie in Nederland 1931-1945, wordt de opkomst en de ontwikkeling van de N.S.B. in Nederland beschreven.

De auteur heeft zich voornamelijk toegelegd op de analyse van deze beweging in één Nederlandse plaats, nl. Winterswijk. Mede hierdoor worden op duidelijke wijze de achtergronden van de opkomst en de teruggang van het nazisme in Nederland geschetst, waarmede echter niet gezegd wil zijn dat de Winterswijkse ontwikkeling representatief is voor geheel Nederland.

PROF. DR. J. PLAT e.a.: Mensworden met of zonder God? (112 blz.) Dekker en v. d. Vegt N.V. Nijmegen - Utrecht 1964.

Dit boek is uitgegeven op initiatief van de Nijmeegse wijsgerige faculteitsvereniging Thaumasia. Het bevat inleidingen van Prof. Dr. K. A. H. Hidding over Transcendentie en geborgenheid, Prof. Dr. D. M. Petter O.P. en Ad den Besten (een verkenning in de moderne poëzie). Verder bijdragen van Prof. Dr. J. Plat (de zin van ons leven), M. Hensen O.P. (de ondervraging van de werkelijkheid), Prof. Dr. N. Banning, Dr. J. P. v. Praag en Mr. Drs. L. Stallaert. In de inleiding wordt gesteld dat dit werk geen „oplossingen” geeft, wel zal het gebodene kunnen bijdragen tot ieders persoonlijke bestaansverantwoording.

HET KLASSIEKE ITALIË, Pierre Grimal. Een archeologische speurtocht, uitgegeven als Aulaboek nr. 152 bij het Spectrum, Utrecht/Antwerpen 1964.

In dit boek benadert Pierre Grimal Rome via een archeologische speurtocht. Hij legt de vele rijkdommen van het oude Rome bloot en maakt daarmee voor de lezer duidelijk wat het toch wel is dat men „het wonder van de Romeinen” noemt.

De archeologie wordt zelf tot historie; en leert ons dat Rome en Italië onafscheidelijk zijn van het hellenisme en van de oudste cultuur van het gebied om de Middellandse Zee; dat Rome niet meer het Rome van het vroegere gymnasiale onderwijs, van Livius en Virgilius is, maar dat Rome uit zijn isolement is getreden en zoveel nieuwe feiten en rijkdommen toont dat deze al onze verwachtingen overtreffen.

RECHTEN EN VERPLICHTINGEN BIJ STAKING (238 pag.)

Mr. P. Zonderland N.V. Uitgeverij Kluwer - Deventer - Antwerpen - Düsseldorf. 1964.

Dit uitvoerige boek behandelt voornamelijk twee vragen met betrekking tot het stakingsrecht. Op de eerste plaats wordt een civiel rechtelijke beoordeling van stakingen gegeven en daarnaast wordt aandacht besteed aan de middelen waarover de overheid, buiten het civiele recht, beschikt om stakingen tegen te gaan.

De schrijver wil voornamelijk antwoord geven op de rechtsvragen, en de concrete conflictssituaties die zich in de praktijk voordoen.

Wat betreft de civielrechtelijke zijde wordt gesteld dat de arbeidsovereenkomst door de voorwaarde dat de werkgever niet overgaat tot ontslag op staande voet (de voorwaardelijke schorsingsleer). De auteur pleit voor een verplichte enquête tot voorlichting van de publieke opinie. Verplichte arbitrage acht hij niet juist, vrijwillige arbitrage wordt daarentegen zeer gunstig beoordeeld.

JOHN KENNETH GALBRAITH: Politieke economie, 204 pag., uitgegeven in de Aulareeks nr. 159 bij het Spectrum Utrecht/Antwerpen 1964.

In dit boek wordt een greep gedaan

uit het werk van deze beroemde Amerikaanse econoom, die vooral bekendheid verwierf door zijn boek *The affluent society*. De hier samengebrachte opstellen en omgewerkte voordrachten zijn ondergebracht in een drietal afdelingen: In het eerste deel wordt gesproken over de wedloop tussen de Verenigde Staten en Rusland, het tweede deel bevat een kritische kanttekening bij de economische geschiedenis en het derde deel enkele wat luchtiger geschreven opstellen in een wat ironische trant, hetgeen de titel ervan reeds doet vermoeden: „De boer met heimwee”. Een andere Galbraith dan die wij uit zijn reeds genoemde boek kenden.

N. R. F. MAIER en J. J. HAYES

Creatief bedrijfsbeleid (237 blz.).

PROF. DR. H. THEIL e.a.: Voorspellen en beslissen (379 blz.). Marka boeken nr. 8 en 9, uitgegeven bij het Spectrum, Utrecht/Antwerpen 1964.

In het eerste boek richten de schrijvers, Maier en Hayes, beiden experts op het gebied van management, zich tot hen, die betrokken zijn bij of belangstelling hebben voor de heden-daagse problemen en knelpunten in organisatorische verbanden. Zo worden besproken begrippen als creativiteit, productiviteit en moreel, de aard van het gezag, de krachten die naar verantwoordelijkheid streven en de wezenlijke verhouding tussen gezag en leiderschap. Al deze thema's komen op de een of andere wijze voort uit de wisselwerking tussen mens en onderneming, welke meer dan eens het karakter van het conflict kan aannemen: het zwakke individu tegenover de sterke onderneming. De auteurs trachten te komen tot een aantal praktische adviezen en nieuwe technieken ter effectuering van een waarlijk leiderschap. Een instructief boek voor hen die in hun leidende functie, hoog of laag, een meer moderne en „democratische” stijl in hun beleid willen ontwikkelen. Dit geldt niet alleen voor bedrijven, maar evenzeer voor overheidsorganisaties, kortom overal waar men in groepen samenwerkt.

Als eerste boek in de Marka-reeks, van de hand van Nederlandse auteurs verscheen Voorspellen en beslissen, van Prof. Dr. H. Theil, Drs. J. C. G. Boot en Drs. T. Kloek, werkzaam op het Econometrisch Instituut van de Nederlandse Economische Hogeschool in Rotterdam.

De volledige titel van dit boek luidt „voorspellen en beslissen, inleiding tot de kwantitatieve economie en de operationale research”. In deze inleiding op de nog jonge tak van de economische wetenschap, de econometrie wordt een groot aantal onderwerpen zowel van macro- als van micro-economische aard behandeld, middels een methode die duidelijk wiskundig is georiënteerd. Veel aandacht wordt besteed aan het „consumentengedrag”. Het boek begint en eindigt dan ook met de consument.

PROF. DR. F. HARTOG: Toegepaste welvaartseconomie. Uitg. H. E. Stenfert Kroese N.V. Leiden, geb. 216 pag., f 22,—.

Een logisch opgebouwd boek, dat de enigszins geschoolde lezer met vrucht zal bestuderen. Na de inleiding, waarin een begripsbepaling wordt gegeven, worden de diverse theorieën t.a.v. de welvaartseconomie behandeld. Die van Pareto wordt als werkhypothese gebruikt. De schrijver bespreekt de Paretiaanse optimumvoorwaarden en de feitelijke gelding en betekenis hiervan. In volgende hoofdstukken worden uiteengezet de marginale kostenregel, monopolie-elementen, niet-marginale beslissingen, coördinatie en concurrentie, collectieve elementen, het belas-

tingsstelsel en inkomensnivellering. Aan het slot wijst hij op de beperkte geldigheid van de bereikte inzichten voor de politieke toepassing. Ondanks de conditionele vorm van de uitspraken is de studie echter geschikt om een theoretisch gefundeerd inzicht mogelijk te maken in die politieke maatregelen, waarvan de een het nastreven zonder meer als onrealistisch verwerpt en de ander het op grond van ideeële motieven toejuicht. Als synthese van deze twee opvattingen is het boek geslaagd.

DR. P. M. VAN HECKE: Subsidies als element van economische politiek. Uitg. H. E. Stenfert Kroese N.V. Leiden, geb. 230 pag.

In dit boek komen, na formulering van het subsidiebegrip, aan de orde de techniek en de gevolgen van de verschillende subsidies, terwijl ook aan de doelmatigheid daarvan afzonderlijke aandacht wordt besteed. Dit onderwerp is uiteraard voor de praktische politicus van groot belang. Deze zal immers de gevolgen, zowel conjunctureel als structureel, willen kennen van de door de overheid verleende subsidies op het economische leven. De schrijver heeft van de hierop betrekking hebbende problemen in hun verschillende aspecten een uitgebreide studie gemaakt. Elk hoofdstuk is aangevuld met een overzicht van de behandelde soort subsidies in België van 1945 tot 1960. Ook voor de Nederlandse situatie is dit zeer illustratief. Een interessant boek met een goede systematiek.

De K.V.P.-Bijdrage tot de Algemene Politieke beschouwingen

door Drs. W. K. N. Schmelzer

Het kabinet Marijnen is zijn tweede parlementaire jaar ingegaan. Op tal van terreinen wordt voortvarend gewerkt. Nu, nog betrekkelijk vroeg in de parlementaire periode, lijkt het geboden dat wij ons bezinnen op een aantal vraagstukken van fundamentele en structurele aard. In ons politieke denken en handelen moeten wij altijd, maar zeker nu weerstand bieden aan de verleiding, ons te laten overspoelen door de dringende vragen van de actualiteit met name van die op sociaal-economisch terrein. In dit artikel zal ik trachten in die geest, de kernpunten weer te geven van de bijdrage die onze fractie heeft geleverd tot de jaarlijkse gedachtenwisseling met het kabinet.

De toekomst van ons land hangt af van onze eigen prestaties en van de internationale ontwikkeling. De internationale verhoudingen plaatsen óók de Regering van een relatief klein land — dat niettemin in velerlei verband invloed kan uitoefenen — voor grote problemen. De hedendaagse geschiedenis vertoont immers een veelheid van niet op elkaar afgestemde ontwikkelingsprocessen, waardoor van regeringen die buitenlandse politiek bedrijven, een hoge graad van simultaanspel wordt vereist. De Ver. Staten, waar de pioniersgeest heeft geleid tot een indrukwekkende ontplooiing van partikulier initiatief, zijn doende een stelsel van sociale zekerheid en maatschappelijke samenwerking op te bouwen; tegelijkertijd richt men aandacht en inspanning op de verkenning en beheersing van de ruimte. In de S.U., qua modern industrialisatieproces reeds verder gevorderd dan het opkomende China schijnt men de mens te herontdekken, al zou het maar zijn omdat verdere economische groei zonder meer partikulier initiatief en konkurrentie ook daar moeilijk te verwezenlijken blijkt; echter ook op andere terreinen herleeft de mens als onloochenbaar Goddelijk schepsel. De spanningen met ideologische doelstellingen werken zich dan ook tastbaar uit in het communistisch kamp. De ontwikkelingslanden vooral in Azië en Afrika, die hun onafhankelijkheid verkregen, ontdekken zichzelf en zien — naast hun praktische behoefte aan internationale inpassing — in een sterk nationalisme een kracht voor behoud en ontwikkeling. Europa, dat in maat-

schappelijk opzicht een zeker evenwicht tussen individueel en collectief handelen lijkt te gaan benaderen is — vinden wij ook niet in Zuid-Amerika daartoe een aanzet? — op weg, een destructief gebleken overspannen nationalisme te overwinnen, al leeft dit steeds nog hier en daar op. Al deze en andere interne en externe spanningen zijn aanwezig in een wereld, die door de fabelachtige ontwikkeling van de techniek — civiel en militair — als het ware wordt uitgedaagd om één te worden: uitgedaagd door de kans van intense communicatie en samenwerking en door de bedreiging van catastrophale vernietiging.

Ons relatief kleine land kan op de ontwikkeling van de wereldgeschiedenis uiteraard maar een beperkte invloed uitoefenen. Toch overstijgt die invloed zeker hetgeen de geografische omvang zou kunnen doen vermoeden. Onze geschiedenis, de gedegenheid van ons maatschappelijk bestel, onze talrijke internationale relaties, de ernst van ons oordeel en de afwezigheid van koloniale aspiraties, leiden ertoe dat wij ook als klein land vaak een behoorlijke invloed op de gang van zaken kunnen uitoefenen. Dit geldt in het bijzonder met betrekking tot het Atlantisch Bondgenootschap en de Europese ontwikkeling.

Een kernprobleem van de NAVO vormt de verhouding tussen de V.S. en Europa. De V.S. zijn tot nu toe bereid geweest een groot deel der defensie van de vrije wereld te verzekeren en een groot deel van de daarmee korresponderende verantwoordelijkheid te dragen. Die mondiale verantwoordelijkheid wordt door de V.S. als een steeds zwaarder drukkende last ervaren. Nu Europa zich met vallen en opstaan naar een eenheid toeworstelt, zien de V.S. uit naar een krachtige partner die met hen samen in medeverantwoordelijkheid tot vrijheid, welvaart en welzijn in de wereld kan bijdragen. Het hoopt en vertrouwt dat Europa die partner zal willen en kunnen zijn. De gedachte van een multilaterale kernmacht kan een weliswaar beperkt maar zeer concreet begin zijn van een ontwikkeling naar een werkelijk atlantisch deelgenootschap op breed terrein. Ook langs andere weg kan zulk een kernmacht voor het verzekeren van de wereldvrede van positieve waarde zijn, en wel omdat aldus een verdere nationale verspreiding van kernwapens kan worden voorkomen. Zo lang de concrete militaire vorm en de desbetreffende financiële regeling nog niet kunnen worden overzien kan nog geen definitief oordeel worden uitgesproken, de conceptie van een multilaterale kernmacht willen wij echter al positief waarderen.

Ik stipte hier de constructieve mogelijkheden van de NAVO aan; uit defensief oogpunt blijft zij van onmisbare waarde. Het militaire evenwicht tussen Oost en West mag niet ten ongunste van de vrije wereld worden doorbroken. Tegelijkertijd zal het westen echter een positieve ontwikkeling achter het IJzeren Gordijn moeten helpen bevorderen d.m.v. de daarvoor geschikte economische, wetenschappelijke, culturele en sportieve contacten.

Hoe sterker de Europese landen zich aaneen sluiten, des te belangrijker zal ook hun bijdrage in Atlantisch en mondiaal verband kunnen zijn.

De economische integratie in Europa maakt voortgang; de economieën raken meer en meer in elkaar verstrengeld. Onlangs heeft de E.E.G.-kommissie een initiatief genomen tot versnelling van de onderlinge tariefs-afbraak. Hierbij plaatsen wij vraagtekens. Zou een versnelling van de douane-unie niet gepaard moeten gaan met een versnelde uitvoering van de institutionele bepalingen en een versnelde verwezenlijking van een gezamenlijk beleid op tal van terreinen, zoals de handelspolitiek, de landbouwpolitiek, het vervoerbeleid, de fiscale- en de conjunctuurpolitiek, sociale harmonisatie en energiebeleid?

Wij staan niet afwijzend tegenover pogingen tot een beraad over nauwere politieke samenwerking in Europa, ofschoon bij de bestaande meningsverschillen een positieve uitkomst geenszins vaststaat. Het resultaat van zulk een beraad zal echter geen enkele afbreuk mogen doen aan een ontwikkeling naar een volledige Europese gemeenschap, die — met name in haar uiteindelijke fase — beantwoordt aan drie wezenlijke vereisten: zij moet kommunautair zijn van opzet, zij moet op democratische grondslag zijn gevestigd, zij moet een open karakter hebben en in die geest een in Atlantisch verband opgenomen eenheid zijn. Inmiddels hopen wij dat na de verkiezingen Engeland zich voor aansluiting bij de Gemeenschap zal uitspreken (hetzelfde geldt voor andere Europese landen). Maar o.i. zal ook met Engeland en andere Europese landen de Gemeenschap uiteindelijk een kommunautair karakter moeten hebben. Wij zien dit niet als een romantisch ideaal maar als een harde noodzaak om in onze moderne wereld doeltreffend en democratisch te kunnen werken.

De grote vragen van een op vrede en vooruitgang gerichte wereldpolitiek lopen dooreen en beïnvloeden elkaar: defensie, eenwording, samenwerking en ontwikkelingshulp, men kan ze niet los van elkaar zien. Ontwikkelingshulp en ontwikkelingssamenwerking is voor de gehele mensheid een centraal vraagstuk geworden. De overheidsuitgaven, die op dit stuk voor 1965 zijn begroot, overtreffen weliswaar die van 1964 maar kunnen ons nog niet bevredigen. Toch willen wij ook oog hebben voor het feit dat voor de hulpontvangende landen niet alleen de omvang van de hulpverstrekking beslissend is, maar ook het eigen absorptievermogen. Meer en meer komt naar voren dat niet alleen de materiële infrastructuur maar ook de sociaal-culturele (onderwijs, bestuur, ziekenhuisweten etc.) bijdragen tot vergroting van dit absorptievermogen. Meer dan ooit zijn wij ervan overtuigd dat partikuliere instellingen (bedrijfsleven, vakbeweging, landbouworganisaties, missie, zending etc.), voorzover gedragen door de bevolking van die landen en voor zover zij projecten aanbieden die in de ontwikkelingsplannen van de desbetreffende landen passen, in dit opzicht bijzonder nuttig werk kunnen doen en nog nuttiger werk zouden kunnen doen indien zij over meer middelen zouden beschikken. Juist nu willen wij een krachtig pleidooi voeren voor het op gang komen van een samenwerking tussen overheid en partikulier initiatief.

Onze plaats, onze kansen in een groeiend internationaal bestel hangen in niet geringe mate van onze eigen prestaties af. Heerst er in ons land nu een gunstig klimaat voor een optimale ontplooiing van productieve krachten, die toch ook de basis vormen voor een ruimer doen delen van allen (ook van hulpontvangende landen) in een stijgende welvaart? Is er wel een evenwichtige ontwikkeling van overheidsinvloed en partikulier initiatief? Onze fractie is daarover bepaald niet zonder zorgen. De ontwikkeling o.a. van de arbeidsproductiviteit, de export en van de partikuliere besparingen vormt reeds een waarschuwende aanwijzing. Met het kabinet achten ook wij evenwichtsherstel in de economie een van de wezenlijke voorwaarden voor een gezonde verdere groei. In het afgelopen parlementaire jaar hebben wij dan ook onze steun gegeven aan maatregelen op verschillend terrein die het kabinet met voortvarendheid heeft getroffen. De miljoenennota en het complex van voornemens voor het nieuwe parlementaire jaar met tal van nieuwe lastenverzwaringen gepaard aan onzekerheid over de verlichting van de directe belastingdruk brengt ons tot een waarschuwing: Laat men in een macro-economisch pogen om tot evenwichtsherstel te komen niet de produktieve prestaties en partikuliere besparingen — evenwichtsherstellend en groeibevorderend als deze zijn — afremmen en laat men niet een gezond evenwicht tussen overheid en partikuliere sektor verstoren.

De stijging van de overheidsbesparingen — en dus de relatieve daling van de partikuliere besparingen — begint een dreigend structureel karakter aan te nemen. In 1957 bedroeg het aandeel van de overheidsbesparingen in de nationale besparingen ruim 14%; in 1960 reeds 25%; dit jaar zal het rond 33% en volgend jaar bijna 34% zijn. De totale belastingdruk als percentage van het nationaal inkomen stijgt voortdurend, gepaard met een relatieve verzwaring van de directe belastingen. De staatsschuld daalde van 1957 — 57% van het nationaal inkomen — tot 35% in 1965 en het negatieve saldo van de staatsbalans dat in 1947 ongeveer 13 miljard bedroeg was in 1955 6.7 miljard en eind 1963 nog slechts 2.3 miljard. Gedurende een reeks van jaren werd dus het monetair economisch evenwicht slechts bereikt door een voortdurende opvoering van de overheidsbesparingen, die men met een onvriendelijke term ook wel een koude financiële nationalisatie zou kunnen noemen.

Behalve onze zorg over de ontwikkeling op financieel terrein is er die op economisch terrein. Weegt men ook daar niet de macro-economische doelstellingen te zwaar? Respecteert men wel voldoende de micro-economische belangen van de onderscheiden economische sectoren en groeperingen. Geeft men zich bij het voeren van prijspolitiek rekenschap van het gevaar van verstarring, diskriminatie en inelasticiteit? De macro-economie is een nuttig hulpmiddel voor het beleid, maar er moet voor gewaakt worden dat wij niet in een computer-economie terecht komen, die met de gezondheid en gedragingen van levende mensen onvoldoende rekening houdt en waardoor economische groei en harmonische maatschappijstructuur in gevaar kunnen komen.

Welke zijn nu onze konklusies uit dit alles?

- a. Aangezien het hier een proces van jaren betreft, verwachten wij geen ommekeer in een handomdraai. Maar wij vragen wel om diepere bezinning van het kabinet op het bijna structureel geworden probleem der stijgende overheids- en dalende partikuliere besparingen, een bezinning die mede kan aansluiten aan de probleemstelling van het slot der Miljoenennota 1963.
- b. Wij dringen bij de regering er op aan, een gedeelte van de voorgenomen verlaging van de loon- en inkomstenbelasting reeds op 1 jan. 1965 te doen ingaan; zou dit technisch onmogelijk zijn, dan dringen wij met nog meer klem aan op het doen ingaan per 1 juli 1965 van het gedeelte der belastingverlaging dat volgens het wetsontwerp niet later dan 1 jan. 1966 zou ingaan. Wij achten dit voor een hernieuwde aanmoediging van productieve krachten en partikuliere besparingen van grote betekenis.
- c. Wij vragen van de regering tegelijkertijd om een gereactiveerd spaar- en bezitsvormingsbeleid. De minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid heeft toegezegd, in de M.v.T. op het ontwerp Algemene Premiespaarwet zijn verdere beleid op dit gebied te zullen openbaren. Wij zouden het zeer op prijs stellen wanneer deze M.v.T. spoedig zou verschijnen, wanneer daarin ook nieuwe maatregelen zouden worden aangekondigd en wanneer tijdig een doeltreffende voorlichtingscampagne het nodige leven in de brouwerij zou brengen.
- d. De regering stelt ons nieuwe lasten, heffingen en retributies voor, zij het dat deze niet in de sfeer der direkte belastingen zijn gelegen. Toch wordt de totale lastendruk op de partikuliere sektor aldus maar weer even met rond 200 miljoen verhoogd. Wat het voorgenomen Wegenfonds betreft hebben wij waardering voor de grote lijn — vooral wat de continuïteit betreft — van de inhoud van het beleid, dat nu wordt uitgestippeld. Wat de voorgestelde wijze van financieren betreft, daarover willen wij nu nog geen uitspraak doen. Wij willen alle nieuwe voorgestelde lasten mede bezien in het licht van het standpunt dat de regering zal innemen ten aanzien van ons pleidooi voor de data 1 januari en desnoods 1 juli 1965, voor een deel van de verlaging van loon- en inkomstenbelasting.
- e. Voor invoering van die belastingverlaging niet later dan 1 juli 1965 pleiten behalve het genoemde gunstige effect op productieve prestaties en partikuliere besparingen nog twee andere argumenten, t.w.:
 - de zekerheid omtrent een stuk reële inkomensverruiming (die niet-kostenverhogend werkt) voor 1965 als een faktor van betekenis waarmee in het bedrijfsleven de partners rekening kunnen houden bij de aanstaande loononderhandelingen;
 - een meer evenwichtige lastenverdeling in het kader van de voorgenomen optrekking van A.O.W. en A.W.W. tot een sociaal-minimum.Wij stemmen in grote lijn van harte in met de voorgestelde wetsontwerpen. Intussen is naast uitingen van waardering ook kritiek ver-

nomen. Enerzijds wordt vooral van de kant van de betrokkenen erop gewezen, dat de voorgestelde bedragen niet geheel beantwoorden aan de verwachtingen, die men had over een sociaal-minimum; anderzijds wordt de premielast zoals ze wordt voorgesteld, door verschillende bevolkingsgroepen te zwaar geacht. Nu wil ik wel heel duidelijk voorop stellen dat het voorstel van minister Veldkamp een aanzienlijke verbetering voor de bejaarden bevat; — f 3.540 voor gehuwden nu, is b.v. wel een heel ander bedrag dan het beginbedrag van f 1.428 in 1957. Wij vragen ons af — ik kom daarop straks nog meer terug — of toch nog niet enige ruimte kan worden gevonden voor verbetering. Aan de verzwaaring van premielast voor de zelfstandigen in vrije beroepen, landbouw, midden- en kleinbedrijf, die een half procent meer bedraagt dan die voor werknemers, willen wij ook hierom bijzondere aandacht geven, omdat zeer velen uit deze groepen in de laatste jaren bepaald geen evenredig aandeel in de stijgende welvaart konden verwerven. Zo bedroeg de inkomensstijging in het midden- en kleinbedrijf de laatste vier jaar gemiddeld (naar schatting, afgeleid uit de nationale rekeningen), slechts ongeveer de helft van die der werknemers in bedrijven. Uitgaande van de keuze van 1 jan. 1965 voor A.O.W. en A.W.W. klemmt in dit licht ons pleidooi voor een zo vroeg mogelijke belastingverlaging temeer.

Een tweede verzoek in verband met het probleem van de lastenverdeling. Doordat niet alleen het premiepercentage voor de volksverzekeringen stijgt, maar ook de inkomensgrens wordt verhoogd, verdient de daaruit voortvloeiende dubbele verzwaaring van de premiedruk op de inkomens rond de grens, die straks f 12.000 zal bedragen, toch wel bijzondere aandacht. Een eenvoudige oplossing voor deze zaak is niet te vinden, maar wij vragen de regering toch, vooral met het oog op de toekomst hieraan aandacht te schenken.

In het bijzonder voor de kleine zelfstandigen geven wij dan voorts de regering een tweetal wensen onzerzijds in ernstige overweging.

- een behoorlijke verhoging van de inkomensgrens in de Kinderbijslagwet-kleine zelfstandigen (die nu op f 4.000 ligt)
- een behoorlijke verhoging van de inkomensgrenzen waar beneden gehele of gedeeltelijke vrijstelling van premiebetaling voor de volksverzekeringen wordt verleend.

Ik kom nu nog even terug op de mogelijkheid om het beoogde sociale minimum nog wat te verhogen. De minister deelde ons mede, dat de premie voor de volksverzekeringen een half procent lager kan worden gesteld dan hij had geraamd. Wij willen nu alvast zeggen, dat wij deze premieruimten gaarne zouden benutten ten dele voor een verhoging van de uitkering (wij denken aan een f 100 extra) en ten dele voor een premiereductie.

Tenslotte nog het volgende. Reeds eerder is van verschillende zijden als een bezwaar naar voren gebracht, dat voor bejaarden, weduwen en wezen, invaliden — en hetzelfde geldt voor de kinderbijslag — de uitkering pas achteraf aan de welvaartsontwikkeling wordt aangepast. Toen

voor het jaar 1964 een flinke loonontwikkeling werd voorzien, zijn per 1 januari 1964 meteen, in plaats van achteraf, de uitkeringen verhoogd. Wij willen de regering in positieve overweging geven, de indexering niet incidenteel, maar structureel in die geest te wijzigen. Zou het mogelijk zijn dan zouden de uitkeringen der volksverzekeringen al per 1 januari 1965 en niet pas midden in het jaar een zekere verhoging kunnen ondergaan. In dat verband willen wij met name ook de kinderbijslag noemen. Juist voor grotere gezinnen die voor gestegen lasten staan, geeft de belastingverlaging immers minder soulaas.

Bijzondere aandacht van het kabinet vragen wij nog voor een tweetal vraagstukken: het beleid ter bevordering van maatschappelijk welzijn en dat ter bevordering van een levende sociaal-economische democratie.

Een geïntegreerde beleidsvisie op het eerstgenoemde terrein hebben wij in de regeringsstukken gemist. In het bijzonder denk ik daarbij aan doelstelling van en samenhang tussen: volksgezondheid, recreatie, volksontwikkeling, onderwijs, kunsten en maatschappelijk werk. Wil een beleid dat gericht is op het welzijn van de mens en op een goed functioneren van de samenleving van de grond komen, dat betekent dit: stimulering van de creativiteit en de zelfwerkzaamheid van de gehele bevolking. Het zijn de mensen zelf die hun samenleving leefbaar en bewoonbaar moeten maken. De overheid heeft daarbij de verantwoordelijkheid, het kader te scheppen om deze zelfwerkzaamheid een kans te geven en tot verwezenlijking te doen komen. In dit licht is een grondig beraad omtrent de samenwerking tussen overheid en partikulier initiatief, de financiële aspecten ervan inluis, geboden. Ook een hernieuwd beraad over het regionale industrialisatiebeleid is dringend gewenst. De regeringsnota vormde ook voor ons een ernstige teleurstelling. Wij willen niet ontkennen dat er aanleiding kan zijn, na overleg met de gemeentelijke en provinciale organen, en op basis van bepaalde normen en cijfers, een zekere bundeling in de kernvorming te bevorderen. Over die voorwaarden, over de sociaal-kulturele aspecten van een en ander en over andere elementen van een bevredigend industrialisatieproces (b.v. de verbetering van de kwalitatieve structuur van de industrie) zal ruim overleg gewenst zijn.

Een levende sociaal-economische democratie betekent voor ons een zodanige opbouw en funktionering van ons vrije ondernemingsgewijze productiestelsel dat dit ook, in mede-verantwoordelijkheid en mede-bezit, door zo ruim mogelijke lagen van ons volk wordt gedragen.

In onze visie berust de sociaal-economische democratie op twee hoofdpijlers: ten eerste een gezond midden- en kleinbedrijf, in landbouw, ambacht, handel en dienstverlening. Daar zijn de productiefactoren veelal in één hand; daar kan in ruime mate persoonlijke verantwoordelijkheid en initiatief tot ontplooiing komen; daar staan de werknemers in het algemeen dicht bij de leiding en bij de resultaten van de arbeid. Algemeen-economisch gezien komt uit die grote sektor van onze samenleving

ook veel waardevolle vorming en vernieuwing voort. Daarnaast steunt een levende sociaal-economische democratie op een zo ruim mogelijke verbreiding van mede-betrokken-zijn en van mede-verantwoordelijkheid, op centraal-, bedrijfstak- en ondernemingsniveau en op een verbreiding van mede-eigendom der produktiemiddelen in brede lagen van ons volk.

De landbouw bevindt zich in een proces van ingrijpende wijzigingen, die grote inspanningen van het agrarische bedrijfsleven vragen en die zowel in de bedrijfs- als in de gezinssfeer optreden. Terecht besteedt de regering meer aandacht en meer geld aan de verbetering van de landbouwstructuur. De betekenis van de structurele ontwikkeling in de landbouw voor de Nederlandse economie is een additionele faktor op grond waarvan wij blijven hechten aan de hoge prioriteit die de landbouw in het Akkoord van Wassenaar kreeg.

Tot de eerste pijler van een levende sociale democratie behoort ook het midden- en kleinbedrijf in ambacht, handel en dienstverlening. In de M.v.T. op de begroting van Economische Zaken wordt daaraan — dat kunnen en willen wij niet ontkennen — veel positieve aandacht gewijd. Wij zouden nu ook gaarne die aandacht in de praktijk gebracht willen zien. Met name het zogenaamde integratie-beleid is tot nu toe teleurstellend geweest, afgezien van bepaald constructieve elementen in de herziene fiscale wetgeving.

Ik heb bij de bespreking van de belastingverlaging en de A.O.W. al aangeduid dat het midden- en kleinbedrijf, althans grote delen ervan, in een moeilijke positie is geraakt en in gemiddelde inkomensontwikkeling sterk is achtergebleven. Behalve met ontwikkelingen van structurele aard hangt dit samen met het feit, dat ook het midden- en kleinbedrijf de afgelopen jaren heeft gestaan voor sterke kostenstijgingen (lonen, verminderde investeringsfaciliteiten, duurder krediet), en voor een macro-economisch gebaseerd stringent prijsbeleid.

Het bedrijfsleven als geheel en het midden- en kleinbedrijf in het bijzonder moesten zich door een snelle opeenvolging van maatregelen — het leek wel een race tegen de klok — en ontwikkelingen wel meer als rivaal dan als overlegspartner van de overheid gaan voelen: na het wetsontwerp tot prijsingrijpen in de individuele onderneming kwamen nog even de onverbindendverklaring van collectieve verticale prijsbinding en tenslotte het ingrijpen in de individuele verticale prijsbinding in enige sectoren, hetgeen met name ook voor het midden- en kleinbedrijf consequenties heeft en tot bezorgdheid in de toekomst leidt.

Of het nu over industrialisatie, over prijsbeleid of andere nieuwe ontwikkelingen op economisch terrein gaat, wij willen er toch sterk voor pleiten, dat ruim overleg met de betrokkenen plaats vindt, dat een tijdige en gedegen voorbereiding op nieuwe plannen wordt tot stand gebracht, en dat men aldus ook in de tijd gemeten bij het economisch beleid tot een evenwichtige phasering komt. Voor de toekomst van onze eco-

nomie is een onderling vertrouwen tussen overheid en bedrijfsleven van onschatbare waarde.

Waar toe leiden deze beschouwingen ons nu, meer in het bijzonder met betrekking tot het midden- en kleinbedrijf, afgezien van hetgeen ik bij belastingverlaging en AOW naar voren bracht? Wij willen meer in het bijzonder pleiten voor vier zaken:

- a. Toepassing van het prijsbeleid zodanig, dat rekening wordt gehouden met de verschillen in produktiviteitsontwikkeling die mede samenhangen met de arbeidsintensiteit per bedrijfstak.
- b. Aanpassing van de kredietmogelijkheden aan de opgetreden schaalvergroting der bedrijven.
- c. Het binnen afzienbare tijd — liefst in samenwerking met het georganiseerde bedrijfsleven zelf — tot stand brengen van een ontwikkelings- en saneringsfonds. Dit zou zowel kunnen bijdragen tot het sociaal aanvaardbaar maken van de bedrijfsbeëindiging in die gevallen, waar dat gezien de omstandigheden nodig is, alsook tot verbetering van de marktsituatie voor veel levensvatbare bedrijven door vergroting van afzetmogelijkheden.
- d. Het op korte termijn uitvoeren van het aangekondigde plan tot subsidiëring der individuele voorlichting.

De K.V.P.-fractie zou het toejuichen wanneer de Minister en Staatssecretaris, die in hun M.v.T. begrip tonen voor het belang van een zich gezond ontwikkelend midden- en kleinbedrijf in ruim overleg met het bedrijfsleven deze koers zouden kunnen gaan volgen en aldus een zwaar op de proef gesteld vertrouwen zouden kunnen herwinnen.

De tweede pijler van een levende sociaal-economische democratie wordt gevormd door ruime verbreiding van mede-verantwoordelijkheid in het bedrijfsleven en mede-eigendom van produktiemiddelen. Uiteraard — dat spreekt in onze maatschappij-beschouwing vanzelf — zonder een slagvaardig ondernemerschap en een gezonde financiering van de voor de economische groei wezenlijke investeringen in gevaar te brengen.

Maar juist door dit alles een breder, menselijker draagvlak te geven, en aldus èn tot een evenwichtiger maatschappijstructuur èn tot een beter economische resultaat te komen.

De passages uit de Troonrede, gewijd aan de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie en de ondernemingsraden en aan het ondernemingsrecht, alsmede de jongste adviesvraag aan de SER over de bedrijfsorganisatie, wettigen de verwachting, dat dit Kabinet, mede op grond van nog uit te brengen adviezen en rapporten, tot constructieve voorstellen zal komen.

De K.V.P.-fractie ziet daarnaar met spanning uit, gezien de grote waarde die wij toekennen aan een gezonde en doelmatige verbreiding van verantwoordelijkheid in het bedrijfsleven, in de samenwerking tussen ondernemers en werknemers. Het gaat hier weliswaar om een groeiproces

met primaire verantwoordelijkheid bij het bedrijfsleven zelf, de overheid kan echter tot dit proces door wetgeving en bestuur een belangrijke stimulerende invloed uitoefenen.

Wij hopen, dat de Regering, zeker wanneer zij zelf haar standpunt zal hebben bepaald, het rapport van de Staatscommissie-Verdam en het advies van de SER zal publiceren.

Een verdere democratisering van ons onderwijs — niet alleen het hoger maar ook het middelbaar — achten wij van grote betekenis ook om een ruim verbreide mede-verantwoordelijkheid in het bedrijfsleven zo vruchtbaar mogelijk te doen zijn.

In de Troonrede wordt de loonstijging in het komende jaar ter sprake gebracht. Wij kunnen de Regering volgen wanneer zij over een begrenzing daarvan spreekt.

Evenzeer echter onderstrepen wij de positieve uitspraak van de Regering over tot bezitsvorming leidende — en dus niet bestedings-verruimende-winstdeling. Verderop in de Troonrede wordt dan met betrekking tot het vraagstuk van de verdeling van de vermogensaanwas in de onderneming een adviesaanvraag aan de SER aangekondigd. Daartegen kan men, op zichzelf, dunkt mij, geen bezwaar hebben. Maar wij zouden ons toch niet kunnen voorstellen, dat de Regering bezwaar zou willen maken tegen regelingen op dit gebied, die — eventueel experimenteel — al in de naaste toekomst in bepaalde gevallen door onderlinge overeenstemming tussen werkgevers en werknemers tot stand zouden komen.

Tenslotte willen wij de Regering vragen om zich in te spannen, in deze parlementaire periode zowel op agrarisch als industrieel en eventueel ander terrein tot praktische resultaten met een verantwoorde afstoting van staatsbezit naar de partikuliere sektor te komen.

Veel beleidsterreinen en regeringsplannen heb ik helaas onbesproken moeten laten: ik denk aan het grote program van sociale zekerheid, de Grondwetswijziging, de plannen om ons met voortvarendheid dichter bij een meer open bestel in radio en T.V. te brengen enz.

Het Kabinet, dat niet zonder hindernissen is tot stand gekomen, is nu ruim een jaar met durf en werkkraft aan de arbeid; nationaal en internationaal geconfronteerd met verre van eenvoudige vraagstukken.

Vaak — er was een enkele uitzondering zoals onlangs helaas bij het w.o. installatie Noordzee — hebben in deze Kamer de regeringspartijen elkaar daarbij onderling en in de verhouding met de Regering kunnen vinden. De oppositie heeft zich daarentegen nog al eens verzet tegen plannen waarover Regering en Regeringspartijen het eens konden worden; ik denk aan de huurverhoging, de Drank- en Horecawet, maatregelen tot afremming van de bestedingen, de wetsontwerpen tot herziening van de loon- en inkomstenbelasting en de Vermogensbelasting; verzet, zonder naar onze mening voor deze plannen bruikbare alternatieven te bieden.

De K.V.P.-fractie houdt aan het Kabinet een aantal structurele problemen en verzoeken op financieel-economisch terrein en met betrekking tot de ontwikkeling van onze maatschappijstructuur voor. Wanneer de Regering ook hierop in constructieve zin haar beleid wil richten, achten wij dit voor een verdere versterking van de vertrouwensband tussen haar en ons van grote betekenis.

Kontakten met kommunistische landen

Dat er de laatste jaren in het gehele vraagstuk van de Oost-Westverhoudingen, en meer in het bijzonder in dat van de wenselijkheid en mogelijkheid van kontakten met kommunistische landen, een zekere beweging is gekomen, behoeft nauwelijks toelichting. Wil men een grens trekken, dan kan men wel zeggen dat na de dood van Stalin het IJzeren Gordijn geen hermetische afscheiding meer vormt en dat er sindsdien op allerlei terreinen kontakten tussen Oost en West tot stand zijn gekomen. Bovendien, sinds het verscheiden van Stalin hebben een aantal gebeurtenissen dit gehele vraagstuk in een ander licht geplaatst. Men denke slechts aan het Russisch-Chinese konflikt met in het voetspoor daarvan een streven naar een meer onafhankelijke positie van de Oost-Europese landen tegenover de Sowjet-Unie, en het verschijnen van de encyciek „Pacem in Terris”.

Gepaard gaande aan deze ontwikkelingen, ging een discussie — wij herinneren slechts aan die, welke enkele jaren geleden in „De Tijd” werd gevoerd — over de vraag in hoeverre er nu sprake is van een wezenlijke verandering in het kommunisme (en dientengevolge over de vraag of ook onze eigen houding tegenover het kommunisme wezenlijk anders moet zijn) of van een slechts taktische wijziging, opgedrongen door de omstandigheden, maar niet van essentiële betekenis voor de doeleinden van het kommunisme.

Een dergelijke discussie is uiteraard van grote betekenis voor een politieke partij, zeker voor een christelijke, voor wie het vraagstuk van de betrekkingen tussen volkeren en mensen meer is, dan een kwestie van louter politieke overwegingen.

Het is niet de bedoeling van dit artikel diepgaand in te gaan op de hierboven genoemde vraag. Wel willen wij enkele kanttekeningen plaatsen bij hetgeen zo gaandeweg in de discussie over dit vraagstuk binnen de K.V.P. naar voren is gekomen. Het is van grote betekenis geweest dat de leiding van de K.V.P. deze discussie heeft bevorderd en de bestudering daarvan aan een bijzondere commissie opdroeg.

De opvatting dat de partij als zodanig niet in de kontakten met kommunistische landen kan optreden, lijkt ons voor de hand te liggen. Om redenen van politieke, ideologische en psychologische aard, is het eenvoudig ondenkbaar, dat b.v. de K.V.P. op gelijkwaardige wijze met de kommunistische partijen in de Sowjet-Unie en de Oost-Europese landen kontakt opneemt als zij doet met andere partijen. Wel is het van grote

betekenis, dat zij het verloop van deze kontakten volgt, op dit terrein voorlichting geeft en met resultaten in haar beleid rekening houdt.

Evenmin lijkt de opvatting voor weinig bestrijding vatbaar, dat in de kontakten — ook en juist in deze situatie — voorzichtigheid moet worden betracht en dat zij moeten voldoen aan een aantal voorwaarden. Immers — de kommunistische geschriften en uitingen zijn er om dat te bewijzen — in de fundamentele doelstelling van dit kommunisme is er ogenschijnlijk niets veranderd. Dat men ook van deze zijde kennelijk meer open staat voor dergelijke kontakten wijst niet op dergelijke wijziging. Zij zijn ingegeven door andere motieven, vooral ook van economische aard en zij worden voortdurend getaxeerd op hun waarde, die zij kunnen hebben voor de verwezenlijking van de uiteindelijke doelstelling.

Voorwaarden.

Wat houdt het betrachten van voorzichtigheid en het stellen van voorwaarden in? Het antwoord hierop kan luiden, dat de kontakten zowel in hun voorbereiding, als praktische uitwerking en waardebeoordeling moet geschieden vanuit een nuchtere, realistische houding. Dit geldt in het bijzonder voor de eerste fase. Immers, tussen Oost en West bestaat nauwelijks een gemeenschappelijke ervaring in gesprek en gedachtenwisseling, geen gemeenschappelijke terminologie. En indien of zolang er in de wezenlijke doelstellingen van het kommunisme niets of nog niets veranderd is, moeten wij er wel op bedacht zijn de kommunistische taktiek niet in de kaart te spelen door een grotere openheid en tegemoetkomendheid onzerzijds dan objectief verantwoord is.

Dan is er de belangrijke voorwaarde, dat er sprake moet zijn van een zekere wederkerigheid. Weliswaar kan en mag men hier niet zuiver rekenkundig te werk gaan, maar wel dient er in de mate van het redelijke en mogelijke naar gestreefd te worden, dat de kommunistische landen de beperkingen, die zij plegen op te leggen, opheffen. Het spreekt welhaast vanzelf, dat de kontakten zullen moeten plaats vinden vanuit kennis van het kommunisme zelf, van zijn geschiedenis, van de hoofdgedachten van het marxistisch-leninistisch denken. Even belangrijk is echter de kennis van de eigen samenleving, van de eigen verworvenheden, van een nuchtere, praktische waardering van de eigen maatschappij. Naast kennis van de kommunistische doctrine is een redelijke oriëntatie gewenst omtrent de prestaties van de kommunistische landen op bepaalde gebieden, waarvan men „Wahrheit und Dichtung” van elkaar moet weten te onderscheiden.

Wat voor kontakten?

Bij de kontakten is selectie van de mogelijkheden gewenst. Initiatieven in het wilde weg kunnen slechts — zeker wanneer men de bovengenoemde voorwaarden accepteert — schadelijk werken. Er moet welbewust worden

gehandeld, om risico's tot de kleinst mogelijke proporties te beperken. Ook zo gezien kan men niet stellen welke kontakten wel en welke niet bevorderd moeten worden. De mogelijkheden wisselen voortdurend. Een goed voorbeeld daarvan is Tsjecho-Slowakije, waar vrij plotseling de mogelijkheden aanzienlijk zijn uitgebreid. Wanneer men dan de politiek-diplomatieke kontakten terzijde laat — deze immers spelen zich hoofdzakelijk af op regeringsniveau — dan zijn er drie sectoren, die met name in aanmerking komen: de kulturele en economische, alsmede de kontakten via de kommunikatiedia.

Voor wat de kulturele kontakten aangaat ook hier moet men er rekening mee houden dat wij hier te maken hebben met een partner, die de internationale kulturele betrekkingen vooral beoordeelt op hun waarde in de ideologische strijd. Daartegenover moet van de kant van het Westen worden vastgehouden aan de eigenlijke inhoud van dergelijke kontakten: namelijk de bevordering door middel hiervan van wetenschap, opvoeding, kunst, sport etc. Op deze wijze worden tegenover de ideologisch bepaalde kontakten, de kulturele middelen niet buiten spel gezet bij de vereiste gezamenlijke inspanning van onze maatschappij ten opzichte van het kommunisme.

Op economisch terrein doet zich de vraag voor of een intensief economisch verkeer met de kommunistisch geregeerde landen voor de betrokken volkeren niet de weg naar meer welvaart zou kunnen inleiden en diengevolge naar een verder losweken van de kommunistische leer. Ondanks de indrukwekkende industriële groei van de Sowjet-Unie, die overigens mede ten koste van de Oost-Europese landen werd bereikt, heeft men noch in de Sowjet-Unie zelf, noch daarbuiten een werkelijke welvaart tot stand kunnen brengen. Ook de samenwerking in de Comecon heeft niet de door Moskou verwachte resultaten opgeleverd. Binnen deze organisatie doet het nationale bewustzijn (Roemenië) zich in toeneemende mate gelden.

Een intensiever economisch verkeer zou het streven naar meer onafhankelijkheid van Oost-Europa ten opzichte van Moskou kunnen bevorderen. Daarnaast vormen de prestaties van het Westen, waarmede deze volkeren dan steeds meer in aanraking komen, een goede propaganda voor onze levenswijze.

Van de andere kant moet de vraag gesteld worden of het Westen bereid moet zijn zonder konsessies de Sowjet-Unie zijn moeilijkheden te helpen oplossen door grootscheepse leveranties van kapitaalgoederen met krediet op lange termijn. Voor wat Nederland zelf betreft, kan de export naar Oost-Europa, relatief belangrijk worden uitgebreid gezien het betrekkelijk lage handelsniveau. Toch ligt hier een vraagstuk dat binnen het kader van de Westelijke samenwerking verdere bestudering behoeft. Een gemeenschappelijk gedragspatroon is er in dit opzicht nog lang niet.

Als een derde belangrijke sektor voor de kontakten, werd hier genoemd het terrein van de kommunikatiedia, waarbij dan vooral werd gedacht aan radio en pers en televisie. Er is hier tussen Oost en West nog nauwe-

lijks sprake van een tweerichtingsverkeer. Pers, radio en televisie zijn en blijven in de kommunistische landen van boven volledig beheerste en gecontroleerde media. De directe mogelijkheden om in deze sector tot een intensiever contact te komen, lijken daarom vooralsnog gering. In ieder geval kunnen de communicatiemedië de contacten die in andere sectoren tot stand komen, begeleiden en stimuleren.

De festivals.

Een hoofdstukje apart voor de wereldjeugdfestivals. Deze door de kommunistische organisaties louter als propagandamiddel gehanteerde spektakulaire bijeenkomsten, hebben de laatste jaren ook van niet-kommunistische organisaties meer aandacht gekregen. Dit vanwege de mogelijkheden die zij bieden om binnen de festivals zelf een tegenstrooming tot stand te brengen of om de propagandastroom wat af te dammen. Vooral tijdens de festivals in Wenen en Helsinki zijn verscheidene Westelijke groeperingen in dit opzicht actief geweest. De ervaringen hebben aange-toond, dat deze activiteiten wel resultaten hebben, mits de niet-kommunistische festivaldeelnemers grondig beslagen ten ijs komen. Wij herinneren ons het optreden van enkele Amerikaanse delegatieleden tijdens het festival te Helsinki. Behalve gewapend met grondige feitenkennis, waren deze ook mentaal goed voorbereid. De zware psychologische druk, die op niet-kommunistische deelnemers wordt uitgeoefend, werd door deze Amerikanen uitzonderlijk goed doorstaan. Op het ogenblik is de kwestie van deelname aan de festivals (opnieuw) in studie. Het is echter de vraag of de kommunistische organisatoren de voorstellingen op dezelfde voet zullen voortzetten. Men schijnt niet al te gelukkig te zijn met het verloop van het festival in Helsinki en de resultaten niet in verhouding te achten tot de enorme kosten.

Hoe verder.

Hiervoren zijn enkele redenen genoemd, waarom contacten met kommunistische landen mogelijk en wenselijk zijn. Er zijn er uiteraard meer. Er zijn enkele redenen tot voorzichtigheid genoemd en voorwaarden, waaronder de contacten moeten plaatsvinden. Ook daarvan zijn er uiteraard meer.

Er ligt hier een belangrijk terrein voor verder onderzoek en studie. De belangstelling voor de problematiek is duidelijk aanwezig. Vooral onder de jongeren. De discussie, zoals die tot nu toe in de K.V.P. over dit vraagstuk is gevoerd, heeft voor dit verder onderzoek en studie de basis gelegd. Wellicht zou dit kunnen gebeuren in het raam van een bijzondere commissie ad hoc, die ook de aktuele informatie en dokumentatie op zich zou kunnen nemen. Verder lijkt er behoefte aanwezig over bepaalde aspecten (wij denken hierbij met name aan de Oost-Westhandel) speciale studies te doen verrichten. In dit opzicht is ook van belang een analyse

van de adviezen en opmerkingen, die terzake in de encycliciek „Pacem in Terris” te vinden zijn.

Een dergelijke studie en onderzoek zal zich niet moeten beperken tot de K.V.P. alleen. Er ligt hier een uitnemend object voor de samenwerking in de Internationale Unie van Christen Demokraten (N.E.I.). Op verschillende bijeenkomsten is wel gebleken, dat er ten aanzien van deze materie verschillen van opvatting bestaan. Het is duidelijk dat b.v. in de Bondsrepubliek en in Oostenrijk dit vraagstuk een wat andere geladenheid heeft dan b.v. in Nederland en Zwitserland.

G. G.

Politieke kanttekening

Wet installaties Noordzee.

Het eerste optreden van de Tweede Kamer na een ongestoord genoten zomerreces heeft een zeer grote publieke belangstelling getrokken. Niet omdat hier een politiek vraagstuk van de eerste orde in behandeling kwam, veel meer omdat bij een deel van de Nederlandse bevolking sentimenten waren gewekt, die in geen verhouding stonden tot het belang van de zaak. De „Wet installaties Noordzee”, beter bekend als de anti-R.E.M.-wet, is behalve voorwerp van een strikt partij-politiek liberaal spelletje, ook een door de socialistische oppositie gehanteerde toetssteen geworden voor de eenheid binnen de vorige regeringspartijen. De P.v.d.A. heeft dit spel niet onhandig gespeeld, maar in de praktijk had het weinig effect, omdat tenslotte alleen de V.V.D. „uit de boot viel”. De opzet van de socialistische oppositie was uiteraard geheel gebaseerd op een radio-rede van de voorzitter van de C.H.-fractie, mr. H. K. J. Beernink, die de vraag open wilde laten of zijn fractie — na aanvaarding van de anti-R.E.M.-wet zelf — ook haar sanctie zou verlenen aan een later in te dienen bekrachtigingswet. De strategische opzet was daarbij volmaakt duidelijk: als met de V.V.D. een niet onbelangrijk deel van de C.H.U. tegen het wetsontwerp zou gaan stemmen, zou de P.v.d.A. zich niet geïsoleerd voelen om het kabinet de helpende hand toe te steken. En wanneer de P.v.d.A. — op zuiver politiek-opportunistische gronden — zich tegen het ontwerp zou keren, zouden de P.S.P. en de C.P.N. niet achterblijven. De houding van de drie Boeren stond al vast, zodat alleen de S.G.P. nog een vraagteken was. Gezien het feit, dat ir. Van Dis, fractieleider der staatkundig gereformeerden, een bijzondere voorkeur voor het beleid van het dagblad De Telegraaf aan de dag legt, kon men vermoeden, dat ook de S.G.P. tegen zou zijn. Dat zou aan tegenstemmen een totaal van niet minder dan 72 hebben opgeleverd. Alleen wanneer de christen-demokratische partijen op volle sterkte aanwezig zouden zijn, zou het gevaar voor het kabinet gekeerd kunnen worden, onder de bijkomende voorwaarde uiteraard, dat de C.H.U. en bloc vóór zou stemmen.

Dat waren de politieke uitgangspunten op de dag, dat de debatten begonnen. De staatsrechtelijke positie van het kabinet was vrij sterk. Een rapport van de commissie-François, overigens veel te laat gevraagd, onderlijnde de uitgangspunten van het ontwerp-Scholten volledig, zij het

dat de vormgeving in laatste instantie alsnog grondig werd gewijzigd. Slechts een minderheid uit de commissie-François was van oordeel, dat ook zonder een nationale wettelijke regeling, tegen kunstmatige eilanden, gebouwd buiten de territoriale wateren voor de Nederlandse kust, kon worden opgetreden. De Nederlandse regering wenste echter het zekere voor het onzekere te nemen en alleen dan tegen deze eilanden op te treden, wanneer een dergelijk optreden zou kunnen geschieden op basis van een Nederlandse wet. Dan immers zouden geen gedingen wegens een onrechtmatige daad kunnen worden aangespannen, waardoor het gezag van de overheid onnodig schade zou kunnen lijden. Aan de andere kant is het evenzeer duidelijk, dat optreden op basis van een Nederlandse wet nooit aanleiding kan zijn tot een eis tot schadevergoeding, omdat, zoals de minister van Justitie het uitdrukte, een rechtmatige daad slechts bij uitzondering te vergoeden schade (b.v. onteigeningswet) kan veroorzaken. Bovendien: minister Scholten kon er aan herinneren, dat hij, namens de regering, reeds bij herhaling in het openbaar precies had verklaard, dat geen genoeg zou worden genomen met het benutten van een dergelijk eiland voor televisie-uitzendingen en dat dus tegen de R.E.M. zou worden opgetreden. De commissie-François had nu verklaard, dat het onjuist zou zijn „met een beroep op het beginsel van de vrijheid der zee elke uitoefening van rechtsgezag van de Staten ten aanzien van zodanige installaties ongeoorloofd te verklaren”. Maar veel sterker nog was de stelling van de commissie, verwijzende naar het ontbreken van een internationale overeenkomst, dat „het niet toelaatbaar is, en geenszins in het belang van de rechtsontwikkeling, gedurende deze tijd ten aanzien van deze installaties een vacuum van recht en een gezagsloosheid te laten voortduren. Zolang een internationale verdragsregeling ontbreekt, moet regeling van de Staten individueel daarvoor in de plaats treden”.

Om dan elke andere twijfel nog uit te sluiten stelt de commissie, na strijdigheid met het volkenrecht te hebben afgewezen, vast, dat het zelfs niet ongeoorloofd geweest zou zijn, wanneer de kuststaat, ter voorkoming van door de oprichter van het eiland beoogde onrechtmatige activiteiten, reeds de oprichting van het eiland zou hebben verhinderd.

Een derde — en niet het minst belangrijke — onderdeel van het debat was de onrust en de ontevredenheid over het huidige radio- en televisiebestel. Bij de kabinetsformatie van 1963 was aan die ontevredenheid uiting gegeven door de instelling van een pacificatiecommissie, die uiterlijk 1 juli 1965 advies aan de regering over de bezetting van het tweede televisienet moet uitbrengen. Door de stroomversnelling, die door de technische ontwikkelingen is opgetreden, was minister Bot al gedwongen de pacificatiecommissie te verzoeken, ten aanzien van een onderdeel van haar werk, een interim-advies over de reclame in de t.v. uit te brengen, een interim-advies, dat echter ook weer langer op zich liet wachten, dan wellicht gewenst was.

Om het beeld compleet te maken, dient er nog op te worden gewezen,

dat televisiereclame reeds jaren in het oosten en zuiden van ons land een vertrouwde zaak in de huiskamers is geworden, terwijl de zo omstreden R.E.M. vanaf 15 augustus met proef- en vanaf 1 september met haar officiële uitzendingen was begonnen, zodat ook het westen niet meer volledig onkundig behoefde te zijn van wat voor velen toch het schrikbeeld der commercie betekende. Hierbij zij nog aangetekend, dat de Duitse televisie een voor Nederlandse begrippen wel aanvaardbaar systeem van reclame hanteert, terwijl de R.E.M. de Amerikaanse methode gebruikt, die in het verleden bij herhaling, zowel door het kabinet-De Quay als door de volksvertegenwoordiging volledig van de hand is gewezen.

Een vierde complicatie, die mede van invloed moest zijn op de benadering van het door de regering aan de Staten-Generaal voorgelegde wetsontwerp, was het vraagstuk van de gelijke rechtsbedeling. Immers het optreden tegen de R.E.M. wordt gerechtvaardigd door het feit, dat de R.E.M. zich richt tegen de in Nederland bestaande rechtsorde. Nederland heeft internationale verplichtingen op zich genomen met betrekking tot de verdeling van golflengten. De Nederlandse regering heeft, om aan die verplichtingen te kunnen voldoen, het systeem van zendmachtingen ingevoerd, een systeem, dat steeds de instemming van de volksvertegenwoordiging heeft gehad. Wie zich nu van een golflengte aan Nederland toegewezen, meester maakt, buiten het Nederlandse territorium, keert zich daarmee tegen de Nederlandse rechtsorde. Maar, als deze stelling geldt voor de R.E.M., waarom dan niet voor radio-Veronica, die zich, zij het vanaf een schip, evenzeer tegen de rechtsorde in Nederland keert? Het beginsel van „gelijke monikken, gelijke kappen” zou dan toch, juist onder de huidige omstandigheden, moeten worden gehanteerd.

De houding van de K.V.P.-fractie in het debat werd bepaald door al deze factoren in haar overwegingen te betrekken, plus nog een vijfde: de mededeling in de Troonrede gedaan, dat een open radio- en televisiebestel wordt nagestreefd via doorvoering van het centrale antennesysteem. Voor het eerst sinds zijn terugkeer in de Kamer, trad voor de K.V.P. oud-minister, mr. J. M. L. Th. Cals op. Hij deed dat op een wijze, die hij aan zijn reputatie verschuldigd is: bekwaam, slagvaardig, boeiend en op bijna alle onderdelen, taktisch juist. Het is daarom voor hem zeer pijnlijk, dat de scherpste aanvallen zich juist concentreren op een ongenueeerd en daardoor onjuist weergegeven uitspraak. Nadat mr. Cals uitvoerig aandacht had besteed aan het gevaar van kortsluiting tussen volk en volksvertegenwoordiging en had betoogd, dat het onbehagen bij ons volk mede veroorzaakt was door een tekortschieten van regering en parlement, beklemtoonde hij de noodzaak ernstig rekening te houden met de opvattingen, die in ons volk leven. Hij pleitte dan ook krachtig voor een open omroepbestel en voor reclame in de t.v. Aan het slot van zijn betoog, wees hij echter ook op de eigen verantwoordelijkheid van de volksvertegenwoordiging en zei letterlijk: „Inderdaad, wij moeten niet schromen te zeggen, dat wij deze ingewikkelde problemen beter kunnen over-

zien dan vele krantenlezers, die uiteraard maar een klein stukje van de hele legpuzzel van ons ingewikkelde maatschappelijk leven zien, die niet weten van hoe ver strekkende betekenis dit alles kan zijn voor ons rechts-bestel". Dat klinkt uiteraard wat anders dan thans op zeer tendentieuze wijze door De Telegraaf — tegen beter weten in — aan de lezers wordt voorgehouden.

De opstelling van de K.V.P. was simpel: het rechts- en gezagsvacuum moet worden opgeheven; de Nederlandse overheid kan niet tolereren, dat de REM eenvoudig golfengten inpikt, die haar zijn toegewezen; wat voor de REM geldt, moet ook voor Veronica gelden; alleen verbieden, is geen oplossing, omdat reclame in de t.v. nodig en wenselijk is en omdat de programma's van Veronica in een behoefte blijken te voorzien. Als consequentie van dit laatste wenste de KVP-woordvoerder een aantal nadrukkelijke verzekeringen om, ten aanzien van het te voeren omroepbeleid, tot spoedige beslissingen te komen.

Deze benadering heeft overigens algemeen weerklank gevonden, omdat de gehele Kamer best begreep, dat de kous van een dergelijke zaak niet af kan zijn, zonder dat er een — wettelijk geregeld — vervolg op komt. A.R. en C.H.U. stelden zich volledig achter de regering, terwijl de P.v.d.A. de boot afhield. Aan de ene kant maakte de heer Kleijwegt, wiens rede, na die van mr. Cals een knap staaltje politiek spel bevatte, duidelijk, dat de P.v.d.A. (één lid, Goedhart, uitgezonderd) van mening was, dat de REM verboden moet worden, aan de andere kant bleek, dat het stemmen vóór of tegen het wetsontwerp een zaak van politieke opportuniteit zou zijn, afhankelijk van de opstelling der drie christen-democratische partijen. In tweede termijn kwam ook fractieleider Vondeling zelf nog aan bod, eerst de spanning vergrotend, om daarna, op basis van de getelde hoofden, te zeggen, dat de oppositie vóór de wet zou stemmen. Toen immers was al bekend, dat de C.H.U. en de S.G.P. eendrachtig achter de regering zouden gaan staan, waardoor de kans op politieke moeilijkheden vrijwel verdwenen was.

De socialisten volstonden onder die omstandigheden met een aantal minder vleierende opmerkingen te maken aan het adres van de V.V.D., die op gronden van „rechtskundige en wetgevende" aard zich tegen het wetsontwerp had gekeerd.

Van de zijde der regering had minister Scholten geen bijzonder moeilijke taak, omdat — uiteraard — de juridische problemen, die uit de Kamer werden opgeworpen hem niet vreemd konden zijn. Wel is hij opnieuw tegemoet gekomen aan de wens om zonneklaar te bevestigen, dat de regering met de wet in de hand ook inderdaad tegen de R.E.M. zal gaan optreden door het toepasselijk verklaren van de Telegraaf- en Telefoonwet. Maar de regering weigerde nu ook radio-Veronica te verbieden. Dat kunnen wij ons, als zeevarende mogendheid, niet permitteren. Wel is een onderzoek aan de gang naar de vlag van dit schip. Zodra dit onderzoek is afgesloten zal de Kamer van het resultaat er van op de hoogte worden gesteld. Optreden tegen Veronica wil de regering pas dan,

wanneer de Europese conventie ter bestrijding van omroepzenders buiten het nationale territorium tot stand is gekomen. Overigens wees de minister ook op verschillen tussen R.E.M. en Veronica, omdat deze laatste geen aan Nederland toegewezen golflengte heeft „ingepikt” en de zender niet op een kunstmatig eiland, maar op een schip staat. Mr. Scholten vond dat „juridisch relevante” verschillen. Overigens werd duidelijk, dat een grote meerderheid in de Kamer, mr. Bos (CHU) uitgezonderd, de stelling van gelijke behandeling ten principale wel onderschreef.

De minister van O. K. en W., mr. Bot zat in een veel moeilijker parket. Enerzijds kon hij het akkoord van Wassenaar, dat als basis heeft gediend voor het regeringsprogram, onmogelijk verloochenen, anderzijds werden de bepalingen in dat akkoord betrekking hebbend op de pacificatiecommissie, ook door hem kennelijk als een blok aan het been beschouwd, nu door de nieuwste technische mogelijkheden een divergentie tussen leer en praktijk is ontstaan. Het „regering, regeer” hem door mr. Cals toegevoegd, wordt praktisch onmogelijk door het uitblijven van een advies van de pacificatiecommissie. Wel maakte mr. Bot duidelijk, dat hij zeer snel met een nieuw ontwerp-Omroepwet bij de Kamer zal komen, wanneer de commissie met haar werk gereed zal zijn. De openheid van het nieuwe bestel is, na het debat, een door vrijwel iedereen aanvaarde zaak geworden, terwijl de spoedige invoering van reclame in de radio en de t.v., niet of nauwelijks meer wordt bestreden.

Dat was dus de winst van twee dagen boeiend debatteren over de Wet Installaties Noordzee. Met de goedkeuring van de bekrachtigingswet, die het ingrijpen tegen de R.E.M. op basis van een Algemene Maatregel van Bestuur zal volgen, mag worden gerekend nu met de KVP en de A.R. ook de C.H.U. zich daaraan heeft gebonden. Dan zal de houding van de P.v.d.A. politiek niet twijfelachtig kunnen zijn. Dat een deel der Kamer, met vier leden van de KVP-fractie, bezwaren had tegen het toekennen van een grote bevoegdheid aan de regering en liever de toepasselijkheid van de Telegraaf- en Telefoonwet in het wetsontwerp zelf had neergelegd, is voor het uiteindelijke resultaat niet van betekenis. Met 114 tegen 19 stemmen (15 VVD, 3 Boerenpartij en 1 P.v.d.A.) ging het ontwerp tenslotte onder de voorzitterlijke hamer door naar de Eerste Kamer. Daar zal, waarschijnlijk in november, de volgende beslissing over de R.E.M. vallen.

v. d. S.

Uitzicht door een beslagen venster

door Dr. M. F. Brok

Het lijkt nauwelijks meer nodig het onderwijshoofdstuk uit het vierde deel van „Welvaart, Welzijn en Geluk”, waarbij wij ons enkele kanttekeningen veroorloven, uitvoerig te introduceren. Vanaf de publicatie heeft deze studie over „de kernvragen van vernieuwend onderwijsbeleid” terstond tot velerlei reacties aanleiding gegeven. Er zijn hierbij vaak harde woorden gevallen: deze visie zou niet katholiek zijn of hoogstens die van een bepaalde groep als te progressief gediskwalificeerde katholieken. Ik meen echter, dat wij moeten beginnen aan de goede trouw van de auteur of de auteurs niet te twijfelen en zeker hun katholiceit niet in het geding moeten brengen. Dit zou trouwens ook de goede trouw van de redactiecommissie in twijfel stellen en van allen, die voor deze uitgave verantwoordelijk zijn. Wij hebben te doen met een ernstig bedoelde bezinning op het onderwijsbeleid, dat onze tijd vraagt. Als de auteur bij zijn overwegingen tot een visie is gekomen, die in het geheel niet past bij die, welke in brede katholieke kring worden gehuldigd, dan is dat nog geen bewijs, dat hij kwaadwillig is of zelfs maar foutief geredeneerd heeft. Misschien ziet hij door zijn deskundigheid en objectiviteit scherper dan anderen, die in de traditie gevangen zijn. Zijn opvattingen verdienen daarom nauwgezette bestudering en men kan zich er niet van af maken met verwijten of een verwijzing naar de communis opinio.

Een driftig betoog

In een eerste reactie op dit opstel in „Het Schoolbestuur”¹⁾ werd het geprezen om „de koele, dwingende gedachtengang”. Inmiddels is het dwingende van deze gedachtengang in twijfel getrokken door kritische lezers, die fouten vonden in de redenering en verregaande slordigheid in het gebruik van fundamentele begrippen²⁾. Voor ons bestaat ook aan de boven signaleerde koelheid nogal enige twijfel. De auteur is daarvoor te sterk bij zijn onderwerp betrokken. Hij heeft zich een mening gevormd, die hem fascineert en die hij met forse middelen aan de lezer tracht op te dringen. De eigen visie wordt breed uitgemeten, de bezwaren met enkele woorden afgedaan. Zeker de twee eerste paragrafen (Maatschappelijke functie van het huidig onderwijs; Openbaar Onderwijs; Bijzonder Onderwijs en Staat) zijn een regelrechte voortzetting van de felle polemieken, welke de voorbereiding van de Mammoetwet heeft

opgeroepen en waarbij ook de auteur ongetwijfeld een rol heeft gespeeld. Hiermede hangt mogelijk ook samen de merkwaardige reductie van onderwijs tot zijn geïnstitutioneerde vorm van de school. Dit opstel is geen koel onderzoek, maar een driftig betoog. De schrijver is zo gegrepen door de ontdekking van de sociale functie, „de sleutelmacht”, van de school, dat hij deze gedachte in elk geval veilig wil stellen. Het is niet juist zijn visie onder te brengen bij een of ander verderfelijke filosofisch systeem, zoals in het Katholiek Schoolblad is geschied³). Men kan hem hoogstens een zekere kortzichtigheid verwijten, zoals die vaker het gevolg is van al te felle reactie. Het probleem van de verhouding tussen onderwijs en samenleving had ook anders behandeld kunnen worden. Het doet zich ook voor op het gebied van het cultuurbeleid in het algemeen en in het oriënterende hoofdstuk, dat het vierde deel van W.W.G. inleidt, komt deze problematiek evenzeer ter sprake⁴). De toon is daar echter nuchterder, minder polemisch en antithetisch, er is meer respect voor de traditie en de mening van anderen. Daarom zullen de daar geformuleerde gedachten eerder tot bezinning stimuleren, dan de paragrafen over het onderwijs, die (zoals reeds is gebleken) vooral tot verweer en verdediging van eigen standpunt aanleiding hebben gegeven.

Het nut voor de maatschappij als doel voor de school

Zoals boven reeds aangegeven handelt de eerste paragraaf over de maatschappelijke functie van het huidige onderwijs. Wij zijn hier meteen aangeland in een controverse, die bij de debatten over de Mammoetwet de vernieuwers van de traditionalisten scheidde. Bepaalt de school zijn eigen doel of is zij telkens het product van de concrete situatie? In het eerste geval is zij een autonoom instituut en kan zij haar eigen vorm bepalen, in het andere geval heeft zij een dynamisch karakter, dat telkens opnieuw bepaald wordt door de tijdsomstandigheden. De auteur heeft gekozen voor de tweede opvatting. Dat is zijn goed recht en hij zal velen een goed eind weegs aan zijn zijde vinden zelfs al voelen zij zich gehinderd door leuzen als „de” school bestaat niet, „het” doel van de school bestaat niet, zoals zij verderop zullen horen, dat „de” staat niet bestaat. Het doel van de school wisselt dus met de concrete situatie, zoals dat ook in het verleden het geval is geweest. Dat op het ogenblik die situatie meebrengt, dat meer dan in het verleden het geval was de nadruk valt op de maatschappelijke betekenis van de school, zal men in zijn algemeenheid ook nog kunnen aanvaarden. Maar de schrijver overtrekt dit: de school heeft uitsluitend een maatschappelijke functie, de eisen van de maatschappij zijn haar enige norm. Zeker heeft de school ook een pedagogische taak, die gericht is op de persoonlijke verrijking van de leerling. Maar dat is eigenlijk ook een maatschappelijke taak, want: „Persoon” en „sociale relatie”, „persoon” en „medepersoon”, „medemens”, „persoon” en „gemeenschap” zijn volstrekt correlatieve begrippen, correlatieve werkelijkheden, die niet los

van elkaar gedacht kunnen worden, noch los van elkaar bestaan. Dit persoonsbegrip wordt als een soort axioma opgediend, maar dat is het zeker niet. Zelfs in het werk, waarvan zijn studie deel uitmaakt, had de auteur opvattingen over persoon en maatschappij kunnen lezen, die de zijne niet dekken.⁵⁾

Het is niet nodig hier op het probleem van de verhouding tussen school en maatschappij nader in te gaan. Lezers van dit tijdschrift kunnen in het in 1958 uitgegeven onderwijsnummer daarover de gedachten lezen van Prof. Dr. Jos J. Gielen, die nog niets aan actualiteit hebben ingeboet⁶⁾. Hij sprak daarin de inmiddels niet vervulde hoop uit, dat de maatschappelijke organen van de wet-Cals een middel zouden vormen om de eisen van de school en maatschappij op elkaar af te stemmen. Het is ook een bekend thema in de geschriften van Prof. Dr. Ph. J. Idenburg,⁷⁾ die men moeilijk begrip voor de maatschappelijke betekenis van de school kan ontzeggen. Van hem is immers het gevleugelde woord van „de sleutelmacht der school”. In deze en andere geschriften van deskundigen op het terrein van de opvoeding zal men een ernstig streven om de maatschappelijke taak van de school nader te bepalen en te effectueren, aantreffen.⁸⁾ Het is weer aan de polemische opzet van deze paragraaf van W.W.G. te wijten, dat de lezer de indruk krijgt, dat het onderwijs volkomen afwijzend staat tegenover enige aanpassing van de school aan de maatschappelijke behoeften. En toch is het voor de paedagogiek sinds jaar en dag een klemmend probleem.

Het is vooral niet nodig op deze problematiek uitvoerig in te gaan, omdat blijkt dat de auteur wanneer hij zijn desiderata gaat formuleren,⁹⁾ niet zover af blijkt te staan van de strevingen van het ogenblik. Men vraagt zich af of daarvoor nu deze onbesuisde stormloop, waardoor ook de welwillende lezer wordt afgeschrikt, wel nodig was.

Van de school wordt geëist, dat zij zich meer dan vroeger van haar maatschappelijke functie bewust is en dit in haar werk ook tot uitdrukking tracht te brengen. Deze opdracht wordt als volgt nader gespecificeerd. De school moet de leerling „naar de mate van zijn capaciteit expliciet enige introductie geven” in de problemen, die samenhangen met de intensieve ontwikkeling van de maatschappij”. Verder van harte meewerken aan wat men aanduidt als de democratisering van het onderwijs. Hiermede hangt weer samen de noodzaak van systematische onderwijsvoorzieningen voor alle geledingen van het volk en op alle niveaus. De paedagogiek en didactiek moeten zich meer richten op de jonge mens in zijn totaliteit.

Deze minimale eisen zijn nauwelijks voldoende om het niet onaantrekkelijke „beeld van de nieuwe mens” dat de auteur als ideaal van de opvoedingsarbeid tekent¹⁰⁾, te verwezenlijken.

Uit de schildering van dit mensbeeld van de toekomst blijkt tevens, hoe dicht de schrijver nog staat bij zijn vermeende tegenstanders en niet de maatschappij zonder meer als norm stelt. Het is een ideaal beeld, dat hij abstraheert uit de allerm minst ideale mensvormen, die uit

de samenleving voortkomen. De verwezenlijking ervan zal de opvoeder dwingen om te kiezen en te verwerpen en normen aan te leggen voor de opvoeding. De schrijver zegt zelfs expliciet, dat deze nieuwe jonge mens door het verzwakken van de traditie nog meer dan vroeger normen nodig heeft en krijgen moet door de school¹¹). Zo heeft de school toch weer die autonomie herkrege, die voor de opvoeding onontbeerlijk is. Dat zij eerstens een achterstand in te halen heeft ten opzichte van de maatschappelijke ontwikkeling en vervolgens haar beleid in de toekomst vaker en intenser zal moeten toetsen aan de opgaven, die deze dynamische tijd aan de mens stelt, is dan een constatering, die de schrale winst uitmaakt van de wijdlopijge beschouwingen in deze eerste paragraaf.

Vrijheid schaadt de nationale zaak

De tweede paragraaf behandelt de verhouding van openbaar en bijzonder onderwijs tot de staat en beider relatie tot elkaar. Het laboreert aan hetzelfde euvel als de voorgaande beschouwingen. Eén gedachte wordt op extreme wijze benadrukt (het onderwijs is een nationaal belang) en de indruk wordt gewekt, dat met name het bijzonder onderwijs zich krampachtig tegen deze idee verzet. Wanneer de auteur bijvoorbeeld de eis stelt dat er voor het algemeen belang een intense samenwerking moet zijn tussen de overheid en de onderwijsinstellingen, noemt hij „het bestaan van openbaar en bijzonder onderwijs een obstakel op de weg naar dit streven”¹²). Hij vergeet dan echter te vermelden, dat er bij alle richtingen een steeds verder groeiende samenwerking bestaat, waar het gaat om algemene onderwijs belangen. Gemengde organisaties en federatieve verbanden komen hoe langer hoe meer tot stand op regionaal en nationaal niveau. Daarbij gaat het bijzonder onderwijs niet schoorvoetend mee, maar neemt ook wel het initiatief. Binnen deze kringen respecteert men elkaars opvattingen en daarmee erkent men de realiteit volgens welke wij Nederlanders gaarne onze principes in heel ons levenspatroon verweven willen zien. Het is ook hier alsof de auteur schrijft vanuit de situatie van lang voor de tweede wereldoorlog. De lezer moet wel de indruk krijgen, dat het Nederlandse schoolwezen een magma is, door allerlei tegenstrevende krachten in beroering gehouden. Er zijn echter weinig landen, waar het schoolwezen zo strak is georganiseerd. Alle scholen van alle richtingen hebben nagenoeg dezelfde programma's, dezelfde interne organisatie, dezelfde examens, de docenten hebben dezelfde bevoegdheden en genieten dezelfde salarissen en arbeidsvoorwaarden.

Het bijzonder onderwijs eist echter een beperkte, door de grondwet gewaarborgde vrijheid voor zich op, die essentieel is om zijn bijzonder karakter te waarborgen. Wij vermogen niet in te zien, hoe de handhaving van deze vrijheid het nationale onderwijs kan schaden. Onder vrijheid van onderwijs verstaat men volgens de thans gangbare opvattingen:

1. de vrijheid van oprichting,
2. de vrijheid van richting,
3. de vrijheid van inrichting.

De laatste wordt onderscheiden in:

1. vrijheid van leerplan en lessentabel,
2. vrijheid van keuze van leermiddelen en methode,
3. vrijheid bij de aanstelling van leerkrachten.¹³⁾

Van deze vrijheden is die van oprichting illusoir geworden, omdat ze feitelijk afhankelijk is van de bereidheid van de staat om de school te subsidiëren. De vrijheid van inrichting wordt ten eerste beperkt door de grondwettelijke eis, dat de deugdelijkheid van het onderwijs afdoende moet zijn gewaarborgd. Er is daarom geen vrijheid van leerplan en lessentabel. In de keuze van leermiddelen en methode is verder het openbaar onderwijs even vrij als het bijzondere. Rest alleen de vrijheid van aanstelling van leraren, mits deze aan dezelfde eisen voldoen welke voor het openbaar onderwijs gelden. Deze autonomie hangt echter ten nauwste samen met de alleen nog overblijvende vrijheid van richting, die aan een bijzondere school haar eigen karakter geeft. Wanneer de auteur stelt, dat in feite het gehele onderwijs (openbaar en bijzonder) door de overheid wordt geregeld, heeft hij het gelijk aan zijn zijde. Er is geen recht meer, dat het bijzonder onderwijs zou kunnen afstaan zonder zijn karakter te verliezen of wat de staat zou kunnen opeisen zonder in strijd te komen met de grondwettelijke vrijheid van onderwijs. Men kan ook nog de door de schrijver geponeerde consequentie aanvaarden, dat het bijzonder onderwijs een semi-publieke dienst is geworden. Het doet dan ook zijn best de door de wetten gegeven voorschriften stipt na te komen en het onderwijs van het grootste deel der Nederlandse kinderen te verzorgen volgens dezelfde normen als het openbaar onderwijs. Bovendien spelen tienduizenden bestuursleden van bijzondere scholen voor onbezoldigd ambtenaar en verdienen zo een flink stuk subsidie terug door onbaatzuchtig gemeenschapswerk.

Wanneer de schrijver het bijzonder onderwijs verwijt, dat het door een houding van antithese en afweer afbreuk doet aan de nationale zaak, die ons onderwijs is, kunnen wij hem niet meer volgen. Dit mag in het verleden, om begrijpelijke redenen, het geval zijn geweest. Zoals boven reeds aangegeven bespeurt men thans allereerst een drang tot samenwerking, waar het de nationale belangen betreft. Wij hopen met de auteur dat deze samenwerking wordt versterkt en dat met name de overheid het overleg zal bestendigen, waarmee zij bij de voorbereiding van de uitvoeringsbepalingen op de wet-Cals nu een proef neemt.

Dit vertekende beeld van een voor het algemeen welzijn zwoegende overheid, die miljoenen besteedt aan het tegenspartelende bijzonder on-

derwijs en alleen braaf wordt geholpen door de openbare school, kan geen basis zijn voor een dialoog. Wij menen, dat ons land een vorm heeft gevonden om het nationale belang van goed onderwijs en het even nationale belang van de vrijheid beiden te waarborgen. Als hierdoor een antithese is ontstaan is het de moeite waard deze met behoud van beide verworvenheden te overbruggen. De schrijver ziet die blijkbaar in afzwakking van de vrijheid („statusverschijnsel en prestige kwestie”)¹⁴⁾ Het lijkt ons echter dat de realiteit in een andere richting wijst. Ook het niet-confessionele onderwijs is bezig zich te verbijzonderen. Het is immers dienstig er op te wijzen dat het bijzonder onderwijs niet identiek is met confessioneel onderwijs. Het bijzonder karakter is niet gebonden aan een confessie, maar aan de stichtingsvorm. Er zijn reeds tal van bijzondere scholen, die niet het predikaat dragen van een godsdienstige richting en hun aantal neemt steeds toe. Het heeft er de schijn van, dat ons onderwijs zich ontwikkelt in een richting van grotere vrijheid tegenover de overheid. Behalve deze particuliere scholenstichtingen is daarvan ook de onlangs door de wet bekrachtigde nieuwe beheersvorm voor het openbaar L.O. een bewijs.

Deze drang naar wat meer vrijheid tegenover de overheid is zeer begrijpelijk. In een bepaald opzicht is het naast elkaar bestaan van openbare en door de overheid bekostigde bijzondere scholen immers zeer nadelig geweest voor de ontwikkeling van ons onderwijs. Het heeft met name de uiterst strenge reglementering ervan in de hand gewerkt. Anders konden immers de eisen van deugdelijkheid niet onderkend en gecontroleerd worden. De vrijheid van het openbaar onderwijs moest aan banden gelegd worden om een norm te hebben voor het bijzonder onderwijs. Deze reglementering heeft geleid tot een bureaucratische starheid, waarin geen leven d.w.z. experimenteren met nieuwe vormen paste. Verantwoorde besteding van rijks gelden is daardoor het richtsnoer geworden voor alle onderwijs. Als het weer leven wil krijgen, is een grote mate van vrijheid, vertrouwen in de bekwaamheid van de hoofden der scholen, mogelijkheid tot individuele, plaatselijke en regionale differentiatie een dringende noodzaak zowel voor het openbare als het sinds lang niet meer vrije bijzonder onderwijs. Wanneer het onderwijs deze vrijheid krijgt, die het alleen al nodig heeft om in leven te blijven, zal dit tevens het einde betekenen van tegenstellingen, die nu nog bestaan.

Katholiek zonder kerk

De derde paragraaf van deze beschouwingen over een vernieuwd onderwijsbeleid heeft vele katholieke lezers verbijsterd en onthutst, maar in kringen van het openbaar onderwijs luide bijval gekregen. Het handelt over de verhouding van de school tot de kerk en culmineert, zij het dan ook met enige opportunistische reserves, in een verwerping van het confessioneel onderwijs.

Om tot zijn conclusies te geraken volgt de auteur de volgende weg. Het confessioneel onderwijs in Nederland is niet ontstaan uit een reële behoefte doch slechts een product van de omstandigheden, n.l. de onaanvaardbaarheid van het openbaar onderwijs zoals dat in het verleden was. Deze visie op de schoolstrijd wordt zonder meer geponeerd en op geen enkele wijze door feiten geadstrueerd. Dat het een tot nu toe weinig verdedigde opvatting is, wordt niet eens vermeld. Wel trekt de schrijver de conclusie, dat de aard van het openbaar onderwijs inmiddels veranderd is, en geen motivering meer kan vormen voor de eis van een confessionele school.

Omdat de kerkelijke hiërarchie bij het ontstaan en de uitbreiding van dit onderwijs een overheersende rol heeft gespeeld, wordt ook de verhouding van de school ten opzichte van het kerkelijk gezag nader bezien. Wij laten de beoordeling van dit betoog, dat zijn kracht vindt in een verouderd kerkbegrip, gaarne aan meer bevoegden over. De conclusie is, dat aan de kerk alle zeggingschap over de school wordt ontzegd.

De voorafgaande conclusies maken het volgens de auteur noodzakelijk, dat naar een andere fundering voor het confessionele onderwijs wordt gezocht. Hij noemt twee traditionele motiveringen. De eerste is van pedagogische aard en draagt een positief karakter: de eigen godsdienstige opvatting van de ouders moet doorwerken in alle onderdelen van de opvoeding, dus ook de school moet binnen deze levensbeschouwing passen. Het andere motief heeft ook een negatief aspect: men acht een besloten, beschermde, van de eigen overtuiging doortrokken milieu noodzakelijk om de godsdienstige opvoeding mogelijk te maken. Dit aspect wordt dan ten onrechte samengevat in de zo met affect geladen term „isolement”.

Zoals te verwachten wordt in het vervolg van het betoog aan beide motiveringen de grond ontnomen. Ten aanzien van het eerste argument opereert de schrijver als volgt. Met de integratie van de godsdienstige overtuiging in de gehele opvoeding gaat hij volledig accoord. Maar hieruit volgt niet de noodzaak van de confessionele school. Integratie geschiedt immers veel effectiever en inniger door confrontatie met andere meningen, door reëel contact met de pluriforme werkelijkheid. En anderzijds is de school niet de enige, noch de voornaamste factor die invloed uitoefent op de godsdienstige overtuiging van de jeugdige. Zij is zelfs de minst invloedrijke naast gezin en kerk. Als vanuit deze beide een soliede en in het leven gewortelde godsdienstige overtuiging aanwezig is, doet de school daar niet meer veel aan toe of af. Ook de andere motivering wordt van zijn kracht beroofd voornamelijk door een verwijzing naar de pluriforme maatschappij, waar de leerling straks wordt geconfronteerd met een veelheid van andere opvattingen. Hoe meer hij beschermd is, hoe moeilijker het hem zal zijn, zich te handhaven.

Vervolgens komt de schrijver tot de formulering van enkele conclusies en wensen, die we kort als volgt kunnen samenvatten.

1. Als de indruk gewekt is, dat de confessionele school zo spoedig mogelijk moet verdwijnen, gaat deze conclusie te ver. Beeldenstormerij heeft geen zin.

2. Hopelijk zullen met deze kritische beschouwingen het denken en de openlijke discussie op gang komen.

3. Het vraagstuk van de katholieke school is geen geloofsvraagstuk maar behoort tot het terrein van de paedagogie en de sociologie. Het is niet een kwestie van principe maar van verantwoorde pedagogische keus.

4. Wanneer gedacht is aan een niet-katholieke school ook voor het katholieke kind, moeten in die school enkele belangrijke voorwaarden vermeld zijn. Zij mag niet kleurloos neutraal zijn. Het kind zou bij zijn leermeesters positieve steun moeten vinden voor eigen godsdienstige overtuiging en de ontmoeting met andersdenkenden moeten kunnen ervaren. Het onderwijzend personeel moet een hecht team vormen, wars zijn van proselietenmakerij en het ideaal hebben; elk kind daar te brengen waar dit geestelijk voor hem het beste is.

5. Dit betoog is niet bedoeld als stormloop tegen de katholieke school. Hiervoor is het stelsel te diep in de historie geworteld. Alleen geleidelijk kan er verandering komen, als gezin en kerkelijke gemeenschap mee veranderen.

6. Ter overweging worden de volgende vragen aanbevolen: Wat is de katholieke school? Hoe kan zij haar bestaan legitimeren? Liggen de problemen anders bij de kleuterschool, het L.O. en het voortgezet onderwijs? Speelt het ontwikkelingsniveau van de kinderen een rol? Welke elementen van ons systeem berusten op een sociologische traditie? Wat kan de betekenis zijn van een „gesloten systeem” als voorbereiding op een geestelijk pluriforme wereld? Men dient de mening te herzien, dat een katholiek geen goed katholiek zou zijn, als hij weloverdacht van oordeel is zijn kind naar een niet-katholieke school te kunnen zenden. Men dient van katholieke zijde een proef te nemen met een „pluriforme” school.

7. Bezinning op deze vraagstukken is des te meer nodig, omdat bij het georganiseerde katholieke onderwijs geen spoor te bekennen is van bezinning op de problematiek, die op gang is gekomen.

Wij hebben met opzet deze conclusies uitvoerig weergegeven. Zij plaatsen allereerst een groot deel van wat tevoren als logische konsekwentie van het betoog is gegeven weer op losse schroeven (Zie vooral ad 6). Zij wekken ook de indruk, dat de schrijver er niet van op de hoogte is, dat vele problemen, die hij als volkomen nieuw (en door het georganiseerd onderwijs nog niet onderkend) poneert in werkelijkheid de gedachten

van ouders en opvoeders in en buiten de kerk reeds lang bezig houden (katholiciteit van de school; godsdienstige opvoeding; kerstening van het leraarsambt; isolement en openheid; vernieuwing van het kerkbesef; samenwerking tussen kerk, ouders en school bij de godsdienstige opvoeding enz.)¹⁵⁾. De gepropageerde pluriforme school is een luchtkasteel en maakt zich bovendien schuldig aan wat het confessioneel onderwijs wordt verweten: „het kind geestelijk ergens brengen”. Het belangrijkste evenwel is de stelling, dat de vraag van de katholieke school zuiver pedagogisch zou zijn. Als dat waar is en het confessioneel onderwijs niet meer is dan een pedagogisch systeem, is er inderdaad alle grond aan ontnomen en kan men het vrijelijk voor elk ander systeem verwisselen. De schrijver kan tot deze conclusie komen, omdat hij de kerk eerst reduceert tot de hiërarchie en dan buitenspel redeneert. Wanneer men de kerk, maar dan de gemeenschap van allen die in Christus geloven buiten beschouwing laat, is er geen sluitende argumentatie voor het katholieke onderwijs mogelijk. Trouwens ook niet voor de gezinsopvoeding, want die kan men op dezelfde pedagogische motieven ondergraven. Wij moeten ervan uitgaan, dat de kinderen door hun opneming in de kerk als leden van het Mystieke Lichaam van Christus het bovennatuurlijk leven hebben gekregen. De zorg van de ouders voor de ontwikkeling en de opbloei van dit leven in de genade is even normaal en evenzeer plicht als hun bezorgdheid voor het natuurlijke leven van hun kinderen. Het is ook hun deelname aan de zending, die Christus op aarde is komen vervullen en die zij als leden van Zijn Kerk mede hebben voort te zetten. Er kan dus zeker geen sprake van zijn, zoals de schrijver wil, dat de ouders hun kinderen met verschillende levensopvattingen in aanraking zouden brengen om hen in vrijheid te laten kiezen. Zij zullen trachten en willen trachten hen tot hun eeuwig heil voor de kerk, waarin zij gedoopt zijn, te behouden. Hierop is de opvoeding in het gezin gericht en hierbij heeft de school een onvervreembare taak. Het is namelijk niet zo, dat de invloed van de school op de opvoeding gering is of te verwaarlozen. De vorming tot verstandelijke volwassenheid, het onderwijs, is een wezenlijk en daarom niet het minst belangrijke aspect van de opvoeding. De katholieke ouder voelt het als inkonsekvent, dat juist de school, die hun kinderen de verstandelijke rijpheid bijbrengt, die nodig is om hun christendom ten volle te beleven, niet een deel van de kerk zou zijn. Het gaat er immers niet om dat hun kinderen alleen maar opgroeien tot persoonlijke zelfstandigheid, maar tot persoonlijkheden, die hun leven inrichten naar het bovennatuurlijk doel, waarvoor de mens is geroepen. Dit doel kan nooit worden bereikt of zelfs nagestreefd door een school, die voor de mens louter een natuurlijke bestemming ziet. Door dit onderricht te volgen zal het kind dan ook nooit tot een Christelijke levensvisie kunnen komen. Ouders en kerk kunnen natuurlijk corrigerend optreden, maar de invloed van de met zijn wetenschappelijke autoriteit beklede docent is zo groot, dat voor het grootste deel van de jeugd deze correctie onvoldoende is.

Voor hen zal het onderricht leiden tot een levensbeschouwing, waar de bovennatuurlijke bestemming van de mens niet bestaat of indifferent is.

Misschien kan men met deze „redenering vanuit het kerkbegrip” de niet-gelovige niet overtuigen van de noodzaak van katholiek onderwijs. Dat doet o.i. echter weinig ter zake en kan nooit een reden zijn om van deze motivering uit het bovennatuurlijke af te zien, zoals de schrijver in deze paragraaf doet.

Dat de vorming tot bewuste Christenen insluit, dat dit Christendom beproefd moet worden door confrontatie met de niet-christelijke wereld is een waarheid die wij misschien nu beter begrijpen dan in het verleden. De katholieke school is bezig hiervoor de geëigende middelen te zoeken en doet dat welbewust.

Er is nog het argument van de pluriforme maatschappij, waarin de jeugdige met zijn „beperkte” visie moeilijk terecht kan. De opvoeding moet natuurlijk voorkomen, dat de katholieke jonge man of vrouw later vreemd in het leven zou staan. Maar evenzeer dient de jeugdige ervan doordrongen te worden, dat niet deze maatschappij norm is voor zijn doen en laten. Hij zal zich een duidelijk christelijk maatschappijbeeld gevormd moeten hebben en zijn aandeel moeten bijdragen om dit beeld te helpen verwezenlijken. Hij gaat de samenleving niet binnen zoals men lid van een vereniging wordt door de statuten te aanvaarden, maar vormt mede deze maatschappij. Daarom moet hij haar in haar actuele vorm kennen, haar kunnen verstaan en er gehoor vinden, maar vooral ook weten, wat haar ontbreekt. De pluriformiteit is een verwording van onze tijd en niet de ideale maatschappijvorm. Zij kan dus nooit normgevend zijn voor de opvoeding van de katholieke jeugd. Deze zal in en met deze maatschappij levend mee moeten werken aan de missionaire taak van de kerk om de gemeenschap van alle mensen tot Christus te brengen¹⁶).

Wij menen, dat elke katholieke visie op het onderwijs moet uitgaan van de realiteit van het Christendom en van de opdracht aan ieder christen om God's Rijk op aarde te verspreiden en te bevestigen. Iedere school, die de leerlingen met deze realiteit confronteert is ons goed. Daar het Katholiek onderwijs echter nog moeite heeft vanuit deze geest te leven en te leren, vrezen wij, dat elders zoeken vergeefs is.

* Welvaart, Welzijn en Geluk, deel IV, Hilversum 1963, behandelt in het tweede hoofdstuk kernvraagstukken van vernieuwend onderwijsbeleid (pp. 54-110). De vier paragrafen bespreken achtereenvolgens: maatschappelijke functie van het huidige onderwijs; openbaar onderwijs, bijzonder onderwijs en staat; kerk en school; maatschappelijke functie van het wetenschappelijk onderwijs.

¹ Jaargang 32, 1964, p. 3.

² O.a. Prof. Dr. H. Robbers s.j. in „Streven”, jaargang 17, 1964, p. 424-599. W. J. G. M. Gielen in „Onderwijs, Opvoeding en Gezondheidszorg”, jaargang 15, 1964, p. 14 sqq.; H. Divendal in „Ouders en School”, jaargang 4, 1964, no. 10, p. 8.

³ Jaargang 27, 1964, p. 199.

4. W.W.G. IV, p. 47-53.
5. W.W.G. I, p. 90 sqq.
6. Katholiek Staatskundig Maandschrift, jaargang 12, 1958, p. 190 sqq.
7. Mensen gevraagd, Groningen 1956; Gelijkheid van kansen, Paedagogische Studiën, jaargang 36, 1959, p. 210 sqq; Het ideaal van de optimale ontwikkeling der talenten, Groningen 1962.
8. Bijv. J. Maritain, Education at the crossroads, New Haven, p. 10 sqq.
9. p. 67-70.
10. p. 63-67.
11. p. 67.
12. p. 84.
13. Vrijheid van Middelbaar en Voorbereidend Hoger Onderwijs en de wetsontwerpen Rutten (Rapport Centrum voor Staatskundige Vorming, Commissie-Janssen), 's-Gravenhage, 1955.
14. p. 84.
15. Zie o.a. de „Brief aan de onderwijzers en onderwijzeressen” van Mgr. G. H. de Vet, bisschop van Breda, Breda 1963.
16. C. Dawson, Crisis van de Westerse opvoeding, 's-Gravenhage 1963.

Parlementaire kanttekeningen

De algemene politieke en financiële beschouwingen.

De verwevenheid, die bleek te bestaan tussen de algemeen-politieke en algemeen-financiële zaken, heeft een combinatie van beide beschouwingen in één debat wel gerechtvaardigd. Maar de praktijk heeft toch ook aangetoond, dat de financieel-technische problemen, waarover andere jaren de deskundigen uit de Kamer kunnen bekvechten met de minister en de staatssecretaris van financiën, nu niet aan hun trekken zijn gekomen. De beperkte tijd, die voor een dergelijk debat beschikbaar is, is daaraan mede schuld. Hoofdzaak is echter, dat de aandacht op de hoofdpunten van het regeringsbeleid wordt geconcentreerd, hetgeen voor de belangstelling van de kiezer voor het politiek gebeuren van niet te onderschatten betekenis is.

Wat dit laatste betreft, is de kiezer aan zijn trekken gekomen. Want zowel de belastingverlaging als de kwesties rond de optrekking van de A.O.W. en A.W.W. tot een sociaal minimum spreekt de bevolking sterk aan. Om dan van de ontwikkelingshulp, waarvoor de jongerenorganisaties van de confessionele partijen en van de P.v.d.A. zeer warm lopen, nog maar niet te spreken. Politiek gezien hebben de debatten bijzonder veel stof voor beschouwingen opgeleverd. Er is dan ook geen twijfel mogelijk, of het nakaarten zal nog maanden duren. Want hoe men het ook bekijkt het kabinet is er wel in geslaagd bindende uitspraken ten aanzien van belastingverlaging en belastingverzwaring nog te vermijden, maar langer dan drie maanden kan dat uitstel niet duren. De K.V.P.-fractie met name heeft zich bijzonder scherp opgesteld. Het gaat niet aan, zo zei drs. Schmelzer in zijn maidenspeech bij deze algemene beschouwingen, om tijdelijke belastingen, zoals die op benzine en sigaretten definitief te maken en andere lastenverzwaringen, zoals de heffing van weggeld te accepteren ten einde belastingverlaging mogelijk te maken en dan die verlaging niet te geven.

De KVP heeft daarmee duidelijk deze zaken aan elkaar gekoppeld, vooral toen bleek, dat het eerste voorstel-Schmelzer om een deel der verlaging, b.v. rond 300 miljoen gulden, reeds op 1 januari te laten ingaan, bij het kabinet niet haalbaar was. De heer Schmelzer capituleerde uitsluitend voor het argument, dat een dergelijke beperkte verlaging technisch niet uitvoerbaar was. Over de conjuncturele bedenkingen van premier Marijnen en minister Witteveen stapte de KVP-fractie leider heen. Daardoor was hij niet overtuigd van de onmogelijkheid een bestedingsimpuls te geven. Want, zo betoogde drs. Schmelzer, het gaat hier niet alleen om conjuncturele zaken; de structurele kant van de medaille is veel belangrijker. De overheidsbesparingen zijn van 14 procent in 1957 gestegen tot 34 procent in 1965. Dat betekent, dat door de zware belastingdruk het particuliere sparen is vervangen door het overheidssparen. Dat is niet gezond. Bovendien werkt dit remmend op de activiteiten van

het bedrijfsleven. De heer Schmelzer wenste dus uiterlijk de halve belastingverlaging op 1 juli te doen ingaan. Het kabinet weigerde dit. Weliswaar met veel omhaal van woorden, omdat, zoals premier Marijnen zei, het alleen kan gebeuren als het kabinet dit in overeenstemming met zijn eigen verantwoordelijkheid kan brengen.

De K.V.P. hield echter voet bij stuk: geen belastingverlaging op een vaste datum, dan ook geen lastenverzwaring.

Dat was voor de socialistische oppositie kennelijk een moeilijk te verteren brok. Had dr. Vondeling niet voorspeld, dat de KVP door de knieën zou gaan? Na het antwoord van de regering, doch vóór de heer Schmelzer sprak, zei dr. Vondeling, dat het kleurige balonnetje van de KVP was doorgeprikt. Het tegendeel was echter waar, de KVP hield voet bij stuk en verbond daaraan ook de nodige consequenties. Onmiddellijk na afloop van de algemene beschouwingen, diende drs. Schmelzer een ordevoorstel in om in ieder geval nog vóór Kerstmis de samenhangende wetsontwerpen in een bepaalde volgorde te behandelen: 1. A.O.W.—A.W.W.; 2. belastingverlaging; 3. definitief maken van de tijdelijke belastingen; 4. het weggeld. Tot een besluit hierover is het nog niet gekomen, maar Kamer en regering weten hoe de KVP over de zaak denkt.

De opstelling van de andere regeringspartijen was, de A.R. wellicht uitgezonderd, niet gelijk aan die van de K.V.P. De V.V.D. vooral deelde mee reeds bijvoorbaat het standpunt van het kabinet, gezien de conjuncturele situatie, te zullen steunen. Inflatiebestrijding gaat bij de V.V.D. vóór belastingverlaging, zei de heer Geertsema. De C.H.U. maakte duidelijk, dat zij op belastingverlaging in 1965 heeft gerekend en dat het erg zou tegenvallen als het niet zou kunnen. Ook mr. Beernink wilde daarom de halve verlaging graag op 1 juli zien ingaan.

Van de kant van de P.v.d.A. werden over de belastingverlaging geen duidelijke dingen gezegd. Men hoonde minister Witteveen wat en zei, dat deze bewindsman de volgende dag haastig weer introk, wat hij een dag eerder had beloofd.

Het tweede hoofdpunt van het debat had betrekking op de ontwikkelingshulp. Er heerste eenstemmigheid over het feit, dat Nederland zoveel mogelijk moet doen. Maar die eenstemmigheid verdween toen het er om ging aan dat begrip een kwantitatieve inhoud te geven. De regering wees er op, dat er voor 1965 31 miljoen gulden meer is uitgetrokken, dat de gelden, die in de E.E.G.- en V.N.-fondsen dienen te komen, ook uitgekeerd worden als in een bepaald jaar het bedrag niet volledig wordt besteed en dat overigens het „pipeline-effect” er schuld aan is, dat vaak gelden onbenut blijven. De opvangmogelijkheden van de ontwikkelingslanden zijn beperkt. Men was het er wel over eens, dat aan Suriname en de Ned. Antillen in dit verband grote aandacht moet worden besteed. Een concreet antwoord op de vraag of nu ook steun gegeven moet worden aan de particuliere organisaties, waaronder in het bijzonder missie en zending worden verstaan, kreeg de Kamer niet, omdat de studies op Buitenlandse Zaken nog niet zijn voltooid. Dat was vrij onbevredigend, zowel voor de

K.V.P. en de A.R. als voor de socialistische oppositie. Ook nu weer hadden V.V.D. en C.H.U. erg veel begrip voor het „pipeline-effect” en het feit, dat de regering toch al meer wil doen dan vorig jaar. Zo kwam het dat drs. Schmelzer zijn voornemen om een motie in te dienen, niet in een daad kon omzetten, doch volstond met de mededeling, dat de regering tot aan de behandeling van de begroting van Buitenlandse Zaken de tijd heeft aan die zaak nog wat te doen. Toen echter de A.R.-fractie leider Smallenbroek wel een motie kon produceren, waarin een belangrijke verruiming van de hulp voor de jaren 1965 tot en met 1967 werd gevraagd en bovendien als eerste aanzet extra middelen voor het jaar 1965 in het bijzonder voor de particuliere organisaties werden geëist, kwam de meerderheid met behulp van CHU en VVD in zicht. De regering deelde mee, dat de bekende prioriteiten-afweging voor 1966 en 1967 zal plaatsvinden, zodat zij daarop niet vooruit kon lopen. Maar wat het jaar 1965 betreft, zou het kabinet alsnog naar middelen zoeken om aan de wens van de Kamermeerderheid te kunnen voldoen. Bij de stemming bleek, dat de P.v.d.A. — die haar eigen motie verworpen zag — tegen was, omdat de motie-Smallenbroek haar niet ver genoeg ging. Dr. Vondeling zei, dat hij aan bedragen tussen de 50 en 100 miljoen gulden per jaar extra dacht, hetgeen kennelijk bij de regeringspartijen niet het geval was.

Een derde hoofdgerecht bestond uit de kwestie van de A.O.W.—A.W.W.-verhoging tot een sociaal minimum en de daarmee samenhangende vraagstukken. Volledige duidelijkheid is niet bereikt. Terwijl de andere partijen zich tamelijk op de vlakte hielden, stelde de K.V.P. enkele eisen, waaraan de regering wel tegemoet zal kunnen komen. Op de eerste plaats constateerde drs. Schmelzer, dat de „meevaller”, door minister Veldkamp berekend met betrekking tot de per 1 januari 1965 te betalen premie, een half procent zal bedragen. De premie hoeft n.l. niet tot 12½ doch slechts tot 12 pct. te worden verhoogd. Dat halve procent wilde de KVP-fractie leider nu gedeeltelijk gebruiken voor verhoging van het uit te keren bedrag. Hij had becijferd, dat „een sociaal minimum” dan met rond honderd gulden kan worden verhoogd tot 3640 gulden. Een tweede verlangen hield met het uitkeringsbedrag ten nauwste verband. Thans is het zo, dat krachtens de indexering achteraf de AOW-pensioenen worden verhoogd naar de trend van het bedrijfsleven. Drs. Schmelzer wenste, dat deze indexering, schattenderwijs, niet achteraf, maar aan het begin van het jaar plaatsvindt. En dan niet voor éénmaal, maar als een definitieve wijziging, te beginnen op 1 januari 1965. Als dat gebeurt zal de uitkering op die datum voor een echtpaar rond 3800 gulden bedragen.

Van de zijde van de P.v.d.A. werd zonder verdere aanduiding gesteld, dat het uitkeringsbedrag van 3540 gulden te laag en de bijdrage uit de algemene middelen van 150 miljoen te gering is. Niet zonder sarcasme constateerde dr. Vondeling, dat het „verschil” tussen de V.V.D. en de P.v.d.A. als regeringspartner van de K.V.P. nu niet meer dan 150 miljoen gulden bedraagt!

Premier Marijnen hield zich over deze zaak op de vlakte. Hij meende, dat de problemen het best bij de behandeling van het wetsontwerp zelf aan de orde kunnen komen. Wel liet hij doorschemeren, dat de regering de kwestie van de indexerings-vooraf aan een nadere bestudering zal onderwerpen. Er zijn dus volop kansen, dat het KVP-pogen de AOW-uitkeringen op een zo hoog mogelijk niveau te brengen, succes zal hebben.

De in de knel zittende middenstand heeft eveneens volop van deze algemene beschouwingen „geprofiteerd”, in die zin, dat van alle kanten grote aandacht aan deze bevolkingsgroep werd geschonken. En niet zonder resultaat. Hoewel drs. Schmelzer een verhoging van de inkomensgrens in de kinderbijslagwet kleine zelfstandigen, van 4000 tot 5000 gulden had gevraagd, zei premier Marijnen, dat deze grens wel iets zal worden opgetrokken, overeenkomende met het gestegen prijspeil. Een wetsontwerp is al in de maak. Ook de z.g. premie-franchise regeling, dat is de inkomensgrens, waar beneden men geen premie voor de volksverzekeringen behoeft te betalen, wordt herzien. Een Algemene Maatregel van Bestuur is al in voorbereiding. Op de meer fundamentele zaak is nog geen duidelijk antwoord van de regering ontvangen: stel een ontwikkelings- en saneringsfonds in, zoals dit ook al voor de landbouw bestaat. De regering wil voorshands kennelijk proberen een oplossing te vinden met een verbetering van de bestaande kredietmogelijkheden. Maar het is de vraag of dat voldoende zal blijken te zijn. Evenals in de landbouw heeft ook de middenstand structurele vraagstukken op te lossen. Incidentele, al dan niet met de conjuncturele situatie samenhangende problemen zijn meestal wel te overzien; met een goede aanpak van de structurele moeilijkheden is de middenstand zelf ook het meest gediend. Hoewel de ministers Marijnen en Witteveen er op wezen, dat de middenstandsbedrijven een forse omzetting hebben kunnen boeken, konden zij niet weerspreken, dat de reële inkomensverbetering van deze groep tot de helft van hetgeen de werknemers hebben bereikt, is beperkt gebleven.

Naast deze sociaal-economische zaken, kwamen uiteraard bijzonder veel andere problemen aan de orde, die stuk voor stuk een beschouwing meer dan waard zijn. Om van de politieke aspecten nog maar niet te spreken. Enkele zeer forse uitvallen van de A.R.-fractie leider Smallegen naar de kant van de V.V.D. — vooral betrekking hebbend op de liberale houding in het anti-Rem-debat — maakte nog eens duidelijk, dat de liefde bij de anti's voor de liberalen nooit zo groot is geweest als bij de C.H.U. het geval is. Ook nu weer opereerde mr. Beernink op een wijze, die hem openingen naar alle kanten liet. Dat hij daarbij vooral in het liberale vaarwater bleef is niet zonder betekenis. Wat het precies te betekenen heeft en welke waarde mr. Beernink aan een werkelijk hecht samengaan van de drie christendemocratische partijen toekent, zal in de komende drie maanden ook naar buiten wel blijken. Dat deze algemene politieke beschouwingen er niet toe hebben bijgedragen de band tussen de vier regeringspartners te versterken, is een feit, dat niemand zal willen ontkennen.

V.d.S.

Naar een onderwijskundige onderwijspolitiek

door Prof. dr. Jos J. Gielen

1. Ondeugdelijke „deugdelijkheid“?

In grondwet en politieke strijd heeft de kwestie der „deugdelijkheid” altijd een belangrijke rol gespeeld. Zelden is die deugdelijkheid echter onderwijskundig benaderd. Men vroeg zich niet af: Ontstaat met al deze in wet en KB „gewaarborgde” deugdelijkheden nu ook een deugdelijke school? Het wordt o.i. tijd dat dit nu gaat gebeuren, want de in alle deugdelijkheden gewaarborgde scholen zijn *fundamenteel* niet meer dan de verbeterde intellektualistische scholen van vroeger gebleven.

Twee vragen rijzen dus: Is het dan onderwijskundig noodzakelijk dat de school niet alleen verbeterd, maar fundamenteel vernieuwd wordt? En vervolgens: Is dit politiek gewenst en mogelijk? Als beide vragen bevestigend zouden moeten worden beantwoord, betekent dit, dat we staan voor de noodzaak van een minder-„politieke” (d.w.z. in het teken van denkbeelden, die in de politiek scheidend werken) en meer-„onderwijskundige” onderwijspolitiek (d.w.z. in het teken van werken aan vernieuwing, die bindende invloed heeft).

Is een fundamentele vernieuwing van de school evenwel noodzakelijk? Het antwoord is niet moeilijk: vanaf haar oorsprong in de wet van 1801 heeft zich nog nimmer een *fundamentele* vernieuwing voltrokken. Wel zijn er organisatorische „hervormingen” geweest; ook zijn er tal van didactische „verbeteringen” ingevoerd, maar een „nieuwe” school is nooit tot stand gekomen. In een „nieuwe” tijd als de onze is dat echter noodzakelijk: de term „onderwijsvernieuwing” is, maatschappelijk gezien, misleidend, en wetenschappelijk onjuist. „Kleine Münze reichen nicht mehr aus”, schreef Hans Windischer in *Geist und Bildung* (1953).

Maar de „kleine munten” kan men nog volop vinden in de leerboeken, waaruit de onderwijzers zich, vanaf het jaar waarin de eerste vertaling van Niemeyer's *Grundsätze* verscheen (1799), nog altijd moeten voorzien. In de rij van handleidingen komen tot op de dag van vandaag *in wezen* dezelfde didactische principes, aangevuld en gecorrigeerd, terug: aansluiten bij het bekende, belangstelling wekken, geleidelijke opklimming van moeilijkheden, aanknopingspunten vinden in de leerlingen, zelfwerkzaamheid,

aanschouwelijkheid e.d.m. Nu liggen weliswaar enige daarvan zózeer blijvend in de redelijkheid van het onderwijzen en in het leren van het kind, dat zij niet meer dan gewijzigde toepassing behoeven, zelfs in een nieuwe wereld als de onze. Maar ten eerste heeft die toepassing vaak een zó ingrijpende verandering nodig, dat men veel verder moet durven gaan dan gemeenlijk geschiedt; ten tweede zijn er uitgangspunten bij die eenvoudig niet meer toepasbaar zijn; ten derde vergt het onderwijs thans geheel nieuwe middelen vanuit moderne gezichtspunten, middelen die ook de techniek ons aanbiedt. Ik kom daar onder 3 op terug. Voeg hierbij de geheel gewijzigde verhouding van wetenschap (i.c. de didaxologie en een nieuwe fundamentele didactiek i.v.m. de grondig gewijzigde inzichten in antropologisch opzicht) ten opzichte van de praktijk (didascalie): en men heeft reeds enig vermoeden van de noodzaak van werkelijke vernieuwing. Dat daarvoor fundamentele research nodig is, en dus primair in de Pedagogische Instituten van de Universiteiten moet worden verricht, kan een kind begrijpen, hoeveel te meer de volwassenen, zelfs al kan hij er zich nog geen enkele konkrete voorstelling van maken. Hieraan nu ontbreekt in Nederland vrijwel *alles*. Ten hoogste is er sprake van „onderzoek”, veel te weinig van een wetenschappelijk (en dus „echt”) experiment, iets meer van toegepaste research door para-universitaire instituten als het Nutsseminarium te Amsterdam en (minder) het Hoogveldinstituut te Nijmegen, terwijl de feitelijke toepassing (waarvan?) is toevertrouwd aan de Pedagogische Centra voorzover het leiding betreft in de scholen-zelf. Maar alles mondjesmaat, op de tast af, weinig planmatig, en in ieder geval zonder dat men een andere richting weet dan vanuit fouten zoals die uit ervaringen tevoorschijn zijn gebracht (liever: zijn neergeschreven of uitgesproken, zonder enige wetenschappelijke controle!) en nimmer begeleid door fundamentele research. Van universitaire zijde is men van goede wil, sterker: de Pedagogische Instituten zijn bereid om eindelijk deze beschamende lacune te vullen, en hebben zich daartoe in een URO (Universitaire Research t.b.v. het Onderwijs) aaneengesloten. Wat kan men beter wensen? Want tot nog toe werkt de zg. onderwijsvernieuwing in te hoge mate negatief: men weet wel duidelijk wat men niet moet bevorderen, niet moet introduceren in het onderwijs, maar veel te weinig wat men wél moet stimuleren en hoe nieuwe gedachten verwerkelijkt moeten worden. Wij zeggen niet dat al die gedachten verkeerd zijn; vermoedelijk zijn vele zelfs goed, maar we „weten” het beslist niet! En vooral: zij zijn vanuit het verleden bepaald: positief rekening houden met de toekomst (EN DAAROM GAAT HET VANZELFSPREKEND VOORAL!) kán men slechts zeer onvoldoende!

De Pedagogische Instituten zijn echter merendeels onvoldoende tot slecht uitgerust, zowel personeel als materieel gezien. Dit, alsmede de wijze waarop overheden (lands- en universitaire) tegen deze problemen aankijken, openbaren een ernstig tekort aan inzicht t.a.v. de grondvragen: zij zien „pedagogiek” klaarblijkelijk nog als de „toegepaste psychologie” die zij vóór 1920, en deels nog vóór 1940, was; als men héél vooruitstrevend wil

zijn, wordt daarbij ook nog aan de sociologie gedacht. Zij zijn zich niet bewust, dat wij dat alles reeds een kwart eeuw achter ons hebben gelaten, een tijdsbestek die men in de gevolgen kan gelijkstellen met een eeuw achterstand in 1900! Nu wil ik graag de eerste zijn om te verklaren, dat pedagogiek de psychologie en de sociologie niet missen kan, en dat beide wetenschappen dus deel moeten hebben aan de pedagogische (onderwijs)-research, zoals de pedagogiek, vooral in de toepassingen, deel zou moeten hebben aan het werk van deze zusterwetenschappen (er zijn belangrijke psychologen die het hiermede geheel eens zijn! zie n. 19). Dat twee van de allergrootste ondernemingen in Nederland ons vragen om bedrijfs-*pedagogen*, zonder dat zij overigens de psychologen en sociologen willen missen, is typerend: de motivering van één van de beide was dezelfde als die van ons (in andere bewoordingen), maar er werd aan toegevoegd, dat men van pedagogen een meer onafhankelijke houding tegenover de gevonden feitelijke gegevens verwacht (tussen haakjes: wij konden, ook in dit opzicht, wéér niet aan de aanvragen voldoen wegens vergaand gebrek aan „uitrusting”, welke niet van ons afhankelijk is: twee van de *tientallen* verzoeken uit onderwijs en maatschappij in de laatste twee jaren, die wij zonder uitzondering hebben moeten afwijzen „met bloedend hart”!).

Laten wij het anders formuleren: de pedagogiek zal in pedagogische (en dus ook onderwijs-)research, letterlijk, het „eerste” en het „laatste” woord moeten spreken, al zal zij daarbij gaarne de psychologische en sociologische gegevens ontvangen. Tussen dit begin en dit einde moet er een *volledige* samenwerking zijn tussen de drie wetenschappen. De vraag wie *daarbij* de leiding moet hebben, is o.i. primair geen wetenschappelijke, maar een organisatorische, d.w.z. een vraag van algemeen-menselijke kwaliteiten: wie is onder deze onderzoekers als mens het meest gekwalificeerd om de besprekingen te leiden? De beantwoording van *die* vraag stelt andere eisen dan die naar de specifiek-wetenschappelijke competenties.

Indien wij moeten aannemen, dat een *fundamentele* vernieuwing nodig is, teneinde een solied uitgangspunt te verkrijgen waarop men, zo nodig, telkens kan terugvallen, dan zal dáárin primair van de pedagogiek verheldering kunnen worden verwacht: psychologie en sociologie immers kunnen, naar hun aard, dit licht niet ontsteken: zij kunnen „bij-lichten”. Eerst in de volgende stappen op de weg naar echte research zijn zij even onmisbaar als de pedagogiek, al zullen hun gegevens (met uitzondering van de strikt-technische vermoedelijk!) altijd nog de kans hebben een pedagogische toetsing te moeten ondergaan. Politiek zou men het wel „redden” met een ander uitgangspunt, omdat — vanzelfsprekend — het politieke oordeel wel afhankelijk móet zijn van de inlichtingen die het verkrijgen moet uit wetenschap (en praktijk). Zij kan m.a.w. nooit zelf oordelen: min. Bot heeft dat uitstekend gezien (zie blz. 282)! Daarom is het wél mogelijk met een verkeerd uitgangspunt de vereiste parlementaire instemming te verwerven, zeker als de (evenmin wetenschappelijk-deskundige) organen en organisaties niet „tegen” zijn! Maar de toekomst is de inzet van dit alles en het besef van verantwoordelijkheid dáárvoor verplicht

overheden en parlement (en dus ook partijen) om hier geheel onbevooroordeeld en nuchter tegenover te gaan staan. Over één of twee decennia worden we *gedwongen* om te gaan in de richting die wij hier bepleiten, en zoals we, summier, hierna hopen duidelijk te maken (zie toelichting, punt 4). We behoeven alleen maar aan de automatisering te denken, om te begrijpen, dat uitzonderlijk snel geheel andere mensen, geheel andere leerlingen, geheel andere sociokulturele omstandigheden en humaniserende mogelijkheden concreet aanwezig zullen zijn. Staatssecr. Meijer is zich dat bewust! Ik vrees, dat dit veel en veel te weinig het geval is t.a.v. het onderwijs. Toch is er niet zo héél veel nadenken voor nodig om in te zien, dat dit alles (bijvoorbeeld) de maatschappelijke positie zowel als de inhoud van alle onderwijs, ook van het technische, grondig zal wijzigen; dat de mens *meer dan ooit* in de geschiedenis van de wereld *mens* zal moeten zijn, d.w.z. niet alleen bekwaam om een maatschappelijke taak te vervullen, maar nog véél meer om het persoonlijke en het socio-kulturele bestaan „aan te kunnen” en daarin creatief te zijn. Zowel in de Sowjet-Unie als (aanzienlijk meer) in de USA ziet men dat duidelijk in. Chroestjows radicale onderwijshervorming van 1958, die zich vrijwel geheel richtte op maatschappelijke taken en daarom exclusief het accent legde op het werkmét-de-handen, reeds in de school, werd door hemzelf zes jaar later in belangrijke mate teruggenomen. In 1958 werd de hervorming gelanceerd onder de leuze: „de banden tussen school en leven moeten worden versterkt”; twee dagen per week werden besteed aan scholing in fabrieken en andere ondernemingen, en het middelbaar onderwijs kreeg „productie-onderricht”. Na de middelbare school volgden twee verplichte jaren in het bedrijfsleven e.d.m. Maar het is geen groot succes geworden: het nieuwe onderricht bevredigde niet; de universiteiten klaagden steen en been over de „vervaagde kennis” van de aankomende studenten. Alle leerlingen werden veel te zwaar belast. ¹⁾

Veel merkwaardiger en ingrijpender is wat in de USA gebeurde, weliswaar ook als scherpe reactie op de verschijning van de Spoetniks, maar het gebeurde dan toch omwille van het leven in de technische maatschappij, niet primair omwille van de techniek-zelf of om de economie. Reeds vóórdien waren grote organisaties, zoals de AFL en de werkgevers in de Textielindustrie, de doelstellingen van het onderwijs anders gaan zien dan gangbaar was geworden door de zeer sterke invloed van de „maatschappelijk” ingestelde John Dewey; voor deze was de school „an embryonal society”!¹ De AFL en de Textielindustrie wensten *niet* ’n opleiding voor de industrie, maar voor het *kunnen-leven* „in an industrial society”. ²⁾ Ofschoon dus vóór 1957 stromingen merkbaar waren die in deze nieuwe richting wezen, heeft de grote omwenteling plaats vanaf dat jaar, opgeschrikt als de Amerikanen werden door de Sowjetsuccessen in de ruimte.

2. Researchen of „verzuipen”?

Met excuus voor deze aan Dr. van Biemen ontleende krachtterm (die ik

overigens geheel ter zake acht) laat ik de summiere schets t.a.v. Sowjet-Rusland en de USA voor wat zij is: een snelle aanduiding, waarmede in dit tijdschrift wel moet worden volstaan. Om misverstand te voorkomen, wil ik er nog wel op wijzen, dat uiteraard in de USA de B-wetenschappen in de belangstelling bleven, ja, die nog zagen groeien, maar dat men zich haastte om de A-wetenschappen zoveel mogelijk in ere te herstellen. Een symptoom daarvan was, wat een astronoom zei bij de ingebruikneming van de reusachtige sterrenwacht van Palomar (ik citeer Ernst Zahn, *Soziologie der Prosperität* 1960, blz. 207): de sociaalpedagogiek is de belangrijkste wetenschap der toekomst!

Hoe uitte zich deze wetenschappelijke stroomversnelling in de USA? Het zichtbaarst in de vele en uitvoerige werken over de noodzaak en de vormgeving van „educational research”. Op minder zichtbare, maar zeer reële wijze in de oprichting van instituten die *uitsluitend*, neen, niet alleen pedagogisch research beoefenen zo maar in het algemeen en dus bevrijd van alle opleidingszorgen³⁾, maar waarvan een enkel zich *alleen* op één fundamenteel pedagogisch vraagstuk kan richten! Een object, dat ik zelf noemde in de onderwijsdebatten over de begroting-1964 in de Eerste Kamer, heeft overal ter wereld grote belangstelling, nl. dat van de „algemene vorming”, waarover iedereen spréékt, waarvan niemand weet wat het is en hoe haar verhouding is tot het beroepsonderwijs; nóg minder weten wij er iets van af hoe deze „algemene vorming” in de nieuwe wereld zou moeten zijn. En toch is zij daarin van groot en snel stijgend belang voor de opvoeding tot werkelijke humaniteit, vooral in „de werkende mens”. Ottaway beklemtoonde dat in Ch V van zijn boek *Education and Society* (3rd Impr. London 1957): „Our society needs a new concept of general education”. Dergelijke uitspraken kan men, goed gearchuteerd, in veel pedagogische literatuur van de westerse kultuursfeer aantreffen. In Nederland heeft het gebrek aan helderheid hierin kort na 1950 geleid tot de onnodige koude oorlog tussen „algemeen vormend” en „technisch onderwijs”, een oorlog die latent nog voortwoedt.

Ofschoon we het niet „weten”, maken wij toch maar plannen voor nieuwe „algemeen vormende” scholen, in het kader van de wet-Cals t.b.v. het voortgezet onderwijs: wij *beginnen* dus met de „toepassing”, maar waarvan? We beraadslagen in commissies, maken daarvan rapporten en presenteren die als basis voor... experimenteerscholen van het Havo e.d.m. Maar we *weten* niet wat hun taak, de „algemene vorming”, is. Wat overdreven gezegd: we gaan vissen in de woestijn, in de illusie in een oase te zitten! Wij opereren met verouderde denkbeelden en termen, óók in de discussies, en menen, geheel ten onrechte, dat we een eigentijds probleem hebben „opgelost” als we maar tot een (vrij) „algemeen aanvaarde konklusie” zijn gekomen. Iedereen heeft er ook wel een vaag idee van, maar telkens — op zijn minst — sterk genuanceerd. In de uitwerking zet het compromis zich nog voort, aangevuld met compromittoire konklusies van maatschappelijke organisaties. Wat wonder dat zo’n produkt nooit lang bestaat, maar vervaagt in een lange rij van nieuwe compromissen met de

praktijk. Hoezeer die laatste onvermijdelijk en nodig zijn, zij voeren naar de mist, omdat het licht van de fundamentele research nooit ontstoken werd, zelfs niet dat van de primair toegepaste! De onontkoombare compromissen moeten pas in de praktijk ontstaan, niet eraan voorafgaan! Universitaire instituten staan voor bergen werk, maar hun handen zijn gebonden; para-universitaire snakken naar opdrachten die ook massaal aanwezig zijn, maar hen niet bereiken: zij worden dan maar gesubsidieerd; de Pedagogische Centra proberen het ene én het andere, lanceren her-scholingscursussen, geven zelfs al brochures uit, maar het werk dat zij zo vruchtbaar zouden kunnen verrichten en waarvoor zij geëigend zijn, kunnen zij niet goed en voldoende doen, omdat zij het óók niet „weten”. Deze chaos zal blijven bestaan, indien men niet een organisatie bouwt, *die logisch opgezet en op het doel gericht is*, en waarin de Pedagogische Instituten, geholpen door de Psychologische en Sociologische, en in samenwerking met de para-universitaire en de Ped. Centra, eindelijk aan de fundamentele, actuele en incidentele noden van de scholen werkelijk tegemoet kunnen komen.

De huidige bewindsman van onderwijs heeft in dit voorjaar gezegd: „In deze eeuw worden de kwesties waarmee de regering te maken heeft, meer en meer afhankelijk van wetenschappelijk onderzoek en ontwikkeling, en ... wordt van de regering meer en meer gevraagd te kiezen tussen vele wetenschappelijke en technische plannen, waarvan sommige te maken kunnen hebben met zaken aan de grens van de menselijke kennis”.

De woorden van min. Bot zijn volkomen juist, maar dan moet na B ook A gezegd worden; dan komt álles aan op de juiste keuze door de regering, die bijv. t.b.v. de volksgezondheid toch *primair* bij de medicus en niet bij de farmaceut of chemicus zal aankloppen, al hebben de laatsten alles met genees- en levensmiddelen „te maken”. Men moet dan ook verwachten, dat, overeenkomstig 's ministers woorden, omwille van het onderwijs, de Ped. Instituten, als de eerste aangewezenen, normaal hun werk in dit opzicht kunnen gaan verrichten. Zij kunnen dat echter thans niet eens meer behoorlijk voor wat „opleiding” heet, vanwege de schaarse bezetting en de ontbrekende middelen, een probleem dat door het enorme aantal studenten jaarlijks verscherpt is ⁴⁾; zij kunnen het slechts sporadisch en als bij toeval voor toegepaste research, zij kunnen het in het geheel niet voor de fundamentele. De USA, waarnaar wij zo graag kijken om te zien wat wij er aan argumenten kunnen halen voor onze zonder onderzoek aanvaarde standpunten, denken daar geheel anders over! En terecht: de toekomst van het land is er direct mee gemoeid! Dáár zijn, behalve aparte instituten voor pedagogische research en zelfs voor fundamenteel onderzoek van onderdelen, vragen aan de onderzoeksorde als: („for our own day, and so far as we can see, for the times immediately ahead) an appropriate concept of general education”. James Henry Higginson weet het evenmin als wij of wie ter wereld ook, maar hij is ons, met zijn landgenoten, reeds ver vóór, omdat hij het vraagstuk tenminste *ziet!* ⁵⁾ Wij doen alsof we het al weten en slepen in werkelijkheid ondertussen in onze debatten en maat-

regelen niets anders mee dan een sterk verouderd kennisideaal en begrippen-systeem, die nog uit de Aufklärung stammen.

Om al deze redenen is een *fundamentele vernieuwing* (met nadruk op beide termen!) dringend nodig en diensvolgens ook wetenschappelijk onderzoek, dat aan geen andere dan de geëigende Instituten kan worden opgedragen. Deze vernieuwing komt daarmee onmiddellijk in de sfeer van de politiek terecht: ik herinner aan de wijze woorden van min. Bot, die terecht gewaagden van de plicht tot keuze! Maar die keuze is zó vol van verantwoordelijkheden voor de toekomst, dat zij met de grootste zorg moet worden gedaan en pas na het betreden van de juiste weg kán worden gedaan. Zou men bijv. een andere weg volgen en deze onderzoeken in *eerste instantie* opdragen aan psychologische of sociologische instituten, dan is het vrijwel zeker, dat het hoogstbereikbare „verbeteringen” zijn, maar niet „ver-nieuwingen”, omdat psychologie en sociologie *uit hun aard* partieel, nooit „het hele onderwijs” en „het hele kind” tot voorwerp hebben. Zij werken wel met de „hele mens” voor ogen, maar daarin blijft deze nooit geheel „over”. De psychologie werkt met een gereduceerd mensbeeld, kondigde de psycholoog Van Lennep aan. M.m. geldt dat ook voor de sociologie, die het aspect van de sociale werkelijkheid bestudeert, waartoe *onder meer* de mens moet worden opgevoed (hoe men dit „opvoeden” ook verstaat). Bovendien blijft iedere mens, hopelijk, nog zijn individualiteit bewaren, een hoge waarde voor de mens-zelf o.a. in zijn creativiteit en (bijv.) in iedere democratische verhouding. Wel hebben deze wetenschappen met de hele mens „te maken”, maar dat is wat anders dan die hele mens tot object hebben. Het verbaast dan ook niet, dat grote psychologen dit zelf hebben ingezien: prof. Buytendijk die bewust zijn toevlucht zoekt bij de grote kunstenaars, prof. Rümke die nadrukkelijk waarschuwt tegen „psychologiseren”, niemand minder dan Eduard Spranger die wees op de gevaren van de „Psychologisierung der Didaktik” en ... grote industrieën die zoeken naar bedrijfspedagogen die zij menen nodig te hebben naast de bedrijfspsychologen en -sociologen. Trouwens, een internationaal befaamd socioloog als Schelsky waarschuwt de aanstaande lezers van *Schule und Erziehung in der industriellen Gesellschaft* (Würzburg 1957) uitdrukkelijk voor de „eenzijdigheid” van zijn eigen sociologische beschouwingen. Hoe onmisbaar dus bijv. schoolpsychologen en -sociologen ook mogen zijn, wanneer het eindoordeel alleen of hoofdzakelijk door de psychologie en/ of sociologie wordt bepaald en geformuleerd, en van daaruit adviezen moeten worden gegeven, dan ontstaan wat de hoogleraar Kouwer (in de toegepaste psychologie in Groningen) noemde: de gewetensproblemen voor de psycholoog: hij kan, als psycholoog, geen antwoord geven op vele gerezen vragen omtrent de te volgen handelwijzen, maar wordt door de omstandigheden toch gedwongen om dat te doen. Het pedagogisch oordeel is uiteraard in zich niet „beter” of „wetenschappelijker” dan het psychologische of sociologische, maar in gevallen van opvoeding en onderwijs het enige dat de „hele” mens *omvat*, en er niet alleen „mee te maken heeft”. Daarom verwondert het deskundigen niet

meer, dat het onderwijs ondanks zijn vele „vernieuwingen” toch achtergebleven is door psychologisering en vermaatschappelijking, waar sinds Herbart de eerste vergaand heeft plaats gehad en zich handhaaft. Geleidelijk dringt trouwens bij de niet-schoolse practici het juiste inzicht door: een zeer grote Duitse onderneming vroeg een pedagoog, en in Nederland kwam Eindhoven met een school*pedagogische* dienst (waarbinnen psycholoog en socioloog stellig onmisbaar zijn!). Ons pleidooi bedoelt niet een exclusiviteit voor pedagogiek, integendeel, maar wél een zuivere en logische opzet van onderwijsresearch opdat de arbeid ook vruchtbaar zal zijn *voor deze tijd!*

Het werken in teamverband lijkt daarom de beste oplossing voor een centrale van onderwijsresearch. De mislukking van de RK Centrale voor Studie en Research moge een waarschuwing zijn: ook zij was slechts een verzameling van belangstellenden en belanghebbenden geworden, zonder hiërarchische onderscheidingen of inzicht in de orde van de problemen. Men moet er rekening mee houden, dat een andere opzet dan de hier geschetste ook een nieuwe Centrale dezelfde weg op zal sturen, waardoor het bestede geld onnut verdwijnt aan talloze vergaderingen met competentiegevechten over onderwerpen, methodieken en onderzoekers.

Uitgangspunt moet altijd zijn het kind en de jeugdige *als persoon*: een in potentie (en realiter steeds jonger) zelfstandig, redelijk-zedelijk wezen, met onvervreembare rechten, ook in zijn individualiteit. Dáárom is de school verplicht de leerlingen kennis te helpen verwerven omtrent de wereld waarin hij leeft en — voorzover mogelijk — van de wereld van de volwassenen. Wederom: daarvoor zal ook psychologische en sociologische kennis onontbeerlijk zijn, maar haar waarde *voor opvoeding (en onderwijs)* wordt primair bepaald door de pedagogiek: wat goed en juist is voor de leerling *als persoon*, levend in déze wereld, moeten wij helpen verwerven; wat voor deze leerling *als persoon* verkeerd of onjuist is, moeten wij nalaten.

Het is niet mogelijk om dit uit te werken in dit tijdschrift. Ik mag misschien verwijzen naar onze bijdragen in het KSM 1958 en Ped. Stud. XXXVI. Noch de „behoefte” van de leerling, noch die van „de maatschappij” (wat is dat toch?) zijn primair, al moet de leerkracht daarmede „rekening houden” na pedagogische toetsing.

3. Een nieuwe onderwijspolitiek

De politiek is bij dit alles nauw betrokken. We kunnen de schoolstrijd definitief afsluiten en moeten incidentele conflicten niet overtrekken. Weinigen hebben — sinds 1945 — meer daartoe bijgedragen dan oud-min. Cals. We dienen de konsekventies daarvan te aanvaarden.

Dat betekent geenszins dat, nu het onderwijs bevrijd geacht kan worden van de „politieke” politiek, de vrije school zou verdwijnen. Integendeel, zij kan bij een nieuwe, bij een „onderwijskundige” onderwijspolitiek slechts winnen. Maar de winst zal het best *in samenwerking* bereikt worden en dus „eerlijk gedeeld”.

De onderwijspolitiek blijft derhalve. Een bewindsman van onderwijs zal o.a. de beslissende keuze moeten doen omtrent grondslag, opzet en uitbouw van (echte!) research in de geest waarin wij die hebben geschetst: de fundamentele, de primair toegepaste en de secundair toegepaste, d.w.z. — in eenvoudige woorden uitgedrukt —: de bewindsman zal het „weten”, het „kunnen” en het „proberen” mogelijk moeten maken. Totnogtoe was het zeer overwegend slechts „proberen”.

Het belang daarvan ligt in de noodzaak om onderwijs te leren geven zoals dat in DEZE wereld moet zijn, MOET zijn! Dat houdt dus de eis naar *fundamentele* vernieuwingsmogelijkheden in, en tegen die achtergrond: het onderzoek naar toepassingsmogelijkheden in het licht van „de nieuwe mens”, „het nieuwe kind”, „de nieuwe jeugdige”, alles in „een nieuwe wereld”!

We leven echter nog volop in de oude wereld, opereren nog met de terminologie en begrippen van het verleden, en worden reeds daardoor gehinderd om het onderwijs werkelijk „nieuw” te maken.

Wij spreken nog altijd van *kleuterschool*, *kweekscholen* en *kwekelingen*, *vormingsklas* (alsof er andere zouden mógen zijn), *lagere school* of *basis-onderwijs* (basis; waarvoor?), *leerplan*, *lesrooster* (alsof het een fabriek gold!), *nijverheidsonderwijs*, *algemene vorming* en überhaupt „vorming”, *opleiding tot alle deugden*; wij willen *maatschappijleer* en *handvaardigheid* en bederven het daarmee bij voorbaat; de „*vakken*” behouden, helaas terecht, hun naam, want zij zijn streng in vakjes gescheiden; wij schrijven nog *cijferlijsten* en doen die ontstaan uit combinaties, die soms lachwekkend zouden zijn indien het niet zo tragisch was; wij menen nog altijd exakt te kunnen meten wat slechts zeer ten dele meetbaar is! Wij verslikken ons bovendien aan een warnet van wettelijke bepalingen als in de LO-wet en aan uitvoerige KB's over leerprogramma's, examens enz. enz.

Door dit alles KAN geen resultaat bereikt worden, dat evenredig is aan de eisen die de mens mag (en moet!) stellen als persoon (in welke zin hij ook wordt verstaan) om tot een modern gehumaniseerd leven te komen en tot een eigentijdse vervulling van de levenstaken. *Daarom heeft de research te weinig zin, indien zij niet wordt ingepast in een geheel van maatregelen*: een herziene wetgeving ter bevrijding uit het huidige legale keurslijf, een vernieuwde „inspectie” en vernieuwde opleidingen met alle consequenties daarvan e.d.m.

Wij kunnen dat nu niet geheel uitwerken, omdat wij ons tot hoofdlijnen moeten bepalen. Maar in wezen komt alles neer op de eindelijke vrijmaking van het onderwijs, dat fundamenteel gehéél, en feitelijk nog in te hoge mate, gebaseerd is op het rationalisme van de Aufklärung, ofschoon dat zelfs in de *B-wetenschappen* zo goed als geheel heeft afgedaan!

Deze stelling vraagt toelichting. Prof. Waterink heeft al eens de aandacht gevraagd voor dit feit en het valt te betreuren, dat hij dit voortreffelijk inzicht niet meer uitgebreid heeft toegelicht. 7) De vakkenindeling in art. 2 van de LO-wet, de nauwkeurige roosters en leerplannen, de regeling van schoolprogramma's en van examens e.d.m. gaan uit van de rationalistische

opvatting, dat de kennis, die de school moet helpen verwerven („aangeboren”) zoals algemeen op rationalistische wijze werd en wordt gezegd) de enig waardevolle, en abstract, deelbaar en afvraagbaar is, alleen van betekenis indien en omdat zij uit de boeken komt, nauwkeurig becijferbaar in waarde. „Kennis is deugd”, „richt scholen op en gij kunt de gevangenis sluiten”, e.d. zijn intellektualistische kernformules, die wij wel niet meer gebruiken, maar die materieel nog aanwezig zijn. Deze beperking, versplintering en verabsolutering van bepaalde kennis, alsmede de gevolgen van de vereniging der rede tot ratio (alsof dáárin het eigenlijke humanum zou gelegen zijn) en van „intellect” tot „intelligentie”, ging gepaard met een zich-isoleren uit de levende werkelijkheid, geheel overeenkomstig de Cartesiaanse overtuiging, dat kennis moet worden „losgemaakt” van de wereld, omdat zij geëxpliciteerd behoort te worden als kennis van de kennis-zelf: het kennen om het kennen, het afsluiten van andere kennisbronnen dan de rede, een kennisisideaal dat zich beperkte tot en opging in het scientisme. Men kon en kan het in levenden lijve in onze scholen nog altijd, zij het stellig in verminderde mate, aantreffen. Als „didactisch intellektualisme” voert het nog te vaak triomfen! Schoolkennis moest wetenschap-in-het-klein zijn; intuïtie, geloof, het affectieve leven werden t.a.v. „echte” kennis gevaarlijk, althans onnuttig geacht. Sommige leerkrachten vinden nóg vaak, (bijv.) dat *zij* met „taal” in hun lessen „niets te maken” hebben: dat hoort in een ander hokje van de weektijd, „de taalles”, thuis! Expressievakken worden thans wel aanvaard, maar tekenen eerst in 1880, lichamelijke oefening in 1920, en dan nog onjuist gemotiveerd als „tegewicht” tegenover de „verstandelijke” kennis. Schoolkennis meende men te moeten samenbrengen in een strenge systematiek. Taalonderwijs richt zich voor een flink stuk op grammatica, en te weinig op stilistische expressie. Tot in Indonesië werden jaartallen (van de *Nederlandse* geschiedenis!) en topografie (tot Hoendiep en Boterdiep toe!) noodzakelijk geacht!

„Intellect” enkel of hoofdzakelijk ziende als de afgetrokken ratio, moest wel een examenfurie en diploma-woede doen ontstaan! En toch zou men niet eens de fenomenologie nodig hebben om deze blunder in te zien, als men maar bij Thomas had willen leren, dat *intellectus* veel méér omvat, en dat er vele andere wegen naar echte kennis bestaan: geloof, liefde, kunst. Zelfs het godsdienstonderwijs werd verintellectualiseerd. ⁸⁾

De omstandigheden waarin de school aldus door de konsekwenties van het rationalisme werd gebracht waren minder gevaarlijk in een tijd, toen men nog op die primitieve wijze *moest* onderwijzen, als men enig resultaat wilde bereiken in de bestrijding van het analfabetisme: in 1855 genoot 23%, in 1862 19 van de jongens en 20 van de meisjes geen lager onderwijs; het percentage steeg zelfs nog tot 22 voor de jongens in 1868 en kwam eerst in 1884 resp. op 11 en 15, in 1905 op 2,4 en in 1910 op 1,1! ⁹⁾ Bovendien, een redelijke onderwijzersopleiding heeft tot 1878 moeten wachten, een verbeterde tot 1952; de hoge „urgentie” van een lerarenopleiding werd weliswaar reeds verkondigd in 1827 door Mr. Van Ewijck, referendaris op Binnenlandse Zaken en met de zorg voor het onderwijs belast, maar

was in 1964 pas gevorderd tot „hoogste” urgentie in een der officiële witte stukken aan de Eerste Kamer! Men was echter „tevreden”: daalde het analfabetisme niet? En ging het, politiek, niet vóór alles om de „vrijheid van onderwijs”? Het geringe begrip voor *goed* onderwijs blijkt misschien nog het beste uit de omstandigheid, dat de onderwijzers tot 1947 moesten wachten om uit hun bestaan van „minimumlijders” verlost te worden!

Zó greep alles in elkaar om de conservatieve stand van zaken in het onderwijs naar buiten te demonstrenen: de late invoering van de leerplicht (in de meeste andere landen gebeurde dit tussen '70 en '80, hier in 1901!), in de onvergefelijk trage gang van álle onderwijswetgeving, in de scanda-leuze verwaarlozing van de materiële omstandigheden van de onderwijzer en — in iets mindere mate — van de leraar, in de enorme tekorten in de opleiding, en in het vasthouden aan de oude grondslagen, tot in de formuleringen toe. Om nog één voorbeeld te noemen: nog altijd heet het doel in de LO-wet (en zelfs in de wet-Cals op het voortgezet onderwijs): „de *opleiding* tot *alle* christelijke en maatschappelijke deugden”. ¹⁰⁾

De schoolstrijd is op dit alles stellig van invloed geweest. Zij heeft twee andere nare gevolgen gehad; het eerste: dat zij een labyrint van wetgeving heeft doen ontstaan, waarvan de LO-wet een afschrikwekkend voorbeeld is; nog ondoordringbaarder zijn de oerwouden der onvermijdelijke interpretaties waarvan wijlen Laban en Ligtvoet overtuigende voorbeelden gaven (en in hun herzieningen nóg altijd doen); het tweede, dat na 1920, althans in r.k. kring, het fatale gevoel ontstond dat we er zouden „zijn”: men zag de wet-De Visser als een einde en, voorzover als begin, slechts als het startpunt voor een kwantitatieve vermeerdering van scholen en leerlingen: „Es ist erreicht!” geeft uitdrukking aan deze levensgevaarlijke mentaliteit. ¹¹⁾

Beide gevolgen waren ernstig: aan het eerste sloot zich *een voortschrijdende en vergaande beperking van interne vrijheid* aan, bij een voortgaande vermeerdering van de externe ¹²⁾; bij het tweede: *de fatale vergissing dat de (r.k.) school er al wás*, en dat zij slechts gelijk-op hoefde te gaan met de openbare (en ev. protestants-christelijke) om zich te handhaven. Zelfs de Kath. Universiteit dacht niet aan een leeropdracht voor de didactiek (vermoedelijk als enige ... in de wereld!), DE oorzaak waarom zij er nóg niet toe komen kon: *het r.k. onderwijs is wetenschappelijk bijna volledig in de steek gelaten*. Er volgde onder de druk van deze omstandigheden, ongeveer hetzelfde maar o.i. in meerdere mate, wat Prof. Koning van de christelijke scholen vaststelt: „zij conformeerden zich in vrijwel alles aan de openbare scholen... de bijbel ligt open in de Christelijke scholen, maar ze is bedolven onder de encyclopedieën en algebraboeken, die voor het examen belangrijker zijn. En de Kerk mag in de Christelijke scholen slechts meefluisteren... Het gevecht tegen rationalisme en intellectualisme is verloren of niet eens begonnen! De christelijke school heeft, ondanks de gestadige groei, haar tijd gehad als ze niet radicaal verandert.” Ze heeft géén nieuwe visie gegeven op het Christen-zijn-in-de-wereld. Ze heeft zich aangepast aan de wereld en is daarom machteloos geworden. ¹³⁾

M.m. geldt dit alles ook voor de „r.k. school”. Maar zou de r.k. school, zelfs bij vermeerdering van de interne vrijheid, aan innerlijke kracht hebben gewonnen? kan men vragen. Zou zij er dan wél in geslaagd zijn haar „r.k.” karakter duidelijk te manifesteren? Het valt te betwijfelen, want er was óók nog de remmende zelfvoldaanheid over het bereikte legislatieve resultaat! Er was veertig jaar later een Concilie-doorbraak voor nodig om openlijk de vraag te doen rijzen: Zijn onze r.k. scholen „r.k.”? Op deze kwestie wil ik nader ingaan, om vervolgens een „onderwijskundige” onderwijspolitiek schematisch aan te geven.

4. *Het „r.k.” van de r.k. school*

De vraag: *Zijn* onze r.k. scholen „r.k.”, laat ik evenwel onbeantwoord. Als ik het immers, hoe dan ook, wél zou doen, is de schuldvraag even onvermijdelijk als het bewijs. Die schuldvraag is trouwens eenvoudig te beantwoorden met de woorden: „Wij zijn allen schuldig, het meest zij die in overheid gesteld waren, het minst de leerkrachten die aan hun onderwijzend lot werden overgelaten!” Of, zoals prof. Koning volkomen terecht opmerkte: wat kon de (r.k.) school anders doen dan zich richten naar de openbare, waar het duidelijkst en meest efficiënt aan „vernieuwing”, ook met een enkel fundamenteel aspect (dank zij prof. Kohnstamm), werd gewerkt? Laat echter de geschiedenis maar uitmaken waar, bij wie, en in welke mate de schuld gelegen is! Die onderwijsgeschiedenis zal evenwel enkele schaarse uitzonderingen moeten maken: zij zal Mag. Alb. C. Doodkorte O.P. noemen, die in *De Tijd* van 26-3-1930 en van 28-3-1930 formuleerde „wat aan het onderwijs ontbreekt” vanwege „de liberale atmosfeer waarin zij (de kath. jeugd) en wij ademen”: — het onderwijs moet dus „ontliberaliseerd” worden! Wel zal Clio hierbij laten aantekenen, dat Mag. Doodkorte véél te optimistisch was t.o.v. de potentiële resultaten van de r.k. scholen in dit opzicht! Het meest eervol zal de muze oordelen over prof. Buytendijk, die in *Erziehung zur Demut* DE kwaal duidelijk aanwees.¹⁴⁾ Veel later, in 1955, zou ook prof. Bouman in *Wending* schrijven: „In wezen heeft het bijzonder onderwijs hier te lande het „liberale” kennisideaal overgenomen. De toevoeging van religieus onder-richt, zelfs indien zij met de leerstof is vermengd, heeft hieraan niet veel kunnen veranderen.”

Waar wetenschappelijke ruggesteun vanuit een r.k. visie vrijwel geheel ontbrak en toch allerwegen de roep om „vernieuwing” klonk (men denke aan de oplaaiende vlammen van het vernieuwingsvuur, aangestoken door het Belgische Leerplan in 1936 en dat van de Noordelijke hoofdinspectie: hfdinsp. Welling, in 1937), daar was het onvermijdelijk dat de r.k. scholen zich konformeerden aan de openbare die in Kohnstamm een voortreffelijk wetenschappelijk leider vonden. Ongetwijfeld hebben ook r.k. scholen veel van zijn denk-didactiek geleerd, maar zij vergaten enige uiterst belangrijke aspecten: ten eerste stamde Kohnstamms nieuwe didactiek uit een denk- en

totaliteitspsychologie, die in feite bij de opbouw de grootste, zo niet exclusieve invloed had: de psychologisering van de „didactiek” zette zich voort ¹⁵⁾. Ofschoon dankbaar verbeteringen konden worden aanvaard, kwam in feite geen fundamentele vernieuwing tot stand! Ten tweede vergat het r.k. onderwijs dat een betere en werkelijke vernieuwing mogelijk ware geweest vanuit de antropologische gezichtspunten zoals die (aanvankelijk) in het *Leerboek* van Vincent en Verbeeten tot uitdrukking waren gebracht. Ten derde, en dat was het meest te betreuen, werd in het geheel niet nagedacht over de vraag waardoor nu het *onderwijzen* toch wel „r.k.” kon worden en of dat überhaupt *mogelijk* is! Is dus een r.k. *school*, een r.k. „*didactiek*” bestaanbaar, of zou men zich moeten bepalen tot een school en een „didactiek” *voor* r.-katholieken, welke met de protestants-christelijke en openbare een brede basis gemeen hebben? Bij gebreke aan enig wetenschappelijk verantwoord inzicht, zocht de r.k. school het alleen in de noodzakelijke voorwaarden. Men vond een school *automatisch* „r.k.”: 1. als de leerkrachten r.k. waren en ook aan een r.k. kweekschool waren opgeleid (vandaar het bisschoppelijke verbod om andere dan op r.k. kweekscholen opgeleide leerkrachten te benoemen); 2. als de sfeer r.k. was; 3. als de gewijde vakken werden onderwezen. Praktisch werd het onderwijzen in profane vakken als r.k. gezien, als men o.a. werkte met methoden, „omgewerkt voor r.k. scholen”, d.w.z. de methode bleef eigenlijk *dezelfde*, maar men gaf ze een r.k. tintje door „r.k.” leerstof. Soms kwam men met een schromelijk overdreven methodiek, en zocht men bijv. overal „de Vinger Gods in de geschiedenis”. Dat zoeken was niet zo erg, maar men meende die Vinger precies te kunnen vinden en veroorloofde zich om Gods gang door de historie op Zijn aanwezigheid te controleren. Men vergat geheel, dat de drie genoemde factoren *niet meer dan voorwaarden* zijn, niet eens alle even stringent, en dat de derde bijkomstigheid is: zij gaven met hun drieën *geen enkele waarborg* dat men r.k. *onderwijst*. Het eenvoudige ervaringsgegeven ligt er, dat zeer vrome mensen slechte leerkrachten kunnen zijn, d.w.z. dat zij, *al onderwijzende*, weinig van deze arbeid terecht brengen! Omgekeerd zijn er zwakke en lauwe gelovigen, die uitmuntend kunnen onderwijzen. In een school van en voor r.k. is uiteraard het r.k. zijn een onafwijsbare voorwaarde (met alle daaraan verbonden konsekventies van benoemingsvrijheid e.d.), maar *waarin dan het r.k. van het onderwijzen bestaat*, is daarmee in het geheel niet gezegd.

Elders ¹⁶⁾ heb ik breder uiteengezet waarin het verschil ligt tussen het onderwijs aan r.k. leerlingen, en dat in protestants-christelijke en openbare scholen. Het bestaat in *het manifesteren van een r.k. visie op de wereld van het kind en — voor zover mogelijk — op de wereld van de volwassenen*. Daartoe moeten vooreerst alle hinderpalen worden opgeruimd: ik noemde al de psychologisering en vermaatschappelijking en *het grote struikelblok* van het intellectualisme. Vervolgens moeten de mogelijkheden worden aangesproken en — zoveel mogelijk, d.w.z. waar dit zonder nadrukkelijkheid en kunstmatigheid kán — worden gerealiseerd. Het zijn de „vruchtbare momenten” voor de r.k. school.

De konsekwenties van dit standpunt zijn aanzienlijk. Ik noem er enige, zonder ze hier uit te werken:

1. *al* deze hinderpalen van goed onderwijs in r.k. scholen, zijn dat *in dezelfde mate* voor protestants-christelijke en openbare scholen, maar *niet met dezelfde gevolgen*. Dat betekent dat het vlak voor gezamenlijke arbeid met de beide andere schoolvormen zich aanzienlijk verbreedt. Aldus kan de sfeer geschapen en de basis gelegd worden voor een vergaande samenwerking en dus de weg banen naar een „onderwijskundige” onderwijs-politiek van *gezamenlijk* belang.

2. In r.k. scholen (m.m. geldt dit, op andere *wijze*, voor protestants-chr. scholen!) zal men de bijkomstigheden bijkomstig kunnen laten blijven: het kunstmatig zoeken van „r.k.” leerstof is overbodig, hetgeen niet wil zeggen dat zij mag ontbreken. Het criterium is echter een ander geworden: Is de stof geschikt om een r.k. visie op het leven te helpen ontstaan? Levend in een pluralistische wereld is het de pedagogische plicht van een school voor r.k. om evenzeer aandacht te besteden aan protestants-christelijke, humanistische en andere vormen van openbaar leven, en dan in de geest van oecumene.¹⁷⁾ Maar de visie daarop blijft, waar mogelijk, rooms-katholiek.

3. De taak van de didaxologie (de wetenschap die het onderwijzen van het leren tot object heeft) zal dan t.a.v. de praktijk zijn: voorlichten, opdat op verantwoorde wijze de „vruchtbare momenten” (een term ontleend aan Copei's boek, *Der fruchtbare Moment*), gezocht worden en *hoe* daarmee de r.k. visie zal kunnen worden gegeven. Daarnaast blijft de vrijheid van de didaxologie bestaan om ook andere problemen te onderzoeken. In dit opzicht opent zich dus een wijd veld van samenwerking in research (dat in de URO voorlopig gestalte kreeg!).

Wordt vervolgd

Rondom de discussies over de Partijvorming

door Mag. Dr. J. G. Stokman O.F.M.

Voor de Katholieke Werkgemeenschap in de P.v.d.A. heeft drs. Coppes half september i.l. een rede gehouden, die in bepaalde kringen nogal opzien baarde en de aandacht trok van de pers. De heer Coppes uitte de idee een breed samengestelde politieke studiegroep in het leven te roepen om de partijvorming in de naaste toekomst te bestuderen en de volgens hem thans aanwezige „impasse bij allen” te doorbreken. Hij ont-popte zich daarbij als een tegenstander van confessionele partijen en als een voorstander van een doorbraakpartij, maar dan anders dan de huidige, volgens hem eveneens verzuilde P.v.d.A., in wier kringen de rede van de heer Coppes begrijpelijkerwijze nogal wat reactie opriep. Maar merkwaardiger wijze werd in het Parool van 14 september 1964 een verslag van Coppes' rede in een korte beschouwing van dr. N. Cramer ingeleid met de volgende volzin: „Zou de beweging, die wijlen Paus Johannes in de Katholieke wereld tweeweg heeft gebracht, zich eindelijk ook aan de Nederlandse politiek meedelen?” Tegen de achtergrond van Coppes' rede wekt die vraag de indruk, dat Paus Johannes XXIII de katholieken van de hele wereld heeft opgeroepen hun eigen verenigingen — allereerst eventueel bestaande katholieke partijen — maar zo spoedig mogelijk op te ruimen en een ander, breder onderdak te zoeken bij hun streven staat en maatschappij naar christelijke levensvisie in te richten.

De door dr. Cramer gestelde vraag is een reden temeer om aan het betoog van drs. Coppes over de partijvorming in de toekomst in dit maand-schrift aandacht te geven en de gedane beweringen eens te toetsen aan hetgeen Paus Johannes XXIII daaromtrent in zijn encyclieken — vooral *Pacem in terris* — heeft gezegd of ook niet gezegd.

De rede van drs. Coppes

Op zich zelf genomen bevat het betoog van de heer Coppes weinig opzienbarends. Philippica's tegen de verzuiling van het maatschappelijke en politieke leven zijn er al vele geschreven en gehouden. En niet zelden wordt er dan met nogal veel gemak geredeneerd en ongenueanceerd gesproken. Ik vrees dat dit ook in het onderhavige geval gebeurd is.

De heer Coppes stelt dat bij de confessionele partijen — mede als gevolg van hun bindingen met de „zuilen” in het maatschappelijke en culturele leven — „in de boezem van de partij reeds noodgedwongen de democratische discussie en de compromissen tot stand komen, die eigenlijk aan het parlement zijn voorbehouden”. Ik vraag mij af, of dit laatste wel helemaal juist is. De politieke partijen — zij mogen wettelijk geregeld zijn of niet — maken in feite een integrerend deel uit van het democratische parlementair bestel, dat zonder vrij gevormde politieke partijen niet kan bestaan of slechts in schijn een parlementaire democratie is. Doch een politieke partij, die niet alleen maar een belangengroep vertegenwoordigt, moet het algemene welzijn voor ogen houden en dit zo goed mogelijk trachten te bevorderen. Daarbij treden altijd meningsverschillen en belangentegenstellingen aan de dag, gelijk de praktijk van het politieke leven leert. Indien nu een partij reeds in eigen boezem die verschillen en tegenstellingen onderkent en naar een oplossing of overbrugging streeft, doet zij niets wat eigenlijk aan het parlement is voorbehouden. Het is mij dan ook niet duidelijk of hetgeen drs. Coppes voor de geest schijnt te staan, werkelijk een verbetering kan betekenen. Hij stelt dat het gemakkelijk zou zijn een partijprogram te ontwerpen, dat een „niet onbelangrijk deel van de Nederlandse gemeenschap aanspreekt”, als men zich maar „blijft baseren op enkele bekende doelstellingen zoals de menselijke vrijheid, als men de vooruitgang afmeet aan de mate waarin de democratie in het gehele leven voortschrijdt, als men aanvaardt dat de verschillen in inkomen en vermogen in de maatschappij niet groter mogen zijn dan nodig is voor een goede functionering van die maatschappij”. Welk belangrijk deel van het Nederlandse volk zou met zulk een program gelukkig zijn en tot welke sociale groepering van ons volk zou dit deel behoren? Misschien heeft de heer Coppes op het oog één grote arbeiderspartij, die op basis van zulk een program gevormd zou kunnen worden. Maar gaat dan het groepsbelang zowel in de partij als in het parlement niet een te grote rol spelen? En is dit beter dan de totstandkoming van compromissen in de boezem van een uit vele sociale milieu's opgebouwde partij?

In dit verband wil ik ook nog opmerken, dat de heer Coppes soms vergelijkingen maakt, die niet opgaan, en conclusies trekt, waarvoor nog geen grond gegeven is.

Hij zegt in zijn rede, dat de Katholieke Raad van Overleg (gevormd door de katholieke organisaties in het bedrijfsleven, zoals werkgevers, werknemers, boeren, middenstanders e.a.), na jaren van zoeken niet tot een gezamenlijk katholiek program kon komen, hoewel men de problemen vanuit een katholieke visie benaderde. Maar het N.V.V., de K.A.B. en in feite ook het C.N.V., konden wel tot een gezamenlijk actieprogram komen: de directere affiniteit tussen deze groepen gelegen in het werknemer-zijn, maakte zulk een programma wel mogelijk. Hier worden echter twee onvergelykbare grootheden met elkaar vergeleken. Het ging bij de Katholieke Raad van Overleg over een veel breder opgezet program dan in het geval

van de arbeidersvakcentrallen, die een gezamenlijk aktieprogramma hebben opgesteld, al komen ook daarin structurele kwesties aan de orde. En ondanks die beperkter opzet is na de rede van Coppes ook al gebleken, dat de bereidheid van het C.N.V. om samen te werken met de andere vakverbonden niet betekent, dat het C.N.V. over bepaalde zaken geen eigen principieel geluid meer zal laten horen, terwijl de voorzitter, Van Eibergen, heeft verklaard, dat een gezamenlijk programma van de drie vakcentrallen een eigen programma van het C.N.V. niet overbodig maakt. Van zijn kant verklaarde de N.V.V.-voorzitter, drs. Roemers, dat bij een ook door hem toegejuichte samenwerking tussen de vakverbonden de principiële grondbeginselen van ieder der vakcentrallen niet mogen worden aangetast.

Indien men dus al mag spreken van een geslaagde samenwerking van de drie vakcentrales terzake van de formulering van een gezamenlijk aktieprogramma, dan wil dit nog niet zeggen, dat ook de opstelling van een volledig programma, waarin alle onderdelen en facetten van het overheidsbeleid een plaats moeten vinden, binnen het bereik van een analoge politieke groepering zou liggen. De door drs. Coppes gemaakte vergelijking is dan ook ontoereikend om de getrokken conclusie te rechtvaardigen.

Te gemakkelijk en te weinig genuanceerd is ook het betoog van drs. Coppes als hij aan de door hem gewenste studiegroep ter bestudering van de toekomstige partijvorming, als richtlijn meegeeft zich los te maken „van het jargon van de bestaande groeperingen”, van „concepties die hun tijd gehad hebben of mislukt zijn”, van „beginselprogramma's en encyclicken”.

Natuurlijk zou een studiegroep — gesteld al dat deze tot stand zou komen — zich moeten losmaken van wat overleefd of achterhaald is. En daartoe mogen wat mij betreft ook bepaalde delen uit de beginselprogramma's van politieke partijen en zelfs uit pauselijke encyclicken gerekend worden. Ook dat waren tijdgebonden stukken; soms getuigen zij nog slechts van vroeger heersende staatsopvattingen of bevatten zij remedia tegen maatschappelijke kwalen in bepaalde stadia van de industrialisering en de techniek, die zich sedert dien op nooit verwachte wijze hebben ontwikkeld. Maar het valt wel te vrezen, dat uit een ongenueanceerd betoog als het onderhavige conclusies worden getrokken, die veel verder gaan dan de praemissen toelaten en misschien zelfs verder dan de spreker had bedoeld. Politiek beleid en christelijke levensovertuiging hebben wel degelijk met elkaar te maken en Paus Joannes XXIII heeft zich stellig niet uitgesproken tegen partijvorming op katholieke grondslag, al heeft hij naar mijn mening óók niet gezegd, dat dit wél moet gebeuren.

Politiek beleid en christelijke levensovertuiging

Dat voor de christenmens de godsdienstige overtuiging en het te voeren politieke beleid met elkander te maken hebben, lijkt mij in zijn algemeenheid niet voor betwisting vatbaar. De diepste reden daarvan is naar mijn

mening hierin gelegen, dat de christenmens door de genade is opgenomen in een bovennatuurlijke heilsorde, waardoor hij anders in de wereld en ten opzichte van de wereld is komen te staan dan de niet-christen. Want die bovennatuurlijke orde is niet een soort bovenbouw op het aardse leven van de christenmens, maar intrinsiek aan zijn menselijk wezen verbonden. In zijn denken en zijn handelen moet dit dan ook tot uiting komen. In de behartiging van zijn tijdelijke zaken en in zijn verhouding tot de medemens kan hij zich niet losmaken van zijn godsdienstige overtuiging, die hem bepaalde handelingen ten opzichte van God en van de medemens voorschrijft. Ook in de politiek kan hij zijn christelijke levensovertuiging niet overboord zetten of buiten beschouwing laten. Hij moet verlangen — en voor zover het democratisch bestel het mogelijk maakt — er ook toe meewerken, dat het leven in de gemeenschap der mensen hem de vervulling van zijn godsdienstig-zedelijke plichten niet belemmert, maar eerder vergemakkelijkt. Dientengevolge heeft hij bepaalde eisen te stellen aan de inrichting van het gemeenschapsleven, zoals hij ook op grond van zijn christengeloof zelf verplichtingen heeft tegenover het gezag en zijn medeburgers. Met name heeft hij als christen ook de plicht mede te werken aan het bewoonbaar maken van deze wereld voor alle mensen, opdat deze in vrede, vrijheid en voorspoed kunnen leven en ontvankelijk worden voor Christus' verlossing, waartoe allen zijn geroepen.

Maar indien de christelijke godsdienst en het overheidsbeleid voor de christen politicus niet van elkander te scheiden zijn, dan moet toch wel duidelijk daarbij gezegd worden, dat het christelijk geloof zelf niets zegt over de concrete inrichting van de maatschappij en de staat, niets over de vormen van het gezag of van de samenleving der volkeren, niets ook over tal van problemen van sociale, economische of juridisch-technische aard.

Wel bestaan er daaromtrent vele normen en richtlijnen, die in de loop der eeuwen door christelijke wijsgeren en sociologen, economen en juristen zijn opgesteld en die niet zelden ook in pauselijke encyclieken werden geformuleerd. Daaruit is een katholieke sociale doctrine ontstaan, een sociale leer der kerk, die echter nooit mag worden gelijkgesteld met de beginselen van het christelijk geloof zelf. Want wat deze sociale doctrine leert over de intermenselijke verhoudingen, de inrichting van de maatschappij, de staat en de internationale gemeenschap, is niet absoluut geldend, noch onveranderlijk. *Niet absoluut geldend*: omdat deze leer steunt op menselijke redeneringen en feitenanalyses, waarbij dwaling niet is uitgesloten. *En niet onveranderlijk*: omdat de omstandigheden van tijd en plaats verschillen en ontwikkelingen zich voltrekken op technisch en economisch gebied alsook in de sociale omstandigheden en in de verhoudingen tussen volkeren en staten, tengevolge waarvan bepaalde concepties achterhaald worden en nieuwe formules moeten worden opgesteld om de rechts- en de welvaartsorde in de samenleving der mensen te handhaven.

De grondslag van deze katholieke sociale doctrine is te vinden in het

natuurrecht, waarvan de encycliek *Pacem in terris* zo'n voortreffelijke samenvatting heeft gegeven in het licht van de huidige verhoudingen tussen de mensen en de volkeren en gericht op de vestiging van een alle volkeren omvattende wereldvrede. Voor een kort overzicht van de inhoud van dit stuk verwijs ik naar het artikel van dr. Alting von Geusau in het nummer van dit maandblad van juli 1964, bl. 142-145. Terecht zegt de auteur erbij, dat in de encycliek het natuurrecht niet fungeert als de uitgangstelling voor verstarde uitspraken of veroordelingen en dat de Paus nergens technisch-politieke voorschriften wil geven (bl. 143 en nogmaals bl. 212-213 in een naschrift op kritische opmerkingen van dr. Zonneberg).

De op het natuurrecht gebaseerde of daaruit afgeleide normen van de encycliek mogen wij in géén geval onderschatten, maar evenmin overschatten.

Niet onderschatten. Want ook al moeten deze normen — alvorens in wetten of traktaten te kunnen worden opgenomen — nader geconcretiseerd en op wisselende en zich evoluerende omstandigheden en verhoudingen worden toegepast, dan kunnen zij toch behoeden voor dwaling en leiding geven aan ons denken en inspiratie tot handelen ter bereiking van de zo hoog gestelde doeleinden. De encycliek beschouwt het natuurrecht als het ordenend beginsel in de betrekkingen tussen mensen en volkeren en zegt ervan, dat de Schepper zelf die natuurwet in de harten der mensen heeft neergeschreven (alinea 5-7). En de waardigheid van de menselijke persoon, die door Joannes XXIII als het grondbeginsel voor iedere goed geordende gemeenschap moet gelden, wordt niet alleen in natuurlijk, maar ook in bovennatuurlijk licht gezien, n.l. onder het opzicht van de Verlossing door Christus (alinea 8-10).

En toch mogen we ondanks de hoge waarde, toegekend aan het natuurrecht en de menselijke persoon, de gegeven normen ook weer *niet overschatten*. Dat zou m.i. tegen de bedoeling van Paus Joannes XXIII zelf zijn, die deze normen heeft gegeven om — zoals dr. Alting von Geusau schreef — „bij te dragen tot de morele gewetensvorming van de mensen” (bl. 213) en ter verdere bestudering, concretisering en praktische toepassing door „wijze en competente” mensen. Daarbij heeft de Paus — ik kom er straks nog op terug — de katholieken opgeroepen tot samenwerking met andere christenen en ook met niet-christenen, waarbij een houding van: „wij weten het zelf alleen wel” aan de katholieken kwalijk zou passen en objectief gezien ook onjuist zou wezen. Niet-katholieken en ook niet-christenen kunnen — uitgaande van andere grondgedachten — wel tot praktische conclusies komen, die van de onze niet zover af liggen. Mede daarom heeft paus Joannes XXIII de samenwerking van katholieken en niet-katholieken zo sterk aanbevolen. Het natuurrecht en nog meer de nadere uitwerking ervan in de katholieke sociale doctrine zijn in de discussies over het politiek te voeren beleid

een onzes inziens noodzakelijke en zeer waardevolle inbreng van de katholieken, maar méér ook niet; met name zijn het geen dogma's of fundamentele geloofswaarheden, die geen voorwerp van politiek beraad of overleg kunnen uitmaken. Tevens volgt hieruit, dat men in de politiek de zaken niet principiëler mag voorstellen dan ze zijn. Hoezeer ook confessie en politiek beleid ergens met elkaar te maken hebben, is er in het politieke leven toch vaak een „confessionalisme” ten toongespreid, dat velen heeft geërgerd. Wie de dingen in de juiste proporties ziet, zal bij de practisch te nemen politieke maatregelen slechts zelden behoefte hebben een rechtstreeks beroep op de *godsdienslige* levensovertuiging te doen, al ligt dit in andere landen ook wel anders dan in ons land, waar godsdienstvrijheid, verdraagzaamheid en gelijkheid van allen voor de wet tot de grondslagen van ons rechtsbestel behoren. In zulke gunstige omstandigheden komt ook de kwestie van de partijvorming veel genuanceerder te liggen dan in landen, waar deze verworvenheden nog ontbreken.

Confessionele partijvorming een kwestie van prudentie

Sedert de tweede wereldoorlog is het door de katholieken van ons land vrijwel algemeen aanvaard, dat de vorming van een katholieke partij ter deelneming aan de verkiezingen voor de openbare lichamen een kwestie is van doelmatigheid en opportuniteit. Het komt mij voor, dat dit inzicht een bevestiging vindt in de encycliek *Pacem in terris*, waarin noch een uitspraak tegen katholieke partijvorming voorkomt (zoals dr. Kramer schijnt te suggereren), noch ook iets gezegd wordt ten gunste van zulk een partij. De encycliek laat m.i. duidelijk blijken, dat wijze en competente katholieken daarover zelf moeten beslissen, mits zij aan hun christelijke grondbeginselen vasthouden. Het nieuwe daarbij is echter dat in dit document (evenals reeds in de encycliek *Mater et Magistra*) paus Joannes XXIII zo uitdrukkelijk wijst op het nut van een bredere samenwerking van alle mensen, die de grondslag van de natuurlijke moraal aanvaarden.

Zo zegt de encycliek in het vijfde hoofdstuk, dat handelt over de pastorale richtlijnen, dat de katholieken bij het in praktijk brengen van de uiteengezette natuurrechtelijke beginselen dikwijls op allerlei wijzen samenwerken „met de christenen, die van deze Apostolische Stoel gescheiden zijn, of met mensen die het christelijk geloof missen, maar zich laten leiden door het licht van de rede en zich houden aan de natuurlijke moraal” (alineä 157). Daarbij moet het de eerste zorg van de katholieken zijn „altijd principieel te blijven en zich niet te laten verleiden tot compromissen, die afbreuk doen aan de godsdienst of de moraal”. Anderzijds echter moeten zij ook de anderen met begrip en welwillendheid tegemoet treden, ieder egoïsme vermijden en bereid zijn in „loyale samenwerking datgene te verwezenlijken, wat in zich goed is of waaruit goed kan voortkomen” (al. 157).

Enkele alinea's verder handelt Pacem in terris dan over de vraag, of de tijd al gekomen is voor „ontmoetingen met een practisch doel”, en zo ja, hoe dan te bepalen „*de modaliteiten en de omvang van een gecoördineerde en werkelijk vruchtbare actie op economisch, sociaal, cultureel of politiek gebied*”. En hier zegt de encycliek in één woord: „*dit is heel en al een zaak van prudentie*” (al. 160; cursivering van mij). En als het dan gaat over zaken van katholieken, dan komt de beslissing over dit soort zaken toe aan hen, die een belangrijke rol spelen in de samenleving en het meest competent zijn. Daaraan wordt echter toegevoegd: „mits zij de beginselen van het natuurrecht in acht nemen, de sociale leer van de kerk volgen en gehoorzamen aan de richtlijnen van het kerkelijk gezag”. Van die clausulering wordt vervolgens de rede gegeven: „Want men mag niet vergeten, dat de Kerk het recht en de plicht heeft niet alleen de geloofs- en zedenleer te handhaven maar bij haar kinderen ook haar gezag te doen gelden op het gebied van tijdelijke aangelegenheden, wanneer er geoordeeld moet worden over de toepassing van deze leer op concrete gevallen” (al. 160).

Op grond van deze laatste passages zou men geneigd kunnen zijn te zeggen, dat Paus Joannes XXIII aan een eventuele samenwerking van katholieken met protestanten en met niet-christenen in één economisch, sociaal, cultureel of politiek verband niet veel ruimte heeft gelaten en misschien zelfs dat de Paus aan de praktische mogelijkheid daarvan nauwelijks heeft gedacht. Maar toch geloof ik, dat de laatste zinsneden van alinea 160 niet zo gelezen of geïnterpreteerd mogen worden. Want een katholiek kan in breder organisatieverbanden meewerken en toch — gelijk de encycliek verlangt — trouw blijven aan eigen beginselen en ongeoorloofde compromissen blijven afwijzen. Bovendien maakt de gesuggerede interpretatie de laatste zinsneden van alinea 160 weer los van de onmiddellijk daaraan voorafgaande, waarin uitdrukkelijk wordt gezegd, dat *de modaliteiten en de omvang van een gecoördineerde actie* op economisch, sociaal, cultureel of politiek gebied een zaak van prudentie uitmaken, waarover competente katholieken zelf moeten beslissen.

Wel echter moet in het oog worden gehouden, dat een gecoördineerde actie niet alleen door samengaan in één sociaal of politiek verband tot stand kan komen, maar ook berusten kan op een samenwerking van twee of meer zelfstandige organisaties. Een voorkeur voor de ene of de andere vorm van gecoördineerde actie spreekt de encycliek m.i. niet uit. De termen „modaliteit en omvang” ener gecoördineerde actie zijn zo wijd, dat zij beide vormen omvatten.

Wat dit alles practisch kan betekenen voor de politieke partijvorming in ons land in de naaste toekomst, valt moeilijk af te meten.

Een nieuwe partij op christelijke grondslag en met een gedurfd en aan

de huidige wereldsituatie aangepast program, spreekt vele katholieke jongeren aan — en wellicht ook een deel van de protestants-christelijke bevolking. De kern van zulk een partij zou gevormd moeten worden door degenen, die thans lid zijn van of althans stemmen op de K.V.P., de A.R. en de C.H.U., zonder echter de christenen uit te sluiten, die momenteel tot andere partijen behoren. Het zou m.i. zelfs logischer en konsekwenter zijn om van meet af aan alle christenen te willen omvatten, die aan de verwezenlijking van zulk een program willen meewerken. Maar is dit alles geen wensdroom als heden ten dage zelfs tussen de twee grootste protestants-christelijke partijen A.R. en C.H.U. nog geen fusie tot stand kan komen? De weerstand daartegen in de leidende kringen van de C.H.U. is bekend. Maar misschien kan het door mr. Smallenbroek (AR) gelanceerde idee van een gemeenschappelijk stembusprogram van de KVP, de AR en de CHU een eerste stap in de goede richting zijn. Het zou in ieder geval in de lijn liggen van de door Joannes XXIII bedoelde „gecoördineerde actie” van allen, die het goede willen.

Een nieuwe doorbraakpartij, zoals drs. Coppes voor de geest schijnt te staan, lijkt naast de P.v.d.A. geen reële kansen te maken. De grote moeilijkheid bij de vorming van zulk een partij is hierin gelegen, dat geen principiële grondslag kan worden gevonden, die èn hecht èn breed genoeg is om ook voor katholieken en protestanten bevredigend en aanvaardbaar te zijn. En een partij zonder enige principiële grondslag en alleen gericht op de oplossing van de steeds wisselende actuele vragen en problemen, is nauwelijks denkbaar in een land als het onze, dat in godsdienstige en levensbeschouwelijke kwesties even verdeeld als geïnteresseerd is. In nauwe samenhang met dit psychologisch gegeven staat het feit, dat ons land een wijd vertakt en hecht gefundeerd organisatieleven kent, dat niet zou kunnen verdwijnen zonder diep ingrijpende veranderingen in de inrichting en de opbouw van geheel het maatschappelijk leven. In deze omstandigheden zou het ondermijnen van de K.V.P. — als een soort voorschot op verdere ontwikkelingen — zeker niet prudent zijn.

De relatie tussen de Verenigde Staten van Europa en van Noord-Amerika

door Dr. W. J. A. Visser

Vele instanties en personen, die in verschillend verband aan de totstandkoming van de „Verenigde Staten van Europa” werken, verbinden de gedachte aan een europese eenwording een nauwe band op politiek, economisch en militair terrein van dit verenigd Europa met de Verenigde Staten van Noord-Amerika.

Hiertegenover staan andere stemmen, die betogen, dat de algehele zelfstandigheid van een toekomstig Verenigd Europa bewaard, hersteld of gehandhaafd moet worden en deze verlangen dus op politiek, economisch en militair terrein geen band met de Verenigde Staten.

In de kwestie „band of geen band” met Amerika staan er dus twee meningen tegenover elkaar, waarbij — zeker in ons land — eerstgenoemde mening een sterke overhand heeft bij regering en K.V.P.

In de navolgende korte beschouwing meent de schrijver aan de bestaande „pro en contra”-argumenten van politici, economen en militairen nieuwe gegevens te kunnen toevoegen, waardoor het misschien mogelijk is om een oordeel in deze belangrijke kwestie beter te funderen.

Het behoeft geen betoog, dat personen, die behoren tot volken van de volkerengroep, die van oudsher in de tropische en subtropische aardgordeel wordt aangetroffen, lichamelijk en geestelijk anders geaard zijn dan de bewoners van landen, die in de gematigde of koele landzones liggen.

Dienovereenkomstig lopen er rond de aarde drie grote cultuurgordels of cultuurzones, waarvan de bewoners op grond van een bijzondere „natuurlijke gebondenheid” naast hun persoonlijke, streekeigen en landelijke karaktertrekken ook eenzelfde groep van zonale basissenmerken bezitten.

Op grond van de gelijksoortige „natuurlijke gebondenheid” van de gematigde zones (G-zone) op het noordelijk (nG-zone) en op het zuidelijk (zG-zone) halfrond, zijn de basissenmerken in deze twee cultuurgordels aan elkaar gelijk, terwijl die van de tropisch-subtropische zone (Ts-zone) in kenmerken met de beide andere verschilt.

Dit feit impliceert, dat er zowel op het noordelijk als op het zuidelijk halfrond een zonegrens moet lopen en ook loopt, die de Ts-zone van de nG-zone en van de zG-zone scheidt.

Op het noordelijk halfrond loopt de zonegrens o.a. dwars door de Verenigde Staten van Noord-Amerika, snijdt Japan in twee gedeelten, loopt

in China ter hoogte van de Huangho en volgt in West-Europa een grenslijn, die germaanse van romaanse volken scheidt.

Terwijl practisch overal op het noordelijk halfrond de langs de zonegrens aanwezige geografische of demografische factoren de onderlinge relatie tussen de bewoners van verschillende zones bemoeilijken, geldt dit niet voor Japan en voor West-Europa.

In West-Europa en in Japan raken over de gehele lengte van een uiterst smalle zonegrens stam- of aanverwante delen van de in de Ts-zone en van de in de nG-zone levende bevolkingsgroepen elkaar, waardoor de aanwezige mogelijkheid tot een voor beide partijen vruchtbaar gesprek niet alleen wordt benut, maar zelfs sterk wordt bevorderd, omdat bij beide delen op grond van hun verwantschap een natuurlijke begeerte naar een gesprek aanwezig is.

Wanneer deze voorwaarden aanwezig zijn en bovendien beide groepen in getal en ontwikkeling ongeveer tegen elkaar opwegen, dan vormen al deze factoren tesamen de grondslag voor een voortdurend actieve cultuurontplooiing.

Bij ieder gesprek immers tracht de ene gesprekspartner de ander met argumenten van zijn gelijk te overtuigen. Na aanvankelijke instemming met het betoog en het aanvaarden van in feite wezensvreemde opvattingen volgt achter uit zucht tot zelfbehoud tegelijk meteen afwijzen van de opgedrongen opvattingen een tegenargumentatie om de andere partij de eigen mening op te dringen. Door deze over en weer gaande gedachtenwisseling verdiepen beide partners zich in hun gesprekstof en worden zich zodoende steeds meer bewust van eigen verlangens en begeerten. Ieder betoog en tegenbetoog moet derhalve leiden tot een groter bewustwording van eigen krachten en tot een hoger cultureel niveau dan het voorafgaande.

Zonder hier uitvoerig op de in de genoemde cultuurgordels aanwezige basiseigenschappen in te gaan, kan worden gezegd, dat de bewoners van de nG-zone een uitgesproken voorkeur vertonen voor het „veranderlijke” en „dynamische” „WORDEN”; voor het „ALLESOMVATTENDE ENE” (UNUM UNIVERSALE) met de daarbijbehorende gemeenschapsgedachte en „trouw-opvatting”; voor het „mee-levende”, op het „aanschouwelijke” ingestelde „GEVOEL” met de hierbij aansluitende „subjectieve” en „innerlijke” wetten van het „hart” („geweten”) als levensnorm, waaruit een gevoelvolle „IK-VERHOUDING” tot God, mede-mens en tot al het geschapene voortvloeit, terwijl de bewoners van de Ts-zone het „onveranderlijke” en „statische” „ZIJN” beklemtonen, waardoor het „evenwichtige”, het „welgeordende” en het „overzichtelijke” naar voren treedt; de „koele” en „beredenerende” „REDE” als maatstaf volgt, waaruit het streven naar „klare helderheid” en „het zich wel iets kunnen voorstellen” voortspruit; het „objectieve” of wel de „WIJ-VERHOUDING” benadrukt en het „AFGESCHIEDEN ENE” (UNUM SINGULARE) op de voorgrond stelt, waardoor de mens alles los en apart van elkaar beziet en alles „naast” hem bestaat, zodat hier de meer „verdraagzame” „me-

de-mens" een meer „onverdraagzame" „even-mens" wordt en „medevoelen", „mede-beleven" en „mede-leven" zich hier wijzigt in een onbegrepen en onbewogen naast elkaar bestaan.

Genoemde zuidelijke of noordelijke eigenschappen hebben tot op heden om beurten het culturele en wetenschappelijke leven in West-Europa beheerst. In de Oudheid en in het Romaanse tijdvak, tijdens de Renaissance en het Classicisme en in de huidige periode van de Somatiek — waarin de waarde van het lichamelijke zo sterk wordt beklemtoond — overheersen zuidelijke factoren, terwijl in de Gotiek, in de Barok en in de Romaniek noordelijke tendenzen aan het woord zijn.

Zo staat — om enkele voorbeelden uit vele honderden te noemen — op grond van het „allesomvattende ene" in de nG-zone de europese en atlantische „gemeenschappen"- of „integratie-gedachte" op de voorgrond, terwijl in de Ts-zone op grond van het „afgescheiden ene" juist de gedachte van het „Europa der vaderlanden" en van de „eigen zelfstandigheid van Europa op politiek, economisch en militair terrein" wordt beklemtoont; zo vindt het zuiden de telegrafie uit, waarbij het gehoorde „wel begrepen wordt" en het noorden de televisie, waarbij de drang naar het „aanschouwelijke" het uitgangspunt vormt; zo hielden zich op grond van het „onveranderlijke" van het „zijn" de wetenschapsmensen van het zuiden het eerst bezig met de vaststelling van maten, gewichten en soortelijke gewichten, met de vaste getallen en met de „anorganische" scheikunde, terwijl het noorden hierop antwoordt met de bestudering van „wortel trekken", het getal „oneindig", „differentiaal" en „integraal-rekenen" en met de studie van de „organische" scheikunde; zo besteedt het noorden het eerst aandacht aan de psychologie, de zelfanalyse, de ik-roman en het zelfportret, waarbij de ik-verhouding steeds de drijfveer vormt, terwijl het zuiden hiervoor veel minder aandacht kent en dezelfde ik-verhouding vormt hier de grondslag voor de drang naar een democratische bestuursvorm, terwijl het zuiden weer meer van nature van een hiërarchische bestuursopbouw droomt; tegenover het streven naar „vaste" wetten, die de natuur beheersen, plaatst het noorden de „relativiteitstheorie"; tegenover de drang naar het „dogmatische" van het zuiden staat in het noorden de voorkeur voor het „ondogmatische" en tegenover de begeerte naar een „wettische moraal" staat de „persoonlijke gewetensvorming"; tegenover de verdraagzaamheid van de noordelijke mens in rassenkwesties staat een zuidelijke onverdraagzaamheid op dit punt.

In de Verenigde Staten van Noord-Amerika, waar ter hoogte van S.Francisco-Philadelphia de zonegrens loopt (in de voor-columbiaanse tijd lag volgens Werner Müller — Die Religionen der Waldlandindianer Nord-amerikas — de grens noordelijker en liep van Vancouver over Lake Nipigon, Lake Superior en Lake Champlain naar Portland), zijn in beginsel dezelfde mogelijkheden als in West-Europa aanwezig en omdat hier dus een gespreksmogelijkheid bestaat is dus ook dit land voor een grote culturele en wetenschappelijke ontwikkeling als het ware voorbestemd.

Men kent hier bovendien sedert de „blanke man” zich in de States ging vestigen in het noorden een meer van oorsprong „germaanse” bevolkingsgroep en in het zuiden een meer „romaanse” bevolkingsgroep, die beiden naar hun nieuwe vaderland eigen tradities en opvattingen meebrachten, die hier door een met West-Europa overeenstemmende „natuurlijke gebondenheid” nieuw voedsel kregen.

De tegenstelling tussen noord en zuid in de Verenigde Staten van Noord-Amerika uiten zich o.a. in verschillen in geaardheid (conservatiever-actiever); in verschillen in taal (Southern American-General American); in verschillen in staatkundige opvattingen (beklemtonen van de zelfstandigheid der afzonderlijke staten tegenover het accentueren van het „allesomvattend” geheel der States); in verschillen tegenover kerkelijke vraagstukken (bijv. Kardinaal McIntyre van Los Angeles is voorstander van de status quo in de kerk, terwijl iemand als Kardinaal Cushing uit Boston alles wil veranderen).

Deze ontwikkeling van het gesprek is in de States pas enkele eeuwen aan de gang en staat hier dus nog in de kinderschoenen, maar de aanzet is er en dat het land in cultureel en wetenschappelijk standpunt nog niet op eigen benen staat, bewijst het feit, dat de Verenigde Staten van Noord-Amerika op alle mogelijke wijzen cultuur- en wetenschapsmensen uit West-Europa aantrekken om hun groot tekort te dekken, waarover men zich hier in Europa bijzonder ongerust begint te maken, zodat er in verschillende westeuropese landen reeds op officieel niveau commissies in het leven zijn geroepen om de oorzaak van dit „wegzuigen” van westeuropees intellect te bestuderen.

De gunstige ontwikkeling voor een gesprek dreigt echter te worden verstoord — en daarin schuilt nu voor de ontwikkeling van de Verenigde Staten het grote gevaar — door de nu en dan fel opblaaiende, maar steeds latent aanwezige rassenkwestie, waardoor de natuurlijke begeerte tot een gesprek — wat een allereerste voorwaarde is voor een eigen culturele en wetenschappelijke ontplooiing — als gevolg van deze aanwezige rassentegenstellingen door beide partijen wordt afgeremd en mogelijk geheel tot stilstand kan worden gebracht, indien de bestaande rassentegenstellingen tussen „Afro-Amerikanen” en „Euro-Amerikanen” zich op grond van allerlei factoren onverhoopt zouden toespitsen.

De mogelijkheid voor dit laatste is aanwezig, want de blanke bevolking van de States is in feite even „oud” als de westeuropese bevolking en leeft evenals deze in een „intellectueel stadium”: twee factoren, die een weloverwogen gezins-planning door geboorteregeling sterk in de hand werken.

Beide factoren spelen bij de Afro-amerikaanse bevolkingsgroep in de zuidelijke staten een veel geringer rol, zodat hier nauwelijks van een gezins-planning sprake is.

In de Verenigde Staten van Noord-Amerika ligt volgens de statistieken de sterkste bevolkingsgroei niet bij het Euro-Amerikaanse, maar bij het Afro-amerikaanse bevolkingsdeel en deze „bataille des berceaux” bepaalt

de toekomst van dit land, van ons werelddeel en bijgevolg mogelijkerwijze die van de vrije wereld.

Het Afro-Amerikaanse volksdeel wenst op grond van de nieuw verkregen burgerrechten terecht volledige gelijkstelling met de Euro-Amerikanen en het zal dan ook vanzelfsprekend een met de bevolkingssterkte van hun groep overeenkomend aandeel in het centale bestuur van het land opeisen, wat wellicht een „heroriëntering” van de buitenlandse politiek van de Verenigde Staten kan betekenen, omdat volgens de statistieken de sterkste bevolkingstoename bij de Afro-Amerikanen wordt aangetroffen.

Reeds nu ziet men overal in de Verenigde Staten van Noord-Amerika onder de Afro-Amerikaanse bevolking een sterke voorliefde voor het „oude moederland” Afrika ontwaken, dat zich vrij gevochten heeft van de imperialistische overheersing van de gehate blanken, waardoor zowel bij de Afrikaan als bij de Afro-Amerikaan het minderwaardigheidsgevoel tegenover de blanke voor een groeiend superioriteitsgevoel heeft plaats gemaakt en waardoor men nu reeds kan bemerken, dat er op Afrikaanse congressen ook Afro-Amerikaanse leiders aanwezig zijn, zodat men redelijkerwijs mag verwachten, dat, wanneer er in rechtvaardige overeenstemming met de Afro-Amerikaanse bevolkingsaanwas ook meer Afro-Amerikanen in het centrale landsbestuur zullen zijn opgenomen, de buitenlandse politiek van de Verenigde Staten zich steeds meer van het „oude moederland” Europa zal afwenden en zich steeds meer zal gaan oriënteren op het „oude moederland” Afrika.

De ontwikkeling van de Amerikaanse rassenkwestie is dus voor de toekomst van het vrije West-Europa van het allergrootste belang, want „het gezag van de Verenigde Staten is aan de orde en dat wordt hier heel goed beseft”, zoals Drs. W. K. N. Schmelzer bij zijn terugkeer uit de Verenigde Staten zeide (Volkskrant, 20-8-'64).

Indien de Verenigde Staten van Noord-Amerika op een gegeven moment, wanneer de vrijheid van West-Europa zou worden bedreigd, dit vermaledijde „oude moederland” van „imperialisten” en van „slavenjagers” geen militaire steun zouden willen verlenen als gevolg van deze heroriëntering van de Amerikaanse politiek, dan zal West-Europa aan de rand van de afgrond komen te staan of voor de vrije wereld verloren gaan, wanneer dit gebied zelf niet op passende wijze aan zijn eigen militaire weerstandskracht heeft gewerkt.

Voorvoelt deze voor West-Europa zo fatale en voor hem zo gelukkige ontwikkeling in de States?

Houdt de regering daarom vast aan de befaamde „co-existentie” tot op het ogenblik, waarop een innerlijk verdeeld en naar Afrika gekeerd Amerika het oude moederland West-Europa aan z'n lot overlaat op het ogenblik van een agressie?

Voorvoelt de Franse President Charles de Gaulle deze voor West-Europa en voor de vrije wereld zo benauwende ontwikkeling, en staat Frankrijk scpetisch en schouderophalend tegenover het eerlijk en oprecht

gemeende woord van wijlen President Kennedy, dat de „Verenigde Staten hun steden in de waagschaal zullen stellen om de Europese steden te verdedigen”?

Het officiële antwoord, dat Frankrijk bij monde van zijn Minister van voorlichting Peyrefitte op deze toezegging van wijlen de Amerikaanse President gaf, kan in die zin worden opgevat: „De Franse regering heeft nooit getwijfeld aan de vastberadenheid van President Kennedy, maar het heeft het recht te vragen wat de opvolger van de opvolger van President Kennedy over tien jaar zal zeggen”, en hij voegde hieraan toe, dat de wereld heeft gezien, hoe zich „telkens aanmerkelijke veranderingen” in Amerika voordoen.

Ook als West-Europa het Franse voorstel zou volgen en met het oog op een eigen passende west-Europese verdediging de kwestie van een „band of geen band” met de Verenigde Staten nog eens zou bezien, dan betekent dit niet, dat daarmee ook voor de States zelve het probleem van de culturele en wetenschappelijke zelfstandige opbouw is opgelost.

Hiervoor is namelijk in het land zelve het gesprek tussen twee elkaar welwillend gezinde gesprekspartners nodig en dit gesprek dient tot zegen van het land op gang te blijven, zodat hierdoor het land het op den duur zonder het intellect van Europa kan stellen.

Zo men een conclusie aan dit betoog wil verbinden, dan kan deze slechts luiden: „Europa let op uw eigen zaak”, wees dankbaar voor de huidige hulp en wees indachtig, dat zich „telkens aanmerkelijke veranderingen” in Amerika kunnen voordoen.

Het woningbouwbeleid; een uitzicht

door Drs. J. Dorresteyn

Er is een flinke dosis optimisme nodig om het geloof van minister Bogaers, dat in 1970 de woningnood zal zijn opheffen, over te nemen. Sommigen staan twijfelachtig tegenover dit standpunt omdat het geven van prognoses nu eenmaal het nadeel heeft, dat er in het verleden, speciaal als het om de woningbouw ging, zo vele niet zijn uitgekomen. Daartoe behoeft men zich de uitspraken van mr. In 't Veld en ir. Witte maar in de herinnering op te roepen. Verwerpt men dit argument omdat het eigenlijk nietszeggend is en daarom overtuigingskracht mist, dan nog zal menigeen dit geloof van de minister niet onderschrijven. Ten dele heeft de bewindsman hiervoor een argument gegeven. De juistheid van zijn prognose heeft hij immers afhankelijk gesteld van het bereiken van een evenwicht in de nationale economie in 1965. Om te vermijden dat wij een soortgelijk risico zouden lopen als de minister, zullen wij ons niet aan een voorspelling wagen omtrent de afloop van de komende loononderhandelingen. Blijft de loonstijging beperkt, dan lijkt het vooruitzicht op een evenwicht in 1965 zeer wel aanwezig. Daarmee is echter nog geen uitspraak gedaan omtrent de mate waarin het kapitaal reeds als bottleneck bij de produktiestijging haar effect heeft gehad. De relatief stagnerende investeringen door ondernemers en aannemers in de woningbouw zullen de toeneming van de produktie eerst na een time-lag beïnvloeden.

Eventuele nadelige gevolgen voor de produktieomvang zouden waarschijnlijk nog kunnen worden voorkomen als de woningbouw binnen de bouwsector een grotere prioriteit verkreeg. In feite lijkt echter het tegendeel het geval. De voor dit jaar geldende prioriteit impliceert de bouw van een maximaal aantal woningen. Voor 1965 is echter aan het maximum een grens gesteld. De prioriteit lijkt derhalve te zijn afgezwakt. Deze tendens strookt niet met de prognose, want de gewenste prioriteit is bepaald geen luxe. Om dit nog eens kwantitatief te demonstreren kunnen wij gebruik maken van cijfers uit de Bouwnota van oktober 1963.

De minister wenst in 1965 maximaal 100.000 woningen op te leveren. In de Bouwnota raamt de minister de achterstand. Hij stelt daarbij de jaarlijkse stijging van het aantal woningbehoevende eenheden op 70.000 tot

75.000. Daarbij komt nog een minimale vervanging van 15.000 woningen per jaar. Als minimumtaakstelling wacht volgens de minister dus een jaarlijkse bouw van minimaal 85.000 tot 90.000 woningen. Maar daarmee is men er niet. Er is nog een bestaand kwantitatief tekort van minimaal 179.000 maar vermoedelijk van ongeveer 215.000 woningen. Bovendien heeft de Centrale Directie van de Volkshuisvesting in de Bouwnijverheid in 1962 een kwalitatief onderzoek naar de bestaande woningvoorraad ingesteld. Daarbij werd geconstateerd dat er ongeveer 320.000 dermate slechte woningen zijn, dat het economisch niet verantwoord is deze te verbeteren. Er zijn verder nog 240.000 woningen die evenmin aan de huidige minimumeisen voldoen maar waarbij het wel verantwoord is deze te verbeteren. Een optel- en deelsommetje lijkt overbodig om te concluderen dat de woningnood nog terdege een nationaal probleem is, dat op grond van de huidige bouwcapaciteit en de nog steeds arbeidsintensieve bouwmethoden het verkrijgen van een evenwicht op de bouwmarkt binnen zes jaar minstens dubieus maakt.

Wij kunnen ons nu afvragen waarin de meest doelmatige aanpak van de bestrijding van de woningbouw in feite is gelegen. Een commissie onder voorzitterschap van mr. dr. Schrijvers heeft in opdracht van het Centrum voor Staatkundige Vorming haar gedachten over dit onderwerp in een nota vastgelegd en het Centrum heeft deze kort geleden gepubliceerd. Het is, ingevolge de opdracht, een beknopt betoog waarin alleen de essentialia van het woningbeleid worden behandeld.

De commissie gaat uit van een bestaande wanverhouding tussen vraag en aanbod, die resulteert in een tekortschietend aanbod. Wil men naar een evenwicht, dan zal het aanbod dus dienen te worden verruimd. Hierdoor legt men beslag op extra produktiefactoren, waardoor elders een verminderde produktie wordt verkregen. Dientengevolge brengt de commissie het vraagstuk van de woningnood terecht terug tot een keuze-probleem. Een doelmatige bestrijding van de woningnood vereist daarom een prioriteit voor de woningbouw die niet alleen betrekking heeft op de bouwsector als zodanig, maar binnen deze bedrijfstak dient bovendien voorrang te worden gegeven aan de woningproduktie.

Deze zienswijze van de commissie lijkt vanzelfsprekend. De feitelijke gegevens luiden echter anders. Sinds 1958 is de jaarlijkse produktie van gebouwen aanmerkelijk gestegen maar die van woningen is tot 1963 regelmatig gedaald.

Deze situatie wijst op afwezigheid van prioriteit voor de woningbouw binnen de bouwsector. Bovendien is door overschatting van de bouwcapaciteit en onderschatting van de woningbehoefte de gewenste prioriteit voor de bouwsector als geheel eveneens een dringende aangelegenheid geworden.

Het verlangen van de eerstgenoemde „interne” prioriteit brengt macro-

economische gevolgen met zich mee, die op korte termijn tot relatief afnemende investeringen voor het bedrijfsleven leiden. Verder heeft de bouwnijverheid een bij de overige industriële bedrijfstakken achterblijvende produktiviteitsstijging, zodat ook hierdoor de grootte van het nationaal inkomen wordt beïnvloed. Men zal dit ten dele moeten beschouwen als de prijs die voor oplossing van de woningnood moet worden betaald.

De huidige produktiviteitsstijging is in de woningbouw vrij gering vanwege de arbeidsintensieve produktiemethoden en de nog beperkte bouwtechnische mogelijkheden, althans voor zover deze laatste rendabel zijn. Juist omdat de economisch-technologische vooruitgang op dit terrein zo langzaam verloopt, blijven de bouwkosten snel oplopen. Hieruit kunnen de relatief hoge subsidies worden verklaard, die verstrekt worden om te voorkomen dat de huur te hoog is. Men streeft echter naar een geleidelijk zich zelf financieel dekkende woningbouw. Op langere termijn verwacht de commissie, en naar onze mening terecht, dat de hierdoor onvermijdelijke huurstijging zal kunnen worden opgebracht. Deze verwachting is gebaseerd op de veronderstelling dat de groei van het nationaal inkomen per hoofd van de bevolking zal voortduren en dat de huurquote minstens op een evenredig pijl blijft gehandhaafd. Bovendien verwacht zij een afnemende stijging van de bouwkosten. Het tijdstip waarop deze huurstijging kan worden opgebracht, zal worden vervroegd naarmate de stijging van de bouwkosten kan worden beperkt. Daartoe is research vereist, research naar nieuwe bouwstoffen en stedenbouwresearch. Daardoor zal te zijner tijd onder meer tot de bouw van grotere series kunnen worden overgegaan.

Hoe snel de bouwkosten de laatste jaren gestegen zijn, kan worden gedemonstreerd aan de hand van het verloop van prijsindexcijfers. Als wij uitgaan van 1950 als basisjaar, dan blijkt reeds vanaf het begin het indexcijfer voor m³-prijzen van woningwetwoningen boven de prijsindex van het levensonderhoud te liggen. Sinds 1954 geldt hetzelfde voor het indexcijfer van de groothandelsprijzen en vanaf 1955 voor dat van de prijzen van bruto-investeringen in vaste activa door bedrijven (incl. woningbouw). Wel schrijft minister Bogaers in zijn begroting voor het dienstjaar 1965 dat gedurende de laatste maanden het algemene prijspeil verder steeg, terwijl de bouwkosten stabiel bleven. Dit mag juist zijn, een paar maanden betreft wel een erg korte periode. Bovendien stijgt het verzuim zeer snel evenals het verloop van bouwvakarbeiders binnen de bedrijfstak.

Een probleem is de kwaliteit van de woningen. In het geheel van na te streven doeleinden binnen het kader van het woningbouwbeleid heeft de commissie dit element eveneens verwerkt. Gezien de voortdurende stijging van de bouw- en exploitatiekosten, aldus ongeveer de commissie, eist een economisch verantwoord rendement een huurniveau dat bij de huidige welvaartssituatie in het algemeen niet kan worden opgebracht. Zou men

nu ook nog een betere kwaliteit verlangen, een kwaliteit die afgestemd is op de behoefte en door de langere levensduur indirect ook de woningnood bestrijdt, dan zou de huur nog hoger moeten worden. Toch is deze kwaliteitseis reëel. Voorlopig zal hierdoor de discrepantie tussen bouw- en exploitatiekosten en die van de reële koopkracht groter worden. Het via subsidie te compenseren deel neemt dus bij invoering van kwaliteitsverbetering voorlopig nog toe. Men zal dit vraagstuk echter moeten zien in zijn relatie met het streven naar bouwkostenverlaging en met het oog op de consequenties voor het subsidiebeleid. Mede hieruit valt af te leiden dat de subsidievorm een vraagstuk is van grote importantie.

De commissie heeft over de subsidiëring een niet mis te verstane opvatting. In feite gaat het om een huursubsidie. Van de huur maakt de rente een groot bestanddeel uit. Bij nieuwbouw is dit zelfs meer dan de helft. Daarom acht de commissie het aanbevelenswaardig om de vorm van een rentesubsidie te kiezen. Hierdoor kan zowel een lastenverlichting worden verkregen als verbetering van de kwaliteit worden doorgevoerd.

Het zou ons te ver voeren om deze laatste mening van de commissie nader op haar merites te beoordelen of kwantitatief te controleren. Wij volstaan slechts met het aangeven van belangrijke conclusies, die de commissie in de nota heeft neergelegd. Wel lijken enkele opmerkingen over rentesubsidies, die niet in de nota vermeld zijn, vermeldenswaard. Minister Bogaers merkte hierover in zijn Memorie van Antwoord aan de Eerste Kamer naar aanleiding van de begroting 1964 op, dat aan een dergelijke subsidievorm nogal technische bezwaren kleven, die veel werk opleveren. Het is echter de vraag of de rentesubsidie meer werk geeft dan de jaarlijkse afrekening van de huidige subsidiebijdragen. Een meer fundamenteel bezwaar van de minister is zijn opmerking dat rentesubsidies in het kader van het geldende annuïteitenstelsel tot hogere afschrijvingen in de aanvangsperiode leiden. Dat is juist, maar men kan zich afvragen waarom bij toepassing van een rentesubsidie het annuïteitenstelsel niet door een ander afschrijvingssysteem zou kunnen worden vervangen. Het belangrijkste bezwaar van de minister is dat er een soort automatisme in het systeem zou worden gebracht. Hogere stichtingskosten zouden automatisch tot hogere subsidies leiden. Bij de betrokken opdrachtgevers zal dit, aldus de bewindsvaard, ongetwijfeld de zo uiterst noodzakelijke waakzaamheid op het stuk van de kosten verzwakken. Hiermee worden de opdrachtgevers niet bepaald in een gunstig daglicht gezet. Het is slechts een onbewezen uitspraak, een vermoeden dat de nodige twijfel oproept.

In het voorgaande werden enkele kanttekeningen geplaatst bij het woningbouwbeleid. Tevens werd getracht summier de gedachten van de commissie-Schrijvers weer te geven. Wij zijn er ons van bewust dat de positieve bijdrage van de commissie-Schrijvers aan een uitzicht op de woningnood in het voorgaande niet volledig genoeg naar voren werd gebracht. Lezing van de beknopte nota zelf wordt daarom gaarne aanbevolen.

Parlementaire kanttekeningen

STRIJD OM DE BIJLMERMEER

Nadat een flink aantal jaren geleden in de Tweede Kamer de debatten over een wetsontwerp van minister Toxopeus tot een gemeentelijke herindeling rond de hoofdstad Amsterdam waren geschorst, kwam deze zaak, waarin de polder Bijlmermeer de hoofdrol speelt, eind oktober in het parlement terug. Niet met een zodanig gewijzigd voorstel van de kant van de regering, dat daarmee zou zijn voldaan aan de wens, neergelegd in een motie-Scheps (P.v.d.A.) om de Bijlmermeer bij Amsterdam te voegen, maar met een tussenoplossing, die — met een Amsterdams oog bezien — kennelijk noch vlees, noch vis was. De motie-Scheps was in 1961 met een meerderheid van 67 tegen 64 stemmen aanvaard, een meerderheid, zo gering, dat minister Toxopeus wellicht daarom niet aan de wensen van de 67 tegemoet is gekomen. Hij bleef op zijn oude standpunt staan: er moeten rond de grootste steden in ons land sterke randgemeenten komen. Wanneer wij onze grote steden nog groter gaan maken, dan zal de klacht, die nu al luide wordt gehoord, dat de afstand tussen bestuur en bestuurden met het uur groter wordt, alleen maar in omvang en hevigheid toenemen. Met sterke randgemeenten en een goede samenwerking tussen alle betrokkenen komen de belangen van de grootste stad in een dergelijke agglomeratie best tot hun recht. Om onzekerheden op dit punt geheel weg te nemen, had minister Toxopeus in zijn gewijzigde wetsontwerp 5146 de bepaling opgenomen, dat een gemeenschappelijke regeling bindend kan worden opgelegd.

Maar voor Amsterdam was dat onvoldoende. Naarmate de dag der openbare behandeling in de Kamer-van-honderdvijftig dichterbij kwam, namen de activiteiten van burgemeester Van Hall c.s. toe, radio en televisie werden in het spel betrokken en ook minister Toxopeus zelf kon zich niet buiten de strijd op het scherm houden. Hij legde een verklaring af waaruit moest blijken, dat Amsterdam gerust kon zijn, omdat de woningbouw — want dat was toch de inzet van de strijd — beslist niet in gevaar zou komen. De minister deponeerde wat cijfers op het televisiescherm en was daarna van mening, dat de affaire-Bijlmermeer, door Amsterdam naar zijn mening nogal in het emotionele vlak getrokken, zou zijn teruggekeerd tot een zakelijk verschil van inzicht, waarover men met elkaar zou kunnen spreken.

Het pakte echter geheel anders uit. Want door de verklaringen van de minister werden de emoties in plaats van minder juist heviger. De bewindsman werd er van beschuldigd met onjuiste cijfers te hebben gewerkt en men ging zelfs zover dat gesuggereerd werd, dat het hier zou gaan om een strijd vóór of tegen Amsterdam. Dat de minister daarbij tegen de hoofdstad zou opereren werd weliswaar niet met evenveel woorden gezegd, maar veel twijfel daarover kon nauwelijks aanwezig zijn.

Om de zaak nu ook politiek goed ingewikkeld te maken, benutte de fractievoorzitter van de V.V.D., mr. W. J. Geertsema, de gelegenheid, die een spreekbeurt in Reeuwijk hem bood, teneinde iedereen duidelijk te maken, dat minister Toxopeus „een nederlaag op het terrein van de Bijlmermeer niet zou kunnen verdragen met het behoud van zijn zetel”. Daarmee werd in feite een situatie geschapen, die een explosief karakter kon gaan aannemen, maar bedoeld was als een politiek pressiemiddel op hen, die even sterk vóór de Bijlmermeer-bij-Amsterdam als voor het behoud van het kabinet-Marijnen zijn.

Het heeft echter niet mogen helpen. Ofschoon de zaak, op eigen merites beoordeeld, al zeer ruime aandacht van de Tweede Kamer had gehad en er nauwelijks iemand meer iets zakelijk nieuws kon vertellen, kwam er toch een full dress debate uit de verf, dat tot in de kleine uren van de volgende dag zou duren. De socialist Scheps, fervent voorstander van de Amsterdamse wensen, trok alle registers van zijn bijna onbepaalde retorische kwaliteiten open, schuwde de emoties in geen enkel opzicht en betoogde, dat de belangen van de Amsterdamse bevolking, waar de nood aan huizen bijzonder groot is, uitsluitend gediend kunnen worden door voor dit ogenblik de polder bij de hoofdstad te voegen. Of op een later tijdstip wellicht het plan-Toxopeus om een zelfstandige gemeente Bijlmermeer te stichten, tot uitvoering moest komen, liet de woordvoerder van de P.v.d.A. in het midden. Hij sloot die mogelijkheid echter niet uit.

Zijn visie op de Bijlmermeerzaak werd voor de volle honderd procent gedeeld door drs. J. M. Aarden, die een flink deel van de KVP-fractie op zijn hand wist. Hij was van oordeel, dat het hier ging om een zakelijk verschil van inzicht, zodat het resultaat van het gemeen overleg tussen regering en Staten-Generaal beslissend diende te zijn. Daarmee viel hij het standpunt van de minister aan, die reeds in een eerder stadium had laten doorschemeren, waarschijnlijk het gehele wetsontwerp voor intrekking te zullen voordragen, als de Kamer een kant zou uitgaan, die hem niet welgevallig was. Dat vond de heer Aarden onjuist. De enige principes, die in het geding zijn, zijn die voor of tegen sterke randgemeenten rond de grote steden en deze zaak is zo weinig politiek principieel, dat de opvattingen dwars door de verschillende fracties heen zouden blijken te lopen.

Voor de meerderheid uit de KVP-fractie trad dr. L. Albering in het debat op. Hij schaarde zich achter de minister op grond van het feit, dat hij het niet van wezenlijk belang achtte wáár de woningbouw van Amsterdam plaatsvindt, als zij maar geschiedt. „Mij gaat het primair om

de mensen, die woningen behoeven. Een te treffen regeling moet deze mensen helpen. Prestigekwesties mogen geen rol spelen, maar wel mag een rol spelen de toekomstige regeling van groot-Amsterdam," zei dr. Albering. Hij meende daarom, dat het wetsontwerp aan twee voorwaarden moest voldoen: ten eerste de woningbouw; ten tweede de aanzet van bestuursplannen voor de toekomst. In dat licht vond dr. Albering de stichting van een gemeente Bijlmermeer noodzakelijk voor de toekomst, dus voor de latere totstandkoming van wat hij noemde: samenwerking van onderliggende gemeenten. Daarom ook, was de heer Albering in een vorig stadium van behandeling van het wetsontwerp degene geweest, die had voorgesteld de Bijlmermeer tijdelijk voor b.v. tien jaar aan Amsterdam te geven en daarna een zelfstandige gemeente Bijlmermeer te stichten. Deze oplossing had minister Toxopeus echter reeds destijds van de hand gewezen als niet passend in ons staatsrechtelijk bestel.

Voor de meerderheid in de KVP-fractie was een amendement van de heer Elfferich (AR) bijzonder wel aanvaardbaar, omdat daarin juist de verplichting tot samenwerking aan de (nieuwe) Amsterdamse randgemeenten op het gebied van de woningbouw, de woningverdeling en de industrievestiging binnen zes maanden na het oprichten van de gemeente Bijlmermeer werd vastgelegd. Hierop aanhakend kwam de KVP'er Kolfshoten met een sub-amendement, dat deze verplichte samenwerking weer beperkte tot ten minste vijf doch ten hoogste vijftien jaar.

Het pièce de résistance bleef evenwel het reeds tevoren ingediende amendement-Scheps (P.v.d.A.), dat de gehele polder tot nader order bij de gemeente Amsterdam wilde voegen. Een oplossing, door de ambtenaren van minister Toxopeus op levensgrote kaarten uitgewerkt, naast de andere, in theorie en praktijk aanwezige mogelijkheden tot oplossing van de Amsterdamse ruimtelijke vraagstukken. Minister Toxopeus zelf hield uiteraard aan zijn wetsontwerp vast. Hij verdedigde het bekwaam en met overtuiging, echter zonder degenen, die het tevoren met hem oneens waren ook te overtuigen. De oplossing-Scheps bestreed hij zeer krachtig omdat naar zijn mening hetzelfde, zij het langs een andere weg, via het wetsontwerp kon worden bereikt. Bovendien ontstaat er een soort enclave, behorend tot andere gemeenten (Diemen en Ouder-Amstel), tussen het grondgebied van Amsterdam en het nieuwe deel, de Bijlmermeer.

Het mocht alles niet baten. Het amendement-Scheps werd, evenals de motie van 1961, met krappe meerderheid aangenomen. Van de 141 in de Kamer aanwezige leden schaarden zich 74 achter het amendement, terwijl 67 er tegen stemden. Met de 42 socialistische, keerden zich 19 KVP'ers, 4 communisten, 4 pacifisten, 2 anti-revolutionairen, 2 christelijk-historischen en de liberale mevr. Van Someren-Downer tegen het voorstel-Toxopeus. Aan de zijde van de minister schaarden zich 26 KVP'ers, 15 liberalen, 10 anti's, 11 christelijk-historischen, 2 boeren, 2 staatkundig-gereformeerden en de heer Jongeling van het G.P.V. Daarmee was de strijd beslist en moest minister Toxopeus opnieuw aan voorzitter Van Thiel schorsing van de beraadslagingen vragen. Op het strijdveld bleef, behalve het nu

gewijzigde wetsontwerp, ook een motie-Aarden (KVP) achter, waarin wordt gezegd, dat voor de Amsterdamse agglomeratie zo spoedig mogelijk toe-reikende bestuursvoorzieningen moeten worden getroffen. De regering werd uitgenodigd daartoe met bekwame spoed de nodige maatregelen te treffen. De motie, waartegen minister Toxopeus geen bezwaren had, werd z.h.s. aangenomen met alleen de communisten en de Boerenpartij tegen.

Economische Zaken

De Tweede Kamer is in de maand oktober nog niet tot het geheel afhandelen van begrotingshoofdstukken gekomen, nu het vooronderzoek niet meer via voorlopige verslagen en memories van antwoord, doch door middel van openbare commissievergaderingen geschiedt. Het schema van voorzitter Van Thiel voorziet n.l. in behandeling van niet minder dan tien hoofdstukken via deze commissievergaderingen. Dat betekent, dat vaak een hoofdstuk niet ononderbroken wordt afgehandeld, maar wordt door-kruist door vergaderingen over andere hoofdstukken.

De begroting van Economische Zaken, waarin verwerkt de nogal hete kwesties van verticale prijsbinding en regionaal industrialisatiebeleid, heeft vier vergaderingen in beslag genomen. Ook de algemene loon- en prijs-politiek is aan het debat niet ongemerkt voorbijgegaan, om de eenvoudige reden, dat minister Andriessen in deze sector een zeer grote verantwoorde-lijkheid draagt. Overigens lukte het de Kamer niet om de minister uitspraken te laten doen over de mogelijkheden tot loonsverhoging in 1965. Alle pogingen daartoe wees de bewindsman van de hand met de opmerking, dat onder het huidige loonsysteem de eerste verantwoordelijkheid voor de loonvorming bij het bedrijfsleven, georganiseerd in de Stichting van de Arbeid, zelf ligt. Wel waarschuwde minister Andriessen de Kamer op niet mis te verstane wijze. Wanneer, zo zei hij, een tweede loonexplosie zou komen, zou het niet meer mogelijk zijn de inflatiespiraal te bedwingen. Het is noodzakelijk om het economisch evenwicht in 1965 te herstellen. Daarom moet de grootst mogelijke terughoudendheid worden betracht.

In directe samenhang met het loonbeleid staat uiteraard het prijsbeleid, waarvoor prof. Andriessen de eerste verantwoordelijkheid draagt. Het tot nu toe gevoerde prijsbeleid zal ook in 1965 worden voortgezet; de minister kon aan de hand van vele concrete voorbeelden echter aantonen, dat nu een zekere soepelheid wordt betracht. Al was de bewindsman er niet trots op, dat in het eerste jaar van zijn bewind een prijsstijging van niet minder dan zes procent is voorgekomen, toch kon hij met een zekere voldoening vaststellen, dat daarmee het prijsbeleid succesvol is geweest. Immers: er bleef een reële loonstijging van $8\frac{1}{2}$ pct. over. Van die $8\frac{1}{2}$ pct. moet nog het aandeel af, dat de fiscus voor zich opeist. Naast deze voorhoede-gevechten over de loonstijging in het nieuwe jaar, concentreerde aller aandacht zich op de persoon van staatssecretaris drs. Bakker, die veel moeite had met de verdediging van het regionale industrialisatiebeleid.

Vóór het kamerreces deze zomer had deze bewindsman een nota aan de Kamer gezonden, waarin de huidige situatie vrij grondig werd gewijzigd. Een aantal aangewezen primaire kernen zou zijn bevoorrechte positie kwijtraken, terwijl het totale aantal kernen drastisch werd teruggebracht. De oppositie kwam uit alle politieke richtingen. Zo kan het niet, zei de heer Assmann (KVP). De heer B. Roolvink (AR) hield zijn politieke geestverwant voor, dat de nota economisch en planologisch (het gaat immers vooral om een juiste spreiding over ons land van de ontwikkelingsgebieden) er best mee door kan, maar, aldus de heer Roolvink, het leven van ons volk omvat meer dan dat. Het was overigens vrij snel duidelijk, dat de commissie staatssecretaris Bakker ook een politieke uitweg wilde bieden. Immers, wanneer men op de zakelijke kritiek alleen was afgegaan, had de bewindsman geen been meer over gehad om op te blijven staan. Dus betoogde men, dat de nota een onvoldoende inzicht heeft verstrekt, dat de Kamer op grond van zo summier gegevens geen oordeel kan uitspreken en dat de noodzaak van beperking van het aantal kernen niet is aangetoond. Omdat het zowel de Kamer als de regering gaat om de welvaart van de bevolking, dus om de spreiding van de werkgelegenheid, kreeg de staatssecretaris de kans, waarom hij vroeg: nader overleg met het kabinet. Enkele dagen later kon de commissie het debat voortzetten op basis van een brief van staatssecretaris Bakker, waarin geen concrete concessies werden gedaan, maar waarin wel heel duidelijk werd gezegd, dat de soep nooit zo heet wordt gegeten als zij wordt opgediend. Met andere woorden: wanneer bepaalde kernen een goed object hebben, dan zullen zij dat ook mogen uitvoeren. Wanneer andere kernen nog onvoldoende tot ontwikkeling zijn gekomen, zal de staatssecretaris deze gebieden niet de mogelijkheid tot verdere groei ontnemen. En bovenal: het tot nu toe gevoerde kernenbeleid zal in ieder geval tot 1968 worden voortgezet.

Het tweede front, dat zich tegen staatssecretaris Bakker richtte, lag in de sector van het onverbindend verklaren van een aantal individuele verticale prijsbindingen per 1 december a.s.. Het beleid ten aanzien van de middenstand staat overigens al sinds jaar en dag aan scherpe kritiek van de betrokken groepering bloot. Het was dan ook geen wonder, dat juist deze maatregel veel weg had van de bekende druppel, die de emmer dreigde te doen overlopen. Zover is het echter nog niet gekomen, kennelijk mede, omdat minister Andriessen zich persoonlijk voor het beleid verantwoordelijk acht. Volkomen terecht, uiteraard. Omdat de openbare commissievergaderingen dienen ter voorbereiding van de formele behandeling van de begroting in de plenaire kamervergadering, mag worden aangenomen, dat op dit onderdeel de Kamer straks nader zal terugkomen. Van de zijde van de A.R. werd zelfs voor voortgezette steun aan de bewindsman de eis gesteld, dat gedurende de gehele kabinetsperiode, dus tot 1967, een dergelijke maatregel niet opnieuw op dezelfde wijze zal worden getroffen. Deze dreiging had echter niet zozeer betrekking op de maatregel zelf als wel op het overleg, dat — naar de opvattingen van de commissie — op absoluut onvoldoende wijze met het betrokken bedrijfsleven is gevoerd.

In deze rubriek is nog onlangs uitvoerig aandacht besteed aan de problematiek op het departement van minister Bogaers. De behandeling van zijn begroting in een openbare commissievergadering heeft eigenlijk slechts één belangrijk nieuw aspect te zien gegeven: de minister heeft nu aan de hand van een concreet bouwprogramma het land laten weten, dat de woningnood in 1970 ten einde kan zijn. Het jaarlijks te bouwen kwantum huizen zal daartoe op vrij korte termijn tot rond 125.000 stuks moeten stijgen. Na 1970 zal met kracht en voortvarendheid de krotopruiming ter hand genomen kunnen worden. Ook is gebleken, dat er in de huidige economische situatie van ons land gevaren schuilen, die zelfs de eerste prioriteit welke de woningbouw krachtens het Wassenaarse akkoord bezit, kunnen aantasten. Het gaat n.l. om een dreigend gebrek aan kapitaal, dat ook op de woningmarkt een rol van betekenis kan gaan spelen. Daarom heeft minister Bogaers, hoewel hij over een bouwcapaciteit van 5,1 miljard gulden kan beschikken, zijn plannen voorshands tot 4,7 miljard gulden beperkt. Daarnaast heeft minister Bogaers onomwonden verklaard, dat zijn ambitieuze programma alleen dan kan slagen, wanneer het woningbouwbedrijf in ons land structureel wordt veranderd. De verdere ontwikkeling van de bouwstromen en de verdergaande industrialisering van de bouw zijn daartoe twee onmisbare voorwaarden.

v. d. S.

Nieuwe boeken

DR. P. THOENES: De elite in de verzorgingsstaat. Sociologische proeve van een terugkeer naar domineesland. H. E. Stenfert Kroese N.V. Leiden 1962, geb. 268 pag., f 19,50.

De elite is een deelgroep, die de rol opeist de geboden, die de structuur, functies of ontwikkeling van de grotere samenleving (of een deel ervan) bepalen, te kennen, te verwezenlijken of te handhaven. Onder verzorgingsstaat wordt verstaan een maatschappijvorm, die gekenmerkt wordt door een op democratische leest geschoeid systeem van overheidszorg dat zich, bij handhaving van een kapitalistisch productiesysteem, garant stelt voor het collectieve sociale welzijn van zijn onderdanen. Dit zijn de twee centrale begrippen van deze Leidse dissertatie, die van de niet-sociologisch geschoolde lezer meer dan normale inspanning vraagt, maar hem daarvoor beloont met een rijk aantal kritische opmerkingen over zaken, die in de praktische politiek van vandaag betekenis hebben. Te denken valt bv. aan Thoenes' opvatting over sociale en politieke organisaties, die zijn ontstaan in de liberale periode, maar die nu, nu de problemen van die periode historie zijn geworden, hardnekkig blijven voortleven. De auteur spreekt zelfs van „versteende vormen”. De ondertitel verwijst naar een geschrift van Menno ter Braak. Wat Thoenes wil is een sociologie, die kritisch durft te zijn, maar, zonder zich aan te dienen als apostel van een alleen-zigmakende leer, méér waagt, nl. verantwoordelijkheden durft dragen.

KURT KLINGER „De lachende Paus” (152 pag.) ABC-pocket, uitgegeven bij de Arbeiderspers, Amsterdam (1964).

Degenen, die nog mochten twijfelen aan de enorme populariteit van Paus Johannes XXIII waaraan zijn grote gevoel voor humor en zijn menselijkheid niet vreemd zijn geweest, moeten zeker kennis nemen van deze sympathieke verzameling anecdoten rond Paus Johannes, van de hand van de (protestantse) journalist Kurt Klinger.

EARL P. STRONG, De efficiënte administratie (234 bldz.) en LAWRENCE A. APPLEY, Practisch prijsbeleid (271 bldz.) uitgegeven in de Markareeks nr. 10 en 11 bij het Spectrum, Utrecht/Antwerpen, 1964.

Dr. Strong behandelt het probleem van de kostenbesparing in het bedrijf en op kantoor, uitgaande van de noodzaak tot opvoering van de productie en het drukken van de administratieve kosten.

L. A. Appley koos als motto voor zijn boek, dat goede menselijke betrekkingen niet een déél is van de leidende functie, maar de hele functie is. Het is daarom voor de leiding van de onderneming noodzakelijk en voordelig om zijn mensen behoorlijk te behandelen, hen rechtvaardig te belonen, aan te moedigen, hun werk inhoud en waardigheid te geven enz. Naast de noodzakelijkheid hiervan uit een oogpunt van materieel voordeel, wijst hij ook op de morele verplichting hiervan. Het werk van de leider is een werk van menselijke betrekkingen door middel waarvan hij de doeleinden van zijn onderneming kan verwezenlijken.

Beide delen zijn wederom een aanwinst in deze toch reeds zo voortreffelijke reeks.

DR. H. L. DROST Van eenmans-

zaak of firma naar N.V. (uitgegeven bij uitgeverij FED, Amsterdam 1964.

Het betreft een tweede druk welke geheel werd herzien, m.n. in verband met de fiscale consequenties. De nieuwe belastingwetten zijn er zoveel mogelijk reeds in verwerkt, niet echter de veranderingen welke bij de kamerbehandeling in deze wetten nog zijn aangebracht. Men zal zich dus toch altijd dienen te wenden tot de deskundige, al biedt dit boek een goede gelegenheid zich tevoren reeds in grote lijnen te bezinnen over een mogelijke omzetting van zijn bedrijf. Dit boek geeft een algemene (hier en daar zelfs vrij uitvoerige) behandeling van de problemen welke gepaard gaan met een omzetting van de rechtsvorm van een bedrijf. Het is duidelijk, dat aan een „hand-leiding” bij het afwegen van de verschillende voor- en nadelen van een dergelijke beslissing veel behoefte zal bestaan, aan welke behoefte dit boek zeker tegemoet zal komen.

Anti-Revolutionair bestek, toelichting op het beginsel- en algemeen staatkundig program van de Anti-Revolutionaire Partij, (416 blz.) N.V. Uitgeversmaatschappij De Graafschap, Alten, 1964.

Op het in 1961 geheel herziene beginselprogram van de ARP is thans een toelichting verschenen, niet van de ARP zelf, maar van 17 vooraanstaande leden van de ARP, welke ieder een of meer artikelen van het vernieuwde beginselprogram uitvoerig uiteenzetten,

gelijk dr. W. P. Berghuis, de AR-voorzitter in een woord vooraf betoogt „ter instructie, ter belichting van achtergronden, ter verduidelijking en vooral ook ter bevordering van de studie-zin”.

Aldus ontstond een bijzonder leerzaam boekwerk over de anti-revolutionaire inzichten over de inrichting van de maatschappij, dat wij met bewondering hebben gelezen. Vogels van diverse AR-pluimage hebben te samen een studie samengesteld, waaraan na de toelichting op het AR-beginselprogram door Dr. A. Kuyper in 1879 (Ons Program) en het door dr. H. Colijn in 1934 geschreven „Saevis Tranquilis in Undis” bepaald behoefte bestond. De belangrijkste beschouwingen over Gods woord in het openbare leven, de roeping der kerk, de taak van de overheid onder het gezag van God, zijn van de hand van het Eerste Kamerlid H. Algra. Ons is opgevallen dat hij het beginsel van soevereiniteit in eigen kring uiteenzet aan de hand van het subsidiariteitsbeginsel gelijk dit in Quadragesimo Anno wordt omschreven, waarbij hij uitgaat van de KVP-inzichten over het wezen van de staat. Daarbij komt het eigen AR-inzicht nauwelijks uit de verf. Dit is overigens de enige aanmerking welke wij op dit standaardwerk van formaat willen maken.

Het zij vooral hen die uitzien naar een christen-democratische partijformatie in Nederland ter lezing aanbevelen. Niet alleen om te kunnen ontdekken wat KVP en ARP bindt maar ook wat hen (nog) scheidt.

Naar een onderwijskundige onderwijspolitiek

door Prof. dr. Jos. J. Gielen

4. Toelichting

Een „onderwijskundige” toelichting moge motiveren, waarom een *fundamenteel* nieuw onderwijs noodzakelijk is. Die toelichting moet, omwille van het karakter van dit maandblad, kort zijn. ¹⁸⁾

Het kind dat in de scholen thans tot ons komt, is *een ander kind* dan wat de wetgevers en politici zich in het verleden (en nu?) voorstellen. Toen kwam een kind als „niet-wetend” binnen; het was de taak van de school het „wetend” te maken. Het doel was aanvankelijk slechts: het analfabetisme bestrijden, maar geleidelijk aan nam de „algemene ontwikkeling” (met intellektualistische inhoud) toe: nieuwe vakken (vooral bij de wet van 1857), nieuwe examenprogramma's, uitgebreide en gedetailleerde eisen. Vandaar dat, vanaf de aanvang geklaagd werd over overlading.

Het „andere kind” kan ons thans als kennend wezen meer onaangename dan aangename verrassingen bereiden, nog gezwezen van de nakende industriële omwenteling door de automatisatie! Dit „andere” kind vertoont bovendien enkele als „zeker” beschouwde criteria in steeds mindere mate. „Neiging” en „geschiktheid”, waarvan wij al te lichtvaardig geloven, dat zij zich psychologisch voldoende laten vaststellen, zouden ons, zelfs indien hun vaststelling mogelijk ware, voor onvoorziene problemen stellen. Toch heeft men bij school- en beroepskeuze (waarbij van „kiezen” van de zijde van de leerling vrijwel nimmer, van de zijde van de ouders weinig sprake is!) ondersteld, dat „neiging” en „geschiktheid” maatstaven zouden moeten en kunnen zijn. Maar neiging is onderhevig aan zelfbedrog en suggestie, en geschiktheid is uiterst plastisch! Eenvoudig omdat het kind „mens” is. Begaafdheden zijn geen constante grootheden: zij ontwikkelen en manifesteren zich aan de opdrachten die zij te vervullen krijgen! Bovendien is het reeds nu een utopie te menen, dat de openbare „arbeidsmarkt” overeen zou kunnen stemmen met het „aanbod” van begaafdheden en geschiktheden, laat staan met hun „aanwezigheid”! ¹⁹⁾

Dit alles geldt steeds meer t.a.v. het moderne kind *in een andere maatschappij*. Hoe langer hoe meer werkzaamheden worden on-speciaal, d.w.z. zij laten zich niet of moeilijk met individuele begaafdheden en geschiktheden in overeenstemming brengen, maar vorderen eerder een all-roundheid, veelzijdigheid, „zwevende intelligentie” en praktisch verstand. De tijd van de oude arbeidswijzen gaat voorbij! Aldus nadert de toestand, dat de arbeid nog alleen blijvend goed verricht kan worden vanuit die vage „algemene vorming” (d.w.z. op niet-specialistische wijze), die in ieder geval geleerd heeft over de enge grenzen van de eigen arbeid en het eigen beleven heen te zien en die de grotere samenhangen in leven en wereld begrijpt. Hetgeen niet zeggen wil, dat er géén specialisten meer nodig zijn!

Maar ook de jeugd (tussen 12 en 22-25) is volkomen veranderd. Zij is thans een aparte categorie die „la montée des jeunes” demonstreert. Men kan ze daarom niet meer onderwijzen als vroeger! In strikte zin was ook de oude opvatting omtrent het kind niet helemaal juist: ook toen „wist” een kind reeds veel, maar het had géén kennis die geleek op die van de school. Nú is dat geheel anders: de niet-schoolse, aanwezige kennis loopt in de scala van „minder” naar „méér volkomen anders”, naar gelang de stijging van de leeftijd. Het kind „weet” al veel, soms van bepaalde zaken „alles”, althans meer (en dikwijls ook véél beter) dan het ooit in de huidige school leren zou. Bijvoorbeeld door documentaires in de t.v. van landschappelijke, kulturele geografische of historische aard; door „Kunst in Beeld” en „Lessen in muziek”; steeds meer door eigen aanschouwing op uitstapjes en reizen. Ikzelf was dertien jaar voor ik een trein gezien had en veertien voor ik erin zat. Ik reisde tot mijn dertigste, in totaal, aanzienlijk minder dan thans de (gemiddelde) kleuter van zes.

De wereld ligt open, toen was zij (bijna) dicht!

Waar moet een leerkracht met *dit* kind in *deze* technische wereld, nog beginnen om werkelijk het „nieuwe” te brengen, teneinde daarmee „belangstelling te wekken”? Waaráán moet hij „aanknopen”, zoals vroeger verlangd werd en mogelijk was, toen een leerkracht wel ongeveer „wist” wat zijn leerlingen wel en wat zij niet „kenden”? Is er in de school beter „aanschouwing” mogelijk dan via documentaires, kulturele en andere films buiten haar ruimte? De leerkracht kan moeilijk nog verbazing, verwondering of nieuwsgierigheid verwachten t.a.v. zaken waarmee dat vroeger wel kon geschieden. Véél meer dan, zoals vroeger systematisch opbouwen vanaf het begin „geleidelijk” gaande tot het aan de leerkracht bekende einde van een „vak”, moet (en kan) hij uitgaan van aanwezige kennis waarin hij samenhang brengt door gesprek, voorafgaande aanwijzingen, documentatie, actualiteitenborden en gelegenheidslessen (spoorwegjubileum e.a. herdenkingen). Hij moet aanvullen om *daarna* te helpen verhelderen en ordenen vanuit een eigen visie. Hij is

meer iemand geworden die hierin moet helpen en die anderzijds *ordenende principen* moet leren kennen en leren doorzien. Hij „geeft” niet meer leerstof „door”; hij „brengt” niet alleen kennis „bij”, hij moet eerder ontlasten van het teveel bijkomstige en funderen met het te weinig aanwezige essentiële. Voor zover „doorgeven” nodig is, heeft hij trouwens nieuwe technische middelen tot zijn beschikking zoals radiostrips en schoolfilms, die — mits verstandig gehanteerd — hem aanzienlijk kunnen helpen in zijn nieuwe taak. Hij moet proporties leren zien, de menselijke maat leren begrijpen en gebruiken, de goddelijke haar eigen plaats geven. Véél minder dan vroeger „vormt” hij nog (een ongelukkige term, maar hij is nu eenmaal in omloop); veel vaker brengen leerlingen „het leven” mee in de school. Die moet dit alles doorzichtig helpen maken, voorzover menselijk mogelijk en ... nodig, want het oude streven om „alles te begrijpen” heeft, bij de (voor de school gelukkige) onmogelijkheid om dit in onze tijd te kunnen doorvoeren, afgedaan: een huismoeder behoeft niets te begrijpen van een electrisch strijkijzer of een koelkast, een kantoorbediende niets van een telefoon of bandrecorder, een conducteur niets van een loc of centrale vertrekaanduidingen enz, om toch bevredigd te kunnen arbeiden; de intellektualistische „algemene vorming” of „ontwikkeling” is volstrekt onmogelijk geworden, maar we „zitten” er nog mee, omdat we onvoldoende van haar *weten* en geen alternatief hebben gevonden! Zolang men haar continueert, blokkeert men iedere fundamentele en in belangrijke mate de feitelijke vernieuwing en zal een modern *humaniserend* onderwijs, dat *iedereen* meer dan ooit nodig heeft, onvoldoende mogelijk zijn. Zelfs onze beste moderne wet, die op het Voortgezet Onderwijs, zou er goeddeels door ontledigd worden!

Niet méér derhalve, dan een inzichtelijk overzicht van de moderne wereld, een wegwijz worden in de huidige cultuur. *Hoe* dat moet gebeuren? Wij moeten er wel een Franse slag naar slaan (als men überhaupt „slaat”), al doen wij daarbij wel ons best: het ontbreken van research is praktisch volledig! Het uitgangspunt dient te zijn de levenshorizon van de groep waartoe men behoort, en dit uitgangspunt moet onder een eigen visie standpunten verschaffen; *tegelijkertijd* moeten de mogelijkheid en capaciteit ontstaan voor verdergaande menselijke deelname aan het kultureel-maatschappelijk leven. Deze opgave wordt dringender naar gelang de automatisering, opnieuw, grondig veranderde levensvoorwaarden, en daarmee „andere” leerlingen, zal scheppen. Want hoofdzak wordt steeds meer: het nog onvoldoend bekende verschijnsel der „algemene vorming”, dat met „humanisering” voorlopig nog het best benoemd zou zijn. ²⁰⁾ Ook het technisch onderwijs zal hierin moeten meegaan. Terwijl dit aanvankelijk een opleiding van handwerkslieden en ambachten was, werd het via een „general education for industrial and commercial occupations” tot een „algemene vorming” onder opleiding tot bepaalde bekwaamheden. ²¹⁾ Het onderscheid met de „algemeen vormende school” vervaagt en na de „koude oorlog” waarvan senator Schipper in de

jaren Vijftig gewaagde, ontstaat een nieuwe verhouding, die moet brengen tot een antinomische eenheid welke in de plaats van de vroegere antithese zal treden.

De antithese hing samen met de oude statische maatschappij-structuur en met didaktische opvattingen: „Bildung durch Wissenschaft”, „opleiding tot alle deugden”, *elementair* onderricht t.b.v. „het gewone volk.” De moderne technisch-industriële maatschappij schiep daarom aanvanke-lijk een vacuum, dat opgevuld werd met „nijverheidsonderwijs”, een term die men in het buitenland per se niet of verkeerd verstaat, zó weinig adequaat is hij aan de werkelijkheid!

Tenminste vier redenen zijn er te noemen die *dwingen* tot een andere verhouding. De eerste: de neo-humanistische „vorming”, die, mét het Herbartianisme, tot de waan der „algemene ontwikkeling” leidde, heeft uiterlijk bijna afgedaan en het technisch onderwijs heeft zijn vaste plaats gevonden in ieder onderwijsstelsel; geen van beide soorten onderwijs behoeft in de ander op te gaan. De tweede reden is: de zich wijzigende verhouding tussen de natuur- en de geesteswetenschappen (als ik die verdeling voor het gemak mag aanhouden) waarmede de inhoud en de structuur van de oude „algemene vorming” reeds gewijzigd *zijn!* De derde reden ligt in het feit, dat het rationalistisch ideaal, dat „de wetenschap” in de school wilde brengen, afbrokkelt: niemand, ook de leerkracht niet, kan „de” wetenschap nog overzien en bijhouden. Zelfs een hoogleraar niet. Daarmede werd dezelfde „algemene vorming” teruggedrongen tot „ein Stück der allgemeinen Konsumkultur”, zoals de Amerikaan Riesman en de Duitser Freyer haar beiden hebben genoemd.

De vierde reden is, dat in het verleden deze „algemene vorming” een statussymbool was, dat de „Gebildete” scheidde van de „gewone man.” Maar wat vroeger individueel statussymbool en voorrecht was, werd uit maatschappelijk kulturele noodzaak min of meer het recht van allen: vorming was vroeger (rationeel) „denken” of (veel) „weten” en „dus” gereserveerd voor „de elite”. „Handelen” werd niet gewaardeerd. In de technische maatschappij werd de oude opvatting automatisch gecorrigeerd en het inzichtelijk „handelen” voor niet minder „intelligent” aangezien dan het inzichtelijk „weten”. ²³⁾

Verdwijnt dus de technische school dan wel de algemeen vormende? Of komt er een synthese tot stand? We weten het niet en kunnen het niet weten. Een wetgeving die — vooral in het trage legislatieve Nederland — geen oog heeft voor deze feiten, staat misschien reeds over tien jaar zich te schamen in het hemd van haar kortzichtigheid. Momenteel bijv. verdwijnen links en rechts lagere landbouwscholen; nauwelijks tien tot vijftien jaren geleden werden zij opgericht en/of nieuw gehuisvest; leerkrachten komen op wachtgeld, worden vervroegd gepensioneerd of ergens „tussen geduwd”. Het is niet zo’n verschrikkelijk drama, maar het bewijst hoezeer men zich, zelfs over deze korte spanne tijds van twee à drie lustra, kan vergissen: men heeft niet gezien waar de landbouw heenging en evenmin waar het lager landbouwonder-

wijs zich heenbewoog! De kosten van deze vergissing zijn waarschijnlijk vele malen hoger dan een goed opgezette en van middelen welvoorziene research! Juist nu de Mamoetwet zich voor uitvoering leent, dreigt het gevaar dat zogenaamde „experimenten” met Havo e.d., ook als ze „slagen”, geen enkele reële vingerwijziging geven voor de toekomst: in werkelijkheid is het een „proberen” met de *huidige* middelen en in de *huidige* mogelijkheden en spreekt men dus wetenschappelijk ten onrechte van een experiment! Wij stellen in Nederland hiervoor „commissies” in! Wat kan men daar anders van verwachten dan een verslag van wat er besproken is?

Ook voor het voortbestaan van de democratie is hier een levensbelang aan de orde. Wat Kerschensteiner reeds een halve eeuw geleden in het Keizerlijke Duitsland poneerde, geldt thans in nog hogere mate: de goede staatsburger is een autonome „persoonlijkheid” (ik neem dit woord in zijn pedagogische betekenis, niet in de maatschappelijke), die ruimte en verscheidenheid van geestelijke horizonnen kent, die open staat voor het nieuwe en behoefte heeft aan hoger stijgen in „menselijk” en staatsburgerlijk leven! Deze staatsburger weet zich naar het algemene te schikken en beoefent het kritisch volgen van overheid en vertegenwoordigers niet als kriticasterij! Het staatsburgerlijke kan kennis niet ontberen, maar kennis kan evengoed verkeerd als juist worden aangewend! Het gaat dus óók en vooral om de opvoeding tot de boven geschetste persoonlijkheid. ²³⁾

5. Politieke konsekwenties

Na dit korte overzicht volgen enige politieke konsekwenties van de hier weergegeven opvattingen. Ik volsta met deze schematisch aan te duiden, omdat misschien niemand beter dan ikzelf inzie, welk een reusachtige arbeid - wetenschappelijk en onderwijsorganisatorisch - hier nog te verrichten valt. Ik stel daarbij voorop, dat de zg. financiële gelijkstelling onverkort gehandhaafd moet blijven. Zij kan door mijn betoog trouwens eerder worden versterkt dan verzwakt en vooral: volledig vruchtbaar worden.

1. Een herziening van sommige onderwijswetten moet op het programma staan. Dat geldt het meest voor de LO-wet, het minst voor de wet op het Wetenschappelijke Onderwijs en die op het Voortgezet onderwijs.

2. De opleiding van alle leerkrachten moet in overeenstemming worden gebracht met de boven omschreven taken. Het is duidelijk, dat de eisen zwaarder worden. Maar men mag niet vergeten, dat Ebeling (n. 4) terecht „de stand der leerkrachten” de eerste ziet worden in de moderne maatschappij én in omvang én in belang. Nieuwe, daarbij aangepaste „opleidingen” en salarisregelingen zijn noodzakelijk.

3. De inspecties zullen volgens nieuwe principes moeten worden samengesteld en „bemand” (waarmede ik de vrouwen niet uitsluit!). Die principes moeten ontleend zijn aan het karakter van de moderne school, zoals wij dat omschreven.

4. Organisatorische schikkingen zullen moeten worden getroffen, om het de leerkrachten mogelijk te maken hun taak goed te kunnen volbrengen. Ik denk aan regelmatige herscholing, aan „bureaus” (of hoe men ze noemen wil) die het telkens wisselende (want actuele) materiaal verschaffen zullen dat het onderwijs met het sociokulturele leven zal verbinden. ²⁴⁾

5. Er wordt een centrale „Didactische Dienst” ingesteld, waarin alle plannen samenkomen en de „verdeling”, hetzij van totale projecten, hetzij van gedeelten daarvan, wordt geregeld. Daartoe is vereist, dat de URO daarin een vaste plaats krijgt, waarnaast ook vertegenwoordigers van psychologie en sociologie worden opgenomen, alsmede permanent die van de Para-universitaire instituten en van de Pedagogische Centra.

Dat een administratieve dienst onmisbaar is, spreekt vanzelf.

Na en in overleg worden de researchprojecten, zoals zij door de URO en/of de Para-universitaire Instituten (P.I.) en P.C. zijn ingebracht of van de zijde van het Departement als wenselijk zijn gesteld, verdeeld naar hun wezenlijke betekenis: de fundamentele naar de URO, de primair-toegepaste naar de PI en de secundair-toegepaste naar de PC. In onderling overleg wordt vastgesteld welke daarvan geheel of partiël aan meer dan een van deze drie soorten van lichamen worden toevertrouwd, voorzover het grensgevallen tussen de driedeling van de research betreft.

Zowel van de URO, van de PI en de PC, als vanuit Psychologische en Sociologische Instituten kunnen projecten worden ingebracht. In ieder geval wordt een inventaris daarvan opgemaakt en bijgehouden.

6. De DD geeft een tijdschrift uit, dat zich uitsluitend op het terrein van zijn eigen arbeid beweegt. Indien gewenst, wordt een gedeelte daarvan in rubriekvorm beschikbaar gesteld voor het openbaar, het prot. chr. en het r.k. onderwijs. Gestreefd moet worden naar een lage abonnementsprijs, zo nodig door subsidie.

Aan de drie richtingen wordt, desgevraagd, subsidie verleend voor research t.b.v. projecten die specifiek met deze richtingen in verband staan.

De research ten dienste van het onderwijs wordt aldus geschoeid op een organisatorisch logische basis, d.w.z. vanuit onderwijskundige en, naar de drieërlei aard van de research, wetenschappelijke principen. Als verbindings-schakel tussen departement en DD zou ten departemente een wetenschappelijk geschoold didacticus, met begrip voor research, aanwezig moeten zijn.

De URO en de psychologische en Sociologische instituten willen *weten*; de Para-universitaire Instituten gaan na wat *kan*; de Ped. Centra: *welke* van de gevonden toepassingsmiddelen in de praktijk *voldoen*. De omgekeerde weg van de praktijk vanuit de Ped. Centra en de Para-Universitaire Instituten kan in voorkomende gevallen eveneens gevolgd worden.

7. De examens worden herzien in de geest van vereenvoudiging zowel naar omvang als organisatorisch. Eveneens wordt gezocht naar een nieuw systeem van waardering, bijv. via woord-kwalificaties met summierere toelichting.

8. De positie van hoofden, directeuren, rectoren en inspecteurs wordt herzien in die zin, dat zij de in het geschetste kader toe te wijzen taak, goed

kunnen vervullen en de hiermede overeenkomstige beloning zullen ontvangen.

9. Legislatief zal alles gericht moeten worden op zoveel mogelijke vrijmaking van het onderwijs, zodat bijv. vakkenindeling zonder de huidige omslag goeddeels door totaliteitsonderwijs kan worden vervangen en een meer persoonlijke inhoud gegeven kan worden aan lessen, waardoor een hoog niveau bereikt kan worden, zonder evenwel een waarneembaar algemeen niveau te verwaarlozen. Uiteraard kan dat alleen als aan het schoolexamen wordt vastgehouden, maar dan uitsluitend met gecommiteerden die werkelijk bevoegd zijn, ook in onderwijskundige zin en voor de dien te vervullen taken. Omdat het aantal dat benodigd is bij bovenbedoelde reorganisatie sterk dalen zal, kan verwacht worden dat deze voldoende beschikbaar zullen zijn.

Het bovenstaande is niet meer dan een summiere schets van een onderwijskundige onderwijspolitiek. Zij is uiteraard voor uitwerking en amendering vatbaar. MAAR HET EERST NODIGE IS, DAT INGEZIEN WORDT WAAROM HET GAAT: niet meer alleen om een verbeterd of vernieuwd onderwijs, maar om een NIEUWE school. Het wordt de hoogste tijd, dat wij de grondslag van 1800 verlaten; dat wij een fundamenteel andere kiezen nl. een die in overeenstemming is met de huidige stand van zaken in wetenschappelijk, kultureel, sociaal, maatschappelijk en democratisch opzicht. Dat houdt in concreto in:

1. uitgaan van het persoonlijk recht van de leerlingen;
2. dit recht realiseren in een modern- antropologisch perspectief, volledig rekening houdend met de „open” wereld van nú;
3. afstand doen van verouderde begrippen en termen, langs personalistische wegen zoeken naar de geëigende nieuwe opbouw van het onderwijs en de daarbij passende nieuwe middelen;
4. een verantwoorde opbouw van research, inspectie, „opleiding” van leerkrachten, en een nieuwe wijze van examineren, leren, studeren en onderwijzen;
5. de wetgeving grondig aanpassen, met name de wetten op l.o. en n.o. maar ook de „kweekschoolwet.”

Indien al deze maatregelen die enkele jaren zullen vergen ook bij een voortvarende aanpak, IN SAMENHANG worden uitgevoerd, kan men binnen een kwart eeuw een school verwachten die begint te beantwoorden aan de verwachtingen van de nieuwe mens in de nieuwe wereld. In Nederland wordt er te weinig aan gedacht, elders is men zich meer bewust dat binnen afzienbare tijd een aanzienlijke verandering in fundamenteel en feitelijk opzicht noodzakelijk is, indien men tenminste onze leerlingen niet weerloos in deze nieuwe wereld willen plaatsen. ²⁵⁾ „De school moet ons uit het individualistisch tijdvak brengen,” schreef Dr. Nieuwenhuis, thans hoogleraar te Groningen, in 1946. ²⁶⁾ Wij zijn daarvan steeds meer overtuigd geworden, óók omwille van de mogelijkheid dat het r.k. onderwijs *zich dan als zodanig kan manifesteren* op bevredigende wijze. Maar wij voegen er aan toe (hetgeen zeker de instemming

van collega Nieuwenhuis zal hebben): wij moeten de basis van het rationalisme eindelijk durven verlaten en er die van het volledige humaan voor in de plaats stellen: *alle* bronnen waaruit aan de mens kennis kán toevloeien, moeten in de scholen worden aangeboord. En DUS in samenhang, zoals alles in de mens samenhangt; dus in totaliteit, zoals alles aan de jonge mens zich als totaliteit voordoet. En dus ook intellectueel in het sociale, in het maatschappelijke, in het esthetische, in het morele, in de lichamelijke; „intellectueel” dan genomen in de wetenschappelijke zin van het woord, nl. als humaan redelijk inzicht in ál deze zaken, in hun samenhang en totaliteit, en niet in de maatschappelijke betekenis van „een bepaalde school doorlopen hebben”: dit zegt immers voor het werkelijk intellectuele niet zo héél veel, aangezien deze school in de grond der zaak nóg intellectuallistisch is (waarmee ik natuurlijk niet ontkennen wil, dat geen verbeteringen en zelfs vernieuwingen hebben plaats gehad!). Maar „nieuw” in een zin als de school rond 1800 werd, is zij sindsdien niet meer geweest. Want nieuw kan in deze diepste kentering der tijden alleen maar betekenen: voor het nieuwe kind de weg in de nieuwe wereld leren vinden met behulp van een nieuwe school.

¹) Ik ontleen enige gegevens aan Het Parool 16-9-'64. Zie echter vooral John T. Zepper, *Educational Research in the USSR*. Comparative Educ. vol 7 1964 blz. 267-293. De Sovjets gaan uit van deze stelling: „Orderly progress in the development of an educational System depends upon the amount and quality of educational research produced and consumed by said System.” Er zijn 8 researchinstituten, uitgaande van de R.S.F.S.R. (Academie voor Pedagog. wetenschappen), die tesamen beschikken over 5 experimenterscholen, 2 voor „defecte” kinderen en 30 basisscholen. Zij hebben proefmateriaal in nog 500 scholen.

²) Men kan er ev. Edward Fitzpatrick over nalezen in hfst. IX van *How to educate human beings* Milwaukee 1950. De theorie van Dewey was altijd fel bestreden door Hutchins, vrijwel als éénling. Na 1957 bleek deze, als conservatief aangeziene figuur, het gelijk van de feiten aan zijn zijde te krijgen en de als progressief geschetste Dewey als een nogal kortzichtig pedagoog, die niet verder dan zijn eigen tijd keek en de befaamde „eisen van de maatschappij” als richtsnoer scheen te hebben gekozen. Zijn praktijk was overigens wel wat beter dan zijn theorie.

³) Zorgen die jaarlijks met sprongen omhooggaan, temeer door de pedagogiek (en didaxologie) aan sommige universiteiten, de rol van Assepoester vervult, en, ondanks het feit van de enorme stijging van het aantal studenten (dat de toename van andere wetenschappen meestal aanzienlijk overtreft) aanzienlijk minder ruimte en personeel beschikbaar krijgt. Het schijnt dat deze jonge wetenschap, waarvan een niet-pedagoog in de USA voorspelde dat de (sociaal)-pedagogiek de wetenschap der toekomst zal zijn, in Nederland te veel de rol van Assepoester of overschotje te vervullen krijgt.

⁴) In die omstandigheden is het uiteraard onmogelijk, dat de wetenschap „bij” blijft, en dat zij aan de talrijke aanvragen om steun en begeleiding vanuit maatschappij en onderwijs kan voldoen. Er zijn al B-faculteiten, waar per hoogleraar-lector 22 studenten aanwezig zijn en per stafid 4 à 5! Daarom is het verheugend, dat min. Bot in de MvT bij de begroting-1965 de gelijkwaardigheid van de beide soorten van wetenschappen erkent. Maar wanneer zal zij werkelijkheid zijn?

⁵⁾ De gehele afl. van *Scientia paedagogica experimentalis* (1964) is aan research gewijd. Higginson schrijft er over de Arnold High School en de zes „Houses” die — over de wereld verspreid — willen opvoeden „tot één wereld”. Voor een dergelijk onderzoek schonk de Carnegie Corporation of New York, in 1956 reeds, \$ 375.000 aan het Teachers College van de Columbia University. Men zie ook de bijdragen van onze researchmedewerker Drs. B. Brus in O.O.G., XV blz. 11 over *Perspectieven in de didactiek* VI: „Men kan zonder gevaar voor overdrijving zeggen, dat zich voor de didactiek in Nederland belangrijke perspectieven zullen openen zodra een goed afgestemde research tot bloei komt.” In de eerste publikatie van de *Kath. Centrale voor Studie en Research* worden tientallen bladzijden met vraagstukken gevuld en prof. De Groot noemde het onderwijs „een luilekkerland van onderzoeksmogelijkheden”. Z.W.O. subsidieerde in 1962 150 projecten, waarvan 3 van didactische aard; Z.W.O. gaf in totaal 17 miljoen uit, waarvan f 34.000 voor didactiek (2%). Voor de gehele begroting betekend dit 1 per f 100.000! Het bedrag was nog iets minder dan de f 40.000, die uitgegeven werden voor onderzoekingen naar de embryonale ontwikkeling van de poelslak, de reacties van het driedoornige stekelbaarsje t.o.v. zijn prooien, en de morfologische en fysische eigenschappen van de excrementen van diverse bodemdieren. Uiteraard hebben wij ook tegen deze studies geen enkel bezwaar, integendeel! Maar het typeert toch wel bijzonder sterk onze armzalige armoede als het gaat over de diensten die de wetenschap van pedagogiek en didaxologie aan miljoenen kinderen zou kunnen bewijzen. Men zegge niet: laat de Ped. Inst. dan hun projecten overleggen. Dat is gebeurd o.a. in de wettelijk voorgeschreven tienjaren- en vierjarenplannen. Maar men kan onmogelijk *beginnen*, wijl voor weinig wetenschappen zó weinig wordt uitgegeven als voor pedagogiek. Zie onze mededelingen in n. 3! Wij leven in een vicieuze cirkel; slechts de overheden kunnen die doorbreken! Symptomatisch voor de verhoudingen in Nederland is, dat OKW nu wél een sociaal-econoom zal gaan aanstellen (terecht overigens!), maar dat de gedachte aan een research-man (een *echte* bedoel ik: anders kan men het beter laten!), nog niet is opgekomen, althans nog niet tot een besluit in gunstige zin heeft geleid! De wetenschappelijke steun aan het onderwijs zal echter niet tot research beperkt mogen blijven, maar ook ander onderzoek moeten omvatten. Ik bedoel daarmee studies, zoals die van Friedrich Ebeling, *Ökonomie des Bildungswesens, Lehren und Lernen als Haushalt und als Investition*. Rombach, Freiburg 1963 en Hellmut Becker, *Quantität und Qualität. Grundfragen der Bildungspolitik*. Rombach, Freiburg 1962. Is dáárvoor de nieuwe sociaal-econoom bedoeld?

⁶⁾ In dit ts. kan ik daar moeilijk verder op ingaan. Misschien mag ik verwijzen naar een serie artikelen, die in de komende jaargang van O.O.G. (Malmberg) zullen verschijnen en die bedoelen de grondlijnen te schetsen voor een manier van onderwijzen, die „bij de tijd” zou zijn! En dan verder volstaan met deze aanvulling: alleen theologie, wijsbegeerte en pedagogiek (en w.s. culturele antropologie) hebben altijd de mens in zijn *totaliteit* tot object, met dit verschil dat dit bij pedagogiek intermitterend is: op de momenten dat de jonge mens zelf „groeit” en niet *behoeft* te worden opgevoed, is hij uiteraard geen object van pedagogiek, al heeft die altijd met *alle* omstandigheden „te maken”, „rekening te houden”. Dat wil dus zeggen, dat het kind *niet altijd* object is van deze wetenschap. Bij psychologie en sociologie liggen deze verhoudingen anders. Zogoed als de pedagogiek hebben ook zij „rekening te houden” met de totaliteit van de mens, maar alleen het psychische resp. het sociale in zijn leven is hun object. In tegenstelling tot de pedagogiek hebben zij echter *veel langer* met hun objecten te maken, omdat deze *altijd* in de mens aanwezig zijn en blijven. Het object van de pedagogiek evenwel verdwijnt, als het kind zóver is, dat het zelf zijn levenstaak op verantwoorde wijze kan vervullen.

⁷⁾ Met deze opmerking is geen verwijt bedoeld: welke pedagoog kan, bij de zeer onvoldoende uitrusting waarmee hij moet werken, en met de huidige enorme verzwaring van zijn opleidersplicht, nog aan deze hoogstgewichtige zaken

voldoende aandacht besteden? Ieder pedagoog doet dit „tussendoor” en vaak met opoffering van zijn vakantierechten. Waterink noemde art. 2 van de L.O. wet terecht „een document van rationalisme” (*Keur*-Waterink blz. 123-124).

8) Wij willen natuurlijk niet beweren, dat er geen ordening, geen enkele systematiek en geen „verstandelijke” kennis mag zijn. Indien zij er niet waren, zouden wij er zelfs voor willen pleiten! Maar de kwaal ligt in een veel te sterk accent hierop, in hun exclusiviteit en in het gebruiken als uitgangspunt. Hoe zag en ziet nog veel geschiedenisonderwijs eruit? Welke plaats hadden en hebben daarin cultuur en kunst? Hoe werd letterkunde behandeld? Waar ontbreekt het „africhten” op examens? Welk onderscheid bestaat er niet tussen de zes op de ene en de zes op de andere school? Als gecommiteerde doet men daaromtrent, ook nu nog, schokkende ervaringen op! Maar wie kan het leerkrachten kwalijk nemen, want ook zij hebben alleen leren denken vanuit de oude grondslagen, zij het dat hun ervaringen daarop — soms diepgaand — hebben ingewerkt. Toch stellen zij zich veel te weinig de vraag: OF deze kennis überhaupt gemeten kan worden, en *wat* nu eigenlijk „gemeten” wordt met de cijfers? Wat acht echter het intellectualisme al niet meetbaar? Het is eerlijk van mening, dat men zelfs met plussen en minnen de „waarde” van iemands kennis kan aangeven! Eénmaal heb ik ontmoet: tot op één tweëndertigste nauwkeurig (het was ná de laatste oorlog!). Wie een korte en uitmendend fundamentele kritiek op het rationalisme van Descartes wil lezen, kan terecht bij Dr. W. Luijpen, *Existentiële fenomenologie*, Spectrum 1959, ook als Aulaboek verschenen.

9) Het verdwijnen van het analfabetisme is *niet meer dan een begin*: men kan er het peil van het onderwijs niet aan meten. Zie J. E. van Renesse, *Het hoger onderwijs in Nederland sedert 1857*. Haarlem, Bohn 1887.

10) Met lette vooral op het gehandhaafde zuiver-rationalistische woord „op-leiding”! In een dissertatie van Dr. A. Leen over *De ontwikkeling van het reken-onderwijs* Wolters 1961, blz. 6 wordt een conclusie getrokken die typerend is: „Ons tegenwoordig rekenonderwijs dateert van het eind der 18e eeuw.”

11) Wij bedoelen met deze vaststellingen niet, aan wie ook, enig verwijt te richten! Laat de historici de verantwoordelijkheden voor het verleden signaleren en verklaren, maar laten wij ze — in deze kentering der tijden — die voor de toekomst op ons durven nemen.

12) Men zie hiervoor Mr. W. G. Vegting, *Onderwijs in Nederland, Bestuurs-recht II*. Bijzonder deel. Alphen aan de Rijn 1952, blz. 211. In de „Historische inleiding” wordt onder de drie belangrijkste verschijnselen genoemd: „de sterke uitbreiding van de overheidsbemoeiing”. Men leze ook de „Bezinning” op blz. 55 e.v. van de voortreffelijke *Schets van het Nederlandse Schoolwezen* door Dr. Ph. J. Idenburg. Wolters 1960. De schrijver gewaagt er van de gevolgen die de binding van ons onderwijs „aan de centrale macht” meebrengt: verstarring, het stempel van voldaanheid met het verworvene, te weinig beweeglijkheid welke zich richt naar de zich wijzigende omstandigheden. Het is meer ingesteld op bezwaren dan op bouwen. Ik verwijs ook naar Prof. Dr. G. A. van Poelje, *Nederlandse overheidsorganen tegenover de hervorming van het onderwijs* Bestuurswet, IV, 1950 (drie art.). Van Poelje herinnert, begrijpelijkerwijze, nog eens aan het Grondslagenontwerp van min. Marchant, dat inderdaad had *kunnen* brengen wat wij beogen: meer samenwerking, meer interne vrijheid. Dr. I. van der Velde, *Onderwijsvernieuwing op de lagere school en haar organisatorische problemen*. Wolters 1946 releveert de *slechte* resultaten van het onderwijs (in tegenstelling tot de voldaanheid van Mr. Vegting en de gereserveerde bewondering van prof. Van Poelje). Lettend op wat de school zou moeten en kunnen zijn *voor onze tijd en de naaste toekomst* achten wij het standpunt van Dr. Van der Velde heel wat meer reëel. Deze schrijver herinnert ook aan vroegere pogingen tot centralisatie van studies betr. didactiek e.d. onder min. De Visser en min. Terpstra (blz. 105 e.v.). Het is een verdienste van min. Bot dat hij aandacht aan de research wil besteden. Alles hangt echter af van opzet, organisatie en mogelijkheden. De Onderwijsraad is nooit toegekomen aan een

taak, die hem bij zijn oprichting óók was toebedacht nl. „de gestadige voorlichting over onderwijs- en opvoedkundige vraagstukken, ter voorbereiding van algemene strekking, nodig om het onderwijs paedagogisch op peil te brengen en bij voortdurend te houden”. Nu deze belangrijke zaak zó duidelijk is verwaarloosd, wordt het zelfs in ons trage vaderland zaak, er eindelijk, bijna een halve eeuw later, aan te beginnen, maar dan zó, dat bij de verstaande samenwerking, de vrijheid ten principale en feitelijk gewaarborgd blijft.

¹³⁾ Is dit oordeel, uitgesproken in *School en jeugd* Wending aug. sept. 1955 blz. 386 te scherp? In ieder geval had de chr. school nog prof. Waterink (vanaf 1927) en de openbare (maar in wezen lijdt deze aan dezelfde veroudering!) prof. Kohnstamm! Wat hadden de r.k. scholen? En wat hebben ze nú aan wetenschappelijke steun? Juist nu deze beginnen kon, grijpt onbarmhartig de bestedingsbeperking in en . . . de wet: uitbreiding van financiële steun (overigens onvermijdelijk!) gaat gepaard met het teloorgaan van de kostelijke vrijheid. En dát voor een wetenschap, die *typerend* moest zijn voor een *Kath. Universiteit*!

¹⁴⁾ Ratingen 1962, maar reeds in het Nederlands verschenen in 1921 en 1928! „Was die christlichen Schulen anbelangt, es sind nicht Schulen *aus* der Religion, sondern *mit* Religion.” Dat deze studie in Duitsland herverscheen wordt begrijpelijk als men weet, dat Ida Friederika Görres dáár aandrang op ontliberalisering van de bijzondere scholen! Het vrij beknopte werk van Buytendijk is helaas actueel gebleven, en terecht — hoe beschamend voor ons — opnieuw uitgegeven!

¹⁵⁾ Dit was stellig niet de bedoeling van pedagogen als Kohnstamm, Nieuwenhuis, Prins e.a. De eerste omschreef het doel uitdrukkelijk als: leren denken *onder eigen verantwoordelijkheid*; de tweede stelde zich evenmin tevreden met het aanleren van oplossingsmethoden, en had een sterk gevoel voor het sociale in de „didactiek”; de derde maakte gebruik van zijn goed recht als promovendus om zijn onderwerp te beperken. Het is dus zeker niet aan hen te wijten, dat een (verbeterde!) psychologie vrijwel exclusief richtinggevend werd voor deze „didactiek”, d.w.z. het ging ten principale om het *verloop* van het denken, dat na een „oplossing” voerde. Waarom een kind zelf gaat denken, in hoeverre een kritisch meedenken-met-de-tijd kan worden bevorderd, waartoe dit denken wordt gehanteerd e.d. (dus typisch pedagogische problemen) kwam te weinig aan de orde. Wij zullen onze lezers niet vermoeien met de vele en uitvoerige kritiek waarmede de toenmalige denkpsychologie thans wordt afgewezen. Overigens moeten wij, om der waarheid wille, vaststellen, dat in r.k. kring de *mogelijkheid* tot een voor r.k.-scholen richtinggevende vernieuwing zich wel heeft aangediend; wetenschappelijk in de handboeken voor een (neo-scholastieke) psychologie van Vogels en Aengent/Wesseling. De geschiedenis van dit alles moet nog geschreven worden. Ook Rombouts, hoe verdienstelijk ook in vele opzichten, is de psychologische weg.

¹⁶⁾ Nl. in een vijftal artikelen, die *Een brandend probleem* tot titel hadden, in O.O.G. XV ('63-64). Zij behandelden o.a. de vraag welke hinderpalen in het huidige onderwijs in r.k. scholen bestaan om ze tot scholen van en voor r.k. te kunnen maken: de psychologisering en vermaatschappelijking van het onderwijs (moet ik verzekeren, dat het kwaad *uitsluitend* in dit voorvoegsel *ver-*gelegen is?) Dat ik psychologie en sociologie onmisbare en belangrijke hulpwetenschappen acht van pedagogiek, en dus ook van didaxologie? Dáárom zal bij onderwijsresearch de hulp van beide wetenschappen onmisbaar zijn, maar zij kunnen niet de leiding hebben, om de eenvoudige reden dat het wel om de komende *mens* gaat die opgevoed wordt (object van pedagogiek), maar niet om het psychisch of sociale leven *alléén* (object van resp. psychologie en sociologie). In de komende jrg. van O.O.G. (vanaf jan. '65) zullen de artikelen uit jrg. XV vervolgd worden met positieve beschouwingen over „een school voor r.k. „leerlingen”.

¹⁷⁾ Wie als protestant mijn opvattingen zou delen, heeft een soortgelijke plicht tegenover r.k. en andere gegevens; voor wie ze, als voorstander van open-

baar onderwijs zou accepteren, geldt precies hetzelfde. Alleen, de moeilijkheden zijn voor de laatste anders en groter, omdat de leerkracht aan een openbare school er nooit een school voor r.k. of protestanten of humanisten van mag maken.

¹⁸⁾ Om de meergenoemde reden zou het onpraktisch zijn hier de nodige literatuur op te geven. Ik wijs er alleen op, dat er een internationale aandacht bestaat naar een modern fundamenteel vernieuwd onderwijs en noem voor West-Duitsland: Alfons Otto Schorb, *Schule und Lehrer an der Zeitschwelle* Klett Stuttgart 1962, meer theoretisch-praktisch georiënteerd, en het laatste werk van de rijzende ster die Philip H. Phenix is: *Realms of Meaning* McGraw-Hill 1964, dat meer fundamenteel is.

¹⁹⁾ Men leze eens de inaug. rede van de hoogleraar in de toegepaste psychologie Prof. Dr. B. J. Kouwer, *Gewetensproblemen der toegepaste psychologie*, Wolters 1956. Men kan dan bemerken hoe deze psycholoog zich bezwaard gevoelt door het feit, dat bij psychologische onderzoekingen problemen rijzen en vragen gesteld worden van niet-psychologische aard, die dan toch maar worden „opgelost” of „beantwoord”. Prof. K. ontkent de bevoegdheid van de toegepaste psychologie om dit te doen.

²⁰⁾ Prof. Dr. N. J. Langeveld: „*Humanisering*” mede in verband met opvoeding-kultuur”. Gedenkboek - Kohnstamm Wolters 1957, blz. 153-163. Langeveld gebruikt het woord in een andere betekenis en met andere bedoelingen dan wij.

²¹⁾ Een korte maar goede schets van de ontwikkeling in Engeland vindt men bij A. J. Peters, *The Changing Idea of Technical Education*. Brit. Jrn of Ed. Studies vol. XI May 1963 blz. 142-167. Zelf zal ik een schets van de nieuwe gewenste verhoudingen geven in een bijdrage in O.O.G. XVI (de tekst van een gehouden voordracht over dit onderwerp), waarnaar ik korthedshalve verwijs.

²²⁾ Zie hierover een bijdrage van onze hand onder de titel: *Van antithese naar antinomie* in de nummers 1 en 2 van jrg. XVI (1965) van O.O.G. Het is te betreuren, dat in de Wet op het Voortgezet Onderwijs „handvaardigheid” als vak werd opgenomen en niet „handenarbeid”.

²³⁾ Het spijt me te moeten neerschrijven, dat in Nederland deze problematiek in deze zin nauwelijks wordt gezien! Er zijn vele geschriften hierover, maar slechts zeer schaars zijn die, welke op de zaak zelve ingaan. Dat doen bijv. wél Drs. Haijjer in *Volksopvoeding* XII blz. 17 tot 40, en, louter praktisch, H. Molendijk in *Bestuurswetenschappen* IV blz. 369-384. Ik verwijs verder naar mijn eigen werk: *Het sociale in opvoeding en opvoedkunde*. Nijm. Bijdr. Nr. 2 Malmberg 1964 & 35. In het buitenland bestaat hierover een onoverzienbare wetenschappelijke literatuur, ten dele op grond van research, die, ik moet het treurig en uittentreure herhalen, in Nederland in pedagogische zin zogoed als ontbreekt.

²⁴⁾ Er zijn vele praktische en eenvoudige middelen te bedenken om tot een werkelijke vernieuwing te komen. In Frankfurt a. M. bestaat een Pädagogische Hochschule zonder permanente studenten. Zij heeft tweeelei taak: 1. research; 2. het opnemen van practici gedurende 9 tot 18 mnd, indien zij vanuit hun praktijk en vanuit hun reflectie daarop, een probleem kunnen voorleggen dat wetenschappelijke bestudering en research vraagt. Een dergelijke leerkracht kan dan, met behoud van salaris uiteraard, enige tijd uitsluitend aan dit probleem besteden o.l.v. deze Hochschule. Daaruit zijn verschillende waardevolle bijdragen voortgekomen, terwijl men overal leraren krijgt, die „weten” wat zij „doen”.

²⁵⁾ Ook hier moet ik weer afzien van het opgeven van literatuur. Ik verwijs slechts naar de denkbeelden van Fourastié, schrijver van *Le grand espoir du XX siècle* en *Machinisme et bien-être* die in de Internat. Rev of Ed vol IV ('58) in grote lijnen het onderwijs in 2000 schetst. Een overzicht daarvan gaf prof. Idenburg in *Ped. Stud.* XXXV. Ik noem slechts twee conclusies: 1. het onderwijs zal tot aan de biologische mogelijkheden moeten worden uitgebreid en zal „algemeen vormend” moeten zijn. Men zegge niet te snel, wanneer men moeite heeft

deze zaken op pedagogisch-onderwijskundige wijze te benaderen, dat dit wel toekomstmuziek zal blijven: wij staan vlak voor nóg groter industriële veranderingen dan we al meemaakten (vanwege de automatisatie) en slechts ruim 30 jaren van 2000 af. Rekent men tien jaar om plannen als de onze te realiseren van de legislatieve zijde, dan heeft men nog slechts een kwart eeuw om ze ook in de praktijk te doen blijken. Het lijkt ons gevaarlijk optimistisch te menen, dat wij „nog tijd” hebben. Ik ben de omgekeerde mening toegedaan: wij hebben nog nauwelijks de tijd om te doen wat we *moeten* doen.

²⁶⁾ In: *Onderwijsvernieuwing en democratie* PST XXIII blz. 85-89.

Naar een meer bevredigende vermogensverdeling

door Drs. P. J. Janssen

”In dit verband kan worden opgemerkt dat ook reeds sedert de bevrijding het niveau der investeringen (in procenten van het nationaal inkomen) aanmerkelijk hoger ligt dan voor de oorlog, uiteraard mede tengevolge van in de oorlog achterwege gebleven vervanging en uitbreiding en de plaatsgevonden kapitaalsvernietiging. Dit is mede mogelijk geweest tengevolge van de beheersing van de arbeidslonen en daardoor het beperkt houden van de consumptie. De vraag komt daardoor op of het juist is dat in de eigendom der nieuwe investeringen niet gedeeld wordt door de arbeiders. Zonder deze belangrijke vraag reeds aanstonds te willen beantwoorden, meent de raad niettemin nog afzonderlijk onder de aandacht van de regering te mogen brengen dat het wenselijk zou zijn op korte termijn een onderzoek te doen instellen naar de mogelijkheden om de arbeiders in de vermogenstoename te doen delen.”

Dit citaat is ontleend aan een SER-advies van begin 1951 ¹⁾. Ruim dertien jaar later wordt in de Troonrede aangekondigd dat de regering aan de SER advies zal vragen omtrent het vraagstuk der verdeling van de vermogensaanwas in de onderneming. Is hier sprake van een vertraagde reactie of dient de aangekondigde adviesaanvraag beschouwd te worden als de afsluiting van een bepaalde ontwikkeling en de inzet van een nieuwe fase? Dit artikel beoogt een enigszins uitvoerige beantwoording van deze vraag te zijn.

Probleemstelling

Alle landen streven naar vergroting van hun nationale produktie. De jaarlijkse toename van de voortgebrachte goederen en diensten vormt een van de belangrijkste maatstaven voor de beoordeling van het beleid van een regering, niet alleen in de westerse wereld, doch evenzeer aan de andere zijde van het ijzeren gordijn. Het is derhalve begrijpelijk dat alle aandacht besteed wordt aan de factoren, welke bepalend zijn voor deze

ekonomische groei. Deze factoren zijn gevarieerd van aard. De stand en ontwikkeling van de wetenschap en de techniek, de mate van industrialisatie, het tempo van de bevolkingsgroei, de samenstelling en het intelligentieniveau van de beroepsbevolking en de hoogte van het investeringsniveau spelen stuk voor stuk hun rol bij de verwezenlijking van die groei.

Een van de hoofdrollen, zo het al niet de hoofdrol is, wordt vervuld door het investeringsniveau. Daardoor ontstaat een spanning tussen doel en middel. Het doel is immers een zo snel mogelijke toeneming van de consumptie, slechts te bereiken door middel van het opvoeren der investeringen. Doch consumptie en investeringen concurreren met elkaar in die zin, dat het gedeelte van het nationaal inkomen, dat geconsumeerd wordt, voor investeringsdoeleinden verloren gaat en omgekeerd investeren afzien van consumptie inhoudt. Voor het sociaal-ekonomisch beleid komt het er in feite op neer in hoeverre het geduld van de bevolking op de proef kan worden gesteld. Minder consumptie nu betekent meer consumptie in de toekomst. Het aan Drees ontleende cijfervoorbeeld (zie tabel I) toont aan dat de aanvankelijke vermindering van de consumptie als gevolg van een hoog investeringsniveau reeds vrij spoedig wordt gecompenseerd ²⁾. Bij voldoende psychologisch inzicht van de zijde van de overheid valt het derhalve niet al te moeilijk het voor een redelijke groei benodigde investeringsniveau te bereiken. Er doet zich echter een complicatie voor. Het gewenste investeringsniveau en dus ook het toelaatbare consumptieniveau heeft men tot nu toe slechts kunnen realiseren via een bepaalde primaire inkomensverdeling ³⁾. Kort samengevat komt de gedachtengang — waaraan overigens gezonde, doch niet geheel bevredigend geverifieerde theorieën ten grondslag liggen — hier op neer. De aan de werknemers toevallende beloning is bepalend voor het consumptieniveau. Zij hebben nog zoveel onbevredigde behoeften (terwijl het behoeftenscala steeds uitbreidt), dat elke verhoging van hun beloning grotendeels in consumptie wordt omgezet. Wil men derhalve voldoende investeren, dan zal de beloning van de werknemers afgestemd dienen te worden op het gewenste investerings- en consumptieniveau. In centraal geleide volkshuishoudingen geschiedt deze afstemming rigoreus, in ons land tot voor kort door het voeren van een loonpolitiek tamelijk rigoreus; in andere westerse landen leidt het marktmechanisme in veel gevallen met begeleiding van de overheid tot de gewenste verhouding tussen consumptie en investeringen. Het vrijwillig of gedwongen afzien van consumptie moge dan in de nabije of verre toekomst beloond worden met een relatief hoge consumptie, dit neemt niet weg dat het tevens inhoudt dat door de werknemers definitief de eigendom van de investeringen wordt prijsgegeven. De probleemstelling kan dan ook als volgt worden samengevat: op welke wijze kan het voor de ekonomische groei vereiste investeringsniveau worden gerealiseerd zonder dat bij voorbaat reeds komt vast te staan dat de eigendom van deze investeringen voor het overgrote deel in andere handen terechtkomt dan in die van de werknemers.

TABEL I.

*Invloed van de investeringen op de consumptie a)**(cijfermatig voorbeeld in procenten van het nationaal inkomen)*

Jaar	Investeringspeil van 10%			Investeringspeil van 20%		
	Invest.	Verbruik	Productie	Invest.	Verbruik	Productie
1	10,0	90,0	100,0	20,0	80,0	100,0
2	10,3	93,0	103,3	21,3	85,4	106,7
3	10,7	96,0	106,7	22,8	91,0	113,8
4	11,0	99,3	110,3	24,3	97,1	121,4
5	11,4	102,5	113,9	25,9	103,6	129,5
6	11,8	105,9	117,7	27,6	110,5	138,1
7	12,2	109,4	121,6	29,5	117,8	147,3
8	12,6	113,1	125,7	31,4	125,7	157,1

a) W. Drees Jr. „Investeringsnormen” Economisch-Statistische Berichten 6 febr. '57.

TABEL II

Vermogensverdeling natuurlijke personen per 1 januari 1960 a)

Vermogensklasse	Aantal belastingplichtigen		Vermogen	
x f 1.000	absoluut	pCt.	f mln	pCt.
minder dan 50	145.830	39,4	4.740	11,0
50—< 100	125.650	34,0	8.790	20,4
100—< 200	59.780	16,1	8.170	19,0
200—< 300	16.540	4,5	4.010	9,3
300—< 500	11.520	3,1	4.380	10,1
500—< 1.000	7.100	1,9	4.820	11,2
1.000 en meer	3.690	1,0	8.170	19,0
Totaal	370.090	100	43.090	100

a) Maandstatistiek van het Financieuzen van het C.B.S., december 1962.

TABEL III

Vermogens van huishoudens c.q. alleenstaanden van loon- en salaristrekkeners eind 1960, naar inkomensklasse a)

Inkomensklasse	Aantal huishoudens c.q. alleenstaanden		Totaal vermogen b)		Gemiddeld vermogen b)
	× 1000	pCt.	f 1.000	pCt.	f
minder dan f 6.000	797	42	3.241	16	4.066
f 6.000—f 10.000	767	40	4.610	23	6.008
f 10.000—f 20.000	310	16,4	6.002	30	19.380
f 20.000 en meer	30	1,6	6.394	32	213.853
Totaal	1.904	100	20.247	100	10.634

a) „Spaaronderzoek 1960”. Publikatie van het C.B.S.

b) Exclusief pensioenrechten.

Bestaande vermogensverdeling

De investeringen — althans de uitbreidingsinvesteringen — vergroten de nationale kapitaalgoederenvoorraad. Het heeft uiteraard slechts zin te streven naar een gewijzigde verdeling van de eigendom van de kapitaalgoederen, indien bij verifikatie van de hiervoor gegeven theoretische uiteenzetting inderdaad blijkt dat de eigendomsverhoudingen scheefgetrokken zijn. We zijn in dit opzicht niet verwend met statistische gegevens. Het Centraal Bureau voor de Statistiek heeft gepoogd de omvang van de kapitaalgoederenvoorraad in ons land vast te stellen. De berekening heeft plaatsgevonden voor het jaar 1958 en leverde als uitkomst op ± 140 miljard gulden (inclusief de kapitaalgoederen in handen van de overheid) ⁴⁾. Hoewel een nadere specificatie is gegeven omtrent de aard van de kapitaalgoederen en daaruit globaal kan worden afgeleid bij wie de eigendom berust, kunnen er toch geen verantwoorde konklusies uit worden getrokken met betrekking tot de eigendomsverhoudingen in ons land. Daartoe is de vermogensverdeling, zoals die blijkt uit de belastingstatistieken (zie tabel II) en uit het spaaronderzoek door het CBS in 1960 verricht (zie tabel III), beter geschikt. Beiden hebben hun beperking. In de belastingstatistiek zijn de belastingvrije vermogens niet opgenomen (de belastinggrens is f 22.500 voor ongehuwden en voor gehuwden f 30.000, met een opschuiving van f 7.500 voor elk kind waarvoor aanspraak op kinderaftek bestaat); het spaaronderzoek van het CBS strekt zich niet uit over de zelfstandigen. Doch ondanks deze beperking blijkt onmiskenbaar dat de vermogensverdeling in ons land zeer ongelijkmatig is. Nog geen 3% van degenen, die vermogensbelasting betalen, heeft bijna 1/3 van het gezamenlijk vermogen van die groep in handen. En de best betaalde niet-zelfstandigen hebben 1/3 van het vermogen in handen van het totale vermogen van de niet-zelfstandigen, hoewel zij slechts 1,6% uitmaken van de gehele groep niet-zelfstandigen. Hun gemiddeld vermogen bedraagt bijna 214.000 gulden (waarmee tevens de betrekkelijkheid van het begrip niet-zelfstandigen is aangetoond). Voor onze probleemstelling is verder nog van belang vast te stellen dat de vermogensverdeling de laatste jaren steeds ongelijkmatiger is geworden ⁵⁾. De huidige verdeling strookt niet met de algemeen aanvaarde beginselen van rechtvaardigheid en billijkheid. Evenmin is de gedetermineerdheid van de verdeling aanvaardbaar. Onze konklusie is dan ook dat we het niet moeten laten bij theoretiseren over gewenst investeringsniveau en toelaatbaar consumptieniveau en de konsekwenties, welke daaruit voortvloeien voor de vermogensverdeling, doch dat we naar praktische oplossingen moeten zoeken om tot een meer bevredigende vermogensverdeling te geraken.

Wat is geschied?

De aanvang van dit artikel zou misschien de niet bedoelde suggestie kunnen wekken dat het probleem tijdig is onderkend, doch dat er weinig of

niets is gedaan om verandering in de situatie te brengen. Ook de toenemende ongelijkheid in de vermogensverdeling zou in die richting kunnen wijzen al kan dit ook verband houden met een pogen zonder resultaat. Hiermede zou echter onrecht gedaan worden aan de initiatieven, welke ontwikkeld zijn en aan de studies, welke ondernomen zijn met betrekking tot het vraagstuk van bezitsvorming en vermogensverdeling. Reeds vlak na de oorlog verscheen een publikatie van de hand van de professoren Romme en v. d. Brink onder de titel „Verbreiding van de privaateigendom.” De regering installeerde in 1948 de Commissie Bezitsspreiding, die in een tijdsbestek van tien jaar een drietal uitvoerige rapporten heeft uitgebracht. In 1952 verscheen een rapport van de Katholieke Arbeidersbeweging met de aan duidelijkheid niets te wensen overlatende titel „De aanspraak der arbeiders op een aandeel in de investeringen.” De gezamenlijke werkgeversverbonden gaven in hetzelfde jaar hun standpunt weer in de publikatie „Eigendomsvorming door werknemers in het bedrijfsleven.” De Katholieke Volkspartij heeft steeds geijverd voor bezitsspreiding. Ook andere politieke partijen zijn niet zonder meer langs het vraagstuk heengegaan. De plancommissie van de Partij van de Arbeid bijvoorbeeld heeft in het rapport „De weg naar vrijheid” een lans gebroken voor collectieve investeringsdeling. Vanaf 1952 heeft de regering in de jaarlijkse Troonrede regelmatig aandacht geschonken aan de bezitsvorming; in 1959 werd een bezitsvormingsnota aan de volksvertegenwoordiging aangeboden. Een Jeugdspaarwet kwam in 1958 tot stand, drie jaar later gevolgd door de wet inhoudende voorzieningen met betrekking tot premiespaarregelingen en winstdelingsspaarregelingen voor werknemers. In 1963 is een wet in werking getreden, welke tot doel heeft het effectenbezit bij kleine spaarders te bevorderen. Een algemene premiespaarregeling is bij de volksvertegenwoordiging in behandeling. De overheid als werkgeefster heeft in 1960 een premiespaarregeling voor haar ambtenaren in het leven geroepen.

Dit is geenszins 'n volledige opsomming. Zo is bijvoorbeeld ook aan bezitsvorming door bevordering van eigen woningbezit in de loop der jaren aandacht besteed. Getracht is slechts een beeld te schetsen van wat er is geschied. De resultaten van dit alles zijn, zoals reeds opgemerkt, niet terug te vinden in de gegevens over de vermogensverdeling. Dit zou ook teveel gevraagd zijn. De eerste praktische maatregelen dateren van rond 1960; de meest recente gegevens over de vermogensverdeling stammen eveneens uit die tijd. Bovendien is een periode van vier à vijf jaar te kort om een gefundeerd oordeel te kunnen vellen. De enige konkrete gegevens, waarover wij beschikken, zijn de deelname aan de premiespaarregeling Rijksambtenaren (medio 1963 $\pm$ 120.000, ongeveer de helft van het aantal potentiële deelnemers), het aantal gepremieerde bedrijfsspaarregelingen (medio 1964 naar schatting 1180) en het aantal winstdelingsregelingen (medio 1963 ongeveer 300). In hoeverre deze regelingen tot additionele besparingen hebben geleid is niet bekend.

Eén vaststelling is in ieder geval van belang. Men is tot dusverre niet verder gekomen dan het stimuleren van de besparingen (en zodoende van

de vermogensvorming) uit het lopend inkomen. De winstdelingsregelingen vormen daarop een uitzondering, hoewel dat gezien tegen de achtergrond van de gevoerde loonpolitiek ook nog zeer twijfelachtig is. De aangekondigde adviesaanvraag aan de SER kan een nieuwe fase inluiden. Het is overbodig hierbij op te merken dat het onlangs verschenen rapport van een commissie uit de vakcentrales „Bezitsvorming door vermogensaanwasdeling” als het keerpunt is te beschouwen. Eveneens mag als bekend worden verondersteld dat een evolutie in de opvattingen van het NVV een gezamenlijk standpunt van de vakcentrales mogelijk heeft gemaakt. En tenslotte is een ontwikkeling in het denken in het buitenland, met name in de Duitse Bondsrepubliek, aan dit alles niet vreemd. Het is niet onze bedoeling een uitvoerige bespreking te wijden aan het rapport „vermogensaanwasdeling”; wij zullen het slechts trachten te plaatsen in het kader van de aan de gang zijnde ontwikkeling.

Een nieuwe fase

Ongetwijfeld is in geen enkel land zoveel aandacht besteed aan de vermogensverdeling als in de Duitse Bondsrepubliek. Het aantal publikaties over dit onderwerp is legio en in veel gevallen wordt zeer diep op de materie ingegaan. Verschillende studies hebben geleid tot konkrete plannen. Het zou te ver voeren deze plannen nader te bespreken, hoe belangrijk dit voor de meningsvorming in ons land ook zou zijn. ⁶⁾ Merkwaardig is overigens wel dat nog geen enkel plan in de praktijk is toegepast. Wel staat de bouwvakbond, aangesloten bij de D.G.B., op het punt met de werkgevers te gaan onderhandelen over een voorstel dat beoogt te komen tot vermogensvorming onder de bouwvakarbeiders. Het voorstel houdt in dat de werkgevers 1½% van de loonsom in een fonds storten. De werknemers ontvangen participatiebewijzen, die zij bij pensionering of invaliditeit kunnen inwisselen (kapitaal met samengestelde interest), doch ook als rentedragende participatiebewijzen kunnen aanhouden en vererven ⁷⁾. Dit plan van de Duitse bouwvakbond is symptomatisch voor de meningsvorming, welke zich thans in de Bondsrepubliek aan het uitkristalliseren is. Terwijl aanvankelijk de gedachten zijn uitgegaan naar het stimuleren van de besparingen uit het lopend inkomen en winstdeling per onderneming, is men langzamerhand tot de konklusie gekomen dat hierdoor geen wezenlijke veranderingen in de vermogensverdeling kunnen worden aangebracht. Stimulering van besparingen voert de besparingen van de werknemers niet in betekenende mate op. Winstdeling per onderneming werkt diskriminerend ten opzichte van werknemers in ondernemingen, die een geringe winstvoet per werknemer hebben of werkzaam zijn in overheidsdienst, bij instellingen e.d., waar het maken van winst geen oogmerk is. De opkomst van de tertiaire sektor met daartegenover de toenemende automatisering verscherpt dit probleem. Zo kan men zich een volledig geautomatiseerde fabriek indenken, waar met 100 werknemers jaarlijks 10 miljoen gulden winst wordt gemaakt, terwijl een openbare vervoersdienst met 10.000 personeelsleden met verlies werkt. Van-

daar het zoeken naar systemen, welke minder diskriminerend werken en ruimer toepasbaar zijn. Ondanks de nauwe kontakten, welke op velerlei gebied met de Bondsrepubliek bestaan en de taal nauwelijks meer een barrière kan worden genoemd, is het opmerkelijk dat de Duitse studies, waaruit duidelijk blijkt dat men daar in veel opzichten veel verder gevorderd is dan elders, weinig bevruchtend hebben gewerkt op het denken hier te lande.

Rapport vermogensaanwasdeling

In het reeds eerder genoemde rapport van de vakcentrale treft men eveneens de gedachtengang aan, dat stimulering van de besparingen uit het lopend inkomen niet tot het gewenste doel zal leiden. Daarvoor acht men meer ingrijpende maatregelen nodig, waaronder dan in eerste instantie wordt verstaan een deling van de werknemers in de uit de winst verkregen toeneming van het vermogen van de onderneming, waarin zij werken. Men voert hiervoor het begrip vermogensaanwasdeling. De konsekwentie is, dat de winstuitkering niet in kontanten kan plaatsvinden, doch slechts in de vorm van vermogensaanspraken ⁸⁾. Weliswaar wordt ook op de mogelijkheid van collectieve winstdeling per bedrijfstak en van investeringsloon ⁹⁾ gewezen, doch het zwaartepunt ligt bij deling in de vermogensaanwas per onderneming. Hoewel dit ongetwijfeld kan leiden tot vermogensvorming bij een aantal werknemers, zal het o.i. evenzeer leiden tot een grotere ongelijkmatigheid aan de voet van de vermogensverdelingspyramide. Een ongelijkmatigheid, welke thans in de totale vermogensverdeling wordt gekonstateerd. In het rapport worden twee argumenten aangevoerd waarom deling in de vermogensaanwas per onderneming te prefereren is boven investeringsloon ¹⁰⁾. Het investeringsloon heeft tegenover deling in de vermogensaanwas per onderneming duidelijk het nadeel van de prijsverhogende werking en bovendien is deling in de vermogensaanwas over het algemeen slechts mogelijk in die bedrijven, welke een hoge arbeidsproduktiviteit bezitten, daardoor in een gunstige positie op de arbeidsmarkt komen te verkeren, hetgeen hun groei en derhalve de totale economische groei bevordert ¹¹⁾.

Tegen het eerste argument kan worden aangevoerd dat de marktsituatie, alsmede aanbod- en vraagelasticiteiten en de monopoliegraad van meer betekenis zijn voor de vraag of er prijsverhogingen zullen plaatsvinden dan de aard van het systeem; in beide gevallen zal de ondernemer trachten door afwenteling het winstniveau te handhaven.

De neutralisering van het consumptie-effekt is in deze de determinerende faktor en dit maakt van beide systemen een wezenlijk onderdeel uit.

Het tweede argument doet geen recht aan die instellingen, bedrijven of bedrijfstakken, die van wezenlijke betekenis zijn voor de economische groei: tal van openbare diensten, bouwnijverheid, etc. Niet slechts de omvang van de nationale produktie, doch ook de samenstelling is van

belang. Men zou de stelling ook kunnen omkeren: plaats de bedrijven met een geringe produktiviteitsstijging in een gunstige positie op de arbeidsmarkt. Zij zijn immers voor de vergroting van hun produktie meer aangewezen op de uitbreiding van hun arbeidsbestand dan de bedrijven met een grote produktiviteitsstijging. Bovendien heeft het investeringsloon kennelijk voordelen ten opzichte van vermogensaanwasdeling per onderneming: een groter toepassingsgebied en — technisch gezien — een gemakkelijker onderhandelingsobjekt.

De inzet van de nieuwe fase in het streven naar vermogensvorming bij de werknemers achten wij derhalve niet in alle opzichten geslaagd. De kern van het probleem is echter duidelijk gesteld.

Er zal een ingrijpende structurele wijziging in de primaire inkomensverdeling dienen plaats te vinden, zonder dat de realisering van de tot nu toe algemeen aanvaarde doeleinden van de sociaal-ekonomische politiek in gevaar wordt gebracht of, anders uitgedrukt: aan deze doelstellingen wordt een nieuwe toegevoegd, namelijk een redelijke vermogensdeling. De eerstvolgende jaren zullen laten zien welke systemen de meest geschikte instrumenten zijn voor de verwezenlijking van die doelstelling.

¹) Advies inzake de in de naaste toekomst te voeren loon- en prijspolitiek.

²) Drees heeft de kapitaalcoëfficiënt op 3 gesteld, hetgeen naar zijn mening impliceert dat het voorbeeld relevant is voor de industrieel ontwikkelde landen. Hoewel de kapitaalcoëfficiënt in de ontwikkelde landen waarschijnlijk hoger is dan Drees aanneemt (en bovendien niet constant is), doet dit aan de waarde van het cijfervoorbeeld niets af.

³) Onder primaire inkomensverdeling wordt verstaan de inkomensverdeling zoals die tot stand komt tengevolge van de beloning van de prestaties van werknemers, ondernemers, kapitaal- en grondbezitters.

⁴) Statistische en econometrische onderzoeken 3e kwartaal 1960. Op grond van de voor ons land aangenomen verhouding tussen nationale produktie en kapitaalgoederenvoorraad van 1:4 kan de omvang der huidige kapitaalgoederenvoorraad op ± 210 miljard gulden worden geschat.

⁵) Zie ook het artikel van P. J. Janssen en D. H. Grasman in E.S.B. van 22 juli 1964, waarin tevens gegevens zijn opgenomen over de vermogensverdeling in enkele andere westerse landen.

⁶) Belangstellenden worden verwezen naar het boek van Helmut Winterstein „Der Investivlohn in der Bundesrepublik Deutschland” en van Achim von Loesch „Zur Problematik des Miteigentums”, beide in 1961 te Berlijn uitgegeven bij Duncker en Humblot. Niet alleen bevatten deze boeken duidelijke begripsbepalingen en een overzicht van een aantal plannen, doch er wordt tevens een uitvoerige literatuurverwijzing in gegeven. Een van de meest recente werken is een studie, ondernomen door Carl Föhl in samenwerking met Manfred Wegner en Leo Kowalski „Kreislaufanalytische Untersuchung der Vermögensbildung in der Bundesrepublik und der Beeinflussbarkeit ihrer Verteilung”, Tübingen 1964. Föhl ziet de oplossing van het probleem niet zozeer in vermogensvorming door de werknemers ten koste van de vermogensvorming door de degenen, aan wie tot nu toe de vermogensaanwas is toegevloeid, doch veeleer in vermogensvorming door de werknemers, welke gedekt wordt door het aangaan van schulden door de overheid.

7) We merken hierbij overigens op dat de Christelijke bouwvakarbeidersbond in de Duitse Bondsrepubliek reeds enige jaren geleden plannen in deze richting heeft ontvouwd, doch daar hij geen partner is bij de c.a.o.-onderhandelingen, hieraan geen konkrete gestalte heeft kunnen geven.

8) Bezitsvorming door vermogensaanwasdeling, pag. 9.

9) Bij investeringsloon wordt een gedeelte van het loon niet in kontanten uitgekeerd, doch voor investeringsdoeleinden voor korte of lange termijn ter beschikking gesteld. Het loon valt dan uiteen in consumptieloon en investeringsloon. Het investeringsloon gaat naar onze mening niet ten koste van het consumptieloon, doch komt daar bovenop.

10) Collectieve winstdeling per bedrijfstak laten we buiten beschouwing, omdat dit in zijn praktische uitwerking toch neerkomt op investeringsloon.

11) Pag. 56, 71 en 72.

Een drietal belangrijke wetsontwerpen op het terrein van de sociale zekerheid

door Dr. J. A. M. Cornelissens

Het valt niet te ontkennen, dat de ontwikkelingen op het terrein van de sociale zekerheid de laatste tijd in het middelpunt van de belangstelling hebben gestaan. Deze belangstelling was voor de redactie van het toenmalig „Katholiek Staatkundig Maandschrift” aanleiding op 23 januari 1963 een gecombineerd december/januari-nummer te laten verschijnen met als titel „de sociale verzekering.” In het ten geleide werden de ontwikkelingen vergeleken met de stroming van de continentale rivier, nu eens onstuitbaar in zijn loop, driftig dringend, waar de oevers vernauwen, trager zich voortbewegend, waar de oevers de stroom meer ruimte laten. Het tempo vindt thans zijn beeld in het driftig dringende water. Wij denken in dit verband o.m. aan de door minister Veldkamp onlangs naar voren gebrachte gedachten het sociale zekerheidsbeleid in de toekomst het volgende patroon te geven: enerzijds een vijftal werknemersverzekeringen nl. de Ziektewet, de Arbeidsongeschiktheidswet, de Ziekenfondswet, de Werkloosheidswet en de Kinderbijslagwet en anderzijds een vijftal volksverzekeringen nl. de Algemene Ouderdomswet, de Algemene Weduwen- en Wezenwet, de Algemene Kinderbijslagwet, de Wet op de zware geneeskundige risico's en de Wet met betrekking tot de verzekering voor langdurige invaliditeit van niet-loontrekkenden. ¹⁾

Wanneer men bovenstaande beeldspraak zou voortzetten zou men kunnen stellen, dat in het verleden diverse pogingen zijn aangewend en nog steeds worden aangewend enkele dammen in de rivier aan te brengen om de sterke stroom zijn onstuimige kracht te ontnemen. Men hoeft dan slechts te denken aan enige publikaties in de periodieke organen van een aantal werkgeversorganisaties. Zo moge hier worden verwezen naar een artikel in het Orgaan van het Centraal Sociaal Werkgeversverbond „De Onderneming” van 10 oktober jl. waarin — zoals helaas ook hier te lande vaak gebruikelijk in gevallen, waarin controversen bestaan over politieke zaken — de kritiek uit de zakelijke sfeer werd gehaald door enige persoonlijke verwijten te richten aan het adres van de huidige bewindsman van het Ministerie van Sociale Zaken en Volksgezondheid.

In de hieronder volgende beschouwingen zullen wij na allereerst een

korte weergave van de inhoud van de wetsontwerpen tot wijziging van de Werkloosheidswet en van de Algemene Ouderdomswet en van de Algemene Weduwen- en Wezenwet en van het Wetsontwerp Werkloosheidsvoorziening te hebben gegeven, enige tegen de wetsontwerpen aangevoerde bezwaren van zakelijke aard aan een nadere analyse onderwerpen. In het bijzonder zal daarbij aandacht worden geschonken aan de taken van de centrale overheid in wat men pleegt te noemen de huidige welvaartsstaat, aan de verhouding van de sociale verzekeringen tegenover de sociale bijstand, de solidariteitsgedachte en haar begrenzing, de verlening van bijdragen uit de algemene middelen.

De Wijziging van de Werkloosheidswet.

In het bij Koninklijke boodschap van 15 augustus 1964 aan de Tweede Kamer aangeboden wetsontwerp tot wijziging van de Werkloosheidswet wordt in de eerste plaats voorgesteld alle werknemers, ongeacht hun inkomen, onder de werking van de Werkloosheidswet te brengen. Voorts wordt voorgesteld de maximum uitkeringsduur bij werkloosheid, die thans 21 weken bedraagt, te verlengen tot 26 weken, alsook een herziening van de uitkeringspercentages, waarop hieronder niet nader zal worden ingegaan.

In verband met het feit, dat over de jaren 1962, 1963 en 1964 voor de werkloosheidsverzekering 0,2% meer aan premie is geheven dan voor het tot dusverre gevolgde premiesysteem noodzakelijk was en het risico betrekkelijk gunstig is ten gevolge van de uitbreiding van de categorie van personen, op wie de werkloosheidswet van toepassing zal zijn, wees de minister in de Memorie van toelichting op het wetsontwerp erop, dat hij de Sociale Verzekeringsraad en het bestuur van het Algemeen Werkloosheidsfonds advies heeft gevraagd over een premieverlaging van 1,2% tot 1% met ingang van 1 januari 1965.

Het Wetsontwerp Werkloosheidsvoorziening

Het ontwerp heeft tot doel het in de bezettingstijd genomen Londens Buitengewoon Besluit Werklozenzorg en de daarop gebaseerde Sociale Voorzieningen A en B door een wettelijke regeling te vervangen.

De Sociale Voorzieningsregeling A geeft in hoofdzaak recht op uitkering aan werknemers, die niet zijn verzekerd ingevolge de Werkloosheidswet, onder voorwaarde, dat zij in de 12 maanden aan de werkloosheid voorafgaande, tenminste 13 weken in loondienst hebben gewerkt. Het betreft hier werknemers, die huiselijke of persoonlijke diensten in particuliere huishoudingen verrichten, werknemers, wier loon boven de loongrens van de Werkloosheidswet is gelegen en de werknemers in de Sociale Werkvoorziening voor handarbeiders (G.S.W.-regeling). Voorts degenen, die wegens vorst en dergelijke omstandigheden werkloos zijn of ten minste 13 weken in militaire dienst of op een regionaal centrum voor vak-

opleiding zijn geweest en geen recht op uitkering ingevolge de Werkloosheidswet hebben.

Tot groep B behoren degenen, die ingevolge de Werkloosheidswet of de Sociale Voorziening A na 21 weken zijn „uitgetrokken”, werknemers die niet voldoen aan de eis van 13 weken gewerkt te hebben alsmede personen, die als zelfstandig hebben gewerkt, doch die hun bedrijf of beroep hebben moeten opgeven en als werknemer willen gaan werken. Volgens de eerste versie van het wetsontwerp werd een recht op uitkering toegekend aan werkloze werknemers, die gedurende zes aan de werkloosheid voorafgaande weken in dienstbetrekking werkzaam zijn geweest dan wel over die tijd een loonvervangende uitkering hebben genoten. Door de aanvaarding van het amendement van mej. Kok zal ook een recht op uitkering worden verleend aan werknemers, die inkomsten hebben genoten uit dienstbetrekking gedurende 78 dagen verspreid over een jaar.

De maximale uitkeringsduur is beperkt tot twee jaar. Duurt de werkloosheid langer dan komt de werknemer in aanmerking voor een uitkering ingevolge een uit te vaardigen groepsregeling op grond van de Algemene Bijstandswet.

Het verschil, dat in de huidige Sociale Voorziening wordt gemaakt tussen degenen, die wel en niet zijn verzekerd ingevolge de Werkloosheidswet vervalt.

Het uitkeringspercentage was in het oorspronkelijke wetsontwerp gedifferentieerd naar gelang de categorie waartoe de desbetreffende werknemer behoort. Door de aanvaarding van een amendement van mej. Kok is het uitkeringspercentage thans gesteld op 75% van het dagloon.

Het wetsontwerp tot nadere wijziging van de Algemene Ouderdomswet en van de Algemene Weduwen- en Wezenwet.

Het A.O.W.-pensioen voor gehuwde bejaarden wordt met ingang van 1 januari 1965 verhoogd tot een welvaartsvast minimum van f 3540.— per jaar, na de behandeling van het wetsontwerp in de Tweede Kamer is dit bedrag door de aanvaarding van het amendement — de Kort verhoogd met f 100.— Het A.O.W.-pensioen voor ongehuwden was aanvankelijk gesteld op f 2478.— per jaar, na de aanvaarding van het amendement de Kort is dit bedrag gesteld op f 2550.— per jaar.

Het A.W.W. pensioen voor weduwen met kinderen wordt verhoogd tot het bedrag van het ouderdomspensioen voor gehuwde bejaarden. Het A.W.W. pensioen voor weduwen zonder kinderen en de tijdelijke weduwenuitkering worden gebracht op hetzelfde bedrag als het ouderdomspensioen voor ongehuwde bejaarden.

Het wezenpensioen zal na de voorstellen van de Tweede Kamer voor kinderen tot 10 jaar, 10-16 jaar en 16-27 jaar respectievelijk worden gebracht op f 804.—, f 1212.— en f 1587.— per jaar.

De financiering vindt plaats door premieverhoging en door een bijdrage uit de schatkist van f 150 miljoen per jaar.

Hieronder zal in het bijzonder aandacht worden geschonken aan de taak van de overheid tegenover haar onderdanen in wat men pleegt te noemen de huidige „welvaartsstaat.”

Het begrip welvaartsstaat houdt volgens prof. Donner in: „een staat, die een veel ingrijpender sociale en economische politiek voert dan voorheen en die zich met name de voorziening in algemene behoeften aan maatschappelijke zekerheid heeft aangetrokken.”²⁾

Dr. Thoenes ziet in de welvaartstaat: een maatschappijvorm, die gekenmerkt wordt door een op democratische leest geschoeid systeem van overheidszorg, dat zich, bij handhaving van een kapitalistisch productiesysteem, garant stelt voor het collectieve sociale welzijn van haar onderdanen.”³⁾

In de welvaartsstaat concentreert zich het overheidsoptreden op de strijd tegen wat de Britse econoom Sir William Beveridge noemde de kwade reuzen: gebrek, ziekte, onkunde, verval, ledigheid, oorlog en ongelijkheid.

Tegenover het begrip welvaartsstaat staat het begrip van de liberale rechtsstaat, zoals dit in de 19e eeuw werd gezien en culmineert in staatsonthouding uit eerbied voor de autonome rechtssfeer van de individuen.

Volgens prof. s'Jacob had men een staat op het oog, waarin de wilsvrijheid van de gezagsdragers is beperkt door de grenzen van het recht. De idee van de rechtsstaat is een uitwerking van de oude gedachte, dat aan de mens, als mens rechten toekomen, welke geëerbiedigd dienen te worden.⁴⁾

In zijn artikel „een rechtvaardige samenleving en de welvaartsstaat” wijst prof. van Esveld erop, dat de overheidstaken in onze moderne maatschappij in de toekomst zullen blijven toenemen, dit vooral wanneer de mensen te kort schieten de spontane maatschappelijke orde in stand te houden. Een en ander behoeft echter geen afbreuk te doen aan de rechtsstaat. Een juiste verhouding tussen het begrip welvaartsstaat en rechtsstaat kan volgens Prof. van Esveld worden bereikt, wanneer de mens in vrijheid actieve verantwoordelijkheid wordt gelaten. Van de staat zal hier de wijsheid worden vereist om steeds de juiste keuze te doen tussen het vrijlaten der mensen in eigen rechtssfeer en de verantwoordelijkheid van het binden ter wille van collectieve belangen.⁵⁾

Aan de hand van het hierboven gestelde zal hierna worden gezien, welke van bovenstaande gedachten in de drie wetsontwerpen zijn neergelegd. T.a.v. het wetsontwerp tot wijziging van de loongrens van de Werkloosheidswet is vooral van de zijde van de Vereniging voor Hoger Personeel het bezwaar naar voren gebracht, dat thans personen onder de Werkloosheidswet worden gebracht, die op grond van hun positie daarvoor niet in aanmerking komen. De Minister heeft blijkens de Memorie van toelichting op het wetsontwerp de afschaffing van de loongrens van-

uit drieërlei gezichtspunt benaderd nl. uit het gezichtspunt van de belanghebbenden, dat van de bedrijfsgemeenschap en dat van de Europese Economische Gemeenschap.

Wat belanghebbenden betreft merkt de Minister op, dat zij zich — in tegenstelling tot bv. loonderving bij ziekte — particulier niet kunnen verzekeren, terwijl, gelijk de ervaring heeft geleerd, ook de categorie werknemers van wie het loon de loongrens te boven gaat werkloosheidsrisico loopt.

Ten aanzien van de afschaffing van de loongrens, stelt de minister voorop, dat ons land met zijn open economie, ondanks alle maatregelen tot conjunctuurbeheersing, die de regering ten dienste staan, zeer gevoelig blijft voor internationale ontwikkelingen. Het samenhangen tot één onderneming of tot één bedrijfstak brengt naar het oordeel van de Minister met zich, dat men samen de last draagt, wanneer de onderneming of de bedrijfstak wordt getroffen door gebrek aan orders, resulterende in ontslag en werkloosheid.

Ten aanzien van de loongrens in het kader van de EEG wordt gesteld, dat van de EEG-landen behalve Nederland alleen nog de Bondsrepubliek Duitsland in de werkloosheidsverzekering een grens kent.

Uiteraard is er in het onderhavige geval sprake van oplegging van solidariteit, men zal deze in principe echter steeds aantreffen bij elke wet op het terrein van de sociale verzekeringen.

De normering vindt in de eerste plaats zijn grondslag in het ontbreken van iedere voorziening op particulier terrein, terwijl de recente ontwikkelingen hebben bewezen, dat de afwezigheid van het risico van werkloosheid van degenen, wier loon boven de loongrens is gelegen, steeds meer als een uitzondering moet worden gezien. Voegt men hierbij de omstandigheid, dat de werknemers, wier loon boven de loongrens is gelegen, in verreweg de meeste gevallen niet over voldoende financiële middelen zullen beschikken aan de ingevolge de werkloosheidswet gedekte risico's het hoofd te bieden, dan zou er sprake zijn van een discriminerend optreden van de zijde van de overheid, wanneer zij ten aanzien van werknemers, die qua juridische positie een eenheid vormen, voor ene categorie de werkloosheidsverzekering zou opleggen en dit voor de andere categorie zou nalaten.

De hierboven gememoreerde problemen doen zich niet voor bij de werkloosheidsvoorziening.

Er doen zich hier echter andere problemen voor wat de taakvervulling van de overheid betreft.

Het betreft hier de kwestie of voor de desbetreffende categorieën werknemers een bijdrage zal worden verleend via de Algemene Bijstandswet dan wel via een wettelijke voorziening ter aanvulling van de werkloosheidswet. Het verschil tussen beide voorzieningen is misschien het best te illustreren aan de hand van een concreet voorbeeld. De huidige sociale voorziening B vertoont enerzijds elementen van een loondervings-

regeling, hetgeen o.m. blijkt uit het feit, dat de uitkering een percentage van het loon vormt, dat de werknemer zou kunnen verdienen, indien hij werkzaam zou zijn in het beroep dat hij gewoonlijk uitoefent. De regeling vertoont echter nog vele elementen van sociale bijstand. Zo is een relatief laag maximum bedrag per week vastgesteld, terwijl de inkomsten niet alleen de werknemer zelf, maar ook van de echtgenoten en kinderen geheel of ten dele op de uitkering in mindering worden gebracht.

De thans voorgestelde regeling krijgt echter in sterke mate het karakter van een loondervingsregeling. Dit blijkt o.m. uit het wegvallen van de aftrek wegens inkomsten uit het bezit van de werkloze, respectievelijk wegens inkomsten uit arbeid of uit andere bronnen van de echtgenote of van de kinderen. De uitkeringen zullen evenals bij de werkloosheidswet een bepaald percentage van het loon bedragen. Het percentage van de Werkloosheidswet bedraagt thans na aanvaarding van het ontwerp door de Tweede Kamer 80% van het dagloon, dat van de werkloosheidsvoorziening 70% van het dagloon.

Het door de regering ingenomen standpunt ten aanzien van werknemers, die niet in het genot kunnen worden gesteld van een uitkering ingevolge de Werkloosheidswet, de — zij het verzwakte band — met het arbeidsproces te continueren, zal ongetwijfeld een gunstige psychologische uitwerking hebben op de desbetreffende werknemers.

Het betreft hier een groep, waarvan velen zeker in staat moeten worden geacht in het arbeidsproces te worden opgenomen. Het treffen van een afwijkende regeling voor bedoelde categorie werklozen ten opzichte van hen, die meestal niet in staat zijn in hun levensonderhoud te voorzien mag in deze geen argument zijn de Algemene Bijstandswet het stempel te verlenen van een regeling van minder gehalte. Men zal hier bij het trekken van conclusies met de genuanceerd liggende situaties dienen rekening te houden. Bovendien zij opgemerkt, dat het brengen van de thans in de Wet Werkloosheidswet geregelde materie in de Algemene Bijstandswet de ontwikkelingen, zoals deze zich sinds de tweede wereldoorlog hebben voltrokken en welke gekenmerkt worden door een caesuur tussen de werklozenzorg en de armenzorg, een geheel andere wending zouden geven. Er moge in dit verband nog eens worden gewezen op de zij het beperkte mogelijkheden tot verhaal die in de Algemene Bijstandswet zijn opgenomen.

Men ziet hier door de totstandkoming van de Wet Werkloosheidsvoorziening naast de Algemene Bijstandswet, waarbij een onderzoek naar eigen middelen nodig is, een geheel nieuwe vorm van hulp van de zijde van de overheid naar voren komen nl. de openbare voorziening. Zij wordt gefinancierd uit overheidsgeld, er bestaat een recht op uitkering als men voldoet aan de in de wet gestelde eisen, en er vinden geen kortingen plaats als men eigen middelen heeft.

Hierbij zij aangetekend, dat de regeling alleen voor de werknemers geldt, voor de zelfstandigen zal een groepsregeling ingevolge de Algemene Bijstandswet tot stand komen. Het is begrijpelijk, dat in de Tweede Kamer tegen deze vormgeving bezwaren zijn gerezen, aangezien zij in wezen een discriminerend karakter heeft.

Ook de gebeurtenissen, die zijn voorafgegaan aan de totstandkoming van de wetsontwerpen, waarbij bejaarden, weduwen en wezen een sociaal minimum wordt toegekend, wijzen uit, dat er veel aandacht is geschonken aan de wijze, waarop de centrale overheid haar taak dient te vervullen. Voorop zij gesteld, dat men van werknemerszijde van het begin af aan afwijzend heeft gestaan tegenover de verlening van sociale bijstand aan bejaarden, weduwen en wezen ingevolge de Algemene Bijstandswet. Bij de bepaling van dit standpunt liet men zich door de gedachte leiden, dat de A.O.W.— uitkeringen — ten aanzien van de Weduwen en Wezenuitkeringen werd mutatis mutandis dezelfde gedragslijn gevolgd — als een aanvulling op een te laag totaal van de bedrijfspensioenfondsen en ondernemingsfondsen fungeren. Terecht stelde men hier van, dat men in een sociale welvaartsstaat na een leven van harde arbeid verzekerd moet zijn van voldoende middelen om in het levensonderhoud te voorzien.

De problemen, die zich bij de toekenning van een sociaal minimum voordeden, concentreerden zich verder in hoofdzaak op de al dan niet verlening van een bijdrage uit de schatkist. Door de tegenstanders werd gesteld, dat hierdoor het verzekeringskarakter van de AOW etc. zou worden aangetast. Bovenstaand vraagstuk heeft nieuwe actualiteit gekregen, omdat de premiedruk voor verschillende groepen der bevolking onevenredig zwaar zou zijn. Men is over het algemeen bereid een bijdrage uit de schatkist te aanvaarden als aanvullende financiering.

Interessant zijn in dit verband de door Mr. Dr. A. A. van Rhijn in zijn artikel in het Sociaal Maandblad Arbeid ⁶⁾ verschaftte gegevens over de situatie in 1959 in Nederland ten opzichte van de andere EEG-landen.

De cijfers zijn als volgt: Duitsland (Bondsrepubliek) 17%; België 31,4%; Frankrijk 7,2%; Italië 7,3%; Luxemburg 21,5%; Nederland 6,3%. Volgens de uitlatingen van het Tweede Kamerlid Berger bedroeg het percentage in Engeland 50% als men de Kinderbijslagwet en de Volksgezondheidswet meetelt ⁷⁾ Men hoeft zich dus op dit moment nog niet ongerust te maken, dat in Nederland de persoonlijke verantwoordelijkheid van de individuen verder wordt beperkt dan in het buitenland.

Men vergist zich echter van werknemerszijde in sterke mate, wanneer men meent op deze wijze tot een betere verdeling van het nationaal inkomen te komen. Politiek was het van werknemerszijde rationeel aan te dringen op een bijdrage uit de schatkist, toen de „algemene middelen” grotendeels door anderen werden opgebracht.

Gegevens, welke werden ontleend aan een artikel van Prof. Dr. van de Woestijne wijzen uit, dat een zeer groot deel van de totale opbrengst van de belastingen van de zijde van de werknemers komt.

Prof. van de Woestijne verschaft ons de volgende gegevens:

Individuele belastingen	5.74 milliard;
Directe belastingen a) van bedrijven	1.53 milliard;
b) uit loon en salaris	2.94 milliard;
c) uit overige inkomen	2.99 milliard. ⁸⁾

Met financiering uit de algemene middelen zal dus in hoofdzaak worden bereikt dat bepaalde groepen worden ontlast van de premiedruk, wanneer deze voor hen te hoog is.

Bij kennisname van de cijfers m.b.t. de premie-druk, gaat men zich steeds meer afvragen, of o.a. voor de middenstandsondernemingen niet de grens is bereikt. Hiertegenover staat, dat het in de huidige welvaartsstaat moeilijk is te verdedigen, dat de verschaffing van een sociaal minimum voor een belangrijk deel van de bevolking achterwege zou moeten blijven, omdat voor een bepaalde categorie de premie te zwaar gaat drukken. De overheid zou dan in haar taak te kort schieten om spanningen, die voortvloeien uit een ongelijke groei van middelen en behoeften van bepaalde sociale groepen, te elimineren. Bovenstaande redenering geldt slechts voor de verlening van een sociaal minimum in de omstandigheden, zoals deze thans zijn.

Wat de toekenning van een bijdrage van 150 miljoen per jaar uit de schatkist betreft, zij opgemerkt, dat daarvoor belangrijke argumenten zijn aan te voeren. De verzekeringsgedachte in de A.O.W. etc. zou o.i. beter tot uiting zijn gekomen, wanneer de bijdrage uit de schatkist een tijdelijk karakter zou zijn gegeven. Het zou dan wellicht duidelijker zijn geworden, dat het doel van het overheidsoptreden bestond in de opheffing van tijdelijke spanningen.

¹⁾ Dr. G. M. J. Veldkamp. Waar staan wij met de Nederlandse Sociale Zekerheid, Sociaal Maandblad Arbeid, november 1964, pag. 692/693.

²⁾ Prof. mr. A. M. Donner, Over de term „welvaartsstaat”, mededelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, nieuwe reeks, deel 20, no. 15.

³⁾ Dr. P. Thoenes. De elite in de verzorgingsstaat, academisch proefschrift, Leiden 1962, pag. 124.

⁴⁾ E. H. s'Jacob. De toekomst van de rechtsstaat, in Liberale Gedachten, Rotterdam, 1962, pag. 96 en 117.

⁵⁾ Prof. Mr. N. E. H. van Esveld. De Rechtvaardige Samenleving en de Welvaartsstaat, Sociaal Maandblad Arbeid, 1963, pag. 731.

⁶⁾ Mr. dr. A. A. van Rhijn, Een Rijksbijdrage voor de sociale verzekering. Sociaal Maandblad Arbeid, 1964, pag. 185.

⁷⁾ Handelingen Tweede Kamer, zitting 1964-1965, pag. 377.

⁸⁾ Prof. Dr. W. J. van de Woestijne, De Economist 112, nr. 7/8, 1964, pag. 509/510.

Parlementaire kanttekeningen

Belastingverlaging

De eerste week van december werd gekenmerkt door een wat dubbelzinnige parlementaire strijd: aan de ene kant de belastingverlaging van 1050 miljoen gulden, de grootste ooit in de parlementaire geschiedenis van ons land totstand gekomen, aan de andere zijde de invoering van nieuwe belastingen, die vooral op het wegverkeer zullen drukken. Of deze laatste belasting nu onder de naam „retributies,” „weggelden” of „tolheffing” wordt aangekondigd is op zich van geen enkele betekenis. Zelfs staatssecretaris mr. dr. W. H. v. d. Berge van financiën kon ditmaal niet ontkennen, dat een zwaardere „belasting” op de weggebruikers wordt gelegd. Maar de weggeld-misere was pas het tweede bedrijf van het spel, dat in die eerste decemberweek in de Tweede Kamer werd opgevoerd. Het eerste was de belastingverlaging zelf. Het was aan geen twijfel onderhevig, dat het wetsontwerp van minister Witteveen een zeer grote meerderheid in de Kamer zou halen. Ook de socialisten hadden reeds eerder te kennen gegeven, dat de belastingdruk, die vooral een gevolg was van de looninflatie, verminderd diende te worden. Alleen over de wijze waarop bleek met de P.v.d.A. een verschil van inzicht aanwezig te zijn, zoals trouwens reeds aan het daglicht was getreden tijdens de debatten over de algemene belastingherziening en over de optrekking van de A.O.W. tot een sociaal minimum. Toen wilde de P.v.d.A. reeds putten uit de middelen, die de regering voor de belastingverlaging beschikbaar had. Was dus de strijd over de verlaging zelf reeds gestreden, het gevecht over de datum, waarop de belastingbetaler van de eerste vijfhonderd miljoen zou kunnen profiteren, was nog open. Van de zijde der regering was tijdens de algemene financiële beschouwingen duidelijk gemaakt, dat de conjuncturele positie van ons land maatgevend zou zijn voor de vraag, wanneer de eerste tranche zou kunnen ingaan. De K.V.P.-fractie leider, drs. W.K.N. Schmelzer merkte reeds toen op, dat — ook conjunctureel gezien — 1 januari tot de mogelijkheden moest behoren. Daar wilde de minister van financiën, prof. Witteveen niets van weten. Omdat een verlaging van b.v. 300 miljoen per 1 januari ook technisch onmogelijk bleek, liet de K.V.P. dit denkbeeld varen. Maar de fractie hield vast aan 1 juli 1965 als uiterste datum voor de eerste helft.

Geen belastingverlaging? Dan ook geen verzwaring van lasten via weggeld e.d., aldus de K.V.P. Omdat minister Witteveen bij de schriftelijke voorbereiding van de belastingontwerpen op dit punt het been had stijfgehouden, diende dr. Lucas (KVP) schriftelijk bij de griffie een amendement in, dat 1 juli 1965 als datum noemde voor de eerste tranche van 500 miljoen gulden. Dit amendement was echter een zeer kort leven beschoren: nadat het drie kwartier had geleefd stierf het een voortijdige dood als Lucaskind, omdat de regering met een nota van wijzigingen kwam, waarin als ingangsdatum van de eerste helft 1 juli 1965 werd genoemd. Het aldus gewijzigde wetsontwerp kwam op 1 december in openbare behandeling, zodat het amendement-Lucas automatisch was vervallen. Met het verdwijnen van het amendement waren echter niet de wensen van dr. Lucas uitgeput. Integendeel. Hij kwam met een aantal verlangens op tafel, die, gekwantificeerd, waarschijnlijk eenzelfde bedrag als nu uit de belastingpot beschikbaar werd gesteld, zouden vergen. Maar buiten het ongedaan maken van de onevenredige sterke werking van de progressiefactor kende het akkoord van Wassenaar nog slechts het terugdringen van de progressielijn voor de midden-groep. Dr. Lucas echter begon met een — op zichzelf juist — verhaal over de steeds verder toenemende overheidsbesparingen. Deze nemen een omvang aan, die de vermogenspositie van de staat voortdurend verbetert, ten koste van de particuliere vermogens. Dr. Lucas had, uit de staatsbalans, becijferd, dat het staatsvermogen sinds 1947 met 25 miljard gulden was verbeterd. Hij zei, dat deze ontwikkeling voor de K.V.P. steeds moeilijker te verteren is, omdat zij in strijd is met de katholieke maatschappijopvattingen. Naar de mening van dr. Lucas zullen de belastingen verder verlaagd moeten worden en zal een groter deel van de staatsuitgaven uit leningen moeten worden gefinancierd. Een dergelijke financiering behoeft van nature niet inflatoir te zijn.

Was dit een overigens eenzaam K.V.P.-geluid, op andere punten bleek in de Kamer een grote eensgezindheid te bestaan. De wens om het ongehuwdentarief, de z.g. strafklasse, verder aan te passen aan de tariefklasse II leefde bij alle politieke groeperingen, een verdere optrekking van de belastingvrije voet kreeg de instemming van alle partijen zonder uitzondering, een afzwakking van het progressieffect voor de middengroepen kreeg eveneens brede belangstelling, terwijl dr. Lucas nog verdere aanpassing wenste van de kinderaftrek, een bedrag, dat in de regeringsvoorstellen was verhoogd van 360 tot 420 gulden. De heer Scholten (CHU) legde de idee op tafel om elk kabinet aan het eind van de normale 4-jarige periode, te laten bezien in hoeverre de in de loop van de periode toegepaste tariefcorrectie inderdaad voldoende is geweest. Hij wenste dus een soort afrekening per kabinet. Daar ging minister Witteveen niet op in. Hij meende, dat een dergelijke becijfering elk jaar in de miljoenennota kan plaatsvinden.

De realiseerbare wensen van de kant van de Kamer werden neergelegd in enkele amendementen, waarvan dat van drs. Peschar (P.v.d.A.)

de meest verstreckende was. Hij wilde het gehele beschikbare bedrag van 1050 miljoen beschikbaar stellen voor de verhoging van de belastingvrije voet van 3600 gulden tot 4200 gulden voor gehuwden zonder kinderen. Omdat een dergelijke optrekking doorwerkt in het gehele tarief zouden ook anderen ervan profiteren, maar zou de grootste moot der verlaging ten goede komen aan de laagste inkomens. Er was aanvankelijk over dit voorstel van de oppositie wat aarzeling, omdat — zoals hiervoor reeds opgemerkt, —iedereen wel vond, dat die belastingvrije voet wat omhoog kon. Immers, de waardeverstasheid van de A.O.W. zal ongetwijfeld spoedig er toe leiden, dat deze uitkering niet onaanzienlijk afwijkt van het minimum inkomen, waarover men loon- of inkomstenbelasting verschuldigd is.

Maar, na enig fractieberaad, kon dr. Lucas zeggen, dat hij het amendement-Peschar niet zou steunen, omdat het de bedoelingen van het wetsontwerp denatureerde. Immers, het neutraliseren van de progressiewerking werd juist niet nagestreefd door hetgeen de P.v.d.A. wilde. Daarom keerden alle regeringspartijen zich tegen dit amendement, waardoor het kansloos werd. Slechts drie K.V.P.-ers, de heren Maenen, Schuyt en V. d. Ploeg waren het met de P.v.d.A. eens.

Een tweede wens kwam van de heer Scholten (CHU), die iets voor de kleine zelfstandigen wilde doen. Hij herinnerde eraan, dat de AOW-verhoging reeds op 1 januari 1965 ingaat. Er staat geen compensatie voor middenstanders, boeren en tuinders tegenover de aanzienlijk verhoogde premie. Hij stelde nu voor deze groep, mits hun inkomen in 1965 netto niet hoger dan f 12.000 zal zijn, een bedrag aan betaalde premie van maximaal f 100,80 van de te betalen inkomstenbelasting te laten aftrekken. Uiteraard slechts over de helft van 1965, omdat voor de tweede helft van dat jaar de verlaagde belastingtarieven reeds zullen gelden. Minister Witteveen en staatssecretaris V. d. Berge hadden tegen een dergelijke uitzonderingspositie wel bezwaren. Maar zij bleven zich niet verzetten omdat het hier om een éénmalige en in de tijd beperkte gelegenheid ging, die de schatkist ongeveer 25 miljoen gulden kost.

De Kamer ging eveneens akkoord met een amendement-Lucas (K.V.P.), dat het nieuwe tarief voor bijzondere beloningen (overwerk, tantièmes, vakantiegelden e.d.) niet op 1 juli 1965 wilde invoeren, zoals, oorspronkelijk was afgesproken, maar pas op 1 januari 1966. De kosten hiervan bedragen twintig miljoen gulden. Een voorstel-Peschar (P.v.d.A.) om de belasting van de ongehuwden met 5 pct. te verminderen, werd door de Kamer verworpen. Aan het einde van de parlementaire strijd kon deze balans worden opgemaakt: de loon- en inkomstenbelasting gaat met 1050 miljoen omlaag, waarvan 560 miljoen effectief wordt op 1 juli 1965 en de resterende 490 miljoen uiterlijk op 1 januari 1967. De belastingvrije voet wordt opgetrokken van 2700 gulden voor gehuwden zonder kinderen tot 3600 gulden en voor ongehuwden tot 2610 gulden; de bejaarden- en invalidenaftrek gaat omhoog van 702 tot 832 gulden; de tijdelijke verhoging van het bijzonder invoerrecht op benzine en van de

omzetbelasting op sigaretten (opbrengst 200 miljoen per jaar) worden permanent gemaakt.

Rijkswegenfonds

Nadat in de Staten-Generaal vele jaren gepleit was voor de instelling van een rijkswegenfonds- en ook de tegenstanders van een dergelijk fonds zich niet onbetuigd hadden gelaten — heeft de regering toch besloten een dergelijk fonds in het leven te roepen. De middelen daartoe moeten voor een groot deel uit de schatkist komen, terwijl een kleiner deel via een extra belasting, weggeld, van de weggebruikers wordt gevorderd. In de oorspronkelijke regeringsplannen zou dat weggeld ongedifferentieerd zijn naar de grootte van de auto's: twee-wielige motorrijtuigen moesten f 25, personenauto's f 50 en andere voertuigen als bussen en vrachtauto's f 75 per jaar extra opbrengen, wanneer men van autosnelwegen gebruik zou willen maken. Daar kwam een wat moeilijke controle bij. In de schriftelijke voorbereiding had de kamercommissie al zoveel bezwaren gemaakt, dat de ministers Van Aartsen en Witteveen met staatssecretaris Van den Berge al hadden laten weten, dat zij ook een alternatieve oplossing voor het weggeld niet zonder meer zouden afwijzen. Maar — minister Van Aartsen zei dat ook nog eens in de plenaire debatten — een extra bijdrage van de weggebruikers is een essentieel onderdeel van de regeringsplannen. Daarmee was voor hen, die geheel van de nieuwe lasten afwilden, de kans wel verkeken.

De plannen van het kabinet komen neer op het volgende: Tot 1971 moet worden aangelegd of omgebouwd 800 kilometer autosnelweg, zodat de totale lengte in dat jaar 1300 km zal bedragen. Na 1971 zullen nog ongeveer 1500 km moeten worden aangelegd, waardoor in 1980 rond 3000 km autosnelweg aanwezig zal zijn.

Aan geld is hiervoor tot 1971 rond 2 miljard gulden nodig. Daarvan komt uit de algemene middelen 1,4 miljard, terwijl de bijdrage van de weggebruikers 600 miljoen zal zijn. Te beginnen in 1965 met 190 miljoen uit de schatkist en 75 miljoen van de weggebruikers. Uiteraard gaan beide jaarlijkse bedragen omhoog met de toename van het Nederlandse wagenpark.

Opvallend tijdens de behandeling was wel, dat niet de vraag of er een rijkswegenfonds met een extra belasting moest komen het debat beheerste, maar op welke wijze aan de belasting vorm moest worden gegeven. Zelfs de socialistische oppositie, die toch bij monde van dr. Vondeling in de maand september minister Witteveen had gehoord over weggelden en tolgelden, was bijzonder gematigd. Pas in laatste instantie bleek, dat de socialisten geen fonds wilden en dus tegen stemden. Bij de vraag van het „hoe” stond het amendement-Joekes (V.V.D.) op het eerste plan, een amendement, dat mede steun had gekregen van K.V.P. en A.R. De C.H. hield zich nog wat op de vlakte om eerst de reacties van het kabinet af te wachten. Toen die niet afwijzend waren t.o.v. het

plan-Joekes, maar wel t.a.v. het laten vallen van elke extra heffing, ging de C.H.U. met de regering mee.

Het voorstel Joekes c.s. wilde de thans bestaande motorrijtuigenbelasting voor de duur van de wet (15 jaar) met 65 procent verhogen. Daarmee bereikt men een zekere differentiatie. Bovendien werd in dit amendement een maximale heffing van 75 gulden per jaar neergelegd. Zowel de motorrijwielen, en scooters als de kleine personenauto's en de lichte vrachtauto's worden er „beter” van, omdat de verhoging komt te liggen beneden het oorspronkelijke weggeld. Toen bleek dat het totale bedrag, dat de schatkist ontvangt niet ver van de geraamde 75 miljoen af zou liggen, bestond er bij de regering ook geen bezwaar. Alleen de P.v.d.A. stemde tegen „omdat het amendement een reddingsboei is voor het wetsontwerp, waar wij tegen zijn,” zoals drs. Peschar het formuleerde. Van de kleine partijen waren tegen de S.G.P., C.P.N. en de Boerenpartij. Het artikel over de heffing van tolgeden, speciaal voor nieuwe oeververbindingen in de wet gebracht, werd eveneens aangenomen, met de P.v.d.A., P.S.P., Boerenpartij, C.P.N., S.G.P. en drs. Tilanus (C.H.U) tegen

Nadat een amendement-Schilthuis (P.v.d.A.), dat ook de wegen binnen de bebouwde kommen onder de werking van de wet wilde brengen, was verworpen, kreeg het wetsontwerp zelf met 69 tegen 47 stemmen het fiat van de Kamer. Tegen waren: P.v.d.A., P.S.P., C.P.N., S.G.P. en de Boerenpartij.

Onderwijs, kunsten en wetenschappen

De begroting van O.K. en W., ditmaal ook via een openbare commissievergadering voor de plenaire debatten voorbereid, heeft geen gelukkige weg door de Kamer gemaakt. Op de eerste plaats lagen er vele harde, bijna onverteerbare brokken in deze begrotingswet verborgen: verdubbeling van de collegegelden van 200 tot 400 gulden per jaar en aanzienlijke verhoging van het kleuterschoolgeld van één gulden tot f 2,50 per maand. Hoewel de meningen over de totale opbrengst voor de schatkist nogal uiteenlopen, gaat het hier om bedragen van zeven miljoen per onderdeel, maximaal 15 miljoen in totaal. Maar dit laatste cijfer is dan aan de zeer hoge kant. Op de tweede plaats was daar het vraagstuk van radio- en televisiewetgeving, gekoppeld aan het feit, dat de Eerste Kamer de anti-REM-wet begin december aanvaardde en een interim-rapport van de pacificatiecommissie over reclame op het bestaande tweede net inmiddels was verschenen. Bij deze zuiver politieke vraagstukken kwam dan nog het wat ongelukkige verloop van de commissievergaderingen, uitgespreid over een groot aantal dagen. De commissie praatte honderd uit over allerlei ondergeschikte detailzaken en kwam bij de hoofdmoot (radio en televisie) zo in tijdnood, dat de vergadering eenvoudig zonder re- en duplieken moest worden afgebroken. Ware dit alles geweest, kamer-voorzitter Van Thiel zou misschien nog een oplossing hebben gevonden

om de onderwijscommissie uit de moeilijkheden te halen. Maar ook een fors aantal andere zaken kon binnen de toegemeten tijd niet worden afgedaan, zodat de commissie naast de 223 vraagpunten van de agenda, nog eens 220 punten via een soort aanvullend voorlopig verslag bij de minister inzond. Een hoogst onbevredigende gang van zaken.

Het kleuterschoolgeld kreeg bij de onderwijscommissie een heel slechte ontvangst. „Hoe klein de winst, bij hoe groot verlies”, zei de heer Van Bennekom (AR); wij hebben zeer ernstige bezwaren, aldus dr. Albering (KVP); „nutteloos en onsympathiek”, aldus ds. Mieras (SGP). Het hielp weinig, dat minister Bot er op wees, dat het kabinet beslissingen als deze „niet dan na rijp beraad” neemt en dat een dergelijk besluit ook „de regering niet licht is gevallen”. De verlangens naar volledig kosteloos onderwijs, bij deze gelegenheid vooral door de P.v.d.A. opnieuw geuit, wees hij zonder meer af. Een dergelijke ombuiging van het beleid wil het kabinet-Marijnen niet. De bewindsman meende, dat een verhoging van de bijdrage met een dubbeltje per dag geen financiële barrière kan zijn om het kind kleuteronderwijs te laten volgen. Bovendien, aldus de bewindsman, wordt de inkomensgrens, waar beneden geen schoolgeld wordt geheven, gebracht van f 60 op f 100 voor een gezin met een kind, verhoogd met acht gulden voor elk tweede, derde en vierde kind en met twaalf gulden voor elk volgend kind. Tenslotte voerde de minister nog als argumenten aan, dat het kleuteronderwijs intussen driemaal zo duur is geworden en dat de salarissen van de leidsters aanzienlijk zijn verhoogd. Hij hield staande, dat de verhoging niet in strijd is met de democratiseringstendens in het onderwijs. De commissie was echter niet overtuigd. „Hier scheiden zich onze wegen”, riep de socialist Kleijwegt wat geëmotioneerd uit, maar ook van de zijde der regeringspartijen liet men er geen twijfel over bestaan: dit willen wij niet.

Het debat over de verdubbeling van de collegegelden had een identiek verloop. Hier werd er vooral op gewezen, dat het gaat om een ombuiging van het beleid van minister Cals, die steeds naar een verdere verlaging van deze gelden heeft gestreefd. De argumenten zijn alleen van financiële aard, aldus dr. Albering, die aankondigde, dat zijn fractie principiële bezwaren had. Vooral worden met deze maatregel de middengroepen getroffen, die het toch al zwaar genoeg hebben. De minister zei, dat de regering als lijn heeft gekozen: verhoging van het welvaartspeil van de bevolking, maar daarbij hogere bijdragen vragen voor verleende diensten. In de begroting zit een stijging met niet minder dan 122 miljoen voor het wetenschappelijk onderwijs. Daarbij komt, dat de student beslist niet in de slechtste situatie verkeert in vergelijking met andere groepen. Bovendien, aldus mr. Bot, zijn niet de ouders de eerstgeroepen als het gaat om de opvoeding van hun kind? Het is dus redelijk om ook van hen een bijdrage te vragen. Wie het niet kan betalen krijgt een studietoelage en wie een studietoelage krijgt, ook al bedraagt deze slechts tien gulden per jaar, is vrijgesteld van collegegeld. Door de verhoging van de studietoelagen tot 3400 gulden per jaar is hiermee ruim 44 miljoen gulden gemoeid. Daar

komt bij, dat het rijk de bijdrage voor de bouw van studentenflats heeft verhoogd en de eettafeltekorten dekt tot een bedrag van 30 cent per maaltijd. Gekoppeld aan de belastingfaciliteiten en de kinderbijslageregeling dacht minister Bot, dat de student thans in een bevoorrechte positie verkeert.

Maar de Kamer handhaafde haar ernstige bezwaren. Het schijnt intussen, dat de regering wat inschikkelijker is geworden, want minister Witteveen heeft tijdens de debatten over het Rijkswegenfonds laten weten, dat minister Bot „binnen zijn begroting tot verschuivingen bereid is”.

Alle andere onderwijstakken buiten beschouwing latend, ligt er dan nog de radio- en t.v.-kwestie. Op tafel lag het — door de regering gevraagde — interimrapport van de pacificatiecommissie, waarin geadviseerd werd, hangende definitieve besluiten, reclame op het tweede net toe te staan, te meer nu de uit reclame te verkrijgen middelen voor een bevredigende verdere ontwikkeling van de televisie dringend nodig zijn. Er zou een volledige scheiding tussen programma en reclame tot stand moeten komen. Minister Bot had dit advies, na kabinetsberaad, gepubliceerd met de mededeling, dat nadere studie nodig is. Dat had nogal wat reacties gewekt, omdat men meende, dat deze studie, op verzoek van het kabinet, nu juist door de pacificatiecommissie was geschied. De discussies in de openbare commissievergadering begonnen daardoor onder de druk van al deze omstandigheden. Mr. A. Baeten (KVP) kwam tot de conclusie, dat er thans knopen moeten worden doorgesneden. Hij diende daartoe een concept-motie in, waarin de regering wordt gevraagd de nieuwe omroepwet zo spoedig mogelijk tot stand te brengen. Maar omdat daarop niet kan worden gewacht en de invoering van een meer open bestel in radio en t.v. dringend geboden is, vroeg mr. Baeten de regering ook aan andere groepen dan de huidige zendgemachtigden, zendtijd in beide media ter beschikking te stellen, mits deze voldoen aan voor allen gelijkelijk geldende criteria. De motie nodigde de regering uit vóór 1 maart 1965 haar zienswijze aan de Kamer kenbaar te maken over de criteria en over de wijze waarop, vóór de nieuwe omroepwet in werking treedt, reclame in radio en/of t.v. kan worden toegelaten.

Voor het eerst in de parlementaire geschiedenis bleek, dat vrijwel de gehele commissie zich uitsprak vóór de invoering van reclame. K.V.P., A.R. en C.H.U. gaven duidelijke standpunten, de P.v.d.A.-woordvoerder kon spreken namens de grote meerderheid van zijn fractie en bij de V.V.D. zijn nooit twijfels geweest. Mevrouw Van Someren-Downer hield wel de boot wat af nu het ging om de motie-Baeten, waarin zij vele aantrekkelijke punten zag. Freule Wittewaall van Stoetwegen (CHU) vroeg zich af of de motie niet overbodig was, nu de regering toch beslissingen wil gaan nemen. Uiteindelijk bleek, bij de stemming over de vraag of de motie-Baeten een motie van de vaste commissie kon worden, de CHU uiteen te vallen: de freule zei „nee”, dr. Schuring „ja”. De motie haalde het gemakkelijk omdat met de helft van de C.H.U. alleen de V.V.D. tegen was.

Minister Bot zat in een moeilijk parket, gezien het feit, dat hij ook rekening moet houden met het akkoord van Wassenaar. Elke oplossing,

die zou prejudiciëren op de definitieve oplossing moet de regering van de hand wijzen. Doch daarin had ook de motie-Baeten voorzien: een dergelijk vooruitlopen op latere beslissingen werd onjuist geoordeeld.

De bewindsman zei echter met evenveel woorden, dat er zaken kunnen worden gedaan, wanneer het mogelijk zou zijn „op het ogenblik overeenstemming te bereiken over een aantal beginselen van de openheid en als deze op bescheiden schaal in de praktijk op hun waarde kunnen worden getoetst”. Eigenlijk dus precies wat mr. Baeten wenste. De minister ging echter een stap verder: hij gaf enkele mogelijkheden zelf aan, in het midden latend of hij daarmee namens het kabinet, dan wel geheel voor zichzelf sprak. Dat laatste schijnt echter het geval te zijn geweest. Programmatisch moet de openheid zich manifesteren in een grote gevarieerdheid en door herziening van de structuur der programma-organisaties, dus inspraak ook van anderen. Wat die „anderen” betreft zei de bewindsman, dat bij hun toelating de democratische maatstaf van het getal der aanhangers een passende rol moet spelen. Deze gedachten kunnen op het derde FM-net in praktijk gebracht, terwijl wat de televisie betreft, hetzelfde mogelijk is, wanneer de middelen hiertoe, via reclame, beschikbaar komen. Bouwstenen voor de tijdelijke oplossing noemde minister Bot:

1. reclame wordt uitsluitend voor de interimperiode uitgezonden door de omroeporganisaties of door een stichting, waarin deze mede vertegenwoordigd zijn;

2. de baten vloeien niet aan de organisaties als zodanig toe, maar worden via een fonds aangewend voor verbetering en verruiming van de programma's in de meest ruime zin;

3. de tijdelijkheid is een garantie, dat over de latere vorm niets wordt vastgesteld.

Er is dus geen enkele reden, aldus minister Bot, om een tijdelijke oplossing in deze geest af te wijzen. Zou men tot een dergelijke tussenoplossing niet bereid zijn, dan zal een besluit over reclame in de t.v. pas genomen kunnen worden na het totstandkomen van een nieuwe omroepwet.

Over de motie-Baeten zei de bewindsman, dat vóór 1 maart het kabinet wel een oplossing zal kunnen formuleren. Daarmee was de kous af: de commissie kon niet meer repliceren.

Defensie

Het is bij de behandeling van de begroting van defensie niet opnieuw tot een breed opgezet gevecht gekomen over de wijze, waarop minister De Jong zijn departement heeft gereorganiseerd: verticale opbouw met horizontale bindingen. De Kamer heeft zich kennelijk bij de feiten willen neerleggen, al werd er hier en daar nog wat nagesputterd. Het heeft er wel een ogenblik naar uitgezien, dat het vraagstuk van de M. L. F. geheel op het eerste plan zou komen. Vanuit de Kamer werd aan deze zaak veel aandacht geschonken, te meer daar ook in het buitenland de discussies nogal wat publiciteit hadden gekregen. Het is echter anders

gelopen, omdat minister De Jong op de zaak niet wenste in te gaan. Hij stelde, nuchter, vast, dat pas nadat de nieuwe Engelse premier Wilson met president Johnson van de Ver. Staten zal hebben gesproken, duidelijk kan worden in welke richting gekoerst wordt. Nederland heeft nog geen enkel ander besluit genomen, dan deelname aan de studies.

Wat de technische problemen betreft, werd breeduit gediscussieerd over de vraag of het juist is de Centuriontanks voorlopig nog niet te vervangen, doch te wachten op het produkt van Duits-Amerikaanse samenwerking, dat de naam „post-70 tank” heeft gekregen. Toen minister De Jong de Kamer de verzekering gaf, dat deze „wondertank” niet aan Nederland voorbij zou gaan, had hij op dit punt het pleit ook gewonnen. Als gebruikelijk kreeg de kwestie van de verdeelsleutel (de manier, waarop het totale defensiebudget wordt verdeeld over de drie krijgsmachtonderdelen) de nodige kritiek, waarbij vrijwel alle partijen, de KVP uitgezonderd, meenden, dat de marine teveel kreeg. Bij de P.v.d.A. kon er ditmaal een glimlach af, omdat het vliegdekschip Karel Doorman definitief tot verdwijnen gedoemd is. Admiraal Moorman (KVP) kon mee-glimlachen, want hij rekende uit, dat dit verdwijnen pas na 1972 zal gebeuren.

Naast de militair-technische vraagstukken, stond dit jaar het personeels-beleid centraal. Met name de kwesties van de diensttijdverkortung en het toekennen van een wedde aan dienstplichtigen kregen zeer veel aandacht. Van de K.V.P. en de P.v.d.A. waren over deze vraagstukken studies verschenen, die duidelijk maakten, dat er iets moest gebeuren. Maar minister De Jong hield de Kamer voor, dat hij pas dan met diensttijdverkortung een begin kan maken als het aantal beroepsmilitairen stijgt. Wel beloofde hij, afhankelijk van een interimrapport, dat een officiële commissie moet opstellen, zo spoedig mogelijk de derde broer van dienstplicht vrij te stellen.

Een socialistische motie, die reeds nu over een verkortung voor allen wilde beslissen, werd verworpen.

Het tweede vraagstuk was voor minister De Jong moeilijk op te lossen, omdat met het toekennen aan dienstplichtigen van eenzelfde beloning als de beroepsmilitairen ontvangen zeer grote bedragen gemoeid zijn. Maar hij deed toezeggingen, die de KVP tevreden stelden:

1. nog in deze kabinetsperiode zal, zo mogelijk, een begin worden gemaakt met het toekennen van een wedde aan het dienstplichtig personeel, ter vervangung van de soldij;

2. de rechtspositie van de dienstplichtige wordt op zeer korte termijn geregeld;

3. de oefentoeelage wordt voor alle rangen, ingaande 1 januari 1965, sterk verhoogd.

V. d. S.

Nieuwe boeken

PROF. DR. J. E. ANDRIESEN:
„Economie in theorie en praktijk” (467 pag.) uitgegeven bij Agon Elsevier, Amsterdam Brussel 1964.

Prof. Andriessen had zijn werkzaamheden aan het manuscript nog niet beëindigd toen hij werd geroepen tot het ambt van minister van Economische Zaken. De voltooiing van het werk moest, zoals de auteur in zijn voorbericht tot uitdrukking brengt, geschieden in de zeer schaarse momenten van eigen tijd die het ministerschap hem toestaat. Inmiddels onderstreept deze gang van zaken op een bijzondere wijze de titel **ECONOMIE IN THEORIE EN PRAKTIJK** en verleent zij de inhoud van dit werk een hoge mate van actualiteit.

In deze inleiding tot de economie wordt op heldere wijze een inzicht gegeven in de beginnelen van de economie, geïllustreerd met actuele en duidelijke voorbeelden. Naast onderwerpen als nationale welvaart, economische kringloop, conjunctuur en prijsvorming neemt de economische politiek en de invloed van de overheid daarbij een voorname plaats in. Wat wij met name waarderen is, dat ook de economische verhoudingen op Europees en wereld-niveau in dit werk een plaats hebben gekregen, waardoor ook aandacht kon worden gegeven aan de problematiek van de economische groei in de onderontwikkelde gebieden. Rest ons te zeggen, dat dit werk in alle opzichten voldoet aan de titel die het draagt en aldus een goed beeld geeft van de inhoud van de economische wetenschap in onze tijd.

J. L. HELDRING e.a.: „Democratie in debat”. J. A. Boom en

Zoon, Uitgevers, Meppel 1964 (152 pag.).

In dit boek geven vier auteurs hun visie op de veel omstreden materie die democratie heet: Prof. Dr. J. M. G. Thurlings, Mr. J. L. Heldring, Drs. P. Valkenburgh en Dr. Kwee Swan Liat.

De vier schrijvers geven ieder op hun eigen terrein een beschouwing over een van de vele aspecten die de democratie heeft: democratie en godsdienst; democratie en pers; democratie en koude oorlog; democratie en de ontwikkelingslanden. Met name verdient het tweede opstel over democratie en pers aandacht.

PROF. DR. J. E. ANDRIESEN:
Economie in spiegelschrift (227 pag.), uitgegeven bij Stenfert Kroese, Leiden, 1964.

Het gaat hier om de bundeling van een aantal nog vrij recente artikelen van de hand van de huidige minister van Economische Zaken. Met de titel wordt bedoeld, dat de schrijver vanuit de huidige actualiteit terugziet op hetgeen hij slechts enkele jaren terug heeft geschreven.

Dat boek is daarom zo interessant, omdat zoals de auteur in zijn verantwoording zelf zegt, dat nu juist de afstand tussen theorie en praktijk blijkt. Hoe groot deze afstand is blijkt wel in de passage over inflatiebestrijding, verantwoorde inkomensontwikkeling en over de economische groei.

Door deze „actuele” bundel wordt wederom duidelijk aangetoond, dat in de economische politiek het niet de puur-economische factoren zijn die alleen de grootste rol spelen, maar dat de realiteit in belangrijke mate mede wordt bepaald door niet-economische factoren.

Het systeem van loonvorming in discussie

door F. G. van der Gun

Het moeizaam bereikte loonakkoord 1965 heeft opnieuw het systeem van loonvorming in discussie gebracht. Het huidige systeem bleek namelijk in de praktijk niet in staat, aan de eigen verantwoordelijkheid van het georganiseerde bedrijfsleven die inhoud te geven, die men er mee had beoogd.

Geconstateerd moet echter worden, dat de oorzaak van een en ander grotendeels gezocht moet worden bij de wijze waarop het georganiseerde bedrijfsleven zelf gemeend heeft het nieuwe systeem te moeten praktiseren. Een praktiseren dat de invloed van de centrale Overheid onnodig heeft versterkt en die van het georganiseerde bedrijfsleven dienovereenkomstig verzwakt en dat niet alleen op centraal niveau, maar ook op het niveau van de C.A.O. partners.

Wij zitten met het huidige systeem van loonvorming in de tweede fase van een ontwikkeling, die gericht is op een grotere vrijheid in de loonvorming, een grotere eigen verantwoordelijkheid van de C.A.O. partners en het streven de loonvorming zo dicht mogelijk te brengen bij degenen, die het sterkst bij de inhoud van de C.A.O. geïnteresseerd zijn, namelijk degenen, waarop de inhoud van de C.A.O. van toepassing is en voor wie deze inhoud sterk bepalend is voor hun levensstanddaard.

De eerste fase begon in 1959. Toen werd gebroken met de door de Centrale Overheid sterk beheerste loonpolitiek en de daarbij behorende algemene uniforme loonronden. De koppeling van de lonen aan de ontwikkeling van de produktiviteit in de bedrijfstak of onderneming, de z.g. gedifferentieerde loonpolitiek, kan weliswaar materieel als een succes worden gezien, maar is wat betreft een vergroting van de eigen verantwoordelijkheid van het georganiseerde bedrijfsleven zowel op centraal niveau als op het niveau van de C.A.O.-partners, beneden de verwachtingen gebleven.

De tweede fase, het huidige systeem van loonvorming, heeft wel de mogelijkheid geopend die eigen verantwoordelijkheid belangrijk te vergroten, maar het georganiseerde bedrijfsleven heeft van de geboden mogelijkheden onvoldoende gebruik gemaakt.

De eigen verantwoordelijkheid van het bedrijfsleven kwam op centraal niveau redelijk tot zijn recht met betrekking tot de goedkeuringsbevoegdheden van c.a.o.'s, die het van het College van Rijksbemiddelaars heeft overgenomen, maar volkomen onvoldoende daar waar gesproken moest worden over de loonpolitieke mogelijkheden voor het komende jaar.

Het loonakkoord 1965 is daar een schoolvoorbeeld van; het kwam niet tot stand dank zij, maar ondanks het georganiseerde bedrijfsleven op centraal niveau. De eigen verantwoordelijkheid van de c.a.o.-partners werd in ernstige mate ondermijnd doordat het huidige systeem er min of meer automatisch toe leidde, dat vrijwel alle c.a.o.'s een looptijd hadden van één jaar en bovendien in grote meerderheid golden voor de periode 1 januari tot en met 31 december.

Bovendien werd de eigen verantwoordelijkheid van de c.a.o.-partners toch al ernstig bedreigd door het aanhoudende tekort aan arbeidskrachten, dat er toe leidde dat de op centraal niveau toelaatbaar geachte gemiddelde loonkostenstijging over het algemeen zonder meer en soms meer dan volledig werd gerealiseerd.

Het is tegen deze achtergrond gezien begrijpelijk, dat het huidige systeem in discussie is gebracht, een discussie die er toe zou moeten leiden de c.a.o.-partners een grotere vrijheid en dus ook een grotere eigen verantwoordelijkheid te geven en vooral de loonvorming dichter te brengen bij hen, die het meest bij de inhoud van de c.a.o. geïnteresseerd zijn.

Over deze doelstellingen bestaat over het algemeen wel een grote mate van overeenstemming. Of dat ook het geval zal zijn met de wijze, waarop deze doelstellingen gerealiseerd moeten worden, is aan sterke twijfel onderhevig.

Het probleem is overal in studie en ook hetgeen hierna volgt kan alleen maar gezien worden als een poging tot deze bezinning een bijdrage te leveren.

Een poging, die volledig en uitsluitend voor verantwoordelijkheid komt van de schrijver, voor wie het geenszins vaststaat, dat zijn opvatting geheel of grotendeels onderschreven zal worden door de organisaties, waaraan hij het meest verwant is.

Als uitgangspunt van een gewijzigd systeem van loonvorming kan gehanteerd worden een jaarlijks door de SER op te stellen economische analyse.

Deze economische analyse moet niet resulteren in een percentage van toelaatbaar geachte loonkostenstijging, maar ze zou wel kunnen en moeten bevatten een aantal alternatieven in de zin van: wat zal het effect zijn op onze economische ontwikkeling (investeringen, prijzen, betalingsbalans en werkgelegenheid) van b.v. een loonkostenstijging van 4%, van 6%, enz.

Een dergelijke economische analyse zal door de centrale werkgevers- en werknemersorganisaties gehanteerd worden in de Stichting van de Arbeid bij de onderhandelingen voor het vaststellen van het minimuminkomen en daarna voor het gesprek tussen de regering en de Stichting

van de Arbeid, een gesprek, wat zich overigens eveneens zal moeten beperken tot de vaststelling van het minimum-inkomen en eventuele algemene compensatiemaatregelen voor verhoogde sociale premies, huurverhoging, enz.

De centrale organisaties hebben vervolgens tot taak te bevorderen, dat zo enigszins mogelijk de expiratedatums van de c.a.o.'s beter worden gespreid in de tijd en een redelijk aantal c.a.o.'s een langere looptijd gaan krijgen dan één jaar.

Het betreft hier een aangelegenheid, waarbij de c.a.o.-partners volledig autonoom zijn, hetgeen impliceert, dat de centrale organisaties niet verder kunnen gaan dan overtuigen en adviseren. De c.a.o.-partners zijn bij het afsluiten van een c.a.o. in feite vrij, al zal de economische analyse van de SER bij de onderhandelingen ongetwijfeld een rol spelen.

De overeengekomen c.a.o.'s moeten door de c.a.o.-partners ter registratie worden voorgelegd aan de Stichting van de Arbeid en het College van Rijksbemiddelaars. In dit verband dient een termijn te worden vastgesteld tussen het moment van registratie en de datum van inwerking-treding van de voorgelegde c.a.o., teneinde het College in staat te stellen een eventuele onverbindendverklaring tijdig voor te bereiden.

De consequentie van een dergelijke vrijheid voor de c.a.o.-partners zal zeer waarschijnlijk zijn, dat de loonverschillen in ons land de neiging zullen hebben toe te nemen.

Een ontwikkeling, die ons meer zal doen aansluiten bij de loonverschillen in de EEG-landen, maar die anderzijds mogelijkerwijze het probleem van de coördinatie aan de orde zal stellen.

Mogelijkerwijze, omdat niet bij voorbaat is vast te stellen, welke rol b.v. het minimum-inkomen bij de coördinatie gaat spelen. Overigens zal hier een duidelijke keuze moeten worden gedaan, want men kan bezwaarlijk differentiatie en coördinatie tegelijkertijd prioriteit toekennen.

De rol van de Centrale Overheid behoeft in het gesuggereerde systeem van loonvorming niet belangrijk gewijzigd te worden. Weliswaar zullen in onze gedachtengang de besprekingen tussen de regering en de Stichting van de Arbeid over de economische analyse van de SER zich beperken tot het vaststellen van het minimum-inkomen en/of algemeen verplichte compensaties, maar dat belet de regering niet haar oordeel over de economische analyse van de SER publiekelijk bekend te maken en daardoor de onderhandelingen tussen de c.a.o.-partners te beïnvloeden.

De bevoegdheden van de centrale overheid met betrekking tot het onverbindend verklaren van c.a.o.'s en het afkondigen van een loonpauze dienen gehandhaafd te worden teneinde het uit de hand lopen van de loonontwikkeling zoveel mogelijk te voorkomen.

Met betrekking tot het onverbindend verklaren van c.a.o.'s dienen enkele wijzigingen in de procedure te worden aangebracht.

Nu het uitgangspunt van de loonontwikkeling niet meer zal zijn een bepaald percentage, maar de economische analyse van de SER, zal ook een eventueel voorstel van het College van Rijksbemiddelaars

tot onverbindend-verklaring van een c.a.o., op deze economische analyse gebaseerd moeten zijn.

Een wijziging in de samenstelling van het college van Rijksbemiddelaars is daardoor noodzakelijk geworden, met name het sociaal-economisch element in het College van Rijksbemiddelaars dient ons inziens belangrijk versterkt te worden.

Op deze wijze behoudt de overheid voldoende mogelijkheden de loonontwikkeling te beïnvloeden, terwijl anderzijds het georganiseerde bedrijfsleven voldoende ruimte krijgt haar eigen verantwoordelijkheid te beleven zonder zich overigens achter de overheid te kunnen verschuilen.

Een dergelijke conceptie komt in feite neer op een belangrijke accentverschuiving van de centrale organisaties naar de c.a.o.-partners.

De vraag of door een zodanige wijziging van het systeem van loonvorming, de loonvorming in voldoende mate gebracht wordt bij de mensen die primair bij de inhoud van de c.a.o. geïnteresseerd zijn, moet ons inziens ontkennend beantwoord worden.

Om die vraag bevestigend te kunnen beantwoorden moet ons inziens de lijn van de centrale organisaties naar de c.a.o.-partners doorgetrokken worden naar de ondernemingen. De emancipatie van de werknemers heeft een zodanige graad bereikt, dat zij terecht over heel veel dingen waaronder ook hun eigen rechtspositie, zelf willen meespreken. Het is bekend, dat de georganiseerde werknemers via hun organisaties mee kunnen spreken over de inhoud van hun bedrijfstak-c.a.o., maar de praktijk bewijst, dat dit onvoldoende bevrediging schenkt.

Nu de mogelijkheid van ondernemingsgewijze differentiatie in de lonen is geopend, en ook de winstdelingsregelingen in toenemende mate per onderneming kunnen worden ingevoerd, verdient het ons inziens sterk aanbeveling bij het gebruik maken van deze en eventuele andere mogelijkheden de georganiseerde werknemers in de onderneming rechtstreeks te betrekken.

Een dergelijke ontwikkeling lijkt ons bovendien geheel in overeenstemming met de eigen plaats die de onderneming in toenemende mate in onze maatschappelijke ontwikkeling gaat innemen.

Een dergelijke ontwikkeling zou bovendien de mogelijkheid openen de vakbeweging weer meer bij de mensen te doen leven, omdat de mensen er op deze wijze weer meer rechtstreeks bij betrokken worden.

Overigens zouden wij met het bovenstaande niet willen suggereren, dat als men nu met de loonvorming maar dienovereenkomstig gaat handelen, alle moeilijkheden daarmee zijn opgelost.

De praktijk heeft voldoende bewezen, dat een onder alle omstandigheden goed functionerend systeem van loonvorming nog niet gevonden is en ook in de toekomst wel niet gevonden zal worden.

De praktijk heeft ook bewezen, dat tegen de gevolgen van een voortdurend tekort aan arbeidskrachten, noch de overheid, noch het georganiseerde bedrijfsleven noch zij beide gezamenlijk, zijn opgewassen, welk systeem van loonvorming men ook toepast.

Vervolgens moet worden geconstateerd, dat een op zichzelf juist en wetenschappelijk verantwoord systeem van loonvorming niet functioneert als degenen, die het uitvoeren, de consequenties van het systeem in de praktijk onvoldoende aanvaarden, terwijl een op zichzelf minder juist systeem goed kan functioneren doordat diegenen, die het uitvoeren, de juiste instelling blijken te bezitten.

Tenslotte kan worden geconstateerd dat de hierboven voorgestelde wijzigingen van het systeem van loonvorming een stap betekenen in de richting van een loonpolitiek, zoals die ook in andere EEG-landen wordt gevoerd, zonder het nationale element uit onze loonvorming te elimineren.

Een ontwikkeling, die perspectief biedt, doordat in een aantal EEG-landen een duidelijke tendens waarneembaar is in de richting van een meer nationale loonpolitiek dan men tot nu toe in die landen heeft gekend.

Politieke kanttekeningen

De verdere ontwikkeling der Publiekrechtelijke Bedrijfsorganisatie

Door de staatssecretaris van Sociale Zaken en Volksgezondheid die ondermeer belast is met de zaken betreffende de Bedrijfsorganisatie, Dr. J. F. G. M. de Meijer, is onlangs bij de Sociaal-Economische Raad een gerichte adviesaanvraag ingediend met betrekking tot de verdere ontwikkeling der Publiekrechtelijke Bedrijfsorganisatie. Ook het vorige Kabinet heeft zich tot de SER gericht met een adviesaanvraag (van 14 mei 1963), maar beperkte zich daarbij tot het vragen van een oordeel van de Raad over een grotendeels technische herziening van de wet op de Bedrijfsorganisatie. Daarnaast zijn een aantal vragen voorgelegd waarvan enkele betrekking hebben op weerstanden en omstandigheden buiten de wet, die mogelijk zouden kunnen worden ondervangen.

In de brief aan de SER wordt de reden van de hernieuwde en verdergaande adviesaanvraag als volgt toegelicht: „De regering staat op het standpunt, dat daarmede (met de adviesaanvraag van 14 mei 1963) thans niet meer kan worden volstaan. Zij meent, dat de verdere ontwikkeling der bedrijfsorganisatie opnieuw doordacht moet worden enerzijds in het licht van de omstandigheden der stagnatie, anderzijds in het licht van de kritische vraagstelling of de vormgeving der bestaande wettelijke regeling adequaat is voor de huidige maatschappelijke ontwikkeling in verschillende sectoren van het sociaal-economische leven.

Onder handhaving der adviesaanvraag van 14 mei 1963 moge de Regering de Raad verzoeken haar omtrent deze brede vraagstelling van advies te dienen, bij welke advisering de geldende wettelijke regeling ware te betrekken.”

Door staatssecretaris de Meijer zijn nu in een vraaggesprek met de redactie van „Ruim Zicht” enkele uitlatingen gedaan, welke hier en daar reacties hebben uitgelokt. In dit vraaggesprek heeft Dr. de Meijer ondermeer gesteld: „De P. B. O. is niet alleenzaligmakend. Ik kan niet warm lopen voor de Publiekrechtelijke Bedrijfsorganisatie als hoogste ideaal. Lange tijd is de P. B. O. het katholieke maatschappij-ideaal geweest. Het gaat mij meer om de doelmatigheid. Als je het bedrijfsleven goed kunt organiseren via de P. B. O. moet je dat stellig doen.”

En verder — nadat door de redactie een bedrag van 110 miljoen is genoemd als uitgaven in 1963 van productschappen, bedrijfsschappen enz.: „Ik vind dat een reden temeer om de doelmatigheid in het oog te houden. Ik acht het niet uitgesloten, dat in de toekomst „schappen” verdwijnen, omdat ze niet nuttig zijn. Daar echter waar de P. B. O. goed werkt, moeten we proberen die te versterken en waar er behoefte aan bestaat, moeten we de invoering bevorderen. Liefst geen dwang van boven dan ga je de zaak overtrekken en schiet je het doel voorbij. P. B. O. is een zaak van het bedrijfsleven zelf en dat is een van de redenen geweest waarom mijn adviesaanvraag aan de S.E.R. breed was gesteld; de Raad moet zelf aangeven wat het bedrijfsleven aan vormen van samenwerking wil, niet ik.”

In de Tweede Kamer heeft de Staatssecretaris er op gewezen, dat de weergave van het interview een uittreksel is van een lang gesprek en dat men óók de rest van het interview in het oog moet houden alsmede de adviesaanvraag bij de S.E.R.

Toegegeven kan worden, dat men het wellicht niet zou verwachten dat een staatssecretaris zo kort na zijn adviesaanvraag een dergelijk „nuchter” geluid laat horen over aan zijn beleid toevertrouwde zaken. Van de andere kant getuigt enige nuchterheid ten aanzien van bepaalde idealen toch ook van werkelijkheidszin, hetgeen op zijn beurt de P.B.O. alleen maar ten goede kan komen.

De aandachtige lezers van het interview en van de handelingen der Tweede Kamer over de openbare commissie-vergadering inzake de P.B.O. zullen ongetwijfeld de samenhang tussen de eerder genoemde advies-aanvraag en het interview begrijpen. Even onwettelijk als het is te veronderstellen, dat het nu wel vlug gedaan zal zijn met de Publiek-rechtelijke Bedrijfsorganisatie is het, de P.B.O. tot doel op zich te verheffen.

Veeleer zal men de P.B.O. moeten blijven zien als een middel tot ordening, overleg en samenspraak in het bedrijfsleven.

De sociale ordening is een principiële zaak en binnen deze ordening heeft de P.B.O. een belangrijke en essentiële positie en over de waarde hiervan bestaat dan ook geen verschil van mening.

Iets anders is de vraag of de vormgeving hic et nunc de juiste is, bij de beantwoording waarvan doelmatigheidscriteria wel degelijk bepalend zijn.

Dit menen wij zowel beluisterd te hebben in de beide adviesaanvragen bij de SER als in het vraaggesprek met staatssecretaris de Meijer.

J. v. d. H.

De landbouw als hefboom voor verdere Europese Integratie?

Het besluit om in de EEG per 1 juli 1967 tot uniforme graanprijzen te komen en om tevens de exacte prijzen te bepalen is in de deelnemende landen wel gunstig ontvangen. Het commentaar was over het algemeen welwillend doch misschien mogen wij ook wel stellen: minder enthousiast dat men — gezien de voorafgaande publiciteit — had mogen verwachten!

Slechts enkele commentaren zijn gewijd aan gevolgen en draagwijdte van dit besluit. Daarom ook zal in dit artikel hierop de nadruk worden gelegd.

De genomen beslissingen.

De prijzen voor verschillende graansoorten zijn vastgesteld op een niveau dat weinig afwijkt van de prijzen zoals ze door de Europese Commissie, in het zgn. Plan Mansholt, zijn voorgesteld. Dit is een niveau dat ongeveer het midden houdt tussen de hoogste en laagste prijzen in de verschillende landen der gemeenschap. De Raad heeft het voorstel voor de tarweprijs ongewijzigd overgenomen en de prijzen voor de voedergranen enigszins verlaagd. Voor wat de tarwe betreft ligt deze prijs op het peil dat Nederland reeds sinds een jaar kent en voor de voedergranen enigszins boven het huidige Nederlandse peil. Wat dit laatste betreft moet er evenwel rekening mee worden gehouden dat in het huidige Nederlandse systeem de akkerbouwer op de lichtere gronden (vnl. zandstreken) nog een toeslag per ha ontvangt boven de normale marktprijs. Deze toeslag moet in het kader van het EEG-beleid echter verdwijnen.

Daarvandaan dat de Nederlandse onderhandelaars niet veel „moeite” hadden met de hoogte van de prijzen zoals ze uiteindelijk zijn vastgesteld en dat de akkerbouwers tot de conclusie konden komen dat er voor hun — direkt — weinig „inzat.”

De gevolgen voor de Nederlandse Landbouw.

Voor de direkte verbruikers van de voedergranen — de boeren met

veel vee, varkens, kippen etc. — zijn de gevolgen van meer betekenis dan voor de graanproducenten. Enerzijds zullen hun bedrijfskosten, het aangekochte veevoer, stijgen doch anderzijds krijgen zij hiervoor een zeer waardevolle Compensatie: Er is n.l. tevens besloten om per 1 juli 1967 niet alleen een volledig vrije markt voor granen in de EEG te verwirkelijken doch ook alle heffingen, invoerrechten etc. voor de zgn. veredelingsprodukten uit granen (eieren, gevogelte, varkensvlees) op te ruimen. Dit is een bijzonder waardevolle concessie die Nederland en België hebben weten te bereiken en die voor Nederland ook nationaal-economisch van betekenis is. Voor de landbouw in zijn geheel is het genomen besluit vooral van belang omdat deze gemeenschappelijke prijs de gehele landbouw in het Europa van de Zes een aanwijzing geeft in welke richting het prijspeil voor het basis-produkt bij uitstek, het graan, zich zal instellen. De graanverbouwers en de veredelingsproducenten, de mengvoederfabrikanten, de eigenaars en de pachters, zij hebben nu allen een belangrijke aanwijzing gekregen voor de te verwachten rentabiliteit van hun investeringen.

De gevolgen van de Consument:

Voor de Consument in Nederland zijn de direkte gevolgen van de genomen beslissingen in december van zeer geringe betekenis. Het prijspeil van het broodgraan verandert niet en de invloed van de prijsverhoging van voedergranen op producten als eieren, gevogelte, varkensvlees en in mindere mate ook op melk en rundvlees mag gering genoemd worden. Bovendien kan dit effect voor de consument nog in gunstige zin beïnvloed worden indien de zekerheid van gelijke concurrentie-voorwaarden voor de Nederlandse producent, op de grote EEG-Markt, leidt tot grotere en meer modern opgezette productie-eenheden.

Verdere ontwikkeling van de EEG. landbouw-politiek.

Nu de kwestie graanprijs geregeld is, mag men ook verwachten dat overeenstemming bereikt zal worden over hoogte en tijdstip van ingang van de prijzen voor melk, rundvlees en suikerbieten. Deze onderwerpen staan n.l. op de agenda voor de eerste helft van het nieuwe jaar. Verder zullen over marktordeningen voor suiker, oliën en vetten, alsmede groenten en fruit spoedig beslissingen moeten worden genomen. Het is dan ook niet overdreven om de verwachting uit te spreken dat het de Europese Commissie lukken zal in de loop van dit jaar vrijwel het gehele markt- en prijsbeleid voor landbouwproducten in Brussel te concentreren. Daarmee zou o.m. bereikt worden dat het apparaat van de Europese Commissaris, belast met landbouw-aangelegenheden, de functie van een volwaardig Ministerie op EEG niveau bereikt. De invloed van de Europese Commissie op de gang van zaken in de landbouw zal per

1 januari 1966 nogmaals versterkt worden als de EEG de derde fase van de overgangsperiode ingaat en de individuele vertegenwoordigers van de nationale regeringen in de Raad van Ministers hun recht van veto kwijt raken.

Parlementaire controle en budgetrecht.

De Europese Commissie moet, als gevolg van de genomen beslissingen in het kader van de graanprijs-toenadering, vóór 1 april 1965 voorstellen indienen omtrent de rechtstreekse toevloeiing van de buitenheffingen op granen — zuivelproducten etc. aan de gemeenschap. Alleen voor granen bedragen de jaarlijkse inkomsten uit deze heffingen voor Nederland een bedrag dat rond een half miljard gulden ligt! Tot dusverre is de afdracht van deze heffingen voorzien voor 1970. De uniforme graanprijs-politiek per 1 juli 1967 en de consequenties hiervan op de andere terreinen van landbouwbeleid kunnen voor het landbouwfonds der gemeenschap, vlg. recente schattingen in Brussel, uitgaven tot gevolg hebben in het jaar 1967/'68 die liggen in de orde van grootte van 6 miljard gulden. Zonder eigen inkomsten kan de gemeenschap een dergelijk verantwoordelijkheid slechts dragen indien de solidariteit der nationale regeringen onderling aanmerkelijk sterker blijkt te zijn als op het ogenblik! Bovendien heeft de Commissie enkele dagen geleden een ontwerpgelement voor eetbare oliën en vetten ingediend waarin een verbruiksbelasting is opgenomen *met rechtstreekse afdracht aan de gemeenschap*.

Door een combinatie van het verlies van het recht van veto der nationale regeringen en verwerven van eigen inkomsten door de gemeenschap zou de situatie ontstaan dat niet alleen het budgetrecht der nationale parlementen over deze belastinggelden verloren gaat, doch ook de nationale Ministers voor het beleid van de Raad van Ministers, niet meer verantwoordelijk kunnen worden gesteld. Een dergelijke situatie mag m.i. alleen geaccepteerd worden indien het Europees Parlement zodanige bevoegdheden verwerft dat dit verlies op nationaal niveau op gemeenschapsniveau wordt gecompenseerd. De gevolgen van een en ander voor de politieke partijen, de nationale landbouworganisaties, de vakbeweging enz. mogen niet onderschat worden. Indien de belangengroeperingen er niet in slagen om op EEG-niveau een slagvaardig apparaat op te bouwen en indien het Europees Parlement er niet in slaagt om een adequaat budgetrecht te verwerven, dan kan er over een jaar een gevaarlijke situatie ontstaan waarin voor troebelwatervissers het gemakkelijk opereren wordt. Wij moeten er ons n.l. wel van bewust zijn dat ook de vakbeweging, de landbouw-organisaties, de consumentenbonden etc. „in de lucht” komen te hangen indien de partijen en parlementen geen rechtstreekse invloed op de gang van zaken meer kunnen uitoefenen. Dit is beslist geen ontkenning van ieders eigen functie en

verantwoordelijkheid doch een erkenning van de wijze waarop de democratie in een moderne Westerse samenleving tot haar recht komt.

De gevolgen voor de Gemeenschap.

Door het afbreken van heffingen en invoerrechten, het gelijk maken van de prijzen van landbouw-producten — en van de wijze waarop men deze realiseert — worden in het verkeer tussen moderne landen nog geen gelijke concurrentie-voorwaarden geschapen. Dit geldt in het bijzonder voor „bodem-gebonden” produkten van akkerbouw en veeteelt, geteeld op overwegend kleine landbouwbedrijven. Door een andere politiek op het gebied van belastingen, sociale wetgeving, landbouw-structuurpolitiek en in het bijzonder de grond- en pachtprijspolitiek, kunnen in het ene land voor geheel identieke bedrijven wezenlijk andere concurrentievoorwaarden worden geschapen dan in het andere land. Wij zullen dan ook mogen verwachten dat de bestaande — soms grote — verschillen op deze terreinen, nu de uniforme prijzen in het vooruitzicht zijn gesteld, een grotere actuele betekenis — en dus ook aandacht van politieke zijde — zullen krijgen. Zeker mag dit ook verwacht worden van de zijde der landbouw-specialisten in de nationale parlementen. Het wegvallen van de direkte invloed der nationale parlementen op het markt- en prijsbeleid in de landbouw kan de concentratie van de aandacht op deze zaken slechts versterken. De harmonisatie van belastingen, sociale wetgeving etc. in de gemeenschap krijgt hierdoor een nieuwe impuls.

Ook op het gebied van de monetaire politiek in de gemeenschap zullen de besluiten van december vèrgaande consequenties kunnen hebben. Immers de graanprijzen zijn vastgesteld in rekeneenheden en zodoende niet meer gekoppeld aan de nationale munt. Indien de gelijkmaking der graanprijzen gevolgd gaan worden door de prijzen van andere belangrijke landbouw-producten en daardoor in feite het prijspeil van het voedselpakket niet meer door nationale munt-manipulaties beïnvloed kan worden, dan verliest een eventueel herwaarderen van één national emunteenheid, voor een niet onbelangrijk deel, haar zin. Deze omstandigheid moet logischerwijze gevolgen hebben voor de gehele monetaire politiek der diverse lidstaten.

Van een ander uitgangspunt bezien komt men tot dezelfde conclusie t.a.v. de buitenlandse handelspolitiek. Overigens tevens het belangrijkste wapen dat de Europese Commissie gebruikt heeft om deze belangrijke beslissing in de Ministerraad af te dwingen (Kennedy-Ronde in het GATT).

Conclusie.

Het accoord van december heeft een volledig vrije markt per één juli 1967 in het vooruitzicht gesteld voor granen en op granen gebaseerde

producten in de gemeenschap die in totaal een waarde vertegenwoordigen die in de orde van grootte ligt van het totale Nederlandse bruto-nationaal product. Tevens heeft dit accoord de weg gebaad om in de naaste toekomst tot overeenstemming te komen voor andere landbouw-producten die dit effect dan nog zouden kunnen verdubbelen. De gevolgen voor de versnelling van het economische eenwordingsproces in de EEG zouden wel eens zeer aanzienlijk kunnen worden in het bijzonder voor de politiek op het terrein van belastingen, sociale wetgeving, monetaire en conjunctuur-beleid en de buitenlandse handel. Tevens zal dit accoord de kwestie van de democratische controle op de gemeenschaps-organen in een beslissend stadium kunnen brengen.

IR. P. J. LARDINOIS

(Lid Tweede Kamer der St. Generaal)

Radio- en Televisiebeleid

Een rapport, een blauwdruk, een motie en een brief

door Mr. A. M. I. H. Baeten

Bij mijn positieve reactie op het klemmende verzoek enige beschouwingen te wijden aan het radio- en televisievraagstuk, realiseerde ik mij zeer wel, dat de ruimte waarbinnen ik mij kan bewegen beperkt is.

Eenzijds scheen het mij toe nauwelijks zin te hebben uitvoerig aandacht te schenken aan de recente behandeling van dit onderwerp in de Tweede Kamer, een behandeling die reeds zoveel publiciteit ontving en zoveel publieke belangstelling genoot. Anderzijds kwam het mij voor in strijd te zijn met de deugd der prudentie op dit moment puur persoonlijke bespiegelingen over het in de toekomst te voeren radio- en televisiebeleid ter openbaarmaking aan het papier toe te vertrouwen, omdat ik, wellicht geroepen om in een volgende fase van de parlementaire behandeling van het onderwerpelijke vraagstuk voor de K.V.P.-fractie in de Tweede Kamer in het krijt te treden, daardoor het overleg binnen de fractie en voor de fractie met de regering zou kunnen bemoeilijken. Mij rest slechts binnen de aldus beperkte speelruimte enige kanttekeningen te maken bij een rapport, een blauwdruk, een motie en een brief, die in het jongste verleden de openbare discussies over dit onderwerp hebben beheerst en die, naar het zich laat aanzien, in de naaste toekomst bij voortgezette discussies nog een belangrijke rol zullen spelen.

Voor wie politieke subtiliteiten mochten zijn ontgaan zij hier gereleveerd, dat de genoemde geschriften betreffen, in volgorde van hun verschijning:

- het Interimrapport van de Pacificatiecommissie inzake de invoering van reclame in de televisie;
- het memorandum van Minister Bot betreffende een experiment op het derde radionet;
- de motie van de Vaste Commissie voor O.K. en W. in de Tweede Kamer — in de wandeling genoemd motie Baeten — inzake de toelating van nieuwe zendgemachtigden en reclame in de omroepmedia;
- de brief van Minister President Marijnen en Minister Bot over dezelfde onderwerpen, die ook in de motie Baeten aan de orde waren.

Het rapport van de Pacificatiecommissie.

Wie zegt dat slechts weinigen vertrouwen hadden in een bevredigend resultaat van het werk van de Pacificatiecommissie, drukt zich nog

eufemistisch uit. Dit gebrek aan vertrouwen vond zijn reden niet in de samenstelling der commissie, noch in de bereidheid harer leden om met respect voor elkaars wellicht zeer divergerende overwegingen constructief mee te werken aan de oplossing van netelige problemen, doch voornamelijk in de aard van haar moeilijke opdracht. Dat dan ook een advies over het moeilijke punt van het brengen van reclame in de televisie door de commissie met een ruime meerderheid kon worden uitgebracht is wel zeer opmerkelijk. Het compromis waarop deze meerderheid zich kon verenigen kan niet worden getroffen door de critiek, die tegen andere systemen van reclame in de televisie terecht werd aangevoerd.

In het systeem van de commissie zijn zij, die de programma's moeten verzorgen, er inderdaad van verzekerd dat zij dit in volledige vrijheid kunnen doen, slechts gedreven door wat zij als hun culturele opdracht zien. Er zal geen programmabeleid gevoerd kunnen worden dat, als bij iedere vorm van commerciële televisie, beïnvloed kan worden door de belangen van de adverteerders of van de aandeelhouders.

De adverteerders mogen rekenen op een goede behartiging van hun belangen. Een onredelijke concentratie van reclameboodschappen is uitgesloten en er is een behoorlijke procedure aangegeven die tot een verantwoorde tarifiëring zal leiden. Niet ten onrechte zei Dr. Gros — oud-secretaris van de O.T.E.M. — over het ontworpen systeem van reclame in de televisie, dat het bedrijfsleven zich „er over in de handen mocht wrijven.”

De pers, waarvan de belangen velen zeer na aan het hart liggen, komt eveneens aan haar trekken. Aan haar zal in het systeem der commissie de exploitatie der reclame worden opgedragen, een activiteit waarbij zij haar ervaring ten nutte kan maken en die haar de gelegenheid biedt om zich een compensatie voor de te lijden verliezen te verwerven.

Tenslotte geeft het systeem aan de overheid, die als hoedster van het algemeen belang bij radio en televisie nu eenmaal een belangrijke plaats dient te bekleden, een geheel eigen zinvolle functie. Enerzijds toch zou in sommige critische fasen van de samenwerking een beroep op haar mogelijk zijn, anderzijds zou haar toezichhoudende functie bij de financiering van radio en televisie gecontinueerd worden doordat de opbrengsten van de reclame in de kijkgeldpot zouden worden gestort.

De betekenis van het rapport van de Pacificatiecommissie is stellig nog groter dan men rechtstreeks uit de inhoud daarvan kan aflezen. Niet alleen heeft het een voorzichtige pasklare oplossing voor reclame in de televisie gebracht, maar deze oplossing impliceert tevens dat de financiering van de programmaverzorging als een afzonderlijk vraagstuk onder de omroepproblemen dient te worden erkend.

Nu een zo genuanceerd rapport door een ruime meerderheid van de Pacificatiecommissie kon worden uitgebracht, is het jammer dat nog steeds geen royaler waarderingsoordeel daarover kon worden uitgesproken dan door Minister Bot geschiedde toen deze zich in zijn oordeel

slechts tot een detailpunt beperkte. Men kan zich afvragen of de helderheid der discussie niet ten eerste zou zijn bevorderd door een duidelijker stellingname van de Minister. Ik ben geneigd deze vraag bevestigend te beantwoorden.

Omroeppolitieke aspecten.

In de overige drie gememoreerde schrifturen komen omroeppolitieke vraagstukken in eigenlijke zin aan de orde. Tussen deze drie stukken bestaat een nauw verband. Het verband tussen de motie Baeten en de brief van de Ministers is onmiddellijk duidelijk. De oppervlakkige lezer van beide geschriften zou tot de conclusie kunnen komen dat de Regering het initiatief heeft overgenomen ten aanzien van de uitvoering van gedachten, die kennelijk bij het Parlement sterk leven. De meer ingewijde in de onderhavige problematiek zal, zoals in de Tweede Kamer op 21 en 22 december 1964 bleek, genuanceerder oordelen en betekenis toekennen aan het verschil in formulering van de motie en de brief, in welke laatste anders dan in de motie de woorden: „voor alle zendgemachtigden gelijkelijk geldende criteria”, niet voorkwamen.

Het kan voor niemand een geheim zijn, dat de objectiviteit van de criteria, die voor de verlening van zendmachtiging en de verdeling van zendtijd zullen worden gehanteerd, voor een grote meerderheid van ons parlement een essentiële voorwaarde vormt, waaraan zowel een voorlopige regeling als een toekomstige wettelijke regeling van het radio- en televisiebestel zullen moeten voldoen. De stemming in de openbare commissievergadering van de commissie voor O. K. en W. in de Tweede Kamer, waarbij de motie Baeten tot commissiemotie werd gemaakt, maakte dit eens te meer duidelijk. Het ligt voor de hand dat de regering bij de opstelling van het plan, dat zij vóór 1 maart 1965 bekend zal maken, met de duidelijke uitgesproken verlangens van de meerderheid van de Tweede Kamer ernstig rekening zal houden, zoals Minister Bot desgevraagd ook toezegde.

Achter het verschil in formulering van motie en brief heb ik nooit meer gezocht dan de alleszins begrijpelijke wens van de regering zich in de fase van voorbereiding van een plan te onthouden van ieder vooruitlopen op de inhoud van dat plan, en beslist niet, zoals enkelen deden een afwijzing van de gedachte zelf der voor iedereen gelijkelijk geldende objectieve criteria. Pas bij het bekend worden van het regeringsplan zal blijken of deze interpretatie juist was.

Het verband tussen het memorandum van Minister Bot en de brief van de Regering springt niet zo onmiddellijk in het oog. Nochthans is het er ongetwijfeld.

Het memorandum houdt een proeve in — de Minister sprak van een blauwdruk — van een experiment gericht op meer openheid bij de bezetting van het derde radio-net. Het is aan gerechtvaardigde twijfel onderhevig of Minister Bot wel tot het publiceren van zijn memorandum,

dat oorspronkelijk bedoeld was als working-paper voor het overleg met de omroeporganisaties, zou zijn overgegaan, indien hij had voorzien, dat de regering reeds zo spoedig na publicatie daarvan veel verdergaande toezeggingen aan de Tweede Kamer zou doen, niet slechts ten aanzien van het derde radio-net maar ten aanzien van radio en televisie in het algemeen.

Gelet op het feit dat het derde radio-net pas na 1 maart 1965 voor gebruik gereed zal zijn, impliceert de toezegging van de regering bij brief, dat de voorwaarden, die op het experiment met betrekking tot het derde radio-net van toepassing zullen zijn, overeen moeten komen met de voorwaarden die na overleg met de Tweede Kamer door de Regering zullen worden vastgesteld voor de prae-wettelijke periode van het gehele radio- en televisiebestel. Al heeft het memorandum daardoor als zelfstandige proeve van een deeloplossing aan waarde ingeboet, toch schijnt mij zijn vroegtijdige publicatie niet van belang te zijn. Geïnteresseerden weten nu tenminste reeds globaal welke gedachten bij de verantwoordelijke Minister en zijn adviseurs leven met betrekking tot een experiment gericht op meer openheid. De discussie in de kring van belanghebbenden en geïnteresseerden, die anders pas na 1 maart 1965 zou kunnen starten, kon daardoor al veel eerder op gang worden gebracht.

Bij deze discussie zullen de volgende kernproblemen ongetwijfeld aan de orde komen:

- Zijn de vernieuwingen als door Minister Bot beoogd zonder wetswijziging toelaatbaar binnen de vigerende, zij het gebrekkige en onbevredigende, wettelijke regeling?
- Is de ontworpen verdeling van de zendtijd billijk?
- Waarom is onder de voorwaarden niet opgenomen, dat zendgemachtigden niet het behalen van winst doch slechts de verzorging van uitzendingen ten doel mogen hebben? Het is toch zeker niet de bedoeling de deur voor commerciële gegadigden open te houden ondanks een welsprekend kamervotum?
- Is het in overeenstemming met het karakter van een experiment, dat de gehele NRU zou moeten worden omgebouwd, hoezeer het ook redelijk is dat deskundigen van buiten de kring van de omroepen bij het werk betrokken zullen worden?
- Haalt de minister, door de benoeming van de meerderheid der NRU-leden aan zich te trekken, zich niet meer indirecte zeggenschap en daar mede verantwoordelijkheid op de hals dan in overeenstemming is te brengen met het beginsel van de vrije meningsuiting?
- Worden de belangen van de luisteraars, die aanspraak mogen maken op een behoorlijk gedifferentieerd maar tegelijk ook samenhangend en niet verbrokkeld totaal-programma voldoende in het oog gehouden?

Het is vooral deze laatste vraag, van even groot belang ook voor de televisiekijkers, die tot nog toe in de discussies omtrent openheid van het bestel en de plaats van de reclame al te zeer op de achtergrond is

gebleven.

Regering en Kamer staan er voor een regeling tot stand te brengen, die een zo rechtvaardig mogelijke verdeling en een voor kijkers en luisteraars zo doelmatig mogelijk gebruik van radio- en televisiezendtijd waarborgt.

Het gaat niet alleen om de openheid van het bestel, het gaat er evenzeer om een goed geheel in de programmering tot stand te brengen. Het is juist dat aspect, dat in het memorandum onvoldoende en in de brief in het geheel niet tot uitdrukking kwam. Men kan zich daarover temeer verbazen omdat juist minister Bot reeds in de aanvang van zijn ambtsperiode op zo duidelijke wijze heeft laten blijken de dubbel-poligheid van de omroepproblematiek te onderkennen, toen hij op 17 maart 1964 in de Tweede Kamer zijn richtlijnen voor het toekomstig omroepbeleid uitstippelde. Zijnerzijds werd toen niet alleen het beginsel van de vrije meningsuiting als argument voor een meer open systeem aangevoerd, maar werd ook gesteld dat „een informatief, cultureel en verstrooiend programma moest worden gebracht, dat gericht is zowel op alle luisteraars als op bepaalde groepen van luisteraars.” „Daarbij” — aldus minister Bot — „zullen voorts de verschillende zendgemachtigden goed doen ook op programmatisch gebied een zodanige samenwerking tot stand te brengen dat het geheel der uitzendingen aanvaardbaar is voor de totaliteit der luisteraars.”

Wanneer men het memorandum bestudeert dan moet men constateren dat deze belangwekkende en juiste conceptie niet voldoende tot uiting is gebracht.

Wanneer men een systeem van vrije omroeporganisaties aanvaardt dan kan men niet tegelijkertijd ook een programma-adviesraad accepteren die nog eens apart en zelfstandig een eigen algemeen programma gaat opzetten. Integendeel. Dan juist zal men moeten verlangen dat er een samenspel tussen vrije omroeporganisaties en programma advies-raad tot stand komt, waarbij beide programmasectoren elkaar aanvullen in plaats van elkaar te beconcurreren, zulks tot last en schade van de luisteraar en kijker. Men zal dan moeten kiezen uit twee mogelijkheden:

- ofwel de omroeporganisaties mogen slechts kleine, zeer specifieke bijdragen leveren ter aanvulling van het „algemene” programma,
- ofwel men aanvaardt de programmatische vrijheid van de omroeporganisaties in haar volle breedte en draagt de programma advies-raad op daarbij naar eigen inzicht een aanvulling te geven die een wezenlijk complement is.

Ik prefereer niet alleen de laatste oplossing doch verwerp de eerste. Het wil mij voorkomen dat de laatste oplossing ook voor enige andere problemen van belang zal zijn. Ik denk in dit verband aan de bekende problematiek rondom de invoering van een eigen staf voor de verzorging van de gemeenschappelijke programma's. De vaststelling van de functie van het gezamenlijk programma acht ik een kernpunt in de omroepproblematiek. Het gevaar is immers levensgroot dat wel openheid maar

geen eenheid in de programmering tot stand zal komen.

Alleen omdat de Nederlandse Wetgever in gebreke is gebleven, toen de ontwikkeling der dingen er reeds vele jaren geleden om vroeg een deugdelijke wettelijke regeling voor radio en televisie tot stand te brengen, is het gebruik van deze uiterst belangrijke communicatiemediën in ons land tot een hartstochtelijk omstreden probleem geworden. In het vuur van de strijd is het probleem zelf lange tijd praktisch onberoerd blijven liggen. Het rapport, het memorandum, de motie en de brief, waarvan hiervoor sprake, schijnen het probleem thans eindelijk weer in beweging gebracht te hebben, als de tekenen niet bedriegen, in de richting van een oplossing die slechts te vinden is in een rechtvaardige en doelmatige wettelijke regeling.

Kwantiteit en kwaliteit in de woningvoorziening

door C. P. A. Bakker

Degenen die regelmatig kennis nemen van de statistieken, zoals die door verschillende gemeenten met betrekking tot de ingeschrevenen bij de huisvestingsbureaus worden gepubliceerd, worden in toenemende mate geconfronteerd met het verschijnsel, dat het aantal ingeschrevenen niet of weinig daalt, soms zelfs stijgt. De aard van de inschrijvingen blijkt echter wel te veranderen. Het zijn niet meer de jonggehuwden of alleenstaanden die willen huwen, die het grootst in aantal zijn, doch degenen die reeds een woning in de betreffende of een *andere* plaats hebben. Degenen die in dezelfde plaats een andere woning wensen, zoeken meestal een grotere en/of betere woning. Dit geldt in mindere mate voor degenen die in een andere plaats een woning zoeken, omdat zij daar een werkkring hebben gevonden. Woningruil blijkt in de loop van de tijd steeds moeilijker te gaan. Zelfs in de weinige gevallen, dat een rechtstreekse ruil mogelijk schijnt, wordt de uitvoering dikwijls verhinderd door het feit, dat één van de partijen van een goedkope naar een dure woning moet overgaan, zonder dat daartegenover een adequate verhoging van het woongenot staat. De maatschappelijke bezwaren van deze toestand zijn bijzonder groot. Voor grote afstanden veroorzaken zij de z.g. weekendhuwelijken, terwijl zij voor de werkgevers extra kosten betekenen in de vorm van reis- en pensionkosten en verliesuren bij het begin en het einde van de werkweek. Voor de korte afstanden zijn de bezwaren minder groot, doch zij betekenen voor de werkgevers door de veel grotere frequentie toch beduidende extra kosten door de vergoeding van reiskosten e.d.

Dit stuk maatschappelijke inefficiency vloeit voort uit de woningnood. Uit de aard van de hierboven genoemde bezwaren volgt, dat men de woningnood niet alleen kan opheffen door het bouwen van een zo groot mogelijk *aantal* woningen. Van een einde van de woningnood is eerst sprake indien elk gezin over passende woonruimte kan beschikken tegen een prijs die in een redelijke verhouding staat tot het woongenot.

In de eerste naoorlogse jaren is terecht in de eerste plaats aandacht geschonken aan het *aantal* woningen, omdat er zoveel gezinnen in het

geheel geen woning hadden. Deze woningen waren overwegend klein en van een minimale kwaliteit. Het is dan ook geen wonder, dat na enige tijd toen de daaruit voortvloeiende bezwaren zich deden gevoelen een ruimere belangstelling ontstond voor de grotere en de betere woning. Deze belangstelling werd nog gestimuleerd door de toeneming van de welvaart.

Bij de woningbouwpolitiek werd met deze ontwikkeling tot nu toe weinig of geen rekening gehouden. De woningen van de laatste jaren zijn niet groter en slechts weinig beter geworden. De oorzaak daarvan ligt grotendeels bij een te stringent prijsbeleid, dat de opdrachtgevers noodzaakte meer te bezuinigen dan zij wilden. Op deze wijze is aan de woningkwaliteit onherstelbare schade toegebracht. Het ergste is dat de toestand in dit opzicht eerder slechter dan beter dreigt te worden.

De eerste hindernis vormt het *woningbouwprogramma*, dat een veel te groot aantal woningwetwoningen inhoudt. Bedroeg het programma in 1961 en 1962 35.000 stuks (waarvan er rond 32.000 resp. 27.000 gereed kwamen), in 1963 werd hiervan ondanks de duidelijk gebleken behoefte aan betere woningen 40.000 gemaakt (waarvan er nog geen 30.000 gerealiseerd konden worden). Voor 1964 werd het programma nogmaals verhoogd tot 45.000, welk getal ook voor 1965 wordt aangehouden. Indien men in aanmerking neemt hoe groot de vraag naar woningen in de premiesector en de ongesubsidieerde sector is, en deze vraag is groter dan het gehele tekort aan woningen, dan is het duidelijk dat een drastische vermindering van de woningwetsector de eerste stap is naar een werkelijke oplossing van de woningnood. De bestaande vraag in de woningsector kan slechts daarom niet bevredigd worden, omdat een groot aantal woningwetwoningen noodgedwongen bezet wordt gehouden door gezinnen die in staat en bereid zijn een grotere en betere woning te betrekken doch daarvoor geen gelegenheid krijgen.

In de uitwijkmogelijkheid van woningwetsector naar premiesector is de situatie al even ongezond. De produktie in deze sector loopt nog sneller terug dan het programma. In 1961, 1962 en 1963 was het programma resp. 35.000, 30.000 en 25.000 woningen, waarvan er resp. rond 28.000, 22.000 en 16.500 werden gerealiseerd. De oorzaak ligt eveneens bij het prijsbeleid. Door invoering van een maximumgrens konden in deze sector langzamerhand alleen kleinere woningen meer gebouwd worden, terwijl op de kwaliteit steeds meer bezuinigd moest worden. Indien niet op grote schaal listige kunstgrepen werden toegepast, zou de bouw in deze sector nog verder zijn achteruitgelopen. Een van de ergste en meest voorkomende methoden om de premiegrens te ontduiken is wel de z.g. koppelbouw, waarbij de aannemers voor de te lage prijs in de premiesector worden schadeloos gesteld door de beschikbaarstelling van grond en bouwvergunningen in de ongesubsidieerde sector, waar een veel te klein aanbod voor een door de welvaart sterk gegroeide vraag de prijzen opjaagt. Deze en andere misbruiken hebben zowel op huur-

als koopwoningen betrekking. Bijzonder ernstig is de toestand geworden voor de grote gezinnen behorende tot de middengroepen. Zij komen niet voor een woningwetwoning in aanmerking — overigens terecht — ,doch voor hen wordt ook in de premiesector niet meer gebouwd. Woningen van de omvang als zij nodig hebben worden slechts in de ongesubsidieerde sector gebouwd, doch tegen zulke hoge prijzen aangeboden, dat zij de woningen niet kunnen verwerven. Het zijn trouwens de grote gezinnen in het algemeen die de hinder ondervinden van het bouwen van overwegend kleine woningen. Is de nood van een echtpaar met 5 of 6 kinderen in een 4-kamerflat minder groot, dan van een echtpaar zonder kinderen dat over een ruime étage beschikt? Het is moeilijk te zeggen, doch het valt niet in te zien waarom er per sé eerst een overschot aan te kleine woningen gekweekt moet worden vóór de grote gezinnen aan bod komen.

De tweede hindernis op de weg naar een normale toestand vormt het gevoerde huurbeleid en het daarmee samenhangende subsidiebeleid. Het grootste bezwaar van het tot nu toe gevoerde huurbeleid is, dat de woonkosten *zeer ongelijkmatig* over de bevolking worden verdeeld. Voor gelijke woonruimte moet de een aanzienlijk meer betalen dan de ander, zulks als uitvloeisel van een te groot verschil tussen de huren van vooroorlogse en naoorlogse woningen enerzijds en een groeiend verschil tussen de huren van de eerste naoorlogse woningen en de later gebouwde woningen. De grote verschillen in huren veroorzaken beduidende welvaartsverschillen. De verschillen krijgen nog een bijzonder accent, indien men de huurniveaus vergelijkt met het woonkostenniveau bij aankoop van een woning. Zowel door de stijging van het algemene prijsniveau als door de toenemende schaarste aan ruimere woningen stijgt het woonkostenniveau bij aankoop van een woning onrustbarend. Voor vele woningen worden thans prijzen betaald, die uitgaan boven de reproductiekosten d.w.z. dat geen rekening wordt gehouden met slijtage en veroudering. Voor oude woningen is het thans normaal, dat de woonkosten bij aankoop op ongeveer het dubbele uitkomen van de maximaal toegelaten huur. Dit niveauverschil leidt ertoe, dat steeds meer woningen behorende tot het vooroorlogse verhuurde particuliere bezit overgaan naar bezit voor eigen bewoning. De huurprijsbeheersing maakt dat degenen die geen woning kunnen kopen, doch wel in staat en bereid zijn meer huur te betalen vooral in de sector van de z.g. middenstandswoningen langzamerhand worden uitgeschakeld. Liberalisatie van de huren van deze woningen zou onmiddellijk leiden tot een aanzienlijke daling van de te hoog opgelopen prijzen van dergelijke woningen, mits ook de huurbescherming van verhuurde woningen wordt gelijkgetrokken met die welke geldt ten opzichte van de eigenaar die een huis heeft gekocht met het oogmerk dit zelf te bewonen.

Het huidige subsidiebeleid draagt ertoe bij, zoals hierboven reeds is opgemerkt, dat grootte en kwaliteit van de woningen doorlopend onder

druk staan. De oplossing voor deze moeilijkheid kan slechts worden verkregen door het huurniveau zover te verhogen, dat *in het algemeen* geen subsidie nodig is. Voor de minder draagkrachtigen die geen vooroorlogse woning met lage huur kunnen bemachtigen, zal een *persoonlijke* bijdrage in de huur van een nieuwe woning een doelmatige oplossing kunnen zijn.

Bij een toestand waarin in het algemeen geen subsidie wordt verleend vloeien de thans bestaande premiesector en de ongesubsidieerde sector ineen. Dit is voor de prijsvorming van onroerende goederen van buitengewoon belang. In de vergrote ongesubsidieerde sector wordt het aanbod dan een veelvoud van de huidige toestand, terwijl geen grotere vraag ontstaat, hetgeen tot prijsdaling moet leiden.

Terugkeer naar normale verhoudingen

Van normale verhoudingen is eerst sprake wanneer iedereen voor passende woonruimte de kostprijs huur betaalt. Het bereiken van deze toestand is binnen een gering aantal jaren mogelijk. Daarvoor is het bouwen van een groot aantal woningen op zich genomen, onvoldoende. Nodig is een beleid dat volgens een vast plan rekening houdt met alle omstandigheden. Een geleidelijk te verwezenlijken plan houdt in:

1. het opnieuw creëren van een vrije sector in de plaats van een ongesubsidieerde sector;
2. het brengen van de huren op kostprijsniveau;
3. liberalisatie van de huren;
4. het verminderen c.q. opheffen van de huurbescherming;
5. het buiten werking stellen van de Woonruimtetwet.

Ik beperk mij tot slechts enkele opmerkingen bij deze punten:

ad 1.

Men zou moeten beginnen met de woningwetsector te beperken tot de omvang van de produktie in 1963 t.w. 30.000 stuks en voor 1965 en volgende jaren op ten hoogste 25.000 stuks. Bij de eerstvolgende huurverhoging zou verder de premiesector moeten worden afgeschaft. Aan de ongesubsidieerde sector zou dan alle ruimte moeten worden toegewezen die er is. De *bouwkostengrens* van f 35.000 welke het ontstaan van exorbitante *prijzen* niet verhindert, dient te worden vervangen door een inhoudsgrens van 450 m³. Slechts voor gezinnen met meer dan drie kinderen zou deze grens voor elk kind boven drie verhoogd kunnen worden met 25 m³.

ad 2.

Om de huren niet verder te laten achterlopen bij het gestegen prijsniveau zou per 1 januari 1966 een huurverhoging van 25% moeten worden doorgevoerd en daarna een algemene machtiging moeten worden verleend om de huren met 10% per jaar te verhogen telkens op 1 januari. Op 1 januari 1966 kan dan de premiesector worden opgeheven.

ad 3.

De liberalisatie van de huren kan op 1 januari 1966 beginnen voor huizen met een inhoud van meer dan 400 m³ of een huidige huur van meer dan f 100 per maand.

ad 4.

De termijn van 2½ jaar vanaf de datum van eigendomsverkrijging ten behoeve van de huurder ten opzichte van de eigenaar die het goed zelf wil bewonen zou kunnen worden verkort tot 1 jaar (met de bestaande verlengingsmogelijkheid van ½ jaar). Met de zelfde termijn zou de huurbescherming moeten eindigen voor woningwetwoningen bewoond door personen wier inkomen ligt boven de z.g. welstandsgrens voor de sociale verzekering.

ad 5.

Voor de meeste gemeenten zou thans reeds kunnen worden volstaan met het toewijzen van woningwetwoningen aan personen die op grond van hun inkomen daarvoor in aanmerking komen. De taken van de huisvestingsbureaus zouden in deze gevallen kunnen worden overgenomen door de gemeentelijke woningdiensten.

Andere opvattingen

In het november-nummer van dit blad heeft Drs. J. Dorresteyn enkele kanttekeningen gemaakt bij het rapport „Het woningbeleid: een uitzicht” van de commissie-Schrijvers, ingesteld door het Centrum voor Staatkundige Vorming. De conclusies van dit rapport, waarmede ik mij voor een groot deel kan verenigen, luiden:

a. Hoogste prioriteit voor de woningbouw is noodzakelijk. Dit betekent dat oplossing van het woningvraagstuk geen enkel middel is ten dienste van de conjunctuur, maar een afzonderlijk doel van onze nationale politiek. Het betekent tevens dat binnen de bouwsector meer dan voorheen prioriteit toevalt.

b. Uitgangspunt voor opheffing van de woningnood is niet de bestaande capaciteit, maar de behoefte.

c. Op langere termijn zal moeten worden gestreefd naar een evenwicht tussen vraag en aanbod, dat zich ook tot de deelmarkten uitstrekt.

d. Directe en indirecte overheidshulp ter aanmoediging van de kunststof- en stedenbouwresearch is gewenst. Daardoor zullen niet alleen meer woningen worden gebouwd maar ook de kosten relatief dalen.

e. Structureel gezien zal naar verhoging van de kwaliteitsnorm moeten worden gestreefd.

f. In samenhang met de in deze nota neergelegde gedachten over het huurbeleid zal de subsidiëring van de woningbouw fundamenteel dienen te worden gewijzigd.

Naast het pleidooi voor betere woonkwaliteit, waartoe de commissie

ook rekent méér woonruimte, vind ik de belangrijkste conclusie die sub c, waarin evenwicht wordt gevraagd voor de deelmarkten. Het bevreemdt mij alleen dat gesproken wordt van „op langere termijn.” Uit mijn beschouwingen volgt, dat ik voorstander ben van een dergelijke politiek op *korte termijn* omdat anders onherstelbare schade ontstaat. Er is thans reeds in vele gemeenten een overmaat aan te kleine, eenvoudige woningen, welke toestand bij het huidige bouwbeleid van dag tot dag vergert.

Van de rentesubsidie die de commissie voorstelt ben ik geen voorstander. Het is wellicht goed in dit verband op te merken, dat er thans reeds een niet onbelangrijke rentesubsidie bestaat in dier voege dat de rijksvoorschotten ter financiering van de woningwetbouw tegen een rentevoet van 4% worden verleend, hetgeen bij de huidige rentestand op de kapitaalmarkt een subsidie van $1\frac{1}{4}$ à $1\frac{1}{2}\%$ aan rente betekent, welke niet afzonderlijk uit de rijksbegroting blijkt. Vergeleken bij de particuliere woningbouw is deze vorm van subsidie nog beduidend groter. Tegen *deze* rentesubsidie heb ik geen bezwaar.

Een verheugend feit is ook dat de Minister van Volkshuisvesting en Bouwnijverheid, blijkens zijn brief van 17 november 1964 aan de Voorzitter van de Tweede Kamer, thans meer begrip toont voor het kwalitatieve aspect van de woningnood.

Na het voorgaande wil ik niet meer ingaan op alle verschillen tussen het door de Minister voorgestelde beleid en het beleid zoals ik dat noodzakelijk acht. Ik volsta met op te merken dat ik van de kennelijk bedoelde verruiming van de premiesector niet het resultaat verwacht, dat de Minister daarvan verwacht. Dit geldt in het bijzonder voor de veronderstelde prijsregulerende werking in deze sector. Een praktijk van vele jaren heeft toch onomstotelijk laten blijken, dat dit een illusie is. Een dergelijke werking kan *uitsluitend* worden verwacht van een herstel van de vrije sector, zoals wij deze tot voor enkele jaren geleden gekend hebben. De beperkingen van de vrije sector zijn in de praktijk gebleken de beste katalysatoren te zijn bij de opgaande prijsbeweging van onroerend goed tot een niveau dat voor bestaande oude huizen soms nog ver boven de herbouwkosten ligt. Men kan het de aannemers niet kwalijk nemen, dat zij bij het constateren van de bereidheid om in de vrije sector exorbitante prijzen te betalen, proberen om ook in de andere sectoren hogere prijzen te bedingen. Het keren van de opgaande prijsbeweging kan alleen geschieden door bevrediging van de koopkrachtige vraag.

Uit het bovenstaande volgt dat een drastische beleidsverandering op het gebied van de volkshuisvesting nodig is. Periculum in mora. Ik ben er mij van bewust, dat een dergelijke verandering enkele wrijvingsmoeilijkheden kan opleveren, doch ik ben ervan overtuigd, dat de grotere vrijheid voor het particuliere bedrijfsleven zal leiden tot een betere planning op lange termijn, welke het ontstaan van elkaar harmonisch opvolgende produktiestromen waarborgt. Dan ontstaan er spoedig aanzien-

lijk meer woningen dan bij het huidige inefficiënte vergunningenbeleid en door de werking van de concurrentie ook betere en goedkopere woningen. De vrees, dat de gezinnen met matige inkomens van een dergelijk nieuw beleid de dupe zullen worden is volkomen ongegrond. Er zijn immers honderdduizenden goede en goedkope woningen voor hen in de vooroorlogse en naoorlogse voorraad woningwetwoningen, waarin vele tienduizenden gezinnen wonen die bereid en in staat zijn meer huur te betalen voor een andere en betere woning, zodra deze beschikbaar komt.

Samenwerking tussen overheid en particulier initiatief

Door een K.V.P.-commissie werd eind 1964 aan het Partijbestuur een rapport uitgebracht over de samenwerking tussen overheid en particulier initiatief bij de ontwikkelingshulp. Dit rapport sloot aan bij een reeds in 1962 uitgebrachte studie over het vraagstuk van de overheids-hulp aan ontwikkelingsarbeid van particuliere instellingen en organisaties. In de daartussen liggende periode — en dat komt ook tot uitdrukking in de onderwerpen van de rapporten — voltrok zich een belangrijke ontwikkeling, waarvan een hoogtepunt was de aanvaarding van de motie-Smallenbroek, waardoor in 1965 voor de particuliere ontwikkelingsactiviteiten f 5 miljoen beschikbaar komt. Ging het in het eerste rapport nog vrijwel uitsluitend om de vraag of en zo ja hoe de overheid de particuliere ontwikkelingsarbeid financieel moest steunen, in het tweede rapport kwam duidelijk tot uitdrukking, dat het contact tussen overheid en particulier initiatief in deze veel meer kan inhouden dan het verlenen van subsidie of het medefinancieren van bepaalde projecten.

Over dit bredere contact bracht het rapport enkele belangwekkende gedachten naar voren, van waaruit wellicht in de komende periode de samenwerking tussen overheid en particulier initiatief beter gefundeerd kan worden. Al lijken, zo stelt het rapport, de middelen waarover overheid en particulier initiatief ieder beschikken veel op elkaar, zij zijn toch niet steeds van dezelfde aard. In vele gevallen zijn deze middelen complementair. Het rapport zegt dan:

„Voor elk van de partijen geldt, dat indien zij óók zouden kunnen beschikken over het soort mogelijkheden dat de ander heeft, zij de mogelijkheden waarover reeds wordt beschikt, veel vruchtbaarder zou kunnen aanwenden. Het object van het gesprek tussen overheid en particulier initiatief over ontwikkelingshulp, moet dan ook in eerste instantie zijn na te gaan onder welke voorwaarden en in welke vorm de mogelijkheden van beide partijen — of enkele daarvan — kunnen worden samengebracht. In dit gesprek is er niet een alleen maar gevende en een alleen maar ontvangende partij met een daaruit welhaast onvermijdelijk voortvloeiende subordinaat van de tweede aan de eerste. Het gaat om het tot stand brengen van een complementaire samenwerking tussen twee

partijen, die elk veel te bieden hebben om in die gevallen, waarin de samenwerking mogelijk en wenselijk is, een gezamenlijk gesteld doel te bereiken.

Overheid en particulier initiatief zijn instellingen sui generis, die elk uit hun eigengeaarde verbondenheid met overeenkomstige instellingen hun verantwoordelijkheid voor de ontwikkeling van achtergebleven gebieden en landen afleiden. Elk van beide partijen zal daarom een eigen programma en eigen projecten wensen te ontwikkelen. Een eerste voorwaarde is dan ook, dat de principiële bereidheid tot de samenwerking de mogelijkheid van de uitvoering van een eigen programma of eigen projecten niet uitsluit.

Een tweede voorwaarde is, dat de samenwerking, die uiteraard gericht moet zijn op ontwikkelingshulp, moet leiden tot een resultaat, dat voor beide partijen als zodanig nastrevenswaard is. Zo zal de overheid geen medewerking verlenen wanneer het gaat om activiteiten, die uitsluitend de verspreiding van een bepaalde levensbeschouwelijke opvatting ten doel zullen hebben, terwijl de particuliere instellingen in het algemeen geen activiteiten zullen steunen, die uitsluitend het vestigen van bepaalde politieke belangen nastreven.

Een derde voorwaarde die geldt voor de samenwerking bij de uitvoering van een project is, dat het project op zijn minst genomen niet ingaat tegen de wens van instellingen in de ontwikkelingslanden, waarmee de partijen verbonden zijn. De overheid kan niet medewerken aan de uitvoering van een project, waartegen de overheid van het ontwikkelingsland zich verzet, evenmin als een particuliere instelling met de overheid zal willen samenwerken bij de uitvoering van een project, waartegen de op hetzelfde gebied optredende overeenkomstige instelling in het ontwikkelingsland zich zou verzetten.

Een vierde voorwaarde is, dat de samenwerking zo geëffectueerd moet kunnen worden, dat geen van beide partijen gedwongen is, voorwaarden te aanvaarden die niet overeenkomen met de eigen beleidsprincipes. In dien een van beide partijen b.v. als algemeen beleidsprincipe heeft, dat financiële hulp van aflopende aard moet zijn of dat een bepaald soort hulp door het ontwikkelingsland zelf moet worden verstrekt, dat moet de overeenkomst, die aan het project ten grondslag ligt een dergelijke bepaling inhouden."

Het rapport omschrijft vervolgens een aantal terreinen, waarop in Nederland en in de ontwikkelingslanden de samenwerking kan worden tot stand gebracht: voorlichting en documentatie, opleiding van deskundigen, selectie van projecten en deskundigen, opvang van terugkerende deskundigen, cursussen voor personen uit de ontwikkelingslanden, de sociale begeleiding, internationale bijeenkomsten. Bij de samenwerking in de ontwikkelingslanden zelf ligt de samenwerking uit de aard van de zaak moeilijker. Er is hierbij „een subtiel en doelbewust samenspel tussen regering en particulier initiatief" niettemin een goede samenwerking mogelijk.

Christelijke democratie in twee continenten

Een overtuigend overzicht

door Dr. K. J. Hahn

Toen in september j.l. plotseling het gevaar opdoemde van een volksfront-regering in Chili, met alle nare gevolgen vandien, hebben vermoedelijk velen zich met zorg afgevraagd, wie nu eigenlijk in staat zou zijn de sociaal-communistische kandidaat voor het presidentschap in deze belangrijke Zuid-Amerikaanse staat te verslaan. Met enige verrassing hebben ze dan geconstateerd dat het een christen-democraat was die de enige kans had zich tegen deze zorgvuldig voorbereide communistische overwinning met succes te verzetten. Hij werd gekozen en daarmee de eerste christen-democratische president van Latijns-Amerika. Het was een overtuigend bewijs dat de christen-democratische partijen in dit continent in opkomst zijn.

Inderdaad hebben zich toen niet weinigen voor het eerst gerealiseerd dat de christelijke democratie niet meer een zuiver en exclusief Europese zaak is. Ze bestaat in twee continenten, groeide dus uit tot een politieke beweging die vandaag voor het eerst mondiale betekenis heeft. Het is daarom goed zich eens voor de geest te roepen wat de christelijke democratie heden voorstelt, hoe ze gegroeid is, welke ideeën ze in verschillende landen voorstaat, welke politieke positie ze inneemt, welke kansen en welke moeilijkheden ze heeft etc. Een dergelijke balans heeft juist in het licht van de betekenis van de christelijke democratie in Europa en in Latijns-Amerika bijzondere waarde. Negen jaar geleden verscheen het eerste wetenschappelijke onderzoek over de Europese christelijke democratie in haar geheel, geschreven door Michael P. Fogarty, professor aan de universiteit van Cardiff: „Christian democracy in western Europe, 1820—1953 (Routledge and Keegan Paul, Londen). Dit is een wetenschappelijke studie die met een indrukwekkende exactheid de geschiedenis, de belangrijkste ideeën, de politieke en ook de sociale organisaties van de christenen in West-Europa analyseert en daarmee zeer interessant materiaal bijeenbracht.

De studie van Fogarty, die van een conceptie van de christelijke democratie uitgaat die niet onweersproken bleef, heeft dus het nu communistische Oost-Europa en Latijns-Amerika buiten beschouwing gelaten.

Het is daarom voor een breder publiek en voor de politici in de praktijk van belang dat zojuist een boek verscheen dat wel niet in wetenschappelijke, doch in zeer gedegen vorm een balans opmaakt van de christelijke democratie in de wereld, dus aan de ene kant de sociale organisaties zoals de christelijke vakbeweging, de werkgevers wel vermeldt, van de politieke organisaties echter gescheiden houdt, aan de andere kant een overzicht geeft ook over de christelijke partijen die tot 1948 in de verschillende Oost-Europese landen bestonden, en voor het eerst in Europa ook een zekere informatie verstrekt over de christelijke partijen in Latijns-Amerika: Werner Allemeyer, „Christliche Demokratie in Europa und Lateinamerika” Eichholz-Verlag, Bonn. Bijzonder nuttig is het, dat van de West-Europese partijen in een annex de woordelijke tekst van de officiële partijprogramma's, de beginselverklaringen of dergelijke zijn afgedrukt, zodat men ook concreet de doelstellingen van de afzonderlijke partijen bestuderen en met elkaar vergelijken kan.

Wie natuurlijk de geschiedenis van zijn eigen land, zijn eigen partij leest, zal spoedig vaststellen, dat hier een concentratie nodig was, die belangrijke gebeurtenissen en aspecten moest verwaarlozen. Het is niet meer dan een overzicht, een algemene informatie die de grote lijnen aangeeft, maar het is een noodzakelijke en een overtuigende balans.

In de beknopte historische schets die de auteur aan het ontstaan van iedere partij wijdt, wordt uiteengezet welke grote geestelijke figuren, welke sterke religieuze en maatschappelijke krachten aan de wieg van de politieke beweging van de christenen stonden, maar welke grote moeilijkheden te overwinnen, welke interne spanningen te verduren waren — moeilijkheden en spanningen die vandaag ook niet helemaal overwonnen zijn. Het wordt duidelijk dat Frankrijk, de Lage Landen en het Rijnland de eerste zwaartepunten van een grootse sociale en maatschappelijke beweging van de christenen vormden, dat Oostenrijk en Italië niet veel later volgden, dat echter de problematiek overal overeenkomstig was: spanning tussen Kerk en staat, zowel in het laïcistische Frankrijk — waar de term „démocratie chrétienne” tijdens de Franse revolutie voor het eerst werd gebruikt — als in de katholieke Donau-monarchie waar de staat sterke liberale trekken vertoonde, tegenstelling tussen de conservatieve en de meer sociaal gerichte katholieken, het juiste begrip van de eigenlijke sociale beweging van de christenen aan de ene kant en de politieke partijen, dit als zich weerspiegeld in zo grote namen als Lammenais, Joseph de Maistre, Ozanam, Marc Sangnier tot Jacques Maritain in Frankrijk, Ducpétiaux, Helleputte, Abbé Potier in België, en de „Union de Malines” in België, Bisschop Kettler, Windthorst, de „Volksverein,” Julius Bachem c.s. tot Adam Stegerwald, Bruening in Duitsland, Toniolo, Roberto Murri en tenslotte Don Luigi Sturzo in Italië etc., dit zijn de namen die met de groei van de sociale en staatkundige beweging van de christenen in de negentiende en twintigste eeuw verbonden blijven.

Er zouden natuurlijk een reeks van opvallende feiten uit het door Allemeyer geboden panorama van de christelijke democratie in Europa en in Latijns-Amerika gelicht kunnen worden die kenmerkend zijn voor het geheel: de geleidelijke groei van minderheids partijen die „belangen” verdedigen tot staatsdragende partijen die opkomen voor het belang van de gehele staat, de gehele maatschappij, van allen, de groeiende autonomie tegenover de kerkelijke autoriteiten, dus de deconfessionalisering, de grotere samenwerking tussen katholieken en protestanten en het open-staan voor allen, het verwerpen van de klasse-strijd en het karakter van volkspartij die alle lagen van de bevolking wil omvatten — een keuze die door de socialisten zo lang als een politieke en logische abnormaliteit beschouwd werd, vanuit Marx gedacht tot zij zelf besloten volkspartij te worden; verschil in de toepassing van de gemeenschappelijke principes in de specifieke nationale omstandigheden, zodat men hier meer behoudende en daar sterker vooruitstrevende politieke oplossingen zoekt, dit alles zijn aspecten die in het boek van Allemeyer duidelijk zichtbaar worden.

Hierdoor is het gemakkelijker te begrijpen dat de christelijke democratie een politieke beweging in beweging is, geen gesloten, star monolitisch blok, toch bij alle accentverschillen verbonden door dezelfde idealen en dezelfde inspiratie. Gezien in het wijder continentale en mondiale verband blijken de fluctuaties in de verkiezingsuitslagen van zeer relatieve betekenis te zijn: onafhankelijk van zulke verschuivingen, blijven de christen-democratische partijen zowel voor Europa als voor Latijns-Amerika politieke krachten die voor de constructie en de juiste fundering van een rechtvaardige maatschappelijke orde en een duurzame en daadwerkelijke interne en internationale solidariteit van beslissende betekenis zijn. Het is de verdienste van het handboek van Allemeyer, naast de zeer nuttige informaties het inzicht juist in deze fundamentele betekenis van de christelijke democratie te vergemakkelijken. 2602 Parlementaire kanttekeningen.

Parlementaire kanttekeningen

Sociale Zaken en Volksgezondheid.

De spanningen, die in de lucht hingen vóór in de Tweede Kamer de begroting van Sociale Zaken en Volksgezondheid door minister dr. G. M. J. Veldkamp kon worden verdedigd, waren vrijwel geheel verdwenen toen deze behandeling in plenaire vergadering een aanvang nam. De oorzaak hiervan lag vooral in het feit, dat de breuk in de Stichting van de Arbeid, begin december ontstaan en een scherpe dreiging vormend voor de arbeids- en politieke vrede in het land, op het laatste nippertje nog was geheeld. Het hoe en waarom van die reparatie vormde het hoofdthema van gesprek tussen de Kamer en minister Veldkamp. Immers het loonbeleid, nog steeds behorend tot de verantwoordelijkheid van de betrokken bewindsman, was door hem persoonlijk uiteraard in overleg met het kabinet — sterk beïnvloed. De nieuwe regels voor dit beleid, nauwelijks enkele jaren oud, hadden de grootste en eerste verantwoordelijkheid overgedragen aan het bedrijfsleven zelf, zoals dat in de Stichting van de Arbeid is georganiseerd. Maar — en daarop kwam ook in het kamerdebat de nadruk te liggen — er is nog geen sprake van, dat werkgevers en werknemers, middenstanders en boeren gezamenlijk in vrij overleg kunnen bepalen hoe de ontwikkeling van het loonniveau in 1965 zou zijn. Daar lag immers een rapport van de Sociaal Economische Raad, maar er lagen ook talloze uitspraken van de rijksoverheid, waarin zonder meer werd verklaard, dat de loonontwikkeling in het nieuwe jaar binnen enge grenzen moest blijven. Wanneer men tevoren weet waar die grenzen liggen, dan is de onderhandelingsmarge voor werkgevers en werknemers uiteraard bijzonder gering. Toen bleek, dat de werkgevers, gesteund door middenstand en boeren vertegenwoordigers in de Stichting zich strikt aan het regeringsstandpunt, gebaseerd op het jongste SER-rapport, wilden houden, terwijl het eisenpakket van de werknemers daar niet onaanzienlijk bovenuit ging, werd het spel verplaatst naar de regering. Na druk beraad sprak het kabinet een duidelijk woord, het gesprek in de Stichting, dat daarop volgde duurde slechts kort, omdat overeenstemming op basis van hetgeen de regering mogelijk had geacht, onmogelijk bleek en ... de breuk was een feit. In de Kamer constateerde daarom later menig volksvertegenwoordiger, dat de regering op dat ogenblik het „laatste woord” had gesproken, een conclusie, die tevoren reeds door vele anderen was getrokken. Maar ziet: het „laatste woord” was het allerlaatste niet en

minister Veldkamp slaagde er in de breuk te helen, werkgevers en werknemers te verzoenen en toch nog een loonbeleid gebaseerd op een overeenkomst in de Stichting van de Arbeid te construeren. Nu ging dit allerlaatste woord van de regering, geformuleerd in een percentage van 5, gekoppeld aan de verhoging van het minimumloon tot 110 gulden en een mogelijke uitkering ineens in 1965, uit boven hetgeen door velen als het maximaal haalbare werd beschouwd. De grote vraag in de Tweede Kamer was dan ook deze: is er, macro-economisch gezien, meer ruimte voor loonsverhogingen beschikbaar gekomen en zo ja, waar is die meerdere ruimte dan ontstaan?

Minister Veldkamp beantwoordde de vraag ontkennend. Hij zei, dat de regering haar nadere standpunt niet gebaseerd heeft op het feit, dat de betalingsbalans zich gunstiger heeft ontwikkeld dan werd verwacht. De regering baseerde haar standpunt wel op het „niet fundamenteel afwijken en op de wil gezamenlijk tot overeenstemming te komen in het belang van de werking van het loonpolitieke systeem,” aldus de bewindsman. Hij herhaalde bovendien nog eens, dat hij niet de beschikking had over gunstiger cijfers, dan zijn ambtgenoot van Economische Zaken enkele weken eerder aan de Tweede Kamer had verstrekt.

Hoewel minister Veldkamp niet diep inging op de beschouwingen o.a. van de heren C. v. d. Ploeg (KVP) en H. Kikkert (CHU), die meenden, dat het gehele loonpolitieke systeem op de helling moet, omdat het niet meer past in de huidige situatie, ontkende de bewindsman evenmin, dat hieraan iets gedaan moet worden. Het is mogelijk om er over te spreken, aldus minister Veldkamp en het moet in ieder geval gebeuren, wanneer één van de partijen, die aan het loonpolitieke spel in Nederland deelnemen, dat noodzakelijk vindt. Met de heer Roolvink (AR) vond minister Veldkamp echter, dat „men niet naar een al te grote vrijheid moet streven, omdat er wel eens een tijd kan komen — die ligt misschien niet zo heel ver van ons af — waarin men aan een al te vrij systeem beslist geen behoefte heeft.” Wat dat betreft heeft dus de goede verstaander slechts een half woord nodig.

Opvallend was overigens in dit zeer magere loondebat, dat de heer Suurhoff (P.v.d.A.) bijzonder waarderend over zijn opvolger sprak. Hij verlangde wel van minister Veldkamp, aan wie hij verweet in het verkeerde kabinet zitting genomen te hebben, dat deze de nodige liberale heilige huisjes zal weten om te schoppen.

Bij de debatten over de sector volksgezondheid kwam — het spreekt haast vanzelf — opnieuw de kwestie van de geboorteregeling ter sprake, waarbij de socialistische arts dr. H. J. Lamberts — eveneens vanzelfsprekend — het hoogste woord voerde. Van KVP-zijde werd door mr. J. de Vreeze een bijzonder duidelijk standpunt ingenomen: de overheid dient hier de persoonlijke vrijheid van de ouders volledig te respecteren, een standpunt, dat de KVP'er overigens reeds in de openbare commissievergadering had verdedigd. Dr. Lamberts kwam desondanks met een motie, waarin de instelling van een breedsamengestelde commissie werd

gevraagd, die de meeste aspecten aan het bevolkingsvraagstuk verbonden, zou moeten bestuderen. De motie werd door staatssecretaris Bartels sterk ontraden, omdat de bewindsman reeds een werkgroep had ingesteld, die zich met ongeveer dezelfde opgave had bezig te houden. Toen bleek, dat de motie in de Kamer geen meerderheid zou kunnen krijgen, trok dr. Lamberts haar van arren moede maar in.

Maatschappelijk werk.

De minister van Maatschappelijk Werk, mevr. drs. J. F. Schouweenaar-Franssen heeft het bij de verdediging van haar begroting niet gemakkelijk gehad, omdat zij, vooral van de kant van drs. A. Verdijk (KVP) aan vrij scherpe kritiek werd blootgesteld. Daarbij ging het niet zozeer om het treffen of uitblijven van bepaalde concrete maatregelen, maar veel meer om de visie, die de bewindsvrouw moest hebben ten opzichte van de problematiek, die aan haar zorgen is toevertrouwd. De heer Verdijk zei het ronduit en duidelijk: de gehele KVP-fractie is ongerust. „Wij vrezén”, zo zei hij, „dat er bij de minister geen duidelijk beeld bestaat van het totale beleid, dat dit departement moet voeren en wij hebben ook duidelijk gemist een visie op dit totale beleid.”

Doch ook ten aanzien van het beleid op korte termijn was de betoegtrant van de KVP-woordvoerder niet juichend. Hij haakte hierbij vooral in op datgene, wat zijn fractiegenoot Engels in de openbare commissievergadering had gezegd over de subsidieaanpassing voor het particuliere initiatief. Hij meende, dat thans van een noodsituatie gesproken kon worden. Daarnaast werd door de heer Verdijk — gesteund overigens door vele andere afgevaardigden — aandacht gevraagd voor de positie van de mindervaliden, voor wie nog geheel verschillende regelingen gelden, afhankelijk van de positie, die zij in of buiten een gezin innemen.

De minister betoogde, dat het maatschappelijk werk voortdurend in beweging is door de zich veranderende maatschappij. Daarbij moet, naast de economische dimensie de sociale dimensie in het oog worden gehouden, hetgeen betekent het centraal stellen van de mens. Dit geldt zowel voor de mens, die subject van maatschappelijk werk is als voor hem, die daarvan object is. Dit houdt in, aldus mevrouw Schouweenaar, dat het particulier initiatief in deze tijd onmisbaar is. Bij het opmaken van een programmering en een structurering, bij het opstellen van prioriteiten, zal het beleid gericht zijn op doelmatigheid en kritische bezinning. De minister meende, dat zij reeds in deze geest handelde. Zij zei echter ook, dat het beleid zich op de eerste plaats toespitst op de uitvoering van de Algemene Bijstandswet, een niet altijd spectaculaire en onmiddellijk dankbare taak, maar een taak van moeizaam, geduldig, hardnekkig voortwerken.

Op de tweede plaats is het beleid van de minister gericht op het individueel maatschappelijk werk en op het maatschappelijk opbouwwerk,

waarbij sprake is van een beleid op korte termijn, als men op deze korte termijn resultaten verwacht en van lange termijn als men er van uitgaat, dat de vraagstukken niet allemaal op korte termijn kunnen worden opgelost. Hierbij komt aan de orde de verhouding van het particulier initiatief tot de overheid, de organisatie van het maatschappelijk werk, de werkwijze, het subsidiebeleid en een wettelijke regeling van het maatschappelijk werk. Die wettelijke regeling is een zaak van lange termijn.

In de derde plaats zei de minister, dat haar beleid gericht was op bemoeienis met bepaalde groepen van de bevolking, zoals o.a. de bejaarden, mindervaliden, Ambonezen, gerepatrieerden en buitenlandse arbeiders. Daarnaast stipte mevr. Schouwenaar als taak voor haar departement de kwestie van de studie, van het sociaal onderzoek aan. Bovendien zag de minister het als haar taak om in het kader van het gehele regeringsbeleid „de sociale dimensie” in het oog te houden.

Ofschoon mevrouw Schouwenaar dus vrij uitvoerig bij het beleid was blijven stilstaan, begreep, zij toch wel daarmee niet de kritiek volledig te hebben ondergraven. Zij beloofde dan ook — de Kamer had dat nadrukkelijk gevraagd — een nota hierover bij de Kamer te zullen indienen.

Wat de directe materiële aspecten betreft was vooral de kwestie van de minder-validen van groot belang. De minister beloofde in overleg met minister Veldkamp te zullen nagaan op welke wijze, op korte termijn, de regelingen voor blinden, gehandicapten en de tijdelijke bijstandsregeling mindervaliden tot één regeling kunnen worden samengevoegd. Daarbij zullen de wensen van de Kamer in aanmerking worden genomen. De minister dacht niet, dat zij vóór 1 juli met een dergelijke regeling zal kunnen komen, omdat het om een technisch niet eenvoudige zaak gaat. Bovendien: er zal elders naar compensatie voor de extra kosten gezocht moeten worden. De minister dacht, dat de uitbreiding van de tijdelijke bijstandsregeling minder-validen tot alle meerderjarigen, die niet in inrichtingen verblijven rond elf miljoen gulden zal kosten. Het gaat hierbij om ongeveer 3000 gehuwden en 4000 ongehuwden.

Ten aanzien van de subsidiering der particuliere organisaties gaf de minister niet de belofte om het subsidie uiterlijk 1 januari 1966 met tien procent te verhogen. Toen kwam de heer Engels (KVP) met een motie over deze zaak, waarin het rijk wordt gevraagd dit subsidie op die datum met 5 procent te verhogen en te bevorderen, dat de andere publiekrechtelijke organen als de gemeenten en de provincies hetzelfde zullen doen. Met alleen de stemmen van de liberalen tegen (die wel wensten, dat de motie werkelijkheid zou worden) werd deze aangenomen. De minister wees de motie af, omdat zij had beloofd zich met alle energie voor de verwezenlijking van de erin neergelegde gedachte te zullen inzetten.

Onderwijs, kunsten en wetenschappen.

De hoofdmoot van de laatste week van de decembermaand vormde

het debat over de begroting van O. K. en W., heel bijzonder toegespitst op de vraagstukken rond radio en televisie, reclame en open bestel. Politieke spanning zat er volop in de lucht en binnenskamers overleg moest zeer intensief worden gevoerd om te voorkomen, dat de motie-Baeten (KVP) tijdens de vóór-behandeling in de openbare commissievergadering tot „commissie-motie” geworden, als een breekijzer zou gaan werken. Want het befaamde akkoord van Wassenaar trad hier als scherprechter op. Dit akkoord is dan ook aanleiding geworden tot een uitgebreid ordedebat over de positie van de fractieleiders, die het akkoord in juli 1963 hebben gesloten, een akkoord, dat later onderdeel van het regeringsprogram van het kabinet-Marijnen is gaan uitmaken.

De probleemstelling komt kort en goed hierop neer: in het akkoord van Wassenaar is een speciale paragraaf gewijd aan de bezetting van het tweede televisienet en de instelling van een pacificatiecommissie. Vooruitlopend op het advies van die commissie en de definitieve vaststelling van een nieuwe omroepwet, waarin het gehele bestel geregeld zou worden, mocht alleen een tussentijdse regeling worden getroffen, die niet zou prejudiceren op het uiteindelijke resultaat. Een dergelijke tussentijdse regeling zou de bezetting van dat tweede net door de bestaande zendgemachtigden moeten inhouden. Dat is ook gebeurd, maar onder de druk der omstandigheden, door het optreden van nova dus, kwam de vraag aan de orde of b.v. reclame in de ether nog langer zou kunnen worden geweerd, of het toelaten van nieuwe zendgemachtigden eenvoudig kan worden uitgesteld tot de nieuwe omroepwet de gehele parlementaire weg zou hebben afgelegd, te meer daar deze wet pas dan door de regering kan worden geconcipieerd, nadat de pacificatiecommissie tegen 1 juli 1965 haar finale advies zal hebben uitgebracht.

Om de zaak nog gecompliceerder te maken had minister Bot, al dan niet met voorkennis van het gehele kabinet, in het begin van 1964 over het al dan niet toelaten van reclame in de t.v. een interim-advies aan de pacificatiecommissie gevraagd. Dat interim advies lag tegen het einde van het jaar op tafel en ziet: de regering liet weten, dat het dit advies aan een nadere studie zou onderwerpen. De zaak dreigde dus in de ijskast terecht te komen en om dat te voorkomen legde mr. Baeten, namens de KVP-fractie, een motie op tafel, waarin de regering werd uitgenodigd voor 1 maart 1965 haar visie op reclame en open bestel aan de volksvertegenwoordiging bekend te maken. Toen de motie nader werd bestudeerd, maar inmiddels alle denkbare publiciteit had gekregen, bleek, dat zij waarschijnlijk strijdig was met het Wassenaarse akkoord, omdat de tussentijdse invoering van reclame ook het eerste net zou kunnen betreffen. En dat eerste net moest vallen onder de status quo, die de partijen in Wassenaar hadden gewild, ook al stond dat niet met evenveel woorden in het akkoord. Ofschoon men over de strijdigheid van mening kan verschillen, het feit, dat de VVD die strijdigheid aanwezig achtte, was van voldoende betekenis om tot ernstige politieke moeilijkheden te leiden. Het kabinet wilde aan de an-

dere kant de duidelijke kamermeerderheid wel tegemoet komen, maar kon niet de liberale partners voor het hoofd stoten. In een brief aan de Kamer deelden premier Marijnen en minister Bot gezamenlijk mede, dat het kabinet besloten had vóór 1 maart 1965 (conform de motie-Baeten dus) „haar zienswijze aan de Staten-Generaal mede te delen omtrent de voorwaarden waaronder gedurende de overgangperiode in afwachting van de totstandkoming van een nieuwe Omroepwet en zonder dat daaraan enigerlei recht kan worden ontleend in het door deze nieuwe wet te regelen bestel: aan eventuele nieuwe gegadigden een zendmachtiging voor radio en/of televisie zal worden verleend en reclame in radio en televisie zal worden toegelaten.” Dat was bijna letterlijk hetzelfde als de motie-Baeten had gevraagd. Het enige, maar niet onbetekenende verschil was de weglating van de zin: „onder voor allen gelijkelijk geldende voorwaarden.”

Van staatsrechtelijke betekenis zou echter blijken te zijn de toevoeging luidende: „In verband met het gestelde in het akkoord van Wassenaar over het televisiebeleid hebben ondergetekenden de voorzitters van de fracties van de KVP, de VVD, de A.R.P. en de C.H.U. over bovenbedoeld besluit geïnformeerd.”

Dr. A. Vondeling, voorzitter van de P.v.d.A.-fractie begreep niet, dat „vier leden uit de Kamer” moesten worden ingelicht, vóór de andere kamerleden, want aldus zijn redenering, het gaat hier niet om een commissie uit de Kamer. Van de kant van de betrokken fractieleiders werd duidelijk gemaakt, dat afwijking van het akkoord van Wassenaar alleen mogelijk is wanneer dit geschiedt met instemming van alle betrokkenen. Vandaar, dat correctheidshalve de betrokken voorzitters waren geïnformeerd. „De heer Vondeling heeft met het akkoord van Wassenaar niets te maken,” zei de heer Smallenbroek (AR). „Alles” interrumppeerde dr. Vondeling, want het akkoord is opgenomen in het regeringsprogram. „Nee,” zei de heer Smallenbroek, U heeft er niets mee te maken, want U bent geen partner in het akkoord, U behoeft het akkoord niet te volgen.”

Het debat mondde uit in het verzoek aan kamerpresident Van Thiel om de minister-president te vragen de vergadering te komen bijwonen. Dat gebeurde en ook premier Marijnen stelde zich op het standpunt, dat het nodig was de betrokken fractieleiders te informeren, opdat zij de mening van hun fracties konden vragen over deze zaak, gezien het feit, dat het kabinet is geformeerd in overleg met deze fracties. Dat hier sprake zou zijn van een novum ontkende de premier. Ook in het verleden zijn herhaaldelijk aan fractieleiders van regeringspartijen informaties verstrekt. Het enige nieuwe is misschien, aldus mr. Marijnen, dat er nu ook mededeling van is gedaan. Het kabinet stelt prijs op de grootst mogelijke openheid. Deze gedragslijn zal in de toekomst worden voortgezet.

Wat de zaak zelf betreft was door deze schriftelijke belofte van het kabinet de politieke spanning geheel verdwenen, vooral toen mr. W.

Geertsema, fractieleider van de V.V.D. kwam verklaren, dat de regeringsplannen inderdaad van het Wassenaarse akkoord afwijken, maar dat hij zich daarbij wenste neer te leggen, omdat „de kans om tot invoering van reclame in radio en t.v. te komen onder gelijktijdige openbreking van het omroepbestel daardoor kan worden vergroot.” Dat daarna mr. Baeten (KVP) nog eens omstandig uiteenzette, wat hij onder „voor allen gelijkelijk geldende voorwaarden” verstond en dat mevrouw H. van Someren-Downer (VVD) alle oude stokpaardjes opnieuw ging berijden was slechts voor de toekomst van betekenis. Zij zag het getalscriterium als een conservatieve zaak, maar wilde ook geen superomroepvereniging. De VVD-woordvoerdster pleitte voor een „publiekrechtelijk onafhankelijk orgaan, dat van produktiegroepen programma's betreft. Deze toeleveringsbedrijven zullen onderling reëel kunnen concurreren; het orgaan neemt de beste programma's, die verkrijgbaar zijn.” Het is duidelijk, dat een dergelijke visie wel fundamenteel afwijkt van de gedachten, die mr. Baeten op tafel legde: een algemeen criterium voor allen, n.l. het gericht zijn op bevrediging van in het volk levende godsdienstige, culturele en maatschappelijke behoeften; ten tweede: het niet-beogen van geldelijke winst docht in hoofdzaak ten doel hebben de verzorging van programmautzendingen. Voor bijzondere criteria wilde mr. Baeten rekening houden met de verschillende geaardheid en doelstelling van de onderscheidene groepen. Wie een deelzaak wil vervullen, zoals Teleac, wordt uitsluitend door weging op representativiteit getoetst. Hier kan geen getalscriterium gelden. Wie een algemeen programma moet verzorgen zal getoetst worden door weging en telling.

Noch premier Marijnen, noch minister Bot ging op deze beschouwingen van de zijde van de Kamer in. Mr. Baeten had ook uitdrukkelijk laten weten, dat hij zijn visie slechts had gegeven, opdat de regering er in haar overwegingen rekening mee zou kunnen houden. De minister-president betoogde, dat naar zijn mening een oplossing voor de problemen rond radio en t.v. beslist in gemeen overleg tussen regering en Staten-Generaal mogelijk zal zijn. Hoe dat zal gebeuren dient te worden afgewacht tot het kabinet vóór 1 maart met haar voorstellen bij de Kamer komt. Dat dan opnieuw een hartig woordje gesproken zal worden, staat reeds thans vast.

De typische onderwijszaken waren bij dit alles een beetje in de verdrukking gekomen, al had de Kamer in een groot aantal openbare commissievergaderingen meer dan voldoende tijd er aan kunnen besteden. Hoofdzaak van het debat in de plenaire vergadering was het feit, dat zowel de verhoging van de collegegelden van 200 tot 400 gulden als de verhoging van het kleuterschoolgeld niet zullen doorgaan. Op beide onderdelen haalde minister Bot bakzeil. Wel was de hand van de minister van financiën hier duidelijk voelbaar, omdat compensatie voor het wegvallen van deze inkomsten moet worden gevonden. Enerzijds gebeurt dit door de verlaging van de leerlingenschaal bij het lager onderwijs voor de tweede fase uit te stellen van 1 september 1965 tot 1

januari 1966, anderzijds moet nog verder worden gezocht in de sector van het wetenschappelijk onderwijs. Zowel de Academische Raad als de onderwijscommissie uit de Tweede Kamer zullen bij dit overleg worden betrokken.

Nieuwe boeken

J. L. F. DANKELMAN C.ss.R.: „Christen nu”. J. J. Romen en Zonen, Roermond-Maaseik, 1964, 2 delen, 832 blz.

Dit boek, dat als ondertitel draagt: „Levensvisie van de katholiek in deze tijd”, levert een waardevolle bijdrage aan het streven van de hedendaagse mens om een christelijk houvast te vinden temidden van alle verwarring van deze tijd. Zowel degenen, die zich onbehagelijk gevoelen in de verstarde christelijke levenshouding, als zij, die meer behoudsgezind zijn en geneigd zijn zich te verzetten tegen allerlei vernieuwingen, zullen in dit werk de essentiële waarden van het katholieke geloof opnieuw ontdekken, waarbij het bijkomstige van het wezenlijke wordt onderscheiden.

Het is ongetwijfeld een nuttig boekwerk voor ieder, die zich dieper op het katholieke geloof wil bezinnen. Treffende illustraties verlevendigen de, hier en daar misschien iets te breedsprakerige, tekst.

GAMMA-BOEKEN, uitgegeven bij uitgeverij J. A. Boom en zoon C. V., Meppel. De eerste drie delen in deze nieuwe reeks zijn verschenen t.w.

Dr. L. BAK „Volk in veelvoud” (195 pag.).

Dit boek houdt zich bezig met de veelvoudige wijze waarop een bevolking is samengesteld en de omvang waarin een bevolking zich pleegt te vermenigvuldigen.

MAURICE DUVERGER „De overheden” (142 pag.).

Duverger, hoogleraar aan de rechts-faculteit en het instituut voor politieke studiën van de Sorbonne, geeft een beschouwing over de hui-

dige politieke stelsels, welke zich alle voorstellen als democratisch en ontsproten aan de soevereine wil van het volk. In hoeverre zijn deze beweringen juist en worden zij gestaafd door de praktijk van het politieke bedrijf?

V. LACOSTE „Het vierde miljard.”

Van de ruim drie miljard mensen die de aarde bevolken zijn er zeer velen nog slecht aan toe. In dit boek opent Lacoste, lector aan de Sorbonne, een perspectief op een bestaansmogelijkheid óók voor het vierde miljard.

DRS. P. J. STOLKER Debielen, kinderen en volwassenen 143 blz.) uitgegeven in de reeks Mens en Medemens bij het spectrum, Utrecht/Antwerpen 1964.

Een boek, dat op de eerste plaats is geschreven voor allen die in hun werk en hun leven met deiele kinderen en volwassenen moeten omgaan.

UWE KITZINGER Britain, Europe and beond, Sijthoff, Leiden 1964 222 pag.

Het betreft een aantal opstellen, radiotoespraken rond het vraagstuk van de verkiezingen voor het Europese parlement en de mogelijkheden voor een Europese politiek.

Het geheel doet nog al verwarrend aan. Er is geen sprake van een systematische beschouwing van een aantal aspecten. Daarnaast worden in een aantal hoofdstukken onderwerpen behandeld waarvan het verband met de hoofdonderwerpen maar moeilijk valt te onderkennen.

—, „Europa, Eenheid in verscheidenheid,” een uitgave van A. W. Sijthoff, Leiden 1964.

Als vierde publicatie in de reeks Europese Integratie die door het Europa Instituut van de Rijksuniversiteit te Leiden wordt verzorgd, zijn een achttal colleges gebundeld welke in het kader van het Studium Generale werden gegeven door Prof. Dr. B. W. Schaper, Prof. Dr. J. C. Brandt Corstius, Drs. Max Kohnstamm, Mr. J. W. Beyen en Prof. Dr. J. Tinbergen. Aanbevolen.

TASKS FOR THE FREE WORLD TODAY, Interdoc, den Haag 1964.

Dit boekje draagt als ondertitel: Thoughts on positive Anti-Communism. Het bevat een aantal bijdragen van deskundigen, die hier en daar interessante gedachten bevatten over een onderwerp. Van Nederlandse kant treffen we onder de medewerkers de namen aan Dr. Couwenberg, prof. Zacharias en C. C. van de Heuvel. Zeer goed bruikbaar voor bijv. discussiegroepen.

R. J. C. HARRIS, Kanker, Utrecht 1964, Aulaboeken.

Een gedegen boek over het kankerprobleem, rustig en bevattelijk geschreven. Het tracht de angst voor kanker, ontstaan uit onwetendheid, weg te nemen. Het is daar uitstekend in geslaagd. Gaarne aanbevolen.

PROF. Dr. B. M. I. DELFGAAUW E.A., Aspekten van de koude oorlog, Polemologische Studiën, Assen 1964, Van Gorcum.

Polemologische Studiën is, zoals bekend, een serie publikaties van het

Polemologisch Instituut van de Groningse Universiteit onder redactie van prof. Röling. Dit is de derde uitgave, „Aspekten van de koude oorlog” getiteld met bijdragen Prof. Delfgaauw (Het Marxisme van Marx), prof. Kwant (Vrijheid in Oost en West), mr. Langemeijer (Het wezen van de westerse democratie), prof. Manning (Het ontstaan van de koude oorlog), prof. Tinbergen (Ontwikkelingen in de economische stelsels van het Oosten en Westen), dr. Kwee Swan-Liat (China en de koude oorlog) en prof. Röling zelf (koude oorlog en vreedzame coexistentie).

OECUMENE DER KULTUREN, Nijmegen-Utrecht 1964, Dekker & Van de Vegt, 140 blz.

De oecumene der kulturen was het centrale onderwerp van de wetenschappelijke activiteiten van het achtste lustrum van het Nijmeegse studentencorps. Het werd besproken in een lezingencyclus, die veel belangstelling wekte. Uit deze lezingen is nu een keuze gemaakt en in boekvorm uitgegeven. De inhoud Homo Kosmonautica; prof. dr. H. J. C. M. G. Ruijgers: Van jungle tot family of man; Abbé Fr. Houtart: Het begrip revolutie in Latijns-Amerika als kultuurgegeven; Dr. A. Hulschbosch OSA: Theologische waardering van de niet-christelijke godsdiensten; Richard Pattee: Communicatie en Konflikt; Prof. dr. W. Banning: Polycentrisme en coexistentie; prof. dr. A. G. M. van Melsen: Universiteit en Universaliteit.

Het systeem van loonvorming

door Drs. M. W. J. M. Peynenburg

Het is merkwaardig hoe telkens wanneer het materieel met de loonpolitiek wat moeilijk is gegaan, „het systeem” en de „procedure” in discussie worden gebracht. Het is natuurlijk eleganter het systeem de schuld te geven dan de deelnemers, al gebeurt dat laatste ook wel. Frappant is hoe de heer v. d. Gun in zijn artikel in het voorgaande nummer van „Politiek” erop wijst, dat een goed systeem niet functioneert, indien de uitvoerders de consequenties van het systeem in de praktijk onvoldoende aanvaardden, terwijl een op zichzelf minder juist systeem goed kan functioneren doordat diegenen die het uitvoeren, de juiste instelling blijken te bezitten. Elders in dat artikel — maar men hoort dat allerwege in de discussie — wordt gesteld, dat een volmaakt systeem niet denkbaar is. De conclusie moet derhalve zijn dat het systeem steeds onvolmaakt zal zijn, maar dat het allemaal wel kan lopen als iedereen dat wil.

Niet dat het voeren van loonpolitiek dus een eenvoudige zaak zou zijn. Het wezen van loonpolitiek is, dat om een veelheid van redenen — variërend van het tegengaan van inflatie en het veiligstellen van werkgelegenheid tot rechtvaardige onderlinge verhoudingen en het voorkomen van machtsmisbruik — de loonvorming wordt beïnvloed, zodanig dat hij afwijkt van wat de vrijgevochten loonjungle op een bepaald moment aan buit zou opleveren.

Dat wil bij voorbaat zeggen, dat er meestentijds een spanning zal bestaan tussen de richtlijnen voor het algemene loonbeleid en de individuele marktposities. De procedure, het systeem, de organisatorische bindingen, dienen om dat spanningsveld te overbruggen. Het is gebleken, dat de mate van spanning welke verdragen wordt, aan grenzen is gebonden en men zal daarmee dus rekening moeten houden.

Dit rekening houden zal overigens door de verschillende partijen betrokken bij het centrale loonoverleg op verschillende wijze kunnen geschieden en daarmee stoten wij op een tweede reeks van moeilijkheden, t.w. de waardering van wat voor de loonvorming relevant moet worden geacht.

Het is duidelijk dat het bij de loonvorming om conflicterende belangen gaat of althans om belangen die zich als zodanig manifesteren. In de economische prognoses zit steeds een element van onzekerheid, dat ieder der partijen naar zich toe zal willen rekenen en waardoor zich een belangenconflict manifesteert. Daarnaast is een verschil in waardering of

prioriteit bij de doelstellingen mogelijk of zelfs waarschijnlijk. Welk systeem men ook heeft, steeds zal dus het loongesprek aspecten van het conflict demonstreren: verwijten aan de tegenpartij, bestrijding van de uitgangspunten, verhitte gemoederen, spanningen. Oplossing is dan ook steeds gelegen in een compromis, bereikt in redelijk overleg. Waar vooral algemene sociaal-economische doelstellingen aan het beleid ten grondslag liggen kan dit gesprek slechts op centraal niveau worden gevoerd. Verlegging naar het lagere niveau, waardoor de loonvorming dichter wordt gebracht bij de direct betrokkenen, maakt de afstemming op de algemeen sociaal-economische desiderata veel moeilijker zo niet onmogelijk, tenzij in het systeem waarborgen zijn gelegen. Handhaving van deze waarborgen zal echter ongetwijfeld binding betekenen voor het lagere niveau en derhalve toch onvrijheid. Toch is dit laatste het probleem dat thans het meest actueel is.

De heer v. d. Gun heeft in een artikel in het vorige nummer van „Politiek” een poging gedaan een procedure te formuleren waarbij meer inhoud zou worden gegeven aan de eigen verantwoordelijkheid van het bedrijfsleven bij de loonvorming. Ook in recente uitlatingen van voorzitters van vakcentrales treft men deze roep om groter vrijheid voor de partners in de bedrijfstakken en ondernemingen aan.

De belangrijkste reden die daarvoor wordt aangevoerd zou gelegen zijn in het feit, dat het huidige systeem de overheid een te grote invloed toekent en de werkgeverspartij de gelegenheid gaf zich aan de onderhandelingen te onttrekken. De tot nu toe gedane suggesties hebben dan ook overwegend ten doel de invloed van de overheid terug te dringen en zelfs ook de positie van de werkgeverscentrales in het overleg.

Het is de vraag of de aangevoerde redenen juist zijn. Dat de regering ditmaal tussenbeide gekomen is, was bepaald niet eigener beweging, men kan zich zelfs afvragen of de regering niet in een eerder stadium met de werkgevers- en werknemerscentrales had moeten overleggen. Wat nu in het loonakkoord ligt opgesloten had ook uit het overleg tussen werkgevers en werknemers, kunnen komen. Men ziet aan werknemerszijde kennelijk over het hoofd, dat ook de onderhandelingspositie die zij gekozen hebben van invloed is geweest op het verloop van het overleg. De vraag is zelfs, of de onderhandelingsmoeilijkheden dit najaar niet meer gelegen waren in interne organisatorische problemen binnen de vakcentrales. De ingreep van de overheid levert dan nu als bijkomend voordeel een zondebok buiten de eigen kring op! De indruk lijkt inmiddels gerechtvaardigd, dat de moeilijkheid om de spanning tussen macro-economische doelstellingen en micro-economische naleefbaarheid te overbruggen, de vakbeweging voor grote problemen stelt. Het ligt voor de hand dat men dan gaarne een deel van de zeggenschap en verantwoordelijkheid toe wil schuiven aan de mopperaars in eigen kring, die bij de uitvoering van het loonbeleid rechtstreeks zijn betrokken.

Het zou allemaal natuurlijk veel eenvoudiger zijn zodra men niet meer

geloofde in het nut van een beïnvloeding van de loonontwikkeling of in de effectiviteit. Dan is er inderdaad geen reden om zich al deze moeite en het verdragen van spanningen te getroosten. Het merkwaardige is echter, dat niemand zover gaat. Eenieder die tot nog toe in de discussie zijn zegje heeft gezegd, en velen daarvan staan een aanmerkelijk grotere vrijheid in de loononderhandelingen voor, denken daarbij toch aan economische analyses en prognoses als richtsnoer en baken en aan overheidsbevoegdheden bij wijze van veiligheidsklep. Dat wil zeggen dat zelfs de meest fervente vrijheidsstrijders van dit moment niet op volledige vrijheid vertrouwen.

Dat ligt ook voor de hand. Het na de oorlog in ons land gevoerde loonbeleid heeft veel van de beoogde resultaten verwezenlijkt, met name economische vooruitgang en volledige werkgelegenheid en een redelijke prijsontwikkeling. Zal niet terecht, wanneer het vrijlaten van de loonontwikkeling tot inflatie en werkeloosheid leidt het verwijt gemaakt kunnen worden, aan wie nu de vrijheid voorstaan, dat zij hun zeggenschap hebben geabandonneerd en daarmee hun verantwoordelijkheid hebben ontlopen? Maar zodra men de sprong niet maakt naar volledige vrijheid blijft men zitten met het probleem van de overbrugging van sociaal-economische desiderata en micro-economische marktverhoudingen en er is geen systeem denkbaar dat zo in elkaar zit, dat men geen interne spanningen te verwerken heeft.

Naast de voordelen heeft het gevoerde loonbeleid ongetwijfeld ook nadelen gehad. Op de eerste plaats is daar het reeds gereleveerde probleem waarmee de vakbeweging thans het hevigst kampt: de bevoogding. Het is overigens niet helemaal zeker dat iedere werknemer er om zit te springen zijn eigen loonlot te bepalen en dat hij zich werkelijk bevoogd en tekortgedaan voelt, maar het probleem gaat zich natuurlijk duidelijker manifesteren wanneer het algemene loonbeleid vanuit zijn micro-marktpositie niet helemaal meer te begrijpen is. De mate waarin dit gebeurt hangt sterk met de conjuncturele situatie samen en in 1963 was het zelfs zo, dat de vakbeweging meende dat het loonpolitieke instrument niet meer werkte.

Dit houdt verband met een tweede bezwaar, n.l. dat een foutieve calculatie in het algemene loonbeleid in de gehele economie doorwerkt. In de afgelopen jaren is dan ook duidelijk nogal eens mis geschoten. De loonexplosie van 1964 kan in belangrijke mate worden toegeschreven aan het feit, dat in de voorafgaande jaren onvoldoende is rekening gehouden met de mate waarin de inflatoire ontwikkeling door moet werken in de binnenlandse verhoudingen, wil men niet aan onhoudbare spanningen bloot komen te staan. Men moet overigens niet menen, dat een vrijere loonvorming in dit opzicht beter zou hebben gewerkt. Sommigen menen dat in 1959—1960 het loonpeil sneller had moeten worden opgetrokken (Prof. Schouten). In feite was het zo, dat in vele bedrijfstakken het produktiviteitskriterium tot grotere loonsverhoging dwong dan de werk-

gevers bij vrijere onderhandelingen zouden hebben geaccepteerd. Zo lacht men nu ook schamper om de 2,7% van 1963, maar de economische situatie eind 1962 in de verschillende bedrijfstakken was zodanig, dat bij vrije onderhandelingen deze S.E.R.-indicatie niet zou zijn gehaald. Een reden om centrale loonpolitiek te voeren is gelegen in het feit, dat vrije loonvorming procyclisch werkt.

Vervolgens komt telkens weer de vraag op of voor een stimulering van de economische groei een voorzichtig loonbeleid of juist een agressieve loonpolitiek het meest effectief is.

Vooraf de laatste vraag is zeer interessant: indien een agressieve loonpolitiek het meest bevorderlijk zou zijn voor economische groei, de mate van inflatie ten gevolge van de internationale concurrentie toch beperkt zou blijven tot die welke zich in het buitenland voordoet en tenslotte de werkgelegenheid ook in de toekomst niet geschaad zou worden door de vergrote weerbaarheid van het productieapparaat dan moet natuurlijk geen dag langer gewacht worden met het volledig vrijlaten van de lonen.

Het valt op dat met deze gedachte vooral binnenskamers wordt gespeeld. Men mag niet aannemen dat slechts overdreven voorzichtigheid het realiseren van deze gedachtengang tot nog toe heeft tegengehouden.

Een bezwaar dat ook veel wordt aangevoerd is dat van de te grote uniformiteit of de te geringe differentiatie. Men ziet dan over het hoofd dat de grotere uniformiteit als een bewuste doelstelling is nagestreefd onder het motto: „Gelijk loon voor gelijke arbeid”. De mate van differentiatie in het vooroorlogse loonbestel werd dan ook als onrechtvaardig ervaren. Anderzijds is een zekere differentiatie mede gunstig voor vergroting der arbeidsmobiliteit, al moet men daarvan niet al te veel verwachten enerzijds en moet men bovendien ook de thans reeds bestaande differentiatie niet onderschatten.

In het buitenland is deze differentiatie aanmerkelijk groter, hetgeen de Nederlandse vakbeweging ertoe heeft gebracht dit jaar bij de loonbesprekingen ook een grotere differentiatie te bepleiten. In de andere Europese landen bemerkt men echter juist een verminderende differentiatie ten gevolge van de ook daar de laatste jaren aanhoudende krappe arbeidsmarkt. Wellicht zou men de differentiatie per onderneming wat kunnen vergroten. De poging van het afgelopen jaar is echter geen succes gebleken: het bleek in de praktijk toch meer te gaan om wat er uit kwam dan om het gesprek per onderneming op gang te brengen. In de metaalindustrie heeft men het vorig jaar ingevoerde systeem althans weer gewijzigd in een uniforme marge voor de gehele bedrijfstak. Op zich wellicht niet eens zo'n gekke gedachtengang omdat daardoor de souplesse van de metaal-c.a.o. toeneemt, m.a.w. de toepassingsmogelijkheid op verschillende arbeidsdeelmarkten groter wordt. Wellicht is bij het verder spreken over wijziging in het loonbeleid dit een van de eerste dingen waar men eens aan zou kunnen denken ter verruiming van de vrijheidsmarge in het loonsysteem. Van verschillende zijden is n.l. de verwachting uitgesproken

dat de ontwikkeling zal gaan in een richting waarbij, zoals voor de oorlog, de c.a.o.-lonen een minimum karakter dragen. Bij wijze van overgang zou men dan kunnen denken aan c.a.o.'s met een minimum- en maximum-loon zoals in de metaalindustrie, waarbij de marge tussen deze grootheden geleidelijk wordt verruimd.

Men zal bij dit alles echter moeten bedenken dat ook de coördinatietendens zeer groot is. Naar ons gevoelen is zowel aan werkgevers- als aan werknemerszijde de neiging groot het oplopen van achterstand te voorkomen. Vooral dit laatste maakt de roep om grotere vrijheid wat hypocriet: iedereen wil meer en niemand wil minder. Het is daarom niet zo irrationeel geweest dit jaar eenieder aan een stringent maximum te binden waardoor in deze gespannen arbeidsmarkt waarschijnlijk eenieder dezelfde verhoging krijgt.

De meeste van de voorgaande beschouwingen zijn niet nieuw. Verschillende malen zijn zij in het verleden in discussie geweest maar bleef de conclusie toch enigerlei vorm van centraal gevoerde loonpolitiek te volgen. Ook voor dit moment lijkt deze conclusie gerechtvaardigd.

Hetgeen de heer v. d. Gun in zijn artikel heeft voorgesteld moet men evengoed als zodanig aanmerken al heeft hij wat meer vrijheidsgraden ingebouwd. Zover zelfs, dat de uitvoerbaarheid er waarschijnlijk niet gemakkelijker op wordt, tenminste niet zolang zich spanningen in de economie voordoen die men zou willen beteugelen. Men kan zich bovendien afvragen of het wel verstandig is in deze fase van de conjunctuur het experiment te wagen van groter vrijheid tenzij zich inmiddels enige ontspanning zou hebben gemanifesteerd. Het is immers duidelijk, dat groter vrijheid nu tot sterker loonstijging zou leiden, terwijl de heraanpassing van de economische grootheden aan deze kostenstijging een geruime tijd vraagt, waardoor het effect allerongelukkigst terecht kan komen. Men bedenke in dit verband dat de gevolgen van de loonexplosie 1964 zich thans nog niet manifesteren.

Wanneer men nagaat dat voor het hanteren van een loonsysteem de omstandigheden nimmer zo ongunstig waren als dit jaar, dan bestaat er zelfs reden tot voldoening over het feit, dat wij er met zo weinig kleerscheuren vanaf gekomen zijn.

Toch valt er niet aan te ontkomen dat dit jaar opnieuw aan het loonsysteem gedokterd gaat worden. Vanuit de kring der vakcentrales is uitdrukkelijk herbezinning op het loonsysteem geëist. Wanneer men echter nagaat waarin deze eis zijn grond vindt, dan blijkt dit hoofdzakelijk gelegen te zijn in ongenoegen over de wijze waarop het afgelopen najaar de besprekingen zijn gelopen. Deze hadden binnen het huidige loonsysteem evengoed een gans ander verloop gehad kunnen hebben en mogelijk zelfs nog met een bijna gelijke uitkomst. Niet te ontkennen valt zelfs, dat het huidige systeem, formeel gezien, een grote souplesse vertoont. Het verleden is er om dat te bewijzen. Zowel de „gemiddeld 2,7%” van 1963, de loonexplosie van 1964 en het maximum van 5% van dit jaar kwamen

tot stand binnen het huidige loonsysteem. Het is veel meer een kwestie van wat men ervan maakt dan van formeel systeem. Van een wijziging in het systeem is dan ook beslist niet alle heil te verwachten, wanneer de opstelling van de partijen niet juist is. Het Parool heeft in zijn commentaar op een artikel in dat blad van 8 januari van de hand van de heer Kloos, vice-voorzitter van het N.V.V., er reeds op gewezen, dat de door hem aanvaardbaar geachte „veiligheidsklep” in handen van de overheid dezelfde frustaties oproept dan naar diens mening de huidige overheidsbeïnvloeding heeft gedaan. Het komt mij voor, dat de huidige roep om groter vrijheid meer uitingen zijn van wrevel over een ongelukkig verlopen overleg dan dat men klare ideeën heeft hoe een groter vrijheid kan worden gerealiseerd met handhaving van de thans nog steeds in ons land geldende doelstellingen voor het sociaal-economisch beleid. In het algemeen wordt dit ook erkend: een deel van de motivering is simpelweg dat er in de naoorlogse jaren een trend is in de richting van groter vrijheid en zelfbepaling, met andere woorden, aan deze trend, aan deze stroming valt niet te ontkomen ook al nemen de risico's toe. De overgang naar de gedifferentieerde loonpolitiek in 1959 (ook de differentiatie van 1956) en de wijziging van het loonsysteem in 1962 zijn, hoewel risico-vergroterend, toch geaccepteerd. Zo zou men ook dit jaar kunnen discussiëren over een herziening van het loonsysteem waardoor de vrijheid en daarmee de ongewisheid ten aanzien van de uitkomst toeneemt om daarmee toe te geven aan de vergrote vrijheidsdrang. Men zal zich dan echter moeten realiseren dat het dan nog moeilijker wordt middelen te vinden waarmee het „algemeen belang” (met excuses aan Prof. Kleerekoper) kan worden gesauveerd indien het bedreigd geraakt.

Interventie zal immers altijd ingaan tegen de spontane krachten die tot deze interventie noopten; derhalve weerstanden oproepen en nieuwe kreten om „groter vrijheid”.

Het verstandigst lijkt derhalve om niet te veel afbreuk te doen aan de gedachten die aan het huidige systeem ten grondslag liggen. Wellicht verdient een enkele wijziging in de formele opzet aanbeveling. De meeste aandacht zal besteed moeten worden aan de inhoud, die materialiter aan de loonpolitiek moet worden gegeven. Bij de formulering der macro-economische desiderata zal men voldoende realistisch moeten zijn ook al zal het pijn doen zo expliciet inflatie te accepteren. Verstandig lijkt voorts in de c.a.o.'s een grotere souplesse in te bouwen, b.v. door over te gaan op minimum en maximum loonschalen met een redelijke marge daartussen, waardoor fluctuaties in arbeidsmarktspanning gedurende de looptijd van het contract op legale wijze enigermate kunnen worden opgevangen. Vervolgens zou een periode met wat minder spanning op de arbeidsmarkt moeten worden benut om wat ruimte te geven voor een meer spontane onderlinge afstemming van de bedrijfstakken op elkaar. Op dit moment immers is elke extra die men op grond van welke achterstandsredenering dan ook (en er zijn er legio!) zou willen toelaten bron van onrust elders.

Conjunctuur en groei,

een actueel vraagstuk

door Drs. J. J. F. M. van der Heijden

Het is gebruikelijk, dat rond de jaarwisseling in de vele nieuwjaars-toespraken een terugblik wordt gegeven op het voorbije jaar en verwachtingen worden uitgesproken voor het nieuwe. Ook de voorzitter van de Sociaal-Economische Raad, drs J. W. de Pous, oud-minister van Economische Zaken, stond stil bij de belangrijke sociaal-economische gebeurtenissen op mondiaal, Europees en nationaal terrein.

Wij zullen ons hier niet bezighouden met een bespreking van de interessante toespraak van de S.E.R.-voorzitter, wel willen wij, inhakend op enkele passages eruit, enige aandacht besteden aan het vraagstuk van de conjunctuurbeheersing en de invloed daarvan op de economische groei. Hierover zijn in de genoemde rede belangwekkende uitspraken gedaan, al valt het te betreuren, dat deze niet alle nader zijn uitgewerkt.

Wij gaan daarbij uit van dezelfde uitgangspunten van Drs. de Pous, n.l. het tegenover elkaar stellen van de situatie van de dertiger jaren en die van de zestiger jaren.

Daarbij onderscheidt Drs. de Pous twee duidelijk tegenovergestelde richtingen:

- „In de eerste plaats zien wij in de dertiger jaren een steeds verder afbrokkelen van de internationale samenwerking op economisch terrein met als uiteindelijk resultaat een volledige ineenstorting van de internationale economische orde. In de zestiger jaren daarentegen zijn wij getuige van de — zij het dikwijls zeer moeizame — opbouw van een steeds hechtere internationale samenwerking in organen als E.E.G., O.E.S.O. en G.A.T.T., met naar wij verwachten als resultaat de economische eenwording van Europa en naar wij hopen als sluitstuk een Atlantisch economisch deelgenootschap.
- In de tweede plaats worden de dertiger jaren gekenmerkt door stagnatie in de groei, deflatie en onderbezetting. In de zestiger jaren wordt de economische ontwikkeling, althans in de meeste Westerse landen getypeerd door sterke groei, inflatie en overbezetting”.

Voor het practisch beleid van het moment is het van belang nog een derde punt te stellen n.l. het verschil in aanpak en keuze van de instrumenten ter beteugeling van de conjuncturele situatie. Dit mede om te voorkomen, dat de idee zou worden gewekt, dat ook in dit opzicht de

dertiger en de zestiger jaren elkaanders spiegelbeeld zijn. Hier ligt evenzeer een kernprobleem van het huidige conjunctuurbeleid.

Onder de economen bestaat geen verschil van mening over het feit, dat de „traditionele” leer, gebaseerd op de theorie van Keynes, wat betreft de depressiebestrijding, in de tijd waarvoor zij was bedoeld, effectief kon zijn.

Thans zijn echter twee zaken duidelijk geworden:

1. ten aanzien van de toepassing van de instrumenten: de maatregelen in het kader van de depressiebestrijding zijn niet het spiegelbeeld van die welke kunnen worden gehanteerd ter bestrijding van een inflatie;
2. ten aanzien van de keuze der instrumenten: in het economisch leven zijn een aantal factoren werkzaam welke het onder 1 gestelde nog versterken, maar die bovendien een grote beperking hebben opgelegd aan de keuze van de instrumenten (o.m. de zgn. „built-in-stabilizers”).

1. HET CONJUNCTUURBELEID

Doeleinden

Met het voeren van een conjunctuurbeleid beoogt men enerzijds het interne evenwicht (evenwichtige arbeidsmarkt, stabiel prijsniveau), anderzijds het externe evenwicht (betalingsbalans-evenwicht) te verzekeren.

Wat betreft de arbeidsmarkt betekent dit, dat afgezien van een zekere frictie-werkloosheid, volledige werkgelegenheid bestaat.

Een stabiel prijsniveau wordt bereikt indien inkomensstijging gelijk is aan productiviteitsstijging.

Ten aanzien van het betalingsbalans-evenwicht kan worden gesteld, dat dit voor ons land inhoudt de wenselijkheid van een overschot op de lopende rekening, nodig in verband met de structurele kapitaal-export.

Na de tweede wereldoorlog bleef, nadat de hausse van de naoorlogse inhaalvraag was uitgewerkt, een algemeen verwachte depressie uit. Dit had zijn invloed op de richting, waarin men zich in de conjunctuurstudies is gaan begeven. Vóór de depressie van de jaren dertig richtte men zich op het onderzoek van de primaire verstoring. De grote depressie heeft Keynes en de „post-Keynesianen” er toe gebracht de doorwerking van deze primaire verstoring, de secundaire en verdere gevolgen, nader te bezien. De depressie van de jaren dertig was in feite niets anders dan een doorwerken van de primaire verstoring via het multiplier-mechanisme in secundaire, tertiaire en volgende effecten.

Daar een verdere doorwerking van een primaire verstoring niet meer het vraagstuk is van de hedendaagse conjunctuurbeweging, is ook het beleid er op gericht de primaire verstoringen zelf te voorkomen. Hier ligt voor een gedeelte de verklaring voor het feit, dat de verwachte depressie na de inhaal-hausse van 1945 is uitgebleven. M.a.w. in de huidige economische structuur zitten een aantal stabiliserende elementen ingebouwd.

Over het vraagstuk van het uitblijven van de na-oorlogse depressie is

reeds veel gezegd. Uit de vele publicaties komen twee belangrijke conclusies naar voren:

1. de moderne conjunctuurpolitiek heeft niet het karakter van een depressiebestrijding, maar van een anti-inflatiepolitiek.
2. de conjunctuurpolitieke maatregelen kunnen gezien de internationale verhoudingen niet meer alleen vanuit nationaal standpunt worden gezien.

Doel van de conjunctuurpolitiek is en was stabilisatie van het economisch leven.

Deze stabiliteit komt neer op een hoge graad van werkgelegenheid, stabiliteit op het gebied van lonen en prijzen en een evenwichtige betalingsbalans.

In een hausse zoals nu bestaat een neiging tot overbesteding, een hoge graad van werkgelegenheid, druk op het loon- en prijsniveau, te kort op de betalingsbalans als gevolg van de toegenomen import die in de binnenlandse vraag, waaraan de eigen productie niet meer kan voldoen, moet voorzien.

De instrumenten voor het voeren van een conjunctuurpolitiek en de effectiviteit daarvan.

De conjunctuur-politiek instrumenten kunnen in vier groepen worden samengevat:

1. de begrotings- of budgettaire politiek
2. de monetaire politiek
3. het loonbeleid
4. het prijsbeleid

Wij zullen deze instrumenten achtereenvolgens kort bespreken en daarbij vooral bezien de effectiviteit ervan in een hausse.

1. De begrotings- of budgettaire politiek

Veel is gezegd over de juistheid van een anti-cyclische begrotingspolitiek, maar in de praktijk blijkt het moeilijk, zeker in een opgaande conjunctuur, hier erg strikt de hand aan te houden.

Onder een anti-cyclische begrotingspolitiek moet dan worden verstaan een zodanige inkomsten- en uitgaven-politiek van de overheid, dat deze ingaat tegen de draad van de conjunctuur. Op deze wijze matigt zij het opgaande en het neergaande verloop van de conjunctuur. Bij een opgaande conjunctuur dient de overheid minder uit te geven dan zij ontvangt; m.a.w. een welbewust streven naar een begrotingsoverschot; bij een neergaande conjunctuur het omgekeerde.

Een praktische moeilijkheid voor het voeren van een dergelijke anti-cyclische begrotingspolitiek tijdens de hausse vormt het feit, dat dan iedere maatschappelijke groepering komt met zijn wensen en verlangens en de overheid veelal niet veel meer kan doen dan enige vertraging in

de uitvoering van de verschillende verlangens tot stand brengen, gezien de politieke druk, zeker in de jaren rond verkiezingen.

Ook al zou deze praktische moeilijkheid niet bestaan, dan nog is het effect van de begrotingspolitiek niet al te groot. Wat betreft de inkomstenzijde is er de belastingpolitiek, die niet flexibel genoeg is om enig doorslaggevend effect te resulteren, nog afgezien van het al dan niet geven van bepaalde belastingfaciliteiten als investeringsaftrek en vervroegde afschrijving, hoewel ook dit laatste in een depressie niet veel invloed heeft daar de investeringszin dan gering is, in de hausse gezien de overtrokken investeringszin.

Bezien wij de uitgavenzijde van de begroting, dan vinden wij daar een aantal uitgaven, die vanwege hun onmanipuleerbaarheid niet als conjunctuurpolitiek-instrument in aanmerking komen. Niettemin vormen zij de „bulk” van de uitgavenposten, defensie, onderwijs, sociale uitkeringen e.a. Rest alleen de openbare-werken-politiek die enerzijds een te grote vertragsfactor heeft om effectief te zijn, anderzijds is het bij een doorlopende hausse niet wel mogelijk een voorraad objecten aan te houden. Het wegvraagstuk, de scholenbouw enz. vormen duidelijke bewijzen.

In de miljoenennota 1961 zette de toenmalige minister van Financiën Prof. Zijlstra uiteen hoe de begroting toch op de conjunctuur kan worden afgestemd zonder de uitgaven in absolute zin te verlagen n.l. door de uitgaven achter te laten blijven bij de groei van het nationaal inkomen, de zgn. structurele norm van de begroting. Door het achterblijven van de overheidsuitgaven zou ook ruimte geschapen worden voor een noodzakelijke belastingverlaging, daar de stijging van de belastingontvangsten door de overheid vanwege de progressie groter is dan de procentuele stijging van het nationaal inkomen. In plaats van verlaging van belastingen bestaat vanzelfsprekend ook de mogelijkheid de uitgaven van de overheid te vergroten. Het is hier niet de plaats verder in te gaan op het keuze-vraagstuk van belastingverlaging of uitgaven-verhoging en het vraagstuk van de financiering van de uitgaven, wel zal een nadere bezinning op deze beide vraagstukken noodzakelijk zijn. (1)

De mogelijkheden voor het voeren van conjunctuurpolitiek zijn hierbij gelegen in het uitstellen van een mogelijke belastingverlaging, het verhogen van bepaalde belastingen (indirecte belastingen) en het afkomen van de kapitaalmarkt. Politieke druk maakt de mogelijkheden, zoals gezegd, geringer.

2. De monetaire politiek.

Is de monetaire politiek in een depressie al weinig effectief, tijdens een hausse vormt een aantal factoren een belemmering om de monetaire politiek als instrument te gebruiken: allereerst werkt de monetaire politiek in de vorm van credietbeperkingen discriminerend ten opzichte van met name de kleinere bedrijven, de lagere overheid e.d.

Vervolgens zullen dergelijke credietbeperkende maatregelen pas succes hebben, wanneer het grootste kwaad al is geschied. Immers men wil de bestedingsvermeerdering doen afnemen, terwijl de monetaire politiek echter pas zal gaan doorwerken, wanneer de banken en de particulieren wat slechter in hun liquiditeiten komen te zitten en een overschot op de betalingsbalans de geldhoeveelheid niet meer beïnvloedt.

Alleen bij een *directe* rem op de crediet-verlening kan enig effect worden verwacht, al blijft het bezwaar van discriminatie bestaan.

3. *Het loonbeleid en 4. het prijsbeleid.*

Het loonbeleid en het prijsbeleid beïnvloeden elkaar wederkerig, maar moeten toch als afzonderlijke instrumenten worden beschouwd, daar twee verschillende organen, het bedrijfsleven respectievelijk de overheid, in eerste instantie het beleid bepalen. Ook al behoudt de overheid de mogelijkheid in te grijpen wanneer het gevoerde loonbeleid tot ernstige verstoringen aanleiding mocht geven. Tijdens een hausse bestaat het gevaar van een loon- en prijsspiraal, waardoor de overbesteding nog wordt versterkt door een beloningsinflatie. Om hieraan paal en perk te stellen zouden de lonen de productiviteitsgroei moeten volgen. Hetgeen in een hausse en zeker wanneer daar nog een overspannen arbeidsmarkt bij komt, een uiterst moeilijke zaak is. Rest dus een min of meer stringent gevoerd prijsbeleid om corrigerend op te treden.

Het prijsstabilisatiebeleid wordt wel beschouwd als een onmisbaar (soms wel als het enige) conjunctuurpolitieke instrument.

Een dergelijk beleid moet dan dienen om het effect van een monetaire of begrotingspolitiek aan te vullen en om een correctie aan te brengen op de loonontwikkeling.

De nauwe verbondenheid met de internationale conjunctuur heeft het echter onvermijdelijk gemaakt bepaalde stijgingen van het loonpeil en van het prijspeil, die van buitenaf worden veroorzaakt, te accepteren.

Het geheel overziende kan worden gesteld, dat de traditionele conjunctuurpolitieke instrumenten in een „moderne” conjunctuurpolitiek waar het gaat om het bestrijden van een inflatie, weinig effect hebben. Slechts in het geval men te maken heeft met een inflatoire ontwikkeling van binnenlandse oorsprong zal het mogelijk zijn tegen een zodanige ontwikkeling op te treden. Om met Prof. Andriessen te spreken: we beschikken over een theoretische instrumentarium, dat bij toepassing in de praktijk te grof of te fijn blijkt te zijn.

In de jaren 1957 en 1963/1964 is door de overheid ter voorkoming van een overbesteding een pakket van gevarieerde, niet al te ingrijpende maatregelen genomen.

In 1957 was deze „package deal” gericht op een beperking van consumptie, investeringen en overheidsuitgaven, zodat het bestedingsniveau zou dalen met rond 2%. Wat betreft de consumptie: verhoging van omzet-

belasting, invoering van een loonstop, verhoging van de tarieven voor een aantal overheidsdiensten, opheffing van bepaalde subsidies. Via een tijdelijke verhoging van de vennootschapsbelasting en een tijdelijke opheffing van o.m. de investeringsaftrek werden de investeringen afgeremd.

De overheid matigde daarnaast haar uitgaven. Op deze wijze konden de bestedingen tot een gewenst niveau worden teruggebracht, het betalingsbalans-tekort in een overschot worden omgezet, terwijl de spanning op de arbeidsmarkt en de druk op de prijzen afnam. In 1963/1964 moest de overheid wederom een pakket maatregelen uitvaardigen om aan een dreigende overbesteding het hoofd te bieden: credietrestricties, opschorten van de investeringsaftrek, permanent maken van een aantal accijnsverhogingen, een uitgave-vermindering met name van de lagere overheid, prijsmaatregelen, onttrekken van middelen aan de kapitaalmarkt door de overheid.

Het ervaren van het tekort schieten van de conjunctuurpolitieke instrumenten bij het bestrijden van een inflatie heeft bijgedragen tot een aanpak als in 1957 en 1963/1964. Een dergelijke methode heeft ongetwijfeld het psychologisch voordeel, dat het een combinatie is van maatregelen, die bovendien ieder op zich niet te ingrijpend zijn, zodat geen enkele groepering wordt overbelast.

Niettemin blijft inflatie een zaak, die wij niet volledig zelf in de hand hebben. Wij zijn een klein land met een open economie, terwijl een groot gedeelte van onze huidige en toekomstige welvaart afhankelijk is van onze export. Men is het er wel over eens, dat Nederland geen eiland is, maar deel uitmaakt van een groter Europa. Deze erkenning moet inhouden, dat hoe nauwgezet wij ook proberen een inflatie tot staan te brengen, wij daarin toch niet zullen slagen, omdat die inflatie toch over onze grenzen komt.

Prof. Hartog heeft de kern van de problematiek als volgt omschreven: enerzijds staat vast, dat de conjunctuur voornamelijk een internationaal verschijnsel is, anderzijds speelt het conjunctuurpolitieke beleid zich praktisch uitsluitend af op het nationale vlak. (2)

Er zijn andere wegen waarlangs het moderne conjunctuurbeleid zich zal moeten gaan begeven. De eerste stappen naar een gecoördineerd Europees conjunctuurbeleid zijn nu gezet.

De forse loonstijgingen van het vorige jaar en de daarmee samenhangende prijsstijgingen vonden voor een groot deel hun oorsprong in de wens om te komen tot een aanpassing aan het loon- en prijsniveau van de ons omringende landen. De nauwere samenwerking in E.E.G.-verband heeft een dergelijke loon en prijsaanpassing in de hand gewerkt.

Minister Andriessen heeft hierover het volgende gezegd: „Bepaalde dingen hebben wij van te voren kunnen weten. Als er grenzen opengaan en er landen zijn met verschillende loon- en prijsniveaus, dan werkt dat natuurlijk uit via de goederenuitwisseling, via allerlei andere uitwisselingen, op de niveaus die het laagste zijn. Er gaat een zekere zuigkracht

uit van de hogere-prijs-niveau-landen op de lagere-prijs-niveau-landen en bij die laatste horen wij toevallig". (3)

Wanneer dit zo is, dan vraagt men zich toch wel af, of dit zo zonder meer moet worden aanvaard, of dat geen stappen genomen moeten worden om deze consequenties van het samengaan in E.E.G.-verband op te vangen. Dit te meer, omdat de gemakkelijker onderlinge beïnvloeding van de E.E.G.-partners de verschillende landen veel conjunctuurgevoeliger heeft gemaakt, zodat impulsen van buiten af snel in de verschillende landen doorwerken. Een pleidooi voor een gecoördineerd of misschien zelfs een geïntegreerd conjunctuurbeleid, is vaak gehouden.

Wij kunnen hier volstaan met de wens uit te spreken, dat een dergelijk beleid spoedig tot stand zal zijn gebracht.

Los daarvan zal ook intern moeten worden gezien welke structurele aanpak nodig is, gezien veranderde omstandigheden en met het oog op de groei. Het thans gevoerde conjunctuurbeleid, dat zich voornamelijk richt op het laag houden van de prijzen, heeft enkele essentiële bezwaren. Een structurele aanpassing van ons productieapparaat en een daarop gericht beleid dat hand in hand gaat met het te voeren prijsbeleid, dat daarmee een aflopend karakter krijgt, ontbreekt.

De dalende winstcapaciteit van de ondernemingen heeft in combinatie met andere de investeringen beperkende maatregelen consequenties voor de investeringen, bemoeilijkt de aanpassing aan nieuwe Europese verhoudingen, en remt de groei af.

Behalve de mogelijkheden die zijn gelegen in een gecoördineerd Europees conjunctuurbeleid zal ook een meer op de groei gericht beleid enerzijds de conjuncturele spanningen op de korte termijn afzwakken, anderzijds gaat van een dergelijk beleid ook op langere termijn een stabiliserende werking uit. Dit betekent, dat tijdelijke maatregelen ter verwezenlijking van korte-termijn-doelstellingen, getoetst zullen moeten worden aan de lange-termijn-doelstellingen.

II. DE ECONOMISCHE GROEI

Zoals in het eerste deel is gesteld, is het conjunctuurbeleid gericht op stabiliteit en heeft het karakter van beleid op korte termijn. Belangrijker is daarentegen hetgeen ons op langere termijn te wachten staat.

Hiermede komen we aan het vraagstuk van de economische groei. Zoals Drs. de Pous opmerkt, bestaat tussen het al dan niet verwezenlijken van de korte-termijn-doelstellingen van conjunctureel karakter en het realiseren van de meer lange-termijn doelstellingen van structurele aard, een nauw verband. Het gaat daarbij met name om een bevredigende economische groei en een meer aanvaardbare inkomensverdeling.

Wij delen de vrees, dat de verwezenlijking der structurele doelstellingen naar het tweede plan geschoven dreigt te worden.

Het groeitempo van de Nederlandse economie heeft sinds de oorlog een

vrij constant verloop gehad. De belangrijkste factoren die tot deze groei hebben bijgedragen, zijn de export en de investeringen.

Als derde positieve factor kan daarbij worden genoemd het feit, dat de toeneming van de bestedingen tot 1965 een zodanig verloop had, dat het totaal van consumptie, overheidsbesteding en investeringen bleef binnen het raam van de mogelijkheden tot productieuitbreiding, waarbij alle productie-factoren konden worden aangewend.

In 1957 dreigde het gevaar van een overbesteding, die in korte tijd kon worden bedwongen. Ook thans bestaat wederom een tendens tot overbesteding, waartegen eerder genoemde maatregelen zijn genomen. De spanning op de arbeidsmarkt begint intussen een structureel karakter aan te nemen.

De gunstige ontwikkeling van onze export steunde voornamelijk op een goede concurrentiepositie vanwege ons relatief lage loon- en prijsniveau. Daarbij zij nog vermeld, dat ons exportassortiment zich enigszins heeft verbeterd, maar toch achterloopt bij de andere E.E.G.-partners, vanwege onze aanvankelijk nog geringe industriële traditie, terwijl meer dan 50% van de export is gericht op de E.E.G.-landen. De door nieuwe investeringen mogelijk gemaakte uitbreiding van de productie-capaciteit bleef lange tijd in de pas met de toenemende vraag.

Niettemin is onze groei zeker niet sterker geweest dan die van onze E.E.G.-partners.

Het vraagstuk van het moment is, hoe ook in de toekomst de economische groei tenminste gelijke tred te laten houden met de andere landen. Zolang de hausse stand houdt en er zich in onze afzetlanden geen belangrijke inzinkingen voordoen, kan de groei de huidige trend blijven volgen. Dit is op het eerste gezicht een geruststelling. Een inflatoire ontwikkeling als zich thans voordoet kan echter een ernstige belemmering voor de economische groei vormen. Deze belemmering wordt nog versterkt door de anti-inflatoire maatregelen die worden getroffen.

Wat zijn nu de vooruitzichten? Drs. de Pous was hierover in zijn rede enigszins somber gestemd. Dit niet zo zeer, omdat op een bepaald moment een van de korte-termijn-doelstellingen, in casu een evenwichtige betalingsbalans, niet wordt gerealiseerd, maar gezien het door externe en interne invloeden geïnduceerde respectievelijk versterkte inflatieproces, waardoor een terugslag op de lange-termijn-doelstellingen niet zou uitblijven. Onze vrees wordt ingegeven door het feit, dat de dagelijkse conjuncturele besommeringen het de regering onmogelijk maken aandacht te besteden aan structurele doelstellingen. Dit te meer, omdat aan bepaalde maatregelen vaak ten onrechte het epitethon structureel wordt toebedeeld. Naar onze mening is het toch zo, dat wanneer de verwezenlijking van werkelijk structurele doeleinden een verstoring — binnen zekere grenzen — van het evenwicht op korte termijn met zich mede brengt, dat dan nog niet persé onze economische groei in gevaar behoeft te komen.

Was dit wel zo, dan zou ook het gestelde in het KVP-werkprogram (4), waar gekozen wordt voor „wat minder consumptieve welvaart-nù met een doorstoten naar forse welvaart in Europese verhoudingen straks”, vrij aanvechtbaar worden.

Het probleem is gelegen in de keuze binnen het totale pakket van de bestedingen, in de verhouding consumptie en investeringen. (5)

Voor een evenwicht op korte termijn is het nodig, dat de bestedingen een zodanige omvang hebben, dat zij in de pas blijven met de totale productie-mogelijkheden.

Voor de economische groei zal binnen het raam van de totale bestedingen het aandeel van de consumptie iets achter moeten gaan lopen bij de stijging van de bestedingsmogelijkheden, zodat er meer armslag komt voor investeringen. Zo is het ook bedoeld in het KVP-werkprogram. Men zal misschien zeggen, dat de verhoudingen binnen het totale bestedingspakket tot op heden de economische groei niet ongunstig hebben beïnvloed. Op dit „tot op heden” moet nu juist het accent liggen. De stelling is m.i. juist, dat wil men een blijvende conjuncturele instabiliteit doorbreken, men dan ook structurele maatregelen moet treffen.

Toelichting: Wanneer de krapte op de arbeidsmarkt een structureel karakter krijgt — en daarmee een belangrijke oorzaak is van onevenwichtigheden op korte termijn — dan zal ook alleen een structurele aanpassing een oplossing bieden.

In concreto: een structurele wijziging in ons productie-apparaat met verdergaande automatisering en mechanisering van het productieproces. Hiervoor zijn extra-investeringen nodig die voor een aanmerkelijk deel moeten worden gefinancierd uit extra-besparingen. Om deze extra besparingen te verkrijgen zal de momentele consumptie zoals gezegd achter moeten blijven bij de stijging van de bestedingsmogelijkheden. Wanneer de vraag groter is dan het aanbod is men geneigd te zeggen, dat dan het aanbod vergroot moet worden. Natuurlijk moet het aanbod groter worden, maar dan toch niet door overwerk en andere „tijdelijke” oplossingen, maar door een zodanige wijziging van het productieproces, dat met dezelfde hoeveelheid arbeid een groter totaal product kan worden verkregen. Daarvoor nu is een aanpak als zojuist gesteld nodig. Bij de realisatie hiervan kunnen op korte termijn verstoringen van het evenwicht voorkomen. Gezien het aflopend karakter daarvan zijn zij aanvaardbaar. Zelfs indien bewust voor een dergelijke verstoring van het evenwicht op korte termijn wordt gekozen, hoeft nog geen sprake te zijn van onjuist beleid.

Waar moeten de besparingen, nodig voor de financiering van de noodzakelijke investeringen, vandaan komen?

Bij de algemene beschouwingen begin oktober 1964 in de Tweede Kamer heeft de KVP-fractievoorzitter Drs. Schmelzer vragenderwijze de conclusie getrokken, dat gedurende een reeks van jaren het monetair-economisch evenwicht slechts werd bereikt door een voortdurende opvoering van de

overheidsbesparingen. Deze conclusie werd ingegeven door de bezorgdheid die in de fractie bestond, dat bij de bepaling van de macro-economische doelstellingen te weinig rekening wordt gehouden met de micro-economische belangen van de onderscheiden economische sectoren en groeperingen. De KVP-fractievoorzitter sprak daarbij twee waarschuwingen uit:

- het macro-economisch pogen om tot evenwichtsherstel te komen moet niet de productieve prestaties en de particuliere besparingen — evenwichts-herstellend en groei-bevorderend als deze zijn — afremmen;
- een gezond evenwicht tussen overheid en particuliere sector moet niet worden verstoord.

Reeds in de miljoenennota van 1963 heeft de toenmalige minister van financiën Prof. Zijlstra gewezen op de hoge overheidsbesparingen. In de miljoenennota van dit jaar spreekt ook minister Witteveen zijn verontrusting uit over de ontwikkeling van de overheidsbesparingen die in 1965 rond 34% van de totale besparingen zullen gaan uitmaken.

Wij sluiten ons volledig aan bij de conclusies die Drs. Schmelzer uit het een en ander trok en menen, dat een nadere en diepgaande bezinning nodig is op het „bijna structureel geworden” probleem van de stijgende overheids- en de dalende particuliere besparingen én op de vraag of het juist is, dat de totale rijksuitgaven in die mate door lopende inkomsten gedekt worden als thans gemiddeld het geval is. Voor een hernieuwde aanmoediging van productieve krachten mag dit van wezenlijke betekenis worden geacht. Het was ook met het oog op een reactivering van de particuliere besparingen, dat bij de algemene beschouwingen op een vervroegde datum van ingang van de verlaging van de loon- en inkomstenbelasting werd aangedrongen.

SLOT

Onze conclusie moet luiden, dat conjunctuurbeleid en structuurbeleid elkaar over en weer beïnvloeden. Het conjunctuurbeleid heeft vaak een remmende werking op de lange-termijn-doelstellingen, terwijl het structurele beleid ook een gunstig effect heeft op de korte-termijn-doelstellingen.

De economische politiek berust op vijf doelstellingen: een hoge graad van werkgelegenheid, betalingsbalans-evenwicht, prijsstabiliteit en op langere termijn een zo groot mogelijke economische groei en een verantwoorde inkomensverdeling.

Dat de economische groei een belangrijke factor is met het oog op de toekomstige werkgelegenheid behoeft geen nader betoog.

Verder is onze economie in belangrijke mate afhankelijk van het buitenland. Een toenemende productie betekent toeneming van de import met name van grondstoffen en halffabrikaten.

Dit heeft op zijn beurt weer tot gevolg, dat onze concurrentie-positie en het assortiment van exportproducten zodanig moet zijn, dat een evenwicht-

tige verhouding van import en export verzekerd blijft. Tot een zodanige ontwikkeling zal het beleid op langere termijn kunnen bijdragen, zodat de voor ons land beste specialisatie wordt verkregen en daarmee een gunstige plaats op de internationale markt.

Een verstoring in deze ontwikkeling zal optreden wanneer de vraagtoeneming naar onze producten niet voornamelijk van over onze grenzen komt (vgl. situatie 1956/1957 en 1963/1964). Het gevolg is een tekort op de betalingsbalans met nare consequenties voor de economische groei.

Zoals eerder gesteld bieden de nationale instrumenten op korte termijn hier geen voldoende soulaas. Meer is te verwachten van een structureel beleid op langere termijn, zoals hierboven omschreven.

De export-mogelijkheden worden voor een belangrijk deel bepaald door het prijsniveau, dat weer wordt beïnvloed door de (stijgende) loonkosten.

Vanwege de internationale concurrentie kan in vele gevallen geen doorberekening in de prijzen plaatsvinden van gestegen loonkosten.

Er wordt vaak gewezen op de gevaren die bestaan voor de economische groei wanneer de vergroting van het arbeidsaandeel in het nationaal inkomen gaat ten koste van dat van de overige inkomens. In dit verband wordt dan gesteld, dat de lonen in de pas dienen te blijven met de productiviteitsstijging, m.a.w. het arbeidsaandeel blijft op langere termijn gezien constant. Derhalve is een structureel beleid gewenst, dat gericht is op vergroting van de productiviteit.

Een betere methode, welke eveneens structureel is, kan worden gevonden in het aan de werknemers toekennen van zekere aanspraken op het nationale vermogen.

Het arbeidsaandeel in het nationaal inkomen als zodanig blijft dan wel constant, maar op die manier zullen de werknemers ook delen in het overige inkomen.

Wij willen besluiten met een opmerking die Prof. Andriessen in dit verband heeft gemaakt: Zoals steeds weer „stuiten wij hier dus op het verband tussen economische groei en maatschappelijke structuur, in die zin, dat deze laatste op het eerste moet zijn ingesteld”. (6)

-
- (1) vgl. Drs. E. L. Berg, Overheidshuishouding en prijsontwikkeling: problemen rond de structurele norm, Economisch Statistische Berichten 31-10-'62.
 - (2) Prof. Dr. F. Hartog, European Trade Cycle Policy, Leiden 1959.
 - (3) Prof. Dr. J. E. Andriessen op een bijeenkomst van de Europese Beweging op 29 oktober 1964, te Rotterdam.
 - (4) vgl. K.V.P.-werkprogram 1963, pag. 7.
 - (5) incl. de overheid.
 - (6) Prof. Dr. J. E. Andriessen, de Economische groei in Nederland, een terugblik over de jaren '50 en enig perspectief voor de jaren '60. Opgenomen in de bundel Economie in spiegelschrift, Leiden 1964.

Politieke kanttekeningen

WONINGBOUW

De minister van Volkshuisvesting en Bouwnijverheid, drs. P. Bogaers, heeft halverwege de maand januari een nieuw record op tafel kunnen leggen: de woningbouw heeft in één kalenderjaar het aantal van 100.000 huizen ver overschreden. Een gebeurtenis, die nog nimmer in de vaderlandse historie was geschied, een gebeurtenis ook, die een sieraad is voor een kabinet, dat aan de woningbouw de hoogste prioriteit heeft willen toekennen. De bewindsman schreef een persconferentie uit om het heugelijke nieuws bekend te kunnen maken. Intussen is gebleken, dat het cijfer van 100.850, dat hij als voorlopig getal mededeelde door de juiste tellingen is achterhaald. In het begin van deze maand kwamen de cijfers van het Centraal Bureau voor de Statistiek op tafel: 100.978, dat zijn 21.455 huizen meer dan in 1963 gereed kwamen. Toen immers eindigde de produktie op een totaal van 79.523, een aantal dat ver beneden het bouwprogramma van 90.000 woningen was gebleven. Zoals bekend was het bouwprogramma voor 1964 vastgesteld op 90.000, overeenkomstig het akkoord van Wassenaar, met een bijzondere bepaling over de volgende 5000 huizen, die mogelijk meer gebouwd zouden worden. Het zijn er in de praktijk dus bijna 11.000 meer geworden.

Uit deze cijfers en enkele andere belangrijke factoren, kon minister Bogaers tot de conclusie komen, dat zijn in de Tweede Kamer bekend gemaakte prognose over het einde van de woningnood in 1970, een reële zaak is. De bewindsman zei nu, dat het bouwbedrijf met zijn groeiende mankracht en technische kennis, zijn wil tot samenspel en verdere expansie zeer wel de taakstelling aan kan om in 1970 de woningnood te hebben overwonnen. Het regeringsbeleid zal daar ook op gericht zijn. Als voorwaarden hiervoor dacht minister Bogaers voor de naaste toekomst met name aan twee zaken: loyale uitvoering van het loonakkoord en het beschikbaar komen van voldoende middelen, via besparingen van het gehele Nederlandse volk. Dan zal een bouwprogramma van 120.000 tot 125.000 huizen jaarlijks mogelijk zijn.

Een bijzonder gelukkige omstandigheid van de sterk vergrote produktie is ook, dat de spanning op de bouwmarkt niet verder is toegenomen, ofschoon het aantal in uitvoering genomen huizen in 1964 wel steeg, n.l. van 93.766 in 1963 tot 108.799 in het afgelopen jaar. In totaal waren hierdoor eind 1964 ruim 143.500 woningen in aanbouw.

De bewindsman heeft veel hulde gebracht aan de bouwvakkers, die ook door hun persoonlijke prestatie („een schep er bovenop”) tot dit resultaat hebben bijgedragen. Voor 1965 heeft hij daarom meer woningen voor de arbeiders in het bouwvak beschikbaar willen stellen. Voorwaarde is dat men tenminste twee jaar in de woningbouw werkzaam is. Het aantal woningen voor bouwvakkers is nu van 2000 tot 3000 verhoogd.

v. d. S.

HET PERSONEELSBELEID VAN HET MINISTERIE VAN DEFENSIE IN HET BEGROTINGSDEBAT IN DE TWEEDE KAMER

Een modern personeelsbeleid behoort steeds meer doordrongen te zijn van de waarde en waardigheid van de menselijke persoon.

Wie het beleid te dezer zaken van de Minister en zijn Staatssecretarissen wat van nabij volgt, zal konstateren dat zij dit uitgangspunt als een eerste verantwoordelijkheid wensen na te komen.

Doch hoezeer er een verheugende groei waarneembaar is in de bestuurskundige en departementale sfeer naar een modern sociaal beleid, in de uitvoerende sfeer van landmacht, luchtmacht en marine, moet nog al te vaak worden geconstateerd dat het kader van hoog tot laag onvoldoende doordrongen is van de veranderde en de zich veranderende opvatting in ons gehele maatschappelijke leven omtrent de intermenselijke verhoudingen. Daarin is een belangrijk knelpunt gelegen van het personeelsbeleid dat op velerlei terreinen vaak onaanvaardbare konsekwenties met zich brengt.

Vernieuwing van technische outillage en opleiding zijn weinig zinvol als daaraan niet de erkenning voorafgaat, dat autoritarisme en paternalisme achterhaalde kenmerken zijn van een voorbijge maatschappij en dat deze kenmerken, die helaas in duidelijke trekken in onze legerleiding nog aanwezig zijn, zo snel mogelijk dienen te verdwijnen.

In dit opzicht moet met waardering worden gesproken van het Studie-Centrum voor Militair Leiderschap, dat reeds richtinggevende arbeid op dit punt verricht. Toch mag de vraag worden gesteld of dit instituut voldoende rendement afwerpt, omdat ernstig wordt betwijfeld of de kursisten, teruggekeerd bij hun legeronderdelen, wel voldoende kansen en mogelijkheden van de boven hen gestelde officieren krijgen om de opgedane kennis in praktijk om te zetten.

Een tweede moeilijkheid in het gehele personeelsbeleid is de vraag of het op den duur is aan te bevelen op velerlei plaatsen en in velerlei functies dienstplichtigen te handhaven.

Wanneer we steeds verdergaande, in kostbaarheid toenemende, mechanisatie en specialisatie in de krijgsmacht zien met de daarmee noodzakelijke verlenging van de opleidingstermijnen, dan zal men niet kunnen ontkomen aan de vraag of het niet veel efficiënter — en op de lange duur

misschien ook goedkoper — is, de sterkte van het beroeps- en vrijwillig-dienend personeel op te voeren.

In de ons omringende landen ligt het percentage beroepspersoneel dan ook aanzienlijk hoger.

Een beroep op meer beroepspersoneel en vrijwillig-dienend personeel wordt uiteraard nog groter wanneer de Minister ertoe zou kunnen komen om de 40% van alle dienstplichtigen die altijd nog 21 maanden dienen en waaronder juist de z.g. „specialisten” een grote plaats innemen, op een diensttijd van 18 maanden te brengen.

Om een en ander te kunnen verwezenlijken, zal de belangstelling voor het beroep van militair en voor het enige jaren vrijwillig dienen, uiteraard moeten toenemen.

Om dat te kunnen bereiken zou met grote voortvarendheid aan een aantal factoren de volle aandacht moeten worden gegeven en wel:

- a) dat de militaire dienst in het bijzonder gericht wordt op het vervullen van oorlogstaken, waardoor overbodige taken kunnen vervallen en niet direct op dat doel gerichte taken tot het uiterste worden beperkt.
- b) dat met kracht wordt bevorderd over de gehele lijn de moderne intermenselijke verhoudingen, welke noodzakelijk zijn om de goede sfeer en de juiste mentaliteit, waaraan de Krijgsmacht zo dringend behoefte heeft, te verzekeren.
- c) dat een overplaatsings- en woningbeleid wordt gevoerd, waarbij het juiste evenwicht wordt gezocht tussen de gezinsbelangen van de militair en de dienstbelangen. Voor wat het woningbeleid betreft dient de Minister van Defensie jaarlijks te beschikken over een eigen woning-kontingent.
- d) dat voor het vrijwillig-dienend personeel een oplossing wordt gezocht voor de moeilijkheid, dat na de vervulling van de vrijwillige dienst van enkele jaren, een directe inpassing in het bedrijfsleven kan worden gegarandeerd. Hiervoor is een intens overleg met het bedrijfsleven nodig, dat lijkt overduidelijk.

Tenslotte nog enkele opmerkingen omtrent het beleid t.a.v. dienstplichtigen.

Voor alle dienstplichtigen, beneden de rang van tweede luitenant kan — op enkele uitzonderingen na — niet gesproken worden van een duidelijke rechtstoestandsregeling. Het is dringend geboden, dat ook op dit punt wordt voldaan aan de eisen welke de tijd stelt.

Het moge wellicht het Departement van Defensie voor een serie juridische problemen plaatsen, de betekenis van een rechtspositie-regeling, waarin uiteraard een beroepsmogelijkheid dient te worden opgenomen, is voor de dienstplichtigen zo groot, dat alles in het werk moet worden gesteld, deze problemen te overwinnen.

Het moet als een onbillijkheid worden beschouwd dat alle ongegraderde dienstplichtigen een soldij ontvangen dat in geen enkele verhouding

staat tot de wedde welke hun rang-genoten in beroepsdienst ontvangen.

Bovendien drukt deze onbillijkheid alleen op diegenen die werkelijk in dienst worden geroepen, aangezien de overigen die worden vrijgesteld een normaal inkomen genieten in de burgermaatschappij.

Wanneer de geboortegolf straks gaat doorwerken dan zullen nog meer jongeren dan op dit moment worden vrijgesteld en is het niet onmogelijk dat het aantal vrijstellingen ongeveer 45% van een volledige jaarlichting zullen bedragen. In feite betekent zulks dat de ongelijkheid van lasten-verdeling nog ernstiger vormen gaat aannemen.

Aangezien ook de dienstplichtige officieren een wedde genieten welke ongeveer gelijk is aan die van hun ranggenoten is het niet in te zien, dat een dergelijke wedde-regeling zou kunnen worden onthouden aan de ongegradueerde dienstplichtigen.

Het is een wijs besluit van de Minister dat hij zowel op de kwestie van de rechtspositie als de wedde-regeling voor alle dienstplichtigen positief heeft gereageerd, terwijl hij tevens een vermindering van de ongelijke lastenverdeling heeft bewerkstelligd door toe te zeggen dat met ingang van de lichting 1966 de z.g. „derde broer” niet meer zal worden opgeroepen.

C. F. K.

Buitenlands Panorama

LATIJS-AMERIKA

Ook in Latijns-Amerika worden pogingen ondernomen een economische integratie tot stand te brengen. Ongeveer drie jaar geleden kwamen de vertegenwoordigers van negen Zuid-Amerikaanse staten in Montevideo bijeen en stichtten de Asociación Latinoamericana de Libre Comercio, ALALC: de Latijns-amerikaanse vrijhandelsbond. Tot de lidstaten behoorden de drie sterkste landen van L.A., namelijk Argentinië, Brazilië en Mexico met meer dan de helft van de totale bevolking van L.A. De andere lidstaten zijn: Chili, Uruguay, Columbia, Paraguay, Ecuador en Peru.

Korte tijd later sloten de kleine middenamerikaanse landen zich aaneen in een economische gemeenschap.

Naar aanleiding van de afloop van de eerste driejarige periode van de ALALC brachten economische experts enige maanden geleden een rapport uit over de vooruitgang in het betrokken gebied, dat echter niet optimistisch van toon was. De goederenuitwisseling tussen de lidstaten neemt slechts zeer langzaam toe. Grote hindernissen staan het opnemen van talrijke produkten op de lijst van tolvrije goederen in de weg.

Van de zijde van de christelijke vakbeweging in L.A. is de huidige organisatie van de ALALC gecritiseerd.

Waar de vertegenwoordigers van de christelijke vakbeweging bezwaar tegen maken is dat bij de verdragen die over en weer werden gesloten op geen enkele wijze aandacht is geschonken aan de sociale aspecten van de integratie. De vertegenwoordigers van de christelijke vakbeweging beschouwen de verdragen als niets meer dan overeenkomsten afgesloten tussen ondernemers waarmee deze hun afzetmogelijkheden willen vergroten. Om deze reden stelde de christelijke vakbeweging in L.A. voor de Confederación Latinoamericana de Sindicatos Cristianos, CLASC, de eis in de ALALC te worden opgenomen. Zij wees daarbij op het gevaar, dat wordt opgeroepen door een integratie uitsluitend op basis van ondernemingen, bij wie „sociale vooruitgang en verheffing van de levensstandaard van de arbeiders volkomen wordt verwaarloosd”.

De CLASC herinnert de ALALC er vervolgens aan, dat de integratiebemoeiingen tot nu toe uitsluitend werden ondernomen door „ondernemers, theoretica en regeringen” zonder dat daarbij ook maar de geringste deelname van de brede massa sprake was. De christelijke vakbeweging in L.A. vreest een te sterke positie van de ondernemers en de

uitwerking van de gemeenschappelijke produktieplannen door een groep zakenlieden en technici voor een totale bevolking van 230.000.000.

De ALALC wees de eis van de CLASC terug met de bewering, dat in de verdragen van Montevideo politieke en sociale problemen niet aan de orde zijn gesteld en dat het doel alleen was een economische gemeenschap in het leven te roepen.

De CLASC is nu een campagne begonnen die ten doel heeft een reorganisatie van de ALALC te bewerkstelligen en wel zo, dat hierin rekening wordt gehouden met de belangen van de arbeiders.

VENEZUELA

Met de beëdiging van de leden van het nieuwe kabinet dat samengesteld is uit vertegenwoordigers van drie partijen en de naam kreeg van een regering „op brede basis” kwam in Venezuela een einde aan langdurige en moeilijke onderhandelingen. Deze waren in maart 1964 begonnen nadat de *Acción Democrática*, die met een kleine meerderheid de verkiezingen van 1963 had gewonnen, op zoek naar regeringspartners was gegaan.

De nieuwe regering is een merkwaardige combinatie van verschillende partijdoctrines en tactieken. In de regering zijn vertegenwoordigd de *Acción Democrática*, een oorspronkelijk marxistisch-socialistische partij, die tussen 1948 en de verkiezingen in 1963 zijn kiezerscorps zag terugvallen van 78% op 31% en die zich nu sociaal democratisch noemt, het Nationaal-Democratisch Front, een nieuwe groepering om de persoon van de intellectueel Arturo Usluar Pietri, waarin sterke conservatieve kringen zijn vertegenwoordigd en tenslotte de *Union Republicana Democrática*, een moeilijk te definiëren organisatie, die zich vier jaar geleden erop beroemde links-radicaal te zijn en Fidel Castro te steunen, doch die thans zijn rijen van de radicale elementen heeft gezuiverd, kenmerkend om aan de nieuwe regering te kunnen deelnemen.

Het land heeft objectief gezien de nieuwe regering en de samenstelling daarvan niet al te enthousiast begroet. Men heeft het getwist om de regeringsvorming vele maanden moeten aanzien en moeten constateren dat dit ook economisch en administratief minder prettige gevolgen had. Van de andere kant twijfelt men eraan of de drie-partijen regering een lang leven beschoren zal zijn. Uiterekend deze drie groepen hebben elkaar gedurende de verkiezingen het heftigst in de haren gezeten en nog afgezien daarvan dat zij alle drie met ernstige interne moeilijkheden te kampen hebben.

Tegenover de regeringspartijen staan: De Christen-Democratische Partij, COEI, de op één na grootste partij van het land en de enige die in 1963 zijn stemmenpercentage omhoog zag gaan (en wel van 15% op 21%). Voorzitter van de COPEI is Rafaël Caldera, voorzitter ook van de *Organización Demócrata Cristiana de América*, de ODCA (de Christen-

democratische organisatie van Amerika); vervolgens het Frente Democrático (het Democratisch Volksfront), een heterogene groep met Vice-Admiraal Wolfgang Larrazabal aan de leiding. En tenslotte de Partido Revolucionario Nacionalista, bestaande uit voormalige leden van de Acción Democrática, die in 1961 zijn uitgetreden en de Vanguardia Popular Nacionalista, bestaande uit voormalige aanhangers van de Unión Republicana Democrática, alsook enige kleinere groepen van weinig betekenis.

Men moet het bestaan van communistische groepen niet onderschatten, ook al zijn ze sedert 1962 verboden. Hun invloed is vooral merkbaar in de vakbeweging en op de universiteiten.

De nieuwe regering wordt over het algemeen beschouwd als een terugkeer naar rechts. De Acción Democrática heeft weinig invloed onder de jongeren en heeft geprobeerd — met een geringe mate van succes overigens — zich als een linkse partij voor te doen. Niettemin zijn onder de arbeiders haar volgelingen talrijk. Het feit dat deze partij regeringspartij is geworden, zal de regering de steun van de vakbonden verzorgen, wier positie tegenover de regering tot nu toe altijd zeer terughoudend was.

ONTWAPENING

De discussies over de mogelijkheid van controle op de bewapening van Centraal Europa, wordt in de laatste tijd weer wat geanimeerder. Nu de leidende naties in beide kampen het eens zijn geworden de militaire en politieke problemen van een totale ontwapening voorlopig te laten rusten en zich te concentreren op „gedeeltelijke en collaterale maatregelen” trekken bepaalde voorstellen uit de oude doos opnieuw sterk de aandacht. Een nieuw voorstel, uitbreiding van het Rapacki-plan, eveneens afkomstig uit Polen, behelst dat een overeenkomst moet worden gesloten ter bevrizing van alle nucleaire wapens in Centraal Europa.

Centraal Europa d.w.z. in beide delen van Duitsland, Polen en Tsjechoslowakije. Dit voorstel, het Gomoulka-plan, verheugt zich in de warme belangstelling van sommige Britse regeringsleiders en kan wellicht het uitgangspunt worden van een internationale discussie. Maar eerst doen zich een aantal klemmende vragen voor.

Op welke wijze moet men in het algemeen de problemen van controle op bewapening te lijf gaan?

De traditionele aanpak is te zoeken naar een vorm van Niemandland tussen de partijen door het scheppen van een zone, hetzij vrij van zowel Russische als Amerikaanse troepen, hetzij alleen maar vrij van nucleaire wapens. Het eerste — het scheppen van een troepen vrije zone — is tot nu toe steeds onuitvoerbaar gebleken. Enkele redenen hiervoor zijn: zowel Rusland als Amerika willen te allen tijde een tot conventionele wapenen beperkte oorlog kunnen voeren, en daarvoor is een front en een gevechts-terrein nodig. Voorts: de Oost-Europese landen zouden ongaarne staan tegenover een sterk West-Duitsland en de West-Europese zien al even

ongaarne het weggaan van Amerikaanse troepen, aangezien die dan met een veel verder weggaan dan de Russische, n.l. tot achter de Oceaan.

De struikelblokken voor het tweede plan, een zone vrij van nucleaire wapens: vroeger besteedde men veel aandacht aan dit idee, tegenwoordig ziet men het meer als een eventuele eerste stap op weg naar de troepen-vrije zone. Waarom? Juist nu er steeds meer nucleaire wapens worden geproduceerd van licht kaliber, groeit het gevaar dat een eenmaal begonnen lokaal conflict door een soort sneeuwbal-effect binnen de kortst mogelijke tijd uitgroeit tot een totale atoomoorlog.

Hetgeen impliceert dat het steeds belangrijker wordt een zone te scheppen vrij van nucleaire wapens, zodat er een duidelijke drempel ontstaat tussen een conventioneel en een nucleair conflict. Momenteel echter menen de Verenigde Staten een eventueel conflict, zelfs als daarbij atoomwapens worden gebruikt, toch nog lokaal te kunnen houden, reden waarom zij dan ook hun conventionele strijdkrachten reeds versterken.

Dan blijft er het probleem van de inspectie. Daar er tegenwoordig ook vele zeer kleine atoomwapens zijn, zou een inspectie inhouden dat de inspecterenden alle troepen-onderdelen, wapenopslagplaatsen etc. in die zone zouden mogen doorzoeken en zouden ze, zoal niet alle eventuele aanwezige nucleaire wapens, dan toch in ieder geval alles te weten komen over de conventionele strijdkrachten. Dit is onaanvaardbaar zowel voor de Russen als de Amerikanen. Deze zouden dan liever hun troepen geheel terugtrekken, waarbij de terugkeer naar het eerste punt is voltooid.

Nu dus de traditionele aanpak geen succes kan hebben, wat moet dan de eerste stap zijn om verandering in de situatie te brengen. De spil waar alles om draait is: hoe de mogelijkheid van verrassingsaanvallen uit te sluiten? En hoe kan daarna het proces van geleidelijke ontwapening beginnen?

Hier komt nu het Gomoulka-Rapacki-plan in het spel. Het voorstel is de nucleaire wapens in Europa te bevriezen. Dit met behulp van observatieposten die dienen te waken tegen verrassingsaanvallen en daarmee dan dus tevens een ruimere taak en bevoegdheid zouden krijgen. De inspectie nodig voor een bevrozing hoeft niet zoveel omvattend te zijn als die, nodig voor het scheppen van een zone vrij van nucleaire wapens. Het gaat er immers niet zozeer om het gebied waterdicht af te sluiten voor de toevoer van nieuwe atoomkoppen, als wel om direct te kunnen zien of er een bepaalde slagorde wordt gevormd en er bewegingen zijn van bepaalde troepen.

Technisch gezien, schrijven Philip Windsor en Alastair Buchan in hun rapport: „Arms and stability in Europe” waaruit dit onderhavige stuk over ontwapening is ontleend, geeft dit plan de oplossing, maar de belangrijke politieke vraag inzake de status van Oost-Duitsland blijft buiten beschouwing. Zolang de politieke status van Oost-Duitsland een rol speelt, zal zelfs de technisch meest volmaakte oplossing op deze politieke kwestie stranden, aldus beide auteurs.

Parlementaire kanttekeningen

Rijkswegenfonds

De instelling van een Rijkswegenfonds als bijdrage tot een versnelling van de wegenbouw heeft in de Eerste Kamer zijn beslag gekregen. Hoewel ook in de Senaat voor- en tegenstanders van een fonds aan het woord kwamen, bleek toch de instemming te overheersen, omdat men de regering de kans wil geven te bewijzen, dat op deze manier prioriteiten beter tot hun recht komen. Want iedereen was het er over eens, dat de stormachtige ontwikkeling op de Nederlandse wegen, door de sterke toeneming van het autopark, krachtige maatregelen noodzakelijk maakt. Bovendien, de KVP'er Teijssen wees daar met nadruk op, zal deze ontwikkeling zich ook in de komende jaren voortzetten, tot een verkeersintensiteit, die in 1980 tweeëneenhalf maal zo groot zal zijn als thans. De heer Teijssen constateerde daarom met verbazing, dat in het akkoord van Wassenaar de wegenbouw als punt niet voorkomt, laat staan een hoge prioriteit heeft gekregen. De plannen van minister Van Aartsen voor de wegenbouw zijn voldoende bekend: 800 kilometer autosnelweg in de komende zes jaar, het z.g. twee miljardplan en daarna een voortgezette versnelling tot Nederland in 1980 ongeveer 3000 kilometer autosnelweg zal bezitten.

Het centrale thema, waarover ook in de Senaat werd gediscussieerd, was de vraag of de middelen, die in het fonds gestopt worden, voldoende zullen zijn om een sterke versnelling van de wegenbouw mogelijk te maken. Dat niet alleen de middelen, maar ook de beschikbare capaciteit en de spanning op de arbeidsmarkt hierbij een rol spelen, behoeft geen betoog. Het fonds zelf heeft nauwkeurig omschreven inkomsten: op de eerste plaats de gelden, die het Rijk jaarlijks uit de schatkist er in stopt, middelen, die stijgen met de toename van het motorrijtuigenpark. Op de tweede plaats zijn dat de extra gelden, die binnenkomen door de verhoging van de motorrijtuigenbelasting met 65 procenten, een gevolg van de aanvaarding door de Tweede Kamer van het amendement-Joekes (VVD). Die verhoging is dus in de plaats gekomen van het door velen verfoeide weggeld. De P.v.d.A. en P.S.P. keerden zich in de Eerste Kamer tegen de regeringsplannen, omdat de socialisten menen, dat ook de zeshonderd miljoen gulden die nu tot 1970 door de weggebruikers op tafel moeten worden gelegd, uit de schatkist hadden moeten komen. Trouwens, ook van KVP-zijde werd

hierover een enkele hartige opmerking gemaakt: „De belastingbronnen spuiten als fontein en de snelle groei van het gehele motorrijtuigenpark zal steeds meer geld in de schatkist brengen. Desondanks komt het kabinet opnieuw met voorstellen tot het opleggen van extra lasten,” aldus de heer Teijssen. Maar minister Van Aartsen vond dit een begrijpelijke zaak, omdat uitsluitend door de extra bijdrage van de weggebruikers de wegenbouw versneld kan worden. De Senaat haalde bij dit debat toch nog een klein succesje: de sterke aandrang om z.g. kruipauto's van de verhoogde motorrijtuigenbelasting vrij te stellen, heeft resultaten opgeleverd. Staatssecretaris mr. dr. W. H. v. d. Berge van Financiën heeft de auto's, die niet sneller dan 20 km per uur kunnen rijden buiten de opcentenregeling gelaten. Het pleidooi voor taxi's en huurauto's strandde echter, omdat de staatssecretaris van mening was, dat men — als men alle auto's, die misschien geen gebruik van de autosnelwegen zullen maken, wil vrijstellen — maar voor het weggeld had moeten kiezen.

Verkeer en Waterstaat

Direct samenhangend met de instelling van het Rijkswegenfonds is het vraagstuk van de verdeling van de gelden, die jaarlijks in het fonds gestort zullen worden. De meest geschikte plaats om daarover met minister Van Aartsen te discussiëren is uiteraard de behandeling van de begroting van het Rijkswegenfonds. Over die begroting is echter nog geen Voorlopig Verslag door de Tweede Kamer uitgebracht, laat staan, dat dit hoofdstuk rijp zou zijn voor openbare behandeling. Wel heeft de verkeerscommissie uit de Kamer-van-honderdvijftig een mondeling overleg met de betrokken bewindsman gevoerd. Een schriftelijk verslag daarvan kan niet worden verwacht. Met andere woorden: ondanks het overleg tussen commissie en minister, moet toch de normale schriftelijke voorbereidingsweg worden gevolgd.

Intussen heeft de begroting van dit fonds voor 1965 al heel wat in beweging gebracht. Met name in de zuidelijke provincies is een grote onrust ontstaan. In Brabant zijn de KVP-kieskringen, fors gesteund door belangrijke publiciteitsmedia, een campagne begonnen om voor deze provincie een groter aandeel uit de pot te krijgen. Men heeft hiervoor een groot aantal argumenten aangedragen, argumenten, die mr. dr. N. v. d. Heuvel (KVP) bij de behandeling van de begroting van Verkeer en Waterstaat in de plenaire Tweede Kamervergadering, als een soort voorproefje, maar vast op tafel heeft gegooid. Daartoe behoort op de eerste plaats de achterstand, die de zuidelijke provincies, want ook Limburg is ontevreden over de plannen van mr. Van Aartsen, in de achter ons liggende jaren hebben opgelopen. Het westen heeft daarbij steeds aan het langste eind getrokken. Voorts wees het Brabantse Kamerlid op de grote verkeersonveiligheid in zijn provincie, op de sterke industrialisatie en

op de grote betekenis van het doorgaande verkeer tussen de randstad-Holland en de industriegebieden van de Benelux en de E.E.G.

Minister Van Aartsen ontkende, dat er een achterstelling van de zuidelijke provincies zou zijn. Hij meende tevens, dat Limburg en Brabant een rechtvaardig en evenredig deel van de middelen uit het Rijkswegenfonds zullen krijgen. De KVP-woordvoerder accepteerde deze verdediging echter niet. Hij hield zijn betoog over de achterstand staande en verlangde, dat de minister zal aantonen, dat deze het gelijk aan zijn zijde heeft. Mr. Van Aartsen ging daar toen niet dieper op in, omdat hij meende, dat dit debat het beste bij de behandeling van de begroting van het Rijkswegenfonds zal kunnen gebeuren.

Dr. v. d. Heuvel (KVP) kreeg wel op een ander belangrijk punt zijn zin. Hij had verklaard, dat de volksvertegenwoordiging te weinig inzicht heeft in het vaststellen van de prioriteiten bij weg- en waterbouwkundige werken. Ook de minister moet hier dichtvaren op het advies van zijn deskundige ambtenaren. Dr. v. d. Heuvel deed toen de suggestie om de reeds bestaande Raad voor de Waterstaat uit te breiden en een bredere taak te geven. Daar voelde minister Van Aartsen wel voor. Hij beloofde op korte termijn aan deze wens aandacht te zullen schenken. Doet de minister wat de KVP wenst, dat zal zowel de bewindsman zelf als het parlement kunnen profiteren van dit vernieuwde onafhankelijke adviesorgaan.

Landbouw en Visserij

De begrotingsbehandeling van Landbouw en Visserij, in de openbare commissievergadering, heeft niet meer de van vroeger bekende strijd om garantieprijsen, zoals de melkprijs, te zien gegeven. De bevoegdheden zijn van het nationale erf vrijwel geheel naar de E.E.G. in Brussel verhuisd en dit betekent, dat ook het landbouwdebat veel meer een Europees, dus een internationaal aspect heeft gekregen. Daarbij waren twee heel belangrijke zaken aan de orde. Op de eerste plaats de democratisering van het Europa van de Zes, via het toekennen van het budgetrecht aan het Europese parlement. Hoewel minister Biesheuvel nog niet kon zeggen om welke bedragen het precies zal gaan, het staat wel vast, dat straks miljarden guldens in het Oriëntatie- en Garantiefonds voor de Landbouw beschikbaar zullen zijn. De gewone parlementaire controle in de nationale parlementen ontbreekt en met drs. Tj. Westerterp (KVP) verlangden ook de woordvoerders van P.v.d.A. en V.V.D., A.R. en C.H.U. daarvoor een passende parlementaire compensatie via het Europese parlement. Deze strijd wordt overigens op meerdere fronten uitgestreden, want minister Luns heeft kort geleden zelf in Brussel duidelijk gemaakt, dat parlementaire medezeggenschap voor Nederland een onontkoombare eis is. Bovendien lag er een motie van de buitenlandse commissie uit de Tweede Kamer op tafel, waarin deze opvatting van parlement en regering nog eens nadrukkelijk wordt onderstreept, een motie, die enkele dagen na

het landbouwdebat door de Tweede Kamer z.h.s. werd aangenomen. Minister Biesheuvel, die als eerste nationale minister met het probleem in eigen land te kampen heeft omdat het om „landbouw gelden” gaat, wees er op, dat de afdracht van de heffingen aan de E.E.G. het handvat is, dat Nederland zal benutten om zijn eis tot democratisering kracht bij te zetten.

Het tweede internationale punt van de begroting was de kwestie van de afscherming van het E.E.G.-gebied tegen de invoer uit derde landen van groenten en fruit, een zaak, die vooral in Italië krachtig wordt bepleit, omdat de invoer van citrusfruit uit de Balkanlanden, Israël en andere Middellandse Zeelanden een bedreiging voor de Italiaanse export binnen de E.E.G. kan betekenen. Het gaat om een moeilijke zaak, die ook Nederland raakt. De kamercommissie had zeer ernstige bezwaren tegen de voorstellen van vice-voorzitter Mansholt op dit punt, bezwaren, die door minister Biesheuvel werden gedeeld.

In het nationale vlak, tenslotte, werd grote aandacht geschonken aan de structuurvergadering, die zich in de landbouw voltrekt. De uitkeringen aan de boeren, die hun bedrijf wensen te beëindigen, zijn intussen per 1 januari j.l. verhoogd, terwijl de voorwaarden van bedrijfsbeëindiging opnieuw in studie zullen worden genomen. Minister Biesheuvel zei, dat hij open stond voor voorstellen, die het bestuur van het Ontwikkelings- en Saneringsfonds hem zal doen. Hij dacht daarbij vooral aan een verlaging van de huidige leeftijdsgrens van 55 jaar. Er waren bij het fonds ruim 4400 aanvragen ingediend, waarvan 800 waren afgewezen. Op basis van de bestaande voorwaarden waren 2630 gevallen goedgekeurd, zodat deze boeren nu hun grond kunnen verkopen.

Nieuwe boeken

ECKART HEIMENDAHL: Fortschritt ohne Vernunft (115 pag.) uitgegeven bij Verlag Rombach, Freiburg 1964.

Ons bestaan verandert onder invloed van wetenschap en techniek. Deze veranderingen worden door prof. Heimendahl aan een kritische analyse onderworpen. Uitgaande van de belangrijkste voorstellen e.d. voor een verandering in het hoger onderwijs in Duitsland komt hij tot de stelling, dat thans niet meer van aan de tijd aangepast onderwijs kan worden gesproken, wanneer daarbij vakopleiding en politieke scholing geen gelijke tred houden.

DR. H. HOEFNAGELS S.J. De problemen van het menselijk samenleven. J. J. Romen & Zonen, Roermond/Maaseik, 1964 (288 bladz.).

In dit deel uit de Berchmanianum-serie wordt een inleiding gegeven tot de sociologie, welke zoals in het voorwoord wordt gezegd, enigszins afwijkt van de gebruikelijke inleidingen. Uitvoeriger wordt hier stil gestaan bij onderwerpen uit de sociologie welke in de sociologische literatuur meestal terloops worden behandeld. De schrijver heeft dan ook niet de bedoeling gehad een volgens het „door de officiële sociologie gesanctioneerde” patroon geschreven werk toe te voegen, maar de schrijver heeft een geslaagde poging gedaan om langs systematische weg te komen tot een oordeel over die problemen, waarmee de samenleving worstelt. Dit op typisch sociale problemen gerichte werk verdient brede belangstelling.

PROF. DR. HEINZ KOLMS Finanzwissenschaft IV, uitgegeven in de Sammlung Götschen Band 782/782a door Walter de Gruyter & Co, Berlijn 1964.

Het betreft het laatste deel van het uit vier delen bestaande werk van Prof. Kolms, hoogleraar aan de universiteit van Kiel. In dit vierdelig werk wordt een gedegen inleiding gegeven op de leer van de openbare financiën en de belastingwetenschap.

DEUTSCHE STUDIEN, Kulturpolitiek und Internationale Beziehungen, decembernummer 1964, Carl Schünemann, Verlag, Bremen.

Dit bijzondere nummer van Deutsche Studien is gewijd aan de culturele politiek van de DDR en de wijze waarop deze wordt ingepast in het politieke en ideologische stramien. Daarbij wordt dan een vergelijking getroffen met de culturele politiek van de Bondsrepubliek, gezien in de internationale verhoudingen. Dit laatste zal in een volgende studie nog nader worden verwerkt.

DR. H. Bakker: De geschiedenis van het fenomenologisch denken. Aula Boek, Het Spectrum, Utrecht, Antwerpen 1964, 504 bladz.

In dit boek geeft de auteur de historische ontwikkeling van het fenomenologisch denken. Evenals de term „existentieel” is ook de term „fenomenologisch” een modeterm geworden die als vlag kan dienen voor alle mogelijke en onmogelijke ladingen. Het is dan ook begrijpelijk dat er veel misverstand en wanbe-

grip rondom deze term bestaat. De fenomenologie is geen wijsgerig systeem maar een richting, een methode die door de filosofen op verschillende manieren kan worden gehanteerd en toegepast ter verkrijging van een adequate visie op de fenomenen der werkelijkheid.

Om enig inzicht te verkrijgen in de fenomenologie is het van belang de historische bronnen te raadplegen.

In het eerste hoofdstuk behandelt

de auteur hoe de fenomenologie kan samenhangen met de wetenschappen en hoe een wederkerige beïnvloeding van het grootste belang is voor de wetenschap en filosofie. Het tweede hoofdstuk schetst in enkele strakke lijnen de geschiedenis van het wijsgerig denken tot aan de opkomst van de fenomenologie. De volgende hoofdstukken behandelen de denkers die de schrijver vanuit historisch oogpunt de belangrijkste acht.